

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Марина П. Младеновић Митровић

**Рукописне збирке народних приповедака у
Етнографској збирци САНУ до 1914. године**

докторска дисертација

Београд, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Marina P. Mladenović Mitrović

**Manuscript Collections of Folktales in the
Ethnographic Collection of Serbian Academy of
Science and Arts (SASA) until the Year 1914**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Марина П. Младенович Митрович

Рукописные сборники народных сказок в Этнографической коллекции Сербской академии наук и искусств до 1914 г.

Докторская диссертация

Белград, 2024.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

проф. др Немања Радуловић, редовни професор
Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

др Смиљана Ђорђевић Белић, виши научни сарадник
Институт за књижевност и уметност, Београд

доц. др Александра Бјелић, доцент
Педагошки факултет у Ужицу, Универзитет у Крагујевцу

Датум одбране: _____

Реч захвалности

За настанак овог рада најискреније захваљујем свом ментору, проф. др Немањи Радуловићу, не само на ажурном читању, корисним сугестијама и коментарима већ и на стрпљењу и разумевању. Срдачно захваљујем и предметним професорима на буђењу интересовања за проучавање фолклора, колегама са Одељења за фолклористику на несебичном дељењу савета, искустава и литературе, руководству Института за књижевност и уметност на подршци, особљу Архива САНУ на помоћи приликом рада на архивској грађи и потомцима сакупљача Ђорђа Ојдровића на уступању рукописа. Посебну захвалност дугујем породици на подстреку и разумевању.

Марина Младеновић Митровић

РУКОПИСНЕ ЗБИРКЕ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА У ЕТНОГРАФСКОЈ ЗБИРЦИ САНУ ДО 1914. ГОДИНЕ

Сажетак

У овом раду анализирају се 34 збирке народних приповедака које се чувају у Архиву Српске академије наука и уметности као део Етнографске збирке. Настала захваљујући идеји Стојана Новаковића да се настави Вуков рад на сакупљању народних умотворина, Етнографска збирка садржи обимну фолклорну грађу. Преглед збирки народних приповедака обухвата период од 1886. до 1914. године, када је највећи број збирки и пристигао у Српску краљевску академију, како је тада гласило име институције. Централни део рада чини преглед појединачних збирки, кроз њихово контекстуализовање, што подразумева контекст претходног проучавања/коришћења грађе, другог сакупљачког/ауторског рада сакупљача, друштвено-историјске и политичке околности, као и однос Академије према сакупљачима, за шта је од посебног значаја преписка између институције и сарадника на терену. Анализира се однос сакупљача према грађи, даје се преглед жанрова у складу са начином бележења/особеностима корпуса и жанровским системом српске фолклористике, те се збирке класификују према међународном индексу типова (АаTh – Арне-Томпсонов индекс). Даје се и преглед предања, с обзиром на то да су и она саставни део збирки приповедака. Сагледавају се специфичне карактеристике збирки, указује се на евентуално постојање објављених текстова, који се пореде са рукописном грађом, пружа се увид у редакторски поступак Веселина Чајкановића, који је део грађе приредио 1927. у издању *Српске народне приповетке*. У зависности од карактеристика и обима збирки осветљавају се питања плагијата, стилизације/текстуализације, регионалних одлика или се збирке пореде са грађом са блиског терена.

Кључне речи: српске народне приповетке, Етнографска збирка Архива САНУ, Српска краљевска академија, сакупљачи народних приповедака, типови народних приповедака, класификација народних приповедака, Арне-Томпсонов индекс, индекс српских народних приповедака, фолклорни наративи, Веселин Чајкановић

Научна област: Друштвено-хуманистичке науке

Ужа научна област: филолошке науке, наука о књижевности, народна књижевност, фолклористика

УДК број:

MANUSCRIPT COLLECTIONS OF FOLKTALES IN THE ETHNOGRAPHIC COLLECTION OF SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS UNTIL THE YEAR 1914

Abstract

In this paper 34 collections of folktales kept in the Archive of the Serbian Academy of Sciences and Arts as part of the Ethnographic Collection are analysed. Created as the result of Stojan Novaković's idea to continue Vuk Karadžić's work on collecting folk artefacts, the Ethnographic Collection contains extensive folklore material. The overview of collections of folktales covers the period from 1886 to 1914, when the largest number of collections arrived at the Serbian Royal Academy, as the institution was then called. The central part of this research consists of an overview of individual collections, through their contextualisation, by which we mean the context of the previous study/use of the material, the collector's work on other forms of folklore or original literature, socio-historical and political circumstances, as well as the relationship of the Academy towards the collectors, for which the correspondence between the institution and its collaborators is of particular importance. The relationship of the collectors towards the material is analysed, an overview of the genres is given in accordance with the method of recording/characteristics of the corpus and the genre system of Serbian folkloristics, and the collections are classified according to the international index of types (AaTh – Arne-Thompson index). An overview of legends is also given, considering that they also make an integral part of folktale collections. The specific characteristics of the collections are reviewed, published texts (if they exist) are compared to the manuscript material, and insight is provided into the editing process of Veselin Čajkanović, who published part of the material in 1927 as a part of the collection titled *Serbian Folktales*. Depending on the characteristics and scope of the collections, issues of plagiarism, stylization/textualization, and regional characteristics are highlighted, or the collections are compared with material recorded in nearby areas.

Key words: Serbian folktales, the Ethnographic Collection of SASA Archives, Serbian Royal Academy, folktale collectors, types of folktales, folktale classification, Arne-Thompson index, Serbian folktale index, folklore narratives, Veselin Čajkanović

Scientific field: Social Sciences and Humanities

Scientific subfield: Philological Studies, Literary Studies, Folk Literature, Folkloristics

UDC number:

Садржај

1. Увод	1
1.1 Формирање и прве деценије Етнографске збирке у Српској краљевској академији.....	1
1.2. Друштвено-историјске и геополитичке околности.....	7
1.3. Корпус истраживања.....	10
1.4. Теоријске претпоставке и методологија.....	13
2. Преглед збирки народних приповедака	18
2.1. Збирка Јована Срећковића, бр. 1.....	18
2.2. Збирка Николе Јакшевића, бр. 4.....	27
2.3. Збирка Драгутина Костића, бр. 5.....	38
2.4. Збирке Дене Дебељковића, бр. 10 и 469.....	42
2.5. Збирка Светислава Марића, број 16.....	49
2.6. Збирка Вида Жуњића, бр. 17–5.....	54
2.7. Збирке Петра Мирковића, бр. 21 и 53.....	63
2.8. Збирка Никола Станкова Кукића, бр. 31.....	70
2.9. Збирка М. Ачића, бр. 34.....	75
2.10. Збирке Тодора Бушетића бр. 39 и 70.....	77
2.11. Збирка Луке Грђића Бјелокосића, бр. 51.....	87
2.12. Збирка Симе Милеуснића, број 74.....	94
2.13. Збирка Јована Мутића, бр. 78–3.....	100
2.14. Збирка Михаила Ризнића, бр. 83а.....	117
2.15. Збирка Тихомира Ђорђевића, бр. 90.....	121
2.16. Збирка Јована Воркапића, бр. 103.....	125
2.17. Збирка Николе Ђорића, бр. 105.....	137
2.18. Збирка Милана Обрадовића, бр. 107.....	141
2.19. Збирка Јанка Ђорђевића, бр. 118.....	146
2.20. Збирка Симеона Ђурића, бр. 124.....	148
2.21. Збирка Милоша Ивковића, бр. 134.....	167

2.22. Збирке Станоја Мијатовића, бр. 157 и бр. 232.....	179
2.23. Збирка Душана Зорића, бр. 167.....	207
2.25. Збирка Ђорђа Ојдровића, бр. 169.....	209
2.26. Збирка Милојка Веселиновића, бр. 209.....	212
2.27. Збирка Јована Зорића, бр. 219.....	218
2.28. Збирке Крсте Божовића, бр. 221 и 234.....	221
2.29. Збирка Лазара Думе, број 225.....	291
2.30. Збирка Гаје Н. Поповића, бр. 230.....	299
3. Закључак.....	307
3.1. Збирке приповедака у Етнографској збирци Архива САНУ – преглед жанрова, типова и збирки.....	307
3.2. Збирке народних приповедака у Етнографској збирци Архива САНУ до 1914 – текстуализација, контексти, импликације.....	311
3.3. Приповетке из Етнографске збирке у редакцији Веселина Чајкановића.....	313
Извори и литература.....	323
Прилог – Индекс народних приповедака из збирки Етнографске збирке Архива САНУ до 1914. године.....	342

1. Увод

1.1. Формирање и прве деценије Етнографске збирке у Српској краљевској академији

Предмет, а уједно и корпус истраживања чине рукописне збирке народних приповедака које су постале део Етнографске збирке Архива Српске академије наука и уметности (у то време Српске краљевске академије) у периоду од настанка збирке до 1914, односно Првог светског рата. Први светски рат ће бити узет као гранична тачка јер је у то време дошло до прекида у континуитету рада Академије, а самим тим и до паузе у прикупљању грађе. Етнографска збирка настала је захваљујући идеји да се Вуков рад на сакупљању и објављивању народних умотворина настави под окриљем научне институције, посебно у оним регијама које Вук у свом раду није обухватио. Због тога се заједно сагледавају не само збирке са простора Србије већ и Босне и Македоније, односно оних подручја за која се, у дијахронијској перспективи и актуелној у време рада СКА, сматрало да на њима живе Срби. Идеју о неопходности систематског сакупљања усмене грађе изнео је Стојан Новаковић¹ 1887. године на свечаном скупу поводом стогодишњице рођења Вука Караџића (Годишњак СКА 2: 178–197), а на скупу Академије одржаном 9. 3. 1892. Стојан Новаковић је истакао „да би била дужност Српске Краљ. Академије да оснује *Зборник* или *Архив* за сакупљање или одбирање оваквих ствари у најширем правцу што се тиче опсега а што већом критиком што се тиче садржаја” (Годишњак СКА 6: 76–77). Што се тиче географских опсега, он би ишао дотле „докле је позната наша народна епопеја”, јер „Нешто шире границе у овим пословима могу бити само од користи” (Исто: 78). Збирке су континуирано стизале у Архив све до Првог светског рата, који је потпуно прекинуо рад Академије. У извештају о раду Етнографског одбора из 1913. стоји да је рад на испитивању насеља морао бити обустављен због тога што су сарадници углавном били заузети војним обавезама (Годишњак СКА 27: 198). Иако је граната погодила зграду Академије, није било већих последица, јер је архива била евакуисана. У току рата умро је и Стојан Новаковић, иницијатор идеје о Етнографској збирци (Годишњак СКА 28: 131–147, 153–170, 182–201). Рад Етнографског одбора настављен је од 1921. године.

Разлози због којих никада није дошло до објављивања збирке били су вишеструки, а тицали су се не само друштвено-историјских околности него и личних ставова појединаца који су били ангажовани на том задатку. Мада је грађа сакупљана у оквирима институције, недостатак јасних критеријума, упутстава, координације и средстава био је очигледан. У писму адресираном председништву Војислав Јовановић Марамбо говори о „организационим недостацима Одбора за издавање корпуса народних песама, који још и до данас не располаже задовољавајућим материјалним могућностима за било какав озбиљан, уистину научни рад” (2001: 352). Иако Марамбо говори о периоду који је уследио пола века након оног који је обухваћен темом, његова

¹ Подстрек и смернице за изучавање народних приповедака Новаковић је дао у својој историји књижевности (1867) и тексту објављеном у *Вили* (1868) поводом Јагићеве историје књижевности, чиме је извршио огроман утицај на изучавање народне прозе. Његов став да је „упоредни (компаративни) правац једини [...] користан” (1868: 533) и универзалан за сваки књижевноисторијски период иде руку под руку са сакупљачком праксом, јер је потребно обезбедити што већи фонд који ће се поредити. Поред тога, сам Новаковић је у *Летопису Матице српске* (1861: 125–133; 1862: 145–153) објавио 10 народних приповедака, а у Јагићевом *Archiv*-у 12 приповедака, бавећи се проблемима македонског дијалекта (1890: 78–94; 1891: 534–557; 1892: 360–373; 1893: 37–46), како наводи М. Миловић (2010: 13; 32), аутор студије о далекосежним везама Стојана Новаковића са народном књижевношћу, у којој приповетке нису заузимале кључно место. Треба такође поменути и Новаковићев рад на објављивању Врчевићеве збирке *Српске народне приповијетке, онајвише кратке и шаливе* (1868), као и помоћ коју је пружио сакупљачима Јовану Војиновићу и Богољубу Петрановићу приликом публикација материјала.

конструкција „који још и до данас” упућује на то да је реч о хроничном стању. У даљем тексту упозорава:

Прегледом Академијиних рукописних збирки извршеним у њеној архиви (о чијем сам стању уређености већ учинио напомену), уверио сам се (1) да је иницијатива за скупљање народних умотворина готово увек потицала од скупљача, а не од Академије, која је готово увек играла пасивну улогу, откупљујући оно што јој се доносило, али не предузимајући неке нарочите мере да увећа и убрза теренски рад, свакако из недостатка потребних средстава; (2) да Академија није ближе испитивала стварну вредност нити аутентичност текстова који су јој били нуђени на откуп, и да је у већем броју случајева откупљивала потпуно непоуздан, сумњив, па чак и фалсификован материјал. У неколико махова Академија је откупљивала, од истих скупљача, поновне преписе, у незнању да њихових текстова има већ у својим збиркама, и тим начином два пута набављала и плаћала исто градиво (Јовановић 2001: 355).

Иако је Јовановићева оцена превише строга, он јесте истакао неке од основних проблема који су пратили Етнографску збирку, мада је у великој мери и сам допринео њеној скрајнутости у научним круговима. Овде ће укратко бити изнети најважнији догађаји који су утицали на судбину Етнографске збирке, између осталог и Јовановићева улога, о чему А Бјелић бележи:²

Видели смо да је Војислав Јовановић успео да се избори да има апсолутни монопол над Етнографском збирком тиме што је лично одлучивао томе ко ће моћи да је користи, а ко не. Тај „полувидљиви” положај не значи само да се проучавалац мора „повиновати” његовим правилима и „аршинима” у приступу и проучавању, већ и да свако ко не дели његово мишљење не поседује доказ за своје. Такав поступак лако се да назвати и цензуром и злоупотребом положаја (2022:122).

Иницијални циљ Академије био је да се грађа након прикупљања прегледа, оцени, а затим и објави. Пера П. Ђорђевић, који је био руководилац Етнографског одбора, сматрао је да треба направити избор међу песмама које је Академија откупила и публиковати их, те је 1894. поднео предлог „да се заснује велики зборник ’у који би ушле, критички одабране, хронолошки, географски и стручно распоређене, како све оне народне умотворине које су – изван велике збирке Вукове – до сада већ где било објављене’, тако и све оне које би се у рукописним збиркама пронашле као нове, нигде раније нештампане или, као пробрани варијанти” (Годишњак СКА 9: 223–224; Јовановић 1903: 237–238). Пера Ђорђевић, којем аутор његовог некролога приписује највећи део заслуга за рад на зборнику, био је задужен за прикупљање збирки од сакупљача, са којима је ступио у контакт, а посао се полако ширио, јер је Академија почела да прикупља (и објављује) и разну етнографску грађу, поред усмених умотворина. Због тога је 1898. дошло до расподеле ингеренција међу одборима, па је задужење за класификацију усмених умотворина остало на Ђорђевићу (Исто: 237–239)³. Планирано објављивање великог зборника народних песама никада се није остварило, с обзиром на то да су почетком века збирке интензивно пристизале, због чега за селекцију није било времена, након чега је рад Академије прекинут прво делимично 1900. због недостатка средстава, а затим балканским ратовима, да би коначно био обустављен Првим светским ратом. Александар Белић индиректно за овај застој криви управо Перу Ђорђевића:

² Детаљније информације садржане су у Годишњаку СКА, а Живомир Младеновић је о догађајима после Другог светског рата писао са позиције учесника (2005). С. Гароња Радованац изнела је основне информације о историјату збирке, њеној садржини и прегледу истраживања збирке, као увод у разматрање могућности њене дигитализације. Она сумира да се „проблем њеног (не)објављивања” [...] „кретао од идеолошких разлога и промене основне концепције и методологије рада, до отвореног негирања њене аутентичне вредности кроз паушално оцењивање у послератном периоду” (2012: 204).

³ В. и Годишњак СКА 6–15.

Међутим П. П. Ђорђевић, иако је Академија већ била примила 24 збирке народних умотворина, не жели да се одмах приступи (1895 г.) издавању народних умотворина, већ је тражио да се критички спреми све оно што је за то потребно (1895 г.). То је учинило да се и доцније, када је било још знатно више таквих збирака, одлаже штампање народних умотворина (...) Овим се цела ствар одлагала за много година (...) Доцније се само нова грађа придруживала старој, и тако је остало све до европског рата (1939–1941: 220).

У извештајима о раду Етнографског одбора у Годишњацима СКА објављеним у периоду 1887–1913. углавном само стоје подаци о броју примљених збирки, са понеком напоменом о томе да је нпр. рад на спремању зборника песама обустављен због оскудице у материјалним средствима (Годишњак СКА 15: 209) или да је рад на прегледу и проучавању сижеа одложен „због недовршених претходних послова (Годишњак СКА 18: 171). Новаковићева замисао је била да Зборник садржи различите одељке: за песме, приче, пословице, загонетке, историјске традиције, дијалекте итд. (Годишњак СКА 6: 78). Тек неколико деценија након настанка збирке покренута је едиција *Српске народне умотворине*, али је у оквиру ње објављена само једна књига – *Српске народне приповетке* (1927), коју је приредио Веселин Чајкановић⁴ (1881–1946), историчар религије, митологије, класични филолог и професор.⁵ Из његовог „Предговора” познато је да је од 1636 приповедака садржаних у 29 рукописа одабрао 212. Најстарија рукописна збирка приповедака коју је Чајкановић разматрао је збирка Николе Станкова Кукића из 1884. (примљена 1896), а последња је збирка Светозара М. Бајића из 1924. године. Збирке Михаила М. Степановића⁶, Мих. М. Вељића⁷ и Франа Иванковића⁸ нису ушле у његов избор, а данас се више не налазе у Етнографској збирци. Поједине збирке промениле су инвентарни број у односу на време када је Чајкановић радио на њима, док неке збирке приповедака које припадају истом временском распону Чајкановић уопште не помиње. Чајкановић је прегледао и уврстио приповетке из збирки Петра Мирковића, Крсте Божовића, Тодора Бушетића и Станоја Мијатовића, док друге збирке истих сакупљача није прегледао/уврстио (Мирковић АСАНУ–ЕЗ–21, Божовић АСАНУ–ЕЗ–221, Бушетић АСАНУ–ЕЗ–70, АСАНУ–ЕЗ–246; Мијатовић АСАНУ–ЕЗ–263). Збирке М. Ачића (АСАНУ–ЕЗ–34), Николе Ђорића (АСАНУ–ЕЗ–105), Љубомира Пећа (АСАНУ–ЕЗ–273), Стевана Дучића (АСАНУ–ЕЗ–237), Манојла Бубала-Кордунаша (АСАНУ–ЕЗ–281) и Константина Хаџи-Ристића (АСАНУ–ЕЗ–296) такође не помиње, мада треба напоменути да су последње две пристигле у периоду када је већ радио на грађи (1924, односно 1925). Ниједна збирка из Македоније није ушла у разматрање. Један део збирки које јесу прегледане, а нису задовољиле критеријуме за штампу, описане су у одељку „Напомене о збиркама” (1927: 453–552), што упућује на могућност због несрећености грађе Чајкановић поједине збирке уопште не помиње јер у њих није имао увид или да је дошло до превида. С друге стране, приповетке из збирке Тихомира Ђорђевића Чајкановић је припремао за штампу, али оне нису ушле у зборник нити је збирка описана у напоменама, тако да разлози изостанка појединих збирки остају нејасни.

У оквиру *Српског етнографског зборника* била је то 41. књига, једина у потпуности посвећена народним умотворинама, које су до тада остајале „у сенци представљања насеља и

⁴ „На основу рукописних збирки Српске академије наука објавио је он [Чајкановић] једну збирку приповедака с критичким напоменама и коментаром, док је за потребе школске наставе уредио једну коментарисану збирку приповедака” (Марић 1957: 73). Реч је о антологији *Српске народне приповетке* (1929), познатој под именом *Чудотворни прстен*, која је укључила и најрепрезентативније приповетке из штампаних издања.

⁵ О његовом животу и раду в. Марић 1957; Ђурић 1973; Лома 2008.

⁶ АСАНУ–ЕЗ–143

⁷ АСАНУ–ЕЗ–171

⁸ АСАНУ–ЕЗ–267

народних обичаја” (Самарџија 1999: 662). Зборник је посвећен Јирџију Поливи, што Ненад Љубинковић сматра важном научном информацијом, имајући у виду значај овог научника за проучавање народне прозе⁹ (2001: 341). Иако је Чајкановић, захваљујући ерудитном образовању класичног филолога и историчара религије, веома стручно и темељно обавио свој задатак, он је грађи приступао селективно, јер поједине приповетке нису задовољавале његове (између осталог естетске) критеријуме, а на појединим местима је грађу и мењао. Још један разлог за његово селективно приступање грађи открива се у коренима његовог интересовања за народну приповетку, које С. Самарџија (1999: 663) налази у стручним освртима које Чајкановић пише поводом антологије народних приповедака коју је саставио Војислав Јовановић (1925). Поводом Јовановићевог издања Чајкановић упозорава да антологија „мора имати задатак да нас упуту у целокупну област народних приповедака, да нас обавести о целокупној њиховој садржини, то јест, да нам покаже, у одабраним примерима, све најважније мотиве и типове народних приповедака” (Чајкановић 1925: 308). Дакле, Чајкановић је посебан значај придавао заступљености различитих типова, мотива и варијаната, те је овај критеријум комбиновао са критеријумом естетске успелости грађе. Треће што је Чајкановић узимао у обзир приликом одабира грађе за зборник јесте да ли је приповетка раније негде била објављена, јер су многи сакупљачи нешто од грађе слали часописима као што су нпр. *Босанска вила* или *Караџић* (за Милеуснића Чајкановић открива да је поједине приповетке од речи до речи преписао од других сакупљача из *Босанске виле* и *Луче*). У његов зборник ушле су (према његовој оцени) уметнички најбоље обликоване варијанте различитих приповедних типова, али и фрагментарни облици, које Чајкановић означава као примитивне, сматрајући да су значајни због своје старости. Његови ставови указују на то да су га ови облици занимали антрополошки, као сурвивали. Снежана Самарџија ово види као посебно значајан поступак, с обзиром на то да можда није реч о неразвијеним облицима приповедања (регресивним токовима), већ о деформацији облика за које је средина почела да губи интересовање. У оба случаја, сами примери, као и пажња коју им Чајкановић посвећује важни су за теорију и историју народне прозе (1999: 664).¹⁰

Зборник је имплицитно (зборник нема дводелну композицију, већ се сазнаје из предговора) подељен на два дела – у првом су приче о животињама, бајке, новеле и шаљиве приче, а у другом „скаске”¹¹, легенде, веровања и примитивне приче, по узору на Арнеов индекс, што показује да је Чајкановић пратио актуелне токове у фолклористици.¹² На крају зборника налази се неколико врста напомена уз текст. Напомене о сакупљачима углавном садрже податке које су записивачи дали о казивачима, месту сакупљања и сл. Ове информације налазе се унутар рукописа, а Чајкановић их је учинио доступним и донекле контекстуализовао рукописе из којих је преузимао текстове. Уз одређени број збирки дао је и сопствену оцену како грађе тако и сакупљачког рада, као и сижее оних приповедака које нису ушле у зборник. Једнако су важне напомене о свакој појединачној приповеци која је уврштена у зборник:

⁹ Са Јоханесом Болтеом написао је напомене уз бајке браће Грим и дао упоредни преглед истраживања приповедака (1932).

¹⁰ Намеће се и питање личних односа Чајкановића и Академијиних сарадника, с обзиром на то да је нпр. Ивковићеву збирку (бр. 134) објавио у целини, док је из збирке Драгутина Костића (бр. 5) објавио само једно предање, иако сама збирка није нижег квалитета од појединих других.

¹¹ Чајкановић користи термин у значењу блиском појму Sage, односно предања, услед недостатка „народног” термина.

¹² Чајкановићево интересовање за Арнеов индекс уско је повезано са његовим афинитетом према „компаративном истраживачком приступу”, који се испољава као доминантан у његовим истраживањима из различитих области (Јовановић 2008: 41).

Модерно конципирајући зборник, упознат са резултатима које су у тој области остварили врхунски научници (Р. Келер, Ј. Болте, Ј. Поливка и др.). Чајкановић је сваку приповетку пропратио посебним напоменама. Уз сваки текст наведене су варијанте, литература о приповеци, тумачења појединих мотива и, где је то било потребно и могуће, упутио је на њихову интернационалну распрострањеност (Самарџија 1999: 667).

Регистар реалија има посебно место, с обзиром на то да је реч о „својеврсном индексу мотива народних приповедака” (Самарџија 1999: 668), што се такође може сматрати изузетно модерним поступком.¹³ Корисни су такође и регистар мање познатих речи, пословица, односно устаљених израза и списак сакупљача.

Све ове напомене и регистри чине обимни научни апарат којим је праћено Чајкановићево издање народних приповедака, што је у вези са трећим разлогом строгог одабира грађе – Академија је на самом почетку рада на прикупљању и објављивању етнографске и фолклорне грађе поставила високе критеријуме, јер је желела да се њен разликује од хаотичног објављивања разних умотворина од стране приватних лица и часописа. Циљ Академије било је објављивање критички приређеног зборника, са стручно распоређеном грађом (Годишњак СКА 9: 223–224), што је представљало значајан подухват у српској науци, јер, како је истакао Павле Поповић 1903. године – „наше приповетке нису ни једанпут научно издане, са потребним научним апаратом, са назначењем паралела појединих приповедака” (2000: 15). Тихомир Ђорђевић упоређује пројекат Академије са сличним на бугарском и хрватском подручју и закључује да се тамо прихвата „сирова” грађа, што је чини и много обимнијом, али и да постоје упутства за сакупљање, за разлику од ситуације у Србији (1899: 1–4).

Развој догађаја у другој половини века није био ништа повољнији по научни живот Етнографске збирке. После Другог светског рата, од 1945. за Етнографску збирку био је задужен Етнографски институт. „Међутим, уместо да се чека да други песме бележе и нуде Академији за откуп, одлучено је да се сарадници Института, појединачно и у групама, упуте на терен да траже певаче и бележе њихове песме. Био би то велики напредак да се при томе није ограничило искључиво на песме социјалистичке револуције” (Младеновић 2005: 428–429). Из Младеновићевих речи види се с једне стране промена оријентације на ка савременим теренским истраживањима и професионализацији сакупљачке праксе, а са друге стране употреба фолклора у сврхе политичке пропаганде. Истраживачи су се усмерили на теренски рад и прикупљање песама НОБ-а, под руководством Душана Недељковића, који је био вођен идеолошким разлозима, чиме се наставило остављање Етнографске збирке по страни, с обзиром на то да се за време његовог руководства није наставио рад на њеном проучавању и објављивању. Александар Белић, разочаран што је „занемарен аманет Стојана Новаковића да се скупљају народне песме после Вука и да се њихов избор објави” иницирао је оснивање Одбора за издавање корпуса народних песама, а на чело дошао је Војислав Јовановић Марамбо (Исто: 461). Његова идеја била је и постављање Јовановића, као стручњака за народну поезију, на чело Одбора, што ће за збирку имати „посебно деструктиван утицај” (Гароња Радованац 2012: 203), имајући у виду његову строгост приликом оцењивања и одређивања великог броја збирке као фалсификата.¹⁴ „Марамбо је својим ауторитетом стигматизовао рукописе Етнографске збирке, истичући да би њиховим

¹³ У преговору зборнику Чајкановић је наговестио израду регистра мотива који би обухватио све српске народне приповетке.

¹⁴ Проблем концепта аутентичности је то што имплицира постојање дихотомије правог и лажног (Bendix 1997: 9).

објављивањем наука имала више штете него користи”, закључује Ј. Пандуревић (2016: 14).¹⁵ Након Јовановићеве оставке, Одбор је престао да постоји и преименован је у Одбор за народне умотворине, што је значило да више није постојао императив објављивања грађе (Младеновић 2005: 468–469). Систематизација и објављивање грађе нису извршени до данас. „Велике могућности за научна истраживања Етнографске збирке, најављене и потврђене чувеном збирком народних приповједака у избору и са коментарима Веселина Чајкановића из 1927. године, нису искориштене ни до данас” (Пандуревић 2016: 13–14). Када је реч о историјату рада у оквиру Академије на Етнографској збирци, треба још поменути да је Илија Николић¹⁶, сарадник Одбора за издавање народних умотворина, направио *Преглед рукописних збирки народних умотворина Етнографске збирке Архива САНУ (1886–1966)*, идентификујући 521 рукопис закључно са 1966. годином (приредиле и објавиле Славица Гароња Радованац и Јеленка Пандуревић 2019), док је академик Нада Милошевић-Ђорђевић иницирала процес дигитализације грађе (о томе више у Гароња Радованац 2012).

Прва збирка народних приповедака приспела је у Академију још пре оснивања Етнографске збирке (збирка бр. 31, коју је прикупио Никола Кукић и послао 1886).¹⁷ Тихомир Ђорђевић опажа да се Академија није обраћала нарочитим позивом за сакупљање умотворина, али да су јој се сакупљачи сами јављали (Годишњак СКА 13: 195). Велики број сарадника на терену, међу којима је било учитеља, свештеника, трговаца, лекара и др., сакупљао је фолклорну грађу, делујући у почетку према упутствима Вука Караџића¹⁸, а касније према *Упутствима за проучавање села*, Јована Цвијића (1896, односно 1902), односно *Упутствима за испитивање народа* Јована Ердељановића (1910). Цвијићева *Упутства* прештамповали су разни часописи и дневни листови, како би се раширила.¹⁹ Ипак, увид у писма која су сакупљачи размењивали са Академијом²⁰ показује да ове инструкције нису биле довољно доступне, познате, јасне или применљиве сакупљачима народних умотворина, јер су често тражили од Академије да им пошаље упутства. На пример, Тодор Бушетић на негативан одговор о његовом раду на дијалектолошкој грађи у Левчу одговара писмом 11. 3. 1903. да му није пало на памет да пише студију о дијалектима, већ да је тражио упутства која му нису послали, те да материјал шаље „као лајик”²¹; Душан Зорић 15. 2. 1909. такође тражи упутства јер „у том послу није довољно везиран”²²; Јован Воркапић²³ и Крста Божовић²⁴ траже одговор у вези са „масним” приповеткама које су прикупили, јер им није јасан њихов статус, као ни званичан став Академије према оваквој грађи. Поводом рада Пере Ђорђевића на систематизацији прво усмених умотворина, а затим и

¹⁵ Јовановићев страх од фалсификата последица је огромног утицаја који су бројне мистификације имале на читалачку публику, али и на научну јавност, посебно у доба романтизма (в. више у Банашевић 1974, Ајдачић 2004, Раденковић 2005).

¹⁶ О његовом раду под менторством Војислава Јовановића Марамбоа в. Бјелић 2022, као и Пантић 1987.

¹⁷ О формирању Етнографске збирке писали смо у Mladenović Mitrović 2021.

¹⁸ Вукова упутства С. Ђорђевић Белић сматра првим, рудиментарним упитницима за истраживање епске традиције (2015: 354).

¹⁹ Етнографски одбор предложио је у спису *Предлог за организовање рада на проучавању народног живота и обичаја и о начину издавања грађе и расправа те врсте у Академији Наука* (АСАНУ–ЕЗ–378) да се саставе упутства за проучавање народног живота и обичаја на основу Цвијићевих, Ердељановићевих и Ђорђевићевих, али Д. Јовић овај спис датира тек након 1921, на основу тога што се спомиње да је Етнографски одбор штампао XXII књигу Етнографског зборника (2021: 69–70).

²⁰ АСАНУ, Етнографска збирка, бр. 375.

²¹ АСАНУ, Етнографска збирка, бр. 375–10.

²² АСАНУ, Етнографска збирка, бр. 375–26.

²³ АСАНУ, Етнографска збирка, бр. 375–13.

²⁴ АСАНУ, Етнографска збирка, бр. 375–6.

етнографске грађе која је пристизала истакнуто је да „све то, и једно и друго, притицање ишло је некако само од себе, припадом, без правца, јер ништа није било у Академији утврђено, нити су била издана како упутства” (Јовановић 1903: 238).²⁵

Јован Цвијић²⁶ је истицао значај сарадника за сопствена истраживања, због чега је покушавао да их придобије у што већем броју. Међу онима који су се одазвали највише је било учитеља и свештеника. У свом подухвату имао је подршку Министарства просвете, а покушавао је да придобије и Академију наука (Цвијић 1902: III–VIII). Јован Ердељановић, један од његових највреднијих ученика, издао је упутства за проучавање народа (за разлику од Цвијићевог који је служио за проучавање села, због чега је тражио од сарадника да обрате пажњу само на културно-историјска предања) те су његовим упитником у већој мери били обухваћени разни фолклорни жанрови (1910: 464–471). У једној групи су веровања, врачања и бајања, а у другој забаве, под којима подразумева песме, приповетке, кратке говорне жанрове, музику и игру. Песме треба записати ако се певају ради забаве, уз неки инструмент или ако их певају слепци; треба забележити на који се начин певају, од кога и где су забележене. Приповетке треба забележити у што већем броју, нарочито ако су јако старе или јако честе; треба забележити колико се прича, у којим приликама, ко прича и да ли се раније више причало. Ердељановић напомиње: „Пошто се из оваких прича може лепо видети и народни језик у томе крају, испитивач треба да буде врло пажљив и да сваку причу забележи тачно онако, како је народ својим говором прича” (1910: 468). У суштини, сакупљачи „сналазили како је ко знао и умео”, како примећује Живомир Младеновић, поводом проблема које је Тодор Бушетић имао са Мокрањцем због нестручног записивања песама (2005: 425).²⁷ Подстицај је дошао и од Тихомира Ђорђевића, који је у свом часопису *Караџић* позвао на сакупљање народних умотворина мимо Академије, приметивши да се њен рад одвија споро, а да ће од већег ангажовања на том пољу и Академија имати користи (1899: 4; 1900: 41). Он је у првом броју *Караџића* у рубрици „Гласник” објавио намеру часописа да обавештава читаоце о „о раду овако важног одбора наше Академије” (1899: 23).

1.2. Друштвено-историјске и геополитичке околности

Поред научних, академских и сродних разлога којима су били вођени руководиоци и иницијатори Академијиног пројекта, треба објаснити и друштвено-историјске, политичке и културне околности које су утицале на његово покретање, али и развојни ток, с обзиром на то да, ако то и нису били примарни циљеви Академије, јесу утицали на мотивацију појединих сакупљача, који су били из прве руке упознати са стањем на терену. У последњим деценијама 19.

²⁵ Иако је речено да је Академијиним подухватом започето прикупљање фолклора под окриљем институције, то није била институционализована пракса у ужем смислу, већ само њени зачеци, с обзиром на то да већина дефиниција институција и институционализма подразумева правила, прописе или норме (в. зборник који су приредили Војанић, Младеновић 2010), која у овом случају нису била јасно дефинисана. Сарадња са Академијом подразумевала је облик у ком „opšte institucije, u čijim okvirima pojedinačne instance pronalaze svoj način postojanja, mogu da postoje samo ukoliko su prepoznate”, међутим у њему „kolektivno prepoznate obaveze, prava i odgovornosti” нису до краја спроведене (Serl 2010: 47; 51).

²⁶ М. Пишев, иако умањује везе са науком у корист политичких и чак ратних циљева, истиче улогу Цвијића, Универзитета у Београду и Академије у промоцији идеја о јужнословенском јединству током Првог светског рата (Pišev 2013: 126).

²⁷ Преписка се налази у АСАНУ, Етнографска збирка, 375–10.

века и почетком 20. српска влада активно је водила пропагандне активности²⁸ у крајевима у којима су живели Срби ван Србије, са циљем да се укаже на њихов тежак положај. Велики број збирки потиче управо са ових подручја, где је сакупљање народних умотворина, између осталог, представљало вид доприноса одбрани националног интегритета. Србију је крајем 19. века „чекало више врста отпора: непријатељско држање Турака (погоршано због протеклих ратова), снажна Бугарска егзархија, претензије Грчке на тај простор и арбанашко становништво непријатељски расположено према Србима”, док су се на том простору „укрштали интереси Двојне монархије и Русије” (Новаков 2017: 15). Највише се радило на територији Старе Србије и Македоније: године 1868. формиран је Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, 1880. је обновљен; 1871. отворена је Призренска богословија; 1877. године успостављен је Одбор емиграната Старе Србије и Македоније; 1885. Гарашанинова влада направила је *Упутство за одржавање утицаја Србије у Македонији и Старој Србији*; 1889. формирано је ПП-одељење (Поверљива пропаганда) при Министарству иностраних дела, са званичним називом Просветни одбор при Министарству иностраних дела²⁹, при којем је деловао одбор стручњака за македонско питање. Отварале су се српске књижаре, штампале књиге, конзулати, школе, друштва (најзначајније је Друштво Светог Саве), прављени су скупови, покретани листови (*Вардар*, *Браство*), радило се на положају свештеника и учитеља. Стојан Новаковић, иницијатор идеје о Етнографској збирци, био је задужен за отварање дипломатских представништава Краљевине Србије у Турској (Вучетић 2012: 27), што је омогућило пружање институционализоване помоћи пропагандној делатности. Као што је познато, међу сакупљачима фолклора највише је било учитеља и свештеника, а затим трговаца и конзула. Ове професије такође су имале велику улогу у пропагандној делатности. „Органи за спровођење националне политике били би, по Гарашанину, на првом месту конзули и трговачки агенти” (Јагодић 2011: 455). „Гарашанин је сматрао да посебно пажљиво морају да буду бирани учитељи и свештеници који су морали да буду свесни политичког значаја свог деловања и за чије бирање је поставио високе стандарде. Све особе које би учествовале у пропагандном раду биле би подређене конзулима као непосредним органима српске владе” (Самарџић 2004: 123). Ангажовање елита имало је званични подстрек од стране државе. Стојан Новаковић стајао је иза свих ових активности, као „најпозванија личност у Србији да преузме кључну улогу у спровођењу национално-политичких задатака”. Он је „први почео да плете мрежу различитих радњи” које ће допринети организацији српског народа у Турској и јачању веза са Србијом. Његов план био је да се пропаганда врши легалним путевима, просветном и културном акцијом, због чега је у тој делатности највише била ангажована школа и црква, а учествовао је и у формулисању појединих задатака из *Упутства* Гарашанинове владе (Војводић 2012: 18; 117). Стојан Новаковић био је неформални руководилац Просветног одбора, у којем се одлуке нису доносиле без његовог одобрења (в. Јовановић 1921).

И поред овако интензивне пропагандне делатности, није остало до краја утврђено шта се тачно подразумева под појмом Старе Србије и односу Старе Србије и Македоније. „Средином 19. века, упркос буђењу националне свести код Срба, постојале су доста магловите представе о српском народу на југу, чак прилична збрка у политичким, географским и етнографским појмовима” (Терзић 2008: 11).

„Јован Ристић је 1878. године предложио књижевнику Ђорђу Поповићу Даничару да на основу докумената Министарства иностраних послова сачини елаборат о Старој Србији. Србија је овим списом пре

²⁸ „Јавност у Краљевини Србији сматрала је да 'Стару Србију и Македонију неће ослободити поп него топ', али је српска дипломатија крајем 19. века користила мирољубива средства” (Новаков 2018: 248).

²⁹ За послове Просветног одбора в. Акт Министарства иностраних дела у Поповић 2005: 137.

свега хтела да објасни шта се под тим термином подразумева и да тиме покаже своја права на ту територију” (Новаков 2018: 235).

Под термином Стара Србија подразумевала се обично област која одговара данашњој територији Рашке и Косова и Метохије, мада је у границе Старе Србије понекад улазила и територија Македоније. Стара Србија и Македонија сматране су јужним српским крајевима, а под термином Македонија или Вардарска Македонија обично се подразумевало територија данашње Северне Македоније.³⁰ Крајем 19. века превладавало је мишљење које је заступао Јован Цвијић. Након балканских ратова, ове територије припојене су Србији. Пропаганда је најактивније и најотвореније вођена на територији Македоније и Старе Србије, на коју су претендовале Турска и Бугарска, док се у Босни, која је била под аустроугарском окупацијом, борба за националне интересе српског народа путем просветне делатности водила на друге начине. Србија се уговором обавезала да неће вршити никакву антиаустројску агитацију, а Аустроугарска је Србији обећала подршку за територијално проширење ка југу (Новаков 2017: 15). Стојан Новаковић је у почетку своју просветно-политичку активност усмерио према Босни и Херцеговини, да би почетком осамдесетих година 19. века променио оријентацију према Старој Србији и Македонији (Војводић 2012: 19). Стање у Босни изгледало је овако: „Nacionalna grupa predmeta (maternji jezik, istorija i književnost) u nastavnim planovima, programima i udžbenicima u osnovnim, a još više u srednjim školama, sakaćena je, upravo u onome što je čini najzahvalnijom materijom za vaspitavanje omladine uopšte, a posebno, kada je riječ o nacionalnoj i patriotskoj orijentaciji omladine. U čitankama se izbjegavaju štiva sa nacionalnim obilježjem, tamo nema mjesta narodnoj poeziji, naročito ne epskim narodnim pjesmama” (Parić 1972: 14). Улогу коју је званично образовање изгубило преузели су различити видови културног активизма, подржани од стране Србије у оној мери у којој је то било могуће у време краља Милана, који је, разочаран у руску подршку Бугарској, водио аустрофилску политику.

Тек послје 1900. године нешто је појачана српска национална пропаганда и интерес за Босну и Херцеговину (...). Коначни циљ те пропаганде био је прикључење Босне и Херцеговине Србији. Помоћ Србије аутономном покрету изражавала се, прије свега, у тајној материјалној помоћи и вербалној подршци српских политичара,

³⁰ „Српско поимање Старе Србије је у време пред Берлински конгрес приближно заокружено у границама Косовског вилајета. Простирање Македоније, међутим, остало је недефинисано или контрадикторно у дипломатским и публицистичким текстовима српског порекла све до 1906. године. Забуни о простирању Македоније и Старе Србије код Срба кумовао је Владимир Карић уневши 1882. појам Српска Македонија у српску географску терминологију. Карић је јужну границу Старе Србије одредио на Шар–планини и коси Карадага док је области од ових планина на југ до реке Црне назвао Српском Македонијом. В. Карић, Српска земља, Београд, 1882, 118, 123–124. Српски дипломата Милојко Веселиновић био је другог мишљења, он је 1887. Македонију сместио јужно од реке Црне, Битоља, Струмице и Демир Хисара а области северно од ове линије па до српско–турске границе обухватио Старом Србијом. М. Веселиновић, *Географско–етнографски преглед Македоније и Старе Србије са картом, Братство*, бр. 1, Београд, 1887, 190–191. Карићеву Српску Македонију Веселиновић је годину дана након употребе овог термина назвао Јужном Старом Србијом, за разлику од Северне која се простирала од Шаре и Качаника до српско–турске границе. М. Веселиновић, *Срби у Македонији и у Јужној Старој Србији или одговор г. С.С. Болчеву*, Београд, 1888, напомена на корицама. Прилично подобан израз у смислу циљева српске спољне политике – Јужна Стара Србија ипак није заживео у речнику српске дипломатије оног времена али су Веселиновићеве границе Македоније и Старе Србије усвојене код каснијих аутора. Јован Цвијић је на основу сопствених истраживања прихватио готово идентичну поделу две области назвавши Веселиновићеву Јужну Стару Србију Скопљанском Старом Србијом. Ј. Цвијић, *Географски положај и опште етнографске особине Македоније и Старе Србије*, Српски књижевни гласник књ. 11, Београд, 1904, 115–153, 205–228. Јован Хаџивасиљевић је прихватио поделу Веселиновића и Цвијића али је име за јужне области Старе Србије преузео од првог. Ј. Хаџивасиљевић, *Стара Србија и Македонија, Братство* 11, Београд, 1906, 49–146; Исти, *Јужна Стара Србија, историјска, етнографска и политичка истраживања*, књ. 1, Кумановска област, Београд, 1909, исти, *Јужна Стара Србија, историјска, етнографска и политичка истраживања*, књ. 1, *Прешевска област*, Београд, 1913.” (Шешум 2013: 73–74).

претежно из реда опозиционих странака. Послије пада Обреновића 1903. године Србија нешто више материјално помаже покрет (Маџар 1982: 179).

Након овог периода јавиће се низ организација и покрета који су се борили против анексије, али Академијином раду на сакупљању умотворина ближа је културно-просветна делатност. Једну од најзначајнијих улога током целог овог периода имала је *Босанска вила* (1885–1914): „Поред часописа *Босанска вила*, који је, у границама могућности што их је дозвољавала строга режимска цензура, изражавао и бранио њихова национална расположења, права и потребе, босанскохерцеговачки Срби су се користили и свим расположивим и од режима допуштеним формама, као и скривеним, забрањеним и тајним могућностима за своје организовање, заједничко иступање и одржавање непрекидне везе са матицом Србијом, која је, са своје стране, имала јаке разлоге да живо прати и помаже живот и настојања босанскохерцеговачких Срба. Окупљени у својој црквено-школској општини (...) они су подузимали бројне акције организовања и демонстрирања своје националне свијести” (Ђуричковић 1975а: 13–14). Јован Цвијић каже да је проучавању насеља допринео велики број сарадника из Херцеговине, те да је она проучена као Србија, док је из Македоније и Старе Србије одзив био слаб (1902: 20–21). Велики број Академијиних сарадника сарађивао је и са *Босанском вилом*, а међу њима су, између осталих, неки од сакупљача народних приповедака који су предмет овог истраживања, као што су Воркапић, Грђић, Мијатовић, Милеуснић, Срећковић, Обрадовић, Мутић, Ј. Зорић, Кукић, Марић и Ђорић (в. библиографију *Босанске виле* у Ђуричковић 1975б и списак сакупљача у Војиновић 2007). Никола Кашиковић је сараднике часописа подстицао и саветовао у вези са прикупљањем грађе. Милојко Веселиновић и Лазар Дум(б)а су непосредно учествовали у пропагандној делатности Србије у Старој Србији и Македонији. Дакле, Академијин рад на прикупљању фолклора био је у духу историјских дешавања и представља њихов одраз на плану науке, просвете и културе, а Новаковићева идеја имала је исто упориште као и низ других политичко-просветних радњи које су за циљ имале јачање веза са Србима ван матице и заштиту интереса угрожених од Турске, Аустроугарске, Бугарске, Грчке и Албаније.

Збирке које су обухваћене овим истраживањем пристигле су у Етнографску збирку Архива САНУ у првим деценијама њеног формирања (1886–1914). Према евиденцији Илије Николића (2019) последња збирка предата је 1966. године. Поред тога, у питању су само збирке које садрже приповетке, док се у Етнографској збирци налази веома разноврсна грађа бројних сакупљача, али и преписке, белешке и рецензије материјала. Народне приповетке чине само мали део грађе која подразумева епске и лирске песме, усмену историју, једноставне облике, етнографску грађу, народне занате, медицину, ношњу, игре, јела, као и дијалектолошки, лексикографски и етнокоролошки материјал. Као што је истакнуто, идеја јесте била да се прикупи разноврсна грађа, те да се накнадно изврши селекција, до чега никад није дошло, осим када је реч о народним приповеткама.

1.3. Корпус истраживања

Следеће збирке народних приповедака стигле су у Архив САНУ у периоду од оснивања збирке до Правог светског рата:

- 1.АСАНУ, ЕЗ, бр. 1 – Срећковић, Јован, 1894.
- 2.АСАНУ, ЕЗ, бр. 4 – Јакшевац, Никола, 1892.
- 3.АСАНУ, ЕЗ, бр. 5 – Костић, Драгутин, 1892.
- 4.АСАНУ, ЕЗ, бр. 10 – Дебељковић, Дена, 1897; АСАНУ, ЕЗ, бр. 469 – Дебељковић, Дена

- 5.АСАНУ, ЕЗ, бр. 16 – Марић, Светислав, 1897.
- 6.АСАНУ, ЕЗ, бр. 17 – Жуњић, Вид, 1897.
- 7.АСАНУ, ЕЗ, бр. 21 – Мирковић, Петар, 1894.
- 8.АСАНУ, ЕЗ, бр. 31 – Кукић, Никола, 1886.
- 9.АСАНУ, ЕЗ, бр. 34 – Ачић, М.
10. АСАНУ, ЕЗ, бр. 39 – Бушетић, Годор, 1899.
11. АСАНУ, ЕЗ, бр. 51 – Грђић-Бјелокосић, Лука, 1900.
12. АСАНУ, ЕЗ, бр. 53 – Мирковић, Петар, 1900.
13. АСАНУ, ЕЗ, бр. 70 – Бушетић, Годор
14. АСАНУ, ЕЗ, бр. 74 – Милеуснић 1901.
15. АСАНУ, ЕЗ, бр. 78 – Мутић, Јован, 1899. и 1901.
16. АСАНУ, ЕЗ, бр. 83а – Ризнић, Михајло, 1902.
17. АСАНУ, ЕЗ, бр. 90 – Ђорђевић, Тихомир, 1902.
18. АСАНУ, ЕЗ, бр. 103 – Воркапић, Јован, 1903.
19. АСАНУ, ЕЗ, бр. 105 – Ђорић, Никола, 1903.
20. АСАНУ, ЕЗ, бр. 107 – Обрадовић, Миле, 1900.
21. АСАНУ, ЕЗ, бр. 124 – Ђурић-Јовановић, Симо, 1901.
22. АСАНУ, ЕЗ, бр. 134 – Ивковић, Милош, 1906.
23. АСАНУ, ЕЗ, бр. 157 – Мијатовић, Станоје, 1908.
24. АСАНУ, ЕЗ, бр. 167 – Зорић, Драгош Душан, 1909.
25. АСАНУ, ЕЗ, бр. 169 – Ојдровић, Ђорђе, 1909.
26. АСАНУ, ЕЗ, бр. 209 – Веселиновић, Милојко, 1912.
27. АСАНУ, ЕЗ, бр. 210 – Божовић, Крсто, 1912.
28. АСАНУ, ЕЗ, бр. 219 – Зорић, Јован
29. АСАНУ, ЕЗ, бр. 221 – Божовић, Крсто, 1913.
30. АСАНУ, ЕЗ, бр. 225 – Думба, Лазар, 1913.
31. АСАНУ, ЕЗ, бр. 230 – Поповић, Гајо, 1914.
32. АСАНУ, ЕЗ, бр. 232 – Мијатовић, Станоје, 1914.
33. АСАНУ, ЕЗ, бр. 234 – Божовић, Крсто, 1914.

Укупан број је 34, пошто Инвентарна књига упућује на грађу Дене Дебељковића, заведену под бројем 469, која је накнадно стигла у Архив, али је сакупљена у назначеном периоду, с обзиром на то да је Дебељковић погубљен 1915. године (током рата). Збирке се разликују по обиму, као и по другим карактеристикама. Иако се неке само условно могу назвати збиркама (нпр. збирка приповедака Душана Зорића састоји се од само једног записа), овде се у обзир узимају све

збирке назначене као засебне у Инвентарној књизи Архива САНУ. Чајкановић је штампао збирке 21 сакупљача са овог списка (Воркапић, Обрадовић, Ђурић, Жуњић, Грђић, Мутић, Ризнић, Ивковић, Ј. Зорић, Мирковић, Поповић, Јакшевац, Срећковић, Костић, Дебељковић, Д. Зорић, Милеуснић, Божовић, Ј. Ђорђевић, Бушетић, Мијатовић (1999: 653).³¹ Укупан број збирки које је узео у обзир је 29, с тим да су код њега поједине збирке подељене на два дела (нпр. Срећковић) и да из појединих збирки није штампао ниједну приповетку (нпр. Марић). Збирку Тихомира Ђорђевића је гледао и уносио одређене измене у текст једне приповетке, али је у зборнику није штампао нити поменуо. Неке од збирки које је Чајкановић прегледао приликом сачињавања избора више се не налазе у Етнографској збирци (Вељић, Степановић). Историју проучавања приповедака из Етнографске збирке, осим Чајкановића, који је приредио грађу, чине истраживања у којима се користи грађа из Етнографске збирке, као и регионална проучавања везана за сакупљаче. Нада Милошевић-Ђорђевић користила је збирке Јована Срећковића, Тодора Бушетића и других сакупљача као грађу у студији *Од бајке до изреке* (2000). Немања Радуловић користио је грађу у докторској дисертацији о приповеткама о судбини (2009б), као и у низу студија објављених на ову тему, у монографији о народним бајкама (2009а) и анализирао је поезику приповедача Томе Воркапића (2021). Владимир Бован помињао је сакупљаче са Косова у студији о следбеницима Вука Караџића (1987), док је посебну пажњу посветио Дени Дебељковићу (2001), чију је грађу и објавио (2016). Илија Николић бавио се сакупљачима са територије Македоније и југоисточне Србије (Николић 1971, Nikolić 1965/1966), док други наведени радови нису директно везани за приповетке али садрже корисне информације о сакупљачима. Славица Гароња Радованац посветила је сакупљачима са територије Војне Крајине више студија, док се приповеткама бавила као варијантама штампаним у Чајкановићевом зборнику. Јеленка Пандуревић објавила је преписке Јована Зорића (2016) и Јована Мутића (2017) са Академијом. Ово истраживање ослања се, између осталог, на њихова сазнања, као и на студију (дисертацију) Снежане Самарџије о штампаним збиркама народних приповедака у 19. веку (1991, 2006).

Преглед збирки народних приповедака у Етнографској збирци САНУ у обзир узима и предања која су забележена у збиркама приповедака, а која су касније и равноправно објављена у Чајкановићевом избору.³² У збиркама које чине истраживачки корпус предања нису бележена систематично нити у већем обиму, осим код појединих сакупљача, који их не диференцирају јасно као предања, већ најчешће као „приче” (Мијатовић, Божовић). Иако Вук није посебно нагласио да је у збирку приповедака уврстио и предања, у њу јесу укључена поједина предања у развијенијем облику (као што су нпр. „Дјевојка бржа од коња”, „За што у људи није табан раван?”, „цар Дукљан”). И касније се „у српским историјско-теоријским прилозима (...) предања и приповетке током 19. века и добрим делом до средине 20. века сагледавају у истој равни” (Милошевић-Ђорђевић 2013: 207). Како је приметила Маја Бошковић-Stulli (1975), његова подела предања, наведена у књизи *Живот и обичаји народа српскога*, одговара скоро у потпуности европској класификацији на демонолошка и митолошка („Вјеровања у ствари којијех нема”), етиолошка и есхатолошка („Постање гдјекојих ствари”) и историјска и културноисторијска

³¹ Укупан број сакупљача чија је грађа уврштена у зборник је 22 и укључује једну приповетку Светозара Мл. Бајића, која се тада налазила по инвентарним бројем 297, а сада у инвентару стоји напомена – „нема”.

³² „During the 19th century no distinction was made between legends and folktales. The main concern of Serbian scholars was the chronological study of ideas, the search for the shaping of human concepts, and tracing the evolution of the human mind from the mythological, magical and religious to the rationally logical, as reflected in tales and legends. The narrative form through which these ideas were metaphorically expressed was taken simply as a framework for a given subject matter” (Milošević-Đorđević 2012: 42).

(„Јунаци и коњи њихови”). Нада Милошевић-Ђорђевић наводи да четврта група – легенде/митови о боговима и херојима не постоји у Вуковој подели (Милошевић-Ђорђевић 2002: 144), док Бошковић-Stulli сматра да укључивањем, односно искључивањем ове категорије из поделе не доноси „nikakve veće poteškoće za istraživanje i razvrstavanje” (1975: 132). Подела на три основна начина саопштавања (која се данас полако напушта) – кратко саопштење, меморат и фабулат (Fon Sidov 1987: 229–231) овде је тешко примењива, јер су готово сва забележена предања у форми фабулата. Понекад се јављају и као интегрални делови других жанрова, али тада их је тешко разграничити од веровања, док се преко категорије легенде приближавају и легендарној причи (в. Милошевић-Ђорђевић 2000: 62–67; Самарџија 2011: 273–343). О тешкоћама прецизне идентификације и класификације предања сведочи и чињеница да су поједине групе „типова” приповедака блиске предањима (Милошевић-Ђорђевић 2000: 56–61; Radulović 2012: 95–100, као и студија о владаревој тајни – Bošković-Stulli 1967). Предања у збиркама сарадника Етнографског одбора углавном су бележена у развијенијем облику и тешко их је разграничити од приповедака – често су блиска легендарној причи, бајци, басни, док се етиолошка често јављају као закључак неког сложенијег наратива. Ипак, сакупљачи ће често диференцирати предања од приповедака користећи синтагму „народ прича” или „народ верује”. Бројна предања забележена у етнографским и антропогеографским истраживањима. Данашња питања о природи предања, која се тичу проблематизације њиховог односа према свакодневици и стварности; њиховој функционалности у социјалној или психолошкој сфери; тежњи ка веродостојности или аутентичности; експликативности или дидактичности (Bošković-Stulli 1975a, Čistov 1987, Deg 1987, Karanović 1987, Liti 1987, Dégh, Vázsonyi 1987, Rudan 2006, Поповић 2014) углавном се тешко могу применити на ове записе, имајући у виду овакав начин бележења, међутим, преовлађујуће присуство културноисторијских и етиолошких предања у односу на демонолошка³³ открива однос тадашње науке, односно сакупљача према жанру. Интернационални индекс предања не постоји, а због изостанка интернационалног карактера и не тако чврсте морфологије жанра, које Сироватка, између осталог, наводи као разлоге (Sirovatka 1987), предања би требало класификовати према теми, коју Греверус дефинише као „osnovnu ideju iz koje nastaje priča i која obuhvata priču” (Greverus 1987: 262). Индекси предања појединих народа углавном су се ослањани на AaTh индекс типова и Томпсонов индекс мотива (Simonsuuri 1961, Палавестра 2003, Klintberg 2010), што ће и овде бити примењено у оним случајевима где је могуће. Узимајући у обзир регионалну и културолошку условљеност предања, Бошковић-Stulli сматра да њихово сагледавање треба препустити засебним националним наукама, те ће у складу са историјом српске фолклористике у овом истраживању бити сагледана као целовита категорија која ће бити класификована према европској подели на етиолошка, демонолошка и културноисторијска (Милошевић-Ђорђевић 2000: 104).

1.4. Теоријске претпоставке и методологија

С обзиром на то да је Етнографска збирка неправедно занемарена (делимично) због оцењивања збирки као фалсификата, предмет истраживања биће корпус збирки приповедака одабраних искључиво према временском критеријуму приспећа у збирку од тренутка њеног настајања до Првог светског рата, који се узима као међа јер је означио прекид у раду Академије. Грађа се посматра као целина и приступа јој се са савремених фолклористичких становишта по питањима усмености, народности, аутентичности и изворности. Иако су неке збирке (Милеуснић,

³³ Преглед предања у Етнографској збирци до 1914. види у Јовић 2021.

Дума) очигледно плагијати (о разлици између фалсификата, плагијата и мистификације в. Бјелић 2022: 33–34), овде се сагледавају заједно са другима, како би се видело какву грађу су сакупљачи слали Академији, уз напомену да је грађа проблематична.

Приликом анализе збирки у обзир ће бити узета и позиција сакупљача као посредника³⁴ у усменој комуникацији, те ће, у оној мери у којој је то могуће, бити указано на његову блискост емској, односно етској перспективи и у удео у обликовању грађе, за шта ће бити коришћена стилистичка анализа на оним местима где текст то допушта. Иако његова улога није довољно проучена (Niles 2013: 231), сакупљач/редактор усменог текста има веома важну улогу у његовом обликовању, посебно када је реч о старијим записима (у односу на савремене теренске). Његова улога у обликовању текста је „пресудна” (Самарџија 2006: 403), јер је он тај који из текста издваја важне чињенице према захтевима интелектуалне и идеолошке средине из које долази (Gay 2001: 54–55). Поједини проучаваоци фолклорни текст сматрају заједничком творевином извођача и записивача (Ready 2019: 14). Сакупљачева улога огледа се на плану записаног текста као стилизација усмене творевине, рекреирање усменог догађаја, превођења усменог текста у писани или секундарне текстуализације, у зависности од намене публикованог дела, сакупљачеве намере и теоријских претпоставки истраживача.

Без обзира на то да ли запис усменог текста задржава одлике ситуационог контекста и репрезентује „глас” усменог текста, он свакако добија нови, друштвено-историјски и културни контекст и осликава околности и прилике у којима је настао. Однос усменог и писаног уско је везан за процесе записивања усменог текста, те је био предмет интересовања многих културолошких студија. Културолошка и друштвеноисторијска перспектива биће заступљена приликом разматрања текстова у контексту времена у којима су сакупљани. Такође, Етнографска збирка изузетно је значајна за изучавање усменог фонда појединих регија, што је и била првобитна идеја, приликом њеног оснивања, с обзиром на то да су сарадници на терену били позвани да сакупљају грађу у оним крајевима кроз које Вук није прошао, што такође пружа низ вредних културолошких информација (како истиче Герц „*ljudi koji nisu oblikovani prema običajima pojedinih krajeva zapravo ne postoje, nisu nikada postojali, i, što je još važnije, ne bi mogli po samoj prirodi stvari ni postojati*” (Gerc 1998: 50)).

Већ кроз овај поглед на фонд Етнографске збирке видна је широка територијална распрострањеност са које потичу рукописи, настали у крајевима у којима сакупљачка делатност до тада није обављана, често са неким врло драгоценим и систематски представљеним облицима усмене традиције. Бројни рукописи Етнографске збирке похрањени у њој, данас су често једино сведочанство о егзистенцији српског народа у појединим пределима Балкана, односно – да ови рукописи нису сачувани у Етнографској збирци, усмено стваралаштво са неких простора не би ни постојало на мапи усмене књижевности. То се поклапа са тврђењем зачетника идеје о наставку систематског сакупљања усмених умотворина након Вука (Стојана Новаковића), да су то углавном били крајеви које Вук Караџић није никада лично походио (Гароња Радованац 2012: 205).

Најчешћи начин сакупљача да кроз приповетке пренесу културолошке одлике терена јесте бележење дијалекта карактеристичног за одређену регију, као и лексике, која често оличава етнографска факта, а служи и како би појачала локални колорит грађе. Поједини сакупљачи на крају збирки доносе речник, са непознатом лексиком, а познато је и да се велики број њих интересовао за етнографски рад, што се индиректно читава у народним приповеткама.

³⁴ Фолклор није само нешто што се открива, већ настаје у интеракцији информатора и сакупљача грађе (Anttonen 2013: 154).

Свака збирка биће сагледана, према инвентарном броју, кроз призму сакупљачког рада, затим основних поетичких одлика грађе и жанровске структуре, да би на крају приповетке биле класификоване према интернационалном АаTh индексу. Иако је теорија књижевности у другој половини 20. века почела да напушта теорију жанрова, концепт жанрова остао је један од темељних у филолошким наукама, па самим тим и у фолклористици. Цветан Тодоров је указивао на немогућност одбацивања жанра као темељног појма, јер би то значило „odricanje od jezika” и „veza sa već postojećim delima” (Todorov 2010: 11, 12). Проп је категорију жанрова критиковао међу првима, мерејући што većina истраживача роџиње од класификације, unoseći u nju materijal spolja, a ne izvodeći klasifikaciju iz njenog suštinskog materijala (Prop 1982: 12). Критику жанра изнео је и Путилов, оцењујући да је преузимање појма жанр довело до предрасуда којих и даље не можемо да се ослободимо (Путилов 2013: 155). Дандес је жанр сматрао ограничавајућом категоријом (Dundes 1972: 94–95), док је Хонко сматрао да је потребно премостити јаз између класификационих модела и стварности (Honko 1979: 11)³⁵. Иако се, синхронички гледано, систем жанрова данас битно изменио у односу на 19. век, док је и сам концепт жанра преиспитиван кроз мултидисциплинарна истраживања, која су показала његову виталност (Koski et al 2016), грађа која је обухваћена овим истраживањем највећим делом уклапа се у „класичну” жанровску поделу. Околности прикупљања грађе крајем 19. и почетком 20. века биле су такве да су сакупљачи углавном бележили оно што су препознавали као народне приповетке, а то у највећој мери и одговара подели типова у АаTh индексу, односно међународној типологији. Наративи који се не уклапају у овако конципиран систем жанрова у датом корпусу забележени су углавном спорадично. Текстцентрична парадигма поставила је за циљ прикупљање што обимније грађе, што је условило да текстови који су прикупљани треба да одговарају одређеним категоријама, које су у то време схватане као статичне. Будући да се саме збирке разликују по грађи, обиму, начину прикупљања итд., жанровски преглед грађе показао се као најпрактичнији. Видо Латковић од прозних жанрова наводи причу о животињама и басну, бајку, скаску и легенду, новелу, шалјиву причу и ратничко-патријархалну анегдоту (1987: 76). Нада Милошевић Ђорђевић (1984, 2000) народне приповетке дели на приче о животињама и басне, бајке, легендарне приче, новеле и шалјиве приче, док Снежана Самарџија овој подели додаје и анегдоту, а уз легендарну причу сагледава и предања (2011).

*

Поред жанровске класификације, грађа је у овом раду класификована и према типовима. Историјско-географски или фински метод настао је у другој половини 19. века и апсолутно је доминирао током прве половине 20. века, те о њему нема потреба много говорити. О његовом утицају сведочи чињеница да је имао фундаментални значај у успостављању фолклористике као научно признате дисциплине (Wilson 1976: 248, Frog 2013: 18). Арнеов каталог из 1910. проширио је Стид Томпсон 1928. (друга ревизија објављена је 1961, познат је под скраћеницама АТ, АаTh, Аа Th), а тренутно је у употреби Утерова верзија из 2004 (ATU). Каталог је био предмет вишеструких критика, од којих као најважније Утер наводи непрецизно дефинисање мотива и типа, увођење превише екотипова на основу премало варијаната, усмереност на европску приповедну традицију, недовољну интеграцију постојећих индекса и ексклузивност традиционалних жанрова (1996: 302). Сличне замерке има и Дандес (преклапање мотива и типова, занемаривање неевропских традиција), додајући и игнорисање опсценог фолклора (2007: 105). Маја Бошковић-Stulli сумира четири главе замерке: механичко посматрање мотива, занемаривање

³⁵ Више о концепту жанра у фолклору у Ven-Amos 1977.

културних контаката међу народима, тежња да се утврди праоблик приповетке и питање самог постојања појединих типова³⁶ (1967: 8–9). Друге критике тичу се занемаривања писаних утицаја на усмену грађу, занемаривање историјског фактора у односу на географски, неапликативност на интернационалном нивоу (Green 1997: 447); оцењиван је и као конструкт (Georges 1983). Бенгт Холбек замера историјско-географском методу то што удаљава фолклористе од извора (информатора) и занемарује уметничке квалитете материјала (1987: 33), а као општу и највећу замерку наводи то што не пружа могућност интерпретације и не говори ништа о значењу наратива (Исто). Дајући главне карактеристике историјско-географског метода, Рут Финеган истиче скоро непостојеће интересовање за чин извођења, таленат извођача и стилистичке карактеристике, емпиризам и предност кабинетском, односно архивском раду у односу на терен, што се огледа у покушају систематизације и класификације грађе (1992: 28). Овакво одређење чини историјско-географски метод дијаметрално супротним у односу на перформативну школу у фолклористици.³⁷ Фински метод није заостатак деветнаестовековне методологије, већ неопходно средство и у савременој фолклористици,³⁸ јер фолклор не може бити адекватно проучен без знања о културолошким утицајима, која нам овај метод пружа (Green 1997: 447). Поједини проучаваоци наглашавају да његова будућност лежи управо у његовом коришћењу у статусу метода, а не теорије (Goldberg 1984: 12). Владимир Проп, иако налази многе замерке и сматра његово становиште суштински неправилним, истиче да Арнеов регистар има „огroman знасај” као „*praktični vodič*” (1982: 18). Свестан несавршености постојећих индекса, Дандес сматра да индексирање није супротно интерпретацији, већ да представља њен предуслов, стандард у проучавању наратива и незаобилазни метод у компаратистици (2007: 105). „*Индекс типова народних приповедака* несумњиво је најпознатије и најтрајније постигнуће историјско-географске методе (’финске школе’)”, оцењује Н. Радуловић (2016: 169). Бошковић-Stulli сматра да:

„[...] ako se tip pripovijetke shvati slobodnije, kao praktički potrebna formula za obilježavanje onih analognih motivskih kompleksa i cjelovitih kompozicija što su iskustvom utvrđeni (...) kao tradicijom ustaljeni sižeji, ne prejudicirajući time ni pitanje postanka pojedinog tipa niti mogućnosti njihovih izmjena i povezivanja sa drugim pričama u toku razvoja, tada će tipovi postati realne veličine za svakog istraživača i nužno potrebni pojmovi za snalaženje u nepreglednome mnoštvu građe narodnih pripovijedaka” (1967: 12).

Научни рад о историјско-географским методама³⁹ данас доноси сличан закључак – оне су и даље у употреби, али као флексибилан систем за мапирање образаца континуитета и варијантности, како би се одговорило на низ различитих истраживачких питања (Frog 2013: 30). Нада Милошевић-Ђорђевић оцењује: „Арне-Томсонова класификација је пре свега каталог који обавештава, а не обимна научна анализа” (2000: 21). Да је ова врста класификације народних приповедака и даље релевантна показују и индекси које је FFC објавио последњих деценија. Након доминације структурализма у другој половини 20. века, поновно интересовање за овај метод условљено је препознавањем његове вредности као средства за културолошка истраживања, затим веза између писане и усмене традиције, стила и рецепције наратива или целих збирки (Uther 2009: 25); међутим парадокс лежи управо у томе што описи типова не указују на

³⁶ Мисли се на флуидност мотива, о чему су говорили фон Сидов, Проп, Дандес и Холбек.

³⁷ Под утицајем Хонкове тезе да су архивски (записани) текстови мртви артефакти, већина финских фолклориста перформативним приступ сматрала је опозитом проучавању старијих записан (Anttonen 2013: 160).

³⁸ Класификација приповедака одавно не служи проналажењу изворног облика усмене приповетке, а данас је актуелна у дигиталној хуманистици, посебно приликом израде електронских каталога, али у и информатичким и кибернетичким студијама које се баве метаподацима, секвенцирањем, комбинаториком, кластерима итд. (в. Darányi, Forró 2012a, Darányi, Forró 2012b; за компјутерску анализу варијаната средњевековних текстова в. Van Dalem-Oskam 2015)

³⁹ У цитираној студији схвата се као плуралитет метода.

њихова значења или функције (Исто: 19). Поред тога, у многим срединама индекси још увек нису израђени, а не треба занемарити ни технолошки напредак који омогућује прецизније руковођење базама података. Ово истраживање имаће слично полазиште, у смислу да ће индекси типова и мотива бити коришћени као елементарни алат идентификације и класификације, на основу којег се могу добити даље информације.

„Компаративна истраживања грађе, на челу са Стојаном Новаковићем и Јагићем, започињу уобличавати појам типа приповетке као класификационе категорије, тј. као сложене нарративне целине која се одржава самостална у традицији” (Милошевић-Ђорђевић 2000: 16). О употреби индекса у српској фолклористици писао је Немања Радуловић (2016: 169–183). Његовим чланком обухваћен је преглед класификаторског рада на српској грађи у дијахронијском пресеку, али је истовремено пажња посвећена и раду у суседним земљама (пре свега у хрватској и словеначкој фолклористици), као и раду на грађи националних мањина (Мађара у Војводини). Радуловић упућује на рад најзначајнијих проучавалаца српске усмене прозе (Павла Поповића, Веселина Чајкановић, Тихомира Ђорђевић, Бранислава Крстића, Наду Милошевић-Ђорђевић, Мају Бошковић-Stulli, Зоју Карановић, Снежану Самарцију итд.), у чијем је раду употреба индекса била незаобилазна, а посебно место у овом прегледу заузима мало познати допринос Љубице Јанковић⁴⁰ (класификаторски рад на часописној прозној грађи који даје системски преглед мотива), који, услед методолошке недоследности „данас има пре библиографску него теоријску вредност” (2016: 174).

Дајући инвентар постојећих индекса, Утер примећује да су, након деценија доминације историјско-географског метода, централно место у науци о фолклору заузела питања преношења текстова, контекста (неколико различитих значења речи), реорализације, као и нових облика фолклора и нових начина преношења фолклора, али да то не умањује значај каталога типова и мотива (1996: 300–301). И поред свих недостатака, историјско-географски метод остао је најважније средство у проучавању усменог наратива.

*

Централни део истраживања чини преглед збирки које су стигле у Архив СКА до 1914. године. Прегледана је и збирка Дене Дебељковића заведена под бројем 469, јер је прикупљена у наведеном периоду, али је у Архив доспела знатно касније. У засебним поглављима о збиркама грађа је описана према архивистичким и текстолошким принципима (Ђорђевић 2010, Иванић 2001, Азбелев 1966). Ипак, збирке, односно приповетке у њима, наводе се према фолклористичком, а не према архивистичком принципу (назив збирке, тј. сакупљача – број приповетке у збирци). Даје се историја проучавања збирке или се указује на њено коришћење као извора. Сагледана је позиција сакупљача, грађа је контекстуализована кроз његов рад на другој врсти фолклорне грађе, уколико постоји, или пак књижевни рад; анализира се секундарна текстуализација и стил, као и евентуално постојање текстуре или контекста у записима. Фокус у анализи самих збирки зависи од њених специфичности. Анализе су праћене примерима из збирки, с обзиром на то да је реч о грађи која није лако доступна. Примери су наведени исто као у изворнику, што важи и за примере у којима постоји (ауто)цензура. Сва подвлачења су из изворника уколико није наглашено другачије. Анализира се Чајкановићева редакција текстова и избор текстова који су ушли у зборник који је приредио. На крају сваког поглавља о збирци приповетке су, због теже доступне грађе, укратко препричане и класификоване према АaTh индексу.

⁴⁰ В. Јанковић 1969, АСАНУ–ЕЗ–409.

2. Преглед збирки народних приповедака

2.1. Збирка Јована Срећковића, бр. 1

Јован Срећковић, по занимању учитељ, сакупио је збирку од 40 приповедака. Састоји се од 32 табака, писаних црним и плавим мастилом. На омоту збирке стоји белешка: „Записане по слушању махом од људи у Секуричу (Левач) у 1890. и 1891.“, написана плавом оловком и другачијим рукописом. Белешку можда није написао Срећковић, судећи по напомени у другој приповеци, у којој стоји: „Причао му женин дед из Лоћике” [подвукла М. М.]. Поред њега, Станоје Мијатовић и Тодор Бушетић такође су своје збирке сакупили у Левчу. У писму датираним на 16. април 1894. Срећковић истиче да је крај препун народних умотворина. Срећковић је прикупљао лирске, епске песме, приповетке, пословице, загонетке и речи из Левча. Као и већина других сакупљача, у предговору помиње Вука, чије се име готово редовно узима као мерило и узор. Како је Академија тражила од сакупљача да прикупе грађу у оним крајевима где Вук није сакупљао, Срећковићево поређење делимично има функцију препоруке збирке коју је сакупио, с обзиром на то да констатује како се види да Вук у том крају није сакупљао народне умотворине. О приповедачима нема података, осим испод последње три приповетке, где су записана њихова имена. Могуће је да је Срећковић накнадно добио инструкцију да запише податке о информаторима, јер те три приповетке нису записане заједно са осталима (Чајкановић их је одредио као другу збирку). Срећковић се бавио и сакупљањем народних песама и речи, а у једном од писама⁴¹ Академији обавештава да је завршио курс и постао учитељ ручног рада, те да је затим узео одсуство како би изучио пчеларство на курсу који је сам финансирао, па због тога тражи од Академије новчану надокнаду за грађу коју је послао. Објављивао је предања и загонетке у *Караџићу* (бр. 2 из ове збирке у броју за 1899. годину), а у часопису *Дело* објавио је чланак у рубрици *Наука* под насловом „Живот сељака у Левчу”, где у уводном делу каже да се по савету својих пријатеља Љубе Ковачевића, Пере Ђорђевића и Благоја Неђића⁴² бавио сакупљањем народних умотворина, те да је у исто време обратио пажњу и на обичаје, које је прикупљао по упутствима из књиге Милана Ђ. Милићевића *Живот Срба сељака*, што указује на смернице којима су се водили сакупљачи приликом рада на терену (Срећковић 1898: 105).

Веселин Чајкановић је у издање које је приредио укључио шест Срећковићевих приповедака: две приче о животињама, два предања, приповетку о прогоњеној деци и о судбини. Чајкановићева оцена Срећковићеве збирке прилично је негативна: „Приповетке су кратке, слабе, фрагментарне, доста невешто испричане. Понеке од њих (нпр. 6; 23; 28; 30; 32; 36) сасвим су примитивне, и без поенте. Скупљач је педагог и моралиста (приче се по правилу завршују *неколиким* моралним изрекама” (1999: 466). Иако заиста јесу невешто испричане, могуће је да су изостављање неких епизода и једноставност композиције одлика терена, с обзиром на то да је С. Марковић приметила исте одлике (редукцију) у збирци *Приповетке и предања из Левча* (Марковић 2004: 271), а такође треба напоменути да нарација није нарочито развијена ни у збиркама Станоја Мијатовића и Тодора Бушетића из Левча, као ни у збирци Милоша Ивковића из Ресаве. Такође, приповетке за које Чајкановић сматра да су примитивне, могу се лако одредити према приповедном типу, са изузетком бр. 30, која представља неку парафразу изреке да су деца највеће благо. Осим што нема особине наратива у ужем смислу речи, не припада постојећем

⁴¹ АСАНУ, Етнографска збирка, 375–82.

⁴² Писмо које претходни збирци почиње речима „Драги Благо”, а завршава се поздравима за „Драгу са децом” и г. Перу.

приповедном типу, приповетка није ни стилизована у складу са усменим приповедањем, па тако приповедач закључује речима „и горко се заплака“.

Иако приповедање није нарочито развијено, оно што ову збирку чини интересантном јесте изузетна разноврсност мотива, типова и жанрова, с обзиром на то да укључује бајке, легендарне приче, приче о животињама, шаљиве приповетке, предања.

Тенденција коју је Срећковић показао према „моралним изрекама“ може се приметити и у давању наслова, који се често управо и поклапају са овим изрекама, односно пословицама, нпр.:

- бр. 5: „Лудо радио, лудо прошао“ – „Ко лудо ради лудо и пролази“;
- бр. 10: „Ко зло чини зло и дочека“ – „Ко зло чини зло и дочека“ „Ко зло чини нек се добру не нада“ „Не чини зла, па те неће снаћи зло“ „Не чини другоме неправду па неће ни теби други“;
- бр. 14: „Ко другом мисли зло, сам ће га и дочекати“ – „Не чини зла па те неће снаћи зло“, „Ко зло чини зло и дочека“, „Ко зло чини нека се добру не нада“;
- бр. 21: „Ко добро чини, добро ће и дочекати“ – „Ко добро чини, добро ће и дочекати“, „Учини добро не кај се, учи зло не дај се“;
- бр. 32 „Ко слуша тај и окуша“ – „Ко слуша тај и окуша“, „Ко ради тај и слади“.

Чајкановићева оцена да је сакупљач „педагог и моралиста“ наводе на закључак да кратки говорни облици представљају Срећковићево виђење „поенте“ народне приповетке и нису део наратива, већ да их је записивач додао као „народне мудрости“ које се поклапају са темом приповетке. Чини се као да је сакупљачева намера била да покаже утемељеност приповедног материјала у народној етици и представи поглед на свет, супротно Чајкановићевој мишљењу да су приповетке „без поенте“. Изреке представљају фонд кратких говорних облика који је, према сакупљачевом виђењу, компатибилан са народним приповеткама, а истовремено треба да их потврде као репрезентативне примере народног морала. Иако се велики број приповедака завршава оваквим поентама, њихов смисао је углавном исти и односи се на реципроцитет поступка и последице. Срећковићев морал углавном се базира на томе да дела имају последице, односно да ће добра дела бити награђена, а лоша кажњена.⁴³ Најчешће Срећковић наводи пословицу – „Ко другом јаму копа сам у њу пада“. Ипак, поентирање пословицама није увек успешно – нпр. у предању о убијању старца Срећковић бележи да родитеље треба поштовати (бр. 2), у варијанти типа „Баш челика“ (бр. 3) наводи се да треба поштовати браћу (иако их јунак уопште нема), док у бајци о праведном и неправедном брату наводи да се зло не дешава онима који не чине зло, иако неправедни брат ослепи праведног без разлога (бр. 10). То такође иде у прилог тези да су изреке махом додате и да нису забележене као завршне формуле. У првом делу збирке забележено је више пословица, док се у другом ретко јављају. Све пословице наведене су у другом делу поглавља где се укратко наводе сижеи и типови приповедака.

С једне стране су приповетке које Чајкановић одређује као „примитивне“ и „без поенте“, а са друге оне са морализмом који је истакнут у наслову и кратким говорним формама које се

⁴³ Овакав морални кодекс близак је ономе што Н. Радуловић назива ретрибуционизмом (2009а: 79–80). Ретрибуционизам подразумева правило да „Ако један лик поступи на позитиван начин према другом, очекује се да и други узврати исто тако“, као и да „Негативан поступак изазива исти такав“. Констатација да ретрибуционизам у бајци спада у домен „етике на ширем нивоу“ могла би се применити и на друге усмене жанрове, у којима се такође јавља као саставни део слике света.

налазе испод текста приповетке. Морализам се не јавља у свим приповеткама (нпр. 12 – о животињама које се одметну у хајдуке, 13 – вампиру и вампирчету или 39 – вештом лопову), већ је само наглашен у оним жанровима где је већ постојао. У појединим приповеткама „без поенте” Срећковић је ипак покушао да пронађе „морал”, па је тако приповеци бр. 6 о човеку који је на превару побегао од медведа дао наслов „Вреди бити вешт” или у бр. 23 о лудим поступцима забележио „Ко лудо ради лудо ће и проћи”. Не уклапају се све приповетке у поменути модел света, у којем се лоши поступци кажњавају – нпр. у приповеткама бр. 17 и 19 лоши поступци маћехе, односно родитеља пролазе некажњено (и бр. 18), а жртве (деца) налазе спас у другом облику постојања (девојка коју је злостављала маћеха претвара се у медведа, а деца коју су родитељи хтели да поједу постају анђели).

Забележено је неколико прича о животињама, од којих је две Чајкановић уврстио у зборник. Приповедака бр. 12 почиње као кумулативна или верижна прича, о животињама које се заједно одметну у хајдуке, док су у другом делу животиње заробљене у јарузи и једу једна другу. Забележена је приповетка о превареном вуку, који, у оваквим варијантама, у покушају да некога поједе, увек заврши повређен или убијен (бр. 36). Слично је и са мечком, коју човек заробљава у замку (бр. 6) или убија уз помоћ лисице (бр. 22). Приповетка „Старац и баба” има дводелну композицију – у првом делу баба и деда покраду сир и млеко од козјег цара, док у другом делу лисица краде од њих правећи се да је мртва (бр. 37).

Збирка Јована Срећковића садржи већи број бајки. Почетак приповетке бр. 1 поклапа са типом приповетке о животињској невести (AaTh 402), док је други део новелистички и ближи типовима о прогоњеној девојци, које су веома честе на нашем терену (в. Поповић 1905, Самарција 2003).⁴⁴ Варијанта типа Пепељуге (бр. 7), која код Срећковића има исти сижејни склоп као у Вуковој збирци (чак се и девојка зове Мара, међутим, не помиње се да је крава била њена мајка⁴⁵), такође је блиска овој групи приповедака, као и приповетке о прогоњеној деци (в. Миљановић 2021). У обе варијанте (бр. 18 и бр. 19) приповедака о прогоњеној деци родитељи су канибали. У другој варијанти родитељима се једноставно допадне укус људског меса (бр. 19), а у првој (бр. 18) је канибализам објашњен сиромаштвом – родитељи одлучују да закољу децу како би послужили госте:

Имао један човек четири детета. Једно од њих које беше женско стигне за удају. Били су прости те нису имали чим госте да дочекају.

Једног дана договараху се муж и жена, чиме ће госте дочекати и најзада закључе: да покољу своју децу, а дотле да их затворе, и да их хране шећером, не би ли се угојили (бр. 18).

Иако се на почетку каже да су родитељи имали четворо деце, касније се помињу само брат и сестра, а из типа о Ивици и Марици (AaTh 327A) задржан је мотив „товљења” шећером, иако се пре тога каже да нису могли да приуште храну (познат је пример из Глишићеве „Главе шећера”, где је шећер представљен као намирница која у другој половини 19. века није била лако доступна; шећер се уз мед или ракију помиње и у епским песмама). У наведеној варијанти децу изневере родитељи, а затим јунака изневери сестра, док су у другој (бр. 19) деца двоструко прогоњена од стране родитеља, а затим псоглава. Забележене су две варијанте типа AaTh 480, о љубазној и

⁴⁴ Нада Милошевић Ђорђевић анализира приповетку као новелу, одређујући њен почетак од двоструког наношења зла од стране мужа и војводе: „Цар наређује преко писма да се царици изваде очи. Претходно је оклевета одбијени војвода. Ова новела, према томе, почиње са два наношења зла” (2000: 33).

⁴⁵ Исти је случај и у збирци Симеона Ђурића.

нељубазној девојци („Не буди лаком” – бр. 15⁴⁶ и бр. 16). У обе варијанте отац шаље своју кћер у шуму по маћехином налогу: „Није прошло много времена, а маћеха почне попреко гледати на своју пасторку и толико на њу омрзне, да стане наваљивати на мужа да је одведе у неку планину, и да је остави, надајући се, да ће је зверови појести” (бр. 16). Судећи по наслову, Срећковић као основни „грех” нељубазне девојке, маћехине кћери која страда види лакомост, а не љубазност: „После вечере рече баба: ајде сине да ме биштеш. Баба мете главу у девојкино крило а она јој туцаше гњиде и вашке. – Шта то туцаш сине, упита је баба! – Злато и сребро нано. – Да Бог да ми се и ти позлатила” (бр. 15).

Фантастични/животињски помоћници јављају се у бајкама бр. 3 и бр. 33. Бајка о црвеном ветру (бр. 3), који представља „демонску персонификацију болести” (Радуловић 2009а: 218), варијанта је бајке о Баш челику, с тим да је радња веома редукована, те се не помиње противљење удаји сестара за првог просиоца, уопште се не јављају јунакова браћа и јунак жени царевом кћери само зато што је добар војник: „У војсци се много добро показао и за кратко време до великог чина дошао. Кад је видео цар како је он добар намисли, да му да своју кћер јединицу и да га прогласи за цара јер није имао мушке деце”. Црвени ветар носи његову жену након кршења табуа – откључавања подрума, а његови зетови (цар орлова, мрава и мува) му дају магична средства да га победи.

Забележене су и варијанте познатих типова о правди и кривди (10), захвалном мртвацу (21), куми смрти (25) и ђавољем шегрту (26). Праведни и неправедни брат (10) не свађају се у вези са правдом/истином, већ „Онај богати брат омрзне на свога брата и стане му завидети, што њега сељани боље воле и намисли, да му се освети” због тога што га сељани више воле. У варијанти о захвалном мртвацу (21) не постоји епизода са принцем, већ се мртавац одужује спасавајући јунака од смрти. У бр. 25 уместо смрти јунаковом сину кумује Св. Аранђел, а део са јунаковим врачањем редукован је. У варијанти о ђавољем шегрту (бр. 26) јунак се обогати помоћу знања стеченог током шегртовања, али купац је обичан трговац, а не ђаво. Закључак је религиозно-моралистички: „Тако се и она сиротица са сином обогати; њен син није се у будуће претварао и молио је Бога, да му опрости, што је таквим до имања дошао”.

Међу легендарним причама забележена је варијанта типа о два брата, од којих се један моли Богу, а други цару (бр. 11). Опозиција се јавља на релацији побожан/богат – луд/сиромашан. Приповетка која за централни мотив има кажњавање злочина (бр. 8) садржи епизоду из приповедака о глупом диву, за које је карактеристичан хумористички тон. Као казна за лоша дела јавља се замена деце:

Мани се жено, убих једног човека мислио сам да има код себе пара продао је волове, али је свом детету паре дао, па њега заклах, а дете побегне.

Не бој се човече ево га дете на десној стране наше деце ајде да га са врелом водом опаримо па ће оно умрети.

Што рекоше то и учинише метнуше бакрач са водом на ватру да се греје.

Док су се они по кујни бавили дотле се дете извуче испод губер и сакрије испод кревета.

Мало после донесу муж и жена бакрач узвреле воде те мислећи, да је дете још на онде где лежи, преврну бакрач са водом те полију свог синчића.

⁴⁶ Нада Милошевић-Ђорђевић анализира приповетку као новелу, сматрајући да не садржи фантастичне елементе (2000: 34).

У овој приповеци морализам јесте наглашен, али се религиозни тон додаје кроз наслов („Бог ником дужан не остаје”) и коментар којим се завршава приповетка: „Тако Бог кани сваког оног, ко другом зло мисли”, односно уметнуту пословицу: „Бог је спор али достижан”. Приповетка о највећем грешнику (бр. 40) има почетак уобичајен за предања: „Прича се, да је некада живео неки велики разбојник”. Подтипу приповедака о заборављању божјег благослова припада бр. 31, која садржи и мотив ружне девојке која има среће.

У варијантама приповетке о сиромашу који постаје богат када почне да слави славу (бр. 29 и 38) јавља се мотив замене супруга између сиромаша и владара. Приповетке садрже елементе легендарне приче, али и новеле, јер подсећају на приповетке о мудрој девојци/невести. Када дође у сиромашов дом, царица прво почисти, а затим саветује сиромаша да закоље вола за славу, иако је то једино што има: „После неког времена упита царица свога новог мужа: а коју славу славиш човече? – Св. Аранђела одговори човек. – Па хоћеш ли је славити? упита га царица. – Како ћу је славити кад немам чиме. – Хајде да закољемо онога вола, па шта нам Бог да!” (бр. 38). Приповетка бр. 20 припада групи шаљивих приповедака (AaTh 1535), али исприповедана је као новела (као новелу анализира је и Нада Милошевић-Ђорђевић у 2000: 34). У приповеткама о халапљивој жени (бр. 28) и лењој снахи (бр. 32) хумористички тон такође није изражен.

Немања Радуловић, бавећи се приповеткама о судбини, успоставља дистинкцију између оних у којима долази до испуњења судбине и оних у којима је јунаку живот спасен (Radulović 2015). У Срећковићевој збирци јављају се оба случаја – у бр. 24 и 27 судбина је испуњена, док у бр. 9 сестра спасава брата од уједа змије. Занимљива је приповетка бр. 35 у којој долази до испуњења судбине, али на модификован начин – невеста младожењи поклања део својих преосталих година живота (тип Алкесте AaTh 899). Радуловић примећује да је у српској грађи ова контаминација толико честа да би требало да се издвоји као подтип, као што је учињено и у бугарском индексу (Даскалова-Перковска, *934В2 према Radulović 2015: 72).

Није забележен већи број хумористичких приповедака. Приповетка о попу прељубнику ношеном у врећи (бр. 14) испричана је моралистичким тоном, који је посебно наглашен у опису односа двојице браће: „Млађи брат није ни помишљао, да му то старији брат чини из зависти, и послуша брата, закоље коње, одере и разапне им кожу”. Најразвијенији наративни ток има бр. 39 о вештом лопову. Подгрупи комичких приповедака о будаластим људима припадају варијанте о Ери (бр. 5), односно детету које је погинуло покушавајући да улови голуба (бр. 23). Композиција и стил су веома једноставни, а приповедач покушава да дочара говор Ера тако што ће један другог ословити са „друље”.

Срећковић је забележио два етиолошка предања – о престанку обичаја убијања старих људи, тј. лапота (бр. 2) и о настанку мечке (бр. 17). Предање о настанку мечке на тематско-мотивском плану блиско је приповеткама о прогоњеној девојци, јер се девојка претвара у мечку да се ослободи мука које јој задаје маћеха, док се претварање у мечку обично јавља као казна (нпр. Св. Сава претвара у мечку охолог трговца). Културноисторијско предање о проклетству села, које је издало кнеза Лазара „Зашто село Топола у срезу беличком има само седам кућа” (бр. 4) има елементе етиолошких и есхатолошких предања. Занимљиво је да је ово предање веома витално и да су варијанте забележене и у Марковић 2004: 204, 205. Демонолошко предање о вампиру који убија људе у воденици и вампирчету које га убија у замену за новац стилизовано је више као приповетка него као предање (бр. 13). Уместо уобичајене уводне формуле да људи причају/верују, наратив почиње речима: „Био један вампир и вампирче. Вампир је свагде после заласка сунца одлазио у селске воденице и тамо давио људе”. Вампир у воденици кува качамак, а потом седи и плаче када му вампирче сакрије покров. Легенда о Светом Стевану који убија аждају и бира којем

ће се приклонити царству представља контаминацију познатих мотива који се обично везују за Светог Ђорђа и кнеза Лазара.

Чајкановићеве интервенције на тексту различите су по обиму и типу. У причама о животињама (бр. 12, 22) најочигледније измене су на нивоу интерпункције, односно, пошто су приповетке у форми дијалога, додати су наводници као сигнал управног говора. У приповеци бр. 9 „Свети Сава и девојка” променио је наслов у „Сестра сачувала брата”. Најкрупније и најчешће измене вршене су на плану кохезије и кохеренције текста. Редактор је изостављао редувантне делове реченица и мењао целе реченице како би добио једноставнији и економичнији језички израз, с обзиром на то да су Срећковићеве конструкције често невеште и беспотребно компликоване:

Бр. 9 „Био један човек који имађаше девет ћерака; мушке пак деце није имао” > „Био један човек, па имао девет кћери, а ни једног сина”;

„Мати пошаље своју ћерку да потражи мало дрва за ватру. Ћерка пође и залута у шуму” > „Ћерка пође да потражи дрва за ватру, па залута у шуми”;

„Што рекоше то и учинише: – одоше кући” > „И тако одоше кући”;

„Путовали су дуго и дуго, док нису срели Св. Саву. Св. Сава их упита (...)” > „Путовали су дуго и дуго, док нису срели Св. Саву. Он их упита (...)”;

Бр. 19 „исприча му како је сломила лонац са јелом од голуба” > „исприча му шта је урадила”;

„Кад је било сутра дан псоглави и отац им иду на њиву да раде а баба оста да спреми казан за децу као што су се са старцем договорили” > „Кад је свануло, псоглави оду на њиву, а баба остаде да спреми казан за децу”.

Бр. 9 она рече бр. 13. вампир отвори 17 једна жена имала је > имала жена

Иако је Веселин Чајкановић негативно оценио збирку, она садржи разноврсне мотиве и занимљиве варијанте познатих типова. Срећковићева збирка је међу првима стигла у Академију, те се склоност ка морализовању вероватно може разумети као последица утицаја збирки старије генерације сакупљача. Морализовање се понекад може уочити и у збиркама Станоја Мијатовића и Тодора Бушетића, чије збирке потичу са истог терена, а сакупљачи су такође били учитељи, те се отварају могућности проучавања регионалних одлика или утицаја професије на сакупљачку праксу (уз напомену да постоје и мање образовани приповедачи склони моралисању, као нпр. Тома Воркапић – в. Радуловић 2021). Уз збирку Снежане Марковић *Приповетке и предања из Левча* (2004) отвара се могућност проучавања еволуције приповедних облика на терену.

*

1. *Оклеветана царица*. Почетак се поклапа са типом приповетке о животињској невести по томе што најмлађи син извршава задатке које је поставио отац (да донесе свилену мараму и златан лонац, које чува повампирени цар; доведе најлепшу девојку – цареву кћер, којом се затим и жени), док је други део новелистички, о војводи који клевета царицу док је јунак у рату. Уместо да јој се изваде очи, она се крије у пећини док истина не изађе на видело. **AaTh 402 + 706**⁴⁷

Ко другом јаму копа сам ће у њу пасти. Што ниси сад, да ти други чини, не чини и ти другоме. Што желиш да ти други чини, чини и ти другом. Ко другом камен на пут баца сам ће се о њега спотаћи.

⁴⁷ Нада Милошевић-Ђорђевић део о прогоњеној девојци одређује као 883А.

2. *Како је остало да се отац и мати поштују.* У време када су се стари људи убијали, отац којем је син поштедео живот научи сина како да добије опкладу и на тај начин покаже да је и даље користан друштву. Етиолошко предање. **AaTh 981**

Поштуј оца свога и матер своју, ако мислиш срећан бити.

3. *Црвени ветар.* Царевом зету жену однесе Црвени ветар. Његови зетови (цар орлова, мрва и мува) му дају магична средства да га победи (снага се налази у јајету). **AaTh 302 + 552A**

Поштуј брата старијега и тебе ће млађи твоји.

4. *Зашто село Топола у срезу беличком има само седам кућа.* Културноисторијско предање о проклетству кнеза Лазара (због тога што становници села у битку нису послали 77 оклопника већ само 7).

5. *Лудо радио, лудо прошао.* Ера погине покушавајући да улови голуба. **AaTh 1227**

Ко лудо ради лудо и пролази.

6. *Вреди бити вешт.* Човек насамарио мечку да га не поједе тако што је навео да се ухвати у замку. **AaTh 1117**

7. *Маћеха и пасторка.* Варијанта типа Пепељуге (сижејни склоп као код Вука). Пасторка извршава немогуће задатке уз помоћ краве. Маћеха нареди да краву закољу, па девојка добија помоћ од голуба који излеће из кравиног гроба. У цркви се у њу загледа царев син, пронађе је и ожени се њоме након епизоде са пробавањем папуче. **AaTh 510A**

Где бије своја мајка ту боли и не боли: а где маћеха онде кожа пуца. Ко другом јаму копа сам у њу пада. Ко другом камен на пут баца сам се о њега спотиче.

8. *Бог ником дужан не остаје.* Разбојник убије сиромаша, чије дете побегне у разбојникову кућу. Тамо замени место са њиховим дететом, које затим родитељи грешком убију. **AaTh 968 + 1119**

Ко другом јаму копа сам у њу пада. Бог је спор али достижан.

9. *Свети Сава и девојка.* Детету је суђено да га на дан женидбе убије змија у чизми. Сестра, знајући за то, спасе брата, али остане без очију. Свети Сава јој поврати вид. **AaTh 934B; Ч86 (Сестра сачувала брата)**

Ко добро чини, нек се добру и нада. Ко добро чини боље дочека.

10. *Ко зло чини, и дочека.* Богати брат ослепи сиромашног, а виле му поврате вид. Богати учини исто, али га виле убију. **AaTh 613**

Ко зло чини зло и дочека. Ко зло чини нек се добру не нада. Не чини зла, па те неће снаћи зло. Не чини другоме неправду па неће ни теби други.

11. *Ко се Богу моли, [томе] и помаже.* Луд човек се не моли Богу и иде код цара за помоћ. Цар му даје погачу и ћурку са дукатима, а он то продаје брату за мало новца. Цар нареди да га убију. **AaTh 841**

Ко има веру у Бога има у небу оца. Вера у [веже] људе за Бога.

12. *Хајдуци.* Кумулативна (AaTh 2021–2024): животиње се одметну у хајдуке, упадају у јаругу и једу једна другу, док на крају не остане само мечка, која изађе уз помоћ стуба од костију. **AaTh 20A; Ч2**

13. *Вампир и вампирче*. Вампир убија људе у воденици, вампирче га убије у замену за новац. **Ч170**

14. *Ко другом мисли зло, сам ће га и дочекати*. Старији брат из зависти наговори млађег да закоље коње. Овај заради новац уцењујући калуђера прељубника, а брату каже да је зарадио продајом коњске коже. Брат учини исто, али без успеха. **AaTh 1535**

Не чини зла па те неће снаћи зло. Ко зло чини зло и дочека. Ко зло чини нека се добру не нада.

15. *Не буди лаком*. Девојку отац и маћеха отерају у шуму. Она завреди ковчег са златним хаљинама биштећи неку бабу. Маћеха пошаље своју кћер, али она одбије да уради исто и добије ковчег са змијама и жабама, те умре од страха. **AaTh 480**

Ко другом јаму копа сам у њу пада. Ко другом камен на пут баца сам се о њега спотиче.

16. *Не буди лаком*. Варијанта претходне приповетке. Пасторку оставе у шуми. Она нахрани животиње на које наиђе на путу, а маћехину кћер растргне лав. **AaTh 480**

Ко другом јаму копа сам у њу пада. Ко другом камен на пут баца сам се о њега спотиче.

17. *Како је постала мечка*. Маћеха дала пасторки да обели црно руно. Она замоли Бога да је претвори у мечку да је ослободи мука. Етиолошко предање. Сличан мотив као у **AaTh 1312***; **Ч207**

18. *Неверна сестра*. Родитељи хоће да закољу децу да би их послужили гостима за ручак. Деца побегну, и брат, захваљујући вилама, постане највећи јунак. Сестра се уда за хајдука и њих двоје покушају да убију брата. Животињски помоћници га ослободе. **AaTh 765 + 765B* + 315**

19. *Деца анђели*. Деца беже од родитеља канибала, затим од псоглава, на крају пију воду из извора и постану анђели. **AaTh 327A + 765 + 765B***; **Ч28**

20. *Ко тражи веће, изгуби и из вреће*. Човек малу количину новца паметно улаже, набави гаврана и превари богаташа да га купи, јер је погађач (претходно је под прозором човек слушао оно што је гавран „погодио“). Први се обогати, а другом гавран побегне **AaTh 1535**.⁴⁸

Ко тражи веће, изгуби и из вреће. Ко тражи преко хлеба погаче јешће и овсенице

21. *Ко добро чини, добро ће и дочекати*. Човек сахрани мртваца, а касније њега мртац, претворен у гаврана, спасе од утапања. **AaTh 505**

Ко добро чини, добро ће и дочекати. Учини добро не кај се, учи зло недај се.

22. *Лисица спасла човека*. Човек замоли мечку да оде да се опрости са укућанима пре него што га поједе. Успут сретне лисицу која му саветује да мечку на превару зароби у врећу, а затим лисица изудара врећу док мечка не издахне. Помоћ лисице није мотивисана. **AaTh 122 + 150 Ч7**

23. *Лудо радио, на лудо и прошао*. Дете се оклизне и удави покушавајући да улови голуба. **AaTh 1227**

Ко лудо ради лудо ће и проћи.

⁴⁸ Нада Милошевић Ђорђевић одређује као AaTh 1115–1535 (2000: 34).

24. *Шта је коме суђено.* Човек заноћи на дрвету. Свети Аранђео му одреди да ће бити вечера вуку. Човек се сакрије код чобана, али га вук ипак поједе. **AaTh 934B***
25. *Ко се родио, мора умрети.* Аранђео кумује детету и да му способност да предвиди када ће болесник умрети (када је Аранђео код његових ногу). Када дође време за њега, он окреће постељу, али узалуд. **AaTh 332**
26. *Дете и ђаво.* Удовица шаље сина на занат код ђавола. Он се претвара у коња, вола, јарца, а када га купац купи животињу, она „умре”. Изостаје део о сукобљавању са ђаволом, али шегрт моли Бога за опроштај због начина на који је стекао богатство. **AaTh 325**
27. *Што је ком суђено.* Цар на конаку чује суђенице како одређују детету из те куће да га наследи. Покушава да га убије три пута, али на крају цар гине, а младић се жени његовом ћерком. **AaTh 930**
28. *Не буди халапљив.* Жену сахране мислећи да се удавила храном; случајно је спасе лопов. **AaTh 990**
29. *Ко крсно име слави, ономе и помаже.* Цар и сиромаш замени жене. Сиромаш дочека рибаре на слави и нађе у њиховом улову два драга камена, која затим прода цару и обогати се. **AaTh 750B**
30. *Највеће благо.* Сиромашан човек каже богатом, који нема деце, да су деца највеће благо.
31. *Довде моје, догде Грубачино.* Сиромашан човек се жени ружном женом која има среће. Каже светом Илији да је пшеница коју му је она рекла да посеје његова својина. Свети Илија спали усев, човек га заустави, вичући да је његово само део који је изгорео. **AaTh 737B* + 830B**
32. *Ко слуша, тај и окуша.* Свекрва даје лењој снахи само онолико хране колико заради да би научила лекцију. **AaTh 1370A***

Ко слуша тај и окуша. Ко ради тај и слади.

33. *Женидба.* Три брата крену да просе девојке. Најмлађег баба спасе од своје ћерке виле и да му куче и маче. Јунак треба да ухвати златног петла да би испросио девојку. Браћа га издају, али му животиње помогну. Он опрости браћи. **AaTh 301**
34. *Свети Стефан и аждаја.* Стеван, слуга цара Душана, спасава девојку од аждаје. Баца буздован и камен у море, али се оба врате. Бог га пита којем ће се царству приклонити – он бира небеско, иако то значи да ће Турци победити. Почетак одговара типу **AaTh 300**. Други део садржи мотив M356. Prophecies concerning destiny of country.
35. *Свети Сава и сватови.* Свети Сава тражи да буде стари сват детету коме су суђенице одредиле смрт у повратку из тазбине. Младић се удави у суђено време, Сава га оживи када невеста прихвати да му да пола година које треба да проживи. **AaTh 934B + 899**
36. *Дете надмудрило вука.* Дете надмудри вука убедивши га да сачека да се оно најде, а затим се врати са оцем, који убије вука. **AaTh 122F**
37. *Старац и баба.* Баба побегне од старца у кућу козјег цара да служи. Цар јој каже да доведе и старца. Њих двоје покраду сир и млеко, али затим њих лисица покраде правећи се да је мртва. Крај са лисицом одговара типу **AaTh 1**, док је почетак сличан као Мутић 54.

38. *Ко славу слави њему Бог помаже*. Цар и сиромах замене жене. Царица убеди сиромаха да славе славу. Нађу дијамант у риби коју су донели гости (рибари). Сиромах се обогати, љубоморни цар нареди да га убију, али грешком убију њега самог. **AaTh 750B**
39. *Синовац бољи од стрица*. Стриц хоће да научи синовца да краде. Синовац украде овна тако што остави ципелу на путу, а мало даље уради исто с другом ципелом. Човек привеже овна за дрво да се врати по „прву” ципелу. Синовац затим украде и гуњу истог човека и насамари самог стрица лопова. **AaTh 1525 D**
40. *Грехота је покудити девојку*. Разбојник који је убио 99 људи не може да окаје грехе све док не убије пролазника који је кренуо да скуди девојку. **AaTh 756C**

2.2. Збирка Николе Јакшевца, бр. 4⁴⁹

Према подацима Илије Николића Никола Јакшевац (1863–1901) рођен је у Славонији, студирао је филологију у Бечу. Био је ученик Ватрослава Јагића, а након завршених студија радио је као гимназијски професор у Крагујевцу, Пожаревцу, Врању и Пироту.⁵⁰ Збирку приповедака прикупио је у пиротском и врањанском крају. Рукопис је у веома лошем стању, садржи 43 стране, писан је црним, плавим и црвеним мастилом, а зелено мастило је избледело скоро до непрепознатљивости. Чајкановић још 1927, у „Предговору” *Српских народних приповедака* каже: „Треба споменути да је при редиговању зборника било доста тешкоћа: сасвим нечитак рукопис или избледео текст појединих старијих сакупљача (С. Ђурић ! Јакшевац !)”. Временски проток од скоро једног века није могао повољно утицати на стање Јакшевчеве збирке. У „Предговору” саме збирке Јакшевац саопштава да се у збирци, поред песама, налазе приповетке из пиротског краја, које је сакупљач поделио тематски – на приповетке о змају, али, ђаволу, вампиру итд. и приповетке из домаћег живота. Јакшевац информисао да су приповетке сакупили његови помагачи, ученици трећег, четвртог и петог разреда пиротске гимназије. Он објашњава: „При скупљању ове збирке поступао сам овако: ученици су написали онако, како су им њихови родитељи или познаници причали, после сам ја све у чисто преписао три пут пред њима читао и средњи изговор за сељачки говор употребљавао, а опет средњи за пиротски говор”. Збирка је предата Академији „о Ускрсу 1892 год.”. У додатку се налази шест приповедака из врањског округа. Јакшевац даје преглед записивача, а Чајкановић га преузима (1999: 461), без поделе на прву и другу збирку. Ради прегледности, и овде је изостављена подела у оквиру збирке:

- из Осмакова, срез нишавски: Ђорђе Јовановић (IV разред) – 1; 2; Јован Поповић (IV) – 28; 29; 30; 31; 32; 33;
- из Шпаја, срез нишавски, Анта Петровић (IV) – 22; 23; 24; 25; 26; 27;
- из Пирота, Никола Митковић⁵¹ (IV) – 3; Михајло Манић (V) – 4; 11; Јордан Ненчић⁵² (III) - 5; 19; Василије Јоцић (V) – 6; 20; Јован Ђорђевић (IV) – 7; 9; 35; 42; 43; Стојан

⁴⁹ Грађа је коришћена за анализу секундарне текстуализације народних приповедака у Младенович Митровић 2022/2.

⁵⁰ Детаљну биографију в. у Николић 1971.

⁵¹ Пиротски фотограф, трговац, власник друге штампарије у Пироту, а касније сарадник Црвеног крста у Женеви. Помагао војницима да се са фронта јаве својим породицама (Јилић 2006: 449).

⁵² Чајкановић наводи овог сакупљача под именом „Јордан Нечић”, али, судећи по рукопису и историјској грађи, вероватно је реч о једном од свештеника нишке епархије који су убијени од стране Бугара у близини Беле Паланке.

Трнокоповић⁵³ (IV) – 8; Никола Пејчић (V) - 10; Коста Костић⁵⁴ (V) – 12; 13; 39; Ђорђе Златковић (V) – 14; 15; 40; Никола Недељковић (V) – 23; 33; Михаило Стојчић (III) – 41;

- из Врања, Станко Митић (V) – 44; 45; Јован Ристић (III) – 47; 48; 49;
- из Шишевца, код Власотинаца, Зарија Константиновић (V) – 46.

За приповетке 4, 11, 16, 17, 18, 21, 34, 36, 37 и 38 Чајкановић закључује да су такође из Пирота, али да се из рукописа не види ко их је записао. Очигледно је Чајкановић овде направио малу грешку у вези са бројевима 4 и 11, јер је и сам навео да их је записао Михајло Манић, као што и пише код Јакшевца. Три приповетке које представљају примере лужничког говора записао је према изговору редова XV батаљона Стевана Ранчића, каплара Јована Стевановића и ученика осмог разреда пиротске гимназије Ђорђа Цветковића. То су приповетке бр. 25, 26 и 37. Од те три приповетке две је записао Анта Петровић, а једна спада међу оне чији се записивач не зна. То значи да је Јакшевац приповетке које је записао Петровић (а можда и трећу) дао говорницима лужничког говора да их прочитају, па их поново записао, односно преправио према правилима тог говора.

Као и многи други сакупљачи који су деловали у истом периоду, и Јакшевац свој рад самерава са Вуком, те констатује да су приповетке у његовој збирци духом сличне Карацићевим по „епској опширности и детаљном излагању”, за разлику од Врчевићевих, које су мањег обима и више личе на кратке говорне жанрове.

Највећи део предговора Јакшић је посветио детаљном опису пиротског и врањанског говора. Он даје карактеристике дијалеката на примерима приповедака, водећи рачуна о фонетским особеностима, морфолошким карактеристикама, етимологији и синтакси говора. За примере узима приповетке из различитих крајева како би указао на разлике у оквиру дијалекта. За сваку особину наводи све примере које је нашао у приповеци коју је узео као репрезентативну за одређени говор.

У збирци се налази 49 приповедака. Јакшевац их је груписао као приповетке из пиротског округа, а унутар географског критеријума направио је поделу на „Баснословне приповетке” (1–21) и „Приповетке из домаћег живота” (22–43). Осталих шест приповедака означене су као „Додатак. Приповетке из врањанског округа” и нису распоређене у збирци на основу истог критеријума као остале (жанровског), већ само према говорном типу. Изгледа да је Јакшевцу било веома стало до овог распореда, с обзиром на то да је на крају рукописа оставио напомену да приликом штампања не треба мењати редослед приповедака (и дао је упутство како су распоређене и где се налазе у рукопису ради лакшег сналажења).

Веселин Чајкановић унео је шест приповедака у своју збирку: Јакшевац 3 > Ч 115, Јакшевац 7 > Ч 33, Јакшевац 12 > Ч 197, Јакшевац 39 > Ч 193, Јакшевац 42 > Ч 198, Јакшевац 44 > Ч 206. Илија Николић екстензивно се бавио поређењем рукописа збирке и Чајкановићеве редакције, те је уочио да је Чајкановић мењао текст рукописа тако што је управо одлике дијалекатског говора, које је Јакшевац покушавао да детаљно забележи, мењао у складу са

Још нека имена подударају се са списком стрељаних свештеника, али превише су уобичајена да би се могло закључити да је реч о истом особама. (в. Пизари 2023: 41).

⁵³ Стојан Трнокоповић (1877–1936) из Пирота био је мајор српске војске у Првом светском рату (Бјелајац 2004).

⁵⁴ Могао би да буде познати културни историчар, географ и етнолог, с обзиром на то да је поменути 1895. године завршио гимназију у Пироту (Јилић 2009: 116).

књижевном језику. Увидом у Николићева поређења и у сам рукопис, открива се да су измене вршене на фонолошком и морфолошком плану. Судаћи по примерима које Николић наводи и поређењем текстова, може се закључити да су особине призренско-тимочког дијалекта које је Чајкановић уједначио са књижевним језику следеће: чување полугласа (*један*), губљење гласа х (*ђи* у значењу (њ)их), чување слоготворног л (*јаблка*), чување финалног л (*бил*), употреба ч и ц уместо ћ и ђ (*че*), постпозитивна употреба показних заменица (*циганката*, *водуту*), специфични енклитички облици заменица (*ђи*, *вој*), наставак –ја у радном глаголском придеву (*искаја*), грађење футура од енклитичког облика презента помоћног глагола *хтети* и презента глагола који се мења (*че речеш*) итд. Приметне су и измене на лексичком плану, али у мањој мери, нпр. *хоће* уместо *иска*, *зове* уместо *ока*. Након многобројних примера у којима упоређује рукопис са штампаним приповеткама, Николић долази до следећег закључка:

Iz izloženog jasno se vidi da je V. Čajkanović svojim redaktorskim postupkom bio narušio ne samo glasovno-morfološko jedinstvo originala ovih pripovedaka, nego je njime uništena i harmonija dobro poznate akcenatske sisteme ovih arhaičnih govora dvaju različitih dijalekata našeg jezika. O takvom svom odnosu prema originalu V. Čajkanović nije u knjizi nigde pomenuo. Istini za volju, u svom predgovoru on navodi da „zbornik ima etnografski i folklorni cilj, a ne isključivo filološki” i da su zbog toga izostale kritičke napomene, to jest kritički aparat uz knjigu. – Po našem mišljenju, baš u ime tih ciljeva nije morala tako i u tolikoj meri biti zanemarena autentičnost originala, a time i neadekvatno prikazana dijalekatska osobenost narodnih umotvorina ovoga kraja.

Степен Чајкановићевих интервенција евидентан је на примеру приповетке „Човек и кума му ала”, која је код њега објављена под насловом „Кума ала”:

Бил један човек па добијо сина. Кага немал кој да крсти, па појде у пут и сретне га једна ала која му потражила да га она крсти и он вој га даде те га крсти и она га крстила. И поручи да вој дојде кумица у госте и ујутру кумица отиде (...) (бр. 3) > Био један човек па добио сина. Како није имао кога да му дете крсти, пође на пут да тражи кума. Кад је тако ишао, сретне га једна ала и потражи да она буде кума. Човек јој да дете те га она крсти, и кад се растану, поручи ала да јој кумица дође у госте. Сутрадан отиде кумица к њој (...) (Ч 115)

Илија Николић објавио је две приповетке у оквиру свог рада о Јакшевцу у *Пиротском зборнику* (1971: 129–130). Необично је то да се у случају приповетке бр. 25 Николићев текст разликује од Јакшевчевог рукописа, док је бр. 34 идентична рукопису. Оба штампана текста су акцентована, али само на другом стоји напомена да је Николић извршио акцентовање. То би могло да значи да је други запис приредила друга особа. Овако изгледа штампани текст:

ПРИЧЕ НАРОДНЕ

КАКО ЈЕ НЕКИ ЧОВЕК ИЗГУБИО

ВОЛОВЕ И ТРАЖИО ИХ

Нећи човек затрл његови волови, који је пасал, па ји тражил по сва места, а неје могао да ји најде, па најпосле појде покрај једну реку и тражил ји туде, ама пај неје могао да ји најде; ама како је жаба крекала овака: „Урт, урт!“, човеку падне на памет та загледа у једно место које се звало Рт и опази његови волови. Он од радос извади из ћесу једн динар и врљи жаби како час што му је казала волови та ји нашал. Жаба се уплаши, па рипну у воду и у скоку рипну у воду, она пушти глас овак'в: „Пик!“ а човек вој рече: „Ћев ти пила, ћев ти капу си купиала; до мене је да те частим!“

(У говору среза лужничког, по изговору редова XV батаљона Стевана Ранчића из Радњињаца, каплара Јова-

9 Пиротски зборник

129

Текст рукописа гласи:

Нећи човек затрл своји волови, па је пошл да ји тражи, и тражил, тражил, тражил⁵⁵ по сва места, и неје могао да ји најде. Најпосле појде⁵⁶ поред једну реку и тражил⁵⁷ и туде, али опет неје могао да ји најде; али како је жаба крекећала овим⁵⁸ гласом: урт, урт, човеку падне на памет те загледа у једно [...] које се звало рт⁵⁹ па⁶⁰ опази своји волови; он од радост извади из ћесу једн динар и врљи жаби како⁶¹ част, што му је казала волови, те ји нашал. Жаба се уплаши, те рипне у воду, и у скоку свом⁶² у воду пусти овакав глас: пик; а овај човек рече јој: ћев ти пила ћев капу си купиала, до мене је да те частим.

Остаје нејасно зашто се штампани текст разликује од рукописа, посебно када се има у виду да у другом тексту нема измена и да је Николић Чајкановићу замерао редиговање текста. Нечиткост текста је искључена као могућност, јер је, за разлику од појединих записа који су потпуно избледели, овај текст потпуно читак. Нпр. „његови“ је замењено са „своји“, понављање „да ји тражи, и тражил, тражил, тражил“ замењено је са „па ји тражил“, „крекећала је“ замењено је са „крекала је“, „опет“ замењена дијалекатским обликом „пај“, који има исто значење; „а овај човек рече јој“ промењено је у „овај човек вој рече“. Овакве измене не могу бити случајност или резултат лошег стања рукописа јер графеме нису сличне. Такође, измене нису вршене у складу са стандардним језику већ је текст уједначаван према дијалекту.

⁵⁵ Писало је *тражио*, исправљено црвеном хемијском.

⁵⁶ Писало је *пође*, исправљено црвеном хемијском у *појде*.

⁵⁷ Писало је *тражио*.

⁵⁸ Исправљено црвеном, не види се шта је писало.

⁵⁹ Писало великим словом, па исправљено у мало.

⁶⁰ Писало *и* уместо *па*.

⁶¹ Писало је *као*.

⁶² Јакшевац је написао *скочи*, па прецртао и исправио у *свом*. Црвеном хемијском додата је фуснота и испод текста исправљено поново у *скочи*.

У случају збирке Николе Јакшевца ситуација је специфична: сакупљач, који није био са говорног подручја одакле су приповетке, сакупио је грађу уз помоћ помагача, а затим је грађу уједначавао према општим одликама дијалекта. Према информацијама које пружа Јакшевац, поред тога што је, на неки начин, био сакупљач-аутсајдер, он сам није био један од учесника или сведока извођења, него је од својих помагача чуо извештај о извођењу. Због тога нема никаквих података о контексту извођења нити извођачима, осим да су рођаци и познаници ђака. Редакцију текстова уједначену према „просечном”⁶³ изговору одређеног говора Јакшевац је преписао. Дакле, њему ученици нису у усменом ланцу пренели приповетке. Његов примарни циљ био је бележење дијалекта, а сама грађа служила му је као подлога; циљеви су му били научни – филолошки. Као резултат таквог бележења настала је збирка чија секундарна текстуализација одаје утисак непосредног приповедачког догађаја, иако је сам чин записивања прошао неколико филтера. С обзиром на то да су ученици записали оно што су чули од својих рођака и познаника, грађа ипак осликава фонд, али и говор те регије. Да га је у одређеној мери интересовао и приповедачки фонд сведочи и то што је само у одређеним случајевима задржавао варијанте, док се у другим одлучивао само за једну. Овакав принцип владао је често међу сакупљачима, који су се угледали на Вуков рад. Ипак, његов главни циљ био је да скупи материјал од говорника тог дијалекта и да онда на што обимнијем материјалу издвоји особине говора, као и да утврди евентуалне разлике међу њима у зависности од области у којој су скупљене. То се може закључити из тога што нпр. Јакшевац у предговору истиче да је примере лужничког говора записао „за тачније проучавање пиротског говора”. Јакшевац у предговору инсистира на научној опширности, па тако поред детаљног описа дијалекта истиче како је и речи записивао са различитим изговором и значењем. Највећи део предговора посвећен је дијалектолошком опису материјала. Можда је управо овакав сплет околности допринео томе да сакупљач збирке буде „објективан” барем у том смислу да текстовима не додаје лични печат у виду коментара, моралисања или поука. Записи су релативно кратки. Језик којим су приповетке записане је једноставан, реченице су углавном у напоредном односу, има доста понављања, користе се дијалекатски облици:

Један ћириџија пошъл са коњи натоварени сас бурету, па ишъл ишъл, стигне код једно језеро, а у пут му се развали опанак и ту код тој језеро извади клчина, да осуче врцу, да направи опанак. Али дуне ветар и тај мувклчина почне носити, а ћириџија се сетил па затрпа клчина сас песак. А у тој језеро седели су ђаволи и ту изађе један ђавол па упаци тога ћириџији па га питал: шта то работиш чича, а он му одговори ништа, ево сучем врцу да си носим ово језеро, а ђавол се уплаши, па отрчи код његовог старешину (цара), па му каже. (бр. 1)

У збирци Николе Јакшевца налазе се само две приче о животињама – бр. 47 и 49. Обе је у Врању записао Јован Ристић. Забележена су два етиолошка предања: бр. 23 – о томе зашто се за време Великог поста не једе риба и бр. 44 – о томе зашто људи морају да носе дрва. Приповетка о кукавици (бр. 13) блиска је етиолошком, али има и елементе демонолошког предања. У етиолошким предањима се метаморфоза у кукавицу често јавља као последица туговања због смрти. Приповетка о кумству са алом које има несрећан крај такође подсећа на демонолошка предања, иако припада типу бајке (бр. 3), међутим, Чајкановић је смешта међу шалјиве приповетке (Ч 115). Овакви жанровски неодређени наративи, у којима се јављају демонска бића,

⁶³ Јакшевац користи синтагму „средњи изговор”, која је вероватно значи да је Јакшевац из неког разлога (можда је сматрао да је то најприближније реалној слици терена или да би читалачкој публици такав облик био најприхватљивији) одабрао да записе обликује негде између књижевног језика и „јаког” дијалекта, који би представљали две крајности.

крај је несрећан, али преовлађује хумористични тон чести су у збиркама Крсте Божовића. У демонолошком предању о таласону (вампиру) у воденици нарација је развијена као у приповеци:

Кад таласамат не најде никога он тага рече има до петстотин године од кога сам на оваја свет, сваку вечер имал сам што да вечерам а овуја че да останем гладан. Па он рече сам у себе, че си отидем дома у своју буку. Јутре дан тија воденичар каже на општину, те јутре дан појду сељаци да га уију. Стигну до туја долину, до туја буку, па ђу затисну, натурају барут у њу, потпале ђу и тека га убију (бр. 6)

Предањима је блиска и приповетка о цару са магарећим ушима (бр. 9), која припада типу АaTh 782 (в. Воšković-Stulli 1967). Легендарна прича о Светом Јовану Златоустом садржи мотив да је човек одговоран само за дела, а не и за мисли, али се ова „порука” банализује кроз причу о сољењу ручка. Забележена је једна приповетка о дечаку обећаном ђаволу (45). У збирци се јавља контаминација типова о божанској правди и Св. Петру који је претучен на спавању (бр. 18). Свети Архангел добија задатак да „извади душу” мајци четворо деце, али одлучи да то не учини. Затим њих двојица, заједно са Петром, одлазе код пијанице на спавање. Петар добија батине три пута, а затим му Бог објашњава због чега Аранђел није био у праву када је пустио жену да живи. Између ових епизода не постоји узрочно-последична веза.

И уз пут кад би близу Дунав Бог рече: „свети Петре, загњури у водуту, па извади један камик, а свети Петар се гњури и извади један камик, и Бог га узне, па га удари од земљу те га распучи” па у њега најде два црвика а пита светог Петра: „кој даде тија црви”, а он рече: „Бог”, који ђи чува”: „Бог”, који ђи рани: „Бог”. „Е кад ђи Бог чува, ради, он би ранил и онаја деца, што свети Аранђел нестел да им умори матер”.

Бајке се налазе углавном у првом делу збирке, којем је Јакшевац дао поднаслов „Баснословне приповетке” (1–21). Овде су такође записане хумористичне приповетке у којима се јављају ала и ђаво, као и легенда о свецима. Забележене су две варијанте о лажној царици – у првој се јунак жени чудесном девојком која се створила из јабуке коју му је дала ала (бр. 7), док у другој девојка доноси срећу (бр. 8). У првој варијанти (бр. 7) девојка настаје из јабуке коју је царевих добио од але, док је друга приповетка (бр. 8) смештена у турску средину: „Бил један град и у тија град живели су Турци. Они по њин обичај исшли су они и буле, у бању и купали се тамо. Један пут појду буле да се купу и купале се тамо”. У обе варијанте девојчине сузе претварају се у бисере. Слична је и приповетка бр. 12, која садржи оријенталне мотиве. Девојка у коју се заљуби царевих такође има чудесно порекло: његова жена посади боб, из ког израсте Сарај град и у њему девојка. Царевихева жеља да се ожени девојком „оправдава се” тиме да је његова жена нероткиња. Девојка није прогоњена, већ разочарана што је цар већ ожењен, због чега доноси одлуку да се обеси, а за њомисто чине и царев син и његова жена. Све их оживљава дервиш. Мотив (двоструко) прогоњене девојке јавља се и у приповеци бр. 17 – девојку (и њеног брата) прво желе да поједу родитељи, а затим слушкиња заузима њено место на двору.

Били двојица човека (муж и жена), па си имали две деца: једно мушко а једно женско. По један пут отиде муж на орање, па орал, орал, па изорал две јеребице, па си ђи донел дома и дал ђи на жену си да ђи уготови за ручак (...) „О жено ала је благо човечо месо, ајде да закољемо од нашата деца једно, па да се гостимо, ако очеш”. И она пристане и рече: „ајде”.

Забележена је и варијанта типа о захвалној и незахвалној девојци – „Мађија и пасторка”, бр. 38, која је занимљива због тога што захвална девојка (пасторка) добија благослов од „шумских људи”, који се не јављају често у приповеткама, а охола мађехина кћер својим поступцима заслужује – клетву.

Две варијанте Пепељан-бегу (бр. 10 и 11) припадају типу о животињском помоћнику, који је у овом случају лисица. Јављају се познати мотиви – лисица вара цара да су се сватови удавили, неугледан јунак је збуњен када стигне на царски двор: „И цар му дал и он ђи облекал и лисицата

му казала: 'ти немој да се оглецујеш окол себе' а он не могао да се устрпи, него се оглецувао" (бр. 11). Као што је уобичајено за ове варијанте, животиња (лисица) тражи сахрану достојну помоћи коју је пружила јунаку, али он не поштује договор (10) или чак убије лисицу (11).

Јакшевац приповетке бр. 15 и 16 одређује као варијанте, иако то нису, с обзиром на то да не припадају истим типовима. У бајци под бр. 16 (АаТh 301) ала бере јабуке са дрвета, а њене ћерке помажу царевом сину да је убије: „'ајде и ми че ти помогнемо да ћу убијеш, те један пут и ми да видимо бел свет'", док у бр. 15 јунак добија помоћ неугледног (змајевитог) коња (АаТh 400). Браћа пролазе некажњено због издаје најмлађег брата. Приповетку „Црвљиво уво" (бр. 39) Чајкановић сматра рудиментарним обликом бајке о Плавобрадом (1999: 550), што је чини занимљивом због тога што она иначе није карактеристична за овај терен, мада приповетка више подсећа на хумористичне приче о мужевима и женама.

У збирци доминирају хумористичне приповетке о надлагивању, надмудривању и варању (1, 2, 5, 19, 31, 36, 37, 40⁶⁴, 48), које су углавном кратке и динамично исприповедане. Приповетка бр. 19 исприповедана је кроз дијалог, у којем реченице подсећају на стихове.

19. Ђаво свињара надговара⁶⁵

Прошао ђаво поред једног свињара, који је у поље чувал свиње, па му каже: „добро јутро", а свињар му одговори: „Еве правим чутуру", а он му рече: „неје него, добро јутро", а он му одговори: „издлбо је до половин", а он му пак каже: „добро јутро", а овија му одговори: „Еве направи чутуру, па че правим и тлчњак." Тага му овај каже: „Мати ти родила, а он му одговори: „Од Бога је остало, да се раца; ђавол му рече: „Она је две родила", а он каже: „И това је од Бога остало". А ђавол му рече: „Једно је умрело", а он му одговори: „дошао му дан те умрело", а ђаволат му рече: „и [двете] умрела", а свињар му рече: „Брат по брата па обата", а ђаволат му рече: „Они им заклаше за душу црвеног вола", а овај му каже: „Он си беше за клање, па тебе оставили главуту", а он каже: „ја сам главест, па ми и главу оставили", „па кучка ћу изела", „она си такваја беше од одавна"; „они ћу утепали", „она си беше и за тепање". Тага ђавол каже: „они ћу исврљише на буњиште", а свињарат рече: „она си тувал лежаше". Тага ђавол цркне од муће, што не могао да превари свињаратога.

Велики је и број приповедака о лењим људима (27, 28, 29), нпр. бр. 32, где се јавља типски лик Циганина: „Нећи циганин је спавал зиме на двор, па је се завил с мрежу, сас коју се вата риба, као циганска му работа сиромашка. Па је се веч до зору смрзал (...) па рече: у! како је зима на двор, па се помисли и рече: како живе они који спе на двор, па се несу завили с ништа". Ту су и приповетке о глупим/будаластим људима који чашћавају жабу (25), поје врбу и не препознају своје куће (41) или не могу да препознају себе када се обрију (42). У приповеци бр. 41 низ глупих поступака уланчава се кроз оквирну причу у којој сељаци полазе у лов: „Из једно село пошли човечи да иду у лов (...) Арамбаша кага видел дека се клатила врбата, а он рекал: 'Бре зашто се клати таја врба, да ли је жедна воду, ајде да ћу напојимо', и они пристану". Две варијанте приповетке *Булумач* (34, 35) имају кумулативну композицију.⁶⁶ Приповетке о „лудом брату" веома су честе међу хумористичким приповеткама у српском фолклору. У индексу типова обично се јавља један јунак, док су код нас ови типови скоро редовно представљени кроз опозицију луд–паметан. Могу да се остварују кроз схему два брата – један паметан, један луд (бр. 20, 46) или три брата – два паметна један луд (бр. 21). У њима се „лудост" изједначава са срећом и храброшћу, те непромишљени поступци доводе до срећног исхода. На пример, луди брат продаје вола крсту, причајући сам са собом:

⁶⁴ Сакупљач бележи напомену да је реч о варијанти приповетке „Два новца", записане код Вука Караџића.

⁶⁵ Наслов је подвукао сакупљач.

⁶⁶ Драгутин Ђорђевић забележио је приповетку „Кач мач до булумач" (бр. 283, а истом типу припада и 282).

Он га увати [вола] и одведе га на пазар да га продава и он како је ишао тамо најде један крст, па га пита: оче ли да му продаде вола, па сам у себе рече: очу, па опет рече: колко че дадеш? осам дуката рече у себе; кага че ћи дадеш? јутре (сам у себе одговори) па си отидне. Кад буде јутре дан рано он пак дође до тија крст и запита га: Деда крсто камо паре? Немам, дојди јутре. Он појде и рече: јутре че да понесем трнокоп, па ако ми не дадеш че те ископам и отиде си. А ујутро рано дође па однесе трнокоп и пита га: Деда крсто камо паре? Немам (рече сам у себе) сага поче да копа па кад ископа крст он најде паре. Покрије ћи и отиде да каже на брата си (бр. 20).

Хумористичке приповетке у збирци Николе Јакшевца углавном су кратке, приповедање је ефектно, језик жив, са пуно лингвистичких детаља, са изузетком приповедака које настају контаминацијом више типова, те имају мало сложенију композицију због чега су дуге (нпр. бр. 5, 20, 37, 42). Мотиви надлагивања, наговарања и сулудих радњи доминантни су односу на друге честе мотиве хумористичких приповедака, попут истеривања социјалне правде (освета газди или Турчину), комедије ситуације која се често заснива на неспоразумима или брачних размирица, што их приближава апстрактнијем и апсурдном хумору.

Само се у појединим случајевима могу уочити сличности или специфичности међу приповеткама које су записали исти помагачи (ако занемаримо универзалност мотива надлагивања и преваре). На пример, приповетке које је добио од Анте Петровића су све веома кратке, заснивају се на некој слици, говорном обрту, нема развијене радње. Приповетке Јована Поповића су све шаљиве, две о лењој жени, једна о свађи жене и мужа, две о надлагивању и једна о Циганину. Три „необичне” приповетке записао је Коста Костић. У једној (бр. 12) се девојка, цар и царица убију зато што је цар хтео да се ожени девојком, али их дервиш оживи; у другој (бр. 13) мртав брат одводи сестру мајци-кукавици, која поврати пређашњи облик након ћеркиног доласка; трећа (бр. 39) говори о мужу који убија жене зато што неће да поједу црвљиво уво које се само одаје. Прву и трећу Чајкановић је штампао у зборнику, а за трећу је приметио да је изузетно примитивна, због чега му је била интересантна. Кукавица је птица која у народној традицији има женску симболику и у вези је са трансформацијом жене или девојке која тугује за ближњим, те је чест мотив у предањима. Прва приповетка садржи оријенталне мотиве (дервиш, полигинија). Све три приповетке имају смрт као главни мотив, што је занимљиво због тога што вероватно потичу од истог приповедача.

Јакшевчева збирка садржи занимљиву и разноврсну грађу, сакупљену из многобројних извора, иако је накнадно претрпела измене преписивача. Уједно једна је од обимнијих збирки у оквиру Етнографске збирке, када је реч о приповеткама. Збирка се може посматрати као целина, јер мада приповетке јесу записане од стране различитих лица, приповетке јесу сакупљене на истом терену и сакупљачи су деловали под координацијом Јакшевца, који им је дао упутства за сакупљање и уобличио коначну форму збирке.

*

1. *О кирицији и ђаволу како се натпевају*. Човек се натпева са ђаволима, певајући слоге без значења, па их још наведе и да му однесу новац кући и уплаши их, те побегну. **AaTh 1178 +1166***
2. *Човек и хајдук*. Богат човек изазива сиромашног да почини три крађе. **AaTh 1525A**
3. *Човек и кума му ала*. Ала човеку крсти сина. Када мајка доведе дете код куме, она их обоје поједе, а човеку каже да су отишли. **AaTh 333B (Ч 115)**
4. *Како је оздравила царева кћи*. Човек, прислушкујући ђаволе, сазна како да излечи цареву кћер, поврати вид неком човеку и учини да ради воденица. **AaTh 613**

5. *Ћоса и ала лове*. У надметању Ћосе и але Ћоса односи победе на превару (лов, доношење воде, бацање камена). Ала покуша да га убије на спавању, а он подметне камен. Ала пожели да буде јака као он, па скочи у казан са врелом водом. Јурећи Ћосу, алина мајка такође настрада. **AaTh 1070 + 1115 + 1134 + 1122**
6. *Таласам и воденичари*. Таласам убија воденичаре. Нови воденичар сагради тајну собу и, кријући се у њој, сазна где је таласам сахрањен, па оде са сељацима да га убију.
7. *Циганка царица*. Баба прокуне царевог сина да себи нађе девојку код але. Девојка се створи из јабуке коју му је дала ала. Циганка је убије и маскира се у њу. Девојка претворена у сокола сваки дан долази код царевог сина. Циганка убије сокола, из којег се створи девојка. Циганка јој ископа очи. Девојка мења бисере (сузе) за очи. Циганка донесе њене очи, истина изађе на видело, цар запали Циганку. **AaTh 408 (Ч 33)**
8. *Циганка царица*. Царев син ожени девојку чије су сузе бисери и за њом расте трава. Циганка јој извади очи и заузме њено место. Исти крај као у претходној приповеци. **AaTh 408**
9. *Цар с магарећим ушима*. Цар изговори своју тајну у рупу, из које изникне дрво; од свирале направљене од дрвета сви сазнају тајну. **AaTh 782**
10. *Пепељан-бег*. Воденичар поштеди живот лисици, која му затим помаже да се ожени царевом кћери. На крају се направи мртва, а воденичар је не сахрани достојно. **AaTh 545A**
11. *Пепељан-бег*. Лисица помаже воденичару да се ожени девојком, победи алу и узме њен двор. На крају воденичар убије лисицу. **AaTh 545A**
12. *Сарај град*. Жена нероткиња посади боб из ког израсте Сарај-град и у њему девојка. Царев син хоће да се ожени девојком, али већ има жену. Девојка оде код њега у двор, и, кад то схвати, обеси се, а за њом и цар и царица. Дервиш их оживи и цар ожени девојку. **AaTh 703* (Ч 197)**
13. *Три кукавице*. Сестра чека браћу и сестре да посете њу и њено дете, али нико не долази. Када дође најмлађи брат, они пођу заједно кући, али она примети да мирише на плесан – мртав је. Код куће затекне мајку која се претворила у кукавицу. Кад мајка види ћерку, поврати свој пређашњи облик и њих две заједно одгаје дете. **E326**
14. *Царева кћи*. Ђаволи деле наследство и позову овчара да им помогне. Он украде чаробне предмете и уз помоћ њих открије где свако вече одлази царева кћи (на гозбу) и добије њену руку. **AaTh 306**
15. *Царев син*. Виле долазе на златну јабуку. Царев син крене по вилу у планину. Наиђе на бабу с кобилом, те му она дозволи да изабере ждребе након што изврши задатак. Он изабере најлошије ждребе. Вилу држи змај. Царевих и вила побегну, а змај крене за њима. Ждребе каже змајевом коњу да убије змаја и тако сви оду назад цару. **AaTh 400**
16. *Царев син*. Цареви синови се смењују у чувању златне јабуке. Сазнају да ала краде јабуке, па крену да је убију и то учине уз помоћ алиних кћери. Старија браћа узму две кћери за жене, а најмлађег оставе, из зависти. Он успе да побегне уз помоћ орла, чије је орлиће претходно одбранио од змије. Орла нахрани својом ногом када му приликом бега понестане хране, а орао му после излечи ногу. **AaTh 301**

17. *Сирота девојка царица*. Родитељима се допадне људско месо, па одлуче да поједу своју децу. Деца побегну, брат се претвори у јелена и доноси храну сестри која живи на дрвету. Цареви људи хоће да је доведу цару, покушавају да исеку дрво, али брат га зацели сваки пут. Нека баба је превари да сиђе, радећи све наопако. Царев син се ожени њоме, али слушкиња заузме њено место. Јелен открије истину, слушкињу запале катраном. **AaTh 765 + 765B* + 327A + 450**
18. *О светом Аранђелу*. Аранђео поштедео смрти жену са четворо деце. Свечи заноће код неког домаћина, који их претуче. Бог нареди Св. Петру да извади камен из воде. У камену су два црва о којима Бог води рачуна исто као што би и о оној деци да су остала без мајке. **AaTh 791 + 795**
19. *Ђаво свињара надговара*. Ђаво на крају умре. **AaTh 1093**
20. *Два брата*. Луд брат има среће: прода вола крсту – нађе дукате, случајно побије Турке, добије чаробну свиралу итд. **AaTh 1643 + 1653B + 592**
21. *Два брата, један богат а други сиромаш*. Сиромашни брат отвара пећину са благом уз помоћ реченице коју је чуо од људи који су излазили из ње. Богати брат покуша исто, али заборави шта треба да каже, па настрада. **AaTh 676 + 834**
22. *О буљубаши како је пронашао кривца*. Поставио осумњичене да жмури, па питао да ли жмури и онај који је украо секиру.
23. *Зашто се преко великог поста риба не једе*. Јевреји натопили хлеб крвљу да би се хришћани омрсали. Хришћани бацили хлеб у воду, па су га рибе појеле и омрсиле се.
24. *Није грех кад човек нешто помисли зло а не уради*. Свети Јован Златоусти помислио да посоли Богу ручак, па заборавио.
25. *Како је човек изгубио волове и тражио их*. Човек дозивао волове уз помоћ жабе која производи ономатопејски звук, па је частио новчићем. Жаба се уплашила и скочила у воду, а човек прокоментарисао да му је свеједно шта ће жаба учинити с новцем. **AaTh 1642**
26. *Неки човек и његов комшија гост*. Човек крије храну од госта, који све време прави алузије, знајући да хране има.
27. *Газда и слуга*. Лењи слуга пита зашто га газда бије кад ништа није урадио. Газда одговара да је управо то разлог. **AaTh 1572***
28. *„Где најде па дојде”* Лења жена која воли да игра у колу нема кошуљу за одлазак на свадбу. Муж оде на свадбу без ње, угледа је како игра у колу – направила је кошуљу од његових гаћа. **AaTh 902***, с тим да тип спада у групу која говори о „укроћеној горопади”, а у овој варијанти је казна за лењу жену преиначена у њену довитљивост.
29. *Рукаванда*. Лења жена мужу сашила само рукаве, па му обећала и остатак наредне године. **AaTh 1370B***, садржи само мотив жене која је превише лења да шије, без мужа који се прави мртвим.
30. *Један лаже, а други маже*. Надлагивање без коначне победе. **AaTh 1920**
31. *Цар и лажов*. Цар који је умео свакоме да одговори изазове лажова да се надлагују и надговарају. Лажов победи. **AaTh 1920**

32. *О Циганину*. Циганин жали оне који нису ничим покривени, а сам је на мразу покривен само мрежом.
33. *Муж и жена*. Муж и жена се договоре да она оде да оре, а да он остане код куће. Муж случајно убије дете, кад то види жена, посвађају се, па жена убије мужа. **AaTh 1408**
34. *Булумач*. О будали која изнова говори погрешне ствари у погрешном тренутку и због тога сваки пут добије батине, а на крају изгуби и главу. **AaTh 1696**
35. *Булумач*. Варијанта претходне приповетке. **AaTh 1696**
36. *Ћоса воденичар*. Ћоса воденичар вара људе. Младић дође код њега да самеле жито. Ћоса предложи да се надлагују – младић однесе победу. **AaTh 1920**
37. *Насрадин хоџа и механџија*. Механџија хоће да наплати више кувана јаја, јер су се уз њих могли излећи пилићи. Насрадин хоџа по аналогiji сеје скуван боб. **AaTh 821B + 929 + 1200**
38. *Мађија и пасторка*. Маћеха пошаље пасторку по дрва. Девојка добије благослов шумских људи. Маћехина кћер добије клетву због ружног опхођења. **AaTh 480**
39. *Црвљиво уво*. Муж дао жени да поједе црвљиво уво, она га бацила у ватру; уво му одало где се налази, човек убио жену. Друга жена остави уво на тавану, заврши исто. Трећа га да мачки; уво одговори да се налази у „малом срцу” – човек помисли женином и остави је у животу. Чајкановић сматра да је ово рудиментарни облик приче о Плавобрадом **AaTh 311 (Ч 193)**
40. *Два побратима*. Један побратим продавао шишарке као орахе, а други маховину као вуну. Трампе се и договоре да један другом доплати. Кад дође на наплату, побратим се направи мртав. Други побратим остане да га чува. Наиђу хајдуци, са намером да поделе плен, „мртавац” их уплаши, те побегну и оставе новац. **AaTh 1525N + 1654**
41. *О ништавом лову непаметних људи*. Сељаци пошли у лов са „кобајаги” опремом, па су појили врбу, мечка их подавила, нису препознали своје куће итд. **AaTh 1228A + 1241 + 1284 + 1349***
42. „*Да л' сам ја или који пољак?*” Попадија преварила попа да је венча са говедарем, убедивши га да будућа невеста само јако личи на њу. Њих двоје затим обрију попа, тако да није могао сам себе да препозна, као ни паства, која помисли да је неки лудак и убију га. Чајкановић примећује мотив лажних близнакиња. **AaTh 1379 + 1284 (Ч 198)**
43. *Трговац и његове кћери*. Трговац се жали што нема сина да га наследи. Две старије ћерке крену у трговину, уплаше се и врате, па крене најмлађа. Недовршена.
44. *Бог је човека осудио да пати зарад једног човека*. У време када људи нису носили дрва, већ их само терали до куће неки човек зајаше дрво да не би морао да хода, те Бог прокуне да од сада дрва јашу људе. **(Ч 206)**
45. *Ђаво и човек*. Дете продато ђаволу у шегртовање одбрани се од истог ћутањем, чему га је научио поп. **AaTh 811A***
46. *Два брата, један паметан а други луд*. Луд брат пронађе благо, па бежећи од Турака који су га оптужили за крађу, отера трговце под дрветом, случајно излечи Богородичин

зуб и добије чаробну свиралу и секиру. Поп којем је чувао овце настрада у намери да му узме свиралу и овај се ожени његовом ћерком. **AaTh 1653B + 592**

47. *Магарац и вук*. Вук остави магараца да га поједе кад се угоји, па се покаје и помисли како је заслужио батине што је направио глупост – поп га ухвати и пребије. **AaTh 112F**
48. *Јеврејин и хришћанин*. Опкладе се да Јеврејин погоди шта хришћанин носи у торби. Јеврејин каже да је мачка, хришћанин му одговори да није, већ је мачор. **AaTh 1346***
49. *Шева и биво*. Птићи се разбежали од бивола, описујући га као „нешто големо”. Шева се надима га јој кажу колико је велико и, кад више не може, констатује да од тога нема веће. **AaTh 228**

2. 3. Збирка Драгутина Костића, бр. 5

Драгутин Костић (1873–1945), Немац пореклом (рођен Пајнлих), заузима значајно место у српској науци и култури 19. века. У Инвентарној књизи Етнографске збирке означен је као професор, међутим, његова каријера обухватала је различите научне и културне делатности (такође је био публициста, драматург, преводилац, писац, палеограф итд.). Костић се профилисао као истраживач епике. Нада Милошевић-Ђорђевић као његово „основно поље интересовања” одређује „истраживање старости настанка и обликовања епске поезије” (Пешић, Милошевић-Ђорђевић:123)⁶⁷. У време када је послао збирку (1892. године) имао је 19 година, а грађа је записана у околини Београда (у Реснику).

Његова збирка је међу првима стигла у Академију. Садржи девет приповедака, а Чајкановић је у антологију уврстио само предање о Вавилонској кули. Текст предања није много мењао – „у против био Богу, и јопет зид’о”⁶⁸ Чајкановић преправља у „за инат Богу опет поче зидати” (Ч 152). Није дао никакав коментар о квалитету збирке, дајући преглед забележених приповедака, при чему наводи да је објашњење пословице о Светом Петру и кајганој нетачно⁶⁹. Не даје ни податке о сакупљачу, који му је био колега, а назива га „редактором” (в. 1999: 471–472). Изостанак коментара/похвале, укључивање само једног записа и констатација о нетачностима у материјалу сугеришу да није имао високо мишљење о збирци. С обзиром на то да су у збирци записане варијанте распрострањених типова, могуће је и да је варијанте других сакупљача сматрао бољим. Са друге стране, Костић је, бавећи се (између осталог) појавом стихова (десетерца) у прози, за који је сматрао да га „намерно” користе „полукњижевни писци-приповедачи”⁷⁰, који желе да тексту дају узвишену форму, користио и Чајкановићеву збирку (в. Ђунисијевић 2021: без пагинације).

Они то чине:

- а) уопште, на местима дирљивијим, осећајнијим, која потсећају на слична у правим народним песмама ;
- б) најчешће у директно наведеним говорима личности о којима се прича, у њиховом узајамном апострофирању; нарочито
- в) у говорима поентним, свечаним, јуначнијим;

⁶⁷ О Костићу као проучаваоцу епике в. Петковић 2017.

⁶⁸ АСАНУ–ЕЗ–5–1

⁶⁹ Костићево „нетачно” објашњење гласи: „Зато сад, кад неко грдно настрада, веле други: „Коштало га као св. Петра кајгана” (бр. 2).

⁷⁰ Међу такве наводи Грују Механџића, Јована Воркапића, Јована Мутића.

г) у фразама које имају значај афоризама, *пословица*, сентенција;

д) готово редовно у кажама, причама о историјским личностима, познатим и из стиховане народне традиције; па, према томе,

ђ) и у романтичним причама које постоје и у којој стихованој обради (Змија младожења, Јован и дивски старешина и др.) (Костић Д. 1933: 16).

Осим ове анализе, која је занимљива и због тога што Костић помиње збирку у којој је објављен његов запис предања и изнет став према другим (заступљенијим) сакупљачима, није уочено да се Костић бавио усменим приповеткама.⁷¹ Ипак може се закључити да је епске песме вредновао више него прозу, с обзиром на то да је сматрао да

По критици усменој, напротив, стих управо тек и даје не само праву књижевну форму него и веродостојност историјској традицији. Само оно из историјске традиције народне што усмена књижевна критика сматра да је као истинито и достојно да се очува у непромењеној форми и за потомство, фиксира се стихом, те се тако њиме, у будућности и оверодостојава. О осталом, мање значајном или мање достојном из живота историјских личности, прича се прозно (кажа, анегдота), као и уопште о изразито романтичним догађајима (прича, бајка). По народном схватању, стих је за усмену књижевност отприлике оно што је штампа за писану, и више још по веродостојности коју даје казаноме (Костић 1934: 26).

Поред предања, у рукопису се налазе хумористичке приповетке, легендарне приче, прича о животињама, новела и приповетка о судбини. Драгутин Костић уз збирку је послао и следећу напомену: „Приповетке сам ове записао онако како ми их је готово реч по реч казивао Павле Вујичић, земљорадник из Ресника, срез врачарски, округ подунавски”. Осим ове напомене, која се у сличном облику може наћи готово код свих сакупљача тог времена, других информацијама о околностима бележења нема, као ни о томе да ли од некога добио подстицај и инструкције да се упусти у тај подухват. Четири приповетке записане су црним мастилом и читкијим рукописом (2–5), а сакупљач је на појединим местима означавао и у којим збиркама се могу наћи паралеле записаних текстова (бр. 2, 3)⁷²; прва и последње четири су записане плавим мастилом, на другачијем папиру (1, 6–9). Нумерацију је извршио Чајкановић, тако да је прва приповетка у првобитном распореду лако могла да се нађе и у другом делу збирке.

Приповетке записане црним мастилом (2–5) завршавају се кратким говорним облицима чија је функција да заокруже наратив и истакну његову поенту:

„Зато сад кад неко грдно настрада, веле други: ’Коштало га као св. Петра кајгана’” (бр. 2).

„(...) не може друкче бити неко како је суђено” (бр. 3).

„Коме се молио и добро је прошао” (бр. 4).

„(...) Њему се цига моли, и он нека ми помогне” (бр. 5).

Оне су такође забележене стандардним језиком тог времена, док се у приповеткама плавим мастилом (1, 6–9) јављају дијалекатски облици, као што су употреба 3. лица множине презента без „ј” („питау”, „пробау” (бр. 6), „вечерау”, „спавау”, „лупау” (бр. 7); „чувау” (бр. 8), „требау”, „погађау” (бр. 9)); губљење гласа „а” у 3. лицу једнине перфекта („веров’о”, „вид’о”, „зид’о” (бр. 1), „слуш’о”, „вреб’о” (бр. 8), „им’о” (бр. 9)); доследна замена облика „онда” обликом „ондак”; облици без гласа „х” („увати”, „оће”, „ајде” итд.).

Костић учестало у заградама бележи експликативне коментаре:

⁷¹ Ова анализа је невеликог обима, с обзиром на то да заузима само једну страницу у раду који има око 70.

⁷² Накнадно су остављене напомене о паралелама за приповетке бр. 6, 7 и 8.

„Они млађи, па мораше да га послушају, те (свецима је то лако) зачас се нађоше у оној кући, код оне жене, која је опет готовила кајгану” (бр. 2).

„(...) па рекне жени да они не могу чекати њена човека (ко зна кад ће он доћи?) него да им да нешто за вечеру” (бр. 2).

„(...) требало би да метнем неки знак, а немам ништа при себи!’ (Био је само у кошуљи и гаћама, како је спавао.)” (бр. 4)

„Курјак понео овцу, медвед кошницу меда, зец купуса а лисица перо једно од кокошке (а кокошку појела још путем)” (бр. 6).

„Док су још седели и чекали друге госте, лисица мало мало па тек викне: ’Чујем’ (санћим је неко зове)” (бр. 6).

„А ала рекне: немој болан, зар све? (било јој жао шуме)” (бр. 7).

„(...) а циганин почео да копа око бунара (санћим да га понесе кући)” (бр. 7).

„Узме једну ципелу нову (им’о је свашта код себе, све што му треба за његов рачун) (бр. 8).

Снежана Самарџија о коментару примећује да: „Разоткривање везе између ствараоца и прималаца (уметничке) поруке тежиште премешта са текста на контекст, те може послужити и као сведочанство да је дело у свом аутентичном облику било усмено изговорено пред одређеним аудиторijумом” (Самарџија 2000: 21). У приповеци бр. 2 Костић бележи и један метанаративни коментар, „Послао Господ св. Петра, св. Павла и, чини ми се, св. Андрију да иду по свету и виде како људи живе” (подвукла М. М.). На овај начин Костић је покушао да дочара приповедање којем је присуствовао или да покаже да је заиста приповетке записивао „реч по реч”.

Све приповетке из Костићеве збирке припадају познатим и распрострањеним типовима. Забележено је једно етиолошко предање, објављено код Чајкановића (бр. 1 > Ч 152), које има подлогу у библијској/апокрифној причи о Вавилонској кули. Пркос човечанства према Богу овде је оличен у циганском цару Верауну, а његов поступак представљен је као безбожнички покушај да утврди да ли Бог постоји. Једина прича о животињама у овој збирци варијанта је познатог типа о животињама које покушавају да утврде ко је појео мед пробајући измет. Као што је уобичајено, акценат је на лисичиној лукавости и досетљивости: „’Чујем!’ (санћим је неко зове), а сватови је питау: ’Шта је?’ . ’Јето ме, вели, зове кума да јој крстим сина’, па тек опет гласно: ’Са’ћу, са’ћу!’ и изађе па се наклопи на мед – наједе се добро”; „Ондак она рекне: ’Мили куме и старојко и сви свати, окрените главу мало у страну, знате, женска страна, стидљива сам’, Сви окренуше главе и лисица брже помаче курјино говно пода се а она се посра на курјино место. Кад дођоше да пробау, а оно курјино слатко (...)” (бр. 6). Забележена је варијанта распрострањеног типа легендарне приче о Св. Петру који више пута добија батине на спавању (бр. 2). У овој варијанти Петар као да намерно изазива домаћина – упоран је да се врати у исту кућу на конак: „Кад изиђе жена, св. Петар рекне да су још гладни, те им да и оно друго. Поједу и то па полижу”; „Ишли, ишли цео дан, а кад се поче смржавати хтедоше св. Павле и св. Андрија да заноће у селу у коме су се тревили, али св. Петар навалио да опет иду на конак оној жени, у које су прошлу ноћ ноћили” (бр. 2). Свечи прерушени у калуђере три пута се враћају на конак и поједу кајгану, те реципрочно томе Св. Петар добије батине три пута. Чајкановић назива ову приповетку „етиолошком”, сматрајући да за циљ има објашњење пословице, иако акценат није на томе, већ је „пословица” додаток забележеној приповеци. Друга приповетка у којој се јављају свечи припада типу приче о животињама (бр. 5). Овде се уместо светаца уз ветар обично јављају друге временске (не)прилике, док је ова варијанта христијанизована, па Св. Илија управља кишом, а Св. Јован мразом.

Приповетка о судбини (бр. 3) не садржи хумористичке елементе, што је вероватно условљено типом који не трпи комички садржај. Приповедач настоји да у приповеци да карактеризацију и

мотивацију богатог трговца, засновану на његовом социјалном статусу: „Богати онај трговац, како је научио на меке перине, није могао да сведе очију сву ноћ”; „А трговцу није баш било право да он, такав богаташ, мора да узме једну сиромашну просту девојку, и све до зоре се превртао по слами и мислио то томе”. О мотиву одређивања судбине означавањем у пределу главе в. Radulović 2014. Овде је чиода сакривена у коси да би се испунила судбина без јунаковог знања.

Онда он један пут, колико је волео, узме јој главу у крило и тако јој шашаљи по коси и тепа и мази је, па тек осети да му нокат закачи као о неку малу бубуљицу. Закачи ноктом мало боље и извуче чиоду. Онда се он сети свега што је слушао ону ноћ и виде да не може друкче бити него како је суђено.

Новела (бр. 9) припада познатом типу о свињару, богаташу и царевој кћери. Пошто је јунак чобанин, приповедач објашњава да је Бугарин: „А камо ти, бре, оното друго прасе? А он вели: поједе ми мечката”. Када крене да запроси цареву кћер, момак тражи мајци да му „испече кокошку и набере цвећа лепог (босиљка)”. Печену кокошку јунак ће појести када буде ноћио са царевом кћери и богатим Грком, те ће Грка преварити да поједе измет тако што ће му рећи да и за њега има хране, док ће му босиљак служити да лепо мирише, за разлику од Грка. Ова варијанта не одступа од типа описаног у Индексу.

Међу хумористичким приповеткама налази се приповетка о надметању са алом (бр. 6), из групе типова о глупом диву. Ова варијанта представља контаминацију неколико типова у којима јунак вара да поседује надљудску снагу и који се обично комбинују/уланчавају.

Ондак дође ала и рекне циганину: ’Ајдемо у шуму да понесемо дрва, и шчупа један грм и’ земље, а циганин рекне: Немој тако! Него почне да везује сав забран од грма до грма. А ала рекне: Немој, болан, зар све? (било јој жао шуме) и циганин батали. Ондак ала рекне циганину: Побратиме, ’ајд на бунар, и ту се напије воде много, (пола бунара попије) а циганин почео да копа око бунара (санћим да га понесе кући) па ала рекне: Побратиме, немој, требаће нам други пут, него ’ајдемо мојој кући да се мало погостирамо. Кад су пошли кући, наиђу на једну трешњу поред пута у трњу. Ондак ала узме једну грану и савије до земље и једе трешње с цигом. Кад се ала најела она пушти вр’ за дроњак па га пребаци у трње. А ту био зец те га циганин шчепа и викне али: Ево, побратиме, ја прескочи’ трешњу и увати зеца. Кад дошли кући ондак они вечерау и оће да спавау.

Приповетка о вештом лопову (бр. 8), осим уобичајеног дела о крађи јарца уз помоћ трика са ципелом и плашења старијег лопова да се власник јарца вратио, има наставак, који припада другом типу – о цару који лопову задаје немогуће задатке. Један од задатака је да лопов „спава” са царицом. Костић бележи да је један део приповетке приповедач заборавио. У тексту се само констатује: „И он оде и уђе код царице и спав’о је тамо”, а у дну листа стоји сакупљачева напомена – „Приповедач је заборавио како је то управо било”. Пошто је реч о експлицитном садржају, могуће је да приповедач није желео тај део да исприча или да Костић није желео да га запише (иако у збирци има сличних мотива који нису (ауто)цензурисани: бр. 4 – човек се унереди у сну, бр. 6 – животиње тестирају измет; бр. 9 царева кћи се скида гола; лажни јунак се замаже изметом).

Скатолошка приповетка о човеку који се унередио у сну (бр. 4) обележавајући благо исприповедана је сажето, чиме је успешно постигнут комички ефекат:

Онда она човек рекне: „А како ћу ја сутра познати баш ову букву? Требало би да метнем неки знак, а немам ништа при себи!” (Био је само у кошуљи и гаћама, како је спавао). А ђаво му вели: „Посери се, па ћеш тако познати!” и нестане га. Онај га човек брже боље послуша, а кад се сутра пробудио сва соба смрди а њему тур пун пунџат.

Збирка Драгутина Костића занимљива је због тога што представља фонд једног приповедача, који је имао афинитет према хумористичком садржају. Иако комички елементи нису страни ни новели ни легендарној причи, приповедач бира варијанте типова у којима је хумор израженији. Костићеве варијанте су репрезентативни примери типова којима припадају.

Нажалост, у Костићевом даљем раду и интересовањима није пронађена веза са његовим сакупљачким радом, с обзиром на то да није познато да је наставио да се бави народним приповеткама нити сакупљачком делатношћу.

*

1. *Како су се разделили језици.* Цигански цар зидао кулу да види има ли Бога, а Свети Илија рушио. Бог подели језике да се мајстори не би разумели. Садржи мотив С771.1. Ч152
2. *Како је свети Петар платио кајгану.* Свеци се на инсистирање Свети Петра три пута враћају код истог домаћина да поједу сву кајгану. Он их трећи пут изудара, а Свети Петар добије све батине јер се премештао. У Чајкановићевој напомени стоји да је објашњење пословице нетачно. **AaTh 791**
3. *Суђенице.* Трговац чује да ће се девојка из куће где је био на конаку удати за њега. Забоде јој чиоду у главу, а девојка преживи, трпећи страшне главобоље. Пророчанство се ипак испуни. Трговац својој жени пронађе чиоду забодену у главу, извади је и излечи. Костић упућује на Ваљавчеву збирку, а Чајкановић на *Вилу* из 1867. (бр. 19, стр. 305). **AaTh 930A**
4. *Коме се молио и добро је прошао.* Човек се унередио у сну јер му је ђаво, којем се молио, рекао да тако обележи где се налази благо. **AaTh 1645B**
5. *Свети Илија, свети Јован, Ветар и Циганин.* Циганин наишао на Св. Илију, Јована и Ветар, па се поклонио. Кад га питају коме се од њих тројице поклонио, он им одговори – ветру, јер одгони временске неприлике. Блиско подтипу **AaTh 298A***.
6. *Лисица и курјак у сватовима.* Лисица понела само кокошје перо у сватове. Под изговором да иде да крсти кумче, поједе сав мед. Животиње проверавају чији је измет сладак (да би утврдили ко је лопов), она замени свој и курјаков, па он настрада. **AaTh 15**
7. *Циганин јачи од ала.* Циганин на превару добије алу у надметању (прави се да поседује надљудску снагу, подметне ступу када ала покуша да га претуче на спавању) и наведе је да му однесе врећу новца у кућу. **AaTh 1060 + 1115 + 1166***
8. *О једном што је умео добро да краде.* Стриц и синовац лопови. Синовац украде јарца уз помоћ трика са ципелом. Цар чује за њега и зада му три задатка. Лопов их изврши, цар му поштеди живот. **AaTh 1525D + 1525A**
9. *О сиромашу чобанину и богаташу Грку.* Свињар да царевој кћери три прасета да види шта има испод одеће. Цар даје њену руку ономе ко погоди белеге. Свињар погоди, богати Грк понавља за њим, правећи се да и он зна тачан одговор. Цар одлучи да ће руку дати ономе ка коме се девојка окрене на спавању. Свињар превари Грка да се умаже изметом и усмрди да би му девојка окренула леђа. **AaTh 850**

2.4. Збирке Дене Дебељковића, бр. 10 и 469

Младен Дена Дебељковић био је липљански учитељ и свештеник с краја XIX и с почетка XX века, школован у Призренској богословији. Према подацима које је сам записао, рођен у Липљану 12. августа 1858. године, а његов син Владимир забележио је да је умро 1916. приликом окупације Липљана од стране бугарске војске. Подаци о његовом животу и делу дати су у монографији Владимира Бована (2001), који се ослањао на Дебељковићеву архивску грађу, водећи рачуна о друштвено-историјским околностима, тако да је Бованова књига веома

информативна за проучавање биографије овог сакупљача. Дебељковић је и сам оставио биографске податке у збирци бр. 469, а опис ове грађе објавила је Јасминка Ранчић (1989).

Бован сматра да се Дена у Призрену

„(...) челичио и као национални активиста, спремајући се да може успешно да се одупре свим видовима однорођивања својих Старосрбијанаца на Косову, било да они долазе од стране турских власти, разузданих Арнаута, или, пак, бугарске и јелинистичке пропаганде. (...) То је било време које је захтевало од српских учитеља да у Турској буду и добри учитељи, тј. наставници у школи, али и добри и чврсти родољуби, који ће радити на спречавању однорођивања српског живља и на његовом националном освешћивању” (Бован 2001: 40).

Дебељковић се вероватно упутио у сакупљачку делатност и прикупио упитнике током једногодишњег течаја за учитеље у Београду, како наводи Бован. Прве податке о Дебељковићевом етнографском раду срећемо у његовим записима насталим поводом замонашења, када се правдао пред митрополитом рашко-призренским Дионисијем и српским конзулом у Скопљу Михаилом Ристићем да још не може да се замонаши, јер треба да однесе у Београд записе народних умотворина (Исто: 115). Та грађа је заведена под редним бројем 10, а у оквиру Српског етнографског зборника објављене су књиге *Обичаји народна српског на Косову Пољу* и *Веровања српског народа на Косову Пољу*.

Збирка бр. 10 није збирка приповедака, већ низ културноисторијских и етиолошких предања везаних за Милоша Обилића. Овде је уврштена због тога што ју је Чајкановић користио за свој зборник. Он о сакупљачу бележи само: „У обе приче изнесена је локална традиција о Косовском боју. Саопштио их је, 7. априла 1910, Дена Дебељковић, онај исти свештеник од кога, у VII књизи Српског Етнографског Зборника, имамо опис обичаја на Косову Пољу” (1999: 472). Дебељковић је забележио и предања везана за Косовску битку, која се налазе у збирци бр. 182.

Остатак Дебељковићевих рукописа стигао је у Архив САНУ 1980. године из његове породичне архиве и заведен је под бројем 469. Састоји се од разноврсне, углавном несређене грађе: службених докумената, судских списа, хроничарских записа, етнографске грађе, аутобиографских списа, описа истинитих догађаја који се мешају са анегдотама, записа усмене књижевности различитих жанрова, плаката итд.

Владимир Бован планирао је да објави посебну збирку Дебељковићевих приповедака са Косова и Метохије након што је објавио збирку песама. Он бележи: „Све народне лирске и епске песме из Дениних збирака објављене су у књизи *Српске народне умотворине са Косова из рукописа Дене Дебељковића*, 1984. године⁷³, а приповетке и говорне народне творевине спремљене су за штампу још 1983. године и чекају да буду објављене (Бован 1987: 72)”. У томе је успео непосредно пред смрт, тек 2016. године, и у њој се налази 290 приповедака из збирке 469.

Постоји, међутим, списак⁷⁴ од 49 народних приповедака који је пронађен у Дебељковићевој заоставштини, а о њему Бован каже:

„Има, истина, још један запис о народним причама који указује на постојање једне збирке записа народних прича. То је, у ствари, нека врста садржаја у којем су наведени наслови четрдесет и девет прича, али интересантно је што су испред тих наслова наведени бројеви, тако да се смеђују без реда, а има и троцифрених бројева као што су: 176, 189, 192, 199, 230, тако да се не зна сигурно да ли су то редни бројеви народних прича из неког посебног списка који није сачуван, или они означавају бројеве записа прича у Дениним белешкама, које је он нумерисао без обзира на садржај записа, тако да, на пример, под бр. 1. стоји опис обичаја, под бр. 2. запис народне загонетке, под бр. 3. запис неке песме или приповетке или народног

⁷³ Јединство

⁷⁴ АСАНУ–ЕЗ–469–III–6

лека итд. Било једно или друго да је, овај списак наслова 49 народних приповедака указује да је то садржај једне посебне збирке народних прича са Косова, можда нека врста избора из свих његових дотадашњих записа народних приповедака. Тај рукопис, који је вероватно постојао, на жалост, није сачуван. Нема никаквих трагова ни да је коме послан. Да то није, можда, део рукописа који је Дена послао СКА преко Михајла Ристића 1896. године, јер се тамо, поред песама и загонетака, помињу и народне приповетке?⁷⁵ И ако је Дена послао тај рукопис са народним приповеткама, он није приспео у Академију јер нема каквога трага о рукопису са приповеткама у Архиву САНУ. У Дениној породичној архиви такође нема таквог рукописа. Записи народних приповедака расути су у неколиким свескама и на многим листовима, али никакве збирке нема. То нагони на претпоставку да Денина лична архива није сачувана у целини већ да је њен део или уништен или склоњен негде, за што је знао можда само Дена, а како је он изненада убијен – ти склоњени делови његових рукописа су остали непознати и његовим најближим па су пропали.”

Дакле, постоје две претпоставке: једна је да је постојала Денина збирка приповедака која није пронађена, а друга је да је нумерација приповедака упућивала на приповетке које је Дена планирао да уврсти у своју збирку. Обе могућности упућују на информацију да је Дебељковић имао амбиције да из обимне грађе издвоји приповетке у посебну збирку и највероватније их пошаље Академији. Бованово запажање о приповеткама означеним троцифреним бројевима који се смењују без реда има логично објашњење. Наведени бројеви означавају бројеве страница у свесци у којој је Дебељковић бележио приповетке и све се могу идентификовати према тим бројевима.

Збирка бр. 469 заправо је кутија са целокупном Дебељковићевом заоставштином. Веома је обимна, због чега ће овде бити издвојене само приповетке и предања. Дебељковић их је бележио заједно са осталом грађом, те се међу приповеткама могу наћи подаци о томе да је нека кокошка снела два јајета у једном дану, шта људи говоре у одређеним околностима или лек за зубобољу. Због обимности грађе, могуће је да нису идентификоване све приповетке које се налазе у збирци, јер би потпунији увид у Дебељковићеву грађу захтевао засебно истраживање.

Велики део Дебељковићеве грађе објавио је Бован у збирци *Народна књижевност Срба на Косову*, у петој и шестој књизи, у којима се налазе народне приповетке. Приповетке су у још већем броју објављене и у књизи Дена Дебељковић – *Српске народне приче са Косова* (2016), коју је такође приредио Бован, али с обзиром на то да приповетке немају нумерацију и да је претходно издање лакше доступно, штампану грађу наводимо према њему. Бован у издању из 1980. наводи и изворе објављених приповедака, међутим архивске сигнатуре се не поклапају са данашњим. У издању из 2016. уопште не наводи ни инвентарни број збирке, а наводи да је грађа преузета из породичне архиве, без напомене да се она налази у АСАНУ, тако да је могуће да је Бован имао увид у њу пре него што је предата. Грађа није редигована, осим што постоје основне правописне исправке, а додати су наслови тамо где их није било, за потребе штампаног издања. Тамо где није назначено другачије – наслови су Дебељковићеви. Проблематично је то што је грађа у архиву несистематизована и делимично и недоследно је нумерисана. Поред тога што грађа није нумерисана, не постоји ни пагинација, те ће приповетке бити означене само према сигнатури свеске у којој се налазе. На појединим местима странице су исечене скалпелом и стављене на друго место. Није могуће направити ни нумерацију према распореду јер је реч о измешаним и разбацаним хартијама, чији је редослед тешко утврдити. Највише приповедака (укупно око 300) има у две свеске. Свеска бр. 56, у којој има највише приповедака, има неку нумерацију и пагинацију, али вишеструко означену – број листа означен је у горњем левом углу и у дну странице, а постоји и дупла нумерација. Пагинацију у доњем делу листа радио је САНУ. У случају ове свеске приповетке ће бити наведене према нумерацији која је наведена у равни са

⁷⁵ У АСАНУ–ЕЗ–469 наводи се да их је Ристић предао Љ. Ковачевићу на преглед.

текстом. Због расутости грађе нису идентификоване све приповетке објављене код Бована. Бован је у књигу објављену 2016. године уврстио 290 приповедака, а неке које су овде описане нису међу њима, што значи да ни он није идентификовао сву грађу. Владимир Бован дао је неизмеран фолклористички допринос објављујући и приређујући Дебељковићеве записе, посебно када се има у виду стање грађе (измешаност, несређеност), међутим, недостатак ове збирке представља изостанак упућивања на изворе и непостојање нумерације приповедака.

Будући да грађа из збирке бр. 469 није пристигла у исто време у Етнографску збирку, да је сакупљач није средио као збирку приповедака, иако је то вероватно намеравао, већ да је реч о целокупној Дебељковићевој заоставштини, као и да не постоје подаци о комуникацији сакупљача са Академијом, овде ће грађа бити прегледана мање детаљно, уз напомену да је неопходна систематизација грађе.

Чајкановић је имао увид само у збирку бр. 10, јер, као што је истакнуто, остатак грађе стигао је у Академију деценијама касније. Из ње је објавио први запис (Ч 141), док за други напомиње да је веома сличан. Приликом припремања записа за штампу, Чајкановић је изоставио први део текста и означио у загради [Милош, пошто је убио Мурата, покушава да се врати у српски логор].

Поједине Дебељковићеве записе тешко је одредити жанровски, с обзиром на то да се у њима меша локална историја, биографски подаци, анегдоте, предања итд. Дебељковић је, слично као Крста Божовић тежио да забележи што више „причања” из народа, али је давао једнак значај историји цркве и раду свештенства. Приповедање је једноставно, записи кратки, осим предања, која Дебељковић бележи у низу, компилујући све што „народ прича” о одређеној теми. Ту има бележака из његове биографије, сеоског живота, везаних за црквено уређење, односе, богослужење, етнографских, затим демографских бележака, разне фолклорне грађе итд. Међу белешкама о разводима брака или догађајима из села могу се наћи анегдоте, причања из живота и сл. Према Дебељковићевом списку приповедака за засебну збирку и према његовом означавању у белешкама, сматрам да он ове жанрове није сматрао „причама”, као Божовић, већ их је бележио као неку врсту хронике села. Велики број предања објављених код Бована расут је по Дебељковићевој етнографској и антропогеографској грађи.

*

Приповетке из збирке бр. 469

Зашто Цари-град (Стамбол) не плаћа цару данак, и не дава људе у војну. Суд досудио странцу да механцији плати милион гроша за дуг за јаја која је појео петнаест година раније, зато што би се из тих јаја излегли пилићи, који би носили нова јаја итд. Цар упита децу на улици ко је био у праву. На основу дечјег одговора донесе се нова пресуда да странац плати само јаја, јер су била кувана. Цар погуби своје поглаваре и постави децу у суд.⁷⁶

Свака пустиња има два врата – а ова једна врата. Клисар преварио попа да не долази више рано у цркву уплашивши га препарираним вуком.⁷⁷

I прича – Смрт цара Уроша. Предања.⁷⁸

⁷⁶ АСАНУ–ЕЗ–469–III–8

⁷⁷ АСАНУ–ЕЗ–469–III–9 = Бован 61

⁷⁸ АСАНУ–ЕЗ–469–III–10

II прича – О смрти цара Уроша. Предања.⁷⁹

Прича народна (о попу и јарцу). Човек убио попа и бацио га у бунар, па се одао у пијанству. Прикрио злочин бацивши јарца преко леша.⁸⁰

Опкладио се. Између анегдоте и предања. Ђака липљанске основне школе стигла казна због тога што је мокрио на гробу.⁸¹ „Због овога чувају се сви сад од гробља”

*Не може му се помоћи.*⁸² Цар му да дућане и земљу, он остане без свега, а затим прође поред вреће са новцем затворених очију.⁸³

Св. Сава нечитко, другачији (туђи) рукопис⁸⁴

Без наслова. Исти рукопис, избледело, нечитко. Постоји нека нумерација. Забораван човек говори погрешне ствари у погрешном тренутку.⁸⁵ АаTh1696

Без наслова, исто. Жена пољубила неког човека, па је муж затворио у врећу.⁸⁶

Порешчија – [?] ⁸⁷. Тражио да му зготове пиле уместо кокошке.⁸⁸

Лисица и кокошке. Лисица одустала од кокошки затворених у кавезу под изговором да су премршаве.⁸⁹

Циганин и трговац. Тражио Циганин десет пара трговцу да стави пиринач у шерпу. Овај му одговорио да он њему да десет пара да му да пиринач, па онда може да га стави и у говна.⁹⁰

Без наслова. „Једноме сељаку кокошка снела је једнога дана (1894 г.) два јајцета. Кажу да није добро”.

Стружи лјед, прави снјег. Човек струже лед јер му је брат болестан, па тражи да једе снег.⁹¹

Трговац и кириција. Трговац који је продао бостан и дао паре рабацији прошао је боље од другог, који није хтео да прода, па је рабација продао и њему дао мање пара.⁹²

Вук и занат. Вук хтео да научи како се кују коњи, па га коњ шутнуо у главу. Вук је закључио да не треба да ради оно што није ни његов деда.⁹³

Вукови и овце. Вук се пита зашто се оваца коти мало, а има их много. Други му одговара да је то зато што су паметне, док су вуци рђави, па се коте много више, али су сви глупи.⁹⁴

⁷⁹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–10

⁸⁰ АСАНУ–ЕЗ–469–III–20 = Бован 58

⁸¹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–21

⁸² У рукопису без наслова, ово је Бованов наслов.

⁸³ АСАНУ–ЕЗ–469–III–63 = Бован 8; наслов Бованов

⁸⁴ АСАНУ–ЕЗ–469–III–63

⁸⁵ Исто

⁸⁶ Исто

⁸⁷ Нечитко, и Бован је оставио само прву реч у наслову.

⁸⁸ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56 = Бован 38

⁸⁹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56 = Бован 3; наслов Бованов

⁹⁰ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56 = Бован 52; наслов Бованов

⁹¹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56 = Бован 43

⁹² АСАНУ–ЕЗ–469–III–56 = Бован 42; наслов Бованов

⁹³ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56 = Бован 12; наслов Бованов

⁹⁴ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56 = Бован 11; наслов Бованов

Без наслова. Злочинац копао бунар за путнике да би му Бог опростио грехове, а вода није излазила. Друг му рече: „Какво срце имаш, кад би почео да копаш и у Ситницу, па би ти вода усахнула, а камо ли овде што је без воде”.⁹⁵

Ђаковац и слуга. Човек тражио неког несрећника (безајерлика) да му ради у радњи, а пријатељ му одговорио да такав није ни за своју кућу.⁹⁶

Благослов. Благосиља сина да му сви верују, а куне га да му нико не верује.⁹⁷

Свекрва и снаха. Посвађале се и свекрва узела да се свађа, а снаха само ћути. Одговорила свекрви да она слободно пукне од нервирања, кад је будала.⁹⁸

Учитељ и сељак. Сељак рекао да се бели снег на планини. Учитељ питао да ли је планина оно што се бели, сељак одговорио да није, већ да је то снег.⁹⁹

Купљен сапун. Купио сапун уместо сира, па га појео иако се пени, јер га је платио.¹⁰⁰

Без наслова. Лења жена се жали врби да јој сви говоре да узме да ради.¹⁰¹

Попова беседа. Поп рекао да је лако игли да прође кроз камиље уши уместо да је камили лако да прође кроз иглене уши, па га опанчар исмејао.¹⁰²

Поп и капа. Неки човек нашао попову капу, па почео да проповеда у цркви и тако много зарадио. Кад се народ пожалио владика да не разуме попа, он га током проповеди подмитио половином коза које је добио.¹⁰³

Трговац и хајдук. Трговац тражио хајдуку да га научи нешто о крађи. Хајдук му рекао да скине све са себе и послао га код свог другара, који му је објаснио да га је овај покрао.¹⁰⁴

Жена и муж. Муж се направио мртав. Жена га случајно згазила, он почео да испушта гасове. Питала другарице да ли је то нормално, оне јој рекле да јесте и да га не сахрањује док се не усмрди. Она му извршила нужду на груди и сахранила. Он се у међувремену сакрио на таван и гледао како она бије њихову децу. Након неког времена сишао са тавана и запалио је.¹⁰⁵

Поп и слуга. Слуга питао попа да ли га интересује пуштеница. Мислећи да говори о жени, поп одговорио – да, па слуга пустио грану да га удари по челу.¹⁰⁶

Соко уловио биволицу. Судили се ловац и сиромаш и кадија у замену за ћуп масла пресудио да је соко уловио сиромашову биволицу. Ловац напунио ћуп изметом, а одозго ставио масло. Судија му рекао да неће да му види очи, па му ловац показао гузицу.¹⁰⁷

⁹⁵ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–

⁹⁶ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56– = Бован II 49; наслов Бованов

⁹⁷ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56– = Бован II 50; наслов Бованов

⁹⁸ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–116 = Бован 80; наслов Бованов

⁹⁹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–140 = Бован 47; наслов Бованов

¹⁰⁰ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–215 = Бован 73; наслов Бованов

¹⁰¹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–216

¹⁰² АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–219 = Бован 62; наслов Бованов

¹⁰³ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56, без нумерације = Бован 16; наслов Бованов

¹⁰⁴ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–221 = Бован II 13; наслов Бованов

¹⁰⁵ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–246 = Бован II 27; наслов Бованов

¹⁰⁶ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–247 = Бован II 63; наслов Бованов

¹⁰⁷ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–249 = Бован II 17; наслов Бованов

Сејање соли. Сејали со три године, па закључили да не рађа јер је поједе буба и кренули да нађу бубу. Она слети једном на чело, други га убије секиром гађајући бубу.¹⁰⁸

Свети Илија. Заноћио на конаку код људи који су у старости добили сина и чуо од суђеница да ће погинути на дан женидбе. Није успео да спречи смрт. Породица одбије да му поклони половину од онога што имају да живе, невеста пристане.¹⁰⁹

Ко не ради нема ни да јади. Научили лењу снајку да ради дајући јој храну само кад ради.¹¹⁰

Научио турски. Правио се да зна турски, па кад није знао како се каже студен хлеб, рекао да у Турској тога и нема.¹¹¹

Без наслова. Правио се да зна турски, па кад није знао како се каже кобила са ждробетом, рекао да у Турској тога и нема.¹¹²

Сиринићани и митрополит. Питао их да ли човек којег су дошли да запопе има главу – они одговорили да има највећу у селу.¹¹³

Потера. Чауш није ишао у потеру за хајдучима који су украли стоку, па објаснио сељанима да би штета могла да буде већа да је неко погинуо у потери.¹¹⁴

Срећна нова година. Лисица окупила домаће пернате животиње и преварила их да ће им дати савете шта да раде, а затим их на превару појела. Садржи моралистички закључак да таквих превараната има и међу људима.¹¹⁵

Без наслова. Анегдота о чобанину који је упуцао пса који су је напао овде зато што га је он напуњао говорећи „ош бре” и „аш бре” (19. августа 1894. у Липљану између реке и Трновца покрај жељезнога пута).¹¹⁶

Како се узме ецел туђ. Јарам пукао када је рабација рекао да је бољи него волови.¹¹⁷

Помрчина. Жена направила пометњу јер је мислила да су јој ђаволи однели дете, а оно се вратио у кућу након што га је извела да изврши нужду.¹¹⁸

Бос и гологлав. Лажу где су им капа и ципеле.¹¹⁹

О лажу. Два побратима потврђују лаж да је орао зграбио пса.¹²⁰

Једно дете и 1 жена. Сиромашни младић откупио куче, маче и змију које су људи тукли и равноправно хранио њих и мајку. Одвео змију њеном оцу и добио камен, помоћу којег је испунио цареве захтеве (направио дворац, калдрму и кочије) и добио руку принцезе.¹²¹

¹⁰⁸ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–253 = Бован II 66

¹⁰⁹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–254 = Бован I 89

¹¹⁰ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–255 = Бован II 26; Бованов наслов – „Лења жена”

¹¹¹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–257 = Бован II 36; наслов Бованов

¹¹² АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–258 = Бован II 36; наслов Бованов

¹¹³ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–259 = Бован II 67; наслов Бованов

¹¹⁴ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–260 = Бован II 97; наслов Бованов

¹¹⁵ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–261 = Бован I 7

¹¹⁶ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–262

¹¹⁷ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–264 = Бован I 63

¹¹⁸ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–265 = Бован II 71; наслов Бованов

¹¹⁹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–266 = Бован II 35; наслов Бованов

¹²⁰ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–267 = Бован II 34; Бованов наслов – „Лажу”

¹²¹ АСАНУ–ЕЗ–469–III–56–268 = Бован I 39; Бованов наслов – „Сирото дете”

Хајдук. Лопов који је украо новац замера лопову који је украо магаре на бесмисленој крађи. Наљуту се, убије га и пати да га ослободе затвора.¹²²

Мали и велики хајдук. Велики хајдук показао малом (који краде од сиротиње и усере се од страха) да може да украде и да се извуче.¹²³

Добро јутро, ликом опасана, ете иде гола распасана. Човек се сакрио у кацу и открио да је његова жена кришом попила сву ракију.¹²⁴

О звезди у виду кола и волова. Људи виде сазвежђа као волове који су побегли од кола кад је наишао вук, а две усамљене звезде као човека и вука.¹²⁵

Без наслова. Из локалне историје о Јашар паши и липљанским косачима.¹²⁶

2.5. Збирка Светислава Марића, број 16

Светислав Марић Академији је послао „басне, приче, женске песме, пословице и изреке, загонетке из Заплања”, како стоји на омоту грађе. Чајкановићева напомена не доноси много података о Марићу: „Има 6 прича 'из Заплања' Прве три написане су у локалном дијалекту. Скупљач је био учитељ у Заплању; рођен је 1863. год. у Балугама (срез трнавски, округ чачански), а умро је 1900. Приче су забележене у години 1894.” У његову антологију Марићеви записи нису укључени, иако је имао увид у збирку. О учитељском доприносу Светислава Марића забележено је следеће:

Бошњачка школа имала је наставника Светислава Марића, чији рад заслужује пажњу. Добро је учио децу правилном говору, иначе у крају где се не говори правилно књижевном, односно не употребљава књижевни језик. Учитељ Марић исцрпио је сав наставни програм и ваљано га обрадио. Начин предавања му је врло добар. Све знање из предмета које је износио ученицима постало њихова „трајна својина”. И све остале школске дужности савесно је извршавао. На васпитну страну полагао је толико да су му 'ђаци као анђелчићи', на свој начин примећује обрадовани школски надзорник што је могао да затекне таквог учитеља на својој ревизији и истиче да се Школски одбор хвали и поноси својим учитељем (Грујић 1980: 57).

Збирка је послата 5. 10. 1897. Стојану Новаковићу, који је проследио Пери Ђорђевићу, са напоменом да сакупљач може „лако послати и више, јер воље за рад има”. Све приповетке су кратке, можда управо као пример грађе коју сакупљач може да обезбеди ако је Академија заинтересована. Грађа је подељена на „Басне” и „Приче”, у обе групе нумерисане од 1 до 3, али је овде ради лакшег сналажења нумерација извршена од 1 до 6. Марићеве басне су три приче о лисици, а у другој групи су етилошко предање, легендарна прича и прича временским условима на граници са етиолошким предањем. На почетку рукописа налази се кратки предговор, који почиње речима: „Ризница народног блага, препуна је умотворинама његовим – пуно моралних поука”. Сакупљач имплицитно „народну мудрост” види као вид борбе за опстанак кроз векове робовања, коју је народ преносио са колена на колена и допуњавао. Он износи посебну напомену везану за приповетке које одређује као басне, у којој каже: „Басне сам писао онако како сам чуо,

¹²² АСАНУ–Е3–469–III–57 = Бован II 12

¹²³ АСАНУ–Е3–469–III–57 = Бован II 14; Бованов наслов „Мали и велики јунак”

¹²⁴ АСАНУ–Е3–469–III–57 = Бован II 79

¹²⁵ АСАНУ–Е3–469–III–57 = Бован I 48

¹²⁶ АСАНУ–Е3–469–III–68

немењајући ни мало варинте у говору, старајући се да остану потпуне верне оргиналном исказу у језику – што мислим, да ће бити приличан материјал за наше филологе”.

На основу онога што се налази у рукопису, чини се да је Марићева идеја била да материјал не само преда Академији већ и да га приреди, тако што ће направити литерарне уводе, оквире, који се по својој природи разликују од усменог наратива. Ове секвенце, у којима се експлицитно јавља приређивач, намењене су читаоцу и служе да га уведу наратив, било дочаравајући романтизовани контекст приповедања (бр. 2), било објашњењем (бр. 5). На почетку друге приповетке налази се дужи увод, стилизован у форми разговора сакупљача са приповедачем, који има функцију преношења амбијента приповедања више него што стварно реферира на ситуациони контекст, а о чему ће касније бити речи. Објашњење се тиче Светог Саве, његовог значаја за српски народ и прича које се о њему приповедају.

Слична намера сакупљача да уобличи, односно заокружи текст приповедака примећује се и у завршним деловима наратива, у виду морала на крају приповетке или коментара („Одиста леп српски обичај”, бр. 4.), али је овде због краткоће мање упадљива и боље интегрисана са самим наративом.

Трећи је тој: Немој се подподголемијеш и подносиш, немој си присмељика, и да читаш да си најпаветна а други да ништа незнаје, јер знајеш како казује прикажња:

„На големцију и присмељцију крњ нос по више очију”. (бр. 1)

Једна прикажња овакој казује:

„Не радуј се туђем злу, јер ће и тебе брзо да снајде.”

„Лукавоме не треба никада помоћи ни веровати” (бр. 3)

Три басне из Марићевих записа илуструју богатство народног језика, међутим, наредне три приповетке нису забележене у дијалекту. С обзиром на то да жанровски диференцира грађу, могуће је да је промена језичког модела условљена сакупљачевим доживљајем жанра, променом информатора или нечим трећим. Иако се, осим пете, о Светом Сави, жанровски не могу строго одредити као легендарне приче, приповетка о настанку обичаја (бр. 4) по форми је христијанизовано етиолошко предање, док последња говори о метеоролошким појавама (сукоб југа и севера) – у АaTh индексу сврстана је међу приче о животињама у поткатегорији прича о другим животињама и предметима, мада се често приближава легендарној причи (сукоб светаца који се славе у различитим годишњим добима) или етиолошком предању (одговор на питање зашто је зими хладно, а лети вруће). Дакле, приповетке бр. 4, 5 и 6 се жанровски могу одредити као легендарне приче и етиолошка предања, а записане се књижевним језиком, за разлику од прича од животињама. Занимљиво је да су сакупљачи на терену Источне и Јужне Србије грађу бележили у дијалекту иако нису били одатле пореклом, што упућује да то да су можда тај простор доживљавали као егзотичан. Приповетка бр. 5, „Свети Сава”, штампана је у *Босанској вили* за 1897. годину, бр. 9, стр. 134–135, под насловом „Свети Саво спасава цркву и владику (Српска народна прича из Запања)”. У поднаслову је назначено да је приповетка забележена у Запању, али је штампана ијекавицом. Поједине „књишке” речи и конструкције замењене су једноставнијим: „предео” > „крај”, „наишав” > „наишавши”, „Дјеца ова – ђаволи” > „Они”; перфекат је замењен имперфектом, који је карактеристичан за приповедни стил. Могуће је да је ово била одлука уредника часописа. Иако измене не утичу суштински на квалитет и смисао записа, ова ситуација показује да језичко-стилске одлике текста морају са резервом бити узете као носиоци текстуре и контекста.

Сакупљач високо вреднује дијалекат, иако из биографских података сазнајемо да је децу учио књижевном језику у оним крајевима где се није говорило стандардним језиком. Начин бележења дијалектолошке грађе специфичан је по томе Марићу интерпункција служи да допринесе сугестивности приповедања и текстуалним одликама. Марић више него други сакупљачи користи узвичнике, узвичник са упитником и три тачке, како би изразио динамику и интензитет нарације, као и различите гласове и узвике, односно паралингвистичке компоненте текста. Паузе у говору се означавају помоћу три тачке, док узвичници и узвици углавном служе да искажу емоционално стање учесника дијалога (чиме се посредно преноси и начин на који је приповедач изнео овај управни говор):

„Што викаш?! невоља?! каква невоља?!...”

(...)

„По мрррвка, теке готово ништа...

Ама баш ич?!

Знајем саде три!...”

(...)

„Рипи, па јала та у јаму... б’а...

Еј, до Бога...па овај је намамка..... ш’ћу саг да работам – премисли лија”.

(...)

„Ич ни једно... а ти кумашине?

Ја си па знајем онија моји три.....

Па кажи ги кумче моје, кажи ги златоњо мој?!!

Ш’ћу ти кажем?... наше што беше беше... но оди си кумо да се целујемо и опростимо.” (бр. 1)

„Колај!... умртви се како душу да немаш, па кад си дојде ловац (...) он ће те врљи на стран а ти беж’.....” (бр. 3).

„Грехота је..., па би ме због тога и сам Господ Бог карао!

Да си благословен човече!... и кад си тако вредан и чуваран (...)” (бр. 4).

„Ха! Ето снега – кликну радосно север. Проклета жено!... што те ђаво надари, да сакријеш ту снежну грудву.” (бр. 6)

Прве три приповетке записане су тако да посредно осликавају приповедачки доживљај, али речи самог сакупљача бацају сумњу на тврдњу. Иако тврди да су записане приповетке „потпуно верне оригиналном исказу”¹²⁷, сакупљач у тексту који има функцију оквира на почетку

¹²⁷ У првој приповеци записивач је више водио рачуна о писаним детаљима, последније бележећи наведене одлике текстуре и означавајући гласове који изостају у усменом говору („Ш’ћеш”, „’ели”, „неће ’а буде”, тол’ка”, „ш’ћу”). Управо би овакво детаљисање могла да указује на накнадну стилизацију, која тежи ка стварању илузије усменог приповедања, чиме се приближава сказу (као и оквирним текстом који има функцију стилизованог контекста), јер нпр. Милојко Веселиновић једва да бележи интерпункцију, а управо је то једна од карактеристика којом његови записи на језичком нивоу рефлектују спонтаност усменог приповедања.

друге приповетке сам напомиње да су приповедачеве речи биле толико брзо изговорене да их је једва чуо и разумео, што значи да их је накнадно забележио или реконструисао. Текст почиње приповедачевим (чича Стаменковим) речима: „Дип је арно кад је човек чколуван,... гледа сас двоје очи, а кој неје учил чколе исто је како овца... сам блаји...”. Фокус се проширује на слику „стародревног” манастира Ропота и сакупљача, који овде преузима улогу наратора. Он разгледа рушевине и нешто записује. Место записивања и име записивача у функцији су стварања илузије приповедања, нису фактографски дати, као метаподаци. Чича Стаменка интересује шта сакупљач записује, а сакупљач/наратор ће се изненадити кад његов саговорник препозна слово „шч”. Он ће затим објаснити да је од учитеља научио да чита и декламује речи на црквенословенском без икаквог разумевања, али да није учио писати. Сакупљач је желео читаоцу да читаоцу пружи слику и карактеризацију свог информатора, истовремено инсистирајући на његовој неписмености, романтизујући портрет приповедача, који, иако је дотакнут писмом, није „искварио” свој поглед на свет.

За разумевање Марићеве улоге у сакупљању збирке може бити индикативан и предговор песмама које је послао Академији, написан у виду хвалоспева гулама, у којем он истиче улогу овог инструмента у очувању српске националности и пружању моралне подршке у борби са непријатељем: „Гусле су будиле наду у народну српском на боље дане. Оне су га челичиле за љуте бојеве”; „Гусле су нам очувале јуначко и витешко име Србин”. У овом предговору сакупљач опет наступа истовремено као посредник који читаоцу жели да приближи народне умотворине и дочара контекст у којем се певају песме и поново то чини заузимајући позицију наратора и показујући аспирације ка ауторском изразу. Међутим, из овог предговора сазнајемо да је сакупљач и сам био извођач усмених умотворина. Марић описује (приповеда) ситуацију у којој се нашао када је као учитељ у Запању присуствовао некој слави: „И отпевах им неколико одломака из 'Јека од гусала'. Док сам певао, приметих код млађих, неку велику узбуђеност, из очију им севаше нека чудновата ватра, у лице им удараше пламен а на телу им чини ми се – играше сваки дамар”. Један од присутних младића обратиће се учитељу, тражећи му да га научи тој песму. Он ће истаћи да је неписмен, али да уме да гуди уз гусле (јер то уме сваки Србин) и да ће песму без проблема запамтити. Обрадован младићевом жељом, учитељ му обећава да ће га научити и другим песмама:

„А зар ти господине знаш да гушлаш.

Знам!... Како да не!!! Сваки Србин треба да зна”¹²⁸.

Марић је био добар познавалац традиције и дијалекта, истовремени инсајдер и аутсајдер. Његову неравноправност са осталим учесницима фолклорног догађаја видимо кроз страхопоштовање које младић гаји према њему и његовој учитељској професији и кроз изненађење које његово знање изазива код присутних. Марић у два наврата уводи мотив народног ствараоца на чију стваралачку способност (полу)писменост, односно неписменост нема никаквог утицаја.

Сакупљачева улога је вишеструка: он је сакупљач фолклорне грађе¹²⁹, што се рефлектује кроз његову потребу да ту грађу забележи и приближи је писменом читаоцу, али у свом раду види

¹²⁸ Марић инсистира на томе да је знање народних умотворина својствено сваком припаднику нације, што истиче у преговору збирци, где каже да се занимљиве приче могу чути из уста сваког „сељака, сељанске и малог српчета”, док у приповеци о Светом Сави (бр. 5) наводи да су приче о њему познате у свим српским крајевима, те да ће их и „најмање српче умети испричати”. Имплицитно још једном потврђује да је он сам, као Србин, носилац усмене традиције.

¹²⁹ У истом предговору Марић говори и о сакупљању лирских песама, за које наводи да нису доступне мушкој публици, изузев у ретким случајевима, када су у питању младићи. Лирика је посебно недоступна странцима, што

и научни допринос, напомињући да ће дијалектолошки материјал бити користан филолозима¹³⁰; он је писац и наратор, који жели да покаже своје списатељске квалитете кроз ауторску сентименталистичку прозу и приближавајући се поступку сказа; и он је сам носилац фолклорне традиције, за коју сматра да је разуме и осећа исто као неписмени народни певач, јер је то оно што је њему као Србину инхерентно. Ипак, Марићев поступак чини се помало анахроним, јер је таква пракса била учесталија у првој половини 19. века¹³¹, а не у последњој деценији, када је сакупљање народних умотворина постало више од личног подухвата – пракса која се одвијала под ингеренцијом научне институције, а фолклористички рад се полако одвајао од књижевности и приближавао етнографији, под утицајем позитивизма и тежње ка научној објективности и Цвијићевог научног ауторитета.

*

Басне

1. *Од 303, ни 3.* Лисица пристане да буде кума језу. После неког времена се ухвати у замку док краде кокошке. Избави се уз помоћ жежевог савета да се прави мртва. **AaTh 33**
2. *Најстарији адвокат.* Човек спасе змију из ватре, она му се обмота око врата да га удави. Лисица ослободи човека убедивши змију да сиђе јер тако не може да пресуди ко је у праву. **AaTh 155 + 150**
3. *Јазавац и лисица.* Јазавац својим саветима два пута ослободи лисицу из замке. Кад се он ухвати у замку, лисица неће да му помогне. Јазавац је зове да се изљубе и опросте, шчепа је и неће да је пусти. Ловац убије лисицу и пусти јазавца. **AaTh 69****

Приче

4. *Бог и човек.* Бог благословио човека зато што је подметнуо убрус док је јео хлеб да се не просипају мрве. Обичај да се скупљају мрве за птице и данас се задржао у Заплању. **AaTh 779**
5. *Свети Сава.* Ђаволи се преруше у децу, владика их усвоји. Они му саветују да се ожени. Свети Сава препозна да то нису деца, већ ђаволи; они се претворе у мноштво мишева покушавајући да побегну. Свети Сава се претвори у мачку и потамани их. **AaTh 839A*** Штампано у *Босанској вили* 12, 1897, 134.
6. *Север и југ.* Опкладили се у старешинство. Север све завеје, југ отопи. Пођу да виде да ли је негде остало снега. Наиђу на жену која држи грудву. Југ је прокуне да јој лети буде вруће, а север да јој зими буде хладно. **AaTh 289**

Марића ставља у дуплу аутсајдерску позицију, као мушкарца и као странца. Он ову позицију ипак успева да превазиђе и да забележи одређени број песама: „Треба уживати врло велико поверење и пријатељство, па тек да се докучи по која песмица”.

¹³⁰ Истовремено говори о „оргиналном исказу”, „варијантама” и материјалу за филологе, из чега се да закључити да свој рад ставља у исти ранг као научни, одабиром „стручних” речи правећи јасну дистинкцију између сопствених речи и грађе.

¹³¹ В. нпр. збирку *Српски венац* Тодора Влајића из 1850. у Влајић 2017, где су описи и „примјечанија” измешани са грађом, као и поглавље о овој збирци у Самарџија 2006: 76–89.

2.6. Збирка Вида Жуњића, бр. 17–5

Збирка приповедака које је сакупио Вид Жуњић има 45 приповедака, записаних плавим мастилом на 82 листа, а састављена је крајем 1886. и почетком 1887. године. Приче су скупљене у Ужичком округу, и забележене су већином у Орловцу. Заједно са приповеткама послао је епске, лирске песме, загонетке и пословице, такође из Ужичког округа. Сакупљач је био гуслар, како је забележено у Инвентарној књизи и улазном регистру. Осим тога нису пронађени други подаци о њему ни у Архиву САНУ нити у публикацијама везаним за локалну историју. Приповедачи су следећи (сличан списак приповедача штампан је и код Чајкановића, 1999: 445):

- Неђељко Макањић, земљорадник из Љубања, сакупљачев деда: 1, 2, 4;
- Вукадин Мартиновић, земљорадник из Орловца: 20, 24;¹³²
- гост на слави Вукадина Мартиновића из Орловца: 6; 12, вероватно и 3;
- Која Мартиновићка (сакупљачева тетка): 13, 14;
- сакупљачева мајка Стана (преудата за Милоша Секулића у Збојштици): 16, 17;¹³³
- баба Станица Петровићка: 21;
- Лека Росићева, на Забучју: 25, 26, 27, 28;
- Јовка Раонићка, причала на прелу: 29;
- сакупљач записао по сећању: 5, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 18, 19, 22, 30.

До приповетке под бројем 30 бележио је доследно време и место бележења, као и податке о информаторима, а затим је престао („на Никољдан 1886 у Орловцу”, „Децембра 1886 Орловац”, „Децембра 1886, Пожега”, „4 I 1887, Орловац”). Приповетке које су записане на Никољдан 1886. (на слави Вукадина Мартиновића) казивали су мушки гости, док су остали Жуњићеви информатори биле жене. За већи број приповедака, као што је горе наведено, сакупљач каже да их је записао по сећању, али наводи да се не сећа када их је и од кога чуо, осим да их је чуо „као дете” (нпр. бр. 9, 10, 11) или да их је слушао „од малена” (15). На овај начин успоставља се имплицитна веза са радом Вука Карацића, који је још приликом штампања *Пјеснарице* (1814) писао о томе да је песме запамтио, али да сам није певач (в. Милошевић-Ђорђевић 2002). Чајкановић претпоставља да збирка није завршена на основу тога што се испод последње приповетке налази наредни број.

Збирка углавном садржи бајке и хумористичке приповетке, док предања нема уопште. Забележено је неколико прича о животињама. У приповеци о лисици која вара друге животиње (бр. 16) вук, медвед, лисица и јеж окупљају се да прославе Божић и Ускрс. Овај тип јавља се у контаминацији са типом о лисици која је тражила орловима да је науче да лети. И у приповеци бр. 38 лисица вара птицу, а затим и сама буде преварена. Животиње се окупљају да заједно гаје жито, а затим их лисица све присваја за себе, плашећи их мачком, у приповеци бр. 19. Ланчано плашење животиња догађа се и у запису бр. 27. Као што је и уобичајено у причама о животињама, вук је тај који најчешће страда (бр. 34 – „Вук страдао к'о нико његов”).

Жуњић је забележио 12 бајки, које све припадају познатим типовима и могу се класификовати према интернационалном индексу. Бајка „Чудотворна торба” (бр. 8) обилује

¹³² Могуће да је и 23, зато што испод записа не стоје подаци о датуму и приповедачу, као код других.

¹³³ Ове приповетке је заправо сакупљач такође записао по сећању, а мајка му их је испричала у детињству.

мотивима из народне религије. На почетку јунак даје просјаку сав новац који је зарадио током службе:

Слуга неки служио код једног газде девет година, па кад му изађе време да по ислужењу рока иде; тада му даде девет талира ајлука и леб и по. Он онда опростив се са газдом пође у свијет па тражи селамета па идући путем треви старца бијеле браде до појаса, назове му помоз Бог стари! Старац одговори Бог ти помогао дијете! и заиска милостињу од њега са речима: дај ми што год удијели синко „за Бога и Божје име”! Он му даде један талир; старац му захвали и оде. Идући путем наиђе опет на истог старца (...)

Када му на крају да и хлеб који је зарадио, старац га пита шта би највише волео да му Бог да заузварт и тако добије чаробне предмете. Уз помоћу њих спасава цареву кћер, у коју је ушао ђаво. Јунак из принцезе истреује ђавола три пута:

(...) пошто вечера и запали лулу, док затутњи и затресе се сав двор, а на врата се помоли сам ђаво, велики рогат и репат са великим рогљама уруци а зубе искезио. Овај се не уплаши него га позове на вечеру, оди море да вечерамо! и пошто три пута понови; а Сатана неће да седне, него се кези и руга му се – он повиче „држ’ за торбу” а Сатана фук па за торбу.

Име ђавола је из писане традиције преузето и у бајци „Сатанаилова кћи” (бр. 21). Други пут се ђаво појављује као „лијеп човек само велике уши има”, а трећи пут као Хроми Даба: „Око два сата по поноћи ето ти и трећег ромог Дабе, мали, мршав ћопав”. Ушавши у принцезине одаје, стражар је толико био збуњен призором да јунаку није назвао Бога, те је и њега заробио са ђаволима. Ђаволе је предао ковачима да их изударају, те да обећају да више неће долазити у царство. Када су пустили најмањег, он је наставио да се руга: „Евала ћу и довече доћи Царевој кћери! Оћу, оћу, оћу баш теби за инат немош ми ништа”. Након дуге владавине, јунак одлази код Бога да тражи смрт. Грешком одлази у пакао, где поново уплаши ђаволе, а затим га Петар упућује у рај: „Еј! Стари није тамо твоје место него амо показујући му Рај и тако старац остане тамо”. Хумористичка приповетка о злој жени (бр. 44) такође садржи опис ђавола – „старац бијеле косе и браде сав изгребан дроњав и погурен”. С обзиром на то да је реч о хумористичком наративу, ђаво је описан као истрошен и исцрпљен, кривицом јунакове жене, која је у овим варијантама представљена као гора од ђавола – „Ја сам ђаво а био сам својом женом од њеног рођења и она ме је оваког начинила”.

Бајка о сестри издајници (бр. 9, АаTh 315) представља контаминацију неколико типова, из којих се јављају познати мотиви – отац на наговор маћехе оставља децу у шуми (АаTh 327А), лажни јунак (АаTh 531) и вештица која скамењује јунака (АаTh 303 III). Вероватно је због тога Чајкановић одлучио да ову приповетку штампа поред Ђурићеве варијанте „Сентин” (Ч 23, 24). Слично је и са бајком о Биберцу (бр. 10), у којој јунак спасава сестру и браћу (АаTh 312 D), али мотиви јунаковог натприродног порекла, двојице побратима који кувају са јунаком и брадатог старца који краде храну припадају типу АаTh 301, односно подтипovima. Између првог и другог дела бајке не постоји чврста веза у наративном поступку, те јунак не кува ручак са својом браћом, већ одлази у свет и тамо налази побратиме који имају надљудску снагу. Уобичајено за овај тип јесте да побратими издају јунака, али у Жуњићевој варијанти Биберац се растаје са побратимима, међутим, он је тај који поступа нечасно, јер убије путника са којим је поделио храну, договорио се о размени и који га је назвао братом. То се понавља и са путником који носи катане.

Него сам ти брате гладан. Онда му Биберац каже, имам ја брате једну кутију и у њој што гођ оћеш да једеш, - оди прво да једемо па ће мо онда трампити, ти ћеш мени дати буцу а ја ћу теби кутију. Овај једва дочека; па седну те једу па после јела трампе се, онда Биберац повиче „удри буцо” а буца полети те онога убије. Биберац узме кутију и буцу па пође да путује даље (...)

Пратећи дугобрадог старца у подземни свет, јунак среће девојке које седе на магичним сандуцима и, видевши га, побегну унутра. Изостаје мотив спасавање принцезе и јунакове женидбе у финалном делу.

Варијанта типа о принцези која ноћу одлази на златоруном овну (11) веома је дугачка, зато што младић који ју је пратио и на крају добио њену руку до детаља понавља цару све чему је сведочио. Као што је уобичајено, младић са собом доноси доказе из другог света: „Ето како је било, а сад ево вам: виљушка, нож, и кашика, гранчица од златног дрвета и прамен од златно-руног овна те се уверите како сам вам право говорио”. На крају принцеза потврђује његове речи и цар му даје њену руку. Инсистира се на младићевом ниском пореклу („одрпаник”) и помиње се да је са собом имао ћебе, због чега су га сви исмејавали, међутим не објашњава се да је реч о мачигном предмету уз помоћ којег јунак извршава задатак, већ је реч ћебе стављена под наводнике, чиме се сигнализира читаоцу да ћебе није обично.

За бајку „Сатанаилова кћи” (бр. 21) Чајкановић (1999: 506) наводи да је врло слична Вуковој „Златоруни ован” (В 12). Ова варијанта се у заправо у великој мери поклапа са типом описаним у индексу (АаTh 531) – син ловца улови златоруног овна, извршава немогуће задатке уз помоћ натриродних помоћника (у индексу захвалних животиња), на царев захтев доводи принцезу, која му помаже да преузме престо. Изостаје функција лажног јунака – у функцији јунаковог противника јавља се само љубоморни царев доглавник. Женидба необичном невестом (жабом), немогући задаци и чудесни помоћници јављају се и у бајци бр. 29 („Човек од чеперка”). Ова варијанта представља контаминацију два типа – женидба најмлађег од тројице браће животињском невестом (АаTh 402) и извршавање немогућих задатака (АаTh 465). Последњи задатак је да младић пронађе човека од чеперка, и то чини помоћу своје жене и њених родитеља: „Ласно ти је за то иди ти мојој мајци па је замоли; мој отац је толики, она ће ти га дати”. Пуштен из кутије, човек од чеперка расте док се не изговори команда „дур”. Љубоморна браћа наговарају оца да најмлађем брату да овај задатак под претњом да ће га посећи ако га не испуни, а на крају сами страдају на исти начин јер забораве команду која зауставља човека од чеперка.

Мотив прогоњене девојке, односно деце јавља се у бајкама бр. 9, 22, 28, 39 и 40. Варијанта типа о Пепелузи (бр. 22) слична је другим варијантама које се јављају на овим просторима. Не истиче се одмах да је крава девојчина мајка, већ је девојка тако назива када се обраћа костима које је сачувала на тавану: „Кад они оду, пасторка сирота оде на таван над оне кости па зовне три пут: мајко! Док се чује глас: шта је шћери моја?!”. Жуњић је забележио две варијанте о љубазној и нељубазној девојци, чија се композиција базира на паралелизму поступака пасторке и маћехине кћери. Почетак прве варијанте (39) има шаливи тон: „Човеку неком умре жена, он је уредно сарани и до гробља и на гробљу је жалио вичући не престано куку, куку! А кад пођу с гробља он почне викати другу, другу!”. На овај начин објашњава се човекова одлука да ожени злу жену – „Пошто свадба прође жена му се тек тада покаже у свој својој ’доброти’”. Сакупљач интерпункцијом (наводницима) означава обрнуто значење у тексту. Пасторка пристаје да побиска бабу – „(...) баба је упита, шта то тучеш синко? Све злато и сребро бако одговори девојка. Еј да Бог да те злато и сребро пратило до гроба синко”; маћехина кћер такође пристаје, говорећи: „(...) ух, баба за Бога што ти глава овако смрди”. Чајкановић је штампао само бр. 40 у којој нељубазна девојка страда од „чудовишта”, не наводећи прецизно о каквом се бићу ради. Пасторку не спасава поступање према чудовишту, већ према домаћим животињама. На њену наредбу животиње се оглашавају, означавајући тако крај ноћи, због чега чудовиште нестаје.

Варијанта веома распрострањене групе типова приповедака о захвалном мртвацу (30) не завршава се добијањем блага и руке цареве кћери, као што је уобичајено, већ јунак после четири

године одлази код свог побратима. Када се врати, жена га не препознаје: „Овај се погледа, и има шта виђети он сав осиједио као овца, – за двије године код побратима гостећи се а све од које стра које од чуда”.

Према Жуњићевим информацијама, један део приповедака (1, 2, 3, 4, 6, 12) приповедане су (и можда забележене) на Никољдан 1886. у Орловцу. Те приповетке посредно осликавају контекст приповедања, с обзиром на то да он није експлицитно дат. У питању су приповетке које су на слави Вукадина Мартиновића испричали сам домаћин, приповедач који је означен као „гост” и сакупљачев деда. Приповетке су кратке, углавном хумористичке, и непосредно су везане за сам догађај – слављење славе. Неколико приповедака говори на шаљив начин о непожељном госту. С обзиром на то да су ове приповетке испричали гости на слави и сам домаћин, у њима се може приметити доза аутоироније.

(...) вала куме, нећу ићи кући, него ћу чекати док не крстим. Кум домаћин ућута али му не буде мило (2)

Елем, Циганин се навади па свом побри сваки дан у госте на ручак, док најпосле није досадио свој чељади у кући; – те се почну домишљати како да га се отресу (3).

Једном кад су му хтели доћи неки гости; пријатељи и кумови, он ће рећи жени: Ама! За Бога жено; што си тако алкава и лења што се не опереш и не очистиш? (4)

Ево Бога ми онај мој несретник има ружан обичај, кад му тако дође гост, он га најпре добро почастити, па му онда ову мотку у уста усијану завуче. (6)

Хумористичку приповетку о људима који се моле Светом Николи, заштитнику бродова (20), приповедао је Вукадин Мартиновић 2. 1. 1887. године. Као што је наведено, приповедач је славио Св. Николу, јер је део приповедака забележен на Никољдан у његовој кући. Жуњић бележи како приповедач имитира Циганина који објашњава људима треба да траже помоћ сељака, а не мртвог свеца: „ама људи јели жив тај ћок што му се молите? (...) виђите ви у село небили ћули сељаци (...)”. И друге две приповетке од истог приповедача имају за тему Св. Николу, али нису легендарне приче у „класичном” смислу. У једној се расправља о томе да ли је боље славити Св. Ђорђа или Св. Николу (23), док друга припада групи прича о надметању временских прилика и годишњих доба, персонификованих у виду светаца (бр. 24).

Остале хумористичке приповетке су разноврсне, те приповетка о служењу код Ћосе припада групи типова о глумом диву (бр. 7); у приповеци бр. 26 човек тражи особу глупљу од своје жене; бр. 25 је о вештом човеку. Честа се приповеда како је неко „доскочио” другој особи: Ера доскочио алвацији који му није праведно платио за кошење (1), снаха доскочила куму који не жели да оде из куће (2), снаха доскочила свекру (12, 41), хришћанин доскочио муслиману (18), старија јетрва доскочила млађој која се правила да не зна где је вода да је не би носила (36), украо комшији јагњад да га не би угнао у тор (37).

Женидба лењом женом је такође честа тема хумористичким приповедака (4, 5, 42). Женин покушај да не буде алкава тако што ће скинути одећу резултира седањем у питу коју је правила (4), док у варијанти о „тучењу коже” (5) муж учи жену памети. Посебно је занимљива приповетка о жени која се годинама правила да преде (42) јер хумор произилази из њене домишљатости како да превари мужа да пређа постоји:

Па ево већ три године како сам те довео и да си сваки дан кад се прело и радило – опрела по девет вретена могла би оћести деведесеторо чељади, а оно јадна ти чељад кад и нас двоје ево ошадосмо голи голцати код све твоје пређе! Па за Бога човече, ено је у каци, пуна паца вретена него иди ти те ми осијечи мотовило у шуми да смотам пређу, – јер до сад нисам имала нашто да је смотам, па се бојим да ми не пропадне толика пређа.

Под бројем 35 забележене су две приповетке о будаластим људима, и, као што је карактеристично за варијанте ових типова, „глупост” се приписује становницима одређеног поднебља, те су овде главни јунаци Ере, с обзиром на то да је реч о збирци приповедака из западне Србије.

Неколико приповедака има верижну композицију, иако не припадају групи кумулативних приповедака. Такав је случај са приповетком „Пијевац гигавац”, у којој певац носи животиње по крилом и уз њихову помоћ извршава цареве задатке (17) или у приповеци о служењу код Ћосе (7), у којој јунак својим поступцима наноси штету неправедном газди. „Кума иза гувна” (27) спада у приче о животињама, али почиње као верижна песма:

Брао миш лешнике, па падне један љешњак те га удари у леђа, он помисли куршум па нагне бјежећи; па бјежећи треву лисицу, она га упита шта је мијо? Лијо бјежи да бјежимо, ето удари царева војска, него бјежи да бјежимо; идући треве зеца; зец упита куда ћеш мијо? Бјежи да бјежимо, ето удари царева војска (...)

Жуњић је под насловом „Бог од једног узима па другом даје” (31) забележио објашњење пословице: „’Бог највише има посла око мењања домова!’ А како то мењања домова? Упита Ера! Па ето како, онај који има одвише па пресили Бог му одузме па даје другоме. Ера оде па каже Турчину и он буде задовољан са одговором. Отуда је и горња пословица постала”.

Чајкановић је штампао 19 приповедака, што је скоро половине збирке. Из Жуњићеве збирке једнако су заступљене хумористичке приповетке и бајке, а штампао је и једну причу о животињама. Његова редакција текста подразумевала је доследну замену ијекавице екавицом (нпр. бр. 5: лијену > лењу; лијепа > лепа; ђевојка > девојка; цијелу > целу; лијека > лека; пријети > прети; мјеста > места; бр. 7 ђецу > децу; виђеш ђе > виде ли, огријях > огрејях; бр. 9: ђе сијече > где сече; видео > видео; сикиром > секиром; ђевер > девер; бр. 15: доље > доле; присјести > пресести; ћера > тера; бр. 29 мјесто > место; свијету > свету; осјекао > одсекао; бр. 33 хтио > хтео итд.). Уједначавао је текст са књижевним језиком тако што је додавао углавном изостављено „х”¹³⁴ у свим приповеткама које је редиговао, као и друге изостављене гласове нпр. „а” у радном глаголском придеву мушког рода. Обе врсте промена (уједначавање са екавским стандардом) утицала су на социолингвистички аспект текстова, јер је дијалекат осликавао терен са којег је фонд потекао.

Чајкановић је мењао конструкцију реченице на оним местима где приповедач/записивач није показао довољан таленат за наравицу, али и на оним местима где је уносио књишке конструкције, какве се код Жуњића готово редовно срећу у бајкама, док их, као што је већ поменуто, у шаловитим приповеткама скоро нема. У приповеци бр. 7 Чајкановић је нпр. „у противном случају” заменио је са „иначе” или је „под истим условима” заменио са „исто онако као и”; у бр. 9 „ловачкој вештини” заменио је са „лову”, када аждаја хоће да поједе цареву кћер Чајкановић је заменио конструкцију „прими жртву своју” са „прогута цареву кћер”, „чим ступи на то земљиште” заменио је са „чим дође ту”; у истој приповеци царева „телохранитеље” заменио је „слугама”; у бр. 21 „све то поиска” заменио је са „затражи све то”. У бр. 29 заменио је конструкцију „па му по доброту срца свог каже” са „али му сада буде жао оца, па му каже” и „цар отвори кутију у присуству синова и свију великаша” са „цар дозове синове и великаше па отвори кутију”. У бр. 33 „па слуга вративши се” исправља у „а слуга се врати”. Поједине стилски неодговарајуће реченице потпуно је уклањао, нпр. у бр. 9 „која то сад с радосћу чињаше јер јој је живот спасао и њу опслужио”. Цео почетак приповетке бр. 40 потпуно је изменио, а у даљем

¹³⁴ Осим у бр. 33 где исправља „хрђаво” у „рђаво”.

тексту поједине речи и конструкције заменио је експресивнијим: „али тада дође” > „али место ње дође”; „објешена виси о греди” > „обешена о греди”; „одговори” > „врисну на њега”.

Поједине приповетке скраћивао је или цензуришао. Приповетку бр. 10 („Биберац”) штампало је само делимично. Чајкановић је изостављао скарадне делове приповедака, нпр. у приповеци бр. 15 потпуно је изоставио део када луди брат врши нужду са дрвета, а разбојници који седе испод мисле да пада киша (тај део приповетке није неопходан за развој догађаја, али има комичку функцију), док је у бр. 25 глагол „обасрати” мења са „побалегати”.

Дакле, Чајкановићеве измене Жуњићевог текста, поред мењања ијекавице у екавицу, ишле су у неколико главних смерова:

1. ка замени лексике једноставнијом и ближом народној (бр. 9 „ступи” > „дође”, „телохранитељ” > „слуга”, бр. 21 „поиска” > затражи”);

2. ка замени зависних реченица напоредним односом, који је, према неким истраживањима, ближи усменом стилу приповедања (бр. 21 „ђевојком с којом се венча” > „девојком, венча се с њом, па су”, бр. 29 „цар отвори кутију у присуству синова и свију великаша” са „цар дозове синове и великаше па отвори кутију”);

3. ка замени места субјекта и предиката (тј. увођењу наративне реченичне перспективе, наративне инверзије), што даје динамични карактер реченици (нпр. бр. 15 „он оћера козе” > „отера он козе”, бр. 25 „Сврака дође” > „Утом дође сврака”, „они чују” > „чују они”; бр. 21 „све то поиска” > „затражи све то”);

4. ка експресивнијем језичком изразу помоћу лексике (нпр. бр. 40 „одговори” > „врисну на њега”) и различитих прилога, речца и сличних речи (бр. 25 „Сврака дође” > „Утом дође сврака”, бр. 25 „Кад се врате они чују” > „Али тек што су се вратили, чују они”, бр. 29 „Е па ајдемо и пођу” > „Е па онда хајдемо.’ И тако пођу”).

Збирка Вида Жуњића једина је међу обухваћеном грађом са територије западне Србије. Највећи део грађе записао је по сећању. Иако о сакупљачу нема много података, он је сакупио занимљиву и вредну грађу. У збирци су заступљени сви жанрови народних приповедака, иако највише има бајки и хумористичких приповедака и већина их се може класификовати према међународном индексу типова. Због ових особина Жуњићева збирка представља једну од значајнијих за преглед жанрова и типова у Етнографској збирци САНУ до 1914.

*

1. *Месец је сунчев брат.* Алвација преварио Еру да коси цео дан и ноћ за грам алве, јер је месец сунчев брат. Ера му се освети тако што је на кантар ставио велики камен, јер је то „камичков брат”. На крају се разреше на суду. **AaTh 1567** + сличан мотив мерења као у **AaTh 1566****.

2. *Необичан кум.* Кум неће да оде из куће после свадбе. Када се пожали се да му млада лоше пере образ, она му одговара да он нема образа. J1250

3. *Побратим Цига Србину.* Кум Циганин се навади да сваки дан долази на питу. Домаћин је сакрије од њега, али неуспешно. **AaTh 1568***

4. *Чисту питу зготовила.* Прљава и аљкава жена треба да умеси питу за госте. Муж јој нареди да се упростоји, па се она скине гола и тако узме да меси. Саплете се и седне право у питу. Божовић?

5. *Тукао кожу*. Сиромах се оженио лењом девојком, па је купио кожу на пијаци и наредио јој да ради кућне послове. Када дође кући и види да кожа ништа није урадила, стави је жени на леђа да је бије. Жена тада узме да ради све послове, јер је боле леђа кад муж туче кожу. **AaTh 1370** (Ч 105)

6. *Силом госта части*. Жени досадило што њен муж стално доводи госте на ручак, па им каже да он има обичај да гостима након оброка стави усијани жарач у уста. Гост се уплаши и побегне, јер мисли да га домаћин јури жарачем, а у ствари жели да га части ракијом. Слично типу **AaTh 1741**

7. *Ћоса и Угурсуз*. Два старија брата оду да служе код (прерушеног) Ћосе упркос очевом савету. Најмлађи га надмудри тако што му закоље волове кад му Ћоса не донесе ручак, запали кућу, убије жену и мајку. На крају самом Ћоси одере кожу с леђа, као што је он урадио његовој браћи, и врати се кући. **AaTh 1007 + 1008 + 1013** (Ч 97)

8. *Чудотворна торба*. Човек сретне Бога, прерушеног у сиромаха и да му све што има. Заузврат добије чудотворну торбу, лулу која се сама пуни и кутију с јелима. Уз помоћ ових предмета спасе цареву кћер од ђавола и ожени се њоме. **AaTh 330**

9. *Брат и сестра*. Отац оставио децу у шуми када се оженио новом женом. Они се уселе у неки двор, сестра роди дете једнооком човеку, а брат припитоми три младунца (мечку, риса и курјака). Сестрић саопшти ујаку да његови родитељи планирају да га убију, након чега он убије сестриног мужа и сестрићу набави исте три животиње. Ујак спаси цареву кћер од аждаје, међутим, убије га Циганин и заузме његово место. Животиње га оживе. Други пут га убије сестра, а животиње га опет оживе. Када крене у лов, нека баба скамени и њега и његове животиње. Сестрић их ослободи и убије бабу. **AaTh 303 + 315 + 327A + 531** (Ч 24)

10. *Биберац*. Змај зграби сестру која је носила ручак својој браћи, која су радила у њиви, а затим убије браћу. Мајка се моли Богу да добије пород, па роди Биберца, који јој врати децу и оде у свет. У другом делу приповетке, који није штампан код Чајкановића, уз помоћ два побратима зароби човечуљка са дугачком брадом. Старац побегне, Биберац сам крене за њим да га убије и добије чаробну торбу. Наиђе на човека који има чаробну буцу, договоре се да се размене и кад добије буцу нареди јој да убије човека. Наиђе на човека који носи катане, замени се с њим за торбу, па га убије буцом. Побие три војске и оде у свет. **AaTh 301 + 312D + 301A + 301B + 301C*** (Ч 11)

11. *Чаробно ћебе*. Сиромашни младић се одазове на царев задатак да открије куда његова кћер лута свако вече. Он открије да јаше златоруног овна и прати је на ћебету. Кријући се под ћебетом, сазна да одлази у дворцац, где јој се поставља софра и, када саопшти цару, добије њену руку. **AaTh 306**

12. *Свекра снаха надмудрила*. Снаха поливала свекру воду да се умије. Он јој каже како су имали пса којег су звали „пешкир“, а она му доскочи одговором да су они свог звали „отри о скут“. J1250 (Ч 132)

13. *Разговор овце с рђом*. Овца је најкориснија животиња зато што не дозвољава несрећи да обитава у кући, јер јој треба места за млеко, месо, руно итд. Слично типу **AaTh 293**.

14. *Трећи степен сродства је ближи него други*. Први степен сродства су два рамена, други два лакта, а трећи две шаке.

15. *Бабова свиралица и мајкино вретенце.* Луди брат поји жедну земљу ракијом и храни цицваром које је требало да донесе брату за ручак. Оставши без ручка, паметни брат оставља лудом да чува попове овце. Луди брат побије овце зато што су му појеле крушке. Са паметним братом намести овце да изгледају као да су живе и поп их исплати. Браћа наиђу на воденицу и луди узме делове, мислећи да су бабова свиралица и мајкино вретенце. Наиђу разбојници, браћа се крију на дрвету; луди прво изврши нужду на њих са дрвета, затим му испадну ствари; разбојници се разбеже и оставе благо. Луди брат тражи од Бога свиралу која тера све да играју. Затим узме да чува козе. Када поп оде да види зашто козе не дају млека, затекне их како играју. Дође кући и исприча жени шта је видео, а она то искористи да се оправда што није направила ручак – и сама је чула свиралу. **AaTh 1681B + 1291B + 1653B + 594**** (Ч 112)

16. *Кума из Кртина Дола или Лисица учила летети.* Животиње се скупе да се часте, лисица сама поједе кокошку, а затим и мед, искрадајући се под изговором да иде да крсти дете. Одлуче да утврде кривца помоћу боје измета; лисица свој подметне вуку, који настрада. У другом делу приповетке лисица тражи орловима да је науче да лети, па и сама погине. **AaTh 15 + 225** (Ч 1)

17. *Пијевац гигавац.* Деда имао певца, а баба кокошку. Певац побегне од куће како га не би заклали и успут скупи још животиња. Певац уз њихову помоћ добије благо од цара и донесе деди. Баба пошаље своју кокошку да учини исто, али, пошто не успе, они је закољу и поједу. Поклапа се са типом 715А, али задаци које петао извршава уз помоћ других животиња карактеристични су за AaTh 715. **AaTh 715 + 715A**

18. *Исус и Мухамед или Чија је вјера чистија.* Муслиман тврди да је његова вера чистија јер не једе свињетину. Хришћанин му одговара да њему у ствари не смета то што они једу, већ што је и сам не једе. J1260, **Андрејев *2102**

19. *Медвед, свиња и лисица.* Животиње гаје жито заједно, а лисици не остане ништа на крају. Зато доведе мачка, који уплаши медведа и свињу који се крију и тако јој остане све. **AaTh 9 + 103**

20. *Свети Никола заштитник брода.* Људи на преврнутом броду запомажу Св. Николи да им помогне, на шта им Циганин одговори да је боље да се обрете за помоћ сељацима са обале.

21. *Сатанаилова кћи.* Младић, син ловца, улови златног овна. Цар, на наговор доглавника, купи руно за два динара и тражи ловцу да сагради дворац од дивовских костију. Ловац испуни задатак, након чега му цар тражи да му доведе Сатанаилову кћер. Младић испуни Сатанаилове задатке уз помоћ човека пред којим се све леди, човека који одува све пред собом и златне рибице. Када девојка чује да ловац за своје подухвате није добио награду, претвори цара и његовог доглавника у кера и зеца и остане да царује са ловцем. **AaTh 531** (Ч 39)

22. *Златна ципела или Зла маћеха.* Девојка уз помоћ краве извршава немогуће задатке које јој даје маћеха. Царев син је примети у цркви. Тест са ципелом. **AaTh 510A**

23. *Чија је слава боља.* Никољац тврди да је Свети Никола боља слава јер је слави пола народа и тада има доста хране, а Ђурђевац да је бољи Ђурђевдан јер се за Никољдан пости.

24. *Свети Ђорђе и свети Никола долазили један другом на славу.* Када је Св. Никола долазио на славу, све се замрзло, а када је долазио Св. Ђорђе, све је процветало и отопило се посуђе од леда. Подтип **AaTh 298.**

25. *Рђо*. Неугледан човек закоље краву да части људе, али и даље га нико не поштује. Замени са свраком крављу кожу за благо. Каже сељанима да је успео да је прода, па и они закоље своје краве, али без истог исхода, па одлуче да му се освете, вршећи нужду испред његове куће. Он искористи и ту ситуацију и превари их да је продао балегу, што и они сами покушају. Одлуче да га баце у море, он замени место са чобанином, узме његове овце и каже да их је нашао у мору. Сви скоче у море. **AaTh 1539** (Ч 110)

26. *О, Евоје!* Жена проспе ракију и брашно, па муж пође у свет да тражи гору од ње. Наиђе на такву (да му краву, мислећи да је он кравин брат, а пошто јој он каже да му је име Евоје, муж помисли да му жена говори да се крава вратила и прекине потрагу за њим) и врати се својој жени. **AaTh 1387 + 1540**

27. *Кума иза гувна*. Мишу падне лешник на леђа, он се уплаши и то изазове ланчану реакцију плашења других животиња. Сви се заједно сакрију. **AaTh 103**

28. *Овца трандафиљка*. Лепи Јова узме три девојке, од којих му једна обећа да ће му родити златну децу. Друге две замене децу псима и убију их. На том месту израсту јеле. Оне их посеку и начине кревет, затим га запале. Од варница се створе две овце, а када из закољу, из њихове утробе створе се деца. Јовин син се ожени девојком која разоткрије друге две жене, те их Јова казни и доведе жену, децу и снаху кући. Слично типу **AaTh 707** (Ч 64)

29. *Човек од чеперка*. Најмлађи царев син се ожени жабом. Спали јој кошуљицу и она се претвори у најлепшу девојку. Браћа му из љубоморе задају немогуће задатке (да нађе лонац из којег ће се сви најести, чоју за целу војску и човека од чеперка), које он испуни уз помоћ таште (жабе). Човек од чеперка их све посече, јер су заборавили команду која га зауставља, те младић остане да царује. **AaTh 402 + 465** (Ч 41)

30. *Веран побратим*. Отац да сину три јабуке да се уортачи с оним ко их праведно подели. Младић плати да сахране мртваца на ког је наишао. Нађе праведног друга, који убије аждају и змију која је излазила из уста цареве кћери и убијала просце. Открије му да је он мртац којег је сахранио, остави му благо и девојку, али му затражи да дође код њега по позиву. Човек тако и учини, али се врати тек после две године, потпуно оседео од страха. **AaTh 507B + 470** (Ч 45)

31. *Бог од једног узима па другом даје*. Владика одговара Ери да Бог највише посла има око „мењања домова” (узима од моћника да да другима).

32. [*Пастув и кобила*]. Ждребац оптужен да је убио кобилу. Сељак, препричавајући догађај, замени ждрепца као актера кадијом, па овај пресуди у његову корист. **AaTh 929**

33. *Поп тврдица и слуга*. Поп престане да изгладњује слуге када му брат једног од њих поједе сву храну у кући да га научи лекцију. **AaTh 1571*** (Ч 129)

34. *Вук страдао к'о нико његов*. Вук покуша да поједе овна, ждрепца и бика и сваки пут добио батине. На крају се сакрије у шупљи храст, где га нађе мајстор и убије. **AaTh 47B**

35. *Ера у цркви*. При изласку из цркве Ера се закачио за врата, па је помислио да га анђели вуку назад. (Ч 211)

35. *а Ере појили врбу*. Дванаесторица Ера појила врбу. Сви се подаве осим једног, који констатује да „умало да буде зло”. **AaTh 1241** (Ч 121)

36. [*Две јетрве*]. Млађа јетрва се претвара да не зна где је вода, да не би морала да иде по њу, старија је лукавством наведе да се ода. **AaTh 1453***

37. *Угнао га у свој тор*. Комшије се посвађају и један запрети другом да ће га угнати у свој тор. Овај сам уђе и украде двоје јагњади, правдајући се да је то учинио да га овај не би гонио. (Ч 212)

38. *Тица жуња надмудрила лисицу*. Лисица ухватила птицу правећи се мртва, а птица је затим преварила да отвори уста да се захвали. **AaTh 1 + 6**

39. [*Маћеха и пасторка*]. Пасторки упадне вретено у бездан. Ту наиђе на бабу, која јој затражи да је побиска. Заузврат добије товар блага. Маћеха пошаље своју кћер да учини исто, али она донесе кући змије, јер је увредила бабу. **AaTh 480**

40. [*Маћеха и пасторка*]. Варијанта претходне приповетке. Пасторку пошаљу у воденицу у којој свако ко преспава умре. Она подели колач са животињама, које је одбране од чудовишта. Маћехина кћи настрада. **AaTh 480** (Ч 51)

41. [*Свекар и снаха*]. „Горопадна” снајка ућуткала свекра својим одговорима. J1250 (Ч 133)

42. [*Лења жена*]. Човек се ожени веома лењом женом, која три године није смотала пређу. Муж се жали да немају шта да обуку, а она га шаље у шуму по мотовило, па га плаши како не би донео. Муж се направи мртав да види да ли ће бар покров направити. Жена добије батине и постане вредна. **AaTh 1370B* + 1405**

43. [*Проклета Јерина*]. Јерина је тражила да јој свако за Божић донесе плећку. Народ почне да се буну, али на крају сви одустану осим једног сиромаша. Када га изведу пред Јерину, он јој саопшти да се народ буну јер хоће уз плећку да да и ребро, због чега га она награди. (Ч 147)

44. [*Зла жена*]. Човек се оженио женом која ради само супротно од онога што јој се каже. У току једне свађе жена умре. Уз помоћ ђавола који је живео у његовој жени од рођења човек „излечи” цареву кћер и ожени се њоме. Када дође по позиву другог цара да излечи његову кћер, он отера ђавола казавши му да га тражи његова прва жена. **AaTh 1365J* + 1164D**

2.7. Збирке Петра Мирковића, бр. 21 и 53

Учитељ из Босне Петар Мирковић послао је Академији две збирке: бр. 21 је послао 1894¹³⁵, а бр. 53 1900, заједно са другом грађом, која се састојала од лирских (53–1, 53–2) и епских „мухамеданских” песама (21–4, 53–2), пословица (53–4), загонетки (збирка бр. 82), описа села (53–5) итд. За сву грађу наглашава да је из Босне. Четири приповетке у збирци бр. 21–3 записане су на 11 листова црним мастилом. За прву приповетку је назначен датум 16.12.1887 и „прибиљежио П. Мирковић”; за другу само да је „прибиљежио П. Мирковић”; за трећу „записао

¹³⁵ У Инвентарној књизи стоји напомена да су јуначке и женске песме послате у августу 1899. године и да су прикључене збирци бр. 53, а да су приповетке и мухамеданске песме послате у августу 1894. године, за шта му је 1898. исплаћено 120 динара. То значи да је Мирковић Академији слао грађу најмање 3 пута. Сам Мирковић у писму АСАНУ ЕЗ 53–6 помиње „Све до сада што сам ти послао сл. Академијо” и нуди да током распуста сакупи још материјала („Ако би требало какова материја још, то о распусту постарам се још прибрати”), што би могло да значи да је имао континуирану сарадњу са Академијом.

П. Мирковић”. Испод последње стоји напомена „Забилежио: П. Мирковић. По приповједању [Ј. Мандића] у Бихаћу”.

Чајкановић помиње само другу збирку (53–3)¹³⁶, која има две приповетке, и из ње штампа приповетку о млинару и вилама. „Друга је забележена у Зеници (Босна), ’од бабе Тодорице’, 1899. године. Прва је (судећи по рукопису) забележена раније, по свој прилици у истом месту, ’по приповиједању Ч. П.¹³⁷” (1999: 459). У рукопису је редослед две приповетке обрнут од оног који даје Чајкановић, али с обзиром на то да не постоји нумерација, приповетке су могле бити забележене било којим редоследом. Ово су уједно једини подаци о информаторима и времену и месту сакупљања. Уз збирку бр. 53 шаље и писмо¹³⁸, послато из Зенице у Босни на Велики петак 1900.

Петар Мирковић рођен је у Колунићу код Босанског Петровца 11. 7. 1855, а сахрањен је у Сарајеву 1935. уз највеће почести. Његову биографију реконструисао је Мирковић Борислав – Чедо из различитих извора и објавио у *Сабраним радовима* (Mirković 2015). Један од главних извора за реконструисање података о његовом приватном животу био је Мирковићев књижевни рад. Сакупљачев надимак био је Каменко, како је често и потписивао своје радове. Чајкановић о сакупљачу доноси следеће податке:

Скупљач ових приповедака је иста личност са Петром Мирковићем, који је био учитељ управитељ у Бишћу, и ту, 1887, написао чланак „Српски сватови у Босанској Крајини” (објављен у Босанској Вили 2, 1887, 359–360; 377–379 Мирковић је и иначе вредно сарађивао у „Босанској Вили”, на пример 5, 1890, 59 ид. В. и Вл. Поровић, Б. Вила 28, 1913, 229 вд. (1999: 459).

„Завршио је Богословију у Бањалуци, као ученик Васе Пелагића”, наводи Д. Ђуричковић (2013: 214). Из белешки самог сакупљача знамо да је био питомац Мис Ирби, о којој је написао књигу, из које сазнајемо да јој је често помагао на добротворним мисијама и да јој је „сапутник (...) и очевидац био више пута таква опасна путовања” (Мирковић 1921: 14). Радио је као учитељ у њеним школама, након чега је отишао у Загреб на дошколовавање, како би стекао званичну учитељску диплому и могућност да ради у државним школама. Као школски управитељ, био је активан у просвети, у издавању уџбеничке литературе, те је у Српској штампарији у Загребу 1907. обавио *Буквар за самоуке*, а 1908. *Учитељ за самоуке, младе и старе*, поводом којег Глиго Плетикосић, Мирковићев колега, његов свеукупни рад и залагање на пољу просветне делатности оцењује на следећи начин: „Мирковић Перо (...) готово је проживио вијек свој као наставник са малишанима, у основној школи, познат као врстан учитељ, наш даровити крајишник, а неуморан и свијестан радиша, работајући много и са одраслим и старим аналфабетима, вазда пун љубави и преозбиљности према дужностима – за народну просвјету” (1908: 700). Други колега – Драгутин Хофбауер критикује у истом часопису његов буквар за аналфабете зато што Мирковић користи методологију подучавања путем слика: „Непристрани ће читалац (...) ласно увидјети, да Мирковићев ’БУКВАР’ није течевина ни за самоуке, а ни за наставу одраслих аналфабета у курзовима, а камо ли за школу” (1907: 654). Због своје просветно-педагошке делатности био је под будним оком аустро-угарске власти, јер је сматран једим од иницијатора *Школског вјесника*, српског педагошког листа који је објављивао чланке из народне педагогије, као и народне

¹³⁶ Вероватно услед неког превида или несрећености грађе у Академији, с обзиром на то да је збирке које је разматрао и одбацио описао у напоменама. И код других сакупљача (Мијатовић, Бушетић) неке збирке су изостале из његовог прегледа.

¹³⁷ Петар Мирковић је у *Босанској вили* објавио народне приповетке „Неумрли старац” (1889, годиште 5, стр. 29–30) и „Хаци-Мехина дуванкеса” (1889, годиште 5, стр. 76–78) које је „по приповиједању С. Кантора из Смољане кот. Петровачки прибиљежио Ч. П.”.

¹³⁸ АСАНУ–ЕЗ–53–6

умотворине (Parić 1972: 181–182). Сам Мирковић се плашио било каквог сукоба са властима, „ра је своје tekstove tako i 'podešavao'” (Mirković 2015: Biografija 2/4). У писму¹³⁹ Академији датираном на Велики петак 1900. пише: „Име моје није не потписујте – а знате зашто. Пишите ми из Земуна а никако из Београда – јер премда је безазлено моје писање и немам се што бојати ипак бојим се неправде”. Иако није био политички активан, у младости је био учесник босанског устанка 1875. године.

У два наврата Мирковић је потезао питање националног одређења грађе коју је сакупио у Босни. У писму¹⁴⁰ Академији од 17. 2. 1900. поводом прикупљања муслиманских песама коментарисао је како „хрватски шовинисти” (Матица) хоће да „поплијене” све мухамеданце. Ипак, стиче се утисак да сакупљачеве речи служе и за неку врсту ценкања, односно да му није стало само до националних интереса, већ да у Матици хрватској види главног конкурента Академијином пројекту и да на овај начин жели да подигне вредност својих записа, зато што проблем са којим се суочио помиње и у другом писму¹⁴¹: „У тој грдној навали, рекох им [Матици хрватској]: 'Здраве моје очи не могу вам дати, да ми их извадите и стаклене умећете. Не могу вам уступити народне умотворине ни покоје благо, да га кварите и шњим ћарите, а највише пропаганду водите и српскоме племену штету чините’”. Издање Матице хрватске садржи и муслиманске песме, а грађа из српских крајева преправљана је за објављивање. Упркос оправданом страху од могућности да српске народне умотворине објави као хрватске, у Мирковићевим речима примећује се и нека врста притиска на Академију да грађу откупи, јер Матица хрватска препознаје њену вредност и врши снажан притисак на сакупљача, упркос његовом отпору и патриотизму. У истом писму наводи да је за све што је досад послао Академији било „врџих купаца”, како назива Матицу хрватску.¹⁴²

Књижевнички опус Петра Мирковића веома је обиман, а доступан је у књизи *Сабрани радови* (Mirković 2015), коју је приредио Борислав Мирковић. За овај подухват он је прегледао велики број часописа¹⁴³, архива и периодике (Исто: Uvod¹⁴⁴), а отежавајућа околност је била и то што је велики део радова објављен под псеудонимима (Каменко, Крајишник, Каменко Монашевић, Срб-камен, Каменко Делић итд.) или под иницијалима. На истом месту побројан је и категорисан целокупан Мирковићев рад (Исто: Uvod 1/14–2/14).

Petrov književni opus se sastoji od sledećih glavnih grupa radova:

- Prikupljene narodne priče i pripovijetke (oko 20 naslova)
- Prikupljene narodne poslovice i zagonetke (oko 7 zbirki)
- Prikupljene epske i druge narodne pjesme (oko 9 naslova)
- Kraće i duže priče i pripovijetke koje je Petar napisao, dakle autorski radovi (oko 60 naslova)
- Prevod sa njemačkog, jedan naslov
- Razni članci koje je Petar napisao, dakle autorski članci (oko 6 članaka), među kojima je jedan od uspiješnji onaj o nekropoli u Jezerini kod Bihaća

¹³⁹ АСАНУ, Етнографска збирка 53–3–6

¹⁴⁰ АСАНУ, Етнографска збирка 375–

¹⁴¹ АСАНУ, Етнографска збирка 53–3–6

¹⁴² АСАНУ–Е3–53–3–6

¹⁴³ Петар Мирковић је објављивао у *Босанској вили*, *Зори*, *Јавору*, *Невену*, *Стражилову*, *Гласнику земаљског музеја*, *Сарајевском листу* итд. (Mirković 2015: Uvod 2/14).

¹⁴⁴ Књига нема уобичајену нумерацију.

- Šest knjiga (knjižica) koje je Petar napisao i objavio su: *Srpske narodne pjesme iz Bosne* (1886e godine), *Bukvar* (1907e), *Učitelj* (1908e), *Ašiklijske doskočice* (1913e), *Bukvar* (1921ve) i *Mis Adelina Pavlija Irbi* (1921ve)

Ипак, Б. Мирковић, као ни Чајкановић, међу грађом из Архива САНУ не помињу збирку бр. 21, већ само бр. 53, што објашњава његову констатацију да међу грађом нема народних песама (Mirković 2015: Uvod 12/14).

Петар Мирковић са приповеткама не даје информације о контексту, приповедном догађају или начину записивања. Може се претпоставити да је Мирковић, као и већина сакупљача из тог времена, текстуализацију вршио накнадно, приликом преписивања првобитно записаног текста или да је грађу бележио тек након одређеног протока времена. У оваквим случајевима од значаја може бити сакупљачев књижевни опус или слична грађа коју је објавио. Мирковићев ауторски рад углавном се заснивао на причањима из народног живота, како примећује и Б. Мирковић који је приредио његова сабрана дела (2015: Uvod 3/14):

Petar je napisao (autor teksta) veći broj pripovijetki i priča, ali se i one često manje ili više naslonjaju na neke narodne humotvorine (priče i pričice), a u nekim slučajevima je to pak jedna cjelina prepletenih narodnih i Petrovih pripovijedanja. Skoro bi se moglo reći da je Petar vjerovao da njegov autorski tekst ne vrijedi ukoliko nije bar dijelom narodna kulturna baština.

У домену ауторске књижевности Мирковић је припадао оној групи писаца која је писала оно што Д. Иванић назива „прелазном формом: моделом фолклорно-ауторске приповијетке” приповетке (2008: 124). Мирковић, као и поједини други сакупљачи међу његовим савременицима, спаја позиције писца и записивача усменог текста. Младенко Сацак поредио је Мирковићев запис ауторске и народне приповетке са истом тематиком, објављене у *Бошњаку*:

У усменој причи нема временског одређења („у старија времена”), какво је дато у ауторској причи („прије 300 година”), док се одређење мјеста (Добретина лука) даје у оба случаја, вјероватно зато што тај топоним (настао од имена главног јунака) јесте дио наслова самог предања. Народну, бајковиту причу карактеришу још: идеализација главног лика, одсуство артифицијелних поступака (од стилских фигура најприсутније су поредбе, које су устаљене, клишеиране), сажеци у приповиједању. Ауторску, пак, приповијетку карактеришу: проширени описи (лика, локалитета, пејзажа, извора, ноћи); детаљизирани приказ сукоба Добрете и његових укућана са хајдучима; постојање управног говора (тј. поред дескрипције у причу улази и драматизација); оригиналније поредбе (уз оне „на народну”, које се преузимају из усменог причања); нараторски коментари (поуке, интервенције, објашњења, нпр. страних ријечи, народних израза); пролепса (одступање од изохронije: наратор предсказује оно што ће се десити); позивање наратора на народне пословице које му, попут врхунских ауторитета, помажу када критикује појаве из своје стварности (када критикује савремени брак, мали број ђеце, одвајање од задруге, самоћу савременог доба, „кукавичку” хајдучију). Ту су још поступци који служе стварању илузије реалности (име и презиме главног лика, прикривено, иницијално именовање локалитета), и поступци који руше бајковите структуре (непостојање вила, натприродних моћи и нестварне суровости) (2008: 401).

Сацак у поменутом раду у Мирковићевој прози не проналази високе естетске домете, већ његов значај више види у пионирском подухвату постављања темеља књижевности у Босни и Херцеговини. О рецепцији Мирковићевог сакупљачког рада немамо других података осим Ћоровићевог чланка у *Босанској вили* на који упућује Чајкановић. То је заправо приказ књиге *Ашиклијске доскочице са гјул-пенџера* коју је објавио Мирковић у Сарајеву 1913. Ћоровић оцењује да је Мирковићев укус непречишћен и неразвијен, те да су у питању вулгарни разговор неписмених људи, а не „лијепа народна досјетљивост”, како је Мирковић представио грађу.

Приповетка „С дебелог или с танког краја” (21–1) објављена је у *Босанској вили* (1888: 318), годину дана након што је забележена, са мањим изменама које се тичу интерпункције, појединих речи и облика речи. Мирковићев запис шалвие приче је у форми дијалога, који одликују кратке

реченице које се састоје из низа питања и одговора, тако да у тексту нема непотребних описа или приповедних токова које би уредник *Босанске виле* био у позицији да изостави. Разлике су означене подебљаним фонтом – у рукопису оно што је изостављено, а у објављеном тексту оно што је додато.

Рукопис

С дебелог или с танког краја

– **једнако је** –

Један аџија отиде на ћабу, па када се вратио кући јави да иде. Недалеко изађе пред њега његов слуга. Кад га аџија виђе у пита ће:

-Слуго! Како је код куће?

-Аџија! Како ћеш да ти приповједам. Или ћеш, да ти почнем казивати с дебелог или с танког краја.

- Удри баш с танког краја **казивати**.

- Драги аџија наша хртица крепала.

- А шта јој је било?

- Богме најела се наше бедевије.

- А шта је болан било бедевији?

- Крепала летећи у варош раз ћевина (покрова смртнога) за стару нану (матер аџину).

- А кад је нана умрла?

- Богме (...) прво него аџиница (жена).

- Шта, наопако ти било, зар, умрла аџиница? Што ми одмах гурбету не кажеш.

- Е драги аџија, рекао си да почнем с танког краја.

- Да, да, јесте боме, аџиница је дебели крај, а хртица танки; али опет је једнако!

Објављен текст

С дебелог или станког краја

Један аџија отиде на ћабу, па када се **враћао** кући – јави да **долази**. **Не далеко изиђе** пред њега

његов слуга. Кад га аџија виђе **упита га**:

-**Момче!** Како је код куће **оно ћеце?**

-Аџија! Како ћеш да ти **приповједам**. Или ћеш, да ти почнем казивати с дебелог или с танког краја?

- Удри баш с танког краја.

- Драги аџија! Наша хртица крепала.

- А шта јој је било **џанум?**

- Богме најела се наше бедевије.

- А шта је болан било бедевији?

- **Знаш, знаш аџија**, крепала летећи у варош раз **ћевина (смртног покрова)** за стару **нenu (аџину матер)**.

- А кад је **жалостан, нена** умрла?

- Богме **аџија, знаш аџија, мало прије** него аџиница (жена **аџина**).

- Шта, наопако ти **се свило**, зар **и аџиница?** Што ми одмах **гурбете** не кажеш.

- Е драги аџија, рекао си да почнем с танког краја.

- Да, да, јесте боме, аџиница је дебели крај, а хртица танки. Али опет је једнако – **ух мени!**

Иако порекло није могуће поуздано утврдити, може се претпоставити да су разлике које се примећују на нивоу правописа (одвојено и спојено писање речи; поједини облици – „ћевин” уместо „ћевин”, „вокатив „гурбете” уместо „гурбету”) и интерпункције (упитници, узвичници, повлаке) настале приликом уређивања текста за објављивање¹⁴⁵. Промене у глаголским облицима (вратио – враћао; долази – иде) вероватно су унете како би реченица била јаснија, док би облик „нена” уместо „нана” могао бити последица погрешног читања, али и прилагођавања босанском

¹⁴⁵ У то време Никола Кашиковић уређивао је текстове за објављивање, а његова супруга Стоја „радила је све послове око 'Виле', од коректорских, редакторских до уредничких, замењујући супруга у време његових одсуствовања” (Трајковић 2006: 259).

муслиманском говору.¹⁴⁶ Остале разлике у тексту указују на покушај интензивирања емпатијског искуства читаоца употребом узвика („ух мени“) и апелативних форми („жалостан“, „данум“).

Као и код неких његових савременика, и у Мирковићевој текстуализацији се може приметити разлика у приповедном стилу у зависности од жанра, тј. коришћење различитих регистара. Шаљива приповетка 21–1 или приповетка о млинару и вили 53–1 записане су једноставнијим језиком, у разговорном стилу, приповедање је кондензовано и ефектно, док се у бајкама и новелама користи књишки стил, сложеније конструкције и „узвишенији“ тон („цар кога се име и држава не зна“ уместо „један цар“ или „неки цар“; „без сваке даље истраге“ уместо „одмах“), употреба имперфекта¹⁴⁷ („не имадоше“), док се у последњем примеру види употреба зависних реченица, коју одликује „писани“ стил о односу на усмени (Bošković-Stulli 1975b: 157; Ong 2002: 36–56):

Суд га прими и без сваке даље истраге, осуде га на смрт. Изиђе на губилиште. Осуђеник замоли суд да му на последњем часу испуни жељу; да му позове све грађане те вароши да се с њима опрости, што суд одмах и учини и испуни му жељу, на концу.¹⁴⁸

Цар кога се име и држава незна, живио је врло задовољно са својом младом царицом, дуго година; али порода од срца не имадоше.

Харанбаша јој приступи и рече јој: свјетла царице, ништа се небој; моји су људи истина тебе украли из цркве, да поробе твоје драгоцености, мислећи да си мртва; али када је Бог дао да си оживила, небој се, ја сам харанбаша, одвешћу те у твој царски двор.¹⁴⁹

Мирковић за свој поступак сваки пут користи свршене облике глагола „бележити“ („забиљежио“, „прибиљежио“). Радове објављене у часопису *Бошњак* класификује на сличан начин, правећи дистинкцију између „*prigovijetke*“ (1884: 40) и текстова које је „*po narodnom prigovijedanju pribilježio*“ (1885: 57) или „*po narodnom pričanju zabilježio*“ (1886: 37). Два текста која је Мирковић забележио по народном приповедању су културно-историјска предања (прво је о граду Грмечу, а друго о манастиру Рмању и Светом Николи), стилизована као књижевноуметнички текст. Мирковић јасно назначавача да није реч о фикцији чији је он аутор, већ да је то његово представљање народног приповедања, тј. да он заузима позицију објективног приповедача (наратора у 3. лицу), дистанцирајући се од „народа“. Први текст завршава се речима „*I djevojka sirota, eto još čeka u narodnoj zamisli svoga sugjenika*“, а други „*Eto, tako to sve narod prigovijeda o tom hramu i o svetom Nikoli*“ (подвукла М. М.). Конструкција „народна замисао“ сугерише виши степен дистанцирања, док се формула „народ приповиједа“ често користи управо у предањима. Мирковић је писао уметничке приповетке, често инспирисане усменим приповедањем, али је такође обликовао је усмени наратив књижевно-уметничким стилем и наступао је као сакупљач народне традиције у зависности од сврхе за коју је записивао текстове.

Међу малобројним приповеткама које је забележио Мирковић доминирају новеле, у којима се често јавља лик прогоњене или оклеветане жене (21–3, 21–4, 53–3–2). У приповеци о Бјелоснешки (53–3–2) принцеза и маћеха живе у слози и љубави док се не потегне питање ко ће наследити царство: „Изпрва живила је млада царица и пасторка, као двије другарице, љубиле се

¹⁴⁶ „Упита га“ је могло да замени „у пита ће“ као последица недовољне читљивости текста, али и као последица намере да се приповедачки футур (карактеристичан за народну приповетку) замени аористом, који је такође експресиван облик, чест у приповедању приликом приказивања динамичних радњи.

¹⁴⁷ Мирковић користи имперфекат и у ауторским приповеткама, али то може бити и одлика дијалекта који је добро очувао ово глаголско време.

¹⁴⁸ АСАНУ–Е3–21–4.

¹⁴⁹ АСАНУ–Е3–53–2.

и добро слагале. Кроз кратко вријеме умре цар и Бјелоснијешка оста сирота са маћехом у царском двору. Сад дође питање, ко ће царску круну примити и царевати у тој царевини”. Чајкановић није објавио ову варијанту, иако је реч о познатом типу који није много распрострањен код нас, а садржи и занимљиве мотиве. Иако је реч о новели, веома је изражена естетика бајке: „сједела је лијепа царица и везак везла на седефом ђерђеву, по бијелој свили, златном жицом и сребрном иглом”; „на њу метну све њене драгоцености златно пршћење и драго камење, па је положи у сандук који је од стакла направит био”; „Лијеп је пород имала. Кћерку златне косе а сина са крстом на десној руци”. У приповеци 21–3 јунакиња добија немогућ задатак да затрудни док је муж одсутан:

„Ти мораш, за пет година родити сина од мене; моја бедевија која остаје овђе код тебе мора ождребити хата од овога што га ја водим; моја хртица што остаје овђе, мора оштенити хрта од овога што га ја водим. Ако ово не учиниш убићу те!” „Човјече”, рећи ће жена, уби ме одмах; јер ја то не изврши па да имам сто памети”.

Приповетке осликавају локални колорит, па тако виле пеку алву и исфлекају женину антерију (53–1), док Бијелоснешку спасавају хајдуци са својим харамбашом (53–3–2). Мешање различитих средина којима припадају приповедачи види се и у приповеци 21–2, у којој је грех девојке то што не жели да пости средом и петком, док у 53–3–1 свака од млађих вила „која није Бога споменула” добија задатак да донесе „масла, меда и млива”. Приповетка 21–4 припада веома распрострањеном типу, у чији се приповедни ток и уклапа, али када јунак одлази из службе газда му нуди три дуката „халалом” уместо три хиљаде „харамом”, поставља се „синија” (трпеза), дочекује се „мусафир” (гост). Турцизми дају приповеци посебан локални колорит, а јављају се и у другим записима („халва”, „антерија” у 53–3–1, „харанбаша”, „пенцер” у 53–3–2); највише их је у 21–1 („ација”, „ћевин”, „бедевија”, „гурбет”), која је овде наведена у целости. Приповетка је веома кратка, записана разговорним стилем, у форми разговора између хаџије и његовог слуге и веома ефектна због употребе турцизама. Приповетка 21–1 спада у кумулативне, чији се сиже заснива на кулминацији несрећних догађаја (AaTh 2040),¹⁵⁰ док варијанта о добрим поукама (21–4), која припада типу AaTh 910B, као и прогоњеним и оклеветаним девојкама (контаминација AaTh 891 + 884B у приповеци 21–3 и AaTh 709 у 53–3–2) спадају у распрострањене интернационалне типове (који се такође могу наћи у индексу турских народних приповедака, на које упућује AaTh индекс). Веселин Чајкановић, који је имао увид само у Мирковићеву збирку бр. 53, од два записа објавио је само онај о вилама, који има одлике предања (53–3–1 > Ч 171), без већих измена: „имао је млин” мења у „имао млин”, „донесе жито у млин” у „донесе он жито”, „уфати” у „ухвати”.

Биографски подаци осветљавају Мирковићев рад у просвети и у књижевноуметничкој сфери, али посредно сведоче и о њему као о носиоцу традиције (тј. о његовом „крајишничком духу”), који истовремено има модерну самосвест о томе, што значи да је могуће да он такође спада у ред оних сакупљача који су обједињавали емску и етску перспективу, једну стечену породичним васпитањем и одрастањем, а другу школовањем и професијом.¹⁵¹ Његове приповетке веома су занимљиве због тога што су интернационални типови добили локално уобличење на тематско-мотивском и језичко-стилском плану.

*

Збирка бр. 21

¹⁵⁰ Тип се јавља и међу приповеткама о Насредину.

¹⁵¹ Овакве бикултуралне појединце Берк назива посредницима (Burke 1991: 48–60).

1. *С дебелог или с танког краја*. Слуга изашао пред хаџију који је био одсутан. Хаџија одабере да чује шта се десило „с танког краја” и сазна да је угинуо пас, кобила, умрла нана и жена, па схвати да би било исто и да је чуо с дебелог. Објављено у *Босанској вили* за 1888, стр. 318. **AaTh 2040**
2. *Ђевојка није постила петка ни сриједи*. Девојка никад није постила. Док је чувала овце на дан поста, нападне је медведица. Она обећа да ће увек постити и тако се избави. Блиско типу **AaTh 830**.
3. *Или ово учини, или ако не учиниш убићу те*. Војвода оде у рат и нареди жени да му у наредних пет година роди сина, иако је невина. Она се преруши у ратника и придружи се његовој војсци, а затим га заведе као лепа девојка. Када војвода дође кући, помисли да је дете туђе и отера је, рекавши јој да носи своје ствари. Она му саопшти да нема ништа осим њега, па се измире и открије се истина. **AaTh 891 + 884B**
4. *Боље је три дуката халалом, него три хиљаде харамом*. Човек напустио жену и отишао да служи. Након много година газда му исплати само три дуката. Он крене кући и успут сретне мудрог старца, који му да корисне савете, жену која покуша да га окриви за убиство свог мужа и калуђера, од којег му остане благо. Када дође кући, затекне сина и помисли да је женин љубавник. На крају се открије истина. **AaTh 910B**

Збирка бр. 53–3

1. *Млинар и виле*. Млинар заноћио у млину, дошле виле, испекле алву. Млинар гађао алвом вилу која је носила антерију његове жене и кад је дошао кући, нашао је женину антерију исфлекану. Чајкановић сматра да је приповетка базирана на веровању да демонска бића тајно носе одећу која није стављена под Божју заштиту (1999: 546); Ч171
2. *Бијелоснијешка*. Царица која није дуго могла имати порога роди ћерку белу као снег. Кад царица умре, цар се ожени младом женом. Она подметне царевој кћери да се угуши крушком. Харамбаша и хајдуци украду мртву царицу да је опљачкају; она оживи када јој испадне крушка из грла, уда се за харамбашу и врати се да влада. **AaTh 709 + 990**

2.8. Збирка Никола Станкова Кукића, бр. 31

Рукописна збирка Николе Ст. Кукића (рођен 1867 у Горњој Дубрави, преминуо 1932. у Београду) у Етнографској збирци садржи само 3 записа, а послата је 1886. године, што значи да је то прва збирка народних приповедака која је стигла у СКА. У то време Кукић је био питомац манастира Гомирје.¹⁵² Уз приповетке је послао и епске и једну лирску песму. Српска штампарија у Загребу објавила је 1898. године његову збирку народних умотворина, у којој се налазе 22 приповетке, док су остало песме. У том периоду (1894–1898) радио је као трговачки путник. Народне умотворине слао је и часописима¹⁵³, а од 1900. почиње да се бави књижевношћу, а затим и новинарством. Био је уредник листова „Народни гласник” и „Балкан”, а у Загребу је уређивао

¹⁵² Кукић „је у подлистку ’Народних новина’ од 27. марта 1907. написао цртицу под насловом ’Макаријев гроб’ и у њој личност овог честитог калуђера извргао руглу”. Реч је о Макарију Милићу, гомирском намеснику који је убијен када је чувао манастирску шуму (Кашић 1971: 37).

¹⁵³ Међу часописе са којима је сарађивао спадају *Невен*, *Јавор*, *Србин*, *Србобран*, *Караџић*, *Босанска вила* и др. (СБР 5: 428).

„Кукићеву забавну библиотеку” (в. *Leksikon pisaca Jugoslavije* 3). Наставио је да се интересује за народну културу, те је 1924, такође у Загребу, објавио дело *Звуци народне лире из Горње и Босанске крајине*. Као и велики број сакупљача међу савременицима, Кукић је сарађивао са *Босанском виллом*, а његове штампане збирке указују на улогу Загреба као културног центра Срба с краја 19. века, посебно у области штампарства. Владимир Ћоровић помиње га као једног од учесника „костајничке афере”, у којој је наводна српска пропаганда била разоткривена као дело „агента-провокаatora” – Кукића је, заједно са извесним Максом Кантом, Ђ. Шурмин означио као „сумњиво лице” (1936: 139).

Штампана збирка *Народне умотворине из разних српских крајева* значајна је због тога што додатно осветљава Кукићев сакупљачки рад. Предговор насловљен „Ријеч-двије унапријед” (1898: 3–7) Кукић на почетку упозорава да народне умотворине треба сакупити пре него што нестану, затим истиче како међу приповеткама има највише шаљивих прича и анегдота, које се међу народом највише и причају јер представљају вид пружања менталног отпора у тешким временима. Три приповетке из рукописне збирке такође су хумористичког карактера. У последњим редовима примећује се страх од оптужби за плагирање сакупљеног материјала, због чега је сакупљач био мотивисан да оне варијанте које се већ објављене не штампа у својој књизи. Такође, Кукић указује на расутост и несистематизованост грађе по разним књигама и периодичним публикацијама, која отежава увид истраживача и сакупљача у постојећу грађу.

Снежана Самарџија даје детаљан увид у оцене и приказе Кукићеве збирке у тадашњој периодици, углавном неповољне (2006: 367–370). У прегледима библиографија народних приповедака Кукићев рад такође није позитивно оцењен. Павле Поповић сматра да „Приповетке нису интересантне, нису увек ни нове, садржавају каткад модерне појмове, имају обично морал на крају, беже каткад од лепог језика” (2000: 12). Владимир Ћоровић заузима сличан став: „Ствари су већином варијанте, ја сам нашао свега једну или двије ствари што су бар у неколико нове (...) Већина су прича кратке, шаљиве, али не увијек духовите и биране, него узете с реда” (1905: 307). Из наведених оцена види се да Кукића нису заобишле оптужбе о „неоригиналној” грађи, којих се управо прибојавао и покушавао да се од њих ограда.

У уводу прве приповетке у рукописној збирци Кукић бележи: „И ову сам приповјетку чуо од људи они који радо причају и сјећају своје жене и дијецу на бољу будућност –приговарајућ им као што ће славна публика из ове (ниже) написане приповјетке увиђати. Да небуду сасвим глупави и неразумни, него да буду на све позорни паметни штедљиви и т.д.”. Ова сакупљачева тенденциозна белешка истог је реда као и пословице које је бележио као „наравоученија” у штампаној збирци. Што се тиче жанровске структуре, она је скоро иста у обе збирке, с тим да се рукописна збирка састоји из само три записа, што ограничава даље закључке о овом питању. У штампаној збирци доминирају приповетке о крађама, надлагивању и надговарању, као што је и сам сакупљач нагласио у предговору. Иста је ситуација и у рукописној збирци, с тим да последња за основни мотив има кукавичлук као извор хумора.

За прву приповетку стоји напомена 18. 2. 1886, а за трећу да је забележена 15/27. новембра 1886. Друга приповетка нема забележен датум, већ се завршава речима да је сакупљач присуствовао наведеном догађају и потписао се као сведок. Судићи по папиру и рукопису, вероватну су друга и трећа приповетка заједно записане. Кукић покушава да допринесе документарности бележећи имена актера, али је ипак означава као део устаљеног усменог фонда. Прва је одређена као „народна приповјетка”, друга као „шаљива народна приповјетка”, а трећа као „шаљива прича”. Дакле, с једне стране другу приповетку означава као препричавање догађаја којем је присуствовао, а са друге је означава као шаљиву народну приповетку.

Постојање рукописне и штампане збирке пружа могућност поређења записа. Записи из штампане збирке краћи су, динамичнији, приповедачки поступак је за нијансу вештији, а стил прочишћенији у односу на рукописну збирку. Свакој приповеци у штампаној збирци сакупљач је придодео пословицу, а Снежана Самарџија примећује и тенденцију ка објашњавању сваког детаља (2006: 370). Чини се да је ова тенденција још више изражена у рукописној збирци, те да ју је Кукић ублажио у штампаној, иако очигледно не довољно. Сакупљач је начин записивања временом је прилагодио захтевима заната. Приповетка *Циганин*, друга из рукописне збирке, штампана је у збирци из 1898. под насловом *Сељак и Циганин* (Кукић 1898, бр. 6, стр. 85–86), због чега је репрезентативна за сагледавање промена у процесу записивања грађе, као и промена у односу према грађи.

Експозиција записа из Етнографске збирке је дужа и препуна сувишних детаља:

Био један сељанин Симо Н. из Г. имађаше доста оваца, па ји је и другом сиромашном народу на пашу давао.

Једнога прољетнога дана, дође му циганин именован Мате Х. Из Г. – и замоли га да му даде на пашу неколико комада оваца; па да ће за млиеко које буде од оваца добивао, чувати и пасти без икакве друге плаће. – А кад дође доба циганин мора овце господару уручити. А то само преко љета их пасти, а – а на јесен уручити. –

Сељанин шта ће, даде циганину десет комада оваца да их пасе полаг погодбе. – Циганин да богме прими овце и ??? шатору.

Увод је у штампаној варијанти кратак: „Неки сељак имао много оваца, те да са толиким благом нема кубуре, пораздијели их одмах с прољећа међу народ на пашу и чување до јесени. Тако запане и неког Цигу десет комада оваца”.

У рукописној варијанти наводе се имена јунака, иницијал места из којег су, мотивација оба јунака, врста договора који су склопили, описује се да је Циганин дошао „Једнога прољетнога дана” како би се (нефункционално) дочарало приповедање итд., док се у штампаној јунак одређује као „неки сељак”, не објашњава се мотивација, јер се њихов договор представља као пословни уговор, а пролеће се узима као временски оквир који појашњава колико су дуго овце биле код Циганина.

Заплет у рукописној збирци служи да објасни како је Циганин добро обављао посао, док се околности нису промениле, па онда да дочара његоводомишљање, намеру, остварење намере и шта је после учинио са новцем. „Тако неко вријеме чувао је Циганин овце веома добро. Али снужди му се новаца, – а не знађаше од које стране да се поможе. Намисли продати једну овцу сељака Симе. И заиста ју прода; – упораби новце за своје потребе.” Након тога се нашироко објашњава какав је однос сељака и окружења био према Циганину, зашто сељак није дошао раније да види шта се дешава са овцама; како је једном приликом отишао да се испричају и види овце, па су се погодили за још месец дана итд.

У штампаној варијанти карактеризација је дата са типским јунаком кроз приповедачев коментар, догађај се узима као очекиван и даје само једном реченицом: „Цигу к’о Цигу, дошло му до невоље, те он једну од тих оваца прода”. Следи кулминација, када сељак схвати да је оштећен, која се у штампаној варијанти описује на следећи начин: „Дошао земан да се овце поврате оном чије су. Газда сељак ишао редом, да у реду све своје овце прими, па дође и Циги. Кад заче бројити, а оно само девет оваца.”

У рукопису стоји:

„Дође сељанин пред шатор циганина уђе унутра а он сједи и пуши. – помози бог Мате! – Бог помогао Симо бог! – А шта ради? А ништа ево пушим, и мислим кад ће овце шатору да бану, – па да их видиш у каквом су реду.

Симо сељанин сједи и пушти се циганом Матом у разговор – очекујући док овце шатору приспију.”

У наставку се у рукопису описује како овце пристижу и како их сељак броји у неверици, а затим узалудно покушава неколико пута да објасни како је дао десет оваца, а сада их има девет, на шта Циганин само одговара са „да”: „Тако по два три пута су се преговарали увјек сељак Симо викао: десет сам ти оваца дао. А циган му Мате одвраћао – десет да”. У штампаном запису разговор је представљен кратким дијалогом, који је много динамичнији у односу на штампану варијанту:

„Зовне Цигу и рече му:

– Овђе је само девет оваца.

– Девет – да!

– Ја сам ти дао десет.

– Десет – да!”

Сељак у наставку покуша сликовито да покаже Циганину шта се десило: „Сељаку се досадило Цигино извијање, те сазове десет људи из села и замоли их, да сваки по једну овцу улови. Ови то учине. Сад се сељак окрене Циганину: – Видиш, блесане, да овај десети нема ни једне овце.”

За разлику од тога, у рукопису стоји:

„И сељанин кад увидио да не може цигана под никакав начин предобити – Сакупи десет људи и каже им шта је на ствари, како не може цигана Мате предобити – а овцу му најбољу смакао. И каже им да сваки по једну овцу ухвати. Дођу људи циганину – и Симо ће га упитати. Мато! Колико је овђе људи? Видиш да их је десет. А циган ће десет да. Симо сељанн заповеди људма да хвата сваки по једну овцу, људи прижурени послу – ухвати ?? девет девет оваца – а десети да богме нема шта да улови кад више ни оваца било није. – обрне се опет сељанин циганину па му вели: Мате! Девет људи ухвати девет оваца десети нема шта”.

Расплет у штампаној варијанти гласи: „– Е, а зашто није и он ловио, па би имао – одговори Цига, а сељак оде хвалећи Бога, што му је и оних девет остало”, док у рукопису такође стоји Цигина поента, исказана кроз мање занимљиву и не потпуно разумљиву реплику: „Мате! Девет људи ухвати девет оваца десети нема шта – А циганин одврати, јер није и он хвата – па неби гледа у ове људе који овце држе.”¹⁵⁴ Након тога се догађаји резимирају: „И тако је циганин Мата сељака Симу надмашио и преварио да је без овце остао – а оно друго све поометиљено”.

Приповедање је у рукописној варијанти опширно, препуно непотребних и нефункционалних информација и описа; стил је неспретан. Сакупљач наступа из перспективе учесника догађаја, који према грађи има амбивалентан однос: жели да истакне документарност, међутим грађу не третира и не означава као анегдоту или причање из живота, већ као наратив који је увелико постао део фонда. Одредница „народна”, коју користи, сугерише да сакупљач сматра да је наратив важан за колектив и да је од њега и прихваћен. Приликом уношења у штампану збирку сакупљач више не показује дилему у вези са одређењем грађе. Приповетка је овде одређена као тип АаTh 1634*, међутим, ово одређење је само условно, не поклапа се у потпуности са неким типом. Тип АаTh 1634* подразумева разне преваре од стране Цигана, а подтип је приповедака о крађи стоке, те овај наратив не спада у интернационали сиже у ужем смислу, већ шире узев.

¹⁵⁴ Прецртано и исправљено у „него би као и они овцу има”.

Чајкановић није штампао ниједан од три записа, оценивши збирку као „слабу и неписмену”. Ипак збирку је јасно уврстио међу оне које је прегледао приликом састављања антологије, навео податке о сакупљачу и препричао све три приповетке. Штампану збирку такође оцењује слабом (1999: 483). Војислав Јовановић Марамбо користи сличну формулацију и Кукићеве записе назива „врло слабим” (2001: 261). Кукића је уврстио и у своју *Антологију лажне народне поезије* (2008: 467). „Неписменост” и „слабост” Кукићевих записа илуструје почетак приповетке „Товуњац” (бр. 3): „Један Товуњац М. живљаше са својом супругом у великој завади и мржњи да им се није могао ни када узрок њихове заваде знати, – прем су многи други испитивали Зашто? Забадава нијесу знали”. Уместо ефектног и динамичног приповедања какво одговара шаљивој приповеци, инсистира се на томе да се није знао разлог неслоге између мужа и жене, као и то да су се многи питали зашто су супружници у завади, иако то с једне стране није битно за саму приповетку, која се заснива на контрасту између мужевљевих речи и дела, а са друге супружнички односи представљају плодно тле за шаљиву причу, због чега је потпуно нефункционално објашњавати их. „Слабости” збирке доприносе и друге неуобичајене приповедачке/сакупљачке тактике, попут употребе иницијала (јавља се у сва три записа. Оне посебно долазе до изражаја у односу на жанр, с обзиром на то да хумористички наративи имају интензивнији ефекат када теже једноставности, сажетости и типизацији. У приповеци „Неваљала жена” (бр. 1) нашироко се описује како муж саопштава жени да иде у свет да нађе човека који има гору жену од њега, а затим и његов долазак у неки град, дуго тумарање и замишљеност:

Али прво него се кренуо на пут остави жени овај савјет „Жено! Ја сад идем по свјету – и по свим крајевима ове царевине, – да видим и нађем иђе овако несретна човјека као што сам ја стобом. – И кажем ти ово. – Ако не нађем то свим крајевима теби раве т.ј. бенастије и неваљалије. – Онда кад се вратим кући тебе ћу у воду бацити па се утопи – нећу онда да те имам код себе.” – Дакле сад збогом – пружи јој десну руку – поздрави се и оде. –

Путовао је дуго и тумарао које куда по туђем свјету. – Једнога лијепога љетнога дана стигао у један град Н. Замишљен шетао кроз њега – десном руком притиснуо груди и гледа у мјесец како је код сунца свјетлост изгубио – и како ј’ потавнио. Тако замишљен гледајући пролазио је с улицом и спред куће госпође Ј. Која га је са прозора мотрила – знатижељна шта је тај човјек тако замишљен;” (бр. 1).¹⁵⁵

Кукићева збирка није нарочито интересантна по богатству тема и мотива, с обзиром на то да се састоји од само три релативно кратка хумористична записа, која не поседују ни нарочиту естетску вредност. „Слабости” Кукићеве збирке, попут претеране склоности ка експликативности, детаљних описа мисли и стања јунака, појава личних имена (у овом случају иницијала) јунака можда нису само последица недовољне вештине или талента сакупљача, већ и терена, с обзиром на то да су исте особине примећене и код других сакупљача из Војне Крајине, попут Јована Воркапића, Милана Обрадовића или Гаја Поповића. Иако је Чајкановић Воркапићу, Поповићу и Кукићу замерао извештаченост стила, карактеришући га као „полукњижевни” (1999: 460), сам је нагласио да „западни приповедачи” имају специфичне заједничке особине, наводећи склоност ка моралним рефлексима (1999: 432), међутим његова запажања вероватно би могла да обухвате и друге наведене особине, попут склоности ка детаљима, опширности и психологизацији. Ове особине народних приповедака из Крајине представљају комбинацију ширења књига за народ и афинитета приповедача, а у зависности од његовог и сакупљачевог талента могу бити мање или више успешно исприповедане/забележене (за анализу друштвено-историјских фактора и индивидуалне поетике приповедача в. случај Томе Воркапића у Радуловић 2021: 171–172). Иако сама грађа у Кукићевој збирци није нарочито занимљива, она пружа вредна

¹⁵⁵ На плану интерпункције необична је учесталост повлаке у Кукићевом запису.

сазнања о аспектима приповедања у регији која је дала значајне збирке народних приповедака у Етнографској збирци САНУ.

*

1. *Неваљала жена*. Човек крене у свет да тражи жену глупљу од своје. Наиђе на једну која му поверује да је сишао с неба, па по њему пошаље дарове покојном мужу. Дође њен други муж и крене у потеру. Човек га превари да причува под шеширом птицу која леже златна јаја и врати се жени. **AaTh 1384 + 1540 + 1528**
2. *Циганин*. Циганин прода једну од оваца које је чувао, а када власник дође, прави се да не зна у чему је проблем и тако се извуче. **AaTh 1634***
3. *Товуњац*. Човек који се крије под креветом јер га туче жена каже да му јуначко срце не дозвољава да плаче. **AaTh 1366***

2.9. Збирка М. Ачића, бр. 34

О сакупљачу нема података ни у Инвентарној књизи ни у Чајкановићевој антологији, где га такође нема ни међу оним збиркама које су прегледане, а нису публиковане. Није познато да ли збирка Чајкановићу из неког разлога није била доступна, да ли је превидео њено постојање или је свесно није узео у обзир (можда због тога што сакупљач није идентификован). Илија Николић је у *Прегледу* поред његовог имена ставио упитник (2019: 45), док у Инвентару за име сакупљача стоји само иницијал имена – М. Грађу није слао *Босанској вили* (в. Војиновић 2007), за разлику од великог броја осталих Академијиних сарадника, нити је његово име примећено у другим значајнијим часописима који су објављивали фолклорну грађу. У Инвентарној књизи није забележено кад је стигла грађа, али је збирка вероватно заведена између 1887. и 1899. године, судећи по томе када су заведене збирке које су обележене суседним бројевима. М. Ачић је записао приповетке о прогоњеној девојци и о захвалном мртвацу. Обе приповетке су насловљене као „Прича из народа”, док друга има и додатни наслов – „Дужник”. Знамо на основу речи самог сакупљача да је поред ове поседовао и другу грађу. На маргинама прве приповетке бележи: „Имадем још сподобни овој а имаде их и бољије смјешније шаљивије и забавније и т.д.”, док испод другог записа стоји: „Ако Вам се допадне ове двије ја имадем још болије, па ћу Вам одма послати. Јавите ми хоћу ли или не? Ваш понизни М Ачић”. Судећи према Ачићевој понуди да пошаље још грађе, требало би да је Академија имала његове податке, те да сакупљач није имао намеру да сакрије идентитет.

Као и већина његових претходника и савременика који су се бавили сакупљањем приповедака, Ачић наглашава да записе није мењао: „Ово сам писао како мије сељак приповједао, па сам ружно писао а нисам ћио преписивати другчије. Ви ћете боље из овога смисао изводити”. Карактеристично је да Ачић бележи приповедни текст без икаквих индикатора о лицу које говори: „Још препоручи Имаму и то, да како гођ долази и сазријева, која врст летине, да убаци по 4 оке да имадем кад дођем”; „Он се домисли да би најбоље било да **идем** пред њезина оца, па **ћу** је код њега опањкати” (означила М. М.). Тако се стиче утисак¹⁵⁶ да приповедач прелази са првог на треће лице, укидајући баријеру између позиције наратора у 3. лицу и јунака приповетке, преузима улогу хације, уживљавајући се у приповедање, али истовремено укида баријеру између света бајке и

¹⁵⁶ Ово може бити интенционално, али и последица недовољне описмењености записивача.

стварности: „Но пошто **код нас** најприје дозријевају ашлама; оде Имам те купи 4. оке ашлама и пребаци кроз пенџер куда му је хаџија казао. За ашламама доспијевају **оне** ситне крушке”. Означене речи имају на неки начин експликативну функцију јер треба да објасне слушаоцу редослед сазревања воћки у том крају, али оне имају и референцијални карактер јер се њима прекида илузија приповедања и прелази у свет стварности.

Сакупљач или није био довољно писмен или се држао упутстава о сакупљању грађе, коју, како сам каже, није желео да преписује и додатно сређује. У другим примерима се дијалог не маркира ни на који начин, па недостатак интерпункције са једне стране рефлектује спонтаност усменог казивања, док са друге отежава читање текста.

Имам ће рећи ђевојци отвори врата ђевојко, да ти нешто кажем? **Нећу Имаме па не нећу.** Имам поче проговарати грубим гласом отвори ја ћу ти и кулу срушити, **ти сруши ја ти нећу отворити.**

Имам оде пред хаџију чим су се састали хаџија одма поче питати како је на дому? Није добро боље бити било да кад си пошао а ћабу, да кулу запалио, а ћер укопао, **зашто Имаме** а ко да ли [...] Бога знаш?

Они се врате, а чобанин замоли хаџију да зовне на вечеру Имама, хаџија одговори нећу он је мене са једином ћери омрзио и раставио. **Па зовните га и он ће тебе, па добро зовни га.**

У другој приповеци (34–2) овакви примери су много ређи (нпр. „Овај га упита куд идеш **идем трговати**, па били и мене примио у друштво?”), јер се промена лика који говори сигнализира клаузама нпр.:

Богаташ рекне, кад ми није дуга платио ја ћу му се осветити на који начин.

Гроф запита били ти примио од мене новце, да ја за мртва човјека платим?

Би одговори гроф.

Газда каже није истина а слуге му се куну да јест истина.

Они одговоре дошли као и сваку вечер да зору довичемо док је не довичемо неће да дође.

Сакупљач, бележећи другу приповетку, више води рачуна о прегледности и јасноћи текста, што, поред означавања говорних лица, показује и тенденција да раздвоји етапе путовања јунака и његовог помоћника, који су прво путовали кроз варош А, Б и Ц, а затим у три различите државе, што означава поднасловом „Дођу у другу државу П.”, односно издвојеном реченицом, која функционише као део текста: „Из ове државе оду у другу С”. Језичка факта упућују на укрштање различитих традиција на терену¹⁵⁷. Могуће је да приповетке потичу од два различита приповедача, па самим тим и разлике међу њима, с обзиром на то да прва приповетка обилује турцизмима („ашлама”, „ћаба” и сл.), а главни ликови су хаџија, његове кћер и имам, док су у другој гроф, трговац и царева кћи. Користе се турцизми и у другој приповеци („чаршија”; облик „ороз” само први пут, да би у наставку био коришћен облик „пијевац”), док „форинта” и „бирџуз” упућују на припадност аустроугарском кругу, који је „(...) веома је јасан у помињању одређених занимања и друштвених улога. Лик бајковног цара замењен је ликом грофа (...)”, како примећује Н. Радуловић (2009а: 236). Крај приповедања у другој приповеци сигнализован је коментаром „Вјечна му памјат”, чиме приповедач слушаочеву пажњу усмерава на мртваца, а не на грофа и цареву кћер, док је у првој приповеци фокус на хаџијиној кћери која је оклеветана и два пута прогоњена (чиме сиже потпуно одговара типу описаном у АaTh индексу, заједно са жељом да заведу девојку као мотивацијом имама и кочијаша, која се у случају првог описује синтагмом

¹⁵⁷ Постоји и могућност да је сакупљач путовао, односно да приповетке нису са истог терена, с обзиром на то да су у Аустрији усмени приповедачи припадали професијама које често путују (Радуловић 2009а: 237), што би можда могло да важи и за сакупљача.

„чивутска грозница”, од које пати и Будалина Тале у народној песми – СНП 3, 35). Обе приповетке припадају распрострањеним интернационалним типовима, док на плану реалија рефлектују одлике гекултурног простора са којег потичу. „Међу народним приповеткама сакупљеним током два протекла века на српско-хрватском говорном простору веома су бројне бајке о прогоњеној девојци”, наводи С. Самарџија, истичући учесталост типова АаTh 510А и 706, као и то да се у делокругу прогониоца „Поред типског лика маћехе” могу јавити и други, између осталог, „означени као Чивути, трговци, хајдуци, слуге итд.”, што је овде случај (2003: 63). И тип којем друга приповетка припада карактеристичан је за јужнословенски простор, док се интернационална распрострањеност и старост сижеа могу видети кроз библиографију варијаната дату у историјско-географској студији Hall Gerault 1908, док је српске народне приповетке о захвалном мртвацу анализирао Поповић Николић 2021.

Иако се збирком може назвати само у контексту Академијиног пројекта, два записа М. Ачића представљају занимљиве и вредне варијанте типова којима припадају, у којима се укршта локално и универзално; приповедање је динамично и неоптерећено „књишким” конструкцијама, а начин текстуализације специфичан, међутим без довољне количине грађе и информација које би пружиле могућност за шире закључке.

*

1. [*Хација и његова кћи*]. Хација отпутовао на ћабу, а оставио имама да му прикупи летину и чува кућу. Царева кћи поједе сву летину, па имам наговори хацију да је убије. Он пошаље сина, који јој поштеди живот, па она побегне и уда се за царевог сина, којем роди три сина. Када пође да види породицу, кочијаш јој убије сва три сина, она побегне, преруши се у чобанина. Тако се појави код оца и мужа, разоткрије се, а имам и кочијаш буду погубљени. **АаTh 883А**
2. *Дужник*. Гроф отплатио дуг мртвацу, који је затим пошао с њим прерушен у трговца. Купили су мачку, петла и маказе. Мачка подави мишеве, петао дозове зору, а мртац маказама убије змије у царевом кћери. Гроф се обогати и постане царски зет. **АаTh 507С**

2.10. Збирке Тодора Бушетића бр. 39 и 70¹⁵⁸

Рођен у Рековцу, Тодор Бушетић (1864–1919) је свој 35 година дуг радни век провео као учитељ у Пољни, где је и сахрањен. У *Српском биографском речнику* наводи се да се за учитеља школовао у Алексинцу (2004: 915), док се на другим местима (Тодосијевић 2013: 43, Симоновић 2011: 44) наводи да се школовао у Београду (1883). Његов „учитељски рад оцењиван је највишим оценама па је био постављен на место школског надзорника за срез крагујевачки и одликован (1901), Орденом Светог Саве V реда” (Тодосијевић 2013: 43). Своје ученике учио је практичним вештинама и обучавао их на здравственом, просветном и културном плану (Симоновић 2011: 44), а крајем 19. века почео је да води летопис школе и да прикупља народне умотворине и обичаје левачког краја. Део грађе, која је највећим делом антропогеографска и етнографска, објављивао

¹⁵⁸ Бушетићева грађа коришћена је за анализу секундарне текстуализације народних приповедака у Младенович Митровић 2022/2.

је у часописима¹⁵⁹, део је објавила САНУ¹⁶⁰, а део је остао необјављен. Академији је слао лирске и епске песме, игре, снове, веровања, загонетке, пословице, изреке, културноисторијска предања, етнографску, дијалектолошку и другу грађу.

Збирка бр. 39, насловљена *Приче у Срба сељака у Левчу*. Скупио Тодор М. Бушетић учитељ, садржи 22 приповетке¹⁶¹ записане црним мастилом на 11 листова и снове на 2 листа. У трећој свесци збирке налази се писмо¹⁶², у којем се Бушетић обраћа Академији:

Част ми је учтиво замолити Управу Краљ. Срп Акад. Наука, да изволи примити и овај одељак из моје збирке „Приче” и „Снови” у Срба сељака у Левчу у тринаест полутабака писаних, с молбом, да и ову збирку, ако је Академији од потребе, присаједини осталој послатој (Вам) мојој Збирци тој Управи.

6. јануара 1900 год.

У Пољни

Срез левачки

Окр. моравски

Учтиван

Тодор М. Бушетић

Учитељ.

Академији је послао још неколико писама¹⁶³ из којих стичемо увид у то са колико су се тешкоћа сакупљачи сусретали. У писму од 13. 8. 1901. Бушетић помиње да има грађу о дијалектима у Левчу, да би у одговору на писмо непознатом адресату (11. 3. 1903), насловљеном са „Поштовани господине”, написао да му није ни пало на памет да пише студију о дијалектима, већ да је тражио упутства, која му нису послали – материјал шаље „као лајик”. Исти захтев упутио је Академији у писму 20. 11. 1903. Дакле, према подацима које имамо из преписке знамо да је сакупљач најмање три пута тражио упутства (у одговору помиње да их је тражио раније и тражи их опет), али да одговор није добио.

Приповетке у АСАНУ–ЕЗ–39–1 су подељене на две групе. Прва је насловљена „А. О Вери и Свевцима”. „Први су апостоли код Бога Петар и Павле, па Св. Врачи”, бележи Бушетић испод поднасловова. Обичаје такође сврстава у прву групу:

1. Богојављење.

На Богојављење донесу водицу од цркве код куће; обале секиру на под у кући; са запаљеном воштаном свећом у десној а водицом у левој руци; три пут пољуби свећу и сркне водице сва трипут и скочи к сунцу. Тај обред учини сваки укућанин и то наштину. Што претекне водице, чувају до нове. Лањску пак (стару) водицу пију као лек од несвести.

2. Нова Година.

¹⁵⁹ Објављивао је у часопису *Учитељ*, док је у *Новој искри* објавио анегдоте о Милошу Великом и кнегињи Љубици (1900).

¹⁶⁰ Најзначајнија је антропогеографска студија *Левач*, која је објављена 1903. године у оквиру *Српског етнографског зборника*, као и записи српских народних песама и игара са мелодијама из Левча, које је музички приредио С. С. Мокрањац. Поред тога је објављивао грађу о народној медицини, обичајима, веровањима и техничким радовима Срба сељака у Левчу.

¹⁶¹ АСАНУ–ЕЗ–39–1

¹⁶² АСАНУ–ЕЗ–39–3

¹⁶³ АСАНУ–ЕЗ–375–10

На Нову годину умесе хлеб од кукурузна брашна. Тај хлеб шарају (боду) са биљкама од бадњака, шипка, дрена и шљиве. Саставе све четири биљке и њима боду по хлебу. Ово раде ради здравља и плодности.

Бушетић је забележио приповетке и предања о Св. Николи, Св. Томи, две о Св. Сави, две о Јовану Златоустом и предање о Богородици. Прва приповетка о Јовану Златоустом (бр. 5а) има поучни карактер. Почиње констатацијом да је светац имао красту на устима: „Св. Јован је имао једну красту – губу на усници тако да су се људи од тога гадили а због тога су га звали 'губа', јер су му уста била гадна.", а завршава се поентом: „Од тога доба прозват је 'Златоуст' и у пркос томе, да би им доказао, да се уста или ма шта друго не цени по спољашности". Иако је реч о легенди, има и елементе етиолошког предања. Друга је етиолошко предање о томе зашто Цигани славе Светог Василија и како је настала шарена стока. Запис о Богородици (бр. 8) је такође етиолошко предање у којем се разјашњава зашто жене носе завоје. Приповетка о Св. Сави (бр. 4) говори о догађајима који су претходили његовом замонашењу – братимљењу са несуданом невестом како би избегао свадбу:

Навали отац на њега да се жени, а овај никако. Најзад му отац припрети убиством. Отац му је већ био нашао и девојку, па га окупи да иду за девојку, али Сава неће. Сазна за то и девојка, па каже Симеуну, да остави он њој то и да ће га она склонити на женидбу. (...) Симеун се покаје, што га је морао, оде и он са снахом у Св Гору, те се покаљуђере и тамо и умру, и у тој их цркви обоје сахране.

Друга приповетка која носи наслов „Св. Сава” (бр. 6) је приповетка о судбини, у којој светац враћа живот удављенику којем је невеста поклонила пола преосталих година свог живота. У завршном делу приповедање се приближава предањима: „Тада их Св. Сава благослови да су увек жена човеку и обратно верни; а оцу и мајци одузме живот Бог, јер им није био даљи век”.

Најдужа је приповетка о Светом Томи (бр. 7), која уједно представља необичну контаминацију неколико типова. Први део је приповетка о добрим поукама, о сиромашном човеку који је новцем за дугогодишњу службу купио савете, док је у другом делу главни јунак његов син. Тако у комбиновању типова није успостављена чврста веза, већ делује као да је реч о две одвојене приповетке. Наративни ток такође није довољно повезан у оквиру једног типа приповетке, а поједини догађаји нису довољно мотивисани. У уводном делу наводи се: „Имао сиромашак 5 синова, па оженио средњег сина са врло ружном младом”. Уместо уобичајеног сиромаштва као мотива за одлазак јунака у службу овде се наводи ружноћа младе (којој се ипак на крају враћа јер тако захтева сижејни ток), али за само приповедање и даљи развој догађаја није важан податак да је јунак био средњи од пет синова. Ни именовање мудраца од којег јунак купује савете као Св. Томе није сразмерно наслову који Бушетић даје приповеци. У сцени куповања савета препознаје се покушај да се дочара јунаково нестрпљење:

– А пошто? – Дукат реч. – Па, дукат, дукат, само нек проговори; истина мало имам и ја новаца, али ево му један дукат, само нек проговори... Да дукат, али онај још ћути. – Што не говори? – Мисли се, сад ће... у том онај (Св. Тома) проговори: „Не гази мутну воду.” – Ево му још један дукат, нек још што проговори. Св. Тома се опет помисли и рече: „што ти дође на ум, немој да чиниш”.

Приповедање је редуковано, јер јунак добија три дуката „алалом” да би купио три савета, а овде купује само два. Након што се сети савета да не гази мутну воду и тако избегне смрт, по доласку кући покуша да убије сина, мислећи да је женин љубавник, али га жена спречи у томе, а савет Св. Томе се не помиње.

Кад је било у вече прође кроз кућу син и оде у собу; овај не знајући да је то син, па мислећи, да је то дошао неко из рђаве намере, намисли да га увије; узме секиру; уђе полако у собу и таман да га увије, али се жена разбуди и закука: „не ако Бога знаш, зар сина да ми убијеш”. Он остави секиру; обавести се са женом и сином; каже им се ко је, и ту почну живети.

Други део приповетке је бајка у којој се комбинују мотиви карактеристични за варијанте типа о захвалном мртвацу и бајке у којима се јавља лажни јунак. Јунак спасава царева кћери из ропства и сахрањује мртваца; лажни јунак заузима његово место, али га девојке препознају по прстену:

Кад су девојке (обе) појеле чорбу нађу на дно тањира прстен и познавши га, упрепасте се и рекоше: „ово је прстен нашег брата; он је мора бити у животу”. Кажу то и мајци и нареде да прегледају све сватове и у том нађу га. Цар одмах оног лажова обеси а овом да старију кћер и прогласи га за наследника престола.

Захвални мртац у облику великог орла спасава јунака од дављења, тражећи од њега обећање за ће му заузврат дати шта год затражи. Годинама касније, као што је и очекивано, долази по јунаково дете:

Он добије доцније сина. Кад једне ноћи неко страшно лупа на градску капију; пусте га унутра; човек на белом коњу; уђе код њега у собу и каже му: „ја сам дошао да ми даш што затражим, по твом обећању”. – Није вајде, ишти шта хоћеш. – Ја ћу ово дете. – Овај се помисли мало, узме дете и пружи му га; али овај нехтеде узети дете, већ рече: „нећу ти ништа; да Бог да нек си срећан; а ја сам Дух оног човека, што си га онако лепо сахранио”, и оде.

Мотив тражења јунаковог детета као жртве (в. и Милошевић-Ђорђевић 1971) и његов потврдан одговор често се јављају у легендарним причама као тест побожности, а овде је захвални мртац носилац хришћанског погледа на свет – захваљује се на сахрани према хришћанском обреду и поручује јунаку да ће га Бог наградити. Поред хришћанске етике наглашено је и патријархално васпитање јунака кроз поштовање које показује према спасеним принцезама (лежање у крилу се објашњава сродничким односом – „кад је био на по пута, он легне сестри (он је оне девојке звао сестрама а оне њега братом) на крило а она га биште”) и родитељима („Он је после довео и оца и мајку код себе” – овим речима се завршава приповедање, односно јунаков поступак се додатно истиче постављањем на маркирано место у тексту).

Међу „обичним” причама налазе се етиолошка предања, хумористичне приповетке и једна приповетка о судбини (друга (бр. 6) је у групи приповедака о свецима, јер се јавља лик Св. Саве). Етиолошка предања садрже хришћанске мотиве, па ипак приче „о свецима” сакупљач одваја у посебну групу. У запису „Зашто врба род нема” (бр. 10) долази до контаминације легенде и етиолошког предања.¹⁶⁴ Ова контаминација локалног је карактера, има варијанту у збирци Милоша Ивковића (АСАНУ–ЕЗ–134–5). Предање о вуку садржи познати мотив да је Бог дозволио ђаволу да створи вука, „али само тело без душе; личи све на животињу, али без душе” (бр. 13); магарац има велике уши јер је Бог за њега позајмио од других животиња – „Прилазиле к Богу све редом животиње и Бог свима направи уши, само се магарац забавио” (бр. 15); Богородицу је жаба насмејала, па се зато не учрвља кад умре – „Тешила, тешила Св. Дјеву, па кад није помогло, а она онда каже: „ја говорих што знадох, па кад не помаже хајде красо (жапчету) да идемо” (бр. 14); хајдуци су благословени јер је један човек украо ексер из Христовог трбуха – „јер и крађа и лажа може бити благословена” (бр. 16). Приповетка о судбини одговара веома раширеном типу о богаташу и његовом зету (в. Радуловић 2010).

У хумористичким приповеткама хумор се углавном заснива на смешним сликама, мање има надлагивања, надговоравања и надмудривања. Слепа баба која се пред просцима прави да види претура ибрик са водом мислећи да је мачка (бр. 11), калуђер се плаши препарираног вука (бр. 17), прија јаше преплашено ждребе док не удари у дрво и не падне (бр. 19).

¹⁶⁴ „Јасна је сродност са апокрифним молитвама о светом Сисону/Сисину. У средњовековном жанру Сисоновој сестри децу узима ђаво, па се она затвара у кулу (дрвену и оградилу је гвожђем и залила оловом). Кад свети Сисон уђе, ђаво утрчи испод његових ногу и украде дете.” (Радуловић 2012: 191).

Стану се просиоци гуркати и шапутати: „ћути море; лажу они (кудиоци); види баба”. И таман хтедоше да је испросе, али, како је на столу стајао ибрик с вином, баба премисли да је мачка, јер не види добро и викне: „пис! Ђаво те знао, шта ћеш ту”, и удари дланом по ибрику, ибрик падне и разбије се (бр. 11).

(...) па виде да се вук примиче све ближе, јер га ђаци помицаху; спусти књигу на земљу и залети се да издере поред вука, да га прескочи; но како је озади стрчала мотка, калуђер се спотакне на ону мотку и о камени патос сав се угрува и рече: „ето ти сад ваистину, па једи готовога (убијенога)” (бр. 17).

Тада ће пријатељи рећи: „ама чини ми се и прија дође са вама? Дошла је. Међу ти прија само лети око куће на ждребету а цега јој виси под гушом; само тек промакне поред вратима кућних на ждребету као муња. У том изађу са лучом запаљеним, да виде гди је прија; ждребе се упаши од светлости, јурне у шљивик и тамо прија удари о шљиву, падне и курталише се ждребета и напасти (бр. 19).

У збирци нема никаквих података о информаторима, начину сакупљања и бележења грађе. Никакве сличне информације Бушетић није оставио ни у студији *Левач*. Рукопис је веома уредан, тако да је грађа вероватно преписана или записана накнадно. Нема података ни о томе да ли је Бушетић имао идеју да сакупља приповетке или је на њих наишао док је прикупљао етнографску и антропогеографску грађу, као што је чинио његов колега Станоје Мијатовић. Што се тиче „истинитих” догађаја, такође није познато да ли је Бушетић догађајима присуствовао или је реч о анегдотама о којима је слушао. Текст „Купио своју кобилу” (бр. 20) је означен као истинит догађај, а реч о приповеци којој се може одредити тип, па је и нарација динамичнија, захваљујући управном говору, низању глагола (радњи) и узвицима, у складу са жанром („Цигани му кажу: имамо Бог ми душа ама исту таку, само што је млађа; чекај ти ту, сад ћемо да је доведемо! Одведу кобилу у врбак један; очупају јој и пократе реп; сасеку гриву и доведу преда њ. Осврни обрни, да он њима за њу седам дуката”), док „Чича Маринко” више личи на описивање догађаја:

За све то време чича се грчевито стегао за ивице чуна и са расклопљеним вилицама које од чуда, а које од страха, избуљио очи и посматра уплашено, шта то све Лаза у тили час учини, и шта то би данас и шта ли ће тек бити. Па кад виде да Лазар упусти весло, а чун пође у ковитлац низ воду рече (...):

Пре њега грађу је у Левчу сакупљао Јован Срећковић, а Бушетић је у етнографском раду сарађивао са поменутиим колегом, Станојем Мијатовићем. Поред ова три учитеља и грађа дијалектолога Милоша Ивковића потиче са територије Ресаве. Као што је већ напоменуто, о грађи немамо никакве (данашњом терминологијом речено) метаподатке јер их записивач није оставио, а у самим текстовима се такође не могу наћи посредне паратекстуалне или вантекстуалне информације о приповедачком чину. Бушетић своје информаторе одређује као Србе сељаке у Левчу, међутим његови записи ближи су књижевном него левачком говору, чије су особине наведене у обимној дијалектолошкој студији Р. Симића: „Левач има углавном лингвистички и територијално уједначен систем особина, мада има у њему случајева коегзистенције црта различитог дијалекатског порекла” (1972: 543). Павле Ивић у вези са косовско-ресавским дијалектом, којем левачки говор припада, примећује да „Кад се апстрахује присуство елемената који по пореклу нису косовско-ресавски, пада у очи релативно велика уједначеност говора овог дијалекта. Разлике између локалних типова своде се углавном на појединости” (1985: 105). Иако је Р. Симић описивао стање у левачком говору затечено на терену крајем шездесетих година, он наводи да је глаголски прилог прошли ишчезао из употребе (1972: 387), а у наведеним примерима видимо облике као што су „видев”, „испросив”, „помислив”. На језичком плану грађа не осликава говор „Срба сељака у Левчу”¹⁶⁵, односно није блиска ономе што се назива усменим стилем, већ

¹⁶⁵ Исто је и са приповеткама Станоја Мијатовића, међутим, овај сакупљач оставља више информација о својим „уређивачким” одлукама, те у више наврата истиче да није себе сматрао довољно компетентним да приповетке бележи у дијалекту, јер језички израз није сматрао интегралним делом комуникативног догађаја већ материјалом за дијалектологе. Иако су два сакупљача сарађивала у домену етнографије, а могу се приметити сличности у начину

употребом глаголских придева, глаголских именица, извођењем придева од глагола, декомпоновањем глагола, неуобичајеним редом речи и сл.

Седели једном свеци и са њима Св Никола. Св. Никола задрема. Један од светаца видев Св. Николу да дрема, упозори на њ и остале свеце и рече: „гле овај дрема” (бр. 3).

Кад год су апостоли имали које верско питање да реше увек је (дебати) решењу Св. Јован односио победу (бр. 4).

Ишао Св. Сава по народу те учио људе, како да живе; кад је био у једном селу, заноћи код једног сигурног домаћина, али који донде немађаше порода (...) Сад је ваљало прећи преко воде; сви сватови пређоше, а момак кад би на крају воде, стане му коњ скакати, обали момка у воду и овај се удави. Стану родитељи над удављеним сином кукати (бр. 6).

Те ноћи замучи се сиромашкова жена и роди мушко дете. Тада пределитељи божји на тавану почну се договарати, какву ће му (детету) срећу уделити; они реше: да наследи и поједе имање овог богаташа. Чује то само богаташ јер је био будан и стане смишљати план, како ће то решење осујетити (бр. 9).

Жена га најзад од врати од намере убиства (бр. 9).

Сад просиоци поново дођу до убеђења, да баба не види и оду не испросив је (бр. 12).

Ту се деси један човек, коме би криво за Исуса и помислив како ће га болети, кад му набију ексер у трбух, украде један ексер и сакрије га под лонац. Рђави људи стану тражити ексер, да набију Исусу у трбух, али га не нађоше. Од тог времена Бог је благословио хајдука да за много година хајдукује (у правом смислу хајдуковања а не лоповисања) и да се не ухвати, јер и крађа и лажа може бити благословена и да буде у ред добрих дела (бр. 16).

(...) немајући топла одела, зими су трпели јаку зиму а лети неспавање (бр. 17).

Цар се задиви толикој мудрости сељака, одобри му поступак и пусти га (бр. 18).

Због оваквог начина записивања приповедање добија сувопаран тон и удаљава се од уобичајене стилизације народних приповедака, али нема ни одлике књижевноуметничке стилизације.

*

Исто је и са збирком бр. 70, која садржи 10 приповедака¹⁶⁶ на 11 листова, такође записаних уредно, црним мастилом, које су послате са изрекама, пословицама и загонеткама. Подаци о записивању грађе и информаторима ни овде не постоје, а испод приповетке бр. 9 стоји датум 22. 1. 1901. у Пољни, на основу чега се може претпоставити да је збирка сачињена током 1900. и почетком 1901. године.

Приповетке се по особинама не разликују од оних које је раније послао (АСАНУ–ЕЗ–39–1) на језичко-стилском, тематско-мотивском и жанровском плану. Збирка такође садржи етиолошка предања и хумористичке приповетке, с тим да у њој нема прича о свецима, описа обичаја и „истинитих догађаја”. Поучни тон долази до изражаја више него у претходној збирци. Бушетић је забележио и басну о косу који пева уместо да скупља храну, па током зиме умре од глади (бр. 3):

Прошла јесен; дође зима; угледа миш коса, где од глади и зиме отпустио крила наниже и запита га:

- радиш косо?
- Богме липцујем. Девет браће ми је липсало, па ево и ја ћу да липшем од глади и зиме. А ти?

текстуализације грађе, као и у типовима приповедака које су забележили, треба нагласити да, за разлику од Мијатовића, Бушетић јесте писао о дијалекту у АСАНУ–ЕЗ–170–2.

¹⁶⁶ АСАНУ–ЕЗ–70–3

– Богме ја имам девет браће, сваки има по девет кошева жита; сви су се девет оженили, па ево и ја ћу да се женим.

Етиолошко предање о купини и лози (бр. 5) завршава се изреком „Ко пре окуси купину него грожђе, томе се ђаво радује”, а последња приповетка (бр. 10) речима „Отуда је остала пословица: ’Ко о чему, баба о кравају’ [подвукао Т. Б.]. Каже се, кад неко причајући своје јаде, утиче другима у реч”, што указује на тенденцију да се једноставни облици инкорпорирају у приповетке и предања и на тај начин контекстуализују ситуације у којима се користе, односно да се објасни њихова генеза. Записивач подвлачи речи које жели посебно да истакне, а углавном се ради о тексту који се истовремено налази у наслову (што је такође један вид истицања): међусобна обраћања пшенице и проје – „рутаво до земље”, „од године плево”, „сиротињска храно”, „господска вечеро” (бр. 1); реченица „Пола мени, пола теби владико” у приповеци под истим насловом (бр. 2); реч „купина” у запису „Винова лоза и купина”; у приповеци „Зашто баба воли зета” подвучено је „око врата” (бр. 6); реч „кравај” у приповеци „Ко о чему, баба о кравају” (бр. 10). Прва приповетка завршава се речима „Овом причом се указује како не ваља бити горд и како Бог горде упућује”, док почетак приповетке „Лепота и Доброта” (бр. 9) подсећа на филозофски трактат. Бушетић на почетку објашњава народно поимање лепоте и доброте, као увод у приповетку о вредној и паметној девојци кривоноса, а ово је уједно и најдужи текст у збирци:

Разни су погледи људи на лепоту и доброту. Код лакоумних је првој потчињена друга. Многи пак и не праве разлику, већ мисле, да, што је лепо, то је и добро, и обратно, – ну обратно, може и да буде.

Лепота се јавља у: симетрији, боји, нежности и у опште пријатним осећајима (...) Свака ствар има своју засебну лепоту (...) Ну свима овим и др. стварима и животињама, стваралачка моћ – вештина човечја, може ту лепоту увеличати (...) На крају свега овога имамо да кажемо, да је лепота ствар укуса.

Доброта пак има сасвим друге особине (...) Она се састоји у овим врлинама: поштење, знање, вредноћа, милосрђе, патриотизам, добротинство, здравље, па тек лепота, која код нашег народа долази напоследку.

Да прост српски народ овако правилно цени доброту, као шири, па према томе и важнији појам од лепоте, – лепо нам илуструје ова народна прича, коју наш народ увек прича онда, кад хоће да престави, у коликој је разлици доброта над лепотом.

Као што информаторе означава као колектив – Срби сељаци у Левчу, односно „прост српски народ” или „наш народ”, тако и контекст приповедања дефинише у најширим цртама, наводећи да се наведена приповетка прича „увек” у одређеним приликама. Могуће је да је Бушетић приповетке слушао у више наврата од више информатора приликом вишегодишњег рада на терену (као и Мијатовић који за поједине варијанте наводи да су из више места, спајајући их у једну).

Приповетка о томе зашто баба воли зета (бр. 6) садржи елементе етиолошких предања, веровања и обичаја: „Најзад зет – младожења – рескира, стеже срце и пољуби је и змија се намах претвори у бабу са загрљеним рукама зету око врата. Зато и младожењски момак носи кошуљу о свадби низ леђа са рукавима око врата и зато свака баба боље воли зета него и сина свог” (бр. 6). У етиолошким предањима које је Бушетић забележио биљке, животиње и њихове особине настају када их Бог или свеци благосиљају или проклињу:

Осекао Бог себи од малог прста врх, канула крв на земљу и никла винова лоза. Отуда је и причест (...) Св. Сава је пробао купину и благословио је да се једе (бр. 5).

Тада Св. Сава сваку козу нагори на колена. Зато козе немају на коленима длаку, и прокуне их: да се од њихове коже граде гајде (бр. 7).

Св. Сава прекрсти штаком а газда – Јован се претвори у мечку и оде у шуму мумлајући а стадо оста слузи. (бр. 8)¹⁶⁷

У хумористичким приповеткама Бушетић духовите одговоре јунака бележи у стиху:

„Пођох путем распутом,
Нађох капи попову
И натух је на главу
И наднех се на воду
Кад погледам, поп, поп
Ја зађох у земљу шувачку (глупачку)
Те написах триста овнова
И двеста волова
(а мало јасније гласом:)
Пола мени, пола теби владико.” (бр. 2)

„Игра бака за кравај
Тако синко сваки дан”. (бр. 10)

Веселин Чајкановић помиње само прву од две наведене збирке (бр. 39), уз следећу оцену: „Материјал слаб. Неколико егземплара уопште нису приповетке, или су слаба препричавања¹⁶⁸ познатих мотива” (1999: 476). Из ње је објавио два предања – о постанку шарене стоке (бр. 5б > Ч 155) и обичају да жене носе завоје (бр. 8 > Ч 154). Резултат Бушетићевог начин превођења усменог извођења у запис веома је близак записима Станоја Мијатовића. Народне приповетке из записа Годора Бушетића карактерише сажетост, неразвијено приповедање, неспретан стил. Жанровске одлике збирке откривају јак утицај етнографског приступа, јер честа понављања имају функцију да се боље објасни одређена појава или догађај, док је у етиолошким предањима акценат мање на веровању, а више на тежњи да се објасни порекло неког обичаја. Бушетић је био следбеник Цвијићеве антропогеографске школе, одакле вероватно потиче његов фактографски приступ бележењу народних приповедака. Због тога његове збирке имају највећи значај када се сагледавају заједно са другим збиркама са подручја централне Србије, које су у сличном периоду прикупили Јован Срећковић, Станоје Мијатовић и Милош Ивковић.

*

АСАНУ–ЕЗ–39–1

А. О Вери и Свецима

¹⁶⁷ Слични мотиви из приповедака о Светом Сави налазе се и у збиркама Станоја Мијатовића, који је сарађивао са Бушетићем и бележио на истом терену. Мијатовић је покушавао да забележи све што се „у народу” приповеда о Св. Сави, тако да се у његовим збиркама могу наћи варијанте већине познатих наратива.

¹⁶⁸ Чајкановићева примедба о препричавању познатих мотива подсећа на дистинкцију коју Хајмз, по угледу на Лабова, успоставља између извештаја и интерпретације (Humes 1981: 82).

1. *Богојављење*. Кратак опис обичаја.
2. *Нова година*. Кратак опис обичаја.
3. *Свети Никола*. Свети Никола одговорио свецу који га је оптужио да је задремао како је управо спасао човека који се давио у мору.
4. *Св. Сава*. Свети Сава није хтео да се ожени, упркос очевом инсистирању, па му је будућа жена предложила да се побратиме, што он и учини, а затим побегне на Свету гору, где се и он и отац на крају закалуђере.
5. *Св. Јован Златоуст*. а. Јован Златоусти је имао крастава уста, али му је Бог подарио златна јер је био мудар (показао је осталим свецима да човек није грешан ако само мисли грешно).
 б. Јован Златоусти буде кум Исусу, поведе мноштво животиња, Свети Василије их закоље, Бог их оживи заменивши им тела и главе и од тада постоје шарене животиње. Етиолошко предање о настанку животињских особина А2200–А2299, Ч155
6. *Св. Сава*. Свети Сава заноћи код неких људи, па им рече да га зову у сватове кад им се буде женио син, јер ће се у супротном на тај дан удавити. Они то не учине, али он дође. Момак се удави, Сава тражи да му поклоне део година које су им остале до краја живота, они одбију, поклони му жена. Е165. **AaTh 934**
7. *Св. Тома*. Човек остави жену јер је била ружна и оде да служи неког човека. Роди му се син, он крене кући кад је син већ стасао. У повратку стекне много новца, захваљујући саветима Светог Томе. Кад дође кући, да сину новац да тргује. Овај замени новац за две девојке. Следећи пут тргује са царем и сазна да су девојке његове кћери. Сахрани мртваца. Приликом враћања девојака оцу, лажни јунак га баци у море. Избави га велики орао у замену за каснију услугу, девојке га препознају, цар му да старију за жену. Затим дође човек на белом коњу и тражи му дете, младић пристане да га преда, човек одбије, објаснивши му да је он дух мртваца. **AaTh 910B + 506A + 531**
8. *Завоји*. У различитим местима жене на различите начине покривају главу зато што је тако радила Богородица бежећи од Јевреја, па су се у сваком месту жене угледале на њу. Етиолошко предање. (Ч 154)

Б. Обичне приче¹⁶⁹

9. *Судбина*. Богаташ заноћи код сиромаша и чује од суђеница да ће га њихово дете наследити. Узме дете од сиромаша и остави га у шупљој букви. Одгаје га калуђери. Кад одрасте, богаташ сазна његов идентитет и купи га од калуђера. Пошаље га цару с писмом у којем пише да је завереник. Замена другим писмом у којем пише да проси девојку. Богаташ га пошаље да га убију виноградари. Богаташ, у нестрпљењу, пре младића оде у виноград, радници убију њега и младић наследи све. **AaTh 930**
10. *Зашто врба рђд нема*. Жени ђаво однео шесторо деце, те кад је родила седмо, никог није пуштала у кућу. Ипак пусти брата и ђаво јој однесе дете. Брат оде да га тражи, прокуне врбу јер му не каже ништа о детету, а благослови бор и маслину. Ђаво му обећа да ће

¹⁶⁹ Накнадно прецртано, као и Бушетићева нумерација и настављено на претходне приповетке.

вратити сву децу ако избљује мајчино млеко. Он то и уради уз божју помоћ, ђаво врати децу, а врба од тад нема рода. Варијанта код Ивковића АСАНУ–ЕЗ–5.

11. *Баба*. Баба хоће да се уда. Дођу просци, она задене иглу за врата да је пронађе у њиховом присуству како би мислили да добро види. Ода се просувши ибрик с вином, јер је помислила да је мачка на столу. **AaTh 1456**
12. *Српска посла*. Сељак превари Немца ветеринара да је дебео коњ ждребна кобила. Кад му каже да је то у ствари коњ, доктор одговори – „српска посла”.
13. *Вук*. Ђаво створи вука, па се пожали Богу да вук нема душу. Бог му одговори да каже вуку „скочи на оца”, па ће видети каква му је душа. Вук удави ђавола. Мотив А1833.1.
14. *Жаба*. Жаба насмејала Богородицу кад је умро Христ. Зато се не учрвља и не усмрди када угине нити се људи гаде да пију воду где има жаба. Етиолошко предање, варијанта код Станоја Мијатовића.
15. *Магарац*. Магарац није био присутан кад је Бог делио уши, па су му дале све животиње по мало. Зато сад има велике уши. Етиолошко предање о настанку животињских особина А2200–А2299.
16. *Хајдук*. Бог је благословио хајдуке јер је један сакрио ексер који су хтели да закуцају Исусу у трбух кад су га распињали.
17. *Калуђер*. Ђаци уплашили калуђера препарираним вуком да их не би терао да сувише рано долазе у цркву.
18. *Сељак, Цар и Министри*. Цар пита сељака колико зарађује. Сељак му одговори да један грош баца у ђубре (даје кћери), а један даје у интерес (сину који ће га издржавати). Цар га замоли да не прича то никоме док му не пошаље три овна. Цар зада министрима задатак да одгонетну загонетку, а сељаку запрети смрћу да им не каже. Сељак им каже одговор у замену за новац, објашњавајући цару да су министри три овна, те да није прекршио договор. **AaTh 921A + 922B**
19. *Прија*. Удовица пошла на кобили са ждребетом да проси девојку за сина. Случајно узјаше ждребе, које се уплаши, па почне да трчи око куће. Пријатељи изађу да виде где је прија, ждребе се уплаши од светлости, удари у дрво и она успе да сјаше. Слично типовима **AaTh 1786** и **1849***, где се мотив јахања помахнитале животиње везује за свештеника.
20. *Купио своју кобилу (истинит догађај)*. Човек продао кобилу да купи исту, али млађу. Цигани му продају потпуно исту, ждребе је препозна кад је доведе кући. **AaTh 1631A**
21. *Чича Маринко (истинит догађај)*. Разговор пијаних људи који се возе чамцем.
22. *Чича Живко (истинит догађај)*. Пијанцу се чини да нешто чује. Позове двојицу да послуша, први каже да не чује ништа, а други у шали потврди да чује.

АСАНУ–ЕЗ–70–3

1. *Пшеница и Ситна Проја*. Поздрављају се међусобно. **AaTh 293E***
„Овом причом се указује како не ваља бити горд и како Бог горде упућује”.
2. *„Пола мени, пола теби, владико.”* Парохијани оптужили попа да не зна да чита, владика рекао да га пусте јер му је понудио мито. Слично типу **AaTh 1831** по томе што хумор

произилази из употребе речитатива да се прикрију коруптивне радње и поп разговара са владиком „шифрованим” језиком.

3. *Кос и миш*. Кос пева и жени се, па умре од глади, а миш прво скупља храну, па онда планира женидбу. **AaTh 280A**
4. *О Граду (тучи)*. Исус одговара апостоу да Бог шаље град на цело село иако нису сви згрешили исто као што је он убио рој пчела иако га је једна ујела. **AaTh 774K**
5. *Винова лоза и купина*. Лоза је никла када је Бог себи одсекао прст, а купина кад је исто учинио ђаво. Свети Сава је благословио купину да може да се једе. „Ко пре окуси купину него грожђе, томе се ђаво радује”. Етиолошко предање, мотиви о пореклу биљака A2600–2699 и њихових карактеристика A2700.
6. *Зашто баба воли зета и о свадби даје му кошуљу, те је младожењски момак о леђима носи*. Човек оженио девојку која ће се претворити у змију ако је неко дирне конопцем. Приликом удаје њихове кћери, муж је случајно дотакне и она се претвори у змију. Зет је пољуби у чело и скине клетву.
7. *Зашто коза нема длаку на коленима?* Свети Сава чувао овце, а ђаво козе. Опкладе се да сакрију кавал и гајде, па ко нађе, да узме туђе стадо. Свети Сава је добио опкладу и нагорео козе на коленима. Мотиви о настанку карактеристика животиња A2200.
8. *Како је постала мечка*. Свети Сава претворио у мечку газду који није хтео да му да вуне од својих оваца. Мотив D113.2.
9. *Лепота и Доброта (Левач)*. Девојка кривог носа даје просцима мудре одговоре. **AaTh 876**
10. „*Ко о чему, баба о кравају*”. То се каже када неко прича само о својим мукама. Зла снаја мучила свекрву терајући је да игра за колач.

2.11. Збирка Луке Грђића Бјелокосића, бр. 51

Збирка од 16 приповедака (АСАНУ–ЕЗ–51), записаних на 73 листа (и још три листа непознатих речи), послата је Академији 1900. године, а поред тога, слао је лирске песме, гатања и бајања (АСАНУ–ЕЗ–2). Владимир Ћоровић објавио је 1919. у *Гласнику земаљског музеја* некролог Луки Грђићу, према аутобиографским подацима које је добио од самог Грђића када је прикупљао грађу о књижевном покрету у Мостару. Рођен је у Мостару 1857, а велики део живота провео је и у Гацку (Ћоровић 1919: 181–191). Умро је 1918. од шпанске грознице. По занимању је прво био трговац и занатлија, захваљујући образовању постао је писар, а затим чиновник. Био је изузетно активан у културно-просветној делатности: „Борио се у веома неповољним приликама за отварање српских школа, за верску и школску аутономију, за правично решење аграрног питања у корист кметова у односу према беговима” (Крњевић 1985: 348). Живео је и радио у време окупације, а затим и анексије Босне и Херцеговине, у време када је цветала културно-просветна делатност, посебно кроз активизам књижевног покрета, како би се сачувала слобода и идентитет окупираног народа. Бавио се лексикографским радом и етнографијом – објављивао списе о народним јелима и пићима, народним играма, насељима, свадбеном обичају, веровањима итд.

Објављивао је веома активно у најзначајнијим периодичним публикацијама и гласилима свог времена (*Зори, Босанској вили, Гласнику земаљског музеја, Караџићу* итд.).

У биографији коју је послао Ћоровићу Грђић највише говори о свом образовању, а затим о раду на том пољу. Образовање које је стекао у школи било је скромно, али се трудио да га надокнади читањем. За Стефана Митрова Љубишу каже да му је „до данас остао идеал у приповиједци” (Ћоровић 1919: 183), међутим, Ћоровић га одређује као наследника Вука Врчевића¹⁷⁰ и по врсти грађе која га је интересовала и по начину на који је презентована: „Лука Грђић добар је кад саопштава. Чим пређе мимо то, исто као и Вук Врчевић, он је на граници неукусности и даје осетити, да му у великој мери недостаје стручно знање”, што Ћоровић види као општу одлику Грђићу сличних самоука (1919: 189). Збирку шаљивих приповедака које је сакупљач објавио 1902. Павле Поповић оценио је следећим речима:

Године 1902. добијам три збирке одједанпут. Једна је она коју је издао познати фолклориста Лука Грђић Бјелокосић. Његових приповедака, које су све шаљиве, има сто, и све су из Босне и Херцеговине. Често су то анегдоте које се везују за истинита лица данашњег или мало ранијег времена и за догађај чију истинитост скупљач нарочито истиче „Ово ми је причао, каже се нпр. у књизи (стр. 78), Мулага Тановић и каже да је жива истина била”: или: „ову причу лијепо прича неки Митар Говедарица и куне се да је истина” (стр. 84), итд. (2000: 12).

Хатица Крњевић и Ћоровић, па и сам Грђић, истичу његово познавање народа, за које Ћоровић сматра да је заслужно често „сељакање” (1919: 187), узроковано сталним премештањем у служби (као вид казне за друштвени и национални активизам). Грђић своје интересовање за народну културу повезује са интересовањем за образовањем и љубављу према књижевности: „И ако нијесам имао писане литературе, имао сам живу литературу. Отац ме је одма увео у свијет, а како имадијаше доста веза са селом, то сам ја чешће на село залазио, гдје сам уживао у причи, у доскочици, пјесми и игри” (Ћоровић 1919: 183). Хатица Крњевић сматра да су „квалитет његових списа” одредиле „неповољне животне околности које су прекратиле даље школовање” (1985: 351); „несумњив посматрачки дар и искуство богато су накнадили оно што је Грђићу било ускраћено да научи. То је дало печат веродостојности његовим делима” (Крњевић 1985: 359).

Грђић сам даје податке о начину бележења етнографске грађе: „Готово све те радове написао сам по сјећању из главе, а написао сам их од 1887.–1900., док бијих чиновник” (Ћоровић 1919: 187). Описе обичаја почео је да сакупља на подстицај учитеља Божидара Никашиновића, а чинио је то тако што је диктирао у перо свом дневничару (Ћоровић 1919: 186). Још један податак Грђић даје у уводу књиге *Смиље и босиље*, где означава своју мајку као централну фигуру за свој фолклористички и етнографски рад – песме које је прикупљао потекле се од његове мајке, што Хатица Крњевић истиче као сведочанство „да је Лука Грђић бележио из живих извора” (1985: 357). Детаљније податке о начину рада сакупљач износи у предговору приповеткама које је послао Академији. Предговор је доступан у Чајкановић 1999: 449–450. Сакупљач отворено говори о свом поступку, истичући да је приповетке усвојио и репродуковао прво на усменом плану, а затим и на писаном:

„Овдје би требало да напишем што о особама од којих сам ове приповијетке чуо и прибиљежио, али ја сам већину ових приповедака чуо и памтио још у младости, када нијесам ни помишљао да ћу се овом работом бавити, те сам за многе заборавио и од кога сам их први пут чуо. Такове сам приповијетке много доцније на хартију пренио, некоје и после 10–15 година. Кроз то вријеме од како сам их први пут чуо па док сам их на хартију пренио, ја сам те приповијетке много пута причао и од другог причати чуо.”

¹⁷⁰ За сакупљаче је Вук Караџић и даље био главни узор, па тако Грђић за варијанту једне приповетке бележи: „Или као што би рекао не умрли Вук ’То исто али мало другчије’” (бр. 6).

Овакав приступ и степен Грђићеве улоге у обликовању записаних приповедака у складу је са дужином записа, сложеношћу композиције и богатством лексике. Грђић је у записима из Етнографске збирке показао таленат за презентацију усменог текста, као и тенденцију да у тој презентацији рекреира непосредност усмене комуникације. Занимљиво је да иако непосредно од сакупљача сазнајемо његову методологију бележења – да су приповетке бележене у распону од једног дана до неколико деценија од тренутка приповедања и да нису бележене симултано са живим догађајем – у појединим записима текстуализацијом се реконструише непосредност живог приповедања кроз директно обраћање, коментаре и позивање на веродостојност.

„Није шала, брате, вјештица и њезина сила, налет је било и до наше куће! Она ти тако лети, док долетише до цара, те му бака претеслими кћер и узе бакшиш.”

„Не прође много времена – е, шта ћеш, свашто на своје вријеме – а на султанији се њихов гријех опази” (бр. 13).

„Ту се он вјенча с њоме, али јесули у љубави живили то они најбоље знају а ти ако желиш знати отићи па их упитај”¹⁷¹ (бр. 3).

Грђићева текстуализација увек је жива, динамична, са пуно узвика, употребе другог лица једнине, етичког датива, понављања: „Оно **ти** је био некакав **царевих**. **Царевих** као **царевих**, није **ти** знао шта је мука ни невоља, него увијек живио у изобиљу. **Ти** само **реци царевих** па већ **знаш!**” (бр. 14).

У приповеткама које је Грђић записао наглашена су поетска средства – поред поменутих понављања, Грђић често користи и контраст: „Кад се сиромашак пробуди, зовну жену. Јест, ал ње нема” (бр. 13), односно градицију – у приповеци бр. 11 захвални мртавац прво пронађе чудотворну траву, убије 30 пуштахија, па аждају. Очигледан је и сакупљачев труд да покаже и богатство језика народне приповетке, што је вероватно последица његовог рада на пољу лексикографије. Кратким реченицама у напоредном односу и великим бројем предиката постиже се ефекат напетости и акције: „Момче, бјежи отален, јазук је да тако млад заглавиш, мој је муж див, па ако дође, појести ће те” (бр. 13); „Слуга не даде омести, но по ново потеже ножем, а краљева се кћи од страха баилдиса, па у тој незнани избљује змију што јој је прве људе давила” (бр. 11).

Сакупљач наводи имена неколико приповедача, али наглашава да текстове није бележио диктирањем у перо, већ да их је записивао и по неколико дана касније, а затим читао приповедачу како би исправио евентуалне погрешке. Иако је те „приповијетке много пута причао”, он не преузима ауторство над записом текста, већ тражи одобрење приповедача од којег је чуо одређену приповетку. Грђићеве приповедачи су: Сава Перић из Љубиња – бр. 1; Андрија Кумијерчић из Фојнице, католик – бр. 3 и 12; Мехо Беба из Фојнице, муслиман – бр. 4, 5 и 7; Салих-ефендија Салихагић из Фојнице, муслиман – бр. 6 и 16; Шобо Лого из Борачке Луке, муслиман – бр. 8. За остале приповетке (2, 9, 11, 13, 14, 15) наводи да их је углавном чуо од покојне мајке и бабе. Међу њима највише има бајки. Приповетка под бр. 10 штампана је у *Гласнику земаљског музеја* са напоменом да је записана од Емина Имамовића у Бусовачи. Из *Босанске виле* сазнајемо да је приповетка бр. 1 записана 1887. године. Остали приповедачи су писмени мушкарци, различитих вероисповести, старости 45–50 година, осим Мехо Бебе, који је у то време имао око 70 година. О репертоарима приповедача не могу се донети опсежнији закључци, осим што се на основу три записа може претпоставити да је Мехо Беба имао афинитет према шаљивим приповеткама. Од осталих приповедача Грђић је записао свега једну или две приповетке. Све приповетке садрже

¹⁷¹ Крај у *Босанској вили* гласи: „Ако су живи, лијепо им је и данас”.

оријентални колорит и лексику, без обзира на то које вероисповести (податак који Грђић сам наводи) је приповедач, могу се наћи и у приповеткама за које је назначено да су добијене од православних, односно католичких приповедача. Ако велики број оријентализама сведочи о томе да је терен на којем је Грђић сакупио грађу представљао целину независно од верског опредељења приповедача, онда би такво стање могла илустровати реченица која описује кадију који се за помоћ једнако обраћао представницима свих верских заједница: „Сиромах кадија мучио се свакако: записивао свуђе, гдје су му год казивали: у хоца, у попова, у фратара ама све бадава” (бр. 10). Вредносни суд се не доноси о јунацима према њиховом верском опредељењу, али се осуђује промена вере: „’Ја сам, вели, био хришћанин, па сам се потурчио, а живим у истом селу, гдје и дедо’. Цар ће на то у себи: ’Баш си нечовјек, док си своју вјеру преврнуо”” (бр. 15).

У приповеткама које је записао Грђић мушки јунаци често су слаби, склони патњи, пијанству и сањарењу (1, 3, 4, 14). У шаљивој приповеци „Мула Мехо” (бр. 4), која садржи оријенталне мотиве, јунак проналази пут на други свет где се жени принцем. Када прекрши табу, следи казна – враћа се назад у свакодневицу, где га дочекује жена која виче на њега да се охладила вечера. Године проведене на другом свету еквивалентне су минутима на овом свету. Хумор произилази из несклада између јунакових жеља и стварности, а пад на земљу и женино довикивање могу се протумачити као сан јунака жељног бајковних пустоловина (брак са принцем, браће забрањеног воћа) и засићеног свакодневицом. Бајка као жанр се не пародира, већ се за тему шаљиве приче узима људска потреба да ствара имагинарне светове. Иначе је овај мотив чест у оријенталним приповеткама, у којима се користи као параболо за разлику људског и божанског времена, док овде има комичку функцију.

Оријентални колорит огледа се у уобичајеним ликовима везира, хаџија, кроз мотиве чудесних птица, прстења, сусрета у баштама и сарајима, као и кроз помињање топонима као што су Стамбол, Персија и Кина. Утицаји оријенталне бајке најевидентнији су у првој приповеци ове збирке, новели која тематизује заљубљеност и патњу. Царевих се заљубљује у девојку коју никада није видео, због те љубави болује, затим се са њом сусреће у башти, али не успева да је види.

Приповетка бр. 12 жанровски је најближа новели, али садржи елементе бајке и легендарне приче. Неугледни јунак је неправедно осуђен на вешала, а спасава га анђео који му даје чаробно средство – сат. Младић затим проналази чудесно јаје, које је у ствари драги камен, чиме се магично средство разоткрива као „нефантастични” предмет. Наглашен је религиозно-моралистички тон, посебно на плану карактеризације јунака. Лош човек „не би дао ни Богу тамјана”, девојка је „побожна к’о анђелак” и сиромашном јунаку носи храну, лоши људи су „безбожни, па не би дали никоме ни коре хљеба”. Мислећи да је младић обешен, девојка одлази да двори његову мајку: „Ништа не знам, него сам Богу јемин учинила да се ни за кога нећу удати него за њ, па како чух својом несрећом да је објешен, оставих оца да му матер прехраним, кад је он умро”. Суд осуди девојчиног оца на смрт због неправедне осуде младића, али јунак „не даде, него му одузе имање па га подијели сиротињи”.

Бајке припадају познатим и распрострањеним типовима (и сам Грђић је рекао да је бајке, пре него што их је записао, много пута слушао). Приповетка бр. 2 припада типу АaTh 303 о браћи од којих једног вила заробљава након карташке игре. Приповетка о захвалном мртвацу (бр. 11) уобичајеног је сужејног склопа, не разликује се много од других варијаната. Варијанта типа о „немуштом језику” не садржи овај познати мотив, већ јунак од змијског цара као награду добија чудотворни прстен (бр. 13).

Приповетка бр. 9 не може се подвести под неки од типова из AaTh индекса, али је блиска наративима о судбини веровању да се од судбине не може побећи. Судбина се не одређује на почетку приповетке (на рођењу), већ у форми објашњења које даје судија – прзница покушава да се завади са касапином јер му је суђено да умре од његове руке. Фраза „умрети од нечије руке”, која се обично користи као еуфемизам, узима се дословно, те прзница умире након што га касапин додирне. „’Овоме је човеку бели суђено да умре од твоје руке, док те је толико зачикавао, него га крени прстом, нека се судба врши’. Касап дохвати прстом прзницу, а овај се мртав сруши пред кадију”.

Шаљива прича „Бошњо у Стамболу” (бр. 16) тематизује мотиве крађе и прекрађе, али се наивност вишеструко превареног јунака приказује као последица његове припадности малој средини и немогућности да се снађе у великом граду. Комплексном композицијом и вишеструким преварама приближава се новели. Његови поступци су извор хумора, док у први план избија лик хацинице која домишљато решава Бошњине проблеме и коментаром да је превише наиван за велики град заокружује смисао приповетке: „Бошњи рече хациница да одмах иде управ у свој вилајет, ’јер ти још нијеси научио шејтанлук, па би те могао још ко у овоме великоме граду преварити”” Хациница збуњеног Бошњу теши речима „Не бој се” (...) „биће добро иншалах, само мало причекај док се ја спремим”, исто као што јунакиња приповетке „Досјетљива мома” (бр. 15) теши свог оца којем цар даје немогуће задатке „Не бој се ништа, лако ћемо ми за то, но хајде лези па спавај”. Јавља се карактеристичан мотив – просиоци примећују да је девојка неугледна, односно да има крив нос, на шта она одговара „Ако је и накриво баца, право дим излази”. Цар од девојке тражи ћурак од мрамора, да пошаље нечорбе у несуду по нечовеку и да доведе на двор двадесет девојака млађих од дванаест година које имају у прсима млека. Девојка не одговара задацима, већ реципрочно тражи од цара немогуће ствари, након чега од одустаје од својих захтева. Најзанимљивији пример женске досетљивости јавља се у шаљивој причи „Ћити мал”, која по неким мотивима подсећа на пародију бајке о Плавобрадом (бр. 7), који није карактеристична за јужнословенско подручје. Жена човека који је убијао претходне жене зато што су превише јеле потроши његово богатство и направи гозбу, након чега он умире од срца. Јунакова мизогинија банализује се и објашњава страхом од претераног трошења. Жена успева да препозна тврдичину слабост и уместо да због ње страда, окреће је у своју корист. Мудар јунак јавља се и у приповеткама о досетљивом ђаку (бр. 5 и 6).

Приповедање у приповеци бр. 10 („Не предаји ништа ђаволу”) је изузетно живо, стилизовано као да се приповедач обраћа слушаоцу, са честом употребом етичког датива, предлога са референцијалном функцијом који имплицира истинитост догађаја („у некаквој вароши ту недавно”), директног обраћања и коментара.

Оно ти је био у некаквој вароши ту недавно некаки хоца. Знао ти је, јади га његови не знали, и шта цар вечера. Једном се разбоље жена кадије у томе мјесту, није да се разбољела од какве болести, него, учувај Боже, уљег’о у њу онамо он налет га било од нас хиљаду и један конак, па ти брате к’о кад ко поманита, ударила у лудило: што год би јој дали да једе, а она те под ноге божији нимет.

Иако почетак подсећа на демонолошко предање, приповетка се завршава хумористичким тоном. Ђаво је ушао у жену која га је сама призвала својим недоличним понашањем, јер се помокрила у котао у којем је он правио алву: „Тамам да провере, а она дође па ми се у котао помокри. С тога је ошиных малко да ме добро запамти.”¹⁷²

¹⁷² Мотив вила које кувају алву јавља се и у збирци Петра Мирковића.

Део грађе коју је послао Академији сакупљач је већ објавио: „Од свијех ових приповиједака штампао сам у Босанској Вили оне под бројем 1, 3, 4, 5, и 7, а у Гласнику Земаљског Музеја ону под бројем 10.” Бројне приповетке у *Босанској вили* штампане су под псудонимом „Од Омоља Живко”, а треба додати и да су штампане у периоду од 1887. до 1892, као и то да је поред ових објављена и приповетка под бројем 8. Бројеви у којима се налазе ове приповетке наведени су у Чајкановић 1999: 451. Разлике у односу на рукопис послат Академији су занемарљиве. Скоро све остале приповетке штампане су код Чајкановића без већих измена, што сведочи да је његова оцена грађе била изузетно позитивна и да би вероватно у зборник укључио и остале да већ нису објављене. У антологији народних приповедака објављеној 1929. Чајкановић је сврстао Грђића (поред Груја Механџића и Јована Воркапића) међу најбоље „приповедаче”¹⁷³ (2001: 9). Збирка Луке Грђића садржи значајне и занимљиве записе. Шалјивих приповедака је најмање, вероватно због тога што их је Грђић објавио у засебној збирци. Композиција приповедака је сложена, а стилизација жива и динамична, чему посебно доприноси оријентална лексика, која дочарава колорит средине у којој су приповетке записане, док кроз хришћанске мотиве сведочи о укрштању култура на овом простору.

*

1. *Сархош постао цар*. Царев син вене за ћерком персијског цара, са којим је његов отац у завади. Нико не може да му помогне, осим пијанца, који му даје рум како би се царевих орасположио и заспао. На крају њих двојца крену да царевих види лепу девојку. Пијанац се уз помоћ принцезиног хоџе преруши у девојку, како би јој се приближио и наговорио је да изађе у башту да је царевих погледа. Два пута заредом она то учини, а царевих заспи. Трећи пут, када већ сватови из Кине дођу по њу, и младић и девојка се онесвесте. Сарош узме девојчину одећу и маскира се у њу. Када стигне у Кину, кинеска принцеза се заљуби у њега и они побегну назад у Стамбол. Царевих и девојка се венчају, а сарошу кинески цар опрости, да му девојку и престо, јер му син умре од туге у међувремену. К1836 [Штампано у *Босанској вили*, 1887, бр. 23, 362–364; 379–381.]
2. *Честити пород*. Брачни пар који није могао имати деце уз савет Св. Николе добије близанце, два хрта и два коња. Када родитељи умру, синови крену у свет. Раздвоје се, један се ожени царевом кћери. Ловећи јелена, наиђе на виле, једна га зароби када изгуби у карташкој игри. Један брат крене у потрагу, ослободи другог, ожени се вилом, обојица се врате цару. **AaTh 303, EB 220** [Штампано у *Босанској вили*, 1888, бр. 18, 284–285; 300–302.]
3. *Везиров син*. Везир умре, остави сину богатство и три закључане собе. Син се пропије, потроши богатство и узима од мајке један по један кључ од соба. Нађе чаробне предмете, које му на превару узме царева кћер. Однесе цару и његовој породици трешње од којих расту рогови и уцени га да му да кћер за жену и, кад овај пристане, излечи је уз помоћ чаробних јагода. Она му врати чаробне предмете. **AaTh 566, EB 174, 175** [Штампано у *Босанској вили*, 1891, бр. 9 и 10, 147–148; 171–172.]
4. *Мула Мехо*. Човек се попео мердевинама које је нашао испред куће на други свет. Тамо заради новац радећи, па се ожени царевом кћери, која му роди троје деце. Једног дана кришом убере јабуку да јој однесе, иако му је речено да ће бити бачен у јаму ако шта

¹⁷³ Чајкановић користи реч приповедач да означи поменуте сакупљаче и ставља их у исти ред са Грујом Механџићем.

- украде. Баце га у јаму и он заврши пред својом кућом, где жена виче да požури јер се вечера охладила. **AaTh 804A** [Штампано у *Босанској вили*, 1891, бр. 19, 299. стр.]
5. „Мени један а теби остало”. Цар да ђаку дукате јер су му се свидели његови паметни одговор и позове га к себи на двор. Стражар неће да га пусти код цара док овај не обећа да ће му дати пола онога што добије. Дечак му обећа да се узети један, а њему дати остало. Затражи стотину штапова по табанима. Касније постане велики везир. **AaTh 921** [Штампано у *Босанској вили*, 1891, бр. 6, 94. стр.]
 6. *Досјетљив ђак*. Варијанта претходне приповетке. Дете избави оца са вешала убедивши цара да је очев отац крив за његово незнање. Цар га узме у службу. **AaTh 929A**
 7. *Ђити Мал*. Веома шкрт хаџија тровао жене јер су „много” јеле. Нека девојка упркос томе пође за њега, па кришом једе. Нађе тајну собу где нека изгладнела девојка чува хаџијине дукате. Њена родбина дође на ручак, а хаџиница украде дукате и направи гозбу. Хаџија умре од срца кад то види, а њој остане наследство. **S62.1. + AaTh 1373A** [Штампано у *Босанској вили*, 1892, бр. 4, 60. стр.]
 8. *Бог свога не оставља*. Царевића затекне олуја и он се нађе без ичега у непознатом граду. Тамо се ожени девојком чији отац нуди новац у замену за њену руку; отац га поведе са собом, нареди му да убије коња и уђе у његову утробу, зашије га унутра и баци на стене. Он пронађе начин да побегне и наиђе на сарај неког деде који га узме у заштиту. У башти сараја ухвати девојку која се претвара у птицу, узме јој пера и одведе у Стамбол. Девојка нађе своје перје, побегне оцу, царевић понови све исто како би дошао до ње и добије њену руку од оца, који спали перје. Слично типу **AaTh 400** [Штампано у *Босанској вили*, 1892, бр. 10, 156–158; 172–174.]
 9. *Судбина*. Прзница покушава да се завади са касапином и, кад не успе, обрати се кадији. Кадија каже касапину да је том човеку суђено да умре од његове руке, те кад га касапин пипну, овај стварно умре. Приповетке о судбини **AaTh 930** (Ч 91)
 10. *Не предаји ништа ђаволу*. У кадијину жену ушао ђаво, кадија добио од хоце инструкције да понесе запис, иде на мост, чека ђавољу војску и не проговара. Он тако учини; цар ђавола нађе оног који је ушао у кадијину жену. Ђаво каже да је то учинио јер га је она призвала, буде кажњен, а жена оздрави. **AaTh 813 + 1168** [Штампано у *ГЗМ 5*, 1893, 767. стр.]
 11. *Ко добро чини, не каје се*. Везир да тројици синова новац да ураде с њим нешто и врате се кући. Најмлађи потроши на укуп мртваца и враћање његовог дуга. Разочаран, отац му да задатак да нађе слугу који неће са њим јести и пити. Он га нађе и крене с њим у свет. Слуга нађе чудесну траву, одбрани младића од разбојника и аждаје, излечи цареву кћер и добије њену руку. Слуга хоће да подели све са младићем, укључујући и девојку. Тада из ње изађе змија, слуга је убије, да све свом господару и открије му да је он у ствари мртац. **AaTh 507B** (Ч 44)
 12. *Чудотворни сахат*. Сиромашног младића осуде на вешање због намештене крађе јер је заљубљен у хаџијину кћер. Анђео га избави и да му чудотворни сат. Младић оде у свет и обогати се захваљујући свом крпеџијском занату. Пронађе јаје које светли у мраку и да га трговцу који га однесе цару. Цар баци младића у тамницу јер овај није знао како да му набави још једно јаје. Уз помоћ сата сазна где да ископа јаје, а затим испуни и други задатак за цара (препозна од које је животиње кожа). Цар га учини заповедником, он оде у свој

град, тамо затекне хаџијину кћер како двори његову мајку, ожени се њоме, а хаџији одузму имање кад истина изађе на видело. **D812.1. + D1310 + AaTh 467**; ВР I 361 (Ч 46)

13. *Чудотворни прстен*. Сиромашни младић купи коња да иде у дрва и прехрани себе и мајку. Помогне аждаји, она му открије да јој је отац змијски цар и посаветује му да од њега затражи прстен који испуњава жеље када се принесе ватри. Младић се обогати и затражи цареву кћер. Када отац схвати да је нема, пошаље неку бабу по њу, а она украде и девојку и прстен. Он оде прерушен код цара у службу, а затим и у женине одаје. Цар сазна његов идентитет уз помоћ бабе и баци га у јаму, заједно са кучетом и мачетом. Тамо наиђе на мишјег цара, који из страха од кучета и мачета пошаље своје поданике да украду прстен. Младић баци бабу у јаму, објасни све цару и остане да царује код њега. **AaTh 560 + 560B*** (Ч 52)
14. *Царевић и дивова кћи*. Царевић након бродолома заврши у дивовој пећини и заљуби се у његову кћер. Див му запрети да ће га убити уколико не изврши немогуће задатке. Он успе уз помоћ чудотворног штапа његове кћери. Див ипак намери да га убије, кћер га упозори и њих двоје побегну. Див крене за њима у две неуспешне потере, они га преваре, претворивши се у цвет са пчелом и чобаницу са овцама, да би на крају мајка пошла за њима. Она их препозна претворене у патке, па младић покида длаку коју му је девојка дала и врати се кући у Стамбол. Дивова кћи побегне у Стамбол, преруши се и затекне изнемоглог царевића, који не може да је препозна. Она понови све метаморфозе, младић је препозна, оздрави и венчају се. **AaTh 313** (Ч 21)
15. *Досјетљива мома*. Цар наиђе на девојку која на све има мудар одговор, те се ожени њоме. **AaTh 875B** (Ч 78)
16. *Бошњо у Стамболу*. Богати Бошњо помагао медресу јер паре од цара нису стизале – крао их је управник. Он оде у Стамбол да види са царем шта није у реду, а овај му врати новац. Он да неком деди да му причува новац, али га деда украде. Хаџиница одлучи да му помогне, те преваре деду да му врати новац тако што му она однесе на чување мараму пуну накита, а Бошњо се у истом тренутку појави тражећи натраг свој новац. Деда наговори своју жену да туже Бошњу да је отац њеног детета, те му поново узму паре. Хаџиница му саветује да он сад тражи да води дете са собом, након чега му деда поново врати паре. Хаџиница га испрати назад у Босну, констатујући да је превише наиван за велики град. (Ч 98)

2.12.Збирка Симе Милеуснића, број 74

Као и већина сарадника Етнографске збирке и велики број сакупљача тог времена, Сима Милеуснић (1864–1942) је такође био учитељ. Службовао је у Славонији, одакле и потичу његове збирке усмене поезије. Пред Први светски рат је прешао у Земун, где је деловао као члан Српске радикалне странке и у Српској књижевној задрузи (СБР 6: 494). Академији је слао збирке народних песама (збирке бр. 55, 74, 94, 123, 354), а Матици хрватској је такође слао грађу,¹⁷⁴ која је штампана под насловом *Хрватске народне пјесме*, због чега сакупљач није био задовољан. Пореклом из ситноплемићке породице, која се успешно одупирала унијаћењу, био је активан у

¹⁷⁴ О његовом животу и раду на сакупљању усмене поезије в. Гароња Радованац 2008: 119–145.

друштвеном раду, а током Другог светског рата ликвидан је у усташком логору (Радојчић 2009б: 846–847).

Песме које је посао Академији диференцира жанровски (жетелачке, шаљиве, дечје), временски (новије) и по дужини стиха (песме од 3 стиха, песме са осам и мање строфа). Слао је питалице, загонетке и здравице (бр. 74 и 354). Збирку од 16 народних приповедака из Славоније послао је Академији 1901, а Чајкановић је објавио само један запис. Према његовом раду исказао је оправдану сумњу: „Сасвим непоуздан скупљач. Неколико приповедака преписао је, *од речи до речи*, из Луче и Босанске Виле, које су их добиле од других скупљача. У овај зборник унесена је *једна* приповетка која, изгледа, раније нигде није објављена” (1999: 473). Исти податак износи и у „Предговору” зборника. Поређењем штампаних текстова за које је потврђено да их је Милеуснић преписао и његовог рукописа потврђује се да је Чајкановић био потпуно у праву и да је сакупљач ишао дотле да је идентично у свој текст пренео чак и интерпункцију.

Војислав Јовановић Марамбо узима управо Милеуснићев пример као симптоматичан за Академијин однос према грађи и немар који је показан према поузданости, квалитету и релевантности откупљеног материјала:

У неколико махова Академија је откупљивала, од истих скупљача, поновне преписе, у незнању да њихових текстова има већ у својим збиркама, и тим начином два пута набављала и плаћала исто градиво. Такав је био на пример случај са рукописима Симе Д. Милеуснића, учитеља у Слобоштини код Славонске Пожеге. Осим тога, међу „народним умотворинама” којима је тај Милеуснић снабдевао Академију, има их које је преписао *од речи до речи* из цетињске *Луче* и сарајевске *Босанске виле*, као што је то за његове приповетке још 1927. године утврдио Веселин Чајкановић, и као што сам ја слично утврдио за његове „народне песме”, о чему ће бити опширнијег говора на другом месту. Исте песме, прикупљене тако лаким начином, које је продавао Српској академији наука, Милеуснић је продавао такође и Матици хрватској у Загребу, у чијем су издању *Хрватских народних пјесама* поједини од његових текстова после тога и штампани под потписом: „С. Д. Милеуснић, из Слобоштине крај Пожеге” (Јовановић 2001: 355).

Иако је већина сакупљача сарадњу са Академијом видела као допринос култури, спасавању умотворина од заборава, очувању идентитета, вид просветног или чак политичког ангажовања, мотивацију за овакав однос према грађи С. Гароња Радованац налази у Милеуснићевој жељи да сакупљачким радом обезбеди себи новчану накнаду. Разматрајући начин на који је Милеуснић класификовао песме које је слао, она примећује да груписање поезије по броју стихова проистиче из „очекиваног плаћања по квантитету” (2008: 123) и да је „основни мотив његовог сакупљачког рада” био „*материјалне природе*” (Исто: 142). Занимљива је још једна њена примедба, а то је да невешти рукописи откривају да је ангажовао и своју децу као „преписиваче” (Исто: 143), што сведочи о степену (не)озбиљности који је придавао Академијином пројекту. Милеуснић је 30. 10. 1900. Академији послао писмо у којем каже да је умотворине почео да сакупља од првог дана службовања и да своју грађу није нигде слао нити штампао, што значи да се истицање аутентичности од стране самих сакупљача не може узети као поуздано. Као свој узор у сакупљању песама наводи Вука, што је такође нека врста општег места у подацима које дају сами сакупљачи. У писму послатом две године касније, 8. (20) јула 1902. помиње да се бави лексикографском и етнографском грађом (израђује речи и опсује села), те тражи новчану надокнаду за свој рад.¹⁷⁵

Због оваквог третмана грађе вредност Милеуснићеве збирке доведена је у питање. Док је већина сакупљача деловала вођена научним, патриотским, пропагандним или просветним мотивима, па чак и жељом за самодоказивањем, било је и оних који су, као и вероватно

¹⁷⁵ Писма се налазе у АСАНУ, Етнографска збирка 375–48.

Милеуснић, у овом задатку видели начин да зараде новац. Грађа у збирци је разноврсна, међутим не може се на основу ње закључити по ком критеријуму је Милеуснић направио компилацију, тако да је тешко говорити и о његовој „уређивачкој” поетици или принципима којих се држао приликом одабира грађе – да ли се нпр. водио стварним стањем на терену, сопственом естетиком или пак тиме у којој мери су записи и њихови записивачи били познати, односно непознати широј јавности¹⁷⁶. Такође, није познато колики је удео грађе коју је Милеуснић сам записао. Једино је јасно да су све приповетке записане ијекавицом.¹⁷⁷

Милеуснићева збирка жанровски је разноврсна – састоји се углавном од шаљивих приповедака и прича о животињама, али има и новела и бајки. Етиолошко предање о настанку обада (бр. 4) садржи елементе легендарне и шаљиве приче. Чајкановић је само прву по реду унео у зборник, верујући да није реч о преписаној грађи и на њој није вршио веће интервенције, осим уједначавања интерпункције. Интерпункцију је исправљао у још неким приповеткама (бр. 2, 11), што сугерише да их је такође разматрао за штампање. Запис који је штампао (Ч 205) је веровање везано за освету персонификованих дана у недељи услед кршења табуа. Славица Гароња-Радованац Чајкановићеву одлуку да овај запис штампа и чињеницу да је у крају где је Милеуснић деловао традиција била веома жива и развијена довољним разлогом да се преиспита сумња у његов рад (2001: 525).

Позната и распрострањена варијанта новеле о свињару и царевој кћери (бр. 3) веома је редукована – младић јој даје по свињу да му у замену покаже белеге, а затим му цар да њену руку јер једини зна да их погоди. У потпуности остаје лик противника неугледног јунака, обично богаташ, који се такмичи за принцезину руку. Приповетку бр. 8 такође смо одредили као новелу о задобијању принцезине руке, иако садржи шаљиве елементе. Јунак полази у свет да испроси цареву кћер, те због ове одлуке да оде од куће како би се оженио подсећа на јунака бајке, али у приповеци нема фантастичних елемената. Као јунак бајке, он среће помоћника (Циганина, ковача – који овде није лажни јунак), који одлучује да му помогне зато што је зачуђен његовим поступком. У подтексту се крије чести образац о паметном (или два паметна) и лудом брату, који из сваке ситуације излази као победник.

„(...) куд си кренуо? – Ја, да гледам кћер царевице – одговори му момак. – Е, луд ли си – рече мајстор – ја сам искуц’о на наковњу сто и педесет гроша и сваку сам потрошио, а нијесам је могао виђети – па даље продужи, питајући: колико имаш пара? – Немам више, но десет гроша, што ми је дао отац и кретању – одговори момак”. На крају, уместо подвига, јунак осваја принцезу бизарним понашањем: „Тада циганин одере жива шилега до рогова па га почну оба јести устима, а јадни Гољак све непрестано риташе”; „Царевице кћер ово сасвим зачуди, па нареди слушкињама, да их оба дозову к њој. Пошто дођу, донесе им се вечера и ожице, да с њима једу; али они не хтједну јести ожицама, него онако устима без руку. Више су дана; док најпослед се царевице кћер заволи у оно момче, те га узме за мужа”.

Наслов и почетак приповетке бр. 9 „Цар и три брата” наводе на утисак да је реч о бајци, јер тројица браће и сестра служе код људождера. Међутим, људождер није представљен као фантастично биће, већ као крупан човек. Браћа слободно оду од њега у службу код цара, који се по њих покаже опаснији, јер им прети да ће их убити ако не изврше задатке.

¹⁷⁶ Претпоставка је заснована на томе што у његовом избору нема записа активних и познатих сарадника *Босанке виле*, као што су нпр. Грђић Бјелокосић или Бубало Кордунаш.

¹⁷⁷ Није ни потпуно поуздано да су сви записи са ијекавог терена, с обзиром на то да је уредништво *Босанске виле* мењало текстове у ијекавицу (нпр. Марићев запис приповетке о Св. Сави, из Запања).

Остала три брата и њихова сестра без оца и матере. Они све четверо служили код људождера. Браћа су ишла сваки дан радити у поље, а сестра њихова била код куће, прала, шила, прела, пекла и друге послове свршавала, а људождер је увјек спавао. –

Једном оду браћа са поља у свијет и прими их у службу цар. Они њему све исприповједају же су били и од кале су дошли књему и да имаду сестру код људождера и да исти има сат што свира банду.

Уместо уобичајене структуре у којој два старија брата неуспешно извршавају задатке, овде сваки од браће успешно извршава по један задатак, постављен градационо, тражећи од цара само доброг коња. Најмлађи брат добија задатак да украде самог људождера. Крај приповетке изгледа недовршено или као да се преплиће са неким другим жанром, јер се тек ту испољава страх од људождерове природе, а злослутност сугерише црна птица:

(...) јесте ли га украли? А слуге кажу јесмо. Па да га видимо, рече цар, а слуге одговоре: не можемо ми њега видјети, јер бо ће нас прождријети. Него ће мо наложити велику ватру па ће мо га метнути у ватру. Тако и ураде. Наложу ватру, метну га у њу. Више нега скочи једна велика црна птица.

Приповетка бр. 14 (преписана из *Луче*) такође подсећа на шаљиве приповетке у којима је један од главних ликова луди брат. Варијанта постоји у збирци Милоша Ивковића (бр. 16). Уместо три сина, човек има сина и три коња, које син поклања поповима, због чега га отац прокуне да ништа не стекне док не види ћоравог краља. Јунак бајке чини непромишљен и дарезљив поступак, а казна постаје импулс који одводи јунака у свет. За разлику од приповедака о захвалном мртвацу у којима постоји реципроцитет између јунакових поступака и узвраћања добротинства, овде даривање поповима нема никакву директну последицу. Јунак убрзо проналази краља, којем је, испоставиће се, вила заробила синове. Ипак, сцена са вилом описана је као физички окршај:

Она откине двије длаке из косе, па му их баци, те их свеза. Тада слети књему, па се одмах ухвати сњим у коштац и почну се носити. Јака би вила, те га обали, и довати плочу, да му је метне на главу. Тада се она нађе онај нађе у мукама, па подвикну: еј, самсони, држ'те је! – пси сегну тамо, амо, откину се и одмах је шчепају.

Легендарна прича „Бог и свети Петар” (бр. 6) састоји се из два дела, од којих оба припадају познатим интернационалним типовима. У првом Бог и Свети Петар сретну лењог младића и вредну девојку, али Бог не досуђује да се девојка уда за младића, већ само њу упозори на предстојеће невреме јер је према њима била љубазна. У другом делу Петар на спавању од добије батине јер домаћин мисли да су просјаци. Исприповедана без тачке у којој се спајају две приповетке, осим што имају заједничке јунаке, ова приповетка могла бити раздвојена на два записа. Запис бр. 4, односно препис из *Босанске виле*, говори о постанку обада, којег је Бог створио само да би нервирао Светог Петра. Приповетка о смрти (бр. 13) која се залепила за дрво није забележена усменим стилем као остале: „Догоди се након тога те на врата старичина покуца и путница, која се непрестанце скиће по свијету, баш права скитница, име јој је смрт. Чудом се зачуди, кад ју Брига дочека икакога страха”. Среда је такође персонификована (бр. 1) и кажњава кршење табуа¹⁷⁸.

Обе приче о животињама Чајкановић је разматрао за штампање, с обзиром на то да је исправљао интерпункцију, али је на крају ипак одустао. За приповетку бр. 11 „Мачкова женидба” открио је да је преписана из *Луче* (1999: 473), док је уместо Милеуснићеве варијанте приповетке бр. 2 о насамареном вуку штампао Мутићеву (Ч 4), можда сумњајући у аутентичност. Вук одлази

¹⁷⁸ Обично се великим грехом сматра рад недељом.

код три животиње и обраћајући им се у деминутиву пита да их поједе: „Овнићу шта ти ту радиш – Осто сам иза оваца пасем. Бил ја тебе појео? Чекај на јесен док се удебљам”.

Збирка садржи познате типове шаљивих приповедака о вештим лоповима (бр. 7), наивним купцима (бр. 10) и похлепним поповима (бр. 5). У познатој варијанти о калуђеру који је украо месо (бр. 5) нестрпљиви калуђер усред литургије пита ђака да ли је месо готово: „ђаче, ђаче, ђачуштине, варили се оно вареније... штеније?! – Слуга му на то одговори: оче, оче, дође они, што је било његово оно пѐѐѐ... и одведе оно наше хийѐ... за оно његово мало пѐѐѐ...”. Приповетка „Невјера невјеру сапиње” (бр. 12) занимљива је због тога што се комички потенцијал не користи. Када три јунака дођу код цара да се жале на високе намете, двојица ће показати кукавичлук и побећи, док трећи тражи да се намети повећају. Варијанта постоји у збирци Вида Жуњића (приповетка бр. 43) и записана је као шаљива приповетка са елементима културно-историјског предања о проклетој Јерини. У Милеуснићевом запису цар, након што сиђе у народ, схвата да народ не може да плати дажбине, те их укида и кажњава јунаке: „Тако је дозна цар и за читаву завјеру оне тројице јунака, рашта их дозвола преда се; те ону двојицу даде погубити, што изневјерише свога друга; а ономе првоме, који се умιο у невољи наћи, не шћедне ништа”.

Приповетке бр. 15 и 16 имају заједнички мотив уједињења са породицом. Прва се у потпуности уклапа у интернационални сиже о краљу Плакиди, док је друга варијанта типа о прогоњеној девојци. Главни јунак је златни син прогоњене царице, а истину о породици открива девојка којом се младић ожени – „светска љепота”.

Милеуснићева збирка представља компилацију углавном краћих, жанровски разноврсних записа из часописа, најчешће мање познатих сакупљача. Скоро све приповетке репрезентативне су за типове којима припадају и не показују већа одступања. Иако је Академији, као и другим институцијама, послао обимну грађу, Сима Милеуснић је, како је Чајкановић приметио, био непоуздан сарадник. Поступак сакупљача довео је у питање рад других сарадника Етнографског одбора, али и показао степен озбиљности са којом је Чајкановић приступио објављивању грађе, пронашавши изворнике из којих је Милеуснић преписивао, при чему се ослањао на картотеку објављене и необјављене грађе, коју је водио Етнографски одбор. Због тога је Милеуснићев пример значајан за проучавање Етнографске збирке – показује разноликост односа који су сакупљачи показивали према овој врсти посла, њихове намере и рад на збиркама у оквиру саме Академије.

*

1. *Сриједом не ваља прести*. Среда послала прељу по котао да кувају пређу. Друга жена је научи да каже „Изгорела горица и у гори сриједа” како би избегла да је среда скува заједно са пређом. Блиско типу **AaTh 368B*** (Ч 205)
2. *Вук и кобила*. Коза, ован и крмача рекли вуку да сачека да се удебљају пре него што их поједе. Кобила га на превару ритне и убије. **AaTh 122F + 47B**
3. *Свињар и царева кћи*. Свињар да царевој кћери свиње да му у замену покаже белеге. Постане царев зет. **AaTh 850**
4. *Како је постао обад*. Баба оставила телад у шуми и рекла Богу да их чува Свети Петар. Бог створи обада да се нашали са Петром плашећи говеда. *Босанској вили* (бр. 5, година 9, 1894, стр. 74) послао Ђ. М.¹⁷⁹ Маглајлија **AaTh 774**

¹⁷⁹ Ђорђе Мариновић

5. *Калуђер и слуга*. Калуђер и слуга украду јарца и ставе га да се пече. Чобанин схвати шта се догодило и украде им коња. Слуга оде калуђеру, који држи литургију, па га кроз речитатив пита да ли је месо готово, а слуга му у истом маниру одговара шта се десило. Најближе типовима **AaTh 1831**. Штампано у *Луча* 4, 1898, 192 ид. (збирка Андрије Јовићевића)
6. *Бог и свети Петар*. Наиђу на ленштину, па на вредну девојку, коју упозоре да пожање жито пре кише. Заноће код неких људи у кући, па Свети Петар добије батине неколико пута мењајући места са Богом. **AaTh 822** (без одлуке Бога да се момак и девојка венчају) + **791**
7. *Нашао опанке*. Лопов украде јарца помоћу трика са опанцима: остави један прљав опанак, а даље други чист. Остави јарца док се врати по други опанак, па остане без њега и без опанака. **AaTh 1525D**
8. *Момче и царева кћи*. Момче пође од куће да гледа цареву кћер. Придружи му се Циганин, па њих двојица купе јагње, одеру га и узму да га живог једу без руку. Принцеза се зачуди, па их позове к себи и на крају се заљуби у момче. Блиско типовима **AaTh 850–869** – принцезина рука је добијена необичним понашањем.
9. *Цар и три брата*. Три брата и сестра служили код људождера. Браћа оду цару у службу и он пошаље најстаријег да од људождера украде сат, средњег да украде сестру, а најмлађег да донесе самог људождера. Најмлађи превари људождера да легне у сандук, тако га донесу и спале. „Више њега скочи једна велика црна птица”. Слично типовима **AaTh 654** и **1525A**.
10. *Купила браћа својега вола*. Сиромашна браћа продају вола, па се покају и затраже да га откупе назад. Трговац им га понуди за дупло већу суму, продају кућу да би га откупили и на крају остану и без њега. Преузето из *Босанске виле* (бр. 20, година 8, 1893, стр. 307–308), у којој је назначено „Из збирке: X”.
11. *Мачкова женидба*. Мачак и лисица се венчају, па лисица пође да тражи храну. Наиђе на вука, медведа и вепра и затражи им мало меса за свог мужа. Доводе им мужа да га виде, они се поплаше, настрадају, а лисици и мачку остане њихов плен. **AaTh 103A**; Штампано у *Луча* 4, 1898, 192 ид. (збирка Андрије Јовићевића).
12. *Невјера невјеру сапиње*. Цар у Мрсунь-граду имао велике намете и кажњавао оне који су се бунили. Дођу три јунака да га замоле да укине намете и док један изађе пред њега, друга двојица побегну. Он затражи од цара да се намети удвоструче. Цар сиђе у народ да види зашто не плаћа намете, види да народ лоше живи и сазна за план тројице јунака. Двојицу кукавица казни, трећег поштеди и укине намете.
13. *Брига и смрт*. Свечи путовали као просјаци, па заноћили код баке којој је име Брига. Испуне јој жељу да онај ко се попне на њену крушку не може да се одвоји док она не одобри како би сачувала крушке од лопова. Кад Смрт дође по њу, Брига је замоли за крушку и тако на превару остане жива до данас. **AaTh 330D**
14. *Ћорави краљ*. Младић давао коње поповима у замену за благослов. Отац га отера од куће и прокуне да не стекне ништа док не види ћоравог краља. Младић дође у двор ћоравог краља, па сазна од њега да су му два сина нестала у лову. Ослободи их од виле, добије благо од краља и врати се кући. Мотив G263. Штампано у *Луча* 4, 1898, 192 ид. (збирка Андрије Јовићевића).
15. *Сиромаш постао цар*. Богаташ сретне старца у башти. Старац га упита да ли би да му се несрећа догоди у младости или старости. Он одабере младост. Жену му отме цар, изгори

му кућа, једно дете му однесу вукови, а друго бујица. Годинама касније дође у град у којем је умро цар. Прогласе га за цара, схвати да је царица у ствари његова изгубљена жена и појаве се њихова деца. *Босанској вили* (бр. 8, година 2, 1887, стр. 125–126) послао Цвјетко Пеичић. **AaTh 938**

16. *Свјетска љепота*. Цар ожени најмлађу од три сестре да му роди двоје златне деце. Старије сестре из љубоморе замене децу штенадима, а цар казни жену закопавши је поред пута до појаса. Баба којој су сестре дале децу шаље дечака да извршава немогуће задатке како би их се отарасила. Јунак одлази по златни ђерђев уз помоћ чаробног коња (који му даје длаку за случај да му затреба, али се тај мотив не развија) и жени се светском лепотом. Девојка му каже све о мајци. Кад младић оде да је покрије, отац сазна истину, па обеси сестре и врати породицу кући. Штампано у *Босанској вили* (бр. 19, година 8, 1893, стр. 290–291), са знаком „Прибиљежио Јошо Пљевљак”. **AaTh 707**

2.13. Збирка Јована Мутића, бр. 78–3

Иако у литератури о сакупљачу који је Академији послао обимну грађу нема много података, Јован Мутић оставио је вредне биографске податке у својим писмима, сачуваним у Архиву САНУ, на основу којих је Јеленка Пандуревић реконструисала његову биографију:

Јован Мутић рођен је 10. априла 1868. године у Босанском Новом, од оца Петра и мајке Маре, рођене Гајић. Школовао се нередовно и недовољно, у родном мјесту Идвору (Хрватска), гдје изучава први и трећи разред основне школе, „дочим за други разред није ми познато да у истом бијаш, као што у четврти нисам ни завирio (...)”. Након смрти учитеља напушта школовање („премда се одлучивах и устручавах замолити Високу Земаљску владу да похађам у Сарајеву већу школу, али ми отац тада (ваљда из неке простоте) никако не одобри нити дозволи говорећи 'што ћеш ти тамо да се пошвабиш’). Служио је код трговаца и занатлија, безуспјешно покушавајући да изучи неки занат. У потрази за службом селио се из Приједора у Костајницу, а затим у Београд. Од 1888. је „финансијски стражар”, службеник Земаљске владе у Сарајеву. Службовао је у Фојници и Трнову, да би се 1896. скрасио у Калиновику. Трагом писама које је упутио Српској краљевској академији могуће је у општим цртама и дјелимично реконструисати његов животни пут. Посљедња тачка до које се могло пратити је поново Босански Нови, одакле се јавља писмом 1910, односно 1913. година, када је у *Босанској вили*, у посљедњем броју посљедњег годишта, објавио запис народне пјесме (2017: 17).

Наводи се такође да је „Стално, до пензије и послје пензионисања учествовао (...) у свим српским просвјетно-културним активностима”, као и да је био веома начитан.

Прочитао је дјела готово свих руских значајнијих писаца. Оформио је велику сопствену књижницу. Бавио се прикупљањем разних старина (...) Од младости се укључио у књижевно стваралаштво. Упркос томе није третиран кроз нашу књижевну историографију, али је познато да је „написао многе песме и краће прозне саставе увек из живота села” (Радојчић 2009б: 1016).

Склоност ка књижевноуметничком обликовању фолклорног текста и интересовање за књигу примећени су и код других сакупљача из Босне, па су тако приповетке Луке Грђића Бјелокосића обликоване према наведеном моделу, док постоје сведочанства о интересовању Јована Зорића за књиге¹⁸⁰.

Академији је Мутић слао лирске (78–2, 88–2) и епске песме (бр. 47, 78–1, 88–1), приповетке и загонетке (78–3). Збирка бр. 78–3 садржи разноврстан материјал – лирске песме, пословице, загонетке, а приповедака је укупно 59. Распоређене су у четири свеске. Приповетке су сакупљене

¹⁸⁰ У писму Академији наводи да је као ђак поседовао велику библиотеку и да је остао без ичега (АСАНУ–Е3–375).

у периоду од 1899. до 1901. године. Поред тога, сарађивао са *Босанском виллом*, у којој је такође објављивао грађу, а детаљан преглед доступан је у Пандуревић 2017.

Чајкановићева оцена збирке и сакупљачевог рада гласи: „Редактор је самоук, слабо писмен, али искрен, наиван, и у том погледу занимљив. Приповетке су кратке, примитивне, често без поенте и недовршене, готово увек фрагментарне” (1999: 451). Уз списак приповедака из збирке Чајкановић често оставља коментар да су приче недовршене или редуковане. Укупно је објавио 20 приповедака из Мутићеве збирке. У Предговору антологијског избора народних приповедака из 1929. године Јована Мутића сврстао је међу „најоригиналније” „приповедаче” (2001: 9), иако примери из његове збирке нису међу најбројнијим.

Имена појединих приповедача, понекад са податком о њиховим годинама, забележена су заједно са местом (Загорје) и датумом. Чајкановић сматра да „(...) је извесно да су све приче забележене у Херцеговачком Загорју”. Од Митра Младића забележио је највише приповедака – укупно 5, док се за остале наводи мањи број. Приповедачи су различитих година – за Митра Фалацића се наводи да је био ученик основне школе, а за Виндака Пухала и Ристу Мандића да су старци (за првог каже да је седамдесетогодишњи старац, а за другог да је тежак и певач из села Божиновића). Међу приповедачима наводи се име само једне жене – Анђе Владичић. Мутићеве приповедачи су Милош Жмукић (бр. 1, 2, 3, 15), Тодор Фалацић (4, 6, 58, 59), Никола Фалацић (5, 8, 9), Видак Капор (бр. 7), Митар Фалацић (10, 12, 33¹⁸¹), Лука Фалацић (11), Видак Пухало (13), Матија Фалацић (14), Риста Мандић (16), Никола Остојић (34, 35, 37, 57), Митар Младић (36, 39, 40, 46, 52), Перо Младић (38, 48), Ђуро Младић (41), Зелен Велетић (42, 43), Ђорђе Елез (44), Анђа Владичић (45, 50), Спасоје Младић (49), Хаћим Главановић (51), Панто Младић (56). Уз остале приповетке Мутић не оставља никакве податке.

У првој свесци имена приповедача, датуме и место приповедања доследно је бележио. У другој свесци престаје да даје ове податке, али доноси низ пословица уз приповетке. Само уз приповетку бр. 3 у првој свесци доноси пословицу – „Ко под другим јаму копа сам у њу пада”. Уз приповетку „Чобанин и змија” (бр. 17) у другој свесци бележи три пословице: „Док имаш добро чувај тј. човјек треба вазда да ради”; У радина комадина тј. ко ради онај ће и имати”; „Ко ради Бог му не брани тј. Ко добро ради и Бог га воли”. И друге пословице бележи по истом моделу – пословица + објашњење.

Бр. 18 – „Ко под другим јаму копа сам у њу пада тј. ко оће да превари другога неће њега веће себе”.

Бр. 20 – „Ласно је мален лончић напунити, али је тешко напунити велики лонац тј. луд ће човјек свашто вјеровати, а паметан неће”.

Бр. 21 – „Једна гобела у блато, а друга из блато. Тј. човјек који је сиромашан може и озгоднити кад добро ради а човјек који је богат може и осиромашити”.

Уз бр. 48 о лисици која вара друге животиње, а затим покушава да научи да лети сакупљач бележи „примедбу” без објашњења: „Ко под другим јаму копа сам у њу пада! Не може зло чинити, а добру се надати. Ко о злу другом мисли оно ће га брзо стићи”. У осталим свескама сакупљач одустаје од овог модела контекстуализовања једноставних облика. Може се приметити да је од свеске до свеске склон променама стратегије записивања, па тако у трећој свесци издваја непознате речи, дајући њихова објашњења у заградама. Ипак, то није од утицаја на саму грађу, која показује одређену стабилност у све три свеске. У збирци су међу приповеткама забележене и загонетке, досетке и припеви. Збирка се састоји од укупно 59 приповедака подељених на четири свеске (16

¹⁸¹ Мутић бележи само иницијал имена, а Чајкановић запис наводи међу приповеткама Митра Фалацића, вероватно зато што је Матија Фалацић ученик, од којег је забележио кумулативну причу/песму „Пошла кока на пазар” (бр. 14).

+ 17 + 14 + 12), на које овде упућујемо Чајкановићевом нумерацијом¹⁸², ради лакше прегледности. Убедљиво су најбројније хумористичке приповетке, али забележене су и приче о животињама, бајке, анегдоте и предања. Чајкановић, који је ову збирку оценио као занимљиву, већу пажњу придавао је управо другим жанровима, док је од шаљивих приповедака објавио само неколико. Познате приповетке и различите контаминације о појењу жедне земље, убијању газдиног пса који неће да крене кући са њиве, сакаћењу стоке, доношењу целе шуме уместо одласка у дрва, подметању кладе у кревет уместо јунака којег ривали желе да убију, цеђењу сира уместо камена, замени места јунака у цаку са чобанином у циљу избегавања смрти, растеривању лопова под дрветом и крађи њиховог плена, крађи и прекрађи меса, вештом лопову, надлагивању са Ћосом, говорењу погрешних ствари у погрешном тренутку итд. честе су на јужнословенском простору, У њима се сулуди поступци најчешће приписују једном од тројице браће (један луд, два паметна), док се у Мутићевој збирци различите врсте лоповлука и варања обично јављају као вид побуне јунака према хоцама, кадијама, верским старешинама или владарима. Претпоставка заснована на увиду у рукописне збирке и Чајкановићев избор јесте да је због велике распрострањености ових мотива Чајкановић одлучио да их изостави из објављене збирке и да на његову одлуку није утицала естетска успелост приповедака. Упоредивањем грађе чини се да се махом одлучио за оне приповетке које су ређе или по нечему специфичне, због чега су шаљиве приповетке остале по страни. Приповетке које највише одступају од сижеа описаних у интернационалним типовима обично садрже скаредне елементе (бр. 35, 36, 37, 49, 59). У индексу је такође изостављен опсцени фолклор (в. Dundes 2007: 105), због чега се можда варијанте разликују од идеалних типова описаних у њему. Чајкановић их није узео у обзир вероватно из истих разлога из којих је из збирке изоставио сличне мотиве у приповеткама других сакупљача.

Хумористичке приповетке највећим делом припадају групама које у индексу обухватају већи број типова, а код Мутића се међусобно преплићу – приче о будаластим људима (1200–1349), о вештом лопову (1525 и подтипови) и приче о глупом диву (100–1199). Ове подгрупе садрже омиљене теме шаљивих прича како на интернационалном плану тако и код нас. Приче о будаластим (лудим) људима могу тематизовати поступке који доводе до лоших или добрих исхода. Први случај илуструје прича о човеку понавља реченице не размишљајући о њиховом смислу, па добије батине (бр. 56): „Он му каже вичи од једнога хиљаду и он тако пође сrete ње носе мртваца у гробље и рече: помоз Бог од једног хиљаду онда га и они стану тући. Не мојте за Бога! Ја како ћу викати? Онда му они реку вичи то вам и прије и пошље и он тако пође и сrete сватове (...)”.

Поступци будаластих људи могу резултовати богаћењем паметног (бр. 51), што је такође ретко:

Па му она даде ћуп дуката и прође кроз село па дође пред другу кућу и ту нађе једну жену ње угони сунце у кућу. Па јој он рече помоз Бог! Добра ти срећа јабанција што то радиш жено? Ево Богме угоним сунце у кућу тад он рече: ево још има манитије. Пошто би ми ти ућеро сунце у кућу? Ако ћеш ми дати ћуп дуката ја хућу. Хоћу она рече: па одкиде једну он шимлу од куће а само сунце уљезе у кућу.

Позитиван исход се обично јавља у варијантама о догодовштинама тројице браће, од којих је један луд, а његови суманути поступци који доводе до срећног исхода блиски су типовима приповедака о срећним незгодама. Луди брат може својим поступцима довести до уништења имовине господара код којег служи и поред свега на крају ипак добити новчану накнаду.

¹⁸² Чајкановић сукцесивно наводи приповетке, не делећи их по свескама и не узима у обзир друге записе.

Па онда запомага оцу вичући О оца! О оца! Оца се озове Шта је болан! Ево све овце пропале у цомбу само репови се виде дође оца кад репови посађени по штали оца потегни за реп па се претури на врх главе ко реп се не држи мало. Онда оца рече манитом трчи по мотику заишти у оцинице он оде и оциници рече Дајми мало оциница како дати не смијем од оце он зовне оцу: Оца! Давиш не да ми оца викне подај ја како не даш те он уфати оциницу и сврши поса (бр. 9).

У приповеткама које припадају подгрупи о глумом диву најчешће јунак долази у сукоб са господарем код којег служи, где се јунакови поступци узимају као последица неправедне погодбе: „Дошо један момак те се у хоце најмијо за годину дана па му хоца рече Чујеш момче што год ти заповедим да ми радиш. Само немој се наљутиш: ако се наљутиш да ти задрем фашу” (бр. 52). Обично се јунак свети господару тако што наноси штету имовини и женским члановима његове породице (напаствује или убије жену, кћер или обе). То чини последњу приповетку посебно занимљивом зато што слуга једнако лоше поступа и према праведном послодавцу. Она открива да јунакови поступци нису увек реципрочни понашању његовог ривала, већ су последица његове природе и навика (бр. 59):

Био један човјек, који се вазда наимо и ишо у службу али није није мого достојати од 2 – 3 дана или највише једну неђељу. Једном сјеђаше у једној кафани један хоца пије кахву, а овај уљезе и сједе и он пити кахву и позна се с оцом добро здраво! Тад га хоца запита: Вјерети момче зашто ти није не достојиш је се год најмиш? Тад му овај рече: вјеруј ми ефендија: ја не могу није достојати због правде ја реци право а човјек ме оћерај па није не достојим.

У приповеци бр. 51 слуга упозорава хоцу на своје понашање, али га хоца и поред тога ангажује:

А опет они исти момак прође и облети око трећи брда па пред хоцу. Па га упита шта тражиш хоца? Онда хоца рече: тражим најамника, а момак рече ја ћу ти бити само ако се погодимо. Хоца упита како ти је име? Он рече: име ми је Ј. Онда хоца рече: баш су међер овди све је.....ши па се погоди ш њиме и одведе га кући. Пошто га доведе кући пита га хоциница какоти је име. Онда момак рече: Приметак онда га упита хоцина шћер какоти је име? Он рече: име ми је Прокопа хоци се и јес казо.

Неугледни јунак у шалјивим приповеткама обично је сиромашни „дедо”, који се такмичи са дивовима (бр. 31, 44).

Оно су била два дива та имали млин па ко год доћера у млин одма га она два дива смакну. Еле се један дедо нађе па реци: Ја сам свакако остарио одок и кад ме смакну нема зарара (штете.) еле отјерај дођи у млин, те заспи жито, еле завикаше она два дива: „Ајде Дедо донеси воде!” и дадоше му биволећу кожу. Онда јим дедо рекне: Дајдете ми ту мотику да часом ископам врело па да га часом донесемо у млин што би га се мучили и ишли толико пута (бр. 31).

Био ђед и баба који није ништа не имали осим једну козу. Каже ђед баби дај што да ручамо онда она каже: Јати немам ништа дати осим груду сира. Онда ђед узме они сир па тури у торбу, И понесе сјекиру. – Дође у једну планину, Па леже да спава. Наћега девет дива, па га пробуде; Онда он рече: Ја ћу ићи с вама (бр. 44).

Јунак приповедака које припадају подврсти о глумом диву обично није луд (односно срећан), већ паметан и сналажљив, а по томе му је сличан вешти лопов, главни јунак приповедака бр. 10, 24, 26, 33 и 57. Као највећи успех истиче се крађа краља: „Видиш ли што је лопов ти мени пишеш како нијесам вриједан изнаћи лопова и да излазим из Стамбола, а тебе мени донесе из твоје краљевине” (бр. 33).

У „Причи о хоци” (бр. 18) главни јунак истовремено сам себи наноси штету, поступајући као луд човек, а затим се сопственом домишљатошћу избавља из невоље.

Био један оца, па имао добра вола па поћера оног вола да га прода. На пазару срету га два човјека и запитају га је то гониш вола? Оца рече гоним на пазар да га продам. Она двојица оци рекоше вала добра вола! Само да му нијесу оба рога. Они проћоше, а оца проћера вола па кад од њих одмакне узме камен па

свом волу одбије један рог. Она двојица протрчу опет пред оцу и питају оцу оца ће то гониш вола? Оца им рече: Гоним да продам на пазар онда они реку вала добра вола да му није ни онога рога! Кад оца прође мимо њих оца узме камен те волу одбије и онај други рог (...) Доћера оца вола на пазар, али вола нико неће јербо је вол нагрђен без рогова и уши.

Кад дођу она двојица усијекли штапе те чобана баце у воду и штапима га проћерају на дно. За мало она двојица срету оцу ће чува око пута овце. Их! Окле ту оца? Та ми смо малопре тебе турили у воду. Еј! Моји драги! Да сте Ви мене још даље гурали штаповима ја би још оволико оваца имао. Тада она два поведу и себе и своје жене да и они тако траже у води и њих оба скоче у воду и потону, а капе им по врху пливају, а жене мисле спремили капе да ишту соли. Жене им успу соли и баче и капе са соли, а капе потону. Сад оне чекају своје људе Али их нема тад и жене скоче у воду и потопе се тражећи своје мужеве и тамо се подуше.

По овој амбивалентности јунак је сличан Насредину хоци, једном од омиљених типских јунака шаљивих приповедака, не само на подручју Босне него и шире. У збирци Јована Мутића хоца се најчешће јавља у шаљивим приповеткама као противник довитљивог јунака.

У збирци је забележено неколико прича о животињама, које у појединим другим збиркама потпуно или скоро потпуно изостају (нпр. код Ђурића са блиског терена). Прича „Јазавац и лисица” (бр. 3) има изражен поучни тон, некарактеристичан за приче о животињама, који се потврђује пословицом у функцији финалне формуле „Ко под другим јаму копа сам у њу пада”. Приповетку је Мутић записао од Милана Жмукића, заједно са две легендарне приче, што указује на приповедачеву склоност ка моралистичким наративима. Приповедање је неспретно, почиње питањем карактеристичним за овај тип: „Лисица и јазавац се побратиме и рече јазавац лисици колико ти имаш памети? Она му рече: Ја имам 70 памети А да колико ти имаш ја имам само 3 памети он јој одговори”. У наставку се лисичина и јежева памет више не помињу, а питање се објашњава на следећи начин: „Лисица је то њега питала због тога штоје она знала за ловачка гвожђа како би га навела тамо одајући около гвожђа”. Приче о животињама углавном не одступају много од типова који се јављају на јужнословенском простору и њихових особина. Лисица је слаткоречива, па њен говор одликује употреба деминутива: „Ој ви овчари! Дај те ми најмање јагњешце, даћу ја вама вељу питуцу”; „Кобо кобице! Отвори ми врата! Носим ти водице и зелене травице” (бр. 41). Када лисица жели нешто да добије, питаће „таје то”, а сакупљач бележи у фусноти „тобож да лисица тепа” (бр. 48). Две приповетке о животињама које иду на ћабу (бр. 42, 43) Мутић је записао од истог приповедача (Зелена Велетића). У првој животиње варају вука који је пошао на ћабу¹⁸³, док у другој животиње које су пошле са мачком на ћабу и заноћиле у пећини случајно плаше вукове. Вуков позив на ћабу не прихвата ниједна животиња, па се тако не остварује ни кумулативна композиција, док на мачков одговор да је кренуо на ћабу животиње одлучују да пођу с њим. Једина животиња коју вук/медвед успева да поједе је ждребе (бр. 41, 42). „Пијевац на дивану” (46) има структуру праве кумулативне приповетке са типичним мотивом да петао који је кренуо код цара носи животиње под крилом. Приповетка о лисици која краде мед под изговором да кумује (бр. 48) одступа од уобичајених варијаната по томе што лисица одмах поједе мед и окриви зеца, којег медвед затим убије, а затим лисица наставља да краде под изговором да носи породилји. Друга крађа прође некажњено, али лисица настрада покушавајући да научи да лети.

Мутић је забележио неколико бајки. Јунакиња бајке „Отац и његове шћери” (бр. 20) одлази од куће прерушена у младића, жени се принцем и на крају постаје мушко. Приповетка се уклапа

¹⁸³ Чајкановић наводи да је ово чест мотив: „О вуку који иде на хаџилук често се прича у средњевековним византијским и нашим умотворињама (в. Прилози 1 .с.); отуда тај мотив и у данашњим српским умотворињама” (1999: 486).

у традицију у којој постоји снажан епски импулс, захваљујући мотиву делије девојке¹⁸⁴, а истовремено припада распрострањеном интернационалном типу AaTh 514, док су мотиви промена пола и дивовске мајке која загрће ватру грудима („Наћемо цареву мајку ће дојама ватру грће на љеб да се испече. А ти узми па начини од дрвета лопату па јој подај и реци ето мајко чим се љеб загрће ватром а не дојама да ти изгоре”) чести у турским народним приповеткама (ЕВ, стр. 12–16). Јунакињина пркосна природа сугерисана је на самом почетку када оде од куће након свађе са оцем („Био један човјек па имао доста шћери, па му једна нешто исквари, те је отац почне карати. Она се на то ражљути, па скине своје одијело, а обуче мушко и одијело и оде у свијет”), а затим је потврђује претња цару приликом одласка у харач. Трансформација у мушко на крају бајке резултат је клетве. Име коња Накарада често се користи у бајкама за неугледног коња за којег се испоставља да има чудесна својства. На крају приповетке забележена је пословица, за коју није познато да ли је била интегрално део приповедања или је сакупљач придодао: „Ласно је мален лончић напунити, али је тешко напунити велики лонац тј. луд ће човјек свашто вјеровати, а паметан неће”.

Приповетка бр. 17, насловљена „Чобанин и змија”, варијанта је типа о немуштом језику, у којој јунак једноставно разуме говор животиња и понаша се као да га разумеју и сви остали:

Станко му одговори и рече: „Зар нијеси чуо? Кад гавран викаше Боже мили, чудна блага под оном плочом штоно мрка овца лежи на њој”.

Газда се насмије а жена га упита што се смијеш? Газда јој рече: Чујеш ће каже кобила коњу Причекај ти носиш само једно, а ја троје. Па шта носи троје? Жена рече: Носи ждријебе и тебе и у теби дијете.

Газда му рече: Зар нијеси чуо да он викаше вуцима ајте амо да једемо меса. Па уби и оног другога рече слуга: Нећу онога јербо он им одговара не идите амо док су ми ова два стара крњотка у глави.

Главни јунак зове се Станко, а слуга Раде. Коришћење личних имена у приповеткама јавља се и у збиркама са територије Војне крајине, код Јована Воркапића, Милана Обрадовића или Гаја Поповића. У овој варијанти јунак не успева да свој дар искористи, што у завршници резултује сиромашењем. Након што су отишли у планину да виде овце и чобанина, те је човек открио да је жена трудна и спречио заверу пса са вуцима, приповедач саопштава да су отишли кући и потрошили новац:

Тад газда појаха свог парипа а жена кобилу и дођоше кући. Тако даље све боље троши, а горе ради те тако све потроше. Што ћемо сад рече Жена: Да продамо овце и продадоше и овце и то потроше и сад што ћемо човјек говораше жена рече да продамо и кућу, и продадоше те тако све потрошише.

На крају су забележене пословице које поучавају да без рада нема ни богатства: „Док имаш добро чувај тј. човјек трена вазда да ради”; У радина комадина тј. ко ради онај ће и имати”; „Ко ради Бог му не брани тј. Ко добро ради и Бог га воли”.

Бајка бр. 22 под насловом „Јовић и див” о неверној мајци и њеном љубавнику има низ паралела у епским песама (в. Милошевић-Ђорђевић 1971: 31–50). Карактеристични поступак давања личних имена у бајкама овде је усклађен са епском традицијом, па је отац јунака „српски цар Урош”, а човек који га спасава Лазар. Јунак се зове Јовић, слично као у песми „Јован и дивски старешина”. На овом месту могло би се уместо човека у функцији помоћника наћи неко

¹⁸⁴ „Отац и његове шћери” (бр. 15) је новела са потпуно истим насловом у којој отац тестира три кћери да изађу на мегдан уместо њега. Исти мотив са агон који плаши прерушену кћер на ћуприји постоји у МБС 62. Овде најмлађа кћер показује да је достојна да замени оца: „Отац јој све даде без ријечи и она оде а отац оде на ћуприју и на ћули гуњ над очи, а девојка кад види прифати се за сабљу и наћера парипа да посијече оца тад отац запомага и каже јој даје отац њезин и она оде на мејдан и погуби оног мејданију” (АСАНУ–ЕЗ–78–3–1–99).

фантастично или животињско биће, а „арсланчад” јунак убија уместо да их задржи за себе. Епски импулс (Исто: 24) препознаје се и у појединим реченицама које имају форму епског десетерца: „На Јовића јуриш учинише”, „оде Јовић у шуму у лов”, „ја не могу сина погубити”, „кад увече Јовић дође”; епитетима и формулаичним обртима, као што је „дијете Јовић” или „звјерка љута”; конструкцијама које подсећају на епске („а највише ловом којим би ловио по планини”). Нада Милошевић-Ђорђевић темељно анализира сиже бајке о неверној мајци или сестри и епске песме, истичући у закључку студије да је у више махова указивао да „епика има тенденцију да црпе из бајке читаве сижее” (Исто: 357).

Од приповедача Николе Остојића Мутић је записао три приповетке о лудом и два паметна брата (34, 35, 37). Луди брат ће добити принцезину руку након што победи у трци уз помоћ магичног коња (бр. 35), а затим прави лопату дивовској мајци која загрће тесто и преће хлеб грудима, док ће у другој приповеци златне предмете којима ће освојити царицу добити уценом, од удатих жена (бр. 37). Јунак решава задатак помоћу животињског помоћника: „Док изби још један вранац, а он скочи па га уфати и узме она два па их поведе кући. Док му завика они зелени коњ: Кућеш нас то Богати? Оћу Вас водит кући! Не мој зекан му рече: већ у нас три изчупај три длаке из репа па кад ти који затребамо на пржи ону длаку кога хоћеш, па ћемо ти сами доћи” (бр. 35). У хумористичкој новели са еротским мотивима (бр. 37) неугледни јунак изнуђује магичне предмете од царице, као њен љубавник:

Само ми дај да се добро наједем те се обоје наједу па кадуну уфати те овесели. Пошто посо сврши кадуну му рече: „Иди опет тамо па сједи ће си и сидио сад ће ага доћи”. Док се помоле керови агиница му рече: „Бјежи тамо ето аге посјеће и мене и тебе”. Нећу Богами што ми нећеш дати ону златну преслицу и вретено.

На крају постане цар, а приповетка се завршава царичиним коментаром: „Бе аферим баш си мајстор”. У бајци о Ћоси који обилази своје кћери удате за дивове (бр. 40) нељудски зетови осећају присуство човека:

Док ево ти дива бир дође у пећину каже: ће оно инсанска душа мирише? Она рече дошао ми бабо, а див рече: Та ће је зови га амо, онда га она доведе зар си дошо Ћосо? Ево јесам рече Ћосо добро здраво па нека си дошао буди ти оди неки факат онда ћосо рече: Ја ћу ићи кући одма! Е ћосо кад ћеш ићи кући што хоћеш да ти дам? А Бога ми брате најволио би да ми хоћеш дати ону готовачу тенцеру јер немим учемда метнем чорбе.

Када цар покуша Ћоси да узме тенцеру под претњом да ће га ухапсити, он ће искористити батину коју је добио од другог зета:

(...) окле ти то ћосо? Дао ми див реле ћосо: Дај ми одма готовачу тенцџеу ја ћу те одма у хапсити. Ћосо му рече: Ја не дам цару Бога ми а цар га не пита већ му узме готовачу тенцеру та је понесе, а ћосо завика: офура бакета а бакета поче лупат цара а цар запомага: Хај ћосо! Забога! Ћосо завика саула бакета? А цар му остави тенцеру и оде своме двору.

У збирци нема демонолошких предања, док се етиолошка препознају у комбинацији са другим жанровима. Мутић је забележио два културноисторијска предања о Краљевићу Марку (бр. 32, 55) и једно о Милошу Обилићу (бр. 55), која се по дужини приближавају приповеткама. Два (бр. 32 и 58) су више у форми предања, која се препознаје и кроз формуле „наш народ прича” и „веле људи”, док је бр. 55 блиско епској песми. У предању о Краљевићу Марку (бр. 32) стицање надљудске снаге и Шарца (бр. 32) приписује се пријатељству са вилом. У другом предању о Марку (бр. 55) реченица се повремено обликује као епски десетерац (исто је приметио и Чајкановић 1999: 457): „Одмакни се мрки каурине да ми дадеш и три чизме блага не бих ти робља дао”, „Ја се сужањ више понаљутик гледајући робље у синциру”; користе се стални епитети („бијела врата”, „црни Арап”) и вокатив („мрки каурине”, „сужањ невољниче”), који може вршити функцију субјекта

(„Онда викне стари Игумане”). Поетска средства карактеристична за епску песму користе се тек када јунаци ступе у дијалог. У предању о Милошу Обилићу (бр. 58) истиче се неугледно порекло јунака у опозицији са племићким пореклом Марка Краљевића. По дужини записана предања се приближавају приповеткама, што не мора да говори ништа о карактеристикама и врстама предања на овом простору, већ може да указује на то да их је сакупљач управо и записао због дужине и развијености мотива.¹⁸⁵ Сакупљач бележи укратко опажања у вези са културноисторијским предањима на терену:

Највише наш народ прича о велика два јунака Марку Краљевићу и Милошу Обилићу. О Марку је највише се причало и о његову животу по свијету и знасе кому је и отац и мајка. А за Милоша баш много нема да свијет износи само што је био „славан јунак”. Људи за Милоша причају да се родио у Херцеговини и родила га чобаница Јана ђевојка код оваца са Змајом га имала и оставила га у планини и виле га задајале док су га одраниле.

Развијеност предања о јунацима у вези је са развијеном епском традицијом на овим просторима. Велики број записа има паралеле у Вуковим збиркама. Имајући у виду податак да је сакупљач био „начитан” могуће је да му је Вукова збирка била узор, те да је варијанте његових приповедака сматрао значајним. Шаљиве приче „Зла жена” (бр. 5 > СНП I, 1)¹⁸⁶, „Ортаци и хајдуци” (бр. 26 > СНП II, 47) и „Ласно је украсти, ама ваља смислити како ће” (бр. 57 > СНП II, 46) имају своје варијанте у Вуковој збирци, затим приче о животињама „Прича о мачку” (бр. 19 > СНП II, 49) и „Није ласно мудра преварити” (бр. 41 > СНП II, 50), као и бр. 17 „Чобанин и змија” (СНП II, 3). У приповеци о судбини „Радул бег и Наход” име детета које је ловац пронашао је Наход, као у епској традицији¹⁸⁷, док бајка „Јовић и див” има низ паралела у епским песмама, што значи да су вероватно типично епски сижери ушли у бајку. За приповетку „Предојевић кнез и његов братић Никола” (бр. 12) Мутић наводи да је из епске песме¹⁸⁸, а судбина јунака познатог и као Хасанпаша Предојевић тематизована је у епским песмама и културноисторијским предањима. Блискост са предањима огледа се и кроз интегрисање низа предања о настанку имена различитих локалитета. Паралеле међу епским песмама и предањима наводи Чајкановић и примећује:

Скупљач (Мутић) каже у примедби да је прича узета из песме; то се јасно види и по тексту, у коме је сачувано доста епских израза и представа („грозно плакао”; „љуба кнежева”; „луђано дјетешце”; „жир с букава јела, а с траве росу пила”; мајка узме *ибрик од сребра*: „каднокад ми од зеца одреже опанке. а од лисице танке опутце”; „хранио ме медом и шећером, а стерала сам свплу и кадифу”; „рана од јуначке педи” итд.)” па чак и доста десетераца (1999: 539–540).

Мутићев запис бр. 27 близак је легендама о свецима који ходају земљом прерушени у просјаци. Јунак ове приповетке је Високи Стеван, чиме се приповетка приближава културноисторијским предањима. Уводна формула такође подсећа на предања, захваљујући облику „веле”: „Обуче се једном веле Високи Стеван у стару робу и пође по свијету да проси”. Владар не кажњава и не дели правду, већ узима новац од богатих да би дао сиромашнима, што је

¹⁸⁵ Уз приповетку „Богати Јов” (бр. 1) бележи етиолошко предање о настанку лековитих трава, али као напомену.

¹⁸⁶ У Мутићевој варијанти човек поставља жени замку, док у Вуковој она случајно упада у јаму. У обе се јавља мотив кошења ливаде, али се код Мутића муж и жена не расправљају о томе како је ливада кошена, већ иду да косе ливаду, а женина зла природа се описује потребом да све ради супротно: „Један пут он пође да коси а при поласку рече жени ни пошто данијеси донијела ручак а он то зна кад јој рече да не донесе даће она донијети. Човјек косећи нађе једну дубоку јаму па метне преко ње танких малих пругића, па онда на оне пругиће метне у кошење сјена. Док своти оне жене ће носи њему ручак сједе човјек да руча, а жени рече: немојти мени сјести на то сјено. Жена брже боље сједне на сјено и одлети у јаму”.

¹⁸⁷ За приповетке о судбини уобичајено је да се јунак зове Најдан или Најден.

¹⁸⁸ Војислав Јовановић Марамбо овај пример узима као доказ фабриковања народних прича на основу народних песама, наводећи да је преузета из *Босанске виле* (2001: 468).

чинио све док његова дела нису откривена: „Одим с тога да видим како свијет живи припознајули и помажули згоднији сиромашнима и да се не заустави код тебе и не каза се још дуго и далеко тако по свијету ходио и просио”.

Малобројне легендарне приче из Мутићеве збирке не садрже хумористичке мотиве. Прве две приповетке у збирци припадају овом жанру и потичу од истог приповедача. Базирају се на истој теми – искушавању вере. Прва за предложак има библијску причу о богатом Јову, чија је апокрифна верзија имала неколико српских преписа (Јовановић 2005: 487).¹⁸⁹ У њој Бог искушава Јовову веру преко ђавола, док у другој то чине анђели. Друга приповетка припада интернационалном типу који не садржи религиозне елементе – чаробњак тројици браће испуњава по жељу; браћа која траже богатство, а затим не покажу захвалност – буду кажњена. Најмлађи брат добије жену, а његова захвалност и гостопримство иду дотле да за чаробњака жртвује сопствено дете.

У том дођу два Анђела с неба у оног што жељаше да имаде доста мала и мољаху да им што удијели макар оног мрког овна што су они видјели. Он им говораше да би волијо вас мал дати него оног овна и ништа им не даде. Дођу они у оног другог и говорећи можемо ли ноћити он им рече да могу Али они кажу ми нећемо ноћити ако нам нећеш дати оно дијете да закољемо и да поједемо он им рече док упитам жену па ако жена дозволи он бранит неће. И упита жену жена каже да не брани. и ако то поједу даће Бог друго.

Овакав сижејни склоп Нада Милошевић-Ђорђевић наводи као други од два типа песама о жртвовању детета:

У нашој народној традицији, међутим, сасвим се јасно издвајају два типа песама о жртвовању сопственог детета. Први, уклапа мотив о Аврамовој жртви у стереотипни епски оквир о доласку „књиге” са непријатном вешћу. Други тип спаја познату структуру легендарне приповетке о Богу и свецима који идући по земљи проверавају људску побожност и гостопримство, са мотивом о жртвовању сопственог детета за оздрављење ближњег (1971: 283).

Поред блискости теме божанства које кажњава и награђује људе усменој традицији, песничке обраде библијских мотива у западним крајевима могу се „приписати пре свега улози цркве”. Закључак да су на „популаризацији библијске легенде о Авраму и Исаку” радили „католички фратри, који су је уносили у своје беседе и казивали на народу близак начин” (Исто: 286) могао би се проширити и на православни свет (проповеди) и применити и на друге библијске приче, као што је овде приповетка о Јову.

Збирка садржи приче о срећи (бр. 4) и судбини (бр. 6), као и једну приповетку о добрим поукама (бр. 21), која спада међу учесталије типове на овим просторима. Уз њу је забележена пословица која поучава о значају вредног рада: „Једна гобела у блато, а друга из блата. Тј. човјек који је сиромашан може и озгоднити кад добро ради а човјек који је богат може и осиромашити”. И у овом случају смисао пословице није исти као смисао приповетке. Наиме, у приповеци о мудрим саветима материјални статус јунака се не мења, није важно за морал приповетке да ли се јунак добрим радом обогатио или обрнуто, већ да је исправно потрошио три зарађена дуката и да се на тај начин враћа равнотежа због неправедне исплате од стране господара. Приповетка о срећи садржи занимљив мотив преношења среће са пса на дете у стомаку трудне жене која је пса појела у незнању:

¹⁸⁹ Чајкановић штампа ову приповетку, као и предање о Вавилонској кули из збирке Драгутина Костића (бр. 1). Чињеница да из Костићеве збирке друге записе није штампао наводи на закључак да је приповетке које садрже библијске, односно апокрифне мотиве сматрао занимљивим и значајним.

И рече човјеку месо баџи. Ја сам дошо да ти смакнем пса јербо тије он био срећан и кућу чувао па сам ти стијо срећу одузети али не могао јербо је жена лазнула па је она срећа прешла на оно дијете којећ ће жена родити и то ће ти дјете бити срећно и докле год ти буде живо и ти ћеш боље и боље бити”.

О преношењу среће са животиње и мотиву конзумирања „срећног” пса в. Радуловић 2012: 383–384. Мотив члана породице који доноси срећу постоји у Вуковој варијанти „Усуда” (СНП II 13). Приповетка о судбини „Радулбег и Наход” такође је интересантна зато што господар обично ангажује слуге да убију јунака којем је суђено да га наследи, док је овде Радулбег „знао за једну јаму и ко тој јами дође и завиче: ’Ја бумбул мој’ Нешто излети двоје ко двије кокоши и оног удаве”. Приповетка о прогоњеној девојци (бр. 45) једна је од ретких које је Мутић записао од жене, Анђе Владичић. Припев којим синови цару опевају шта се догодило овој приповеци даје лирски набој:

Пита јих цар би сте ли могли шта јести? Не би смо вала бабо ништа само нам донеси једну цаку љељака. Цар им одма добави цаку љељака они узму па почну говорити: Ево љељак ево два. Ти си нашу мајку довео па ти је родила два сина ево љељак ево два.

У новели о неугледном јунаку који добија девојку (бр. 38) јунак није само нижег порекла већ га на почетку приповедач означава као баксуза који није способан ни да сачува зечева¹⁹⁰. Због тога ће му отац рећи: „хајде хаирсузе неш више код мене”. Изостављен је део са принцезиним белезима. Две приповетке (бр. 7 и 28) тематизују брачне односе и интриге, међутим, бр. 7 („Господар и слуга”) је блиска је блиска приповеткама о судбини. Неправедни слуга, љубавник господарева жене, украде писмо са налогом за погубљење писмоноше и тако сам настрада, након што је хтео праведног слугу да пошаље у смрт. Религиозно-моралистички тон, који заједно са опозицијом између праведног и неправедног слуге новелу чини блиском приповеткама о два брата, остварује се захваљујући сцени у којој се праведни слуга моли у цркви пре испоручења писма.

Господар је био код суда некакав чиновник па напише суду „Славни суде! Чим овај дође одма га посијеците и пошаљите главу назад кога ја пошаљем по њу!” Даде писмо праведном и однесе. Наиђе на једну цркву служба се служи ђаци пјевају Он се сврати да се моли Богу. А господар пошаље другог неваљалог слугу да донесе главу и овај наиђе на цркву и опази ђе се он Богу моли и говораше зар нијеси отишао зашто не похитиш тебе је господар спремио суду да предаш писмо, а ти се Богу моли па му измаче писмо иза појаса и оде суду.

Приповетка бр. 28 говори о везиру који је пред табуцију поставио немогућ задатак како би дошао до његове жене, а приповедање је изузетно обојено турцизмима: „Табуција затвори свој дућан и оде кући забринут. Кад је дошо кући опази на њему жена даје карли (невесео) те запита шта ти је? А он одговори да му је Везир наредио да сјутра мора настругати товар талаши и донијети тј. од акшама до сабаха”. Акценат је стављен на психолошко стање јунака и његову забринутост због немогућности да изврши задатак, а све се разрешава интервенцијом више силе – везир изненада умире.

Сакупљач углавном испод наслова приповедака бележи да је реч о народним причама, осим у неколико случајева где ће приповетке другачије одредити. Нпр. за њега бр. 10 „Гачанин” није само народна прича већ „народна мала прича”, односно анегдота. Иако је реч о интернационалном типу приповетке, Мутић препознаје њен „локални” карактер у везивању догађаја за Гачанина који је преварен у Сарајеву. „Ишла двојица Гачана у Сарајево су двоје коња. Кад су били на Миљацку један ће рећи: Вала Богу колика је ова Миљацка! Баш у њој има 100 кабала воде! Другиће нато Ах бестијо једана коллико спрда 100 кабала овде. Није истина да

¹⁹⁰ Чување зечева је задатак у типу АаТh 570.

толико има (бр.10)”. Осим тога, назначиће да је бр. 12 – „народна прича из пјесме”, док ће за бр. 16, 29 и 30 нагласити да је реч о истинитим догађајима. „Салих Земанић” (бр. 16) говори о Турчину који је прекршио табу рада на празник и због тога је кажњен без обзира на припадност другој вери. Наратив је жанровски веома занимљив, зато што садржи елементе анегдоте, веровања и етиолошког предања (зашто Турци славе Светог Прокопија):

Пође Салих Земанић из Калиновикана на Прокопов дан са сјекиром у Каћину да сијече јапију дрвену, а био му чивчија Лазо Миросавић уз кућу. Онда Салих рече: Хајде влаше да данас сијечемо јапију! Онда Лазо рече: Драги Салих ага! Вјереми ја данас нећу нити смијем јер је данас свети Прокопије (бр. 16).

„№ 29 и 30 нису приче, већ истинити догађаји из сарајевске околине, од извесног културно-историјског интереса”, наводи Чајкановић (1999: 451). Обе говоре о корумпираности турских власти. Анегдота о лопову (бр. 29) испричана је једним делом у првом лицу:

(...) и видио сам на моје очи (рече ми кнез) Ђе Бинбаша са завтијама ишиба неколико људи преда мном да кажу за Ђустовића (ајоша) (Сведно што је знао за њега.) А зно је и то да је мени заповједио пред Ђустовићем и Анциом Султановићем да ја не смијем ником казати што брате мој до данас не смједо никоме казати до Аустрије.

У другој (бр. 30) се налази један од ретких коментара забележених од стране сакупљача који се односе на приповедање – „Спремио (биће да је хотио рећи спремљаво.) ућумет Бинбашу и завтије да јих траже али увјек јављаше ућумету да јих наћи не могу”. Приповетка о детету и медведу (бр. 23) је такође локалног карактера, иако то нигде није посебно истакнуто. У њој је кроз анегдоту о детету које је убило медведа описана горштакча природа Херцеговаца. Иако је приповедана у трећем лицу, коришћена је перспектива случајног посматрача, који је уједно и сведок догађаја. На истинитости догађаја се не инсистира, али се истиче кроз описивање зачућености не само случајног пролазника већ и чланова породице младића.

Човјек пристане за ђететом, а дијете стане на пут и завика: „Чика Медо да се похрвемо!” Међед то чује и пође пропевши се на стражње ноге и зинувши на дијете. Дијете пружи му ону руку што је у њој шиљак па тури Међеда у чељусти. Међед почне мумљати и вавољити како би се шиљка кутарисао. А дијете другом руком распори Међеда. Међед се сложи на дијете да се је дијете једва ископрцало испод мртва Међеда. Човјек се је томе дивио и то чудо гледајући. Дијете даде човјеку нож и прифати козе и оде кући. Човјек стиже своје кириције и приповиједао им је што се у тином часу догодило. Укућани нијесу вјеровали док нијесу отишли у шуму и нашли мртва међеда и козу.

Чајкановићеве интервенције на текстовима биле су у већини случајева неопходне зато што је интерпункција у Мутићевом рукопису или нетачна (двотачка и наводници употребљени на погрешним местима) или потпуно одсутна, као што се може видети из примера који су овде наведени без интервенција. Због поетске природе текста у причи „Пошла кока на пазар” (бр. 14) није мењао ништа осим правописа. Чајкановић је одређује као „*причу бројаницу*” (1999: 487), а код Вука су оне сврстане међу песме. Чини се да је приликом редакције желео да задржи „наивност” Мутићевих записа, коју је истицао као врлину. Приповедач је био дете (Матија Фалацић), а од њега је записао и бројаницу „Срећу у кућу”, за коју даје напомену – „дјетиња”. Кумулативне и верижне приче често се доводе у везу са дечјим фолклором.

Плеонастичне реченице, сувишне или поновљене речи и конструкције изостављене су из текста, како би се постигла боља кохезија: „На један пут замоли ђаво (Сатана) Бога говорећи” > „Једанпут замоли ђаво Бога” (бр. 1 > Ч 158); „и тако му је све ишло за руком више но што би он радијо” > „и све му је ишло за руком” (бр. 4 > Ч 187); „па жао му дијете кроз његово тјело пробости” > „па му жао дијете пробости”, „и дадега једној жени код себе тему га дојила и ранила док је дијете могло јести својим устима” > „и даде га једној жени те му га дојила и ранила”, „Иза тога времена” > „Једног дана” (бр. 6 > Ч 196); „и шњима свога јединог сина Јована тамо да се

изучавају” > „и шњима свога јединог сина Јована”, „Иза тога се прозвала наша позната планина Чемерно” > „Иза тога се прозвала планина Чемерно” (бр. 12 > Ч 148); „и ти да се потурчиш цар му говораше” > „и ти да се потурчиш” (бр. 13 > Ч 95); „па скине своје одијело а обуче мушко одијело” > „па скине своје одијело, а обуче мушко”, „па ми начини справу што ћу љеб запретавати” > „па ми начини чим ћу љеб запретавати” (бр. 20 > Ч 48); „сиромашак дође” > „дође сиромашак” (бр. 21 > Ч 82); „нађу једну пећину код које се и настанише” > „нађу једну пећину”, „Јовић одма прогледа својим очима зафаљујући Богу” > „Јовић одма прогледа и зафали Богу” (бр. 22 > Ч 22); „А поп ће њему на то са питањем” > „А поп ће њему на то”, „ђак се слегне раменима претрпивши ударац не говорећи ни једне” > „ђак се слегне раменима и не рече ни једне” (бр. 25 > Ч 201); „изађу царске слуге да виде које. Запитају га које и какоје и шта оће” > „изађу царске слуге и запитају га ко је и шта хоће” (бр. 27 > Ч 146); „Био један везир у Сарајеву што није имо по великој прилици великог посла” > „Био један везир у Сарајеву”, „гледо кроз пенџер са једнога пенџера кроз други не били угледо чију лијепу жену” > гледо кроз пенџер не би ли угледо чију лијепу жену”, „ Везир се ражљути те спреми опет брже да дође. Послије тога намисли и рече” > „Везир се ражљути, па рече”, „Опет жена и везиру¹⁹¹ кад је спремила и доњела зовне свога човјека да вечерају” > „Жена га зовне да вечерају” (бр. 28 > Ч 117); „Док полеће златна кутија низ воду залеће се слушкиња па уфати кутију од злата” > „Док одједном полеће златна кутија низ воду, а слушкиња се залеће па је ухвати” (бр. 45 > Ч 63); „кад дође метнувши га у чабар” > „кад дође тамо” (бр. 54 > Ч 190); „да преноћи у тој пећини” > „да у њој преноћи” (бр. 55, није штампана код Чајкановића).

У „Причи о сиромашну човјеку” (бр. 21 > Ч 82) изостављена је цела реченица: „Погоди се сиромашак за 3 мјесеца 3 дуката да служи” зато што у овом типу приповетке јунак одлази у дугогодишњу службу и по повратку кући затиче одраслог сина којег помисли да убије у незнању (али то не учини захваљујући савету који је купио). Дужина службе не одговара неопходном протоку времена да јунаков син одрасте и вероватно је последица заборавности приповедача, а Чајкановић изоставља овај податак јер утиче на логику приповедања. У исто приповеци исправља у реченицу: „Тад старац опет ушути а старац извади и трећи дукат и рече (...)”, такође због грешке која је настала приликом приповедања или записивања: „Онда старац опет ушути а сиромашак извади и трећи дукат и рече (...)”. У шаљивој причи „Три брата” (бр. 34 > Ч 200) изостављен је цео крај: „Пошто дође питају га: Како кутариса? А он рече: Једва Ристами! Бир ме стиже заћерами два наџака у два бисага а миздрак у кобилу. Какав му је миздрак биме њиме пробо да не сврати у кобилу.” Изостављен је почетни део предања о Милошу Обилићу (бр. 58 > Ч 142) у којем Мутић даје пар општих реченица о културноисторијским предањима: „Највише наш народ прича о велика два јунака Марку Краљевићу и Милошу Обилићу. О Марку је највише се причало и о његову животу по свијету и знасе кому је и отац и мајка. А за Милоша баш много нема да свијет износи само што је био ’славан јунак’”. Чајкановић је био склон изостављању коментара и у другим текстовима објављеним у збирци задржан је само основни приповедни склоп.

Неке интервенције нису биле неопходне – замена редоследа речи у реченици: „лежати на мекану ђубрету” > „на мекану ђубрету лежати” (бр. 1 > Ч 158); „ноћит неће” > „неће ноћит” (бр. 4 > Ч 187); „кућу српску” > „српску кућу”, „пита он” > „он пита” (бр. 6 > Ч 196); „паша нови” > „нови паша” (бр. 12 > Ч 148). Имперфекат и глаголски прилози замењени су перфектом других глагола: говораше, говорећи > рече, упита га (бр. 4 > Ч 187; бр. 13 > Ч 95), „сјаха цура” > „цура сјаха” (бр. 20 > Ч 48); „ђак узме” > „узме ђак” (бр. 25 > Ч 201); „хоџи оде” > „оде хоџи”, „хоџи рече” > „рече хоџи” (бр. 51, није штампана код Чајкановића). Чајкановић је такође вршио

¹⁹¹ Вероватно је требало да пише „вечеру”.

интервенције на приповеткама бр. 51 и 55, али оне нису ушле у коначни избор за штампање у збирци *Српске народне приповетке*.

Као што је већ истакнуто – Чајкановићев избор приповедака из Мутићеве збирке не осликава њен прави карактер. У њој доминира хумористичка приповетка, често еротског карактера, док у Чајкановићевом избору преовлађују други жанрови. Језик и стил приповедака у Мутићевој збирци је једноставан и одликује их „фрагментарност” коју примећује Чајкановић, али приметан је и велики број турцизама. Мутићева збирка најобимнија је са простора Босне у корпусу који је обухваћен овим истраживањем. У хумористичким приповеткама у функцији јунаковог противника најчешће се јавља хоџа, а затим и кадија, паша или бег, што ове јунаке чини маркираним с обзиром на то да су приповедачи махом били хришћани. Није познато ко је приповедао анегдоте забележене под бројем 29 и 30, али оне најбоље осликавају виђење турске власти, која је представљена као корумпирана и неодговорна.

*

1. *Богати Јов*. Бог искушава Јова – одузме му све и остави му само црве. Ђаво дође код њега и Јов му да два црва јер нема ништа друго. Ђаво их претвори у дукате и покаже Јововој жени, која замера Јову што дели новац. Бог га излечи и врати му све када види да ни то није поколебало његову веру. **Ч158**
2. *Два брата*. Богати брат одбије да анђелима да овна. Брат који анђелима жртвује рођеног сина буде награђен тако што дете оживи и добије богатство свог брата. **AaTh 750***
3. *Лисица и јазавац*. Лисица има 70 памети, а јазавац 3. Јазавац два пута помогне лисици да се ослободи замке, али лисица одбије да помогне њему. Јазавац је на превару угризе за нос, ловац пусти њега, а ухвати лисицу. **AaTh 69****
4. *Срећан пас*. Турски пашалија заночио у кући неког човека и наредио му да закоље пса, али да нико не окуси меса. Домаћинова трудна жена окуси, након чега пашалија открије да је хтео да убије пса јер је човеку доносио срећу, али да му је план пропао јер је срећа прешла на дете. **AaTh 939*** (Ч 187)
5. *Зла жена*. Човек имао злу жену, која стално тера инат. Намести јој да упадне у јаму, али се покаје због деце и врати се по њу. Извуче ђавола, који га научи како да истера ђавола из цареве кћери. Овај ђаво уђе у краљеву кћер, па човек пође и њега да истера. Запрети му својом женом и ђаво побегне у море. **AaTh 1164D**
6. *Радул-бег и Наход*. Детету одређено да наследи бега. Бег нареди убиство, али дете пронађе ловац и отхрани га. Бег сазна за то и нареди убиство младића у писму. Нека девојка га упозори и да му друго писмо у којем пише да треба да се ожени беговом кћери. Бег га пошаље код јаме из које на речи „ја бумбул мој” излеће „двоје” да удаве оног ко говори. Девојка му опет помогне да ухвати „оно двоје” из пећине и пусте их на Радул-бега. **AaTh 930** (Ч196)
7. *Господар и слуге*. Господаревој жени је слуга љубавник. Господар нареди погубљење поштеног и праведног слуге, али слуга љубавник узме писмо и сам буде погубљен. Господар запали супругу и награди верног слугу. Мотив Уријиног писма.
8. *Човек и жена на суду*. Жена упеца две рибе и стави их у њиву. Муж их изоре и да жени да припреми ручак. Посвађају се да ли је могуће у њиви упецати риба. Хоџа и кадија пресуде у женину корист и муж добије батине. Жена смисли план да се освети и позове хоџу, кадију

и будалу код себе. Дође хоџа, она га удави и пошаље будалу да се отараси тела код воденице. Удави и кадију, а кад се будала врати, каже су да је то човек којег је већ однео и да се вратио. Он однесе и њега, али се уплаши од млинара да је овај опет оживео и побегне од жене. **AaTh 1381A + 1536B**

9. *Манит и паметан*. Паметан и луд брат чувају хоџи овце. Луди брат оде по храну, па у повратку даје хлеб жедном псу и поји жедну земљу. Затим паметни брат оде по храну, а за то време луди закоље овце. Луди брат напаствује хоџину жену, преваре хоџу да су овце у штали и он им исплати новац. **AaTh 1291B + 1681B**
10. *Гачанин*. Гачанину, који је ишао у Сарајево, украли ждребе. Он настави даље са кобилом, а лопов стави себи улар. Човек се уплаши и побегне, па остане и без кобиле и без ждробета. **AaTh 1529**
11. *Лисица вара међеда*. Медвед украде кацу сира, вук донесе овцу, а лисица мед. Све ставе на гомилу да деле. Лисица краде мед под изговором да је зову да кумује. Вука убију кад она замени измет приликом утврђивања ко је појео мед. После узјаше медведа и подсмева му се говорећи „болан здрава носијо”. **AaTh 15 + 4**
12. *Предојевећ кнез и његов братић Никола*. Кнез послао турском цару свог братанца уместо сина. Дечак постао паша, па се осветио стрицу кад се вратио. Ч148
13. *Патријарх и цар*. Патријарх сачувао главу у опклади са царем. Цар нашао право хришћанина да га потурчи, а патријарх од „хришћанинове” мртве мајке добио потврду да је човеков отац Турчин. Ч95
14. *Пошла кока на пазар*. Кумулативна. Кока прети грму да ће га обрстити коза, кози да је ће појести вук ако не обрсти грм итд., а затим набрајање иде уназад. Слично типовима **AaTh 2027* + 2030C*** (Ч9)
15. *Отац и његове шћери*. Човек био превише стар да се одазове на мегдан, па пошаље најстарију, средњу, па најмлађу кћер. Сваку сачека преобучен на ћуприји да види да ли ће се уплашити. Најмлађа се једина не плаши и тако победи на мегдану. Слично типу **AaTh 884B**.
16. *Салих Земанић* (истинит догађај у Загорју). Турци славе Светог Прокопија од кад је Земанића убило дрво када је на тај дан ишао у дрва, иако му је речено да не иде.

Друга свеска

17. *Чобанин и змија*. Немушти језик. Чобанин спаси змију из ватре. Змијин отац му да „безмитни” језик. Нађе благо слушајући о чему причају гаврани, обогати се, купи кућу и овце. Захваљујући немуштом језику сазна да је жена труда и да је један пас планирао заверу са вуковима. Остане без новца и прода кућу. **AaTh 670**
18. *Прича о хоџи*. Хоџа не може да прода вола којем је одсекао рогае и уши по савету неке двојице људи. Закоље вола и баци га псима. Пребије пса јер неће да плати месо, а пас ископа новац. Она двојица закољу волове да и њима пси плате, али кад се то не догоди, убаце га у цак како би га бацили у воду, а он замени места са чобанином, рекавши му да хоће да га ожене. Превари ову двојицу да је у води нашао овце, па они скоче заједно са женама. **AaTh 1007 + 1003 + 1737**

19. *Прича о мачку*. Странице 17–20 недостају у рукопису, али је приповетка објављена код Чајкановића. Животиње се уплашиле мачка. **AaTh 103** (Ч 3)
20. *Отац и његове шћери*. Отац се посвађа са једном од кћери и она се преруши у младића, те неком човеку одбрани најмлађег сина од аждаје након што му је већ седам синова погинуло прве брачне ноћи. Добије коња Накараду, који уме да говори и помоћу њега прескочи ограду, те јој цар да руку своје кћери. Цар жели да га убије јер принцеза сазна да је младић женско, па га пошаље у харач (одсече некој баби нос и запрети цару да ће исто проћи ако не да харач); по дивље коње (кобила се милује са Накарадом); по дивовску круну (дивовска мајка грће ватру дојкама). Див је прокуне да постане мушко, па принцеза прихвати брак. **AaTh 514**; (Ч48)
21. *Прича о сиромашну човеку*. Сиромах током дуге службе зарадио само три дуката и њима платио три мудра савета. Тако је избегао затвор, обогатио се и избегао убиство рођеног сина. **AaTh 910B** Ч82
22. *Јовић и див*. Цар Урош хтео да погуби супругу, па се она са сином Јовићем сакрила у пећину. Див је наговори да га погубе. Прво се надиграва с њим, затим га пошаље по јабуке из језера које чува арслан. Јовића победи тек кад се опет надигравају, извади му очи и баци га у јаму. Неки човек га излечи травком, видевши да су на исти начин птице излечиле другу птицу, он убије мајку и дива и врати се на двор. **AaTh 590** (Ч22)
23. *Дијете и међед*. Медвед удави козу детету. Дете победи медведа у борби. **AaTh 171B***
24. *Хајдук*. Двојица лопова украде човеку месо које је сакрио тако што се један усред ноћи претварао да је његова жена, која је гладна. Човек их је сустигао и угледао поред ватре. Нагарио се и уплашио их, па пошао са месом кући. Један од лопова схвати да је он узео месо, па га предухитри, обуче женине хаљине, сачека га на вратима и узме му месо да му помогне. Човек потом схвати да жена све време спава. **AaTh 1525H2**
25. *Поп и ђак*. Поп претукао ђака јер је молио Бога да га сачува од невидовне. Ђак му наместио батине, па му поп одговорио да Бог треба да га сачува од „преко невидовнице”. (Ч 201)
26. *Ортаци и хајдуци*. „Два новца”. Лопови се делили и један остао дужан другоме. Овај дође по паре, а дужник се направи мртав. Ортак га однесе у цркву, где дођу хајдуци са пленом. Препадну се кад мртав оживи, а лопови поделе паре. **AaTh 1654**
27. *Високи Стеван*. Прерушен у просјака узима од сиромашних и даје богатима, све док не дође код немачког цара. (Ч 146)
28. *Везир и табуџија*. Везир табуџији да немогућ задатак како би имао изговор да га убије и узме му жену. Везиров слуга дође и пре времена, па се човек преплаши, али се испостави да је везир умро, а слуга дошао по мртвачки сандук. (Ч 117)
29. *Бимбашиа и Ахмет Ђустовић (ајош)*. Истинита прича о томе како је власт тражила разбојника, а за то време су пили ракију заједно.
30. *Четири лопова (прије окупације на 15 год.)*. Истинити догађај. Власт расписала потерницу за четири лопова. Унајмили Србина да их пронађе, а он тражио дозволу да их убије ако не успе да их ухвати. Кад су их пронашли, власт упуца само српског лопова, а Србин и турског. Двојица лопова побегну.

31. *Дедо и два дива*. Два дива убију свакога ко дође у воденицу. Дедо дође код њих, али не успевају да га убију јер их увек превари да они сами ураде задатак који задају (хоће да ископа врело уместо да донесе воду, да донесе гору уместо дрва). Избегне смрт у врелој води, смрт на спавању, улови бивола на превару. На крају му дају новац како би га се отарасили, али се дедо претвара да не може сам да носи. Када див који му је носио товар уђе код њега у кућу, деца се поплаше, а див помисли да су се уплашили деде. **AaTh 1049 + 1115 + 1116* + 1053 + 1149**
32. *Како је Краљевић Марко постао јунаком*. Марко је био чобанин којег су остали чобани тукли. Вила га је задојила када јој је направио хлад. Након тога је он истукао чобане и од виле затражио коња. Вила му да инструкције да купи шарено губаво ждребе и остави га код ње шест година. Марко је сачекао само три године, а да је чекао свих шест Шарац би постао крилат.
33. *Чудновати лопов*. Три лопова пљачкала цара у Стамболу, цар ухвати двојицу ставивши катран испод прозора, али трећег није могао. Лопов украде камилу, па цар нареди да се сазна ко има камиљег меса и да се његова кућа обележи. Лопов се досети да обележи све куће. Краљ запрети цару да се гони из Стамбола ако није у стању да пронађе лопова. Цар да лопову благо само да му је сам пријави. Лопов оде код краља у чудној одећи. Каже му да је анђеоло који ће га одвести у рај у сандуку и да понавља за њим све што чује. Тако га однесе у Стамбол, где краљ буде исмејан, па и он дарује вештог лопова. **AaTh 1737**

Трећа свеска

34. *Три брата*. Луд и два паметна брата деле имовина. Луд брат мења шерпу за храну, друга двојица остану гладна, а њему остане и шерпа. Дају му магарца, он помоћу њега одбрани село од војске (захваљујући томе што људи никад нису видели магаре). **AaTh 1650 + 1651 (Ч 200)**
35. *Море и манит бит' срећан*. Луди брат добије три коња чувајући сено које ноћу нестаје. Уз помоћ три коња добије три трке и три принцезе. Један коњ га одведе у пећину дивовске мајке која загрће тесто и преће хлеб грудима. Он јој направи лопату, добије благо од дивова, па се он и браћа ожене принцезама. **AaTh 577**
36. *Три брата и њихова жеља*. Први жели кола и волове, други да обљуби царицу, а трећи да постане цар. Цар им да три различита јајета. Средњи брат одабере шарено. Цар му каже да сва три имају исти укус. Њега и првог пусти кући, а погуби оног који је хтео да буде цар.
37. *Добар лов*. Скаредна. Два паметна брата аги кажу да умеју да лове, а луди брат да је добар са женама. Агиница га позове к себи, а он уценом добије златне предмете. То се понавља три пута. Четврти пут оду код царице где се он опет похвали истом вештином. Царица нареди да га погубе, а он је замоли да га поштеди и да ће јој дати златне предмете. На превару обљуби царицу и постане цар.
38. *Дијете и дедо*. Отац отера дете од куће јер није сачувало зечеве. Дете сретне неког деду и крене с њим. Заноће код хоће, који понуди детету руку своје кћери, али она хоће да пође за деду. Спавају у истој соби, а девојка између њих – поћи ће за оног према коме се окрене. Надмећу се надлагивањем око девојке. Младић и деда врше нужду, младић превари деду да је појео свој измет, па и он учини исто. Девојка се окрене према младићу јер деда смрди. **AaTh 570 + 1920 + 850 II**

39. *Хоџа и његове слуге*. Луди брат чува хоџине овце док паметни оде по храну. Отресе крушке са дрвета, овце их поједу, он побије овце. Луди брат се помокри на хајдуке под дрветом, а затим на њих баци камен који је понео из воденице. Један остане, он му одсече језик на превару. Овај побегне, а браћа остану да једу месо које се пекло. **AaTh 1007 + 1653**
40. *Ђосо и диви*. Ђосо уда своје кћери за дивове и добије од зетова чаробне премете (неограничено јело, магарац који балега новац и батина која сама бије). Пребије и цара који дође код њега на вечеру. **AaTh 552 + 563**
41. *Није ласно мудра преварити*. Лисица наведе медведа да падне у провалију када јој он поједе ждребе које је добила за украдену питу. **AaTh 123A**
42. *Тешко превареном*. Вук покушава да поједе низ животиња, али га оне преваре да их пусти (свиња пева, коза једе, ован га удари, магарац риче). У селу се напије вина, па га домаћин истера, а затим се сакрије у шупљу букву и добије батине. Сретне другог вука, па с њим улови ждребе и наједе се. **AaTh 122 + 41 + 111A (Ч 4)**
43. *Побијеђени вук*. Група животиња крене на ћабу, па заноћи у пећини. Наиђу вукови који ту спавају, па пошаљу једног да извиди шта се дешава. Животиње се уплаше и скоче на њега, он побегне и остали вукови са њим. **AaTh 130**
44. *Ђед и диви*. Сиромашни ђед оде у шуму носећи једну кришку сира. Следи надметање са дивовима – стеже сир уместо камена, носи целу шуму и врело уместо да донесе воду и дрва, лови врону, па зеца у лету, подмеће пањ у кревет када дивови дођу да га убију врелом водом и секирама. Див му донесе благо кући, али га нападно петео и мачак, па побегне мислећи да су дедина деца још гора од њега. **AaTh 1060 + 1051 + 1115 + 1149**
45. *Златни синови и несрећна царица*. Најмлађа од три сестре родила цару два златна сина. Царица их убила, подметнула штенад. На том месту израсли борови, од којих су направљени кревети, па спаљени; варница је одлетела на ружицу, коју је појела овца. Царица нареди да се закоље овца, слушкиња оде да опере дроб, нађе кутију и њој два златна царава сина. Синови испевају оцу шта се догодило. **AaTh 707 (Ч 63)**
46. *Пијевац на дивану*. Деда пошаље певца у свет пошто не носи јаја као бабина кокошка. Певац добије дукате од цара уз помоћ лисице, вука, воде и пчела, које је носио под крилом. Кокошка баби избије око. **AaTh 715A + 715 (Ч 8)**
47. *Гатање за украденог коња*. Тројици људи неко украде коња. Они оду код кадије, рекавши му да су изгатали ко је лопов. Кадија им не поверује, али погоде да је кадија копиле. Слично типу **AaTh 655**.

Четврта свеска

48. *Лисица вара зеца*. Лисица поједе медведов мед, па оптужи зеца подметањем измета. Поједе мед под изговором да иде да кумује. Наведе медведа да погине на стенама, а затим њу орао убије убедивши је да ће је научити да лети. **AaTh 15 + 225**
49. *Глоба за говор*. Луди брат превари бабу, која је претходно преварила старију браћу, да говори о „срамоти”. Добиле новца и њену ћерку. Блиско типу **AaTh 1351**.

50. *Жалост без нужде*. Сестре плачу јер су замислиле да ће им још нерођени синови погинути. Брат пође да у гвозденим опанцима тражи веће будале и нађе их – једна носи воду у решету, друга гони сунце у кућу, а трећа вилама баца орахе на таван. **AaTh 1384 + 1430A**
51. *Прогнани слуга*. Скаредна. Слуга искористи хоцину жену, кћер, Арапина и Циганку. Хоца, Арапин и Циганин га јуре, а он се завеже и прави се да је и он слугина жртва, па крене с њима у потеру. Заноће у некој кући, где слуга одсече кадији полни орган, да га Циганину да једе, а Циганин се помокри Арапину у уста. Блиско типовима **AaTh 1567 и 1544**.
52. *Тврда погодба*. Слуга убије хоци пса, прода волове и забодје репове у земљу, превари га да запали кућу и убије му жену бацивши је у воду. **AaTh 1003 + 1007 + 1010 + 1122**
53. *Надлагивање*. Младић меље жито код Ћосе. Кад треба да поделе погачу, договоре се да се надлагују. Ћоса изгуби. **AaTh 1920**
54. *Сломи баба дједа*. Деда хтео да убије бабу јер му је послужила да једе пса. Баба побегне код дивљих коза и једном приликом посети деду да му донесе млека. Деда искаже жељу да га поведе са собом. Козе се уплаше деде, па га баба баци низ стене заједно са чабром у којем је био затворен. Ч190.
55. *Марко Краљевић у пећини*. Питао га путник зашто је у пећини са сабљом и коњем. Марко одговорио да је упркос забрани јахао коња на Васкрс и ослободио робље и од тад је добио благослов игумана да свуда води коња и носи оружје.
56. *Не слушај жене*. Лудом човеку жена рекла шта да каже кад дође да меље жито. Човек целим путем говори погрешне ствари у погрешном тренутку и због тога настрада. **AaTh 1696**
57. *Ласно је украсти, ама ваља смислити како ће*. Синовац показао да је вешт лопов: украо козу помоћу трика са ципелама, па уплашио стрица да се власник козе вратио; украде вола тако што стриц власнику одврати пажњу, а он му одсече реп и забодје у земљу, па каже да је во утекао под земљу. Ко умије њему двије. **AaTh 1525D + 1004**
58. *Милош Обилић познаје мајку*. Дете Милош једини може да извуче секиру из пања пред царом Лазаром. Лазар изведе пред њега све жене и Милош препозна своју мајку („голема и груба жена, а преко рамена сисе претурила“) (Ч 142)
59. *Због правде не достоји*. Хоца унајми слугу који нигде не може да остане због „правде“, он му за вечером нападне кћер. **AaTh 1544**

2.14. Збирка Михаила Ризнића, бр. 83а

Како бележи Илија Николић, Михаило Ст. Ризнић (1858–1901) по професији је био учитељ, рођен у селу Брзану, у Шумадији, где је завршио основну школу. Гимназију је учио у Београду, а у струци је често премештан из политичких разлога (Nikolić 1965/66: 117). У Инвентарној књизи се наводи да је био учитељ у Великом Орашју. Као гимназијалац учествовао је у рату за ослобођење, да би без завршене школе добио учитељску позицију у ћупријском округу због недостатка кадрова (Ризнић 1889: 3–10). Објавио је загонетке у часопису *Братство* и студију о старинским остацима у Звижду у часопису *Старинар* (1888), а поред тога је објавио и *Седељке: један народни обичај из источне Србије, Три дана из живота једног учитеља: истинита*

приповетка из народног живота¹⁹² (1889) и збирку чији пун наслов гласи *Ђачки пријатељ: збирка песама, прича, описа места, народних обичаја, пословица, загонетака, дечјих игара итд.: са сликама. Приредио српској деци Мих. Ст. Ризнић* (1902). Збирка, као што је наведено и у наслову, садржи различите жанрове, а заступљени су Ризнићеви ауторски текстови, као и записи усмене и преводне књижевности: епске народне песме о Сибињанин Јанку (бр. 3), Вељку чобанину (бр. 8), војводи Стојану (бр. 12); лирска народна песма „Гора Шишманова” (бр. 15); посрбе (бр. 1); ауторске приче чији су главни јунаци пси (бр. 2 и 17); индијска народна прича (бр. 20); загонетке из Ниша (бр. 21); пословице¹⁹³ и бројанице из Пирота (бр. 18 и 19); Доситејеви савети (бр. 24); писма Бенцамина Френклина (бр. 5) и једна анегдота о њему (бр. 13); опис белих поклада (бр. 22); опис игара орасима у Источној Србији (бр. 23) итд. Главни критеријум избора текстова за ову „хрестоматију” био је да деца буду корисни (наводи у напоменама да загонетке „бистре ум”, а бројанице су zgodне за вежбање говора) или поучни. Зато су се заједно са народним умотворинама нашле мудрости Доситеја Обрадовића, Бенцамина Френклина и индијске књижевности. Две народне приповетке у штампаној збирци забележене су књижевним језиком, сажете су, приповедање више подсећа на извештај о приповедању, а поента је додатно истакнута. Прва приповетка („Невоља”, бр. 9) говори о синовима који су пошли у планину по дрва и од оца добили савет да зову невољу у помоћ ако им се поломе кола. Кола су сами поправили, а Ризнић саветује читаоце „Упамтите добро, децо моја, ове пословице:

Невоља је најбољи учитељ.

На невољи се огледа какав је ко.”

Друга приповетка (бр. 11) је проширено етиолошко предање, о Циганину којег је Свети Сава проклео да буде нечист и гладан због негостипримства и пастиру којег је благословио. Прича има увод којим се контекстуализују Савин лик и дело: „Свети Сава, наш први учитељ и просветитељ, много је путовао по свету, а голему српску земљу обишао је сву унакрст. Зато има у нас Срба пуно прича о Св. Сави. Он је свуда долазио као непознат, па добре и поштене учио и награђивао, а зле проклињао”.

Грађу је слао Академији у неколико наврата између 1897. и 1902: песме из источних крајева Србије (48–5), пословице из Ниша (35–2) и Пирота (35–1), загонетке из Ниша и Пирота (35–2, 48), бројанице из источних крајева (35–2, 48); поред тога, сакупио је збирку обичаја, бајања, веровања и народне медицине, како сам наводи у једном од пропратних писама (35–2–1). Збирка приповедака коју је послао Академији носи наслов *Српске народне приповетке. Из Источних крајева Србије*. Примљена је 16. 2. 1902, а за откуп је плаћено 10 динара. У Ризнићевој рукописној грађи Николић налази одлике врањанског говора, а оцењује, на основу писма самог сакупљача, да се он трудио да грађу верно забележи (Nikolić 1965/66: 120). Исто тврди и сам сакупљач у писму од 15. 2. 1901¹⁹⁴, где, као и већина претходника и савременика, каже да 3 приповетке које шаље није поправљао и да одражавају карактер места у којима су сакупљане. Наводи да има још десетак и моли Академију за одговор, који, по свему судећи, није добио, што такође није био редак случај. Овде се не могу уочити тенденције ка истицању дидактичког карактера грађе, као у збирци коју је Ризнић припремио за ученике, што, заједно са бележењем грађе на дијалекту,

¹⁹² Дело је написано као приповетка у 1. лицу о младићу који је пун ентузијазма из Београда кренуо да преузме учитељску позицију и доживео бројне непријатности, схвативши да је „зао и чемеран сав живот учитељски” (1889: 10).

¹⁹³ У напоменама Ризнић наводи да су пословице у сваком крају другачије и да није хтео да мења пиротски говор, иако многи мисле да то није српски – „овако говоре наши Срби све до Софије” (1902: 72).

¹⁹⁴ АСАНУ–ЕЗ–375–75.

указује на то да је сакупљач био свестан сврхе за коју се текстови прикупљају/објављују. У штампаној збирци приповетке су подређене дидактичкој функцији, док три приповетке из Етнографске збирке показују разноликост мотива, жанрова, приповедање је развијено, а сакупљач настоји да, у складу са својим могућностима, верно забележи дијалект приповедача и пружи основне податке о околностима приповедања.

Прва од три приповетке, легендарна прича о владици којег искушава ђаво, записана је у Пироту од мутавције Ђорђа Јовановића и садржи мотиве метаморфозе „нечастивог” у разне животиње (муву, голуба, мишеве). На самом крају су два етиолошка предања о узроку присуства мишева у цркви и разлогу што се владике не жене. Друга, новела о мудрој и храброј девојци, записана је у Трну, од зидара Ј. Соколовића. Структура је таква да се основном приповедном склопу додаје епизода са нападом хајдука, те се мудрост девојке и прави одабир невесте потврђује њеним успехом да одбрани породични дом, а не само паметним одговорима. Трећа је предање у форми приповетке, о али која уништава виноград, записана од Јована Драгановића у Славињу под Старом планином. Приповетку додатно занимљивом чини то што се јавља мотив лапота, карактеристичан за источну Србију, али не у уобичајеном облику, с обзиром на то да се потреба за убиством оправдава демонском природом родитеља (терет издржавања родитеља представљен је као незајажљивост але), а сам чин се препушта другом човеку (у чему се препознаје пракса преношења одговорности на хлеб или кукуруз, која се често помиње у етнолошкој литератури). Приповетка има и наставак у виду сакупљачеве „примедбе”, у којој се доноси ново предање о аловитом човеку, штампано у Чајкановићевој напомени везаној за приповетку бр. 114 (1999: 532–533). Ризнић књижевним језиком препричава предање које је прешло у домен колективног, постало фабулат, успостављајући дистинкцију између себе и својих информатора¹⁹⁵:

Сељаци би га веровали и чистили, а сељанке би га даривале: каницама, чарапама и другим стварима. Нико не беше у стању да их разувери, да је то само лаж Милованова. Шта више на онога ко не верује, мрзели су и из села јурили (...) Ова прича, црта једно тако народно веровање, а њој сличне има у народу још много.

Чајкановић је објавио све три приповетке, задржавајући дијалекат у којем су приповедане, али ублажавајући га, као што је радио и са свим осталим записима у дијалекту, осим Ивковићевих. Најчешће је исправљао падеже и предлошко-падежне конструкције који нису употребљени у складу са стандардним језиком: „У неки граду” > „У неком граду”, „из његову свету десницу” > „из његове свете деснице”, „како ће са владику да праве” > „шта ће са владиком да раде”, „по целу епаркију” > „по целој епархији”, „поклон на владику” > „поклон владици”, „под тај хростом” > „под тим хростом” (бр. 1); „многу стоку и паре,” > „многу стоке и пара”; „по бели свет” > „по белом свету”. „сас варено млеко” > „са вареним млеком”, „бел леба” > „бео хлеб”, „на ваше место” > „на вашем месту”, „на свој дом” > „своме дому” (бр. 3). Глаголски облици готово су редовно замењени стандардним: „питувал” > „пита”, „дојде” > „дође”, „домислија” > „домислио” (бр. 1),

¹⁹⁵ Поједине одлике текста указују на могућност (ограничену тиме што је од сваког приповедача записана само по једна приповетка) да се издвоје индивидуалне одлике стила казивања Ризнићевих приповедача. Ђорђе Јовановић, од којег је Ризнић записао прву приповетку, показује фамилијаран однос према ликовима, дајући им надимке и различите епитете („добри владика”, „стари попа”, „ћопави”, „ћопа”, „куси нечастивник”), а склон је и коментарима и афектирању: „(Сачувај Господе, од тој зла)”; „Радио је за двојицу, а како и не би кад му нечастивници помажу?”; „(...) рекоше попови, и владика, сиромах, пристаде”; „Али бар нам није вера опогањена”. Јован Драгановић показује склоност према поетском изразу, користећи фигуре звучања, попут алитерације, као и друга поетска средства, попут риме, понављања и градације, иако је његов наратив у основи предање: „па га причека под ону крушку, што је на средину винограда сас пушку, али да метне једно зрно олова, друго сребра, треће од злата а четврто од челика” (...) „а градушка тек што се није просула. Сељак брже спреми пушку, па се скута под голему крушку. Чим је он ту ста голема нека орлушина долети и падне на крушку. Сва се крушка затресе...”.

„окне си” > „викне”, „не ти давам” > „нећу ти дати”, „мрзеја и гледаа” > „мрзео и гледао”, „земај” > „узимај” (бр. 2); „бија” > „био”, „имаа” > „имао”, „ораја” > „орао”, „косија” > „косио”, „допраји” > „доправи”, „утепал”, „утепаа” > „утепао” (бр. 3). На лексичком плану реше врши исправке – само у појединим примерима: „по напред” > „раније”; (бр. 1), „офце” > „овце” (бр. 2); „лозје” > „виноград”, „поди напред” > „пре”, „стануо” > „постао”, док у другим оставља некњижевне облике (нпр. „утепао” не исправља у „убио” иако исправља облик глагола). Најређе су измене које нису „лекторског” типа, већ уредничког, и тичу се складности или експресивности израза: „виде то отац” > „отац виде то”, „Увече доцкан” > „Доцкан увече”, „да он да његову ћерку њему за сина” > „да му он да ћерку за сина” (бр.2); у приповеци бр. 3 изоставља крај: „Сељак се после тога опет обогати радећи свој виноград”.

Као заједничка црта Ризнићевог просветног, етнографског, археолошког и фолклористичког рада уочава се интересовање за културу и традицију југоисточне Србије, која се јавља као тема у свим поменутих областима. Један од циљева Академије било је сакупљање грађе у оним крајевима које Вук није посетио, а југоисточна Србија се профилисала као једна од регија у којој су сакупљачи приповедака (поред Ресавског округа, Босне, Старе Србије и Македоније), али и других облика усмене књижевности пронашли плодно тле за своју делатност. Ипак, чини се да Академијин задатак није једино што је мотивисало Ризнића, с обзиром на то да је инспирацију у „источној” Србији, како је он назива у складу са тадашњим геополитичким стањем, налазио и у осталим областима свог рада. Попут појединих других сакупљача (Никола Јакшевац, Светислав Марић, Никола Ђорић, Милош Ивковић, Милојко Веселиновић), није био пореклом из крајева у којима је грађу сакупљао (већ из Шумадије), али је одлучио да грађу запише у дијалекту који није био близак његовом говору, који је најближи стандардизованом језику. Осим на језичком, Ризнић успоставља разлику између себе и информатора и на менталном плану, што се може приметити кроз начин на који је забележио предање о аловитом Миловану и коментарима које прате предање – сталним маркирањем речима „они”, „сељаци”, „народ верује” у опозицији са „разуверити” и „лаж”. Ипак, Ризнић не доноси вредносни суд, већ веровања и демонолошка предања посматра као одлику терена, истичући да „У свој источној Србији, народ верује да има људи халовити...” (83а–8). Захваљујући свом позиву, Ризнић је упознао различите аспекте народног живота и културе на терену на којем је боравио и показао висок степен разумевања, што се може закључити на основу записа који јесу малобројни, али успешно одабрани, као репрезентативни примери за Академију, с обзиром на то да имају уметничку вредност и да је Ризнић препознао таленат приповедача, као и разноврсност тема и мотива, док истовремено у одређеној мери чувају одлике дијалекта и индивидуалног стила.

*

1. *Ђаво и владика*. Ђаволи су били љубоморни на владика, па се један од њих запослио као клисар и навео владика да се ожени остављајући му поруке. Поп који је кренуо у сватове, спавајући под дрветом, чује ђавољи план, открије све владици, затворе ђавола у цркву, он се претвори у мишеве. **AaTh 816***; Ч67

2. *Мудра снаха*. Богати отац послао сина да чува овце преко зиме, али да их на пролеће све врати живе и здраве. Нека девојка га саветује да прода вуну и јагањце како би прехранио овце. Он испроси девојку, која увек има паметан, али неразумљив одговор. Девојка докаже своју мудрост тако што одбрани кућу и благо од хајдука. **AaTh 876**; Ч77

3. *Ала*. Сиромах посадио виноград, па се обогатио. Временске неприлике му униште виноград. На конаку код неког човека случајно сазна да је отац тог човека ала која му је уништила

виноград и да треба да је убије, јер домаћин не може сам да убије свог оца. Демонолошко предање, садржи мотив S110.1. и мотиве из групе D2140; Ч114.

2.15. Збирка Тихомира Ђорђевића, бр. 90¹⁹⁶

Биографија универзитетског професора и академика Тихомира Р. Ђорђевића (1868–1944) позната је и посвећен јој је низ научних радова и стручних прегледа (Недељковић 1971; Љубинковић 1984; Јовановић 2008; Жикић 2012; Поповић Николић 2017). Његова библиографија обухвата многобројне радове из области етнологије, етнографије, фолклористике, културне историје, а остао је упамћен и као оснивач научних друштава и часописа *Караџић*.¹⁹⁷ Проучавао је фолклор балканских народа и залагао се за утемељивање фолклористике као засебне научне дисциплине¹⁹⁸. Као узор Тихомира Ђорђевића Ненад Љубинковић издваја Вука Караџића, Милана Ђ. Милићевића и Стојана Новаковића¹⁹⁹ (1984: 280).

Ђорђевићева научна интересовања била су широка и разноврсна²⁰⁰, а обухватала су и сакупљање народних умотворина на терену. Подстицао је и друге сакупљаче да се ангажују на овом пољу, те је у свом часопису *Караџић* позивао на прикупљање фолклорне грађе мимо пројекта Српске краљевске академије²⁰¹, приметивши да се рад у овим оквирима одвија споро а да ће од већег ангажовања на терену и Академија имати користи (1899: 4; 1900: 41). Ђорђевић упоређује пројекат Академије са сличнима на бугарском и хрватском подручју и закључује да се тамо прихвата „сирова” грађа, што је чини и много обимнијом, а указује и на то да у другим научним срединама, за разлику од српске, постоје упутства за сакупљачки рад (1899: 1–4).

Импулс за прикупљање фолклорне грађе Ђорђевић није добио само од поменутих узора, већ је он проистекао и из његове потребе за систематичношћу. Посебну пажњу Ђорђевић је посвећивао питањима организованог сакупљања грађе, за шта је налазио примере „у бројним фолклорним друштвима у свету и у њима тражио моделе примењиве на српско духовно наслеђе, културне и научне прилике” (Поповић 2011б: 284; уп.: Ђорђевић 1899: 44–46, 105–111, 120–121, 275–278). Слична тенденција огледа се у још једној црти његовог рада: „Потреба да се о

¹⁹⁶ Поглавље је са одређеним изменама објављено у Младеновић Митровић 2018.

¹⁹⁷ Ђорђевићевом биографијом и библиографијом најпотпуније су се бавиле његове сестричине, Љубица и Даница Јанковић, које су, уз проучавање његовог дела, публиковале и грађу и рукописе. Библиографија објављена у *Споменици посвећеној стогодишњици рођења Тихомира Ђорђевића* обухвата 720 јединица (Мићовић 1971: 33–65).

¹⁹⁸ Ненад Љубинковић га назива првим модерним фолклористом (1984: 275).

¹⁹⁹ Управо је Новаковић, заслужан и за покретање *Српског етнографског зборника*, у низу текстова указао на неопходност систематског сакупљања усмене грађе (1888: 178–197), а ова идеја водила је оснивању Етнографске збирке под окриљем Српске краљевске академије. Подстрек и смернице за изучавање народних приповедака Новаковић је дао у својој историји књижевности (1867) и тексту објављеном у *Вили* (1868) поводом Јагићеве историје књижевности, чиме је извршио огроман утицај на изучавање народне прозе. Његов став да је „упоредни (компаративни) правац једини (...) користан” (1868: 533) и универзалан за проучавање сваког књижевноисторијског периода иде руку под руку са сакупљачком праксом јер је потребно обезбедити што већи фонд грађе која ће се поредити.

²⁰⁰ Данијела Поповић (2011а) дала је преглед радова о његовом доприносу истраживању етномедицине, етнокоуреологије, одеће, архитектуре, социологије, антропогеографије итд.

²⁰¹ Академија је имала за циљ објављивање критички приређених зборника грађе, што је представљало значајан подухват у српској науци јер, како је истакао Павле Поповић 1903. године, „наше приповетке нису ни једанпут научно издане, са потребним научним апаратом, са назначењем паралела појединих приповедака” (2000: 15).

одређеним појавама прикупи што више информација из разнородних извора утицала је на доминацију фактографског материјала у Ђорђевићевим делима” (Поповић 2011a: 234).²⁰²

Тихомир Ђорђевић бележио је приповетке, предања, кратке говорне облике и усмену поезију, а грађу је објављивао у *Караџићу*, *Босанској вили*, *Бранковом колу* итд. Поједини записи нашли су се и у његовим научним радовима, као и у путописима. Обично је уз грађу давао информације о времену и месту бележења, ретко је бележио податке о казивачима и контексту приповедања. Грађу је често записивао по сећању, ослањајући се на парцијалне белешке које је сачињавао у току приповедања²⁰³ (Поповић 2011b: 284–285). Из предговора збирци *Циганске народне приповетке* сазнајемо да Ђорђевић жали због свог слабог познавања циганског језика, што види као велики недостатак у бележењу текстова.²⁰⁴ У периоду 1901–1902. забележио је 53 приповетке у колонији Цигана клинчара у Алексинцу²⁰⁵, док су остале забележене касније од различитих информатора, сакупљача и на различитим местима (Ђорђевић 1933: III–VI).

У Етнографској збирци Архива САНУ под бројем 90 налазе се *Народне умотворине у пиротском округу*, које је сакупио Тихомир Ђорђевић. Збирка се састоји од 149 песама (11 епских, 99 општих женских, 15 лазаричких, 15 сватовских, 4 „на седељке”, 5 „у колу”), 4 приповетке, 221 загонетке и речника који броји 405 јединица²⁰⁶. У Инвентарној књизи стоји напомена: „Ову је збирку дао М. Иванић²⁰⁷ из етнографског рада г. Ђорђевића употребљеног за ’Браство’ Друштва Св. Саве. Пред песама је кратак предговор о језику. – Све песме – па и епске – без наслова су”. Приповетке су исписане на 6 полутабака црним мастилом на страницама 209–219. Пагинација је извршена накнадно графитном оловком. Збирку је Иванић послао 1902, што је година Ђорђевићевог одсуства из Србије, када је студирао један семестар у Бечу и бранио докторку тезу *Die Zigeuner in Serbien* у Минхену. У то време је радио у Алексинцу, прво у гимназији а затим у учитељској школи, и уређивао *Караџић*, који поменуте године није изашао, такође због Ђорђевићевог одсуства.

Грађи претходи писмо²⁰⁸ за које у Инвентарној књизи пише да садржи напомене о језику. У њему Ђорђевић износи запажања о дијалекту „којим народ тога краја одева умотворине своје”, међутим, примарна сврха писма јесте да оправда и објасни начин на који је бележена грађа и да евентуалну језичку неуједначеност прикаже у светлу стања затеченог на терену. Недоследност и несаобразност у бележењу појединих речи нису одраз неаутентичности, већ управо супротно, јер се у различитим местима и међу различитим људима пиротског округа различито говори (а разлике се појављују чак и у говору истог човека). Ђорђевић каже: „Народне пак умотворине које овде износим, забележене су потпуно онако, како су из уста народни изашле, и износим их као творевину и тековину народну”. Ђорђевићу је ово објашњење било веома важно те га је поновио, инсистирајући на томе да управо оно што се чини одразом неадекватног начина бележења

²⁰² Систематичност као одлику Ђорђевићевог научног рада истиче и Душан Недељковић (1971: 25–30), као и Ненад Љубинковић (1984: 284), подсећајући да Мирко Барјактаровић назива Ђорђевића нашим најбољим систематичарем (Љубинковић 1984: 284; Барјактаровић 1953: 259).

²⁰³ Оваквим поступком користио се највећи број његових претходника и савременика.

²⁰⁴ Сами информатори такође су оценили ситуацију приповедања на српском језику као неприродну, али су зато записану приповетку коју би им Ђорђевић сутрадан прочитао доживљавали „као нешто боље и лепше од онога што су ми они казивали”, те се због тога нису усуђивали да текст исправљају, иако им је Ђорђевић управо због тога читао све што је записао (Ђорђевић 1933: IX–X).

²⁰⁵ Ђорђевић описује на више места поступак задобијања поверења информатора (1933: VIII–X).

²⁰⁶ Речник је предат Институту за српски језик.

²⁰⁷ Момчило Иванић, уредник *Браства* и секретар Лексикографског одека СКА.

²⁰⁸ Архив САНУ, Етнографска збирка, сигн. 90–1.

представља доказ веродостојности грађе: „Кад се ове и сличне ствари имају на уму, онда ће се знати зашто су поједине умотворине које овде износим по језику другојаче од других, зашто у истој умотворини има мешавине облика ит.д, мада сам ја сваку умотворину оставио онаквом каква је из уста народних изашла”. Након указивања на неколико језичких карактеристика грађе, Ђорђевић и трећи пут износи сличну напомену: „Ове напомене чиним не с тога да бих што о језику пиротског округа рекао и изнео, већ с тога што хоћу да учиним пажљивим сваког коме би се учинило да купећи народне умотворине, нисам пазио, те да су се увукле недоследности. То ми се, мислим, не може пребацити. Тих недоследности има у самом језику”.

Иако је сам Ђорђевић дао податке о својој методологији, која је приликом сакупљања збирке *Циганске народне приповетке* подразумевала писање бележака и реконструисање текста приповетке на српском језику, његов предговор рукописној збирци и увид у саме текстове упућују на то да се начин рада у другом случају разликовао. Могуће је да је одсуство језичке, па и културолошке баријере (чије се постојање претпоставља на основу података о поступцима задобијања поверења информатора) олакшало процес бележења усменог текста, који је већини сакупљача био у најмању руку проблематичан. У случају збирке *Циганске народне приповетке* управо је специфичан ситуациони и социо-културни контекст отежао завршну фазу процеса текстуализације и инкорпорирања контекстуалних факата. С обзиром на то да је категорија аутентичности записа усменог текста проблематична, јер имплицира постојање дихотомије правог и лажног (Bendix 1997: 9), могуће је рећи да завршна фаза текстуализације народних приповедака из Етнографске збирке Архива САНУ бр. 90 показује већи степен повезаности са чином извођења усменог текста; удео и улога сакупљача у обликовању текста мањи су, а репрезентативност ситуационог и културног контекста већа.

За разлику од Ивковића и Јакшевца, Ђорђевићеви циљеви нису били филолошки, што је и истакао у писму на почетку збирке – грађа није подлога за представљање дијалектолошког материјала, већ је дијалекат саставни део усмене творевине, који посредно осликава контекст, текстуру²⁰⁹, одлика је саме грађе и саставни део приповедног чина. Он сматра да су умотворине примарне у односу на језик и на самом крају писма за детаљније карактеристике дијалекта упућује на истраживање Косте Костића, објављено у *Караџићу* за август и септембар 1900. Иако Ђорђевић рукопис није сам послао Академији, материјал се уклапа у концепцију пројекта Етнографског одбора – сакупљање грађе из оних крајева кроз које Вук није прошао и који су остали етнографски недовољно истражени.

Ђорђевићево разумевање фолклора, у смислу квалитета бележења народних приповедака, разликовало се од начина на који је грађу бележила већина других Академијиних сарадника.

Научно интересовање Тихомира Ђорђевића није било филолошко и дијалектолошко – он је, као што је већ истакнуто, први модерни фолклориста, а бавећи се још низом сродних дисциплина стекао је компетенције да као сакупљач допринесе квалитетним записима грађе. Други извор његовог разумевања вербалног фолклора лежи у укорењености у народну културу (која се може у мањој или већој мери приписати већини ондашњих сакупљача): наводи се да је Ђорђевић „првео своју прву младост на селу, где је могао да се упозна с народним животом, обичајима и традицијом” (Антонијевић 1969: 140). Мирко Барјактаровић претпоставља да је „службовање његовог оца ’попа Раје’ у селима која су била (...) етнографски још свежа” навело „младог Тихомира да се ода испитивању и проучавању народног живота и народне културе”

²⁰⁹ Маја Бошковић-Stulli сматра да писани текст може посредно преносити неке квалитете текстуре и контекста, али негира да та могућност постоји када је у питању стилизовани материјал (1976: 42–43).

(1953: 257). Ове биографске податке истичемо у контексту у којем Марија Клеут говори о Милицы Стојадиновић и њеном односу према народној култури, интерпретирајући „сведочење о раном сусрету песникиње са усменим приповедањем” (...) као „посредно сведочанство о биполаризованој култури” (2012: 59). Дакле, Ђорђевић се у стратегији документовања народних приповедака истовремено ослањао на широка научна знања из области фолклористике и на своја инсајдерска знања о „народној” култури, за разлику од оних сакупљача који су били „ограничени” својим филолошким циљевима²¹⁰ или недовољном стручношћу у овом послу.

Веселин Чајкановић почео је да редигује текст друге приповетке, али тај посао није завршен нити је приповетка објављена у зборнику *Српске народне приповетке* (1927). Редиговане су прве две странице и неколико реченица на почетку треће. Чајкановићеве интервенције нису унете у текст рукописа који се доноси у прилогу зато што би утицале на његову читљивост и кохерентност, имајући у виду њихову густину. Његове измене, осим правописних исправки, ишле су у правцу приближавања књижевном језику и уклањања дијалектолошких особености на свим нивоима на којима се Ђорђевић трудио да их забележи: фонолошком („дрвјата” – „дрвета”, „чу” – „ћу”, „одма” – „одмах”, „девојће” – „девојке”, „млого” – „много”, „зарадува” – „зарадова”, „живел” – „живео”), морфосинтаксичком („че да долету” – „долетеће”, „че те тражу” – „ће те тражити”, „чу идем с тебе” – „ићи ћу с тобом”) и лексичком („окну” – „викне”, „врне” – „врати”, „соблекоше” – „свукоше”, „пак” – „опет”, „тегаја” – „тада”). Паратаксичку једноставност приповедне реченице није мењао, али је изоставио поједине реченице које је сматрао сувишним, водећи рачуна о естетском аспекту грађе (нпр. изостављене су: „Па, ете, така су много тамо преживели вамилија си њим била отуде”, или: „И тај Марко се доста мучил и радил, да му стане син на нође, дор да се ожени”).

Није познато зашто је Чајкановић одустао од објављивања, али његова писма упућена Ђорђевићу, објављена у студији Светлане Мирчов (2008), указују на међусобну љубав и поштовање два научника (Чајкановић се Ђорђевићу обраћа са „драги Г. Тико”, а писма завршава формулацијом: „Много Вас поздравља и воли Ваш...” и сличним присним поздравима), као и на узајамну сарадњу која се огледала у размени књига, преписивању текстова народних умотворина које Чајкановић није имао код себе и саветима.

Први Ђорђевићев запис је прича о животињама (AaTh 1 + 15). Лисицу која се прави мртва човек стави на кола, а она му украде рибу. Лисица оде са вуком да заједно лове рибу код воденице. Затим позове воденичара, који ухвати вука са репом залеђеним у ћупу. Бајка записана под редним бројем два најдужи је од четири записа. Сиромашног младића мајка пошаље на воду у планину да нађе жену. Тамо долазе три девојке, које су у ствари три драга камена. Прве две му на превару побегну, он се ожени најмлађом. Продаје њене рукотворине и обогате се кад она ископа злато. Преселе се у град, где се у њу заљуби цар. Девојка пошаље младића на воду код свог оца да тражи његову помоћ. Добије топуз који бије на команду, победи цара и његову војску и сам постане цар. Припада типу AaTh 465, с тим што јунак не добија немогуће задатке, већ уз помоћ магичног предмета (D1401.1) победи противника. Трећа приповетка је варијанта типа AaTh 480. Пасторка дели храну са животињама у воденици, које јој затим помогну да отера ђавола. Донесе кући благо које је ђаво оставио. Маћехину кћер удави ђаво. Последња припада типу AaTh 219E*, али је уз то и кумулативна, о животињама које су кренуле у печалбу. Деда имао петла, баба мачку. Петао служи код цара, који га осуди на смрт кад нешто згреши. Лисица и вук га одбране. Петао се избави и однесе деди царев новац, а мачка баби донесе пацова. Приповетке припадају уобичајеном

²¹⁰ И, у одређеном смислу, аутсајдерском позицијом, с обзиром на то да је Јакшевац био пореклом из Славоније, а грађу сакупљао у врањанском округу, док је Милош Ивковић из Осјека грађу сакупио у Ресави.

фонду, те највећим делом њихов значај лежи у начину на који су забележене и у импликацијама које језички материјал посредно рефлектује. Поставши део Етнографске збирке, Ђорђевићеви записи реконтекстуализовани су, добили су нови, друштвено-културни контекст заједно са осталим записима који се у овој збирци налазе и који сведоче о историји сакупљања фолклорне грађе, која се у овом случају одвијала под окриљем научне институције, као и о разноликости сакупљачких пракси.

*

1. *Вук и лисица*. Лисицу која се прави мртва човек стави на кола, а она му украде рибу. Лисица позове вука да заједно лове рибу код воденице. Затим позове воденичара, који затекне вука, чији се реп заледио у ћупу.

2. *Како је углар (ћумуриџа) станул цар*. Сиромашног младића мајка пошаље на воду у планину да нађе жену. Тамо долазе три девојке, које су у ствари три драга камена. Прве две му на превару побегну, он се ожени најмлађом. Он продаје њене рукотворине и обогате се кад она ископа злато. Преселе се у град, где се у њу заљуби цар. Девојка га пошаље на воду код свог оца да тражи његову помоћ. Добије топуз који бије на команду, победи цара и његову војску и сам постане цар.

3. *Маћа и пасторка*. Пасторка дели храну са животињама у воденици, које јој затим помогну да отера ђавола. Донесе кући благо које је ђаво оставио. Маћехину кћер удави ђаво.

4. *Петал и мачка*. Кумулативна, о животињама које су кренуле у печалбу. Деда имао петла, баба мачку. Петао служи код цара, који га осуди на смрт кад нешто згреша. Лисица и вук га одбране. Петао се избави и однесе деди паре од цара, а мачка баби донесе пацова.

2.16. Збирка Јована Воркапића, бр. 103

Записи Јована Воркапића међу најбројнијима су у Чајкановићевој збирци, с обзиром на то да је од 52 његова записа у зборник уврстио 31, те су о његовом раду већ писали Славица Гароња Радованац (2001, 2008), Вукосава Опачић Лекић (2002) и Немања Радуловић (2009а, 2021), а грађа је објављена и у Ђурићевој антологији, као и у антологији Опачић Лекић, додуше према Чајкановићој редакцији, како примећује Радуловић 2021: 169. Воркапић је умотворине почео да сакупља као гимназијалац (1879), а поред приповедака бележио је и песме (75–1, 120), пословице, загонетке (75–2) и друге једноставне облике (бр. 50). Богословију је завршио у Карловцима, а службовао је на Банији и Кордуну. Био је професор веронауке у Петрињи.²¹¹ За време службовања основао је црквени хор, земљорадничку задругу, омладини је читао чланке из српске историје и књижевности. Био је председник Српске штедионице у Петрињи (Радојчић 2009а: 652). Своју збирку приповедака послао је Академији 28. марта 1903, а примљена је 17. априла исте године. Збирка има 288 листова, исписаних црним мастилом. Уз збирку је стигло и „опширно писмо”, како се наводи у Инвентару, са информацијама о сакупљачима и језику приповедака. На првом листу налази се наслов који је дао сакупљач: *Српске народне приповијетке. Скупио их по Банији Јован Воркапић, српско-правосл. свештеник*.

²¹¹ О збирци народних песама са Баније и још неким детаљима из биографије в. Гароња Радованац 2008: 187–189.

Воркапићеви приповедачи су (в. и Чајкановић 1999: 433²¹²):

- Тома Воркапић, ратар из Воркапића (општина Топуско, котар Вргин Мост): 1, 2, 3, 4, 5, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 22, 23, 25, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49;
- Танасије Облаковић, реалац из Бачуге (општина Краљевчани, котар Глина): 6;
- Лаза Вилус, ратар у Петковцу (општина Блина, котар Петриња): 7, 8, 9, 21;
- Љубица Мартиновић, ученица реалне гимназије у Петрињи (она чула од своје матере у Црквеном Воку): 12;
- Никола Воркапић, заставник из Воркапића: 17;
- Сава Ивошевић, реалац, из Купинова (Срем): 19, 20;
- Петар Вучковић, младић из Трновца (општина Мали Градац, котар Глина): 24;
- Петар Вујичић, ратар, из Мајске Пољане (котар Глина): 26;
- Ђорђе Петровић, из Класнића (котар Глина): 28, 32;
- Милан Дејановић, приправник, из Полоја (котар Војнић): 50, 52;
- Антоније Срњић, реалац из Ораховице (котар Двор): 51.

Чајкановић је дао позитивну оцену Воркапићевог рада, што се види и по броју укључених записа. Занимљиво је да су једнако заступљени сви жанрови које је објавио из Чајкановићеве збирке. „Јован Воркапић је врло интелигентан, пажљив, савестан скупљач. Стил његов, ипак, није увек народан; нарочито сметају моралне рефлексије, које, додуше, не морају бити ненародне (особина западних приповедача! (...))” (Чајкановић 1999: 432). О моралисању коментар даје и сам Воркапић, који истиче у пропратном писму да су приповедачи Томо Воркапић и Лазо Вилус били склони давању поуке на крају приповедања, „а осим тога знали су последице у разговору о предмету моралисати”. И Немања Радуловић примећује да су опсежни коментари карактеристични за Воркапићеве записе (2009а: 173). На једном месту Воркапић бележи прелаз између две приповетке. Приповедач (Тома Воркапић) испричао је две приповетке на тему „Како треба светковати неђељу” (бр. 10 и 11). Прва приповетка говори о маћехи која је терала пасторку да ради недељом, због чега Бог казнио. Записивач бележи у загради „послије кратке паузе настави приповједање”, па наставља:

Бадава, и предобар нам је Бог, какви смо ми. Каква су зла у свијету довладали већ, чудо је, да Бог цио св’јет не спржи и не сажеже, ватром и сумпором. Кад би људи били људи, те кад би чинили само половину онога, што могу чинити, били би сви сретни и задовољни. Ето Бог је казнио ову жену кад је већ превршила и дозлогрдила, а колико ли пута много зло остане некажњено. Баш што се тиче светковања неђеље, ту нам је Бог и одвише добар, ту нам највише гледа кроз прсте, јер р’једак је, који није доша у прилику, да се огр’јеш о неђељу. Па кад смо већ у том разговору, баш ћу вам још нешто приповијети о томе како треба светковати и поштовати неђељу. Ал’ ово вам је била баш права и чевисна истина.

Сакупљач је у овом случају осетио потребу да забележи прелаз између два наратива како би показао на конкретном примеру особину свог приповедача коју је истакао у преговору („послије у разговору о предмету моралисати”). Ове две приповетке приближавају се легенди по

²¹² На његовом списку нема приповетке бр. 29, за коју није назначено од кога је записана, али сакупљач у писму Академији напомиње да је у таквим случајевима реч о приповеткама које је чуо од Томе Воркапића, што важи и за приповетке 33–49. Укупно је од њега записао 36 приповедака.

хришћанском моралу који носе, док их формула веродостојности коју приповедач користи приближава предањима, иако су оба наратива обликована као приповетке. Приповетка бр. 11 почиње давањем информација о човеку из села који је научио како да светкује недељу: „Био вам је у нашем селу прије некије’ тридесет и више година неки Војводић, а звали су га Ектенија”. Ектенија је у суботу косио, у недељу је пала киша на сено, које је пропало. Ектенија није имао чиме да храни стоку, али га је у последњем тренутку Бог спасао и научио да поштује недељу и коси и купи сено на време. Његови синови то нису научили па су пропали. Приповетка обилује моралним рефлексима, а завршава се сигналом, који се поново враћа на ситуацију приповедања: „И шта би вам ја ту даље дуљио!”. Након тога приповедач наводи низ коментара и изрека везаних за тему приповетке и коначно завршава са „Од мен’ прича, а од Бога здравље, Дај нам Боже здравље и весеље!”, што имплицира да приповедач, иако уводи критеријум веродостојности, оно што је испричао доживљава као причу. Из забележеног „разговора” може се закључити или да је приповедач сакупљачу персирао или да је било присутно више слушалаца. Подаци о бележењу говоре да је приповетка записана 1880, а знамо да је 1879. сакупљач био гимназијалац.

Воркапић је сам дао у пропратном писму низ информација о збирци. Он напомиње да је првих двадесет слао Матици у Нови Сад, али да их је повукао након што су му понудили да неке од збирки штампају у избору, уместо као целу збирку (што се догодило и након слања у Академију). Даље каже:

У први мах хтио сам да пишем данашњим утврђеним књижевним језиком и правописом, али сам последице одустао од тога, те сам писао онако како се овдје говори. Но пошто је човјеку, који се књигом бави, тешко је издржати у опрезности да се не заборави, па да пријеђе из обичног народног у књижевни говор, то се и мени догађало, при свој мојој пажњи, па с тога ћу ја овдје истакнути неке особине српског народног говора овога краја чиме ће се исправити нехотична недоследност у писању.

Судећи према овим напоменама, сам Воркапић себе одређује као човека писане културе. Успоставља дистинкцију између два регистра – књижевног, који га „вуче” приликом записивања и „народног” говора, који жели да представи у тексту, сматрајући то начином да допринесе аутентичности записане грађе и њеном адекватнијем представљању. Сакупљачев покушај да у записани текст пренесе „мекоћу” говора који је слушао у „живом” приповедању близак је потреби да се у записани текст пренесе текстура. Из исте потребе за аутентичношћу бележио је и дијалекатске облике, а затим их објашњавао на крају збирке у посебном одељку.

Једнако је занимљива његова напомена о приповедачима, односно приповедачу Томи Воркапићу, за којег истиче да је био неписмен, али да је знао „лијепо приповиједати”, док „други приповиједачи већ нијесу тако умјели, али сам ја њихове приповијетке удесио према томинима”. У фусноти стоји: „т.ј. ријечи и говор је задржан, само начин излагања удешен према Томину.” Како помиње да је текст „удешавао”, могуће је да није директно записивао оно што је чуо, као и већина сакупљача у то време, већ да су записи приповедака настали касније, на основу сакупљачевих бележака или сећања, а да је приликом (последње фазе) текстуализације грађу уједначавао са идеалом начина приповедања, који је пронашао у Томи Воркапићу, а о чијој поезији је писао Н. Радуловић (2021).

Збирка се састоји од бајки, легендарних прича и хумористичких приповедака, међу којима има један број скаредних (бр. 30, 31, 40, 46). С обзиром на то да је сакупљач био свештеник и професор веронауке, показало се да га професија није ометала у објективном сакупљању грађе, односно да грађу није цензурисао водећи се моралним начелима које прописује свештенички позив (в. Младеновић Митровић 2017).

Као што је већ истакнуто, сакупљач наводи да је све приповетке за које није навео име приповедача чуо од Томе Воркапића, међутим евидентне су разлике између текстова за које је Воркапића навео као приповедача и оних за које га је посредно означио. Приповетке 29 и 33–49 показују неке другачије особине од осталих. Текстови за које сигурно знамо да су потекли од Воркапића не само да обилују моралним рефлексјама, већ се често и завршавају моралним поукама (в. велики број примера за коментаре и поуке у Радуловић 2021: 170–171), или кратким говорним облицима који садрже мању или већу дозу сентенциозности. Реченични склоп је сложен, а текстови дугачки. „Воркапић је склон опширним епизодама” (Исто: 171). Исто као и код других записа са овог терена, уочава се и склоност ка реалистичности (Исто: 174). Може се уочити и једна црта карактеристична за приповедача, а то је употреба етичког датива и присвојних заменица испред имена јунака, које откривају да је део његове наративне стратегије успостављање блискости са ликовима и слушаоцима (синтаagma „наш Јово”, „наш јунак”, „наш Ектенија”, „наш солде”, „наш Прометало” остварује се присношћу и са ликом и са слушаоцем истовремено, тако што се јунак одређује као „свој”, али заменицом у множини се одређује и као слушаоцев), као и употреба деминутива и хипокористика („солде”). Честа употреба личних имена (Марко, Милош, Раде, Ектенија итд.) одлика је терена. Користи се и римовање. „Није могао имати мирна санка, докле год прави царев син гледа бијела данка” (бр. 14). Приповетке за које није експлицитно наведено да их је испричао Тома Воркапић сажете су, без дигресија и дидактичности, реплике су кратке и синтетичне, нема расплињавања. Ово имплицира да је приповедач показао способност за промену регистра, од морално-религиозног до приповедања о будалама до скатолошког и еротског – „Коментарисање и моралисање, које би разорило језгро хуморне слике света, Воркапић обуздава” (Радуловић 2021: 176; 177).

Од језичких особина терена Воркапић у писму истиче:

1. одсуство гласа „х”;
2. одсуство гласа „ф”;
3. специфичан ијекавски изговор, који је сакупљач означавао апострофом и слогом „је” („,је”) уместо са „ије”;
4. умекшавање гласа „с”;
5. умекшани глас „т” уместо „ћ”;
6. елизија код неких речи;
7. облик „морем” и „мореш” од „моћи”,

али наглашава да би особине говора могле бити предмет посебне студије, за шта је потребан „стручњак”. Дакле, Воркапићев опис језика приповедача нема тенденцију да буде филолошки, већ његово инсистирање на опису фонолошких особености језика има функцију да читаоцу дочара како тај језик звучи: „међутим прави Србин овога краја то тако меко изговори, да га је управ мило слушати (...) овдје се прелијева при изговарању као при пјесми”. Сакупљачев циљ је да представи репрезентативне примере приповедања одређене регије, а језик се узима као помоћно средство описивања, не као централни предмет интересовања, као код нпр. Јакшевића. Стварање овакве (у његовом виђењу) аутентичне атмосфере доприноси бољем разумевању и доживљавању грађе.

Чајкановић је, као што је већ истакнуто, дао изузетно позитивну оцену Воркапићевом раду, али је управо особине говора које је сакупљач оценио као карактеристичне и дао им посебно место

у свом материјалу, трудећи се да помоћу специфичног начина записивања сачува дух усменог казивања одређеног геокултурног простора, доследно уједначавао са књижевном нормом: враћао је глас „х” у све позиције где је изостављен, као и глас „ф” тамо где је замењен са „в”; исправљао је ијекавско јотовање гласова „д”, „т” и „с”; додавао је глас „и” на она места где га је у замени старог „јата” Воркапић изостављао, односно мењао апострофом; облике у којима је извршена асимилација „о” и „а”, односно сажимање вокала „а” (нпр. „имā”, „дошā” и „кā”) мењао је књижевним облицима („имао”, „дошао”, „као”). У приповеци бр. 31 (Ч 210) цензуришао (препричао) неприкладан садржај о кастрацији попа и у приповеци бр. 7 (Ч 72) изоставио књишке пасаже, које је сакупљач одредио као карактеристичне за приповедача, Лазу Вилуса. У приповеци бр. 7 изостављени су цели пасуси:

„А немој стрико рођени, Бог ти давâ! Ма шта сам ти скривио, кад ме ’оћеш тако душмански да убијеш? Пушти ме само да живим, па ме слободно оћерај у свијет бијели, а теби нека буде сва очевина моја!”

„Језик за зубе, штене једно рече стриц теби је одзвонило, и нема ти спасења (...)

Занимљиво је да стил приповедака не одговара оним карактеристикама које већина истраживача одређује као „усмени стил” – нема фундаменталне једноставности наративне синтаксе (Labov 1984: 65), реченице су комплексне, ретко почињу глаголима и ретко су у напоредном односу (што је одлика усменог стила) – али да и поред тога Чајкановић текстове који су записани од Томе Воркапића није мењао на нивоу стила, реченичне кохезије и сл., што значи да је Воркапићеву збирку сматрао репрезентативном грађом и на језичком нивоу.

Две приповетке записане су у Срему (бр. 19 и 20) и записане су еквицом, са нешто другачијим језичким карактеристикама – и у њима је изостављен сугласник „х”, али се на оним местима где се у осталим приповеткама јављају асимилација и сажимање вокала (најчешће у 3. лицу мушког рода радног глаголског придева) овде јавља непостојано а („им’о”, „мог’о”, „к’о”).

У пропратном писму Воркапић наглашава да приповетке није груписао тематски, већ онако како су му „под руку долазиле”, међутим, није потпуно јасно на шта је мислио јер приповетке заправо нису поређане хронолошки. Накнадно преписивање без вођења рачуна о хронологији записивања могло би објаснити и следећи проблем: једна Воркапићева напомена у писму Академији доноси податак да су приповетке бр. 13, 14 и 15 штампане у подлиску Србобрана у Загребу 1892. и 1893. године, а бр. 19. и 20. у *Босанској вили* 1898. или 1899. године. Међутим, Чајкановић упозорава на веродостојност ових података, а самим тих и других који се тичу времена записивања, с обзиром на то да су приповетке 19. и 20. у *Босанској вили* штампане 1897, док Воркапић наводи да их је записао 1898.

Приповетке у збирци су различите жанровске структуре. Славица Гароња Радованац констатује да „тежиште Воркапићевог сакупљачког рада чине бајке и новеле са наглашеном историјски препознатљивом ’граничарском’ тематиком и културолошком локализацијом” (2001: 521). У том смислу, она издваја приповетке „Милостиви солдат” (бр. 2 у рукопису) и „К врагу по три длане” (бр. 22) као карактеристичне и тематски сродне. У обе су главни јунаци граничари, а јавља се мотив који Гароња-Радованац истиче као стално место у крајишкој прози – да ђаволи не пуштају главног јунака у пакао због његове довитљивости. Маја Бошковић-Stulli такође издваја једну Воркапићеву приповетку штампану код Чајкановића као репрезентативан пример приповедања измењеног у складу са историјским околностима и начином живота у одређеној регији (у овом случају Војној крајини). „Сijelo је причање – u okviru fantastične fabule i bez ikakvih deskripcija – prožeto vojničkim jadom, a ujedno i životnim detaljima, vojničkom austro-ugarskom terminologijom, koja je tu prodrła u sve pore života” (Bošković-Stulli 1970: 11). Н. Радуловић

примећује: „Морализам Томе Воркапића уско је везан са религиозношћу” (2021: 172). Одлике стила и погледа на свет Томе Воркапића веома су значајне због тога што његове приповетке чине највећи део збирке. У приповеци бр. 1 јунак који је царев син одлази код другог цара да служи у војсци. Међутим, војници су обично у приповеткама приказани као раскалашни, док овде јунак долази ноћу у принцезине одаје, да узме срећни прстен, те се рукује и растаје са принцем. Када се обраћа оцу, говори у епском десетерцу. „Ево мене, ево главе моје, / Чини, бабо, што је теби драго!”. И оцу је реч коју је дао важнија од синовљевог живота: „(...) ’ти знаш да се Божја и царска не пориче, јер закон и закон, он је једнак то за цара и царскога сина, то за просјака и просјачког сина. Срце ми пуца од жалости, али ја ти не могу помоћи (...)”.

Мртвог јунака који лежи на дну бунара спасиће Свети Петар по наредби Бога, због тога што је „честита душа”. Морализовање је наглашено у целој приповеци, те приповедач коментарише да Петар слуша наредбу јер „У млађега поговора нема”. Није у свим бајкама морално-религиозни слој толико изражен, иако је већину исприповедао исти приповедач (Тома Воркапић). Лажни јунак се јавља и у бајци бр. 14 „Царев син и Циганин”. Јунак је такође царев син, али је рођен након што цар заноћи код неке удовице, а мртвог јунака оживљава царева кћер. У бајци бр. 23 јунак затиче цареву кћи како спава у својим одајама, па је обљуби (о овом мотиву у бајкама в. Радуловић 2009а: 87). Принцеза тражи да јој отац сагради крчму на раскршћу како би пронашла „свог човека”. Када јунак наиђе са браћом, прво најстарији брат, а затим и он приповедају све што се догодило, тако да је поред комплексног наративног тока бајка дугачка и због детаљног препричавања:

(...) и он сад почне припов’једати све редом, како је с браћом дошао у шуму, како им је ту рекла нека бака, да ће им се ватра утрнути; како су се завјерили, да ће ватру редом чувати, и код кога би се утрнула, да ће га убити, како се код њега ватра утрнула, како се је он уплашио и како је иша тражити ватре, како је наша врагове ће пеку вола, како им је пробио суд с водом и како су га они у’ватили, те како је после иша ш њима у царев двор (...)

Ову особину приповедања Томе Воркапића детаљно анализира Н. Радуловић, показујући како прелази из морализовања у скаредност, истовремено инкорпорирајући архаичне мотиве:

Воркапићеве новеле и шаљиве приче показују како се пребацује у сасвим други тон, далек моралистичком и побожном. У њима има суровости (у причама о трикстерима и будалама), као и еротског и скатолошког хумора” (...) „Ово показује не само флексибилност приповедача, већ и постојање различитих регистара, зависних од жанра у систему прозе (Радуловић 2021: 176).

У истом раду анализиран је низ одлика Воркапићевог приповедања, уз опсежне примере из различитих жанрова. Бајке из Воркапићеве збирке анализирани су такође у Радуловић 2009а, као и у Гароња Радованац 2001 (заједно са осталим приповеткама објављеним код Чајкановића). Уклапајући се у великој мери у сижее описане у интернационалном индексу, бајке из Воркапићеве збирке садрже низ занимљивих мотива и приближавају се другим жанровима. У бајци о мачку у улози животињског помоћника (бр. 16) јунак је окарактерисан као „права бадавација и љенчина”. Царево кћер осваја на мачкову иницијативу и уз његову помоћ. Када на крају мачка који се претвара да је мртав баци у ђубре уместо да га сахрани, мачак му ископа очи. Акцент је на негативној карактеризацији и пасивности јунака, те се бајка завршава мачковим коментаром, који је и у наслову – „Слијепац си био, слијепац и остајеш”. У бајци о три брата јавља се структура уобичајена за хумористичне приповетке (два паметна и један луд) и сакупљач је сврстава у други део групе, где су углавном комични и скатолошки наративи (бр. 28), иако припада типу бајке.²¹³ Приповетка бр. 4 припада веома распрострањеном типу АaTh 511А, о јунаку којег је задојила

²¹³ Сакупљач у фусноти бележи: „Готово исту причу, чуо сам од сељакиње Марије Бараћ (надичарке) у Топуском Котар Вргин мост, само са именима: Грго, Вид и Јуре. – Грго је у истој што у овој Ћосо. Судећи по именима биће да је прича поникла међу Србима Шокцима”.

крава и укључује уобичајене мотиве старца који краде ручак и бега из доњег света уз помоћ птице. Приповетка бр. 24 почиње слично – јунак се прехрањује из помоћ бика (мотив рога изобиља) јер му маћеха не зна да једе, али бика убија дивљи јарац, а јунак умире од жалости. Иако почиње као познати тип бајке, наратив има одлике предања. Јунак у бајкама Воркапићеве збирке углавном припада нижем слоју, а када има високо порекло, онда или одраста у незнању ко му је отац (бр. 14) или му отац даје посао и третира га као обичног човека (бр. 1).

У првој половини збирке доминирају легендарне приче и наративи са израженим морално-религиозним тоном. Приповетка бр. 2 припада типу бајке, али има одлике легендарне приче, док бр. 3 представља контаминацију два позната типа. „Најбоље је што Бог чини” (бр. 3) почиње батинама које Св. Петар добије на спавању, али оне нису ни на који начин мотивисане, осим што се домаћин наљутио што је његова жена примила путнике на конак. Бог овог човека награђује, а Петар је посебно повређен јер их је вређао, а њега претукао. Бог објашњава свој поступак:

Не судиш право Петре! Видиш вели онај што је добио чашу од самога жеженога злата, чим куси иж ње било вина, било овде, прву кап споашће га највеће муке, и у тим мукама испустиће своју погану душу, коју ће ђаволи зграбити и однијети у пакâ. А онај, што сам му кућу запалио, превртаће пепео и наћиће у њему силно благо, све сама жута дуката, па ће саградити господске дворе, и живљаће дуго сретно и задовољно.

Мотив да су божје одлуке увек исправне, чак иако у први мах не изгледа тако јавља се и у другим приповеткама („Зна Бог шта чини” бр. 6, „Праведник не гине” бр. 8), а у сличној улози јавља се и Свети Сава (бр. 19) – „’А ти, кад немаш ништа него ово деветоро деце, закољи ми и испеци за вечеру своје најмлађе дете.’ (...) Гробар отвори пећ, кад тамо, ал’ у пећи на ражњу печено јагње, а дете се игра са златном јабуком по пећи”.

У збирци је забележена и варијанта типа о великом грешнику који окаје своје грехе када убије човека који је пошао да скуди девојку (бр. 5). У слици света доминира поштење (бр. 15), кажњава се лакомост (17), крађа (20), непоштовање празника (бр. 10, 11), а истина увек излази на видело (бр. 7).

Овде су сврстане и приповетке о судбини и варијанта типа о куми смрти. Бр. 12 и бр. 18 припадају најраспрострањенијем типу АaTh 930 (в. Радловић 2010). У првој варијанти Бог два пута одлаже рођење детета, јер од тога зависи каква ће му бити судбина: „Није још вријеме за то дијете да се роди, јер кад би се сад родило, удавило би се баш онда кад би му било осамнајст година”, а гроф који жели да убије зета има у свом власништву фабрике, а не винограде, као што је уобичајено. Друга варијанта (бр. 18) има сличан приповедни ток, али другачије мотиве у односу на прву (у првој је таст гроф у другој трговац; у првој јунака одгајају калуђери, у другој чобани; замену писма врше свеци у првој, у другој ћерка; зета у првој шаље у фабрику, у другој у виноград). У приповеци бр. 21 судбина се испуњава упркос покушајима да се заустави: „(...) јер бадава је то, што је коме Урис урисио и Суђенице досудиле, на његов рођен дан, то ће му бити, па ма ми радили не знам шта”. У приповеци „Смрт кума” (бр. 9) човек одбија апостола Петра и пророка Илију да му крсте дете јер сматра да је Смрт праведнија од њих. Човек два пута вара Смрт: једном када продужи свој живот, а други пут када продужи живот богатог грофа. У типу описаном у индексу човек одбија Бога и ђавола јер нису праведни, а код Воркапића Смрт ради према Божјој вољи: „’Ала куме, шта учини да од Бога нађеш, што ми квариш посâ, и што ме доводиш у неприлику да се огрјешим о вољу божју?’”; „’Знам ја за Бога’, вели смрт, ’и ја вршим његову вољу, дакле ту сад престаје и кумство, и пријатељство, па нашто онда трошити у вјетар рјечи?’”. Због тога се Смрт не свети свом куму за превару већ он разуме да се Божја воља мора поштовати: „’Е кумо, сад чини своје!’ Тако и буде – Смрт је учинила своје, уморила је кума свога, и однјела му душу Богу на истину”. У збирци је забележено само једно предање (бр. 32 – „Откад

камен не расте”). Приповетка бр. 25 припада типу хумористичке приповетке о човеку који продаје мачку у земљи где је мачка непозната (AaTh 1651), из групе о срећним незгодама, међутим, наротив је више обликован као новела са израженим моралистичким слојем, а и композиција је много сложенија, јер у уводном делу браћа прва одлазе у свет, а младић учи на њиховим грешкама, а затим купује косу, огрозд и мачку. Његови поступци нису последица срећних незгода, већ карактера – купује мачку јер се сажали када види људе да је бију.

Сад већ није смио, да се ђе свраћа. Јер се боја, да ће свуда наћи или карташе или друге какве неваљале људе, који ће покушавати, да га навуку на какво зло. А чоек је чоек, донекле се и одупире, али кад му се нешто непрестано слади, може му се и да ослади, јер је он већ таки да радије пријања за зло, него за добро (...)

Размишљајући тако ђе да ноћи спази у крај пута гробље. „Помози Боже!” рече у себи, „ово ће бити најзгодније и насигурније мјесто за ноћиште, јер свак се ноћу боји гробља, а ја ’вала Богу, нијесам тако велика ништа Богу скривио, па се не требам ничега бојати, и уздам се да ће мене мој добри Бого сачувати од свакога зла; идем баш па ћу, у име божје, преноћити у гробљу. Ту ме ваљда неће никакви лопови ни разбојници напаствовати, јер и они се боје ноћу гробља!” (бр. 25).

У другој половини збирке доминирају хумористични наротиви, а често се јављају и скатолошки и опсцени мотиви, чиме се успоставља равнотежа са првим делом збирке. Необично је, међутим, што се други део збирке разликује од првог због раније наведене напомене да приповетке није груписао тематски, већ онако како су му „под руку долазиле”. У овој групи хумористичких наротива јављају се приповетке о глупом диву (26, 50, 52), у којима се, као што је и уобичајеном на овим просторима, уместо фантастичног бића јављају Турци. Приповетка о човеку који понавља да задатак да не би заборавио и говори погрешне ствари у погрешном тренутку, која има кумулативну структуру, комбинује се са типом из групе о глупим људима (бр. 27). Приповетка има упечатљив крај – човек погине, а жена, када га затекне мртвог, мисли да јој се смеје, схватајући то као одраз његове глупости: „Кад она у млин, па га види онако згурена и искежени’ зуба, помисли да се он смије, те му рече: ’Смиј се и кеси се будало будаласта, имаш и чему! Еј тешко мени и с тобом!’ то рече, узме торбу и оде кући, а чоека остави у млину да се и даље смије”. Истој групи приповедака о глупим људима (AaTh 1200–1349) припада и бр. 44 о људима који нису могли да се препознају кад су се обријали. Приповетке из ове групе често се везују за неку локалну заједницу за коју приповедач везује одређене стереотипе: „Два Пазариштана (људи из Пазаришта, земљаци покојног Анте Старчевића) отишли у Карлобаг по сô”. Један број приповедака заснован је на контрасту између живота у селу и граду (бр. 33), вукова и паса (36), али има и на верским разликама (37, 38, 39, 40, 42):

Још једна одлика грађе може се објаснити утицајем терена: у одређеном броју приповедака смех се заснива на верском „сукобу”. Реч је о граничној области, на којој су живели припадници различитих религија, те ће се као ликови шаљивих приповедака јављати православци, католици и Јевреји (ВОРКАПИЋ 38, 39, 40, 42) (Младеновић Митровић 2017: 143).

„Доскочио му” (38) и „Отшалио му” (39) имају карактер „подругачица”:

Отшалио му.

Иша српски поп са сајма а Крањски на сајам, па се сретну на путу, те ће крањски, да се потпрдне српскоме што има браду, запитати овога: „Пошто Комшија јарцови на сајму?” „А, брате они с брадом џајд, џајд и пролазе које како, али они без браде, валај ни по (г...) да шта!” рече српски поп и оде својим путем.

Као што је уобичајено за жанр, извор хумора може бити понашање попова (47, 49) или војника (бр. 34²¹⁴). Ове приповетке имају анегдотски карактер, као и бр. 35, о мајци која се одушевила чистоћом затвора: „Дошла мати да обиђе сина, који је био осуђен на неколико година робије у глиноској казнионици. Случај ћио, па је дошла баш у неђељу, кад и кажњеници имају и бољу рану и даду се у бољу чистоћу”. „Масне” приче садрже мотив кастрације (30, 31), а јављају се и скатолошки мотиви (33, 40, 41, 46). У приповеци бр. 49 приповедач имитира говор жупника (исто је и у збирци Гаје Поповића): „Драги моји жупљани! Дене сва бум поведал как’ је драги госпон Бог првога човека створил”.

Збирка Јована Воркапића садржи разноврсну и вредну грађу, а заједно са другим збиркама са истог терена (Гаја Поповића, Милана Обрадовића и Симеона Ђурића) даје ширу слику о одликама приповедања и типова. Посебан значај ове збирке лежи у могућностима проучавања репертоара и слике света једног приповедача (Радуловић 2021), јер нам сакупљач не само бележи имена приповедача, што није увек био случај са збиркама из овог периода, већ и даје податке о њему у писму. Чајкановић је објавио велики део збирке и у његов избор показује разноликост наратива које је прикупио Воркапић, али нажалост, збирка није штампана у целини, што је била жеља сакупљача, који је грађу тражио назад из Матице српске управо због тога што је требало да уђе у избор народних приповедака.

*

1. *Царев син армичар*. Царев син који је чувао мост пусти старца да прође преко ако га овај научи да се претвори у голуба, јелена и рибу. Отац нареди да га погубе, јер старац није платио, па овај побегне помоћу метаморфоза. На исти начин донесе цару у чијој је служби био прстен који је овај заборавио кад је кренуо у рат. Лажни јунак заузме његово место и добије руку царево кћери. На дан свадбе Бог и Свети Петар оживе младића и он разоткрије истину. **AaTh 325 + 531** (Ч 60)
2. *И најмање добротинство на земљи наплаћује се на небу*. (Милостиви солдат – Чајкановићев наслов). Војник добије од Бога и Св. Петра лулу која се никад не празни и нађе буцу која слуша његове наредбе. Уз помоћ буце ослободи град од врагова и избегне смрт која је дошла по њега, тако што је зароби. После много година сам позове смрт и Бог га пошаље у пакао. На крају га ипак пошаље у рај, јер није могао да слуша дреку врагова које овај бије. Слично типу **AaTh 330A** (Ч 30)
3. *Најбоље је што Бог чини*. Бог и Свети Петар заноће у кући богаташа и два сиромаша. Код богаташа Петар добије батине, а Бог богаташу да златну чашу, док сиромаше казни (једног запали кућу, другом убије сина). Бог објасни Петру да ће први сиромаш наћи благо под пепелом, другог је син хтео да убије, а богаташа ће снаћи муке. **AaTh 791 + 759** (Ч 71)
4. *Краварић Марко*. Пасторак чува говеда и сваки пут остане без вечере. Од неке бабе добије магичну шибљику да стигне кући на време. Кад маћеха спали шибљику, иста баба му саветује да се храни крављим млеком. Маћеха нареди да се закоље крава, па њих двоје побегну у шуму. Кад дође време, крава му тражи да је убије. Нађе два побратима, који га издају након што савлада старца који им краде ручак и од њега добије благо и девојке. Птица којој је спасао птиће га изнесе из доњег света, где су га побратими оставили, те раскине побратимство. **AaTh 511A + 301A** (Ч 10)

²¹⁴ „Било је то још у вријеме војничке Крајине, ишла два човека у кумпанију, па пролазећи кроз неку шумицу зачују косовицу како лијепо пјева.”

5. *Највећи грјех* или *Како су се посветили свети Игњатије и свети Вартоломије*. Један брат био добар, други зао. Зли брат пође да украде краву некој удовици и том приликом јој убије сина. Окаје грех када убије човека који је пошао да скуди девојку, па се и он и његов брат посвете. **AaTh 756C** (Ч 69)
6. *Зна Бог шта чини*. Бог да вредној девојци лењог човека за мужа како би и он постао вредан. **AaTh 822**
7. *Мјесећ га проказао*. Стриц убио синовца због пара. Сам се одао након што га је обасјала месечина на месту где је спавао синовац. **AaTh 960** (Ч 72)
8. *Праведник не гине*. Човек узме сиромаша за кума. Сиромаша убију, а он буде окривљен и погубљен. Разочаран таквим развојем догађаја, поп се одметне у хајдуке, међутим, укажу му се главе људи које је погубљени убио као доказ да праведник не може бити погубљен, након чега се врати проповедању Светог писма. **AaTh 759**
9. *Смрт кума*. Кума смрт саветује човека да „лечи” богаташе како би зарадио новац. Једном приликом спаси човека којем је било суђено да умре. На крају и сам умре и остави сину богатство и „занат”. **AaTh 332** (Ч 194)
10. *Како треба светковати недјељу*. Маћеха која тера пасторку да ради недељом буде кажњена тако да јој се две змије закаче за дојке, за пример другима. **AaTh 751B**
11. *Како треба светковати недјељу*. Човеку од кише пропадне сено јер није хтео да га покупи у недељу. Бог га научи да недељом треба да иде у цркву, али његови синови то нису поштовали. **AaTh 779**
12. *Ко под другим јаму копа, сам у њу упада*. Гроф у неколико наврата покуша да убије дете сиромаша којем је Бог одредио да се ожени његовом ћерком. На крају сам настрада, а судбина се оствари. **AaTh 930** (Ч 85)
13. *Прометало*. Човек добије чаробну младицу када поштеди ђаволу живот. Жена је узме, претвори га у пса, па у кукавицу. Ђаво га врати у првобитни облик, претвори жену и љубавника у магарце. Слично типу **AaTh 567** (Ч 109)
14. *Царев син и Циганин*. Цар заноћи код удовице, она остане трудна. Син пође да тражи оца, слуга Циганин га уцени да замене места. Царев син у служби лажног јунака ослободи цареву кћер од аждаје. Циганин покуша да га убије у лову, али сам буде погубљен када се сазна истина. **AaTh 531** (Ч 34)
15. *Отето проклето*. Поштен сиромаш кумује непоштеном богаташу. Код богаташа никада не могу да се наједу за ручак, јер је богатство стечено крађом, док се код сиромашног засите од једне кокоши.
16. *Слијенац био, слијенац и остао*. Мачак помаже господару да се ожени царевом кћери и освоји змајев двор. На крају се направи мртав да види шта ће господар урадити. Како није хтео достојно да га сахрани, мачак му ископа очи. **AaTh 545A** (Ч 49)
17. *Кажњена лакомост*. Циганин се замало удавио једући крушку, па је проклео. Човек чије је дрво му одговори да Бог кажњава лакомост. **AaTh 779**
18. *Коме Бог помаже нико му не одмаже*. Варијанта приповетке бр. 12. **AaTh 930**

19. *Свети Сава и гробар.* Гробар превезе Св. Саву преко реке. Светац му затражи да закоље дете. Када човек то учини, Св. Сава замени дете јагњетом. **AaTh 779**
20. *Свети Сава и сиромаш.* Св. Сава да сиромашном човеку непресушни џак брашна, а затим и џак злата – оба му кум украде. Кум све призна када човек од Светог Саве добије чаробну батину. **AaTh 563**
21. *Урис.* Дете треба да умре на дан венчања. Турчин га окуми у покушају да спречи судбину, која се упркос томе оствари. **AaTh 934A** (Ч 87)
22. *К врагу по три длаке.* Војник треба да донесе три длаке од врага да би добио отпуст. Успут сретне болесну цареву кћер, јабуку која се осуши сваки дан и војника на стражи који нема смену. Уз помоћ вражје мајке набави длаке, излечи цареву кћер, ожени се њоме и нађе благо под јабуком. Други војник крене у исти поход, али заврши на стражи уместо оног без замене. **AaTh 461** (Ч 37)
23. *Три брата и царева кћи као крчмарица.* Три брата чувају ватру. Сваки пут је угаси птица, од које сваки добије перо. Најмлађи брат иде са враговима да отму цареву кћер, обљуби је, па побије врагове помоћу нечујног пиштоља. Царева кћи роди дете и постане крчмарица, у крчму долазе браћа, она одведе најмлађег да се венчају, а браћу да буду министри. **AaTh 304**
24. *Милош и Дивоња.* Милош се храни из рога свог бика Дивоње, јер му маћеха не да храну. Њих двојица побегну, Милош остане без бика, не затекне ништа кад дође кући и пресвисне од жалости. Почетак припада типу **AaTh 511A** (Ч 195)
25. *Боље је умјети него имати.* Два старија брата прокоцкају новац који им је отац дао кад су кренули у свет. Најмлађи паметно поступа са новцем, купи низ предмета које добро уновчи. Отац жели да му остави се, али он одбије, објашњавајући да су и он и браћа научили из њихових грешака. **AaTh 1651**
26. *Опет Прометало.* Прометало насамари Турке: прода им коња који балега дукате, свиралу која оживљава мртве и наведе их да се подаве. **AaTh 1539** (Ч 53)
27. *Убила га наприца.* Глуп човек понавља задатак који му је жена дала да не би заборавио и прави низ глупих поступака (сече грану на којој седи, бије се са млином итд.) и на крају погине. **AaTh 1687 + 1240**
28. *Ћосо, Јосо и Моцо.* Ћосу браћа терају да чува стражу јер је луд. Он добије новац и магичне предмете од ђавола. Уз помоћ тих предмета и браће одбрани цара и добије руку његове кћери. Да је брату да постане цар, а он оде у друго царство где и сам постане цар. Браћа крену на њега, он се одбрани и прогна их. **H912 + AaTh 569**
29. *Цигу мудрост пребацила.* Циганин изврши низ превара да би дошао до руке царево кћери. Стави девојку у врећу, неко је замени за две кује, које га уједу, те остане без ичега. **AaTh 1634*** (Ч 107)
30. *Кад је све пропало!* Човек изгуби кокош и пилиће, убије волове, изгуби новац, секиру, рубље и кобила га кастрира. Жена му опрости све осим последњег. **AaTh 1681**
31. *Враг научио жену њемачки.* Слуга ђаво разоткрије прељубу тако што кастрира попа прељубника и скува чорбу од његових гениталија. **AaTh 824** (Ч 210)

32. *Откад камен не расте.* Камен не расте од када га је чувар Христовог гроба бацио на њега када је васкрсао. Етиолошко предање. А975.1.1. (Ч 153)
33. *Паук и балац.* Паук побегне из града на село да живи на миру, а балац у град, јер га тамо господа не бацају, него носе у цепу. **AaTh 293F*** (Ч 119)
34. *Коме је тица пјевала.* Два војник оду капетану, носећи мито, да пресуди коме је птица певала. Он пресуди да је њему певала. **AaTh 926D**
35. *Мати код сина у казнионици.* Мајка се у посети сину у затвору одушеви чистоћом и храном, па му саветује да буде послушан да га не би отерали.
36. *Какве су длаке, онакве су и ћуди.* У рату вукова и паса вукови победе, јер су уједињени, док су се пси разликовали по изгледу, а тако су се и борили. **AaTh 107** (Ч 199)
37. *Да га је лани видео!* Србин поједе Шокцу пола патке, па му овај одговори да има дебео образ. Х600 (Ч 202)
38. *Доскочио му.* Крањски поп каже српском, којем је упала мрва у браду, да му је упала врана у грање. Овај му одговара да ће је пас истерати. Ј1260, **Андрејев *2102** (Ч 203)
39. *Отшалио му.* Крањски поп пита српског колико коштају јарчеви на сајму. Овај му одговара да су они са брадом скупљи. Ј1260, **Андрејев *2102**
40. *Најбољи јунак.* Трговац пошаље лажне хајдуке да нападну српског, католичког и јеврејског попа како би видео који је најхрабрији. Само јеврејски поп не побегне, зато што се унередио.
41. „Сјећам се, мајо!” Вечито слинави младожења брише нос рукавом.
42. *Шокац и његово просо.* Шокац се моли влашкој Госпи да му роди усев. (Ч 124)
43. *Колишни печа, а колики скок.* Људи везали магарца за јелу да не упадне у провалију кад је посеку. Магарац од силине одлети, они остану у чуду због његовог скока. Слично као **AaTh 1241A.** (Ч 127)
44. *Бистра браћа.* О људима који нису могли да се препознају кад су се обријали, па су отишли да провере да ли су код куће. **AaTh 1284** (Ч 113)
45. *Згодан одговор.* Кум се опекао на врелу супу. Ј1478 (Ч 204)
46. „Не могу ти, ћако, ни да зубима вучеш!” Свекар научио снајку да не испушта гасове тако што јој је рекао да их чува за вашар, јер ће се тада плаћати. **AaTh 1453******
47. *Попова крива.* Поп седне на краву која се рита док је музу, а она одјуре кроз село. Он упозорава паству на празник за случај да се не врати. **AaTh 1849*** (Ч 130)
48. *Два мужа и ровита јаја.* Два човека једу ровита јаја у крчми, из једног јајета се излегне пиле. Брзо га поједу да не плате ручак више. **AaTh 821B** (Ч 126)
49. „А ки је враг плот зделал?” Жупник проповеда како је Бог направио човека од блата и наслонио га на плот да се суши. Неко упита ко је онда створио плот. Ј1262 (Ч 125)
50. *Радино прометање.* Варијанта приповетке бр. 26. **AaTh 1539**
51. *Крадљивац.* Цар куша лопова да украде његовог коња, сланину, благо и прстен. На крају му да пола царства. **AaTh 1525A** (Ч 106)

52. *Раде служи код Турчина*. Раде се освети Турчину што је служио без накнаде тако што му побије говеда, обогаљи децу, запали кућу, убије мајку итд. **AaTh 1007 + 1008 + 1012 + 1013** (Ч 96)

2.17. Збирка Николе Ђорића, бр. 105

Збирка Николе Ђорића, послата Академији 1903. године, састоји се од 4 епске песме и само једне приповетке, исписаних на 17 полутабака. Стране су измешане, што отежава читање. О сакупљачу не постоји податак о занимању или месту сакупљања у Инвентарној књизи, а Чајкановић у зборнику који је приредио такође не помиње ову збирку. Као ни у другим сличним случајевима – није познато да ли за њу није знао или је из неког разлога одлучио да је не узме у обзир (нпр. зато што садржи само једну приповетку). Ипак, са приличном сигурношћу се може рећи да се ради о лекару, књижевнику и преводиоцу, рођеном 1. маја 1859, по старом календару, у Смољинцу, у пожаревачком округу. Ово потврђује и *Преглед* Илије Николића (2019: 77), у којем је Ђорић означен титулом „др”. Студирао је филозофију у Београду, а затим медицину у Бечу. Кратко је радио као гимназијски професор у Београду, а затим, након завршених студија, као лекар у Нишу, Варварину, Ражњу, Неготину, Шапцу и Врању. Прекидао је студије да би учествовао и лечио рањенике у Српско-бугарском рату 1885, а у Првом балканском рату (1912) учествовао је као лекар. Држао је предавања из области социјално-здравствене заштите и сарађивао са медицинским часописима (СБР 3: 596). Годину дана касније, 1913. године, отишао у Скопље, где је изненада преминуо (Бедов 2013: 15). Писао је драме, песме и приповетке, а његовим највећим делом сматра се недовршена епопеја *Косово*, чији је други, необјављени део рукописа нестало приликом повлачења српске војске преко Албаније 1915. Преводио је и радио препеве Пушкина, Шилера, Гетеа и Расина, који, осим Расинове *Федре*, углавном нису сачувани. Драме и препеви су му извођени на позоришној сцени. Био је сарадник *Босанске виле*, *Летописа Матице српске*, *Отаџбине*, *Србадије* итд. (Милановић 2005: 243; Владимировић 1969: 131–137; Бедов 2013: 18–19; целокупна биографија оригиналних радова и превода у Војиновић 2001).

На 21. страни рукописа налази се податак да је информатор Баба Мара из Видровца (Неготин), стара 66–70 година, међутим, странице рукописа су измешане и на корицама је стоји упозорење да је неопходно обратити пажњу на стране да би се могао читати, те није јасно да ли се овај податак односи на све записе. „Песме су без неке уметничке вредности”, оцењује Илија Николић (2019: 77). Нема података о времену, месту и другим околностима приповедања. Вероватно је грађа забележена током његовог службовања у Неготину, у којем је боравио са породицом од 1902. до 1903, када је грађа послата (Војиновић 2001: 306; Бедов 2013: 20). Нема података ни о томе да се осим збирке коју је послао Академији Ђорић бавио бележењем усмене књижевности. Драгана Бедов истиче његову наклоност према епици, као и то да су његова дела углавном инспирисана „нашом народном прошлошћу и прожета тим духом” (2013: 19). Хајим Давичо поводом његове драме констатује „Предмет *Видосаве* црпљен је из народне песме *’Женидба краља Вукашина’*” (1987: 140) и оцењује да је Ђорић користио „много употребљену форму француске драме” на чијој би му „копији” (...) „и најстрожи француски критичар признао велики таленат”, као и да је „унео у *Видосави* један ефекат енглеске драме: *Суђенице*” (1987: 142). Дакле, Ђорић је као писац комбиновао мотиве из народне књижевности и традиције, посебно епске са стихом и формом западноевропске књижевности. Ђорић је углавном окарактерисан као закаснели романтичар, који је стварао у доба реализма, инспирисан епиком и локалном историјом, са снажним осећањем родољубља које прожима његову поезију, што је вероватно био један од мотива да се опроба у сакупљању народних приповедака. На пољу приповедне прозе писао је о

варошкој и историјској тематици, а збирка коју је понудио Српској књижевној задрузи је одбијена²¹⁵ јер није уметнички успела (Војиновић 2001: 311).

Бајка из Ђорићевог рукописа записана је црним мастилом на 7 страница. Релативно је дугачка, али записана је једноставним стилем, а комуникативна реченица се углавном састоји од низа једноставних независних реченица спојених везницима, тако да нема очигледног утицаја превођења и писања ауторске књижевности на начин записивања народне приповетке. С друге стране, повратни утицај народе приповетке на његов ауторски рад јесте примећен у постојећој литератури. Централни део епопеје *Косово*

(...) чини тренутак када Краљевић Марко од Усуда претворен у Срђу Злопоглеђу, силази у подземни свет. Песник је овде искористио народну причу „о Усуду”, а критичар „Летописа Матице српске” Милан Недељковић истиче да Ђорић „...по својој дубокој философији, прожманој свугде истим етичким начелима... на очигледан начин проповеда морал својим савременицима” (Војиновић 2001: 309).

„Усуд” је тема која је изгледа била веома занимљива Ђорићу, пошто је са преводом Пушкинових скаски додао и једну своју обраду у стиховима – „О Ивану Царевићу и Марији Усудовој кћери”. „Лепота ове песме навела је неке критичаре да пожелеле да Ђорић препева и друге народне бајке” (Војиновић 2001: 315). Исти мотив постоји и у његовој драми *Видосава*.

Ђорић бележи текст народне приповетке у дијалекту, који му је вероватно био близак, с обзиром на то да је пореклом из околине Пожаревца:

Ишао је тако ишао, па никога не укуби, него укуби цара. Запита га цар, где си пошао туђинче, а он ће рећи: море родило ми се једно мушко дете, па ја немам кума, па сам пошао да тражим кума. Па ајд ја ћу да будем кум каза цар. Па може само ако хоћеш, то може да буде рече цар и прими му се за кумство, крсти му то мушко дете.

Па пође код кума у гости и пред њега изиђе један ћосав човек са сикиром у руци и упита га: куд ћеш да идеш, а он каза Оћу да идем код кума, код цара у гости. А куд ћеш ти? пита и он њега. Каже: ћу д идем да тражим једну цаву. Па су ишли ишли путем, па су видели један бунар на путу, па је да се распашемо обојица, па да свежемо појас за појас тај момак: о што сам жедан, Заш нема на ова бунар кофа; ја би пио воду. Он је казао немо да будеш жедан, него да се распашемо обојица, па да свежемо појас за појас и тканце за тканице, па ћу те ја спуштим у бунар да пијеш воду, да ниси толко жедан.²¹⁶

Записивач поједине речи акцентује: „оно има да се иде на воду, па там, куд се вода завàће там има змија аловита; па ко дође први пут на воду, она га [прогуне], па после буди кој да иде, никога не дира она више”. Ђорић бележи сва четири акцента („Дуња ђузел”, „имамо неку рибу слану”; „пуна зајре сваке помешана”), иако косовско-ресавски дијалекат има староштокавску акцентуацију – троакценатски систем са два силазна и дугоузлазним акцентом (Ивић 1985: 102). Такође, акцентуација појединих речи је неуобичајена („закопàли”, „вѣнчање”), што значи да или Ђорићеве ознаке нису поуздане или да је управо обележио места која се нису уклапала у говор неготинског краја, пошто су речи акцентоване спорадично.

У тексту има доста понављања, што одговара стилу реченице народне приповетке:

Он оде и каже: издвојио сам зајру: дајте ми сад девојку.

Они му даду девојку, и он се натраг врати и доведе код цара девојку.

Како је стигао код цара с девојком, тај иска што му је био узео наруквице, већ је пре тога казао цару (...).

²¹⁵ На основу реферата Драгољуба М. Јанковића и Драгутина Костића.

²¹⁶ Сви цитати текста народне приповетке су из АСАНУ–ЕЗ–105–2–1

(...) мој леги свети царе и куме: ти си мој кум, а ја сам твој кумић и каза му све како но било, како му она наруквице узо, после цар је посекао онога, а он је јопет остао цару за кумића а цар њему кум ка и што је био.

Као што је већ истакнуто, Ђорић је преводио Пушкина²¹⁷, чије се бајке такође заснивају на мотивима народне књижевности, али поређењем превода и рукописа бајке из Етнографске збирке не може се закључити да је рад на превођењу уметничких бајки утицао на текстуализацију народне бајке:

„Бајка о цару Салтану”

Син и мати избављени! –

На сред поља узвишени

виде брег; на брегу горе

зелен грм, а свуда море.

Син помисли: Кад бих нешто

за храну да прибавим вешто,

па са грма грану целу

одломи за лук и стрелу,

свилен гајтан од појаса

на луку се забеласа,

танку трску затим скрха,

наоштри је лепо с врха,

па са стрелом пољем оде

лов ловити поред воде.

(Пушкин 1988: 11)

[„Цар и његов кумић”]

Он сачува детету те наруквице

па кад стигне то дете момак:

а оно су ишли људи

један другом код рода у гости,

а он се запита у оца и мајке,

да ли ми нигде нигде некога немамо,

да ми дође у госте

или ми да идемо код некога,

а отац га упита:

а ел би ти ишао у гости.

Каже он:

ја би ишо,

али кад немам код кога.

Каже отац

имамо и ми рода;

имамо кума цара,

па му још каза:

гле шта ти је поклониио

кад те је крстио,

него ако оћеш да идеш код њега

а ти ово да обучеш;

он ће те познат’.

За запис народне приповетке коришћен је етнопоетички начин записивања текста како би разлике биле очигледније. У преводу Пушкинове бајке коришћена су поетска средства попут опкорачења и риме, стилске фигуре попут алитерације („са грма грану”) и контраста („на сред поља узвишени виде брег”; „зелен грм, а свуда море”), док је синтакса и лексика народне бајке много једноставнија и садржи много везника („па”, „а”, „да”, „или”, „али”, „него” итд.), заменица („он”, „те”, „то”, „ми нигде нигде никог”, „ја”, „га”, „ти” итд.) и понављања („нигде”, „каже”, „имамо”).

²¹⁷ Јован Максимовић оценио је превод као неуспео и недоследан (Војиновић 2001: 315).

Занимљиво је да је у преводу је коришћена фраза „лов ловити”, карактеристична за народну поезију, док у приповеци цар каже јунаку да му је „поклон поклонито”.

Народна приповетка коју је забележио припада типу AaTh 531 о правом и лажном јунаку, са којим се у великој мери поклапа. Наслов је додат накнадно. Јунак извршава задатке помоћу животињских помоћника – обично је то у варијанатама овог типа магични коњ, док овде јунака саветује аловита змија којој је случајно повратио чуло вида. Захваљујући њој, јунак добија поверење и помоћ других животиња. Приповедач сваки пут инсистира на скромности јунака, односно одбијању награде од стране јунака након извршеног доброг дела којим ће заслужити помоћ животиња:

Шта ћеш ти момче од мен да тражиш? Какву доброћу? Кад си ти мене очи отворио, да ја видим сунце и месец и да знам кад је дан и кад је ноћ. Рече он: ја ништа не тражим: само хоћу да заватим воду, а она на то одговори: Ти и да не тражиш ништа, а ја ћу теб да кажем: Кад теб дође нека мука, или неки терет, а ти да дођеш код мѐн, ја ћу да те научим (...)

Он им одговори: нећи ништа: само оћу да проћем. Оне онда реку њему: Ти нећеш, али мићемо да ти дамо, па узму једно крило од рибе и кажу му: то да чуваш, па када допаднеш до неке муке, а ти ћеш угрејат’ то перо, а ми ћемо доћи и моћи ћемо да те избавимо.

Карактеристично за овај тип је да животиње дају јунаку део свог тела како би могао да их позове у помоћ, према магијском принципу. На крају приповетке јавља се мотив декапитације и поновног спајања главе са телом приликом оживљавања јунака, који ће након тога рећи: „О! Ала сам се успавао”. У функцији лажног јунака јавља се Тела који држи секиру, док је девојка коју треба да доведе цару Дуња-ђузел, што упућује на оријентални утицај, иако је тип интернационални. Дужина записа проистиче највећим делом управо из композиционог склопа типа којем бајка припада, те прати етапе и трострука понављања која су у њему заступљена.

Збирка приповедака Николе Ђорића састоји се само од једног записа тако да није могуће донети шире закључке о његовом сакупљачком раду и сарадњи са Академијом. На тематско-мотивском плану приповетка не доноси ништа ново, а њена вредност произилази из ширег контекста збирке којој припада и ширења слике о стању терена и типовима приповедака у датом тренутку.

*

1. [*Цар и његов кумић*] Цар кумовао сиромасовом сину и дао му наруквицу као знак распознавања. Кад је младић одрастао, кренуо код кума и успут срео човека који му на превару узме наруквицу и идентитет. Лажни јунак пошаље младића као свог слугу да цару донесе воду коју чува аловита змија. Младић удари змију, она прогледа и обећа му услугу. Цар пошаље „слугу” да доведе Дуња ђузел девојку којом ће се ожени. Змија му саветује да цару тражи три лађе зејтина, три лађе пастрме и три лађе проса. Тиме нахрани рибе, орлове и мраве, који му дају своје крило. Кад дође по девојку, треба да нађе њен прстен, да оживи мртву рибу и да разврста храну. Рибе му пронађу прстен, орлови донесу живу воду, а мрави разврстају храну. Кад доведе девојку, цар га убије на предлог „кумића”, али га девојка оживи помоћу воде коју су донели орлови. Лажног јунака погубе. **AaTh 531**

2.18. Збирка Милана Обрадовића, бр. 107²¹⁸

Милан Обрадовић остао је запамћен као сакупљач народних лирских песама (збирке бр. 25, 44, 45, 93), а Академији је послао два записа народних бајки и оба су штампана у Чајкановићевој антологији (Ч 20 и Ч 50). Слао је загонетке и питалице из околине Пожеге (збирке бр 44 и 45). Славице Гароња Радованац објавила је Обрадовићеве *Српске народне пјесме из Западне Славоније* 1995. године. Подробни подаци о Обрадовићевом сакупљачком раду и његова биографија дати су у њеној студији *Српско усмено поетско наслеђе Војне крајине у записима 18, 19. и 20. века* (2008: 93–118), као у раду у *Зборнику о Србима у Хрватској* (1991: 395–434), одакле преузимамо основне информације. Милан Обрадовић рођен је 1865. или 1868. године у Лици. По занимању је био учитељ, а још као гимназиста (1884) почео је да записује песме. Рукописне збирке народних песама чиниле су највећи део његовог рада, судећи по томе што је планирао да их објави у 10 књига сабраних дела, а бавио се и описима села за потребе Географског завода СКА. Епску песму „Женидба Сењанина Тадије” записану од Црнога Пере објавио је као књигу, са својим предговором (Радојчић 2009б: 1100). Након Првог светског рата нема података о записима народних песама, а зна се да се посветио револуционарно-политичком раду, због чега је служио и затворску казну. Умро је 1944, од последица рањавања приликом бомбардовања.

Записи народних приповедака настали у Утисканима, код Бјеловара²¹⁹, први 1899, а други 1900. године од казивача Фрање Трстењака. Чајкановић Обрадовића оцењује као паметног и савесног сакупљача (1999: 436), док је Марамбоова оцена потпуно другачија – он га сврстава међу плагијаторе и фалсификаторе:

Фабриковањем народних песама, — при чему су „скупљачи” преписивали или прекрајали *туђе* једном већ штампане песме, или измишљали нове, „у духу народном”, — бавили су се још и други Академијини сарадници, од којих ћу поменути само тројицу (јер их има много више): Милана Обрадовића, учитеља у Славонији и у Босни, Душана С. Поповића, учитеља у Босни, и Станоја М. Мијатовића, учитеља у Пољни у Левчу. Одмах да приметим да су двојица од ових скупљача (Обрадовић и Поповић) чинили исто што и Милеуснић у погледу двогубе продаје свога градива Београду и Загребу. Зборник Матичин *Хрватске народне пјесме* садржи већи број песама штампаних под потписима Милана Обрадовића и Душана С. Поповића (Јовановић 2001: 355–356).

За прве збирке народних песама Гароња Радованац примећује да их Обрадовић највероватније није „сређивао” (1991: 405–406), али о начину записивања прозних текстова не постоје никакви подаци. Сам Обрадовић у недатираном писму²²⁰ упућеном Академији помиње две приповетке које му је послао Шокац, из којих се „*vjerno (do istine) vidi kako se ovdje govori*”. Као и многи други сарадници Академије Обрадовић тражи новчану накнаду за свој рад, истичући да је имао посла око две приповетке и да живи од пера.

Обе приповетке су натпросечно дугачке – цео рукопис има 62 листа. Записане су латиницом²²¹, а Чајкановић је обе уврстио у зборник на ћирилици, са мањим, лекторским исправкама: исправљена је интерпункција, додати су изостављени гласови („ишао” уместо „išo”, „дошао” уместо „došo”, „хајде” уместо „ajde”, „велики” уместо „vel'ki” и сл.) и унете су поједине правописне исправке („откуд” уместо „od kud”, „збогом” уместо „s Bogom”). Ипак, и ове

²¹⁸ Грађа је коришћена за анализу секундарне текстуализације народних приповедака у Младенович Митровић 2022/2.

²¹⁹ Из истог места потичу и записи 9 народних песама које се налазе у збирци *Женске пјесме из народа*. С. Гароња Радованац сматра да су вероватно забележене у један мах, приликом неког јавног скупа, судећи по припевима (2008: 108–109).

²²⁰ АСАНУ–ЕЗ–375–6

²²¹ Што можда има везе са „двогубом” продајом збирки Матици хрватској, коју помиње Марамбо.

(лекторске) интервенције утичу на одлике текста, с обзиром на то да се он заправо изједначава са официјелним, књижевним језиком. Приповетке из Обрадовићевог рукописа Чајкановић није скраћивао нити му је замерао на дужини текста, као у случајевима Николе Кукића, чије записе назива „врло слабим” (1999: 483) и Гаје Поповића („Стил је извештачен, полукњижеван; причање јако развучено” (Исто: 460)). У све три збирке примећује се склоност ка детаљним описима радњи и унутрашњих стања јунака.

Грађа је из стилистичке и нараторолошке перспективе веома занимљива. Приповетке су исприповедане веома живо²²², са пуно детаља²²³, сложене су композиције и богатог тематско-мотивског склопа, мада представљају комбинације уобичајених типова. На поједине мотиве које сматра интересантним и литературу о њима Чајкановић упућује у напоменама уз збирку (о гвозденој обући, чудноватом магарцу, магичном бекству; клању коња, забрани једења меса в. 1999: 493; 512).

Како је реч о веома занимљивим и комплексним записима бајки, оне су изазвале интересовање и других проучавалаца, те тако Миодраг Павловић у Обрадовићевом запису препознаје „поетику жртвеног обреда”, тумачећи приповетку „Деведесет и девет синова” (бр. 1) на следећи начин:

Čitava priča kao da je istorija jednog venčanja, u peripetijama u kojima se vilovite životinje bore protiv veštičije oblasti. Kao da se fratrija bori protiv jednog ženskog saveza, a životinjski totemi se suprotstavljaju matrijarhalnoj demoniji (...) Samo jedan mladoženja-osvetnik uspeva da savlada suprotnost između fratrije i ženskog tajnog društva i da uspostavi novo carstvo egzogamije (Pavlović 1987: 209).

Почетак приповетке описује процес стварања породичне задруге и увећавања породичног имања као задатка који отац даје синовима. Када отац одлучи да им нађе невесте из исте куће, он обува гвоздену обућу, као симбол пута у друго царство. Након што вештица убије осталу браћу, преживели најмлађи син неће смети да оде кући пред оца без браће и снаје. Након што се запосли као царев коњушар, јунак царево поштење неће узвратити истом мером:

Ako budeš dobar, i ti i tvoj magarac možete slobodno kod mene lijepo provesti sav svoj vijek; ništa vam kod mene neće biti zlo ni našao, niti će vam što faliti. Ja sam dobar kao dobar dan, a i sve društvo što je kod mene, sve je dobro i čestito. Kod mene ti se još niko živi nije potužio.

Иако се цар према њему поставио као добар домаћин, јунак ће га на превару одвести у смрт. У приповеци „Очев трс” (бр. 2) јунак у потрази за изгубљеним трсом такође крши реч дату царевима (да ће у замену за трс донети златну јабуку, у замену за јабуку златног коња, у замену за коња златну девојку), као и забране које му лисица поставља (да не копа трс гвозденим лопатом, да јабуку не тресе гвозденим штапом, да не дира златну орму, да не једе меса на путу до куће). Иако је реч о уобичајеним функцијама бајке и иманентним одликама јунака, његова непослушност („иморалност”) представљена је као карактерна особина, која га, заједно са хрброшћу, сваки пут извуче из невоље, прво код оца, а затим и код царева:

²²² Приповедач користи узвике, експресивне и елиптичне реченице, као и реченице са императивом, чиме се постиже посебна динамика: нпр. не, „bjež' natrag”, „he, a oklen ti, kume?”, „Bože, ko li je to i kuda li će junak strjelovitim skokom?”, „stade piriti, al jest!” (бр. 1); „bjež' u nevidiš!”, „ha, ovako ću!”, „te bjež' dalje”, „što to od jednom bi!” (бр. 2)

²²³ Осим детаљних описа емоција, реакција и поступака јунака, као и лепоте предмета, детаљних разговора међу ликовима, описује се такође како је отац код вештице вечерао, преспавао, па ручао, како су се јунак и Циганин међусобно распитивали за здравље, како се вештица шуња да убије браћу (бр. 1), како оцу од туге лево око плаче а десно титра или како цар милује и љуби коња, прича му нешто и даје му команде на немачком (бр. 2) итд.

„Evo me, oče, ja sam ti sin i najmlađi i najluđi. Ja ne bježim, a ti, ako baš hoćeš da me ubiješ, a ti me ubij i sijeci, tvoj sam, pa možeš raditi sa mnome što god hoćeš i što ti je volja”. Nato se sažali starac i reče kroz plač: „Sine moj, najmlađi si i najluđi si, vidim da si dečko, i da se ne bojiš. To mi se eto jako dopalo, zato ćecaća da ti kaže sve”.

Приповедач доследно описује и дочарава унутрашња стања и емоције јунака, што јесте карактеристично за приповетке из западних крајева:

Začudi se on tome, jer takvog pogleda, Bože, još nije vidio u životinja (...)

On se tome jako začudio, a i prilično preplašio, no poslije se oslobodi (...)

Kad uđe u štalu, ustuknu od straha i čuda (...)

On se snuždi i ode u štalu da vidi šta će mu magarac reći na to. Kad magarac saslušao sve, malo će misliti, klimati glavom, a najzad reče mu ovako (...) (br. 1);

(...) ali ona zla, viče psuje, te kuni, Bože, kuni, do Boga se čulo, ne zna se šta sve radi, kune i kune (...)

(...) dopala mu se ona zlatna orma, sve se sja od suvoga zlata, a kako se gadio gledeći onu drugu cigansku rđavu! Mislio i mislio šta da radi (...) Šta da radi, bogac, uzmučio se, ne zna šta bi počeo!

Sve se krio da ga niko ne vidi. Sramota je otići u šetnju na zlatnome konju, a vratiti se pješice! Zavukao se u sobicu svoju, pa čuti i jednako kukaj

E žao mu za braćom, jako, Bože, žao, ali šta će (...) (br. 2).

Осим описивања унутрашњих стања јунака, приповедач је склон коментарима, као и грађењу емпатијског односа према јунацима, нпр. када за јунака каже да је „богац” или када описује како стари брачни пар жуди за децом иако су времена тешка. Друга приповетка завршава се занимљивом (неуобичајеном за српске бајке) финалном формулом, којим се инсистира на веродостојности, враћа у стварност и сигнализује се крај приповедања: „Ja sam u svatovi bio, ijo i vino pio, i sad mi je jezik mokar. Ko ne veruje, evo ga, nek dođe pa nek ga vidi!”.

Стил приповедања је специфичан и по томе што има веома много понављања: „stara, vrlo stara vremena”, „ne ide pa ne ide”, „išo pa išo, ajde pa ajde”, „stara, prastara žena”, „šepav jedan a šepav i drugi, kljuse kljuse”, „mislio on i mislio”, „a krv krklja, Bože, krklja”, „išli putem, išli”, „putuju oni, putuju”, „leti na metli, leti, juri”, „išli, išli, dugo i dugo”, па чак и у наслову приповетке – „devedeset i devet sinova” (бр. 1); „jadan, prejadan, tužan pretužan”, „tako išli, išli”, „ižljube se, zbogom, zbogom”, „koraj i koraj”, „šta nije radio i radio”, „išli oni, išli, dugo i dugo”, „te kuni, Bože, kuni, do Boga se čulo”, „mesnica do mesnice”, „ijo bi, ne bi, ijo, ne bi, ijo, ne bi”. Понављања се јављају и на нивоу реченице, тако да подсећају на поетски текст, јер се јављају са мноштвом других стилских фигура – епитета, контраста и градиција:

Dan prolazio za danom, mjesec za mjesecom, godina za godinom, a oni, bogci, nigda djeteta, pa nigda. Molili Boga i Isusa i molili, ali se Bog ne da svakad ni umoliti.

I svaki vodi po kravu, i napuni se pun obor krava, i bilo u njemu ravno devedeset i devet krava, još samo jedna da je bila, bilo bi ih upravo stotina!

E drago ocu što može bitii – prije kratkog vremena bio puki siromah, a gle sad pun obor svinja i krava! Čitav spahija!

I bi pun obor konja, ravno devedeset konja i devet, a da je bio još samo jedan konj, bilo bi ih puna stotina.

(...) ali on traži mater sa devedeset kćeri i devet, da isprosi za svoje sinove, za devedeset sinova i devet.

Otvori se štala, i baba uvede devedeset i devet sinova i njihovijeh devedeset i devet konja, i po starješinstvu dade svakome po redu mjesto. (...) Uvede baba devedeset i devet sinova u svoje visoke, prebijele dvore, i upozna ih sa devedeset i devet svojijeh kćeri. Bože, ne zna se koja je ljepša od koje, koja srećnija, koja bolja, koja zgodnija! Načini se veselje veliko, prave se jela i pića za večeru, opremaju se kreveti za spavanje, sve se sjaje popluni od zlata i vanjkiši od zlata i prelijepe svile.

(...) magarac cikne prvi put. Ledeno se more zadrma. Magarac cikne i drugi put, a ledeno se more zapjeni. Magarac cikne i treći put, kad se ledeno more otvori (br. 1).

E čudi se car što može bolje i više, pred njime zasja ljepota curina, e lijepa je i prelijepa, a sva se, brate, sja kao sunce od suvoga zlata. (...) Sva kosa sja se kao sunce od samoga zlata, a jedna samo jedina kosa žuta (...).

E veseli, Bože, i lija i on i djevojka i konj, te bjež' dalje!

Čudi se sav carski dvor i dvorjani: da čudna junaka, da lijepog zlatnoga konja!

Sve su jabuke od suvoga zlata, a samo kličak kao u svake druge. To bi caru krivo: kad je sve od suvoga zlata, onda baš ne treba ni takvog klička!

Kad dođoše kući, Bože, otac veseo, veseo, grli sinove, ljubi ih, e drago mu, drago što vidi sinove, a žao mu, žao do Boga, što mu najmlađeg i najmilijeg sina nema kući. Čekali ga, čekali, mjesec, dva, tri (...) (br. 2).

У случају Обрадовићевих записа занимљива је и употреба глаголских облика. Док је за народне приповетке карактеристичан приповедачки аорист, чија употреба уноси динамику у односу на презент или перфекат, Обрадовићев приповедач често користи крњи перфекат, који има исто значење као и перфекат, само што је стилски маркиран, а такође и приповедачки императив. Познато је да се крњи перфекат користи у приповедању као део уводне формуле бајке („Био једном један...”). Док се у највећем броју случајева крњи перфекат обично користи само у уводном делу наратије, где има функцију стварања уводне слике, или пак као време које претходи радњи исказаној презентом, овде су подвучени предикати у крњем перфекту који се у ова два записа употребљава се равноправно са другим глаголским временима, током целог приповедања:

Živio tako u stara, vrlo stara vremena, čovjek i žena i svega imali zadosta i bilo im dobro i živjeli srećno i zadovoljno, ali samo to im bilo zlo što im dragi Bog nije dao djece. Dan prolazio za danom, mjesec za mjesecom, godina za godinom, a oni, bogci, nigda djeteta, pa nigda. Molili Boga i Isusa i molili, ali se Bog ne da svakad ni umoliti. (...) Pili kojekakvo bilje, slušali i radili sve što su im babe i vračevi govorili (...) Već se i godine primaknule i velika starost približila, a oni, bogci, jednako samohrani sami (br. 1).

Ono bio u staro doba starac i imao tri sina. Djeca se zamjere nešto ocu, i to njemu bilo tako teško da je sagradio sebi malu kućicu odmah do velike, zajedničke, i tu živio sam za se kao kaluđer (...) Tako to trajalo tri godine da ni riječce progovorili nisu. Kad prešlo tri godine (...) Tako i bilo.

Употреба императива још је неуобичајенија, зато што је реч о глаголском начину, чија је примарна употреба модална. Овде је употребљен као наративни императив, који је веома експресиван. Увек се користи у 2. лицу јединине, без обзира на то у којем је лицу субјекат реченице:

(...) pa bjež' kući što igda mogaše (...)

(...) a gle sad, oni su bolji nego njegovi paradni (...) (br. 1).

On uzede onu drvenu, te kopaj i kopaj, da ga već samrtni znoj spopao (...)

Tresi, tresi, i već ga samrtni spopao znoj (...)

(...) te kuni, Bože, kuni (...)

Psuj, kuni, viči, grdi ga (...) (br. 2).

У првој приповеци уочава се приповедачева заборавност приликом обликовања композиционог склопа: најмлађи брат преживи вештичин покољ тако што јој подметне да убије своју најмлађу кћер уместо њега, а касније цар тражи да му доведе ту исту девојку, која живи у бунару откад јој је мајка умрла. Касније цар затражи да му младић доведе виловитог коња из леденог мора, јер му је баба рекла да само јашући на њему може да испроси најмлађу од њених деведесет и девет кћери. Када јунак и његов магарац пронађу виловитог коња, он ће им рећи да га је девојка отерала у ледено море када је улазила у бунар. С обзиром на то да је реч о дугачкој приповеци, могуће је да је приповедач заборавио оно што се десило у првом делу, али, како бунар

симболизује свет мртвих, девојчина изоморфност може се тумачити и овај начин. У другој приповеци лисица упозорава јунака да не једе месо. Кад прекрши забрану, створе се два човека, која га убију, а затим се даје коментар у загради да су то у ствари његова мртва браћа која су оживела.

Бројна понављања, емпатијски однос према јунацима исказан кроз стилски маркиране лексеме, приказивање унутрашњих стања јунака, приповедачка (стилски маркирана) употреба глаголских времена, градације, паралелизми, контрасти и сличне стилске фигуре, спорадично подражавање епског или лирског стила, узвици и елиптичне реченице који доприносе живости приповедања дају посебну поетску вредност Обрадовићевим записима, уз комплексан тематско-мотивски склоп. Иако садржи само две бајке, ова два записа дају широке могућности за различита истраживања. Као што је истакнуто и код других збирки са истог терена, ова збирка значајна је због тога што се у њима могу уочити сличне карактеристике, попут дугачких реченица, које се приближавају стилу уметничке књижевности, склоности ка моралисању и коментарисању, због чега представља важан допринос проучавању усмене прозе простора некадашње Војне Крајине. Имајући у виду специфичности записа са терена, мало је вероватно да би се Марамбоова оцена о фалсификовању песама могла одржати када је реч о ова два записа приповедака – комплексност приповедачког поступка може се разумети као одлика терена, мање вероватно сакупљачевих интервенција.

*

1. *Деведесет и девет синова*. Пар који није могао имати деце добије 99 синова. Кад одрасту, отац их пошаље у свет, па сваки донесе по свињу, краву и коња. Затим крену да испросе 99 сестара. Најмлађи син заостане у путу и замени шепавог коња за шепавог магарца, који је виловит. Магарац га упозори да је мајка девојака вештица, те он избегне смрт и уместо њега она убије своју најмлађу кћер. Крене за њим у потеру, а он се спаси бацајући магичне предмете из којих се стварају природне препреке. Цар му да задатак да набави виловитог коња из леденог мора. Он у томе успе уз помоћ магарца и избави девојку из бунара. Кад дођу цару, он затражи девојку за себе, али младић предложи да обојица скоче у котао са врелом машћу. Младић преживи надметање уз помоћ коцке леда коју му је дала девојка, ожени се њоме и постане цар. **Мотив Т69.1. + AaTh 1119 + 313Н* + 531 III, IV** (Ч 20)
2. *Очев трс*. Отац у свађи са синовима; они примете да је тужан. Сазнају да је разлог то што му је неко украо лозу која је расла испред куће. Крену у потрагу. Најмлађи наиђе на лисицу која му понуди да му помогне ако закоље свог коња и нахрани је његовом крвљу. Нађу трс који чува стража и лисица га упути да мора да га ископа дрвеном лопатом. Он узме гвоздену, ухвати га и одведу пред цара. Цар га пошаље по златну јабуку код другог цара у замену за трс; други цар по златног коња за јабуку; трећи по златну девојку за коња. Кад испуни све задатке и крене кући, лисица се претвори у девојку, коња и јабуку – тако јунак уз њену помоћ превари сва три цара и задржи све за себе. Лисица га упозори да су му браћа мртва и да на путу до куће не једе меса. Он прекрши забрану и његова два мртва брата оживе, убију га и преузму заслуге. Лисица га оживи, све изађе на видело и он се ожени девојком. **AaTh 550** (Ч 50)

2.19. Збирка Јанка Ђорђевића, бр. 118

Јанко М. Ђорђевић био је први учитељ основне школе отворене 1895.²²⁴ у Севцу, на територији Призрена. Родом је био из Призрена и завршио је Призренску богословију, а у школи је остао до 1900/1. школске године (Костић П. 1933: 43). Службовао је у школама у Мушникову и Љубижди (Ђилас 1969: 142; 187). На списку свршених богослова из Призрена поред његовог имена стоји напомена да је „умро интерниран у Бугарској” (Костић П. 1933: 53)²²⁵.

Објавио је у *Цариградском гласнику* за 1900, бр. 35 *Народне пословице у селу Севцу – Призренски округ* (укупно 17 пословица). Академији је 1901. послао *Народна предања и опис села Севца и Врбешице* (118–1) и *Збирку народних умотворина из Сиринићке жупе* (118–2), која се састоји од 67 песама. Сакупљач испод три предања наводи – „12. 9. 1900 у Севцу”; „забележио Јанко Ђорђевић, учитељ”. Владимир Бован његову збирку сматра посебно значајном

(...) јер представља прву посебну збирку народних песама насталих у овој шарпланинској жупи, у којој су се лазаричке народне песме можда најдуже одржале у читавом овом крају. Она је и прва збирка народних песама и приповедака настала само од записа из једног села. Збирка садржи две песме које нису ни раније, ни касније записане (1987: 122).

Он такође наводи да се збирка састоји из 3 дела – 47 песама различитих врста, 20 лазаричких и приповетке. Чајкановић наводи да су описи обичаја из Сиринићке жупе објављени у Етнографском зборнику за 1925. годину.

Ђорђевић збирку сматра збирком предања, међутим, запис бр. 2 којем је дао наслов „Народно предање о светом Илији” може се класификовати према индексу типова, као приповетка о највећем грешнику. Жанровски би се овај наратив могао одредити као легенда, са елементима етиолошког предања. Друга два записа су такође етиолошка предања, с тим да бр. 3 има елементе културноисторијског. Предање о настанку ракије садржи познати мотив у народној етиологији, о ђаволу као ствараоцу, с обзиром на то да му се и иначе приписује настанак различитих (делова) биљака или животиња (најчешће вука). Стварање ракије од стране ђавола представљено је амбивалентно, јер је, захваљујући њој, човек способан да поднесе бригу. Тежина бриге наглашена је градацијом:

Човек није могао ту бригу да поднесе, и после је с човека пребачена брига на земљу. Земља није могла да тешкоћу бриге поднесе, па је опет била са земље пребачена на гору. Гора је од тешкоће њене почела да се по крајевима суши. Са горе је брига пребачена на камен и камен се од тешкоће њене растопио.

Ђаво је људе нудио ракијом да не би од бриге полудели. Његов поступак у предању нигде није окарактерисан као лош (осим што ракију продаје, иако се већ у наредној реченици каже да их „части”), већ негативна конотација проистиче из његовог лика у фолклору и народној религији. Ђаво претвара воду у ракију, чиме се прави аналогија са Христовим претварањем воде у вино.

Легенда о Св. Илији (бр. 2) почиње уобичајеном формулом за записе народних предања: „Наш народ прича”. Јавља се мотив који се обично везује за Св. Саву – присилна женидба (а Илија после бежи на Свету гору). Илију, који бежи од куће након женидбе, ђаво искушава, те након што је у незнању убио родитеље, убија и сватове:

²²⁴ Призренску богословију завршио је 1896. године (Ђилас 1969: 142).

²²⁵ „За време удружене бугарско-аустроугарске окупације на територији Косова и Метохије, од директног непријатељског терора страдало је пет православних учитеља и један исламски”. Међу њима је био и Јанко Ђорђевић, који је у то време био учитељ у Љубижди (Динчић 2016: 149).

Идући путем сретне га други човек – ђаво и поче с њим овако говорити: „Хвала Богу, један се је Илија јучер оженио, убио оца и матер, оставио невесту а сви му сватови с невестом спавају. Кад Илија ово чу, врати се назад, дође дома, те све сватове на броју 99 убио рачунајући оца и матер, па опет утече у свет.

Да би дошао до спасења, Илија треба да посади бостан поред пута и загарену врбу; бостан треба да да сваком пролазнику, а греси ће му бити опроштени када врба озелени. Човек који одбије да узме бостан је у журби јер је посао да поквари просидбу, а опрост долази када га Илија убије пушком.

Предање о настанку села (бр. 3) садржи причу о брату који је настрадао због крађе и сестри која је пронашла његову главу. Постанак имена три села приписује се узвизима које је сестра изговорила када је пронашла главу: „о, мушка главо!”, „о, моја љута главо!” и „о, моја цепана главо!”. Структура предања уобичајена је за етиолошке наративе о називима места, где се имена села/места приписују речима које је неко на том месту изговорио и често се нижу једна за другим.

Чајкановић је два предања (бр. 1 и бр. 3) уврстио у зборник, са одређеним изменама, док бр. 2 вероватно није јер се одлучио за Воркапићеву варијанту. Ђорђевићев наслов „Постанак ракије” заменио је уобичајеним за жанр – „Како је постала ракија” (глаголска именица замењена је зависном реченицом). Текст предања углавном је мењао на плану кохезије. На пример, горенаведени одломак у Чајкановићевој редакцији гласи:

Човек није могао ту бригу да поднесе, и зато је с њега пребачена на земљу. Али ни земља није могла да бригу поднесе, те је тако са земље пребачена на гору. Гора је од бриге почела по крајевима да се суши. Са горе је брига пребачена на камен, и камен се од муке растопио. И тако се брига опет врати на човека (бр. 1 > Ч 208).

Додајући и мењајући везнике, Чајкановић је умањио поетски тон предања. С друге стране изоставио је реченицу која је звучала „народно”, као сакупљачево сумирање догађаја: „Дакле све именоване ствари немогоше издржати тешкоћу бриге, те се најпосле сврати опет на човека”. Као и у осталим записима, изоставио је изреку коју сакупљач бележи на крају приповетке: „Из ове приче излази и она народна изрека која вели: ’Човек је тврђи од камена’”.

Ђорђевићева збирка веома је кратка да би се о њој могли доносити шири закључци, али значајна је због тога што је ово једна од ретких збирки предања (овде узета заједно са збиркама приповедака јер се један од записа може одредити према приповедном типу) у периоду када су она ретко бележена у збиркама усмене прозе, а још ређе дефинисана као предања, већ углавном као веровања, празноверице, скаске и сл.

*

1. *Постанак ракије*. Ђаво је створио ракију да људи не би полудели од бриге. Мотив A1456. Origin of distilling. Learned from devil. (Ч 208)
2. *Народно предање о светом Илији*. Након што је убио 99 сватова, највећи грешник (Св. Илија) добија опрост, убивши пушком човека који је пошао да поквари просидбу. **AaTh 756C**
3. *Постанак села Мужљака, Љутоглава и Цапарца*. Чобанин који је чувао стадо сваког дана пуштао низ врело по једног брера својој сестри. Када је власник схватио на који начин му се смањује стадо, одсекао му је главу и послао низводно сестри. (Ч 209)

2.20. Збирка Симеона Ђурића, бр. 124

Симеон Ђурић (1860²²⁶–1932) послао је Академији веома обимну и значајну збирку – „Народне приповијетке из Горње Крајине”. По занимању је био воденичар. Збирку од 95 приповедака послао је међу првима, 1887. године. Још Чајкановић, приређујући материјал за штампу (1927), наводи да је грађа у веома лошем стању, а недавно је извршена конзервација збирке. Рукопис је веома тежак за читање, а поједини листови су оштећени. Приповетке су забележене црним мастилом, латиницом, на 288 листова. Од укупног броја, 12 су варијанте (80–87, 90, 91, 93, 94), које се углавном не разликују по тематско-мотивском склопу, већ су само другачије исприповедане. У опису рукописа наводи се да су „дупликати”. Укупно 47 приповедака штампано је код Чајкановића ћирилицом. Марамбо наводи следеће биографске податке:

Из неколиких биографских написа о њему (последњи у Народној просвети од 16. јуна 1929) видео сам да је он оставио успомену марљива и трудољубива просветног радника, као наставник, писац и преводилац школских и дечјих књига, скупљач историјске грађе, сарадник великог броја војвођанских часописа, календара и листова (Летописа и Јавора нарочито). Рођен 1851. године у Барањи, он је свршио учитељску школу у Пакрацу и четрнаест година (од 1876. до своје смрти, 1890) провео као учитељ у вежбаоници Српске учитељске школе у Карловцу. Био је члан књижевног одбора Матице српске и Хрватског педагошког збора у Загребу. Од својих ближњих савременика нарочито је био цењен као скупљач народних умотворина, песама и приповедака. Позната је његова збирка приповедака „из Горње Крајине”, из које је за живота објавио један део у Летопису Матице српске, а други расуо по листовима и календарима данас тешко приступачним. И после његове смрти, као акт пијетета, Матица српска издала је 1897. године, из његових рукописа, две свешчице необјављених приповедака (Јовановић 2001: 262).

Значајне податке о Симеону Ђурићу, за ког истиче да му је био узор, оставио је и Станко Ћаница Опачић у писмима Јовану Радуловићу, која је приредио Немања Радуловић (Опачић 2019а: 382–389).

Био је самоук али је прочитао више књига него сви чиновници Крњачке општине заједно. Уз то је ревно записивао народне приповијетке, па још 1887 послао Српској Кр. Академији 95 тих прича које се и сада тамо налазе под бр. 120. Дио тих прича је 1927 године користио Професор Чајкановић за своју збирку и тако су јадне пуних четрдесет година чекале да угледају свјетло дана.

Ђурићеву воденицу спалише усташе 1942 године, али она за многе од нас до данас остаде нека врста народног универзитета. Стари самоук Симо не само да је много читао, него је и тако лијепо знао причати, да је многе од нас напросто омађијао оним што је прочитао. Давао нам је књиге на читање а онда смо му морали причати што смо прочитали а ми смо то за чудо чинили са више љубави него учитељу у школи. Понекад нам је исправљао а понекад био врло задовољан нашим казивањем а ми се онда грабили ко ће добити другу књигу на читање. Било је то за вријеме још врло ријетких школа на бившој Војној Крајини и ми нијесмо знали како и одкуд он књиге набавља. А имао их је свакојаким од обавезних Вукових дјела, пјесама В. Илића, А. Шантића па до списа В. Пелагића и романа и приповједака Кочића, Шеное, Загорке, Толстоја, Золе, па и Ускреле богове од Мерешковског (Опачић 2019а²²⁷: 389–390).

О Ђурићевом интересовању за књижевност, просветни рад и сакупљање народних умотворина написао је и стихове, који се налазе у истој преписци, као прилог, а који су објављени истом приликом (Опачић 2019б: 402–413):

Воденичар бјеше стари Симеон

Самоук, који прочита књига многе,

Куповао их је и крао ће је мого,

²²⁶ Година рођења наведена је према сведочанству Ћанице Опачића (2019а: 389).

²²⁷ Биографске податке о Ђурићу даје и у аутобиографији објављеној 1989. године, а податке у Ђурићу бележи и Бубало Кордунаш (1936).

А нама после школе постаде учитељ он

(...)

Скупљао је он и записивао

Народне пјесме, пословице и бајке,

Благо духа нашег завичаја,

Па ваљда неком ученом слао

Нама постаде драг и он и књига,

Ту сазнасмо за Толстоја, Чехова и Чернишевског,

За Његоша, Кочића, Бранка и Пелагић Васу,

Измијешаше нам се светости и много ђаволског,

Чуда нам стари Симо у младе главе насу (Опачић 2019б: 404–405).

Наводећи у напомени да је три године пре 1887. обимну збирку приповедака предао Владимиру Красићу²²⁸, који их је објавио под својим именом, Ђурић је постао део полемике о Красићевим плагијатима. Као што је приметила Снежана Самарџија – пратећи текстови о овој теми превазилазе обим Красићеве штампане збирке. У тексту о Красићевим плагијатима Војислав Јовановић Марамбо пронашао је 11 од укупно 22 приповетке из Микуличићеве збирке (Mikuličić 1876) у Красићевим приповеткама објављеним „за живота скупљачева”, чему додаје још три објављене постхумно (2001: 265–266). „Компаративном анализом, предоченом посебним графичким распоредом испитиваних варијанти са леве и десне стране хартије, Јовановић пореди неколико различитих приповедака ова два сакупљача” (Бјелић 2022: 115). О овој теми више пута је писано, а хронолошки преглед прилога који су пратили ову проблематику може се наћи у Јовановић 2001, Самарџија 2006 и Бјелић 2022. На Марамбоову „страну” стао је чувени фолклориста Јиржи Поливка (према Самарџија 2006: 360). И поред убедљивих анализа²²⁹, било је оних који су оспоравали Јовановићеве закључке. Манојло Бубало Кордунаш позивао се на варијантност као главни аргумент – „Све то ђутуре имало би се ријешити на основици само једне сличне народне приче, варијанте” (Бубало Кордунаш 1930: 294); затим на лично познанство са сакупљачем и на претпоставку да услед историјских околности, односно „немилих братоубилачких хрватско-српских размирица” (Исто: 295) Красић није могао чути за Микуличића. Славица Гароња Радованац пак наводи да се Микуличић није ни бавио сакупљањем народних приповедака, сматрајући да је случај обрнут, те да је српски локални дијалект превођен на чакавски (2014: 187). Микуличић пак наводи опште информације о свом сакупљачком раду на почетку збирке (в. Самарџија 2006: 228), где пише да је народно приповедање слабо сакупљено,

²²⁸ Уз приповетку бр. 70 бележи: „Pripovedku ovu pripovjedala mi je neka vračarica Milka Vučković, iz gor. Skrada, još pre tri godine, pa pošto sam ju onda napisao, i uručio Vladimiru Krasiću, sa još ogromnim sadržajem narodnih pripovedaka, od koji je on izdao neke u ljetopisu matice srpske pod svojim imenom, šgo ga nije pripadalo uraditi, i pošto sam od udove njegove tražio sve manuskripte da mi ji povrati, što ona ne čede uraditi – to bilježim ovu pripovedku i po drugi put, po najboljem znanju njezina motiva. S. J. Đurić, samouk”.

²²⁹ „Ако би се сродност на општем, мотивском плану могла бранити, појединости директно откривају везу између две збирке” (Самарџија 2006: 361); „Иако су у усменој књижевност жанровске норме, композиционе схеме, нивои формулативности, мотиви и фабуле стабилни, оформљени елементи, ни читави приповедни склопови, а посебно ’ситне’ појединости не могу се дословно преносити (...) Само преписивање већ штампане (записане) варијанте омогућава дословно понављање текста” (Самарџија 2003: 246).

да је бележио варијанте већ познатих приповедака и да су све забележене у Красици од шест – седам неписмених особа (Mikuličić 1876: I–VI).

Оптужба Симеона Ђурића дала је овој полемици нову димензију, међутим, занимљиво је да Веселин Чајкановић, који је управо и отворио питање могућег плагирања Ђурићевог рукописа, није експлицитно означио Красића као плагијатора. Посредно се може закључити да је његово становиште било да Красић јесте преузео део грађе од Ђурића, јер у коментарима уз приповетку „Моћна сабљица” (Ч 54) бележи:

Вл. Красић, у Летопису М. С. 146, 1886, 115 ид. под насловом „Заклетва и невера”, објавио је ову исту приповетку (коју је свакако добио од С. Ђурића, упор. Ђурићеву изјаву горе, стр. 436). Красић има неке нове детаље (дизање палице; рушење града), а неких Ђурићевих нема. Неке Красићеве измене нису у народном духу (сотона, м. ђавола; патетичан завршетак). (1999: 513).

Познато је да је он критиковао антологије Тихомира Остојића (Чајкановић 1923) и Војислава Јовановића (Чајкановић 1925) због тога што су из њих изостале приповетке из Красићеве збирке, иако је истакао следеће:

Г. Јовановић је, међутим, према Красићу неповерљив и уписује му у грех што је тобоже плагирао хрватске народне приповетке. Ја држим да ствар стоји друкчије и када се буде објавила збирка Симеона Ђурића, која се данас налази у архиви Етнографског одбора С. к. академије, видеће се да сличност између Микуличића и Красића долази отуд што су и један и други употребили исте (или сродне) српске изворе (Чајкановић 1925).

У белешкама и коментарима везаним за Ђурићеве приповетке објављене у његовом зборнику Чајкановић паралеле и варијанте најчешће проналази у збиркама хрватских сакупљача Микуличића, Ваљавца и Строчала, отварајући питање заједничког геокултурног простора. И Таница Опачић сведочи да је варијанте Ђурићевих приповедака налазио на истом терену:

Давно су Н. Беговић и још неки овђе нешто записали и штампали а последњи је био мој комшија самоук Симо Ђурић. Он је 1887 год. посла С. Краљ. Академији 95 записаних приповједака које се и сад тамо под бр. 120 налазе. Али је тек 1927. проф. Чајкановић из те збирке изабрао и штампао око педесет. Ја сам фотокопирао и у књигу везао те приче и сада скупљајући ове наилазио на њих код казивача (...)” (2019а: 382).

Приређујући антологију *Српске народне приповетке* (1929), Чајкановић је уврстио и пар Красићевих записа. Са друге стране, Ђурић није у антологији заступљен са већим бројем записа нити га у Предговору наводи међу талентованим и оригиналним сакупљачима (као што помиње нпр. Мутића, Грђића Бјелокосића или Воркапића), иако је 1927. штампао велики број његових записа. Чајкановић по питању аутентичности народних умотворина није имао тако ригидан став као Јовановић, па је нпр. штампао у зборнику једну приповетку Симе Милеуснића (из збирке бр. 74), за коју је сматрао да је сакупљач доиста забележио, иако је за све остале утврдио да су бескрупулозни преписи приповедака из различитих часописа. Иако свестан сакупљачевог поступка, Чајкановић није одбацио његову грађу у потпуности, што је случај и са Красићем, чиме је проблему приступио на начин који је испред његовог времена, посебно када се има у виду да су остали учесници у полемици заузимали став „за” или „против” Красића.

Узимајући у обзир значај ове полемике за питање плагијата у српској фолклористици, немогуће је оставити је по страни приликом анализе Ђурићеве збирке. Ипак, како то није тема овог истраживања, овде узимам само карактеристичан пример, који припада типу АаTh 513, односно 514. Красић је 1886. у *Летопису Матице српске* објавио приповетку „Три брата” (ЛМС. 25), која је у Микуличићевој збирци објављена под насловом „Три брата” (Mikuličić 15), а Ђурић ју је записао под насловом „Три брата и брод” (Ђурић 3). У све три варијанте краљ, односно цар

нуди руку своје кћери ономе ко направи брод који ће ићи по копну као по мору. Уз Божју помоћ, у томе успева луди брат, а затим решава и остале немогуће задатке уз помоћ мрава, човека који је могао много да поједе и човека који је могао много да попије. На крају, уз помоћ четвртог сапутника, заснежи царев двор и оде бродом. Све три варијанте имају потпуно исти сиже и веома сличне дијалоге, али поједини детаљи откривају већу блискост између Красићеве и Ђурићеве варијанте. Нпр. када два паметна брата покушају да направе брод, у Микуличићевој варијанти не успевају зато што нису тражили Божју помоћ, док је у друге две нагласак на томе да нису хтели да поделе храну са Богом прерушеним у старца; у Микуличићевој варијанти Бог упозорава младића да брод треба да стане да пропусти свако живо биће да прође, док у друге две Бог говори младићу да треба да прими на брод свакога на кога наиђе; у Микуличићевој варијанти јунак добија задатак да скупи жито, а у друге две просо. С друге стране, у Микуличићевој и Красићевој варијанти задатак даје краљ, а код Ђурића цар; код Ђурића и Микуличића бајка почиње царевим задатком, а код Красића уобичајеном уводном формулом о три брата; код Красића се на крају не наводи да је младић „заснежио” цара из освете, за разлику од Микуличићеве и Ђурићеве варијанте. Ипак, дословног понављања реченичног склопа овде нема, као у Јовановићевим примерима, што иде у прилог Чајкановићевој тези о сродним изворима. Три збирке заиста садрже сличне мотиве, те се у њима често јављају виле, врагови (ђаволи), солдати, море и бродови, у чему се огледају одлике ареала, попут израженог присуства народне религиозности и реалија које проистичу из географске блискости приморју.

Са друге стране Јовановићеви аргументи заиста звуче убедљиво када се упореди забележени текст варијаната „З димњака неч виче: ’падан’, ’падан’” (Mikuličić бр. 3) и Красићева приповетка „Заклетник” (ЛМС, бр. 36). Међутим, у овом случају Ђурићева варијанта („Падам, падам” бр. 12) има исти сиже, али нема дословног понављања језичког израза као у прве две. Додуше, Ђурић јесте забележио да је, након што је предао рукопис Красићу, приповетке поново забележио по сећању. Такође, поједине варијанте могу се наћи код Ђурића и Микуличића (нпр. Ђурић 63, 64), али не и код Красића. Ако се узму у обзир сведочења о Ђурићевој љубави према књигама и препричавању прича из истих, могуће да Марамбоова хипотеза о вези Микуличић – Ђурић није неоснована, али је једнако могуће и да је реч о терену на којем су одређене варијанте биле распрострањене. Треба имати у виду и да сижејни склоп појединих варијаната из Ђурићеве збирке заиста јесте сличан приповеткама забележеним код Микуличића, али исто је и са варијантама Међедовића (бр. 32) и Пепељуге (бр. 33), за које је још Чајкановић приметио да су веома сличне Вуковим, и да је можда Вукова збирка извор (1999: 440–441). Поред ових које наводи Чајкановић, и друге приповетке из Ђурићеве збирке имају паралеле у Вуковој²³⁰, као што је нпр. „Отчева заклетва” (бр. 45) и Вуков запис „Очина заклетва” (СНП 2: 17); „Бродар и царева кћи” (бр. 61) – „Добра дела не пропадају” (СНПД: 14); „На свакој је жени вражја глава” (бр. 95) – „Зла жена” (СНП 1: 1). У истој мери у којој подсећају на Вукове записе, Ђурићеви записи поклапају се са описом типа у интернационалном индексу. Ђурићев запис „Чудотворна риба” (бр. 70) има паралеле у Вуковој збирци („Три јегуље”, СНП 2: 29) и код Микуличића („Рибица на три дели раздељена”, бр. 14), али реч је о варијанти типа АаTh 303. Ако код Ђурића има приповедака за које су Микуличићева или Вукова збирка биле извор, као што је била једна од Марамбоових претпоставки, вероватније је да није реч о преписивању из штампаних збирки, већ да су у процесу трансмисије служиле као извор. Код Чајкановића углавном нису објављене приповетке које су веома сличне варијантама из Красићеве, Микуличићеве и Вукове збирке.

²³⁰ И Микуличић приповеткама из своје збирке налази паралеле у Вуковој (Mikuličić 1876: IV).

За већину приповедака Ђурић бележи имена приповедача, а понегде чак и од кога су је његови приповедачи чули. „Симеон Ђурић бележио је, поред наслова или на завршетку приповетке, од кога је ту приповетку чуо. Једино је уз приповетке 44; 47; 75; 76; 77 то учинила нека друга рука, оловком. Том другом руком написан је и списак прича. Из рукописа не види се ко је те примедбе стављао, али је извесно да су оне стављене још врло давно” (Чајкановић 1999: 437). Ђурићеви приповедачи су: Станко Ђурић, из Доњег Будачког: 1, 6, 10, 11, 12; Миле Миловановић, из Доњег Скрада: 2; Лука Новаковић, из Доњег Будачког: 3, 7, 16, 17, 18, 22, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 83, 88, 89; Ана Вулетић, из Крстиње: 4, 21, 26, 47; Сима Гојковпћ, из Зимиха: 5, 57; Јандра Томић, из Кршака: 8, 9; Божа Дојчповпћ, из Горњег Скрада: 13; Станко Гријаковић, из Млаковца: 23; Јосип Живковић, из Брезове Главе, општина Вукманић: 24; Никола Миловановић-Цопра, из Растовца: 30, 31, 33, 34, 63, 64; Јанко Микулић, из Крњака: 32; Еремија Малић, из Буцког Поља: 44; Јован Продановић-Бишкан, из Буцког Поља: 45; Милош Ђаковић, из Свињице, општина Крстиња: 48; Марко Маленић, из Трчића: 49; Ђура Срдић, из Дугог Дола: 50; Сима Мартиновић, из Ријеке: 51; Марко Кнежевић, из Буцког Поља: 54; Сима Смољановић, из Казинца: 55; Јанко Михаиловић, из Грабовца: 56, 60, 61, 84²³¹; Милован Брдар, из Млаковца: 58; Нинко Кокор, из Трупињака: 59; врачарица Милка Вучковић, из Горњег Скрада: 70; Павле Здјелар, из Павковића: 71, 75, 78; Никола Кокир, из Кокирова Села, општина Крстиње: 72; Стеван Гојковић, из Будачког: 74; Миле Кнежевић, из Буцког Поља: 76, 77, 85; Јован Ђурић, отац скупљачев: 79; Миле Мартиновић, из Широке Ријеке: 86; Марко Вранић, из Криж-Поља, оточка регимента: 87; Јанко Микулић, из Крњака: 92.

Веселин Чајкановић сакупљачеву недовољну описмењеност оцењује као квалитет, због чега је његове приповетке штампао углавном са исправкама правописа и интерпункције. Речи исписане изнад Ђурићевог текста углавном су рашчитаване веома нечитког рукописа, а ређе исправке. Углавном није мењао реченични склоп, редослед или избор речи, већ је додавао одређене везнике или прилоге ради реченичне кохезије. Ипак, детаљније праћење корекција отежава то што нису све измене јасно обележене. Нпр. „потље” мења у „још одмах послѣ” (бр. 59) или у предању о вештици (бр. 74) забележено је: „Віо је тако један ђоек, і то баš u blizini moga mјesta, ра је імао два slugана”. Чајкановић изоставља приповедачеву напомену „і то баš u blizini moga mјesta”, што није назначено у рукопису, а представља важан податак, јер се овом изменом запис удаљава од категорије предања. Такође, приликом штампања, екавица је мењана у ијекавицу – нпр. у предању о Шупљем брду (бр. 36) „приповеда” је измењено у „приповиједа”, „цела” у „цијела”, док је „ђоек” доследно мењано у „ђовјек” у свим записима. У истом запису изоставља податке о приповедачу, иако у рукопису интервенција није јасно назначена – неки Petar Gaj Ković орђине Vojnić a selo Zimić више koga se то brdo і nalazi. Ђурићева збирка једина је у којој интервенције нису вршене директно у рукопису.

Приповедање је веома динамично, захваљујући стилским фигурама попут градација и контраста, а као и код других записивача са истог простора може се срести присвојна заменица „наш” уз јунака, која има функцију приближавања јунака слушаоцу/читаоцу и изазивања емпатије.

Другу ноћ још ближа і већа svjetlost, а трећу ноћ на један put засја se град і učini se велики potres да је sve skoro на po mrtvo на земљу popadalo, te тако niko нје moga niшта vidjeti осим našega јунака. Kad је svjetlost postala, види on а то doleti krilat ђоек, страšan, са tri glave, а из једне mu је glave vavijek plamen за plamenom udara (59).

²³¹ Чајкановић бележи – „можда и 62” (1999: 437).

Истовремено реченични склоп је једноставан, комуникативна реченица састоји се из низа предикатских, са доста везника и понављања. Овакав начин бележења рефлектује карактеристике усменог стила, због чега се Чајкановић вероватно одлучио да приповетке штампа са корекцијама мањег обима.

аKad je smrklo reče Jovin konj njemu, Jovo! Ona baba ima devet ćeri na jednom krevetu, a vas će sve devet ležati na drugom krevetu, kad vi ležite onaće doći sa svećom vidjeti dje ležite, a kad ona otide, a ti brže prijedji na onaj krevet dje njezine cure leže pa vi ležite; a njezine ćeri premetnite na onaj krevet djeste vi ležali (22).

Bili su tako čoek i žena i čoek se razboli i umre, a žena ostane noseća. Kad dodje vieme da rodi rodi ona sina i nadijemu ime Sentin (24).

Bilisu tako čoek i žena pa su nekako zlo živili; jedan put se tako zavade a žena je nola baš tadaj teška, pa ju čoek očera, ona sirota zakala pa otide u planinu i tu udje u jednu pećinu, a kad dodje noć al eto ti knjoj medjedice kad ona vidi nje prepanese, ali joj medjedica nećede ništa učiniti (32).

Жанровска структура збирке специфична је по томе што у њој није забележена ниједна прича о животињама. Овај податак добија већи значај када се сагледа заједно са другим збиркама са простора Крајине из Етнографске збирке, па и када се упореди са поменутом Красићевом и Микуличићевом збирком. Одсуство прича о животињама може се узети као регионална карактеристика приповедања.

Преовлађују бајке, у којима Славица Гароња Радованац препознаје „непатворену архаичност мотива и митског мишљења” (2001: 517), делећи их на неколико „кругова” – о змајевима, о ђаволима и другим натприродним бићима и о варању смрти. И Чајкановић је, приређујући збирку, груписао бајке са змајевима – „Бисерко” (Ч 12 > Ђурић 31), „Огњевит човјек и царева кћи” (Ч 13 > Ђурић 13), „Змај од три главе и царева кћи” (Ч 14 > Ђурић 59), „Чудноват змај и царев син” (Ч 15 > Ђурић 72), „Царев син и змај од шест глава” (Ч 16 > Ђурић 76). Све наведене бајке припадају кругу приповедака о побеђивању натприродног противника и могу се класификовати према типовима од АaTh 300 до 312. Змај може бити и јунаков помоћник. Јунак обично открива противникову слабост уз помоћ отете царева кћери, па је занимљива приповетка у којој змај има љубавницу (бр. 59). Кад јунак пита царева кћер како да убије змаја, она одговара: „Ja neznam, jer on samnom ne živi tako dobro potlje prve godine, jer otada svaki dan dolazi ovdje jedna čobanica pa paraја ovce na jezeru, a kad ona dođe sovcama, on onda zakala pa otide za njom, pa tamo po cio dan bude, a kad dođe kući čudo puta me tuče i malo kad samnom divani”. Супституцијом улога јунакиња остаје „нетакнута” главног јунака, док љубавница преузимајући улогу љубавнице истовремено преузима и улогу помоћника, јер постаје инсајдер, којем се змај поверава. И у приповеци „Заклете жене” (бр. 8) војници добијају задатак да три ноћи спавају са змијама, „ali tako kao brat i sestra”, док у бајци „Чудноват змај и царев син” (бр. 72) отета девојка тек после девет година пољуби змаја да би га спречила да поједе дете које им је донела птица. Приповедач наглашава да је током боравка код змаја девојка остала „u svemu роштедена”.

У бајкама у којима се бори против змаја јунак је син владара, са изузетком Бисерка, који је рођен натприродним зачећем (мајка је прогутала зрно бисера које је стално налазила по кући) и поседује изузетне способности.²³² Посебност јунака често се наглашава чудесним зачећем (бр. 31, 60, 73), тиме што је одрастао у необичним околностима (бр. 24, 32, 67, 83, 93) или стицањем посебне вештине (бр. 75 – цар даје руку своје кћери слуги који је научи немумшти језик). У бајци „Сентин” (бр. 24, 93) змајеви се јављају као јунакови помоћници. Анализирајући пет варијаната бајке о Међедовићу, од којих су три записа Ђурићева, Зоја Карановић у њима као основу налази

²³² Чајкановић није објавио приповетку „Три брата солдата” (бр. 30), у којој такође има змајева, али јунаци су војници, дезертери: „nji tri tako služeći jedan put dogovrese da idu liepo dezertirati, jer veli ovako možemo služiti dok smo živi”.

тотемску спрегу човек – медвед, одбацујући досадашња жанровска одређења ове приповетке (2005: 97–118).

Јунаци других бајки које је забележио Ђурић обично су неугледни (сиромашан јунак – бр. 1, 5, 26, 48, 64, 65, 77, 85, 92, луди јунак (бена) – бр. 3, 23, 62²³³, чобанин – бр. 7, војник – бр. 8, јунак који облачи ружно одело да изгледа као сиромаш – бр. 22, слуга – бр. 24, бр. 75, бр. 89, омржени најмлађи царев син – бр. 78). У Ђурићевој збирци огледају се и рефлекси културне средине у којој је грађа забележена, те се као јунаци јављају војници: 8, 30, 55, као и алузије на војнички позив. У приповеци бр. 23 јунак добија чаробне предмете – свиралу и пушку која не промашује: „kad to poradija cuje otide i ona tamo a kad vidi što pop radi stanega vući da ide iz trnja van, ali čim dođe donjega stane i ona tancati, i tako su tancali dok im je godj svira, a kad već vidio da im je dosta pištiji kući a on otide po svietu dalje pucati i svirati”. У приповеци о мудрому Солумуну ђаво вара девојку обучен у генерала (бр. 56).

С обзиром на то да је забележен значајан број бајки, занимљиво је да је од типова о прогоњеној девојци забележена само варијанта „Пепељуге” (бр. 33), слична Вуковој, у којој се чак и девојка зове Мара. Ова бајка насловљена је „Тко зло чини нека се добру не нада” – лоши поступци маћехине кћери наглашени у наслову посебно су видљиви у уметнутом делу о девојци која добрим поступцима добија ковчег са благом и маћехиној кћери која добија ковчег са змијама и гуштерима. У бајци бр. 63 „Сестра ослободила браћу” вредност јунакиње је двострука – не само да рађа царевих изузетне синове, већ својим чином (ћутањем када је царица оклевета да је родила штене) ослобађа браћу од мајчине клетве: „Potom prođe nekoliko zemana, a on dođe pa kad dođe pita nje štae to bilo ali ona samo ga pogleda [?] a ništa ne reče car i carica na njega navale da je očeraju, kad te je, veli, tako osramotila, ali on nedade”. Жена у улози издајнице јавља се као сестра (бр. 24, 90), у складу са типом, или као супруга (бр. 1, 48, 88). У бајкама бр. 48, 75 и 77 јавља се мотив немуштог језика, којим јунак овладава на различите начине – спасавањем човека од вука и конзумирањем рибе стиче способност да разуме животиње (48, 75), а конзумирањем јагода стиче способност да разуме земљу (бр. 77).

Лажни јунак, принц којег је младић спасао од смрти (бр. 65) и јунакова браћа, коју је спасао од змаја (бр. 31), такође могу изневерити јунака. Бајка „Златна лађа” (бр. 65) не уклапа се у потпуности у тип AaTh 531, а од других варијаната разликује се и по томе што је лажни јунак царев син, а јунак је сиромаш. Обично у овом сижејном склопу лажни јунак има ниско порекло. Јунак царевом сину први пут плати откуп, спасивши га од вешала, а други пут одлучује да му поштеди живот, чиме се наглашава његова племенитост.

Варијанте о младићу који није знао за страх (12, 16, 90) разликују се по типу описаном у индексу по томе што се ове варијанте обично завршавају успешно обављеним задатком спознаје страха. Наиме, у варијантама овог типа (AaTh 326) јунак се сусреће са разним натприродним појавама које код њега не буде осећање страха, све док га на крају жена не уплаши леденом водом или јегуљама док спава. Код Ђурића страшни догађаји кулминирају сусретом младића са мртвацем, којег младић ослобађа. Његова неустрашивост постаје квалитет који му омогућава мртваца ослободити клетве, чиме се Ђурићеве варијанте приближавају приповеткама о захвалном мртвацу. Изостављањем успешно обављеног задатка на начин који је описан у типу, бајка губи ноту хумора, односно апсурда коју би имала таквим завршетком. Варијанта бр. 16 представља контаминацију са типом о злој жени која је упала у јаругу, па се затим њен муж побратимио са ђаволом који је од жене побегао и задобио руку царева кћери. С обзиром на то да је други део

²³³ „Bio je tako jedan otac i imao je tri sina dva su se činili pametni a trećega su nazivali benom” (бр. 62).

приповетке слабо повезан са првим и може функционисати као засебна приповетка, Чајкановић се одлучио да штампа запис бр. 90. у којем нема наставка о злој жени.

Забележене су две варијанте приповедака о захвалном мртвацу – бр. 10, која се не разликује од описаног типа којем припада, осим што је занимљива по томе што се у њој јављају лична имена (Абе и Недко). Јунак наглашава своју склоност ка претераном трошењу новца: *Potom on otide kući te opet uzme novaca pa ajde na putovanje te kad prodje mimo ono groblje sreće ga mlad momak, paga pita, kamo ti a ovaj mu od govori, idem po svietu i trošim što mi je otac steka; e, lako ti ideš reče on ali ja ne mogu, a rad bi jer nemam šćim; pa ajde samnom te će mo skupa, a on mu od govori, ma nemam novaca; imade u mene za obadva jaću trošiti*”

У бајци „Бродар и царева кћи” (бр. 61) уместо захвалног мртваца јавља се Свети Никола. Овај запис сличан је Вуковој варијанти „Добра дјела не пропадају” (СНП Д 14), у којој се такође као јунаков помоћник не јавља мртац, већ божји анђеол. Свети Никола у Ђурићевој варијанти вероватно врши функцију помоћника као заштитник помораца, с обзиром на то да је јунак бродар.

Врагови и ђаволи јављају се у великом броју записа, било као противници јунака (бр. 1 – ђаво узима јунаку моћну сабљу; 7 – ђаво чува овце које су у ствари душе; 12 – кроз димњак падају делови тела човека којег су растргли врагови; 16 – ђаволи плаше људе у граду, а јунак игра карте са главним ђаволом; 16, 95 – јунак истерује ђавола из царева кћери; 54 – ковач хвата ђавола у замку; 56 – ђаво као противник мудрог Солумуна; 66 – човек обећан ђаволу; 77 – побеђује ђавола који је однео цареву кћер), било као његови (невољни) помоћници (бр. 16, 95 – ђаво и човек као побратими; 46 – ђаво позајмљује јунаку новац, али Св. Илија убија ђавола; 62 – помаже јунаку да реши задатке и добије наследство; 64 – јунак иде да тражи ђавола и од њега добије магичне предмете; 79 – младић као ђавољи шегрт; 89 – врађја мајка јунаку даје три длаке и одговоре на питања; 88 – помаже јунаку у метаморфозама). Мотив службе код ђавола јавља се у записима бр. 43, 54, 68 и 79.

Легендарна прича о човеку обећаном ђаволу (66) уклапа се у описани тип (AaTh 811) – човек се спасава од ђавола којима је обећан тако што учи за попа, с тим да коментар да је због тога данас поп гори враг од оног у паклу даје приповеци другачију конотацију. Крај приповетке наизглед се уклапа у уобичајени сиже ове легендарне приче – одабир занимања помаже јунаку да се спаси од ђавола, али Ђурићева варијанта доноси негативну карактеризацију попа, укорењену у наративној традицији, те се као разлог спасења не види служба Богу већ перципирање попа као антијунака.

Занимљива је и легендарна прича „Кумче Светог Илије” (бр. 6), за коју Чајкановић наводи (1999: 536) да је књижевног порекла, те да је реч о есхатолошком предању о Антихристу које има извор у средњовековним апокрифима. Легендарне приче из Ђурићеве збирке углавном тематизују догађаје из живота светаца када су били обични људи – Свети Јандрија је разређивао вино водом (бр. 27), Свети Илија је био у ђавољој служби (43)²³⁴, Свети Лука је покушао да украде новац Богу и Светом Петру, који су заноћили код њега (47), Свети Павле био је разбојник (51), Свети Гњатије био је грешник (52). Пре него што су се посветили, јунаци легендарних прича били су грешници.

Једна приповетка о судбини (11) носи наслов „Уриси и породиља” не уклапа се ни у један од типова у индексу, иако је слична типу AaTh 934D, у којем Бог одређује судбину, док се по мотиву тумачења призора приближава типу AaTh 840 (као и бр. 45, 60, које се такође не уклапају у потпуности у наведени тип, али садрже одређене сличности). У овој приповеци, која је веома

²³⁴ У другој приповеци Св. Илија спасава младића у ђавољој служби (бр. 79).

блиска легендарној причи, Свети Петар замоли Бога да се жена код које су се нашли на конаку породи да се не би мучила. Бог шаље Светог Петра напоље, где он гледа у небо и види разне призоре. Бог одређује тренутак у којем ће се дете родити, а затим објашњава: „’A šta će biti sada kad se goste i uživaju za punim stolom?’ A Gospod reče: ’Sad će imati svega dosta, jer su ono Urisi za stolom, pa su mu rekli: kako je nama sada, ’nako njemu do vijeka, i sad će mu vavijek sve padati u ruke bez svakog teškog truda, a on će uživati i biće mu dobro do vijeka’”.

Варијанта типа о старцу који је спасао краљевство у којем је постојала наредба о убијању старца (AaTh 981) има елементе новеле о мудрој девојци (AaTh 875), јер старац не спасава краљевство, већ син решава царева немогуће уз очеву помоћ (бр. 58). Забележене су и две приповетке о мудром Соломуну, од којих једна има новелистички заплет, док је друга ближа легендарној причи. Мудри Соломун доказује да је мудрији од сестре тако што њене немогуће задатке решава управо уз њену помоћ – шаље њеног сина да од ње сазна решења (бр. 57). У другом запису (бр. 56) Соломун покушава да докаже мајци да су све жене „неваљале”, али га, када у томе успе, стиже мајчина клетва. Када успешно изврши немогуће задатке, ослободи се и клетве. Мотив родитељске клетве јавља се и записима бр. 12 (мртавац раскомадан на делове због очеве клетве), 22 (златни коњ саопштава Јови: „’ja znam sve i imam razum ko i ti jer sam bio čovek rane otac zakleo što ga nisam čuo slušati’”, 39 (етиолошко предање о настанку гаврана), 63 (мајка проклиње синове да се претворе у вукове зато што су халапљиво јели).

Хумористичке приповетке су малобројне и углавном тематизују комичке ситуације између мужа и жене. У њима је жена прељубница, а поп њен љубавник. Углавном припадају распрострањеним, интернационалним типовима. У приповеци о надлагивању Циганин вара цара да су му варала код куће: „а оћеš иći по нји да ти dadem коње и kola, па ји doveзи па ако ме prevариš onda varaj по [svemu] svietu koliko оћеš и koga чеš аколи ме не prevариš јаcu те онда objesiti; а ciganin рече slobodno svietla kruno” (бр. 49)

Уз приповетку о свекру који тражи људе глупље од своје снахе Чајкановић бележи да је у овим варијантама „логичније” да је муж тај који полази на путовање, али у уводном делу објашњава се због чега је дошло до ове промене – родитељи инсистирају да се младић ожени како би га обезбедили након своје смрти: „reče baba čuješ ti stari ajde dok smo živi da oženimo ovo jedino diete (...) а он јој рече па slobodno, и ја imadem volju, те тако наđu malome curu” (50). Тиме се одговорност за одабир „глупе” супруге пребацује на родитеља, због чега он преузима задатак који у варијантама овог типа обавља муж.

Хумористичка приповетка скатолошког карактера у којој се жена опогани на мужа који се прави мртав јер не може да га сахрани док се не усмрди (бр. 17) није штампана код Чајкановића, као ни бр. 71 у којој крадљивци сланине подмећу тесто у кревет како би муж помислио да се жена унередила. Поп љубавник сноси последице за своје поступке, у чему је обично и извор хумора: 25 – муж му брије косу и браду; 34 – слуга га плаши да ће добити батине; 44 – муж га убија, а затим је леш премештан више пута). Поп се јавља у улози љубавника и у бајци бр. 88, где га јунак претвори у пса, док бајке о стицању магичних предмета које наводе људе на апсурдне поступке такође имају хумористички карактер (бр. 9, 24).

Ђурићева збирка значајна је и због тога што је у њој забележен велики број предања. За разлику од већине других збирку из истог периода, где углавном преовлађују етиолошка и културноисторијска предања, овде поред етиолошких (14, 35, 39, 41) и културноисторијских (15, 29, 40) има и демонолошких (18, 19, 20, 36, 37, 42, 74), али и веровања (везано за празник Лупе (28), зашто не ваља да се запиње плуг (38), веровање везано за кленовину (53)); као и једно

предање са мотивом породичног проклетства (42). Осим културноисторијских предања, везаних за одређене локалитете (нпр. *Više Vojnića kako se ide u Maljevač u selu Kupljanska*” (40)), локализација као наративна стратегија која се може узети као доказ веродостојности јавља се и појединим демонолошким предањима, нпр. „*Bila je u Tustoviću jedna baba a zvala se Trkulja*” (37) или „*Imade spored Loskunjom šumom jedno brdo i zove se 'Šuplje Brdo'*; otom brdu pripoveda jedan starac, neki Petar Gaj Ković općine Vojnić a selo Zimić više koga se to brdo i nalazi” (36). У предању о Шупљем брду Ђурић бележи: „То је цела истина, јер ми је исто тако pripovedao jedan čoek od Blagaja”. Сакупљач се позива на два извора о личном искуству, по чему се овај запис издваја од осталих у којима се углавном „приповеда” о неком догађају. Демонолошко предање о вештици (бр. 74) такође садржи дискурс аутентичности, али стилизовано је више као приповетка – „*Bio je tako jedan čoek, i to baš u blizini moga mjesta, pa je imao dva slugana nji su dva skupa radili i jednako se ranili, ali svedno je jedan bio сув i slab, a drugi jedar*”. Као у бајци о царевој кћери која се ноћу искрада и нико не зна где одлази, господарева жена ноћу јаше слугу због тога што је вештица. Последице ноћних активности манифестују се током дана, па се тако једног јутра и сама буди поткована. У Српском етнографском зборнику објављени су *Српски народни обичаји у Горњој Крајини* и *Српске народне приповетке Симеона Ђурића* (1934), где је забележена бајка која носи наслов „Вјештице”. Поред обичаја везаних за празнике (Бадњи дан, Божић, Ђурђевдан итд.), Ђурић је забележио само наведену приповетку, у којој девет царевих кћери свако вече одлазе код ђавола на ашиковање и ујутру се враћају са поцепаним чизмама. Цар поставља војника на стражу, те он уз помоћ Светог Илије, који му даје чудотворну кабаницу, сазнаје куда цареве кћери ноћу одлазе. Када цару открије истину, он само најмлађу остави у животу и да је војнику за жену. Као доказ војник цару предаје медену, сребрну и златну чашу и златну јабуку која остаје цела кад се загризе. Наратив је у основи сличан, али је један запис стилизован више као предање, а други као бајка – у предању је хронотоп одређен као конкретан и близак, док се догађаји у бајци одвијају у далекој царевини; вештица у предању наноси штету, док се цареве кћери враћају са подераним чизмама; разоткривање вештице у предању врши се помоћу обичног, приземног предмета, док су у бајци предмети чудесни.

У предању о пчелама наглашена је морална компонента – из зависти према другом пчелару човек шаље своје пчеле да убију његове. Завидљиви пчелар се пчелама користи као магијским средством, а затим му се лоши поступци обијају о главу, те и сам умире од убода пчела. Етиолошка предања о настанку кртице од сина закопаног у њиви (бр. 35) и кукавице од мајке која тугује за сином (41) распрострањена су, док је предање о настанку бува (14) везано за библијску традицију.

Збирка приповедака Симеона Ђурића веома је значајна због тога што садржи велики број записа од којих су бајке најбројније. Интернационални типови у комбинацији са локалном приповедачком традицијом и мотивима који би се могли одредити као архаични чине материјал веома занимљивим. Поред бајки, забележен је и већи број предања, што ову збирку такође чини специфичном у односу на остале збирке из истог период. С друге стране, приче о животињама или басне нису забележене, док је хумористичких приповедака мало. Легендарне приче углавном немају за основу сусрет са вишом силом, већ догађаје из живота светаца, а занимљиво је да се и приповетке које би се према типу могле одредити као новеле приближавају легендарној причи. Тематско-мотивски склоп и начин приповедања приближавају ову збирку другим записима са истог простора, односно збиркама Јована Воркапића, Милана Обрадовића, Гаја Поповића и Николе Кукића.

*

1. *Моћна сабљица*. Младић и девојка се заволели када су ишли заједно у школу, али њен богати отац одбије просидбу сиромашног младића. Заједно побегну и зауну се једно другом у цркви на верност. Младића сања где се налази моћна сабља, постане богат, а жена га изда ђаволу. Ђаво га потуче тако што му одузме сабљу и ослепи га, али га излечи голуб којем је поштедео живот у лову. Врати се, погуби ђавола, жена се осуши као сламка јер се тако заклела у цркви, а он се ожени другом и врати оцу. ЛМС 14; Слично као **AaTh 590A I (a), II + 537 I, II** (Ч 54)
2. *Царев син и Оштар Дан*. Царевић се заљубио у девојку коју је угледао како се вози бродом и пошао да је тражи. Успут сретне човека који се зове Оштар дан и уз његову помоћ сазна од вила како да дође до девојке. Младић и девојка се договоре да побегну, али њен отац крене за њима у потеру. Оштар дан се жртвује и попије маћехино вино, те остане окамењен. Младић и девојка добију сина, али га жртвују како би скинули магију. Оштар дан оживи дете. ЛМС 26; **AaTh 516**.
3. *Три брата и брод*. Два паметна и један луд брат пошли да праве брод који иде по копну као и по мору како би испросили цареву кћер. Два паметна не успеју јер не поделе ручак са Господом Богом прерушеним у старца, а луди брат подели ручак и одговара старцу да брод прави уз божју помоћ. Старац му саветује да прими свакога на кога наиђе, те он пропусти војску мрава, прими човека који много једе, човека који много пије и човека који може све да „заснежи”. Цар одбије да му да руку своје кћери док не испуни низ немогућих задатака. Младић из испуни захваљујући помоћницима и на крају заснежи цара због мука које му је приредио. Mikuličić 15²³⁵ и Красић ЛМС 25; **AaTh 513**
4. *„Откад сам постао, није ми подобрац остао”*. Неки шаливџија је то рекао млади која се стидела да једе на свадби.
5. *Пепелко*. Сиромашан младић дође код цара у службу и његова кћи се заљуби у њега. Цар га пошаље да сазна зашто Месец није увек једнак. Успут му други цар тражи да сазна зашто је ослепео и крилати човек да сазна зашто га је Бог проклео. Код Месечеве мајке младић сазна да се Месец не види цео када га заклањају душе праведника, да је цар ослепео јер је дао владу млађем и да ће се човек ослободити клетве кад се напије људске крви. Када се врати кући, сијајући као сунце у златном оделу које је добио од Месеца, младић затекне да девојку удају за другог, али му цар ипак да њену руку кад чује да је испунио задатак. (Ч 36)
6. *Кумче Светог Илије*. Удовици нико није хтео три године да крсти сина, па Бог пошаље Светог Илију. Дечак постане јак, али је убијао људе и децу у походу на благо. Илија није могао да га савлада, па му је Бог саветовао да га претвори у лава и остави тако до Божјег суда. (Ч 135)
7. *Чобанче и виле*. Чобанче чува овце неког старца, па их одведе на девето брдо, упркос забрани. Тамо надсвира виле, оне му открију да је старац ђаво, а да су овце душе. Уз њихову помоћ побегне са овцама, а Свети Петар откупи душе. Добије чаробни штап, којим отера ђаволе и ожени се царевом кћери. Подтип **AaTh 500–559 и 560–568**
8. *Заклете жене*. Седам војника побегне из војске и заноће код седам змија. Три ноћи спавају са њима док се змије не претворе у прелепе девојке. Каплар оде у свет, али обећа једној од девојака да ће се вратити. Она га дарује магичним предметима, које му украде грофова кћер. Он јој да јабуке од којих јој израсту рогови, па је излечи да би му вратила предмете, врати

²³⁵ Збирка није нумерисана, нумерација је наша.

се својој жени, која постане најлепша на свету кад је удари да јој спадне змијска круна. подтип **AaTh 400–424 + 566** (Ч 55)

9. *Виловска кочија*. Младић добио од посестрима вила кочију и свиралу да њоме управља. Када је заноћио у биртији, три голе девојке дошле су да виде три златне јабуке у кочији, ухватиле се за њих, па за њима и војници и нека баба. Тако сви дођу заједно пред цареву кћер, која се тада први пут насмејала, те је отац дао младићу њену руку. **AaTh 559** (Ч 57)
10. *Абе и Недко*. Богаташ је имао сина Недка, који је дао пет стотина форинти да покопају мртваца. Младић Абе полази с њим на путовање и спасава га од уклете невесте, па му открива да је он онај мртавац. **AaTh 507B**
11. *Уриси и породиља*. Бог и Св. Петар дошли код породиље. Свети Петар излази напоље и гледа у небо, где види различите призоре. Бог одлучује када ће се дете родити и тумачи слике које је Петар видео – оне одређују судбину детета. **AaTh 930 + 840** (Ч 88)
12. *„Падам, падам”*. О младићу који није знао за страх. За новац преноћио у градини, кроз димњак падају делови тела. Од њих постане човек, којег је младић ослободио очеве заклетве да га врагови растргну. Красић 36, Микuličić бр. 3. **AaT 326 П е + 506 I**
13. *Огњевит човјек и царева кћи*. Цар имао три сина и кћер. Кћер је отео змај, ушуњавши се у замак претворен у муву. Два старија брата крену да траже сестру, али безуспешно. Најмлађи брат подели са неким змајем храну, те му овај открије да је раније био човек и да његова сестра мора да открије где је змају снага. Јунак уз помоћ змајеве стреле убија троглавог змаја у којем је бисер који садржи снагу. Тако ослободи сестру и победи змаја, а његови синови наследе његову снагу. **AaTh 312D + 302** (Ч 13)
14. *Од шта су постале буре*. Кад је миш прогризао Нојеву барку, змија је тражила да јој се дозволи да пије људски крв како би спречила потоп. Господ јој рекао да чека, а она је кренула сама. Говедари су је бацили у ватру и од њеног пепела настале су буре. (Ч 157)
15. *Шепинац (Слијепинац) или Бисерница*. Браћа Отомановићи хтели од неке девојке да отму бисер. Она га сакрила под језик, па су јој извадили очи. Бисер јој је испао из уста и отишао под земљу и тако је настао најлепши извор. (Ч 151)
16. *„Ма стани, молим те, само да заспим”*. [Дечко који се ничега не плаши] Мајка имала сина јединаца који се ничега није плашио. Послала га попу да га уплаши, али дечак се није уплашио мртваца који је држао звоно које је требало да позвони. Наредно вече поп га пошаље да заноћи код обешеног мртваца, дечак га ослободи и добије златну кошуљу. Оде у град у којем људи беже од врагова, па са „обер-врагом” игра карте. Претуче врагове уз помоћ кошуље, ослободи град и добије руку царева кћери. Наставак је о злој жени и братимљењу са ђаволом извученим из јаруге. Варијанта бр. 90; **AaTh 326 + 1164 + 1164D**
17. *Женска вјера*. Два побратима се међусобно варају. Један се направи мртав, па се жена опогани на њега јер не сме да га сахрани док се не усмрди. Муж се враћа жени уз објашњење да га због њеног поступка нису примили на онај свет, а она одговара да је зато то и урадила. **AaTh 1654**
18. *Господар и челе*. Љубоморни пчелар послао пчеле на кошницу другог, успешног пчелара. Пчеле се одбране од напада, а пчелар затвори друге пчеле. Човек који их је послао дође по њих. Овај их пусти, а човек и његов коњ умру након што их пчеле избоду. (Ч 183)

19. *Побратимска завјера*. Побратими обећали један другом да ће оног који први умре прве ноћи други чувати. Када се то десило, дошли су ђаволи, откопали леш и скинули кожу. Побратим им узме кожу код себе у коло, па ујутру оде код попа да мртвацу навуку кожу и поново га сахране. Демонолошко предање. (Ч 177)
20. *Ненадани лијек*. Човек боловао три године, па га жена излечила неком машћу која је капљала из змије. Демонолошко предање. (Ч 184)
21. *Ко је пречи код Бога*. Св. Петар убеђује Бога да треба помоћи безбожном човеку.
22. *Три двора самотвора*. Деветорица браће кренула у свет, па су служили цара у замену за коње, а најмлађи брат одабере најнеугледнијег коња. Уз помоћ тог коња он и браћа побегну од бабе код које су заноћили, а она уместо њих жртвује своје кћери. Јунак (Јово) оде у други град, где из царевог врта храни свог коња, прерушен у неугледног јунака. Једном приликом заборави да га нахрани и коњ га пошаље по три коња која су била на местима где их је сустигла магла кад су бежали од бабе како би уз помоћ њих освојио руку цареве кћери. Њу одведе у свињац, скине ружно одело и обуче сјајно, убије свог коња на његов захтев, коњ се претвори у човека, Јово га сахрани, а цар да зету део царевине. Варијанта бр. 80. Красић 14; **AaTh 314 + 1119 + 313N***
23. *Мириш до небеса*. Луди брат добија чаробну свиралу и пушку која не промашује. Поп у трњу. **AaTh 592**
24. *Сентин*. Жени преминуо муж, па побегла са дететом од куће, јер нико није веровао да је дете његово. Лавица их је хранила док дечак није одрастао, па је служио грофа да мајци обезбеди жито. Затим убије осам хајдука, а један остане полужив. Његова (Сентинова) сестра, која је друговала са хајдуцима оде да живи са њим, али га изда када се хајдук врати. Прави се да је болесна, па тражи месо од младог змаја и риса. Када змајеви и рисови не погубе Сентина, она му подметне коску. Змајеви и рисови покушавају да га оживе седам година, док не наиђу на змију са чудесном травком. Сентин затекне како његова мајка служи сестру и хајдука, па пошаље змајеве на њих и остане да живи са мајком. **AaTh 315** (Ч 23)
25. *Лакоми попо*. Попу прељубнику муж обрије главу и косу како би га уредио, јер је жена рекла да јој је то брат.
26. *До Златног Расуденца*. Сиромашни младић кренуо у свет, па по савету неког деде узео одећу девојци која се купала у мору. Она је постала његова жена, али је нестала када је рекао „Вила је вила” упркос забрани. Пошао да је тражи код краља од Бура, краља ветрова и на крају га је до Златног Расуденца одвео облак. Тамо му је њен отац давао немогуће задатке. Његова жена му је помагала да их изврши и на крају су заједно побегли. Њени родитељи покушавали су да их стигну, али успели су да им умакну уз низ метаморфоза. Mikuličić 12, 17 и 22; **AaTh 413 + 400 V + 313 III** (Ч 40)
27. *Свети Јандрија*. Кад је био бирташ, разређивао је вино водом. Господ и Св. Петар му кажу да запали ватру од винограда и скочи у њу. Његова мајка на огњишту пронађе кошчицу, поједе је, затрудни и он се поново роди. **AaTh 788** (Ч 166)
28. *Лупе*. Две јетрве набијале конопљу на празник Лупе. Нека баба их упозорила да је празник, али оне су одговориле да морају набијати. Идуће ноћи лупала је ступа и од тада се не набија на тај празник.

29. *Здјеларево гробље*. Културноисторијско предање – тако се зове место где су убили два хајдука, браћу Здјеларе.
30. *Три брата солдата*. Три брата солдата дезертирала, па заноћили у једној шуми. Најстарији брат, који је чувао стражу, убије змаја. **AaTh 300**
31. *Бисерко*. Жена имала кћер и два сина – Таригору и Кривогреду. Сестру је отео змај када је пошла на њиву да браћи однесе ручак. Браћа пођу да је траже, али их змај убије. После девет година мајка је прогутала зрно бисера и родила мушко дете невероватне снаге. Бисерко је убио змаја и ослободио сестру и браћу, па почео са њима да гради кућу. Док су двојица ишла у лов, трећи је кувао ручак. Старац невероватне снаге им краде јело – Бисерко победи и њега, а затим пронађу себи девојке. Браћа издају Бисерка и оставе га у доњем свету. Тако спаси цареву кћер од змаја, одбије да остане ту да царује и уз помоћ златног крилатог коња враћа се да господари са својом женом, а браћу и њихове жене кажњава. **AaTh 301A** (Ч 12)
32. *Тко је био нај јачи*. Варијанта „Међедовића”. Трудна жена након свађе са мужем одлази у планину и у пећини јој медведица помаже да одгаји дете. Дете одлази у свет. Долази код крчилаца шуме и добија гвожђе у замену за помоћ. Ковач сакрије пола његовог гвожђа, па га Међедовић убије. Други ковач му прави оружје, па одлази на њиву, где затиче старца којем ћерка доноси ручак. Сцена са Брком који јури Међедовића и прича о поквареном зубу. **AaTh 650A + 650B**
33. *Тко зло чини нека се добру не нада*. Варијанта Пепељуге, почетак сличан Вуковој. Удовац који је имао једну кћер ожени се другом женом, која је такође имала кћер. Маћеха даје пасторци немогуће задатке, а крава јој помаже. Крава је упозорава да ће је маћеха заклати кад сазна, али да не једе њеног меса, већ да закопа кости. Девојка силази у јаму кад јој упадне вретено и одатле се враћа носећи благо, а маћехина кћи добије шкрињу са змијама и гуштерима. Мара добија забрану да иде на збор, али ипак одлази у цркву најлепшој одећи коју налази на месту где је закопала кости. Царев син се заљуби у њу и одведе је, а маћеху и њену кћер појуре змије и гуштери из шкриње. **AaTh 510A + 480**
34. *Лукави слуга*. Преварени муж звао попа љубавника на ручак. Слуга уплашио попа да муж долази да га пребије.
35. *Од шта је постала кртица*. Два брата нису могла да поделе њиву. Један закопао свог сина да на превару добије њиву. Син се претворио у кртицу.
36. *Шупље брдо*. Сведочанство о мрачницима који излећу из шупљег брда и могу отровати воду. (Ч 182)
37. *Вјештица*. Дечак намазао кола погрешном машћу, коју је узео од своје мајке – вештице. Кола заврше на врху крушке, па вештица изговори басму да се спусте. (Ч 180)
38. *Зашто се не ваља запети плуг гдје не каниш орати*. Ловцу који је убио зеца Свети Илија објаснио да је то био враг који се крио под браздом и да зато нико не ваља да запиње плуг тамо где не планира да сеје. (Ч 175)
39. *Од шта је гавран постао*. Отац проклео дрског сина да има крила и тело као враг.
40. *Видово врело*. Врело на којем извире лековита вода само на Видовдан. (Ч 185)
41. *Од шта је постала кукавица*. Од мајке која је туговала за мртвим сином. (Ч 156)

42. *Што се криво стече, лако се растече.* Старији брат неправедно поделио имовину, па га је млађи брат проклео и говеда су му пала у провалију.
43. *Свети Илија и ђаво.* Када је Илија био сиромашни младић погодио се са ђаволом да га служи док не подере опанке. Две бедерије које је водио кад је ишао по дрва откриле су му како да их подере, те је тако и учинио и тражио од ђавола да му да капу. Бог му је открио да су голубови који су изашли из капе били крштене душе. **AaTh 325** (Ч 42)
44. *Пето убиство. [Пет пута убијан].* Муж на превару убио жениног љубавника попа. Леш премештан више пута. **AaTh 1537** (Ч 108)
45. *Отчева заклетва.* Муж и жена имали три сина и кћер. Отац на самрти тражи да кћер дају првом ко дође да је проси. Браћа прво одбију просиоца, па се сете очеве заклетве. Најстарији брат полази да тражи сестру и наилази на старца који му тражи да му донесе храну која се једе преко воде, јер је од врачарице чуо да ће му кћи оздравити ако окуси храну коју једу свети. Најстарији и средњи брат не слушају зета и одлазе кући без вечере. Најмлађи брат слуша зета и види разне призоре. Зет му да вечеру, па му тражи да приповеда шта је видео. Зет му тумачи слике, младић одлази кући и успут да храну старцу који га је пренео. **AaTh 471**
46. *С врагом у зајам.* Човек се погодио са врагом да позајми новац и врати за годину дана, али му је новац остао, јер је врага убио Свети Илија.
47. *Свети Лука.* Кад је био сиромашан човек, Бог и Свети Петар заноћили код њега. Домаћин је желео да им украде новац, па га је Бог претворио у вола и дао неком домаћину. Након годину дана домаћин им врати вола и да део новца који је зарадио, па га они претворе у човека и дају му врећу с новцем да не отима туђе. Mikuličić 26; **AaTh 753*** (Ч 68)
48. *Златна тица.* Веома сиромашан отац пошаље сина код попа. Поп је дечака школовао и отац му је у знак захвалности поклонио златну птицу, коју је пронашао након сна. Дечак поједе крило и постане златан. Царева кћи се заљуби у њега, али кад након пијанства младић избаци крило, она га отера из куће и сама поједе крило. На путу спаси неког човека од вука и од његовог оца добије дар немуштог језика и да му се испуне све жеље. Постане богат и врати код себе своју жену, која у његовом одсуству не храни животиње и окупља разне људе. Када покуша да сазна одакле му да, он је изудара, поједе крило које она испљуне, отера је и ожени се другом женом. **AaTh 670** (Ч 56)
49. *Цар и Циганин.* Цар изазвао Циганина да га превари. Ђурић 87; **AaTh 1920**
50. *Дала крави ђердан да ником не каже.* Снајка испуштала гасове пред кравом, па јој дала ђердан да никоме не каже. Испричала свекрви шта је било, она свом мужу, а он целом селу, замоливши их да не причају никоме. Када свекар схвати шта је урадио, одлази у свет да нађе глупље људе. Слично као **AaTh 1381 + 1384**
51. *Богати рањеник и Павле разбојник.* Богаташа није нико могао да излечи, па је отишао Павлу. Он га пошаље да прође поред стражара и врагова до краља, који онда открије који враг му је то учинио и излечи га. Кад се врати Павлу, све му исприча. Павле му нареди да га исецка на ситне делове и позове попа. Када га укопају, Павле се посвети. **AaTh 791*** (Ч 70)
52. *Свети Гњатије.* Приповетка о највећем грешнику, којем ће грехови бити опроштени кад угарак олиста. Гњатије се посвети када убије човека који раскопава гроб неке девојке. **AaTh 756C**

53. *Кленовина*. Жена зауставила басмом на њиви три плуга, а четврти није могла јер је садржао кленовину. Веровање. (Ч 186)
54. *Вид ковач у месецу*. Ковач који се обогатио варајући људе примио врага у службу и погодили се да га слуша годину дана. Ако буде тако, ковач ће шегрта служити заувек. Кад се скоро навршило годину дана, ковач схвати да је младић ђаво, па га намами у замку и узме запис. Кад је дошло време да умре, у рају није било место за њега, а ђаволи га нису желели у паклу, па га је Св. Петар ставио у месец. **AaTh 330** (Ч 29)
55. *Солдат и Смрт*. Бог поставио војника који је умро да чува стражу између раја и пакла. Смрт дошла да пита Бога шта да ради, а војник је послао да копа и уситњава камен уместо да мори људе и децу. Годинама касније Смрт оде код Бога, који нема другу казну осим да га врати на земљу да поново умре, али Смрт одбије и предложи да га пошаље у Рај. О ковачу који је преварио Смрт – **AaTh 330A**; о војнику који је преварио Смрт певајући **AaTh 1082A**. (Ч 31)
56. *Мудри Соломун*. Соломун докаже својој мајци да су све жене неваљале тако што је наведе да позове слугу у собу. У договорено време појави се он уместо слуге, а мајка га прокуне да не умре док не измери морску дубину и небеску висину. Наиђе на бабу која седи испред колибе и уз помоћ њене кћери која буди звезде измери висину неба. Затим сретне чобаницу поред реке, која му да сандук који не пропушта воду, те се спусти да измери дубину мора. Наиђе ђаво обучен у генерала и превари девојку да је Соломон ђаво, те га она остави и оде са ђаволима. Након триста година ђаволи оду по Соломуна јер не могу да разделе новац. Он прекрсти новац, ђаволи побегну и скине мајчину клетву. Сличан мотив као у **AaTh 920A***. (Ч 66)
57. *Мудри Соломун и сестра му*. Сестра му даје задатке које не може да испуни (да направи раван пут преко брда, да направи брод, да га стави у море итд.), а он шаље сина да сазна како би она испунила те задатке и тако је надмудри користећи њена решења. (Ч 76)
58. *Ко је човеку највећи душманин*. Цар је наредио да се убијају људи који наврше педесет година, па је неки човек затворио свог оца у подрум. Цар задаје човеку немогуће задатке, које решава уз помоћ оца. Када сазна како је младић тако mudar, цар укине наредбу. **AaTh 981 + 875** (Ч 103)
59. *Змај од три главе и царева кћи*. Отац се из лова увек враћао празних руку, па отишао његов син. Након што је попио воду из језера, младић је заспао, а оружје му је нестало. Наишао је змај са три главе и наредио му да закључа свог пса на три дана. Та три дана видела се необична светлост на небу, а затим је змај однео цареву кћер. Младић је пронашао како седи поред језера, а чобаница, змајева љубавница, открила му је да је змај рањив кад нема одећу. Кад је долетео, младић му је сакрио одећу, погубио га и оженио се царевом кћери. **AaTh 300 + 302 III** (Ч 14)
60. *Ко је најсрећнији на свијету*. Син рођен чудесним зачећем одлази у свет да сазна ко је најсрећнији. Наилази на старца који долива воду у језеро. Старац примети да младићу излази ватра из уста док спава. Одведе га на брдо да изравна језеро са обалом уз помоћ ватре, па му покаже слике различитих људи и протумачи их. Најсрећнији је онај који је за живота давао другима. Слично типу **AaTh 840**. (Ч 168)
61. *Бродар и царева кћи*. Дивови су отели цареву кћер заједно са другим народом, а богаташев син заменио је брод за народ. Отац се наљути, а младић понови свој поступак. Младић долази код цара са својом женом (царевом кћери). Царев генерал баца младића, а цара

превари да је отишао. Младића спасава Св. Никола, којем је младић обећао половину свега што има. Девојка младића познаје по прстену, а Св. Никола долази по обећано, али оставља царевом зету када овај пристане да му да. **AaTh 506A** (без захвалног мртваца)

62. *Код врага је најбоља заслуга.* Најмлађи брат добија наследство решавајући очеве задатке уз помоћ врага.
63. *Сестра ослободила браћу.* Мајка је имала девет синова и кћер. Синови су халапљиво јели, па их је мајка проклела да се претворе у вукове. Сестра сретне неког старца који јој каже да ће јој се браћа вратити ако не проговори девет година. Девојку сретне царев син у лову и заљуби се у њу. Одлучи да се ожени иако је нема. Девојка роди сина златне косе, а царевићева маћеха подметне штене. Царевић одбија да је отера, а она му тако роди три сина. У међувремену прође девет година, браћа се претворе у људе, девојка проговори и све изађе на видело. Децу им врати дојиља која их је спасила, а маћеху зазидају. Mikuličić 5; **AaTh 451A**
64. *„Ето то врагу и теби”.* Сиромашан брат је стално тражио од богатог храну. Једном му је брат дао месо да подели са ђаволом. Пошавши да тражи ђавола, човек сретне старца који га научи како да од ђавола добије магичне предмете (столњак, батић и буцу). Уз помоћ ових предмета, он ослободи царева кћери и постане царски зет. Mikuličić 24; **AaTh 563**
65. *Златна лађа.* Сиромашан човек продао сина јер није имао како да слави славу. Дечака Драгана даље купи цар и одлучи да га венча са својом кћери, али му други цар запрети ратом када одбије да кћер уда за његовог сина. Драган стекне маст која лечи и за своје заслуге од губавог цара добије златну лађу. Спаси човека од вешала, али му запише на леђима да га је откупио и утисне жиг – прстен који му је дала царева кћи као знак распознавања. Испостави се да је откупио царевог сина, који затим оде да се уместо њега ожени царевом кћери. Младић долази на време да разоткрије лажног јунака, али одлучује да му још једном поштеди живот, пошто га је спасао од вешала. **AaTh 610–619 + 531 П** (Ч 65)
66. *„Чији сам ја дакле?”* [Дечко обећан ђаволу] Сиромашан човек није могао ништа да улови, па му је ђаво обећао успех у лову ако му да оно што не зна да има. Човек није знао да му је жена трудна, па је тражио савет шта да ради. Послао је дете да учи за попа, па га ђаволи више нису хтели. Зато је данас поп гори враг од оног у паклу. Mikuličić 21; **AaTh 811**; (Ч 74)
67. *Међедовић.* Сиромашан човек пошао у дрва, па заноћио код медведице. Она остала трудна, па послала дете да тражи оца, носећи секиру као знак распознавања. Поп каже да је брадва његова, али отера Међедовића јер није могао да га прехрани. Исто буде са крчиоцима шуме. Цар у чијој је служби покушава да га убије јер не може да га прехрани, шаљући га код дивљих звери, на крају сам погине у винограду, а Међедовића поставе за цара. Варијанта бр. 83. **AaTh 650A + 930**
68. *„Ма не дам њему за никакве новце”.* [Бесмртни старац] Старцу умрло пет синова, па отишао да служи код ђавола. Бог пошаље Светог Илију да му каже код кога служи и да за службу тражи од ђавола кабаницу. Од капи из кабанице створе се овце, а Бог пошаље Светог Петра да их откупи за њега, јер су то душе. Старац одбије јер му је Бог одузео синове. Петар их откупи, а старац је добио заузврат да живи стотинама година док није отишао у рај. (Ч 43)
69. *Свуд има једнакијех.* Човек рекао жени да остави месо за „дуги дан” – она поклонила, а следећи пут су га појели пси. Оде у свет да тражи особу глупљу од ње. Нека жена му поклони

пилиће, а друга новац за свог мртвог мужа. На крају и сам буде преварен. Код Чајкановића није штампана до краја. **AaTh 1380–1404 + 1384 + 1540** (Ч 104)

70. *Чудотворна риба*. Човек уловио чудесну рибу, па дао по део жени, кобили и куји. Добио три сина и за свакога по коња и пса. Синови крену у свет и у јелу забоду ножеве који ће крварити ако неко буде невољи. Најстарији син се ожени царевом кћери и угледа град који ноћу гори. Жена га упозори, али он ипак оде тамо и баба га скамени ударцем штапом. Средњи син, видевши крв, дође у царство. Жена помисли да је он њен муж и све се понови. Најмлађи брат ослободи и њих и народ у граду, па остану да заједно царују. **Mikuličić 14; AaTh 303**
71. „*Ма жено, жено, шта си то урадила?*”. Човек и жена скинули сланину са тавана и сакрили у кревет да је сачувају од лопова. Дођу два лопова и подметну тесто у кревет, па човек помисли да се жена унередила. Док су се прали у потоку, лопови украду сланину. Човек пође за њима и затекне их на гробљу. Лопови се уплаше да је он мртви стриц једног од њих, побегну, а он узме своју сланину назад. **AaTh 1525H2**
72. *Чудноват змај и царев син*. Сиромашан човек живео са три кћери. Једном им је убрао по ружу у предивном врту, кад пред њега искочи ружан змај и нареди му да му доведе најстарију кћер. Отац је превари да иде по цвеће и змај, претворен у прелепог младића, зароби је. Након девет година, птица која им је свако јутро доносила храну овог пута донесе дете. Девојка пољуби змаја да не би појео дете. Око њега се створе и змије и он пошаље највећу по цареву кћер. Царев син, прерушен у девојку, сазна од девојке да се змај може убити убодом у витко ребро, те убије змаја и ожени се девојком. **AaTh 300B** (Ч 15)
73. „*Не чепай се, none!*”. [*Син као палац*] Брачни пар који није имао порода добије сина малог као палац. Отац га поведе на њиву у рукавици, па он оде са хајдуцима. Краду попу вола, хајдуци оду, а он остане умотан у цигерици, јер му је било хладно. Вук га поједе, па га дечак натера да га одведе кући и упозори оца. **AaTh 650A** (Ч 62)
74. *Вјештица*. Господар питао слугу зашто је тако слаб. Слуга му открије да је господарица вештица и да га ноћу маже неком машћу, од које се претвара у коња и она га јаше до места где се окупљају вештице. Једно вече слуга господарицу намаже машћу, па је поткује и зајаше. (Ч 181)
75. *Њемушти језик*. Слуга пробао рибу коју је спремао цару и обојица науче немушти језик. Цар схвати што је слуга урадио када види да је спасао мраве и мишеве, па му да немогуће задатке. Уз помоћ мрва и мишева слуга пронађе бисере и донесе јабуке, а цар му да руку своје кћери када схвати и да је смртно болестан. **AaTh 673 + 554** (Ч 61)
76. *Царев син и змај од шест глава*. Цару свако ноћ неко обере крушку. Два старија сина стражаре без успеха, а затим млађи рани змаја, па пође за њим у други свет. Тамо га пробуди, па у двору затекне три царева кћери и змајева два брата, њихове мужеве. Уз помоћ девојака убије змајеве и врати се кући. Други цар му да руку најмлађе кћери и своје царство, а браћа се ожене двома старијим кћерима. **AaTh 300** (Ч 16)
77. *Чобанин ослободио цареву кћер*. Сиромашан младић се најео јагода и добио способност да разуме земљу. Тражећи несталу овцу, случајно пронађе несталу цареву кћер. Победи ђавола који је однео, а њен отац му да њену руку. **AaTh 670 + 811C*** (Ч 17)
78. *Златан коњ*. Слуга поштедео живот најмлађем царевом сину којег је отац мрзео и наредио да га убију. Младић оде у доњи свет код слепих бабе и деде. Они му поштеде живот и дају да чува козе, али да не иде на девето брдо. Младић прекрши забрану и на деветом брду, где

надсвира виле, добије чаробне предмете. Украде златног коња и старац пође за њим, али младић побегне бацајући предмете. Испуни немогућ царев задатак (прескочи на коњу јаругу) и цар му да руку своје кћери када схвати да поседује златног коња. **AaTh 314** (Ч 18)

79. *Младић научио ђаволску школу*. Младић био у служби код ђавола, али га је Свети Илија упозорио да побегне. Након низа метаморфоза, младић побеђује ђавола. **AaTh 325**
80. *Три двора самотвора*. Варијанта бр. 22. **AaTh 314 + 1119 + 313H***
81. *Тко је бијо нај јачи*. Варијанта приповетке 32. **AaTh 650A + 650B**
82. *Царев син и Оштар дан*. Варијанта приповетке бр. 2. **AaTh 516**
83. *Међедовић*. Варијанта 67. (Ч 100)
84. *Заклете жене*. Варијанта бр. 8. Подтип **AaTh 400–424 + 566**
85. *Чобанин ослободио цареву кћер*. Варијанта бр. 77. **AaTh 670 + 811C***
86. *Богати рањеник и Павле разбојник*. Варијанта бр. 51. **AaTh 791***
87. *Циганин и цар*. Варијанта бр. 49. **AaTh 1920**
88. *„Ваљаћу ти кад будеш висео о коњу”*. Човек пратио прасе које је сваку ноћ бежало до неког човека који му је давао да једе жито. Човек је имао три кћери – змије, које је требало чувати годину дана, а заузврат је нудио било шта, под условом да им се ништа не деси. Након годину дана чувања, човек добије чаробне узде које испуњавају жеље. Његова жена га претвори у пса и он отера врага из царског двора. Ђаво му понуди услугу ако га не убије. Када се врати кући, жена га претвори у врапца, али се уз помоћ ђавола претвори поново у човека, па жену и њеног љубавника (попа) претвори у пса и зеца. Красић 84; ЛМС 16; **AaT 567**
89. *К врагу по три длаке*. Младић служио код грофа три година, па га гроф није исплатио него послао к врагу по три длаке. На првом конаку га замоле да пита врага шта да раде са деветоро браће који сваки дан поједу по вола, на другом шта да раде са девојком која има осамнаест година, а љуља се у колевци, а на трећем шта да раде са јабуком која цвета а не рађа. Вражја мајка му помогне да ишчупа три длаке и сазна одговоре: јабука ће рађати када ископају новац испод ње, девојка ће оздравити када ископају и убију жабу, једна крава ће бити довољна када позову попа да освети кућу. Када однесе длаке, гроф му исплати новац. Красић ЛМС 34, **AaT 461**
90. *„Ма стани, молим те, само док застим”*. Варијанта бр. 16. **AaTh 326 + 1164 + 1164D** (Ч 26)
91. *Три брата и брод*. Варијанта бр. 3, с тим да младић добије задатак чувања зечева и да надговори цара. Када почне да прича о царици, цар пресуди да је младић победио. **AaTh 513 + 570**
92. *Царева почастбина*. Цар обећава руку најмлађе кћери онеме ко открије зашто му је ливада сваку ноћ попасена. Младић ухвати три чаробне кобиле и изврши задатак, али њега и жену отерају зато што је сиромашан. Када цар пође у рат, сиромашни зет уз помоћ кобила потуче непријатеља. Други зетови покушају да присвоје његове заслуге, али цар га прихвати након што истина изађе на видело. ЛМС 25; **AaTh 530 + 531**
93. *Сентин*. Варијанта бр. 24. **AaTh 315**
94. *Златан коњ*. Варијанта бр. 78. **AaTh 314**

95. *На свакој је жени вражја глава.* Муж и жена се посвађају, па жена упадне у јаму. Муж заједно са женом извуче и ђавола, који је побелео од жениног зла. Свети Петар им одсече главе да их растави кад се побију, па замене главе. Затим ђаво, у договору са човеком, улази у краљеву кћер, а човек долази да је „излечи”. Ђаво улази у кћер другог краља, па га човек уплаши да долази његова жена и ђаво побегне. **AaTh 1365B + 1164 + 1164D**

2.21. Збирка Милоша Ивковића, бр. 134²³⁶

Име Милоша Ивковића (1880–1950) познато је и значајно у науци о језику.²³⁷ Рођен је Осијеку, а радио је као гимназијски професор. Чајкановић бележи: „Професор Милош Ивковић је стручњак за фонетику и дијалектологију” (1999: 458). Приповетке које се налазе у збирци АСАНУ–ЕЗ–134–1 (укупно 19) забележене су у Ресави, у селу Стрмостену и у Свилајнцу од три казивача: старца Миладина Живковића из Стрмостена (1, 10, 11, 12, 13, 14, 15); старца Милана Бошковића из Стрмостена (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) и Степана Тоскића из Свилајнца (16, 17, 18, 19). Чајкановић је у *Српском етнографском зборнику* (1927) штампао све осим последње, и то зато што је недовршена, што посредно говори о томе да је његов материјал вредновао веома високо. У једном случају штампао је варијанте истог приповедног типа, међу којима нема већих сужејних и тематско-мотивских разлика (Ч 83 и Ч 84). Приповетке су записане црним мастилом на 41 листу. Све су акцентоване и штампане у *Српским народним приповеткама без измена*²³⁸, што је, гледајући зборник у целини, реткост и такође сведочи о изузетно позитивном односу Чајкановића према Ивковићевом раду. Ивковић је послао и три народне епске песме из Ресаве. У *Фолклорно-дијалекатским прилозима* објављене су лирске песме које је сакупљао 1907. као примере косовско-ресавског дијалекта.²³⁹ У Горњој Ресави је 1910. поново сакупљао дијалекатски материјал за рад *Особине горњоресавскога говора*, чији се рукопис чува у АСАНУ.²⁴⁰ У њему је описао фонетске, морфолошке и синтаксичке особине говора, а посебну пажњу посветио је акцентуацији. Укратко – Ивковић закључује да описани дијалекат има дуги и кратки силазни акценат и још један експираторни (иктус); постоје само предакценатске дужине, али не и постакценатске.

У време када је Академији послао записе (1906) био је „свршени студент филологије”. Остао је запамћен као један од оснивача *Прилога за књижевност, историју и фолклор*, а објављивао је у *Јужнословенском филологу*, као и у другим публикацијама. Био је ученик Александра Белића, који га је управо и запазио у време када је био укључен у рад Етнографског одбора и сакупљао приповетке у Ресави у периоду 1903–1905. (Живковић Христић 2011: 170). Његов каснији рад везан је за пропагандне активности усмерене ка Старој Србији и Македонији, што је спадало у домен интересовања и других сарадника Етнографског одбора на сакупљању народних приповедака – његових савременика.

²³⁶ Поглавље је са одређеним изменама објављено у Младеновић Митровић 2021. Грађа је коришћена за анализу секундарне текстуализације народних приповедака у Младенович Митровић 2022/2.

²³⁷ Најкомплетнија биографија, базирана на оригиналним личним документима, објављена је у раду Зорана Живковића Христића (2011).

²³⁸ У приповеци бр. 13 Чајкановић је прецртао, односно цензуришао, да је жена имала белег „код неприлике близу”, што је једина интервенција у целом материјалу.

²³⁹ Дијалектолошки коментар ове Ивковићеве збирке песама дао је Душан Јовић у свом опису трстеничког говора (Јовић 1968: 14–15).

²⁴⁰ АСАНУ–ИЗ–15050/II–1–6.

Лингвиста, преводац и дипломата Милош Ивковић задужио је нашу науку и културу сакупљањем дијалекатског материјала из разних крајева Србије, затим прикупљањем српских народних приповедака и песама, као и прикупљањем материјалних и духовних вредности српске културе у новоослобођеним српским крајевима у оквиру делатности Друштва за проучавање ослобођених српских области, чији је секретар био (СТИЈОВИЋ 2013: 417).

У биографији Милоша Ивковића преплићу се наука и политика. Боравио је у Скопљу, где је предавао у гимназији и на Филолошком факултету, а уређивао је гласила као што су *Српски гласник* и *Стара Србија*. Иза његовог чланка „Акцентатски системи српско-македонских говора”, објављеног у другом броју *Јужнословенског филолога*, стоје побуде везане за национално-политичка и државотворна опредељења карактеристична за то време (РЕМЕТИЋ 2013: 14–15). Радио је за Министарство спољних послова као шеф Одељења за штампу, конзул у Риму и главни архивар.

Ивковићева збирка народних приповедака значајна је као предмет дијалектолошких проучавања, а у историји рецепције науке о језику има углавном позитиван статус. Асим Пецо и Бранислав Милановић, аутори студије *Ресавски говор*, оценили су да је Ивковић „верно преносио на хартију говорну реч Ресаваца” (1968: 251), на основу његових записа штампаних код Чајкановића. Павле Ивић, приповетке у Ивковићевој рукописној збирци оцењује као добро записане и акцензоване, те напомиње да у њој нема никаквих коментара и закључака, као и да фонетске нијансе нису обележаване (2001: 144). Рада Стијовић користи Ивковићеве записе народних приповедака у проучавању замене инфинитива да-конструкцијом у горњоресавском говору, те закључује да је у његовим записима инфинитив присутан, седамдесетих година двадесетог века био је у повлачењу²⁴¹, док је почетком двадесет и првог века потпуно нестао (2013: 427).

У начину записивања и акцентовања текстова имао је помоћ Александра Белића, што се види из њихове преписке.²⁴² Белић му је саветовао на шта да обрати пажњу, јер је уочио одређене грешке у Ивковићевом материјалу, а обећао му је и: „Када се кроз 3–4 недеље састанемо, ја ћу Вам објаснити акцентуацију левачкога дијалекта и Ви ћете видети како строгу систему она представља” (према Живковић Христић 2011: 195). Судећи по овим информацијама, постоји могућност да је Ивковић накнадно прилагођавао своје записе „строгој” акцентуацији на коју је упућен од стране свог ментора, те да је ово пример како акцентована грађа може одавати погрешан утисак по питању рефлектовања квалитета говорног догађаја.²⁴³ У истом писму Белић

²⁴¹ То је био разлог да дијалектолози Асим Пецо и Бранислав Милановић, аутори монографије *Ресавски говор*, посумњају у аутентичност – питање које се стално потезе у вези са деветнаестовековном грађом – Ивковићевих записа, док Рада Стијовић губљење инфинитива види као аналитичку појаву која се развија током претходног века. „Пола века касније Пецо и Милановић ће исказати извесну дозу резерве када је у питању репрезентативност информатора због великог броја потврда за инфинитив у Ивковићевим приповеткама. Изразиће и сумњу у то да приповетке одражавају стање у целом ресавском говору, јер је ’Ивковић имао за информаторе само три старија човека’” (СТИЈОВИЋ 2013: 422).

²⁴² АСАНУ–ИЗ–15050/IV–4

²⁴³ У другој половини 20. века одређене струје у фолклористици (пре свега етнопоетика) тежиле су да старијим записима усменог текста врате „глас”. Верно забележен казивачев говор (захваљујући дијалекту) ствара илузију да је такав поступак заиста могућ. Ипак, у Ивковићевој збирци нема никаквих коментара приповедача, уметнутих једноставних облика, проширених уводних и завршних формула и других сличних обележја говорног догађаја, или било чега другог што би упућивало на околности приповедања. Како је сакупљач тај који приликом писмене текстуализације доноси одлуку о томе где приповетка почиње, а где се завршава, постоји могућност да је ове елементе Ивковић намерно изоставио, тежећи „чистом” дијалектолошком тексту (поред, наравно, могућности да наведених елемената нема јер приповедачи нису били склони експликативном, референцијалном или моралистичком тону). Ивковићеве записи стварају утисак „аутентичности”, која је дуго била у фокусу фолклористике.

пише да му враћа народну причу са примедбама и апелује: „Што год више народних приповедака можете да забележите, Ви их бележите, ма због тога ништа друго не урадили. Не чини ништа, ако је дотична приповетка већ где штампана, јер је за нас она интересантна са језичке стране, а тако је до сада нико није ни мислио штампати” (према Живковић Христић 2011: 200). Писмо је датирано на 1904, а приповетке су 1906. послате Академији (и, могуће, ’поправљене’ према Белићевим сугестијама). Водећи се дијалектолошким принципима на које га је упутио Белић, Ивковић није бележио контекст записивања, јер то није био предмет његовог истраживања, већ само податак о томе ко је казивао приповетку. У писму Академији од 21. 3. 1906.²⁴⁴ Ивковић напомиње да умотворине шаље за *Српски дијалектолошки зборник*. Грађа је била подређена интересима дијалектологије, али је Ивковићев рад резултирао фолклористички вредним записима.²⁴⁵

Сам Белић, који је Ивковићу саветовао да прикупи што више приповедака, народне умотворине није видео као најбољи извор за прикупљање дијалектолошки релевантних података, дајући следеће образложење:

Путем питања и бележења народних умотворина обично се не постижу резултати, које бисмо желели постићи у таквим случајевима. И у једном и у другом случају сељаци удешавају свој језик према ономе што се њима чини да је нормално, варошко, отмено. Узалуд сва објашњења, да такав језик није потребан, да је једино потребно да они говоре својим језиком. Они то никад не разумеју. Они који разумеју или су већ прошли кроз школе или кроза свет, те је вредност њихова материјала већ условна. Особито не треба тражити за ове сврхе да сељак диктира причу или нешто слично. Само дотле докле он тако прича, да и не примећује да то чини ради самога језика, темпом обичнога говора, његов ће материјал вредети; иначе – у врло ретким случајевима (Белић 1905: XXXIV).

На крају студије поново истиче: „(...) ма како мало ко од приповедача да познаје варошки језик, већ због тога што мора мало спорије да говори, да би се што говори могло записати, он удешава свој говор, ако не према варошкоме језику, оно бар према ономе како он мисли да тај језик треба да изгледа” и упозорава:

Још је много већа опасност с друге стране, са свим независно од ове. То је утицај начина говора онога ко приповетку или песму донесе и језика тако донесених умотворина у новој средини (...) На тај се начин одомаћују у некој приповеци многе речи других, туђих дијалеката које се доцније у њима стално понављају, ма их и не разумевају они који их употребљавају (1905: 657).

Белићеве речи посредно откривају факторе који су могли утицати на бележење народних приповедака, а посебно присуство некога ко их бележи у „научне сврхе”.²⁴⁶ Такође, оне откривају и понешто о процесу трансмисије грађе, усвајању језичких средстава других приповедача,

²⁴⁴ АСАНУ–ЕЗ–375–27.

²⁴⁵ У 19. веку појавиле су се дијалектолошке збирке Ваљавца, Плохла, Микуличића и Строчала са хрватског терена. И други сарадници Етнографског одбора, попут Николе Јакшеца (АСАНУ–ЕЗ–4–3) и Михаила Ризнића (АСАНУ–ЕЗ–83а), бележили су приповетке у дијалекту. Док је у Хрватској пажња била усмерена на кајкавско наречје, у Србији се као продуктиван терен показала јужна и источна Србија, што је вероватно последица неке врсте егзотизације терена, као и пропагандно-политичке ситуације у Србији. Олаф Брок у *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (1903) „објављује (Даничићевом латиницом) данас веома драгоцене фолклорне записе” (Сикимић 2020: 592), док Александар Белић у студији *Дијалекти источне и јужне Србије* (1905), а затим и Маринко Станојевић у студији *Северно-тимочки дијалекат* (1911) доносе низ дијалектолошких записа народних приповедака из ових крајева.

²⁴⁶ Удешавање говора према „варошком језику” могло би да буде и последица поштовања жанра, с обзиром на то да се може приметити разлика у стилу у записима народних бајки, новела и легендарних прича, забележених обично високим стилем, у односу на нпр. шалтиве приповетке или приче о животињама које се најчешће бележе разговорним стилем.

поштовање њихове интерпретације,²⁴⁷ које Белић види као контаминацију, посматрајући ствари из дијалектолошке перспективе, а не као саставни део извођења усмене приповетке. Б. Сикимић је показала на примеру дијалектолошког рада Маринка Станојевића да је Белић био вођен ставовима заступљеним у тадашњој дијалектологији, према којима би требало „(...) занемарити могуће језичке утицаје са стране и заправо реконструисати неко хипотетичко, идеално стање 'чистог' говора” (2016: 131).

За разлику од других збирки српских народних приповедака из овог периода, у којима често доминирају шаљиве приповетке, овде само једна припада том жанру у ужем смислу – бр. 12 (Ч 120), у којој је хумор базиран на мужевљевом страху да ће га опећи коприве док обавља кућне послове са женом. Блиска је типовима приповедака о будаластом човеку и његовој жени АаTh 1405–1429, у којима је жена обично лења, док је овде приказана као вредна. У другима се јављају хумористички елементи – приповетка бр. 8 (Ч 102) тематизује идеју да је пас поузданији од жене, али у комбинацији са мотивом спасавања душе од ђавола.²⁴⁸ У њој ђаво обећава побратиму да ће му дати торбу пуну пара ако поведе са собом неког верног. Први пут поведе жену, а она покуша да га убије на наговор ђавола. Следећи пут с њим пође куче, те је ђаво морао да му да паре. Блиска је приповеткама о човеку који лукавством избегне да прода душу ђаволу (АаTh 1170–1199 + 921В). Приповетке бр. 16 (Ч 94) и 19 приповедача Стевана Тоскића могу се одредити као шаљиве новеле, јер садрже шаљиве елементе захваљујући пародијском поступку у грађењу јунака. Збирку највећим делом чине бајке, новеле и легендарне приче, иако се из записане грађе не може закључити ништа о томе да је неки од три приповедача поседовао афинитет према одређеном жанру (приповетке бр. 9 и 10 под насловом „Слуга и три савета” варијанте су истог типа, записане од два различита приповедача). Видо Латковић сматра да је Миладин Живковић углавном причао новеле, а Милан Бошковић легенде (1987: 52). Разлике у приповедачком поступку и композицији такође нису нарочито истакнуте, иако постоје. Записи су средње дужине, нема хипертрофирања композиционог склопа, нагомилавања мотива нити дугачких стилизованих описа који су најчешће последица стилизације записивача или другог лица које је учествовало у публикувању грађе. Као што је раније истакнуто, могу се приметити неке одлике индивидуалног стила приповедача, иако се овакви закључци увек морају узимати с резервом. Приповедач Милан Бошковић склон је обликовању сижеа према оним конститутивним елементима који су неопходни, док се оно што није кључно за причу – изоставља. Најјасније се ова одлика види поређењем његове варијанте (бр. 9 > Ч 83) приповетке „Слуга и три савета” (АаTh 910В) са варијантом другог приповедача – Миладина Живковића (бр. 10 > Ч 84).²⁴⁹ Реч је о типу у којем непоштено плаћени слуга купи три корисна савета.

Служио човек служио, има две три године дана, па-кад-пошо, он каже газде: „да ми платиш!” „Јел-по волиш да-ти-дам три дуката алалом него-твои сто дуката арамом?” Каже: „дај-ми три дуката алалом, немо-ми ништа арамом.”²⁵⁰

Био-је човек у рату заробен, па-је-дуго пода-турске шака био; јербо-се-нађе неки-поп па-откупи исто тога роба да-га-служи он за-три године бес-пара. Кад-се-навршило три године, он се замолио попу да га

²⁴⁷ Џон Најлс говори о усменој традицији као афективној, наглашавајући да термин није употребљен сентименталистички, већ дескриптивно, те да се односи на особину приповедача да се према својим претходницима односе са поштовањем (Niles 1999: 179–180).

²⁴⁸ Приповетка бр. 17 насловљена је „Богородица и ђаво”, али заправо жена посредно спасава мужа од ђавола одлуком да оде у цркву да се помоли.

²⁴⁹ Због дужине цитата наводимо их неакцентоване, с обзиром на то да је реч о грађи која је доступна, односно објављена код Чајкановића у потпуно истом облику као у рукопису.

²⁵⁰ АСАНУ–ЕЗ–134–1–9

пушти д-иде свои кући, и-он му-га отпушти. Слуга-се казао исто своем попу: да ми даш штогођ трошка док-идем кући? И он му да три дуката, и-тако-му-је казао (...)²⁵¹

У првој варијанти се концизно износе основне информације, а сиже приповетке се сигнализира пословицом „Боље три дуката алалом, него сто дуката арамом”.²⁵² У другој варијанти се објашњава на који начин је човек дошао у службу под неповољним околностима и одмах на почетку се наводи да је дуго био ратни заробљеник. Зато ће у првој приповедач накнадно морати да објасни јунакову ситуацију, у разговору са трговцем којег среће на путу до куће; „Био-сам заробен дваес година, па-идем кући, не-знам има-л неки жив нема-ли?”. Ако би се изоставио мотив дугог одсуствовања од куће, не би било јасно како човек након „две три године” службе не зна да има одраслог сина. На крају приповетке први приповедач каже да се човек сетио савета и у последњем, драматичном тренутку, након два замаха секиром, избегао да убије сина, да би ујутру сазнао истину од своје жене:

(...) е, легли они да спавау момак и-баба. Он оће д-убие тога човека. Узне сикиру па-се-дигне, па-замаши једанпут, па-спусти; па-замаши други пут па-спусти; па-се-сети шта-му-је-она казао, па-мануо. Кад-ујутру диго-се та човек па-отидне. Он упита бабу: „оћу нешто да-те-питаю, да-ми-кажеш: каки-ти-је ова човек што-дође па отиде?” „Е, каже, кад-питаю право да-ти-кажем!” па-се-заплакала. „То-ми-је син; кад-ми-старац отишо у-војску, ону ноћ-се родио, па-сам-га-одранила, па-то-ми старац оставио славу и закон у-кућу.”²⁵³

После сат вечере дошо-је човек други, па-је-лего код-исто те жене у-губер, и-он-је премислио да-је-то неки курвар, и-тако изишо напоље, и-узо-је секиру споља да-убие тог-човека. Кад-је-увишо сас-секиру у кућу, он-се сетио да-је-дао и-трећи дукат да-не-ради што помисли, да-остави за-у-јутру. И-спавао-је мирно како треба. Кад-је-било у-трећи петли, а-свој син од-мајке диго-се из-губера, па-је-овако мајке говорио: „ти, мајко, да-припремиш мало фруштука што-је-дао Бог, да-путнику даш ручак; неће бит, мајко, згорега; биће има трошка, а-биће-и-нема, путник-је даљни, нека-руча па-нек-иде, а-ја-ћу у-меану!” Јербо одма тај мајка готви ручак за-путника, и-тај путник беше усто, и-тај мајка му дала чашу и-две ракие. Тад говори путник те исто жене: „а-бога-ми, ги-је тебе муж?” И-она тако-му казуе: „погино-је у-тем рату и-у-тем.” „Бога ти, колико година има откад-ти погино човек?” „Кад-ме-питаю право-да-ти-кажем: двадесет и-три године. Ово ми дете у-трбу остало кад-је-он погино”. Тад говори путник: а-би-ли моћ познат твога мужа?” А-изговара жена: не-би могла да-га-познаю, он-је сада иструлео, то-је одамно време било.” „А-Бога-ти, јел-имао твој муж кваку белегу на-себе?” Тај говори жена: „кад-ме-питаю, право-ћу-ти-кажем; имао-је мадеж на-десну руку, више-лакта, толико чупе имала”. И-тај-је он засукао свое рукаве: „јел-је-оваки мадеж био?” И-она-се ту много затешкала што-он-се није казао у-вечер, но-тако ноћио на-рђавем конаку.”²⁵⁴

Приповедач друге варијанте много већу пажњу придаје детаљима, објашњењима, развијању појединих мотива, али и приповедачким поступцима – нпр. наводи се тачан број година одсуства; приповедач двапут истиче да је секира којом је јунак хтео да убије младића стајала напољу; инсистира на мотиву гостопримства (син говори мајци да припреми храну за далеког путника, па је она припрема, а приповетка се завршава њеним кајањем што претходне вечери није боље угостила путника); јунак, за разлику од претходне варијанте, први схвата да је младић у ствари његов син, али не открива то својој жени, већ је наводи да га препозна по белегу.

У приповеткама се јављају различити видови фантастике, што је у корелацији са жанровском структуром збирке и мањим бројем шaljивих приповедака. Ова особина посебно долази до изражаја код приповедача Милана Бошковића. Чак и у оним случајевима где је могло доћи до рационализације задржавају се фантастични елементи. Нпр. у приповеци бр. 4 (Ч 92)

²⁵¹ АСАНУ-ЕЗ-134-1-10

²⁵² Варијанта овог типа налази се код П. Мирковића у АСАНУ-ЕЗ-21-4, под насловом „Боље је три дуката халалом, него три хиљаде харамом”.

²⁵³ АСАНУ-ЕЗ-134-1-9

²⁵⁴ АСАНУ-ЕЗ-134-1-10

„Сиромаш постао цар” човеку Свети Илија даје избор да ли жели да буде богат у младости или старости, а касније му у низу несрећних догађаја ала отима дете. У појединим варијантама овог или сродних типова (AaTh 938B + 938) избор поставља некакав човек, а дете краде мечка. У његовим приповеткама фреквентно се јавља лик брата – било да се ради о завађеној браћи (бр. 2 > Ч 58, 6 > Ч 79), ђаволу као неверном побратиму (бр. 8 > Ч 102) или брату који спасава децу своје сестре уз помоћ Свете Петке (бр. 5 > Ч 167). У приповеци бр. 3 (Ч 47), која припада типу AaTh 506, на почетку се наводи да је цар имао два паметна и лудог сина. Луд син потроши новац на сахрану мртваца, откуп девојке од Турака и мрежу за рибу. Када оде да лови рибу, нађе писмо од Миреве девојке. Оде да је испроси, међутим њена браћа су ђаволи, који му откину месо кад се изљубе с њим, па га зацеле. Врате се сви цару – луди брат наследи царство. Браћа се помињу на почетку само како би се у опозицији истакао луди брат, те се ликови друге двојице даље не развијају, што је случај и са другим елементима приче – посебно мотивима спасавања девојака и захвалног мртваца, због чега је Чајкановић за ову приповетку рекао да је „непотпуна и збуњена” (1999: 511). У овом примеру види се и склоност према увођењу лика брата у сижејни склоп (главни лик је луди брат, а Мирева девојка има браћу ђаволе), а изостављање делова приче кулминирало је у тој мери да су изостављени и конститутивни елементи, што је утицало на то да приповетка делује нејасно, односно „збуњено”. У фонду српских народних приповедака, посебно шаловитих, често се јавља сиже о три брата, од којих је један ’луд’, а друга два ’паметна’. Несмотрени или нелогични поступци ’лудог’ брата увек доводе до позитивног исхода. Просидба ђаволске сестре приказује градационо као један у низу лудих поступака царевог сина, захваљујући којима ће добити царство („’Зар немаде ти ниђе да нађеш девојку по мое земље но вотиде код ђавола д-узнеш његову сестру?’”).

Лик ђавола (једног или више њих) јавља се у неколико приповедака, не само овог већ и друга два приповедача, при чему може имати улогу да искушава јунаке (бр. 6, 8, 14, 17), када постаје и главни покретач заплета. У другим пак приповеткама ђаво може јунаку нехотице помоћи јунаку, откривајући у разговору са другим ђаволима окупљеним испод дрвета чудесни лек јунаку који се крије на дрвету (бр. 2, 13). У Бошковићевим приповеткама се такође често јављају ликови светитеља (Свети Илија, Света Петка, Свети Јован), али је занимљиво да се у хијерархији суђенице постављају изнад њих – „’Јеси, каже, видо, Јоване, она ће девојка да-рани онога што плаче на брв’ ’Распиши, Господе, ако знаш шта је Бог, да не рани она девојка онога уљу.’ ’Суђенице судиле, нисам ја крив.’”²⁵⁵, што, заједно са другим одликама његових приповедака, показује да није реч о наглашеној христијанизацији, већ се свеци стављају у исти ред са алама, ђаволима и суђеницама. Ликови и мотиви, као и блискост са етиолошким предањима и народним веровањима у овој збирци, а највише у приповеткама Милана Бошковића, блиски су погледу на свет у којем доминира народна религија.

Приповедач Миладин Живковић је за две приповетке имао Вукову збирку као узор – варијанте „Син и ђаволски занат” (бр. 14 > Ч 25) и „Права мука не гине” (бр. 15 > Ч 111) не само да у потпуности одговарају Вуковим, већ су и у Ивковићевој збирци наведене истим редоследом као у Вуковој – „Ђаво и његов шегрт” (СНП 6) и „Права се мука не да сакрити” (СНП 7). У приповеци бр. 13 јунакиња случајно сазнаје за магично средство од ђавола који се скупљају испод дрвета исто као што јунак у приповеци „Правда и кривда” сазнаје од вила (СНП 16), мада је реч о веома распрострањеном мотиву који није морао потећи из Вукове збирке. У Чајкановићевој напомени за приповетку „Син и ђаволски занат” пише: „Вук Прип. №8 ’Ђаво и његов шегрт’

²⁵⁵ АСАНУ-ЕЗ-134-1-7

(директан извор!)” (1999²⁵⁶: 498), док за Ивковићев запис „Права мука не гине” бележи: „Вук № 7 ’Права се мука не да сакрити’ (директан извор!)” (1999: 532).²⁵⁷ Поређење варијаната показује велику сличност између варијаната забележених код Вука и код Ивковића. Оба записа Вук је добио од Груја Механџића, а затим их стилизовао за штампање.

„Ђаво и његов шегрт” (АаTh 325)

Запис Груја Механџића

Био Еданъ Човекъ које имао сына Единца Овай сынъ Оџоу говорио Оџъ штаћемо радити не хасне тако живиџи, яморамъ какви занатъ учиџи, видимъ како люди живе кој зна нај манџ заната таи сваки болџ живи него овако паорски живити. Оџъ емоу допоустиџи. Онџ поће тражити заната иџтако пџтовао по край едне воде. Сретнега еданъ човекъ ипиџтага шта онџ тражи. Онџ нџмоу каже по редоу даби радџ занатџ учиџи (СНП, стр. 522).²⁵⁸

Вукова редакџија

Био један човек па имао јединца сина. Овај син рече један пут оцу: „Бабо, шта ћемо радити? Ја овако не могу живети; него идем у свет да учим какав занат. Видиш како је данас: који зна најмање заната, тај сваки боље живи од свакога тежака.” Отац га је дуго одвраћао говорећи му да и у занату има бриге и труда, и како би оставио оца сама! Али кад се син никако не дадне одвратити, најпосле му допусти отац да иде да учи занат. Онда се он дигне у свет да тражи заната. Путујући тако удари на једну воду, и идући покрај те воде сретне се с једним човеком у зеленим хаљинама, па га човек запита куда иде, а он му одговори: „Идем у свет да тражим мајстора каквог да учим занат.” Онда му рече онај човек у зеленим хаљинама: „Ја сам мајстор, ходи к мени па учи занат кад ти тако срце иште.” Дете једва дочека и пође с њим. (СНП 6).

Запис Милоша Ивковића

Имао отац једног сина, па-наједно молио оца да-га-пушти да-иде на-занат, да-учи какогџ занат, јер-не-може вако да-се-живи без-никаког заната. Јербо отац много-га туна врџо: „немо, синко, исти, куд-ћу ја бес-тебе!” Јербо он наједно оца гонио, оће д-иде да-тражи занат, и-никако друкче. И-отац-му ту одобрио, и-тад та син поће прокај једне велике воде, и-ту изиђе пред-њега један човек у-зелене аљина, и-запита то дијете исто: „куд си пошо?” рече дете: „пошо-сам да-тражим да-учим занат.” И-човек говори та у-зелене аљина: „ја-сам, рече, мајстор од-заната, ајде с-моном, ако-оћеш занат учити!” И-дете нарадо пошло сас-тог човека у-зелене аљина.²⁵⁹

„Права се мука не да сакрити” (АаTh 946D + 1651)

Запис Груја Механџића

Онај Господарџ трговаџ однесе мачка у Галију, итако поутоуюџи Еданпоутџ доуне яки ветарџ итако однесе Галију Богџ зна кџда, да после за 3. мџа не дошла на своправи поуџ кадџ стала та бџрџ онај Господарџ зачудио се ди е ипосле едвасе упоутио докџ е дошао подџ едноу варошџ, кадџ дошао подџ варошџ дође еданџ господарџ кџ нџмоу изваога нароучакџ Онај гџ оџиће, итамо роучао. Кадсоу тамо были ироучалиџ Алиџ тамо онај има шта и видити, Миџшева иџ Пацова своуна све стране трче чџдисе овај Господарџ па Говори Штае то за Бога Брате, онај оџговара датако џвексе кодџ нас есте и данемогоу оџнџи смџромџ роучати ни вечерати. Јоштџ морамо мати сваки свой сандоукџ кадџ спавамо пасе џ сандукџ затворимо, данамџ неби оџриџзли уши (СНП, стр. 524–525).²⁶⁰

²⁵⁶ У раду се користи друго издање, са Поговором Снежане Самарџије, у којем нема измена у односу на прво издање (1927), осим прилагођавања правописних норми, и лакше је доступно.

²⁵⁷ Није познато да ли је Чајкановић од Ивковића добио потврду да је Живковићу Вуков запис био директан извор или је он сам препознао извор. У другом случају могуће је да је приповедач Миладин Живковић приповетку слушао од другог писменог приповедача.

²⁵⁸ Механџићев запис штампан је у оригиналу у СНП 1988; овде су поједина слова („ја” и „оук”) замењена графичким решењима компатибилним са уникодом.

²⁵⁹ АСАНУ–Е3–134–1–14

²⁶⁰ Механџићев запис штампан је у оригиналу у СНП 1988; овде су поједина слова („ја” и „оук”) замењена графичким решењима компатибилним са уникодом.

Вукова редакција

Он однесе мачка на галију па пође даље путовати; и тако путујући један пут дуне јаки ветар те однесе галију Бог зна куда, да за три месеца није могла изаћи на свој прави пут. Кад ветар стане, господар од галије није знао где је, и пошавши још мало даље, дође под један град. Кад се чује у граду да је дошла галија из непознате земље, навале многи да је гледају, и један од оних људи који је био врло богат, позове господара од галије на вечеру. Кад тамо, али господар од галије има шта и видети: мишеви и пацови трче на све стране и слуге с батинама стоје те бране да не натрче на сто. Онда он рече домаћину: „За Бога, брате, шта је то?” А домаћин му одговори: „Тако је брате, увек код нас, да не можемо од тога звериња на миру ни ручати ни вечерати. Још кад спавамо сваки имамо свој сандук, па се у сандук затворимо, да нам не би уши поизодогризало.” (СНП 7).

Запис Милоша Ивковића

Оданде однесе газда мачку у-галие тамо, и-тамо галиу јак ветар занесе, и-отидне галиа у-туђу земљу, и-ту-су замркли код-једног вароша до-прљуше, и-ту-су ти људи оценили да-су-дошли из-друге земље, и-дошли те-гледали. Један богат трговац зовнуо тога трговца из-галие на-вечеру. Кад-тамо на-вечеру, оно пуно миши и-пацови, не-може људи вечерати, и-пошто-вечерау, мора сваки човек у-сандук да-спава да-му-миши уши не-поједу.²⁶¹

Приповедач у обе приповетке преузима не само наративни склоп и редослед догађаја већ и детаље, као нпр. да је отац дуго убеђивао сина да не иде на занат, да је младић пролазио поред воде одакле је изашао ђаво, да је ђаво био обучен у зелене хаљине, да се младић обрадовао када му је ђаво понудио да учи код њега занат; да је галију однео ветар, да су људи дошли да гледају галију из туђе земље из радозналости, да се људи затварају у сандуке кад спавају да им мишеви и пацови не би појели уши. Осим очигледне разлике између ресавског говора и источнохерцеговачког дијалекта, може се приметити да Вукови записи садрже већи број зависних реченица („(...) који зна најмање заната, тај сваки боље живи од свакога тежака” – која чак има и пословични тон, „Али кад се син никако не дадне одвратити, најпосле му допусти отац да иде да учи занат.” (СНП 6); „Кад ветар стане, господар од галије није знао где је (...)”, „Кад се чује у граду да је дошла галија из непознате земље, навале многи да је гледају (...)” (СНП 7)) и глаголских прилога (говорећи, путујући, идући (СНП 6); путујући, пошавши (СНП 7), док је приповедач Миладин Живковић склон једноставним реченицама у напоредном односу, којима се одликује „усмени стил” (Bošković-Stulli 1975b: 157, Chafe, Tannen 1987, Ong 2002: 36–56) и деикси, односно показним заменицама, које имају референцијалну вредност, као и прилозима за место, који су такође истакнути:

И-отац-му **ту** одобрио, **и**-тад та син пође прокај једне велике воде, **и**-ту изиђе пред-њeга један човек у-зелене аљина, **и**-запита **то** дијете исто: „куд си пошо?” рече дете: „пошо-сам да-тражим да-учим занат.” **И**-човек говори **та** у-зелене аљина: „ја-сам, рече, мајстор од-заната, ајде с-моном, ако-оћеш занат учити!” **И**-дете нарадо пошло сас-**тог** човека у-зелене аљина.

Оданде однесе газда мачку у-галие **тамо**, **и**-**тамо** галиу јак ветар занесе, **и**-отидне галиа у-туђу земљу, **и**-**ту**-**су** замркли код-једног вароша до-прљуше, **и**-**ту**-**су** **ти** људи оценили да-су-дошли из-друге земље, **и**-дошли те-гледали.

Интеракцијом усменог и писаног и проблемом схватања народне приповетке управо на примеру Вука и Механџића бавио се Немања Радуловић (2011, 2015). Иако није необично да усмени приповедач буде писмен и да преузима из писаних извора (па чак и да сам записује приповетку²⁶²), овај пример значајан је за сагледавање процеса вишеструког преношења приповетке из усменог у писани модел и обрнуто, однос према извору, који нам је у овом случају познат, као и

²⁶¹ АСАНУ–Е3–134–1–15

²⁶² „Механџић је, наиме – сасвим лако перципиран као народни приповедач – ипак писмен информатор који своје приповетке не само казује него, на Вукову молбу, и записује” (Радуловић 2011: 127).

обликовање менталног текста, који је у конкретном случају највећу трансформацију доживео на плану израза, док је у осталим сегментима интерпретације показао изузетну конзервативност према предлошку. Истовремено преузимање детаља из Вуковог текста проблематизује закључке о индивидуалном таленту приповедача. Приповедач који је варијанту обликовао са много више детаља у односу на другог приповедача у поређењу примера приповедака бр. 9 и бр. 10 (> Ч 83, Ч 84) сада управо исте те детаље преузима из Вукових варијаната. Овај пример показао је неоснованост раније поменутог Белићевог страха од усвајања туђег начина говора у новој средини због чега је усмене умотворине сматрао лошим дијалектолошким материјалом. Ивковићев казивач приповеда стилем који је много ближи Механџићевом изразу, него Вуковом, чију је стилизацију (можда) читао. Овде имамо ситуацију да Вуков писмени приповедач записује приповетку усменим стилем, Вук је стилизује, други писмени приповедач је чита (или слуша од писменог приповедача) и затим приповеда Ивковићу, који је записује. О комплексним везама усмених и писаних извора, односно преношењу из усмених извора у писане и обрнуто писао је још В. Андерсон, као представник историјско-географског метода (Anderson 1930/1933). Ако је Ивковићев приповедач заиста читао Вукову збирку, он приповетке у њој доживљава као део усменог фонда. Са друге стране, Лорд је сматрао да опсемењавање може водити ка „умирању” усмене традиције, ако се извођење сведе на пуко репродуковање усменог текста (Lord 1990: 237).

Приповетке Степана Тоскића из Свилајнца (16, 17, 18, 19) специфичне су по томе што се не поклапају у потпуности са интернационалним типовима из AaTh индекса, изузев последње (бр. 19), која није довршена, па не о њој не могу доносити закључци, али може се приметити да приповетка која је у основи новела о мудрој девојци (AaTh 876) добија шаљиви и пародијски заокрет уношењем скатолошких елемената. Остале су шаљива новела о сналажљивом младићу којег је отац продао због расипништва (бр. 16 > Ч 94), која такође добија пародијски тон увођењем антијунака који је новац „уложио” у изучавање лоповског и свирачког заната и на крају постао царски зет, легендарна прича о Богородици која спасава човека који је жену хтео да прода ђаволу (бр. 17 > Ч 101) и бајка зачараној царевој кћери која у форми але прождире војнике (бр. 18 > Ч 19). Занимљиво је да се у приповеци бр. 17 ђаво појављује прерушен у војника да искушава јунака, а у бр. 18 јунак бајке је војник Јова, иако је лик војника карактеристичан за приповетке са простора Војне крајине. Како у приповеци бр 16. помиње „чиновнике” и „спроводнике”, могуће је да је и приповедач био војник. Може се претпоставити и да није био ’старац’, за разлику од друга два приповедача, која је Ивковић експлицитно означио као ’старце’. Љубав између младића и царева кћери стилизована је као испуњавање војничке заповести: „Кад-га-једном поставили за шиљбока код-царског двора, па-како-је он био леп и-виђен младић, царска-се ћерка заљуби у-њега, па-мунда заповеди да-напушти шиљбочно место, и-да-увиђе код-ње у-собу, и-ова-је морао да-послуша заповес”. Када приповеда о оваквим ’процедурама’, Тоскић тежи ка административном стилу: „Кад-је-било на-првом пристаништу, та царски великаш уступи роба другом чиновнику, да-га-спроведе до-престолнице, и-напише-му да-га-преда цару, а-он-се другим неким послом врнуо²⁶³.” На плану стила приповедач је понекад неспретан, склон плеоназима: „Дошли-су близу до-одређеног места где-је-ђаво чекао.”²⁶⁴ или (...) „од-ту јабуку што-ти-мајка на-растанку дала кад-си-у-војску пошо; кад-буде окусила од-ту јабуку, она-ће постане као-што-је-била пре док-је-жива била.”²⁶⁵ Иако, Чајкановић није вршио измене на тексту, осим једног цензурисаног места које смо већ навели, овакво одсуство било каквих интервенција, чак и у оним случајевима који би код других сакупљача готово сигурно били редиговани, у најмању руку на нивоу редоследа речи или

²⁶³ АСАНУ-Е3-134-1-16

²⁶⁴ АСАНУ-Е3-134-1-17

²⁶⁵ АСАНУ-Е3-134-1-18

исправљања стилских грешака као што су плеоназми у горенаведеном примеру, може имати два разлога: један је да је Чајкановић једино у Ивковићевом случају веровао у 'аутентичност' записа, те јој је дао предност у односу на своје естетске критеријуме, а други лежи у међусобним односима и поштовању Ивковићевог (или можда Белићевог) научног ауторитета. Може бити индикативно и то што Чајкановић штампа две приповетке испричане по узору на Вукове варијанте (бр. 14 и 15), с обзиром на то да је у то време грађа штампана у другим збиркама сматрана познатом (па понекад због тога и недовољно важном за публикавање) или чак неаутентичном. Када се у обзир узму Чајкановићеви критеријуми одабира грађе, који су се заснивали на комбиновању разноликости и репрезентативности типова за одређено подручје са његовим доживљајем естетских вредности текста, необично је да је одабрао овај запис који је сматрао препричаном Вуковом варијантом исто колико и то што је штампао две варијанте истог типа са истог терена, што може бити последица примењивања различитих критеријума за Ивковићеву у односу на друге збирке. Необично је такође што Чајкановић, иначе склон изношењу вредносних судова о сакупљачима и њиховом раду, за Ивковића наводи само да је „стручњак за фонетику и дијалектологију” (1999: 458). Ипак, не може се искључити ни могућност да је Чајкановић био свестан комплексних односа усмене књижевности и писаних извора или да је ове две приповетке штампао како би у зборнику био заступљен већи број различитих типова, као ни то да је сматрао да Ивковићев рад не треба посебно представљати.

Приликом уређивања антологије *Српске народне приповетке* само две године касније (1929) Чајкановић Ивковићеве приповетке није укључио. У предговору, говорећи о критеријумима за састављање антологије, истиче да је водио рачуна о томе да буде заступљен сваки тип приповетке, али да за неке приповетке није пронашао „довољно леп пример” (2001: 9). Као најбоље оцењује приповетке Луке Грђића Бјелокосића и Јована Воркапића,²⁶⁶ док Ивковића, чији је целокупан корпус укључио у претходну збирку, уопште не помиње. „Чајкановић је у описима рукописа најбоље мишљење изрекао о раду Јована Воркапића и Милана Обрадовића, издвојивши их као интелигентне, паметне, пажљиве и савесне сакупљаче”, примећује Снежана Самарџија (1999: 665). Нема јасних назнака о разлозима за укључивање целе збирке с једне стране и за њено потпуно изостављање у антологији са друге. Чајкановић не помиње да је као критеријум узимао читалачку публику²⁶⁷, иако остаје могућност да дијалектолошки приређена грађа није била адекватна за ову сврху, а да приређивач није сматрао примереним да материјал редигује.

Ивковићева збирка народних приповедака отвара питање комплексних односа фолклорног текста у односу на дијалектолошке текстове, односно литерарне стилизације. Редакторским поступком записи су обликовани као заокружене целине које функционишу ван ситуационог контекста, као варијанте типова српских народних приповедака. Занимљиво је да Грујо Механџић народну приповетку бележи, односно доживљава на исти начин. У случају Механџића реч је о ситуацији у којој нема посредника у записивању текста. Дијалектолошка намена текста, односно тенденција ка бележењу језичких детаља с једне стране ограничава његово тумачење, јер се изостављају све екстралингвистичке информације, док са друге тачност (условно речено) записаног отвара могућност анализирања социо-културног контекста (нпр. читање Вукове збирке, које у свести приповедача има исти статус као слушање усмене варијанте или детаљи на плану

²⁶⁶ Сакупљаче (Грђића и Воркапића) изједначава са приповедачима, стављајући их у исти ред са Грујом Механџићем, којем приписује прво место (Чајкановић 2001: 9), мада и Механџић „спаја улоге информатора и сакупљача” (Радуловић 2015: 387).

²⁶⁷ Ненад Љубинковић наглашава да се „Чајкановић апсолутно није освртао на популарност одређених прича у изборима претходних антологичара” (2001: 349).

садржине и стила који откривају приповедачеву блискост војничком менталитету). Редакторов поступак 'пречишћавања' текста од вантекстовних елемената и обликовање целовитих варијаната народних приповедака приближава га литерарној стилизацији, која је карактеристична за старије фолклорне текстове. Ивковићеви текстови у исто време функционишу као дијалекатски, књижевни и фолклористички, чиме се указује на потребу успостављања дијалога међу различитим дисциплинама.

Збирка народних приповедака које је забележио Милош Ивковић има вишеструки значај за проучавање народних приповедака – грађа која је прикупљана за сврхе дијалектолошких проучавања занимљива је са тематско-мотивског и жанровског становишта, док умерена склоност ка фантастичним уз одсуство комичких елемената отвара могућности за проучавање регионалних одлика поређењем са другом грађом. Однос Белића и Чајкановића према Ивковићевом раду открива понешто о односима у научној заједници у првим деценијама XX века – као ауторитарна фигура у науци Белић је извршио директни утицај на Ивковићева дијалектолошка истраживања и могући утицај на Чајкановића да у збирку уврсти Ивковићеву грађу у целини, без интервенција. У одређеној мери збирка пружа могућност да се уоче индивидуалне карактеристике приповедања Ивковићева три приповедача, као и њихов поглед на свет. У грађи из овог периода ретко су уопште бележена имена казивача, а у оним случајевима када јесу – најчешће је забележен веома мали број приповедака по казивачу. Уједно, обично је целокупна грађа у збирци уобличена поступком текстуализације сакупљача јер је бележена накнадно. Ивковићева збирка отвара могућност да се проблематизују теме о којима није могуће говорити када је у питању друга временски блиска грађа, иако су готово сви закључци последица реконструкције и, као такви, морају се узети са резервом. С друге стране, иако на текстуалном плану приповетке одају утисак говорног догађаја, у њима се не могу наћи директне назнаке вантекстовних, метатекстуалних или контекстуалних елемената, што би могла бити последица 'пречишћавања' усменог текста. У том смислу, треба истаћи да су приповетке бележене на начин који је био карактеристичан за дати тренутак, те да је бележење текстуалних одлика додатни квалитет у односу на текстове савременика. Такође, Белићеве инструкције о строгом акценатском систему ресавског говора индиректно упућују на то да су детаљно забележене одлике говора могле бити последица накнадних преправки. Приповетке забележене почетком 20. века према дијалектолошким захтевима представљају важан извор за проучавање говорног догађаја, јер се по начину бележења разликују од већине текстова из тог времена који су уобичајени део фолклористичких истраживања, понекад бележених књижевним језиком, са већим или мањим 'посредовањем' записивача, али у исто време откривају комплексну природу процеса текстуализације, редиговања текста према сврси за коју су забележене и доводе у питање могућност проучавања вантекстовних елемената у тексту који је потпуно лишен свих квалитета усмене комуникације осим детаљних и релативно поузданих језичких факата.

*

1. *О женидби Краљевића Марка*. О последњем времену. Када се Вукашин женио имао је 300 година, а изгледао скоро као дете, Марко се женио са 200 и био у пуној снази, а жене данас рађају у 16. години. Ч144
2. *Два брата*. Млађи брат зарадио више пара у надници од старијег. Старији му извади очи, узме паре и каже породици да је умро. Слепац чује од ђавола како да поврати вид и излечи царевог сина. Учини оба, цар га посини, врати се кући, открије идентитет брату, брат одабере да је боље да се убије сам него он да га убије. **AaTh 613**; Ч58

3. *Царев син и Мирева девојка.* Цар имао два паметна и лудог сина. Луд сина потроши новац на сахрану мртваца, откуп девојке од Турака и мрежу за рибу. Када оде да лови рибу, нађе писмо од Миреве девојке. Оде да је испроси; њена браћа су ђаволи (откину му месо кад се изљубе с њим, па га зацеле). Врате се сви цару – луди брат наследи царство. „И ово је прича о захвалном мртвацу, али непотпуна и збуњена. У уводу поменута су оба карактеристична мотива: откуп мртвога и откуп заробљених девојака (Чајкановић 1999: 511)”; **AaTh 506 I, II**; Ч47
4. *Сиромах постао цар.* Богаташ одговорио Светом Илији да би више волео да буде богат у старости, када не може да ради, него у младости. Постане надничар, његова жена слушкиња, једно дете упадне у реку, друго отме ала. Цар умре, сиромах постане цар, уједини се са женом и децом. **AaTh 938B + 938**; Ч92
5. *Света Петка и ђаво.* Жени ђаво однео троје деце. Брат проклео врбу да нема плода, јер му није помогла, па благословио маслину. Света Петка му помогла да избљује мајчино млеко да би вратио децу. Легендарна прича на граници са етиолошким предањем. Ч167
6. *Цар, његов брат и света Петка.* Цар видео да ће царство остати његовом брату, па му запретио да ће га посећи ако му не одговори на питања. Света Петка му помогла, па осушила руку кад је кренуо на брата сабљом. Брат га питао колико је ока у мору, те се цар удавио. Слично типу **AaTh 1666*** о лудом брату који се молио и добио наследство, у форми легендарне приче; Ч79
7. *Свети Јован и девојка.* Свети Јован наишао на паметну и вредну девојку, Бог рекао да ће она поћи за лењог младића којег су раније срели јер су тако досудиле суђенице. У овом типу обично Бог одређује судбину. **AaTh 822**; Ч89
8. *Ђаво и његов побратим.* Ђаво рекао побратиму да ће му дати торбу пуну пара ако поведе са собом неког верног. Први пут поведе жену, а она покуша да га убије кад јој ђаво предложи. Следећи пут с њим пође куче, те је ђаво морао да му да паре. Блиско приповеткама о човеку који лукавством избегне да прода душу ђаволу **AaTh 1170–1199 + 921B**; Ч102.
9. *Слуга и три савета.* Човек за дугогодишњу службу добио три дуката и потрошио их на три савета. Добије товар блага, избегне смрт и убиство рођеног сина. **AaTh 910B**; Ч83
10. *То исто, али другачије.* Варијанта претходне приповетке. **AaTh 910B**; Ч84
11. *Бува и ћорав човек.* Бува се боји ћоравог човека, јер он не застане да погледа шта је она, већ је убије пре него што искористи прилику да побегне. Ч134.
12. *О вредноћи жене.* Муж замерио жени што ујутру спава уместо да иде у њиву. Завезао се за њу да види шта ради (меси хлеб, храни децу, животиње итд.), па јој је опростио спавање кад је тако с њим кренула у коприве. Блиско типовима о будаластом човеку и његовој жени **AaTh 1405–1429** (приче о лењој жени су много чешће од прича о вредној); Ч120
13. *Трговац и његова жена.* Трговац се опкладио са неким човеком да овај неће успети да обљуби његову жену док је одсутан. Човек на превару види њене белеге, па трговац због опкладе баци жену у море и постане слуга овом човеку. Жена прерушена у просјака чује од ђавола који су се скупљали испод дрвета како да покрене воденицу и излечи цареву кћер. Постане царски зет, врати се кући, разоткрије и убије оног човека и затим одведе свог мужа цару. **AaTh 882 + 613 II, III** (Ч 81)

14. *Син и ђаволски занат*. Дечак учио код ђавола, па се правио да ништа није научио, по савету бабе која служи код ђавола. Надмудрио ђавола кроз метаморфозе у различите животиње. **AaTh 325**; Ч 25
15. *Права мука не гине*. Слуга за службу добио само пару. Бацио је на воду – ако плута, заслужио је, ако не, вратиће се да је заслужи. Враћао се више пута и на крају саградио колибу. Човек је дао газди своју пару да тргује с њом. Он откупи мачку и прода је скупо људима који имају мишеве. Слуги каже да му је за пару купио камен, али кад се тај камен претвори у злато, да му и новац и руку своје кћери. **AaTh 946D + 1651** (Ч111)
16. *Отац продаје сина*. Син потрошио хиљаду очевих дуката да научи да краде и да свира. Отац га прода за исту суму неком великашу. Син, захваљујући изученом занату, замени писмо у којем пише да је роб другим писмом, у којем пише да је племић којег цар треба да ожени својом кћери, а великаша пошаље у затвор. Блиско типу **AaTh 930** по мотиву Уријиног писма, али јунак до срећног исхода долази сопственом сналажљивошћу, а не одређењем судбине. (Ч94)
17. *Богородица и ђаво*. Човек хтео да се обогати уз помоћ ђавола, па повео жену са собом, као што му је ђаво тражио. Жена заспала у цркви док се молила, али уместо ње је пошла Богородица, отерала ђавола и показала човеку да благо не би ни добио. Блиско типу **AaTh 810** у којем човек обећан ђаволу заспи у цркви, а свештеник отера ђавола цртајући око човека круг. (Ч101)
18. *Јова и царска ћерка*. Јова служио у царској војсци, па се царева кћи заљубила у њега. Кад се за то сазна, она помогне Јови да побегне, па умре од туге и претвори се у алу која ноћу излази из гроба и прождире војнике на стражи. Јова принцезу ослободи клетве уз помоћ свеца и јабуке коју му је мајка дала пре одласка у војску, а затим се венчају. Подтип бајки о зачараној жени **AaTh 400–424**; блиско и типу **AaTh 307** по мотиву да чудовиште убија стражаре, као и типу **AaTh 507A** без захвалног мртваца. (Ч19)
19. *Намћор девојка*. Јовица се загледао у девојку са кривим носем. Јовица примети да њена кућа има крив димњак. Девојка се увреди, па му одговори да дим и даље иде право. Онда испусти гас и каже да њена задњица пита за госте. Понуди их сурутком из ћупа, па им каже да су се ту јутрос три миша удавила и да у њему њен отац врши нужду. Почетак као **AaTh 876**, приповетка није довршена.

2.22. Збирке Станоја Мијатовића, бр. 157 и бр. 232²⁶⁸

Станоје Мијатовић (1868–1946) рођен је у Кожуху, а као и његов колега и сарадник Годор Бушетић, радио је и умро у Пољни, где је, како сам каже, као учитељ провео пуних 30 година (2004: 45). Овај учитељ и етнограф био је сарадник Етнографског одбора Српске краљевске академије, један од оснивача крушевачког Народног музеја, а осим што је био активан на плану културе и просвете, бавио се самоуправним и чиновничким пословима. Био је учесник балканских и Првог светског рата, из чега је настао његов, постхумно објављени, ратни дневник. Објављивао је књиге и радове у часописима, а области његовог етнографског интересовања биле су народни обичаји, игре, јела, медицина, ношња, занати, технички радови. „Био је један од највреднијих

²⁶⁸ Делови поглавља објављени су у Младеновић Митровић 2022а. Грађа је коришћена за анализу секундарне текстуализације народних приповедака у Младенович Митровић 2022/2.

сарадника Етнографског одбора СКА по чијим упутствима је написао девет етнографских и антропогеографских монографија” (СБР 6: 405). Објављивао је и уџбеничку литературу (Тодосијевић 2013: 46–48). У кратком аутобиографском тексту писао је о својој породици и школовању, током којег се сам издржавао. Себе је као ученика описао као „ћутљивог, озбиљног и повученог”, а свој однос према раду оценио је следећим речима: „Радио сам предано с вољом и одушевљењем, у школи, у пољу (на имању, особито у винограду) и на перу” (2004: 47).

Мијатовић у истом тексту наводи листове са којима је сарађивао као учитељ и каже: „Поред педагошких радова, највише сам радио на опису народне привреде, народног здравља и народног живота. На фолклору сам много и особито радио” (2004: 47). Овде Мијатовић мисли на антропогеографске и етнографске студије, а када је реч о народним умотворинама, приредио је неколико збирки приповедака: *Свети Сава у народним причама* (1913), *Краљевић Марко у народним причама* (1923), *Краљевић Марко (и Милош Обилић) у народним причама* (1932), *Свети Сава у народним причама и песмама* (1935). Владимир Ћоровић је Мијатовићеву књигу из 1913. о Светом Сави објавио под насловом *Свети Сава у народном предању* (1927). У *Расковнику* су објављене *Народне песме из Левча и Темнића* (1985). Био је један од вреднијих Академијиних сарадника – слао је лирске песме (Етнографска збирка бр. 49, 265), игре (бр. 183, 185, 189, 190), приповетке (157, 232), једноставне облике (156, 196, 290, 305, 216, 217) и етнографску грађу (177, 263, 264, 306, 337, 188).

У уводном тексту у студију „Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу” (1925: 3) након напомена које се тичу саме грађе Мијатовић изражава посебну жељу да истакне следеће:

У Темнићу код куће свога оца, и сам сам радио скоро све мушке сељачке радове, помажући оцу. Па и својој мајци помагао сам, у њеним женским радовима (...) Све ми је то остало у живој успомени. Доцније, кад сам свршио школу, вратио сам се опет да живим у народу – међу сељацима. Настанио сам се у Левчу – ту одмах до Темнића. Овде сам сад наставио проучавање живота нашега народа.

У истој студији налази се посредна позитивна оцена Мијатовићевог (и Бушетићевог) етнографског рада, јер уредници – Веселин Чајкановић и Тихомир Ђорђевић – на самом почетку напомињу да је само грађа о народним јелима и пићима рађена према упутству. „Осталу грађу скупљачи су прибирали и сређивали по својој иницијативи, и потписати је објављују овде налазећи да је довољно корисна и да у њој има довољно докумената за проучавање нашег народа” (1925). Уз грађу је Мијатовић приложио и слике, док је уз рукописну збирку народних игара из Ресаве²⁶⁹ слао слике и ноте, што говори о његовој свестраности и посвећености.

Ипак, поред ове имплицитно позитивне, наилазимо и на негативне оцене Мијатовићевог рада. Чајкановић у вези са збирком бр. 157 оцењује да „Материјал није увек поуздан” (1999: 476). Оштрији је био Марамбо:

Фабриковањем народних песама, — при чему су „скупљачи преписивали или прекрајали *туђе*, једном већ штампане песме, или измишљали нове, „у духу народном, — бавили су се још и други Академијини сарадници, од којих ћу поменути само тројицу (јер их има много више): Милана Обрадовића, учитеља у Славонији и у Босни, Душана С. Поповића, учитеља у Босни, и Станоја М. Мијатовића, учитеља у Пољни у Левчу (Јовановић 2001: 355)

Даље наводи да се „лично уверио да су се сва четворица њихових ’скупљача’ бавили фалсификовањем народних песама и народних приповедака” без детаљнијег објашњења и аргумената, али своје сумње проширује и на речничку грађу коју су исти сакупљачи слали Академији: „Није много вероватно да је трговац који је снабдевао Академију лажним песмама и

²⁶⁹ АСАНУ–ЕЗ–183, 185, 189, 190

лажним приповеткама постајао одједном поштен човек кад се тицало речничке грађе, па лиферовао само аутентичан материјал” (2001: 356).

Квалитет и карактеристике материјала који је послао Академији најбоље илуструје рецензија збирке 232 Александра Белића, који је оценио да су приповетке написане савременим књижевним језиком, кратког обима, сухе и већином познате, те да су важне за „географију народних умотворина”, док је садржина секундарна. Велики део чине приповетке о Краљевићу Марку и Светом Сави, односно, анегдоте о њима, како Белић каже, примећујући да су приповетке ретко бележене у „развијеном облику”.

Збирка бр. 157 садржи 61 приповетку на 11 полутабака, од чега највише има басни, прича о животињама, шаљивих приповедака – углавном о типским ликовима, као што су паметни Ера (4, 18, 19), корумпирани кадија/поп (21, 22, 47), лења жена (35) – легендарних прича (17, 26, 27), етиолошких предања (6, 8, 10, 11, 13, 16, 28, 30, 31, 43), као и 13 записа о Исусу Христу, обједињених под насловом *Додатак: Исус Христ у народном предању*. Осим предања о Исусу Христу, која скоро сва припадају етиолошким, приповетке нису груписане тематски. Уз збирку је послао и писмо (6.6.1908, Пољна) у којем тражи да му пошаљу седму књигу зборника „јер и ту има штампан један мој већи рад, а збирку песама послао сам само зато”. Испод наслова појединих приповедака налази се жанровско одређење – басна. Само једну приповетку о судбини (бр. 46) означава као бајку, иако и бр. 12 припада истој групи приповедака. Неколико приповедака о Светом Сави укључио је и у корпус који је касније послао и тематски објединио (збирка 232), а овде их бележи као етиолошка предања. Чајкановић је у зборник укључио седам Мијатовићевих приповедака, од чега шест из *Додатка* о Исусу Христу.

Записи су кратки, наративни ток није развијен, композиција је једноставна, најчешће се развија само један мотив, а стил је често неспретан и због тога тежи ка експликативности, која се огледа кроз приповедачеве коментаре, објашњења и понављања одређених информација. Моралистички тон је присутан у складу са захтевима жанра и само повремено је наглашен.

Примећује се афинитет Мијатовићевих приповедача према типу АaTh 293, који се базира на сукобу одређених животиња (бр. 48), предмета (бр. 3) или појава (бр. 25, 42), у којима се супротстављене стране препиру чија је вредност већа. У њима се решење најчешће доноси уз помоћ Бога, који кажњава неправедну страну (бр. 6 – кажњава орла који није хтео да помогне врани; бр. 8 – брата који је хтео да отме земљу; бр. 11 – змију јер је ујела ласту за реп; 28 – мужа и жену зато што су сакрили печено пиле од кумова). Понегде је приказан метафорички сукоб младости и старости, при чему одношење преваге зависи од приповедног склопа, тј. старост се не приказује као априорно мудрија од младости: у приповеткама бр. 1 и 2 младунци животиња надмудрују мајку; старији брат жели млађем да преотме њиву (бр. 8); док у бр. 7 синови не могу младим воловима и новим плугом да изору њиву, већ мора отац уз помоћ старог плуга и волова; у бр. 33 стари пас брани стадо док се млади договарају са вуковима. Мијатовић према главним актерима најчешће даје наслове приповеткама, у напоредном односу: „Врана и вранчићи”, „Еро и Турчин”, „Орачи и пиревина”, „Грда и Мрља”, „Свети Сава и ђаво” итд.

Етиолошка предања понекад бележи у проширеној форми, због чега се приближавају приповеци, којој претходи оквир који сигнализира да је реч о предању:

У старо време нису се људи клели као данас, него другојачије. Негде на неком месту висила је – кажу – верига са неба, па ко је хтео да се закуне, он је пролазио и хватало руком ту веригу, и, ако је био прав, он се није могао на исту изгорети, а ако је био крив, он би се изгорео..... То се тако заклињало и верига је ту стајала све до овог случаја (157, бр. 27).

Птица, шура Миливоје (вуга), звала се некад само вуга, па ево како је променила име (232, бр. 31).²⁷⁰

Мијатовић преноси усмени текст углавном стандардним језиком, а покушаји дочаравања приповедања су ретки и огледају се у повременим експресивним дијалозима, понекад испрекиданим редувантним објашњењима:

„Копам, Господе, како да не копам; видиш да су ми и ноге каљаве од копања”, – одговори орао (мислећи, јадан, да тако слаже Бога, као да Бог не зна шта је он радио). – Тада је Бог проклео орла (за лажу), да не пије воду, кад је највећа врућина (или кад је највише жедан), а то је у јулу месецу... (бр. 6).

„Е не јашеш ме ти жабо, већ онај одозго (орао)” – проговори зец, хотећи тиме да каже: да га није страх од орла, он би се с жабом другојачије разрачунао, те јој не би дозволио, да га живог јаше.... (бр. 32).

Шаљива приповетка о детету које је отац истукао пре него што је отишло по воду да би спречио да исту проспе записана је поучним тоном, наглашеним предугачком очевом репликом, а затим и записивачевим објашњењем које следи испод текста, чиме се губи комички ефекат, а прича постаје наратив о важности превентивног деловања:

„Отац и дете му”

Послао отац дете на извор да му донесе у тикву воде, па га пре тога добро истукао. – А зашто ме тучеш, оче, кад ти нисам ништа учинио?” – упита зачуђено дете оца. – „Тучем те, да чуваш добро ту тикву и да је не разбијеш, јер после кад је разбијеш, батине не вреде” – одговори отац детету.–

Да не буде штете ваља се зарана постарати те добро пазити и чувати свој иметак, а кад већ буде штете, онда више не помаже ни свађа ни запомагање; све је то после доцкан (бр. 40).

Чајкановићева редакција Мијатовићевих записа управо је и ишла у правцу редуковања сувишних елемената у приповедачком поступку и његовом поједностављивању (мисли се на поменути склоност ка плеоназмима и експликативности):

Био један човек много богат. Имао је свега доста ~~и ни у чему није трпео никакве оскудице~~. На своју славу обично је звао велике старешине и главне трговце. То му не буде доста, већ се реши, да за ~~наступајућу~~²⁷¹ славу позове у госте и самога Бога. ~~Мислио је, да ће тиме да стече веће поштовање међу осталим људима. На дан пред славу он узме-буклију-(чугуру)²⁷² с вином и пође да зове Бога (...)~~

- Е ако си рад тамо, а ти иди на оно брдо, ~~енә онамо, на кад се на њега пошнеш, а ти зовни Бога, и он ће ти се одазвати.~~

Трговац послуша и отидне одмах на брдо, ~~које му је путник показао~~, па кад је се на ~~нето~~ попео, он зовне Бога:

- О Боже, о Боже!

- Чујем, одазва му се један глас из ~~једне горе~~ (шуме), ~~ту у близини~~ (...) (бр. 26).

Мијатовић се као записивач усменог текста ретко приближава књижевноуметничком стилу („Стари се волови крећу лаганим и умереним кораком, не застајући нигде. Стари плуг крцка, али не пуца и не ломи се, а пиревина се преврће у бразди” – бр. 7), док је у појединим примерима и сам усмени текст толико редукован да подсећа више на извештај о приповедању.

У добру се не понеси

²⁷⁰ „Птицу вугу, зову по многим крајевима, и Шура Миливоје, а ево како народ то тумачи, у свом очуваном предању” (232 – 2 – 24).

²⁷¹ Мења у „идућу”.

²⁷² „Уочи славе узме он”.

Велика срећа послужи једну сељанку девојку, те се уда за цара и постане царица. Полазећи за цара она понесе и опанке, које је као девојка на селу носила. Те опанке обеси да висе о зиду, спроћу стола, на коме је са царем ручавала и вечеровала. Цар је више пута видео те опанке, али је све заборављао, да упита царицу, зашто ће они ту. На послетку је једном приликом упита, а она му одговори, да их је за то ту метнула, да се не понесе и не заборави на свје племе и колена из ког је поникла и, великом својом срећом, дошла у царски двор. Цар се насмеје и обрадује овој овооликој пажњи царичиној (бр. 24).

*

Збирка бр. 232 слична је збирци бр. 157 по жанровској структури, тематско-мотивском склопу и квалитету грађе, а највећа разлика је у обиму и усмеравању сакупљача на приче о Краљевићу Марку и Светом Сави, које имају карактер посебних збирки унутар Мијатовићеве збирке. Примљена је 10.5.1914. године и за њу је Академија платила откуп у износу од 400 динара. Предата је Александру Белићу на реферат 24.1.1921, а 10.1.1922. одлучено је да се сакупљачу изда награда. Састоји се из два дела: 232–1 садржи 15 прича и 10 басни, а 232–2 127 прича (1–28 су приповетке; 29–86 приче о Краљевићу Марку; 87–127 приче о Светом Сави) и 11 басни.

Први део збирке²⁷³ садржи *Приче*, међу којима има једно културно-историјско предање о Краљевићу Марку (бр. 10) и једна легендарна прича (бр. 13), затим легендарна прича са елементима етиолошког предања и шаљиве приповетке (бр. 12), а остатак чине шаљиве приче. Исто као и у збирци бр. 157 Мијатовић као басне категоризује поучне наративе о биљкама и животињама (у којима се углавном једна врста руга другој док јој не буде указано на њену ману или бескорисност – коза овци, орах јабуци, јела јабуци), стављајући напомену „више прича но басна” на појединим местима (бр. 8 и 9).

У другом делу збирке²⁷⁴ налазе се приповетке, затим две збирке под насловима *Краљевић Марко у народним причама* и *Свети Сава у народним причама, највише у Темнићу*, које имају своје предговоре, као и 11 басни. Међу „баснама” има етиолошких предања (бр. 4 и 10 – зашто кукурек нема мирис; бр. 132 – зашто су рибе неме); поново се тематизују препирања о томе која је врста корисна – бр. 6 и 9), а неке од њих се и понављају (3 > 129, 131 > 137). На крају се налази 16 прича о лисици, обједињених под насловом *Све о лисици*, под бројем 11. Приповетке су жанровски разноврсне, а приче о Краљевићу Марку и Светом Сави се углавном могу одредити као предања.

Као ни у претходној збирци, Мијатовић не даје контекст приповедања нити друге информације, осим места бележења, али доноси низ уопштених закључака о приповедању у писму од 5. 5. 1914. Писмо се налази иза друге приповетке. Он каже да народ данас мање прича него раније зато што има мање времена за одмор и доколицу. Приповеда се када се слична тема покрене у разговору, приповедачи се присећају асоцијативним путем, ретко ко ће се сетити сам да исприча нешто. Обично причају старији људи и међу њима има оних које народ, помало подругљиво, зове „причала”. Жене (најчешће бабе) причају на мобама, прелима и селима. Обично причају страшне приче, „јер то њима годи”. Приповедачи не разликују жанрове (Мијатовић наводи причу, басну, бајку и гатку), већ све називају причама, чак и пословице. Што се тиче бележења, каже да се приче могу забележити „само у згодним моментима или у подесним приликама”, али не објашњава на шта тачно мисли и какве су то прилике. Приповедачи нису вољни да причу понове („Чак и кад се поједини подсети на неку причу, опет ће мучно причати”). Мијатовић даје податке о начину на који је приче груписао, као и о томе да су неке већ објављене, али да штампом није задовољан, јер су нетачне и непотпуне. „За сваку причу и басну назначио

²⁷³ АСАНУ–Е3–232–1

²⁷⁴ АСАНУ–Е3–232–2

сам место где су забележене”. У размаку од двадесет година сакупљач је бележио грађу у моравском округу (Левчу и Темнићу). „Приче су записиване књижевним говором из узрока, што скупљач није био поуздан у запажању и бележењу акцента и што је крај из кога је највећи део приповедака прикупљен испитан са дијалектолошког гледишта од стране [нарочитог] стручњака”. Као део свог сакупљачког посла Мијатовић види одвајање особених, занимљивих и ретких прича од оних које су познате, безначајне и опште. Оцењује да „народ воли у приповедању да додаје или да ’кити’”, што имплицитно оцењује као лоше јер се због тога не може одредити „основна” прича. У истом смислу говори и о памћењу приповедача, те истиче да се углавном не сећају где су чули причу и да не разликују старије приче од новијих. Мијатовић указује да у свести приповедача наратив има исти статус независно од порекла и од његове „старости”.

Четрдесет и шест приповедака о Краљевићу Марку Мијатовић је објавио у часопису *Нова Искра* неколико година пре него што је Академији послао збирку (Мијатовић 1911: 203–208; 237–240; 271–276)²⁷⁵. Објављена грађа садржи предговор који је скоро исти као у рукопису. У њему Мијатовић истиче да приче о овом јунаку нису довољно познате. Напомиње да је упитник за сакупљање грађе саставио Пољак Станислав Цишевски и да је објављен у *Караџићу*, али није јасно да ли га је он користио.

О Марку сам прибележавао што сам где год чуо већ десетак година.²⁷⁶ Забелешке су скоро све из Левча, Темнића, Белице и Ресаве; дакле из крајева кроз које сам путовао и које сам проучавао са антропогеографског гледишта. Да би збирка била потпунија бележио сам и ствари које су више мање познате. Ну, дуго сам се колебао, да ли овде да унесем и приче које су сличне са познатим песмама о Краљевићу Марку. На послетку сам се решио, да и њих не изоставим. Ако би ове приче биле доиста млађе од песама, онда се из њих може видети: како их народ препричава. Разуме се по себи, да ову збирку не треба сматрати као потпуну. Она је само покушај или почетак за већу или потпунију збирку, у којој би било унето све што се о Марку зна и приповеда у појединим крајевима Српства.

Из Мијатовићевих предговора посредно се може закључити да када говори о „непотпуности” грађе која објављена мисли заправо на то да је њоме представљена непотпуна биографија јунака („потпунија збирка” би за њега подразумевала „све што се о Марку зна и приповеда”). За сваку приповетку Мијатовић бележи из ког је места, а за поједине означава да су из више места, што имплицитно значи да није бележио све варијанте које је чуо путујући по селима моравског округа и бележећи антропогеографске податке, већ је књижевним језиком бележио само сиже приче. Он није као Вук покушавао да створи „идеалну”, естетски најуспелију варијанту (в. Милошевић-Ђорђевић 2002), већ да забележи што већи број мотива и веже их за одређени терен.

Мијатовићеви ставови о непотпуности грађе, негативан однос према „кићењу” приче, записивање грађе „књижевним говором из узрока” и бележење основног тематско-мотивског склопа књижевним језиком уз филтрирање одлика комуникативног догађаја дефинишу његов рад као скоро искључиво сакупљачки, без афинитета према редиговању или стилизовању, односно приповедању – било уметничком било подражавању усменог, те спада у ред оних сакупљача који су предност давали квантитету над квалитетом. Текстови које су записали су кратки, са тежњом ка документарном и фактографском. Сличан однос према раду имали су Тодор Бушетић и Крста Божовић, који су такође послали већи број збирки Академији.

У првом делу збирке (232–1) у којем доминирају шалтиве приповетке поново се јављају типски ликови којима се исмевају људске мане, али се и хумор који се базира на националној

²⁷⁵ <http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/dokument/1126/nova-iskra-ilustrovani-list-1911>

²⁷⁶ У рукопису стоји: „било од простог сељака, било од трговца, занатлије, свештеника, учитеља, и др.”.

припадности јунака проширује са типског лика Ере на Црногорце, Херцеговце, Бошњаке, итд., што је можда последица већег обима грађе у односу на збирку 157.

Као и у претходној збирци, приповедање је повремено потпуно редуковано и базира се само на шаливом одговору. „Неспретно” приповедање у појединим случајевима има и објашњење – „Ова је прича забележена од једног природног Румуна из области моравске, па је с румунског језика преведена на српски. Зато је и испала овако рогобатна” (бр. 13). Примери успелије секундарне текстуализације чешћи су код шаливих приповедака, мада се и ту дешава да се ефекат живог приповедања, у форми дијалога, квари непотребним експликативним коментаром на крају: „Ето тако је досетљиви и препредени лопов могао да досади и самом ђаволу” (бр. 6); док има и супротних примера, нпр. у приповеци где се дијалог јунака који су због опкладе прибегли сулудој радњи завршава упечатљивом репликом: „Е добро, брате. Деде сад ти мени кажи: Зашто смо јели жабу?” (бр. 8). Приповетка иначе не одговара у потпуности типу описаном у индексу, где један од јунака губи јер не жели да испуни свој део опкладе. Приповетка бр. 37 варијанта је типа о човеку који продаје мачку људима који је никад нису видели. Овде је мачка замењена жежом, па се комички ефекат појачава тиме што људи плаћају да пипну животињу која се налази у цаку.

Приповетке у другом делу збирке (232–2), са изузетком приповедака о Краљевићу Марку, Светом Сави и причама о лисици, имају сличне особине као остале о којима је било речи, а неке од њих исте су као у збирци 157 или у првом делу збирке (232–1).²⁷⁷ Разлози понављања грађе нису у потпуности јасни. Марамбо у негативној оцени Мијатовићевог рада говори о прештампавању грађе из штампаних извора, међутим није јасно да ли мисли на грађу коју су објавили други сакупљачи или на грађу коју је сам Мијатовић више пута објављивао, што у часописима, што као засебне збирке. Углавном је реч о вишеструко штампаним наративима о Краљевићу Марку и Светом Сави, што је јасно и из наслова збирке. Овде ће штампане збирке бити упоређене међусобно, као и са рукописним материјалом. Сврха поређења вишеструко забележених/објављених текстова јесте да се утврди степен разликовања, односно природа Мијатовићевих „фалсификата”, а самим тим и његов однос према грађи и оправданост Марамбоових тврдњи.

Поређењем текстова може се приметити да су приповетке о Краљевићу Марку које је објавио у *Новој искри* скоро потпуно исте као грађа послата Академији. Мање интервенције подразумевају понеку измењену или додату реч, а текст се више разликује само у причи „Марко Краљевић и бег Костадин”:

Рукопис: Пре пет година, кад сам оно тражио брата Андреју, ја сам био код тебе на слави, и видео сам да не славиш славу, као што треба, као што Бог воли. Сиротињу тераш од куће, а богаташе и господу примаш и частиш. Старе људе и твоје родитеље не поштујеш, као што су то они заслужили.

Штампани текст: Кад сам тражио брата Андреју ја сам једном био код тебе на слави и видео сам да не славиш славу као што треба и као што Бог хоће. Сиротињу тераш од куће, а богаташе и господу примаш. Старе људе мећеш у дно совре, а младе у врх совре. Боље двориш младе људе но старе. Мајку и оца ниси посадио у совру, те да ти наздрављају гостима.

Станоје Мијатовић објавио је књигу *Краљевић Марко у народним причама* 1923. године. У предговору поново истиче да је прича о Марку много мање него песама, те да их је већ објавио

²⁷⁷ Приповетке које се понављају, у истом облику или са одређеним изменама: 157–7 > 232–2–4, 157–9 > 232–2–6, 157–8 > 232–2–18, 157–10 > 232–2–95, 157–15 > 232–2–9, 157–16 > 232–2–115, 157–24 > 232–2–23, 157–26 > 232–2–19, 157–30 > 232–2–116, 157–31 > 232–2–24, 157–25 > 232–2–136, 157–27 > 232–2–27; 232–1–3 > 232–2–129, 232–1–10 > 232–2–64; 232–2–131 > 232–2–137.

1911. у часопису *Нова искра*. Овом приликом узима исту грађу, али је употпуњује уносећи пет туђих прича (бр. 3, 4, 16, 18, 22), чије изворе наводи, као и пет својих необјављених прича. Концепцијом збирке Мијатовић поново потврђује да своје виђење потпуности грађе заснива на томе да ли је потпуна биографија јунака. На крају понавља своје критеријуме за одабир грађе: „И овде су унете колико по важности садржине, толико и по томе, да се види: како наш народ уме и песме да преобраћа у приче” (Мијатовић 1923: II). Наслови су другачији у односу на рукопис и текстове из *Нове искре*, а могу се приметити и друге мање измене – нпр. Марко пије „кондир” уместо „ведро” вина, са објашњењем речи „кондир” (бр. 6); сестра Леке капетана је „лепа, веома лепа” уместо „веома крупна и лепа”; змија Марку „стане сипати” (...) „јед у лице” уместо да га пљује по лицу (бр. 8). Приповетке бр. 10 и 25 потпуно су измењене у односу на рукопис (бр. 63 и 39), а редакција иде у смеру „књишког” улепшавања рукописа, као и код наведених измена појединих речи или обрта. Стилизација не мора потицати од Мијатовића и у том случају може да буде, између осталог, извор његовог незадовољства штампаним материјалом. Приповетка бр. 24. није пронађена у рукопису нити међу онима које Мијатовић наводио да је преузео од других сакупљача.

Збирка *Краљевић Марко (и Милош Обилић) у народним причама* (1932) представља треће, допуњено издање. Претходно издање означено је као књига за народ, док је ово препоручено за поклон ђацима од стране Министарства просвете. Текст приповедака не разликује се од претходног издања, али су додате приповетке других сакупљача, што Мијатовић наводи: бр. 16 – по забелешкама Н. Шаулића; бр. 22 – из рукописа М. Трпковића. За поједине нове записе (бр. 27, 28, 31, 32, 33, 34 35, 36) не бележи од кога је преузео, можда зато што их је забележио сам. Други део збирке чини 18 културно-историјских предања Милошу Обилићу, од којих је једно („Милош и Марко”, бр. 53) ушло у Мијатовићеву грађу о Краљевићу Марку. Остала се не налазе у збиркама бр. 157 и 232. За приповетке бр. 1 и 2 наводи да их је преузео од Вука, односно Јована Мутића.

Владимир Бован Мијатовића убраја у „Вукове следбенике на Косову и Метохији” (1987: 127–128) јер је, како сам Мијатовић каже, током 1912. боравио послом на Косову и прикупио грађу коју је објавио у *Босанској вили* 1913. Ту спадају предања везана за настанак имена Косово²⁷⁸ и о настанку имена Колашин²⁷⁹; о зидању Душановог моста у Скопљу²⁸⁰. Поред тога, у *Босанској вили* су објављене приче о Краљевићу Марку које је записао по казивањима Ристе Хаџи Поповића, кујунџије из Гњилана у Старој Србији, Недељка Ж. Ђорђевића, старца од 70 година из истог места, од Илије Адерковића из Витежева, који је чуо од архимандрита Кирила и браће Зафира и Васиља Станковића из Велеса („последњи” му је дао извесне допуне о казивању првог) (1912: 156–158).²⁸¹ У намени Мијатовић поново упућује на *Нову искру* за 1911. годину.

Приповетке о Светом Сави објављене су у часопису *Браство* (1908: 134–154)²⁸², са предговором и поговором. У поговору Мијатовић пише о „светитељским цртама” које су „лепе за народну душу” и о којима свака од објављених прича говори (заштитник правде, пророчанска моћ, рад на унапређењу материјалне културе итд.). Његов живот више је сачуван у причама него у песмама, каже Мијатовић у предговору, који је скоро исти оном који претходи приповеткама о Светом Сави у збирци бр. 232. Своју „малу збирку” забележио је „путујући по Темнићу (ради

²⁷⁸ http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/bosanska_vila/1913/03/b005#page/12/mode/1up

²⁷⁹ http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/bosanska_vila/1913/05/b009#page/12/mode/1up

²⁸⁰ http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/bosanska_vila/1913/07/b013-14#page/17/mode/1up

²⁸¹ http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/bosanska_vila/1912/05/b010#page/11/mode/1up

²⁸² http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/Brastvo/1908/b012#page/70/mode/1up

етнографског испитивања овог краја) 1904.²⁸³ године” (1908: 135), а у рукопису још стоји „па сам је допунио после још из неких крајева у којима сам био”²⁸⁴. Он не крије да Академији шаље објављену грађу, већ наводи да је штампана у часопису *Браство* и у 148. књизи за народ Матице српске (мисли на збирку *Свети Сава у народним причама* из 1913. године), али да је овде најпотпунија. Констатује да се приче могу разликовати од објављених, које су у појединим случајевима погрешне и непотпуне, услед недовољне пажње при „корегирању”.

Као и у случају грађе објављене у *Новој искри*, нема великих разлика:

„Св. Сава се сад за ово потужи Богу, а Бог благослови да од тада сви људи имаду неравне табане. Тако и буде.”²⁸⁵

„Тако Бог благослови, да од тада сви људи имају неравне табане. А тако је ђаво створио вука и свраку, те ни једно не ваља” (1908: 2).²⁸⁶

„Занатлије (нарочито дрводеље) од тога доба не могу никад да сачувају зарађени новац, јер их је проклео Св. Сава (тако се бар они правдају).”²⁸⁷

„Од тога доба не могу занатлије да сачувају паре (ако се бар они правдају), јер их је проклео Св. Сава” (1908: 5).

„И у који мах је то рекао Св. Сава, у тај мах се од газде створи мечка, која стане туда мумлати, а слуге се разбегну куд који.”²⁸⁸

„И у који мах је то рекао Св. Сава, у тај мах се од газде створи мечка, која стане туда мумлати. – Ето тако је постала мечка (медвед).” (1908: 145)

С обзиром на то да су разлике занемарљиве, није јасно које је непотпуности и грешке Мијатовић имао на уму, осим можда изостављених информација о нпр. томе да је варијанта штампана код Вука или да се проклетство нарочито односи на дрводеље. Осим тога, непотпуности могу да се односе на непотпуност елемената јунакове биографије, као што је већ истакнуто.

Петнаест приповедака о Светом Сави Мијатовић објављује и 1913. године у Матичином издању *Књига за народ*, потписујући се као „народни учитељ”. Осим грађе коју је послао Академији, међу њима се налази једна приповетка (бр. 11) коју је преузео од Вука, нашавши је у некој школској читанци (Мијатовић 1913: 32) и проширена варијанта приповетке коју је дотад објављивао као етиолошко предање о богаташу којег је Сава претворио у мечку (157–30; 232–116), под насловом „Свети Сава и Богати Гаван” (бр. 9) и која се у овом облику (као приповетка о негостољубивом богаташу и гостољубивој слушкињи) не налази међу рукописном грађом. Текстови су скоро потпуно исти као у рукопису, са ретким изменама појединих речи (нпр. приповетка Мијатовић 1913, бр. 14 почиње речима „Тако дођу једанпут два богата човека”, док у рукопису 232–2–89 стоји само „Дођу једанпут два богата човека”) или интерпункције (најчешће запета).

Поговор збирке (1913: 31) садржи неколико информација које Мијатовић не наводи на другим местима, а које би могле да буду значајне за разумевање његове позиције сакупљача народних приповедака. Прва је да је причу бр. 2 запамтио од свог оца Марка, „који ју је причао

²⁸³ У напомени за прву причу каже да је забележена 1893. године (1908: 136).

²⁸⁴ АСАНУ–Е3–232–2–90.

²⁸⁵ АСАНУ–Е3–232–2–95

²⁸⁶ У рукопису је додата напомена да слична прича постоји код Вука.

²⁸⁷ АСАНУ–Е3–232–2–114

²⁸⁸ АСАНУ–Е3–232–2–116

често и лепо”, а другу од мајке Ћирке. Ово је једини пример да себе наводи као једног од актера у процесу трансмисије усменог текста која је нешто шира од пуког записивања. Овде такође наводи и од кога је забележио све остале приповетке, односно одакле их је преузео, тако да пружа нешто више информација о својим приповедачима, који су за њега обично секундарни у односу на место (село) где се одређена приповетка казује. Мијатовић грађу не бележи у дијалекту, а овде, поред раније наведене недовољне компетенције да са дијалектолошког становишта исправно забележи текст, каже следеће: „Моји казивачи су ми приче казивали у свом дијалекту. Како сад већ наши дијалектолози иду сами на лице места да проучавају дијалекте, те нису спали на оваке приче, ја сам их овде испричао књижевним језиком, старајући се да задрже све особине наивног народног причања”. Предност се даје приповедном склопу, а занемарује се начин генерисања усменог текста; особине говора не сагледавају се као интегрални део приповедања и естетског доживљаја, већ као материјал за лингвистичко проучавање, које, према Мијатовићевом виђењу, не спада у домен његовог знања и интересовања.

Збирка *Свети Сава у народним причама и песмама* (треће, допуњено издање) садржи 20 приповедака, од којих 5 нису међу раније објављеном и послатом грађом (бр. 4, 5, 6, 8, 9)²⁸⁹, као и 8 песама. Прештампане приповетке објављене су без измена. У предговору понавља ранија запажања о томе да о Светом Сави има више прича него песама, што објашњава на следећи начин: „Што га народ није опевао лако је појмити. Он није био јунак или витез, већ првосвештеник, учитељ, просветитељ, мудрац, светац. Он није волео мач, стрелу и копље, већ књигу и молитву” (1935: 6). Како је о приповеткама већ дао податке у претходном издању, овде Мијатовић само наводи одакле је преузео, односно од кога је забележио песме.

Мијатовићеве збирке приповедака о Светом Сави постале су важан материјал за проучавање његовог лика у усменој култури, са посебним значајем у проучавању народне религије, с обзиром на то да је Чајкановићева студија о српском врховном богу великим делом базирана управо на Мијатовићевој грађи, коју је Ћоровић преузео у збирци. И други свеци у Мијатовићевој збирци приказани су као темпераментни, плахе нарави, склони претерано строгом кажњавању, а заједно са њима јавља се Исус Христ, који исправља њихове грешке и учи их исправном расуђивању (бр. 12, 13), при чему би се они могли сагледати као представници паганског и хришћанског принципа о којима говори Чајкановић.

Мијатовићева збирка 232 садржи сегмент прича о животињама у којима је главни актер лисица, што је такође резултат склоности ка тематском груписању грађе и тенденцији да се прикупе сви наративи везани за одређену тему. Сакупљач је све приповетке о лисици означио заједничким бројем 138, а појединачне приповетке бројевима од 1 до 15. Имплицира се да су догађаји у приповеткама повезани временски: приповетка означена подбројем 3 почиње реченицом „Вук и лисица нису се задуго нигде срели ни видели”. Веза може бити и узрочно-последична: лисица на превару добија ждребе (6), вук га поједе (7), лисица се свети вуку (8). Исти принцип повезивања наратива коришћен је и у целинама о Исусу Христу, Краљевићу Марку и Светом Сави. Приче о животињама ретко одступају од устаљених наративних образаца, што се обично тумачи њиховом архаичношћу. Такав случај је и овде: лисица је мудра и сналажљива, вара

²⁸⁹ Пет додатих приповедака по садржини и стилу не одговара осталим, јер поучност не проистиче из уобичајеног моралистичког тога легендарних прича, већ се у први план ставља брига о чистоћи, вредноћи или неопходности школовања. Овакве практичне савете Мијатовић је имплементирао у књижицу под насловом *Писма мојој сестри на селу*, у којој је у епистоларној форми кроз лик образоване сестре из грађанског слоја која одговара на питања сестре са села изнео разнолика знања о чистоћи куће, хигијени, здрављу, нези детета итд. У њима је евидентнија Мијатовићева улога „народног учитеља”, како је себе идентификовао.

друге животиње, првенствено вука и медведа (1, 2, 3, 5, 8, 15, 16), док петар и јазавац прозиру њене намере (11, 12); помаже човеку (9, 13, 14). Типови који се јављају карактеристични су за фонд српских народних приповедака. Занимљива је приповетка бр. 6 у којој лисица подмеће измет уместо гибанице и нуди га у замену за младунче неке животиње. Овде су изостављени деминутиви, односно хипокористици у којима се лисица обично обраћа када нешто тражи покушавајући да буде слаткоречива, али је задржана форма која подсећа на стих: „Овчару, овчару, дај ми једно јагње, па да ти дам ову гибаницу, овај бардак вина и ову зобницу пара”. Сваки пут добије отресит одговор: „Вуци се одатле, докле нисам пустио псе, па ћу ти дати јагње”. Приповетка је одређена као тип АаTh 8*, у којем лисица трапи врећу са запаљеним медвеђим костима за ирваса. Астериск означава да је реч о екотипу за који је наведено да је евидентиран у северноевропским земљама (лапонске, финске и естонске варијанте). У варијанти коју је записао Мијатовић медвеђе кости замењене су скатолошким мотивом, а ирвас ждребетом и са овим аломотивима потпуно се уклапа у корпус прича о животињама на јужнословенском простору. Приповетка о лисици и лисичићима записана је у обе збирке – лисица говори својим младунцима да се греју о ватру која се види у даљини, па се једно од њих тобоже опекло. Први пут је означена као басна, у којој се насловом тумачи да су лисичићи надмудрили мајку (157–1), док други пут (232–138, бр. 10) лисица напушта младунце зато што су лагали. Прва варијанта није басна, а друга није прича о животињама, већ је реч о шаљивој причи. У другој се комички ефекат умањује одлуком лисице да напусти младунце због њихове духовитости.

Поређење штампаног и рукописног материјала показало да је вишеструко објављивање приповедака у различитим збиркама и часописима, које Марамбо означава као преузимање из штампаних извора, било увек праћено навођењем претходних издања и извора из којих су преузете поједине приповетке, а најобимнију и „најпотпунију” грађу Мијатовић је послао Академији. Као проблематично отвара се питање слања дупле грађе самој Академији, што није нужно морала бити последица жеље да се обезбеди што већи материјал (ради стицања материјалне или друге користи), већ недовољно прецизног евидентирања послате грађе.

На основу увида у грађу доносимо закључак да је Станоје Мијатовић систематичан и педантан сакупљач, чија намера није била да вишеструко продаје већ објављен материјал, већ да сву грађу учини доступном и познатом. Такав закључак изведен је на основу тога што Мијатовић у више наврата сам наводи где је грађа раније објављивана и које приповетке је одакле преузео. Марамбоова претпоставка да је Мијатовић фабриковао грађу препричавајући епске песме могла би се оправдати његовом потребом да укаже на склоност „народа” ка препричавању песама и његовим недовољним талентом за стилизацију/текстуализацију, који је утицао на претерану једноставност његових записа, чиме одају утисак „неаутентичности”. Слабост материјала који је Мијатовић обезбедио произилази из тога што је раду приступао на исти начин као и етнографским истраживањима. Приповетке доживљава као особеност терена, а не као вид уметничког изражавања. Занемарујући естетску компоненту, Мијатовић је свој труд усмерио ка стварању збирке која ће представљати карактеристичан фонд простора на којем је радио, стављајући вербални фолклор у исти ред као и друге аспекте народног живота у левачком крају којима се бавио. Фактографски приступ народним приповеткама довео је до атрофирања сваког наговештаја догађаја у контексту, индивидуалног приповедачевог изражавања и специфичних карактеристика уметничког текста. Управо због оваквог погледа на грађу Мијатовић не даје податке о приповедачима, већ темељно бележи само места из којих су приче, повремено истичући универзалност и популарност одређених тема и мотива синтагмом „из више места”. Из истог разлога не бележи ни особине дијалекта, односно идиолекта, јер их, као што је већ речено,

приповедање не сагледава у целини, већ показује интересовање само за приповедни склоп, који види као податак о томе шта народ у одређеном крају приповеда.

Ипак, како највећи део ове две Мијатовићеве збирке чине етиолошка и културно-историјска предања, често обликована као приповетке, необично је одсуство демонолошких предања и бајки (исто као код Тодора Бушетића, у чијим се збиркама налази једна бајка без изражених фантастичних елемената). Снежана Марковић је у збирци *Приповетке и предања из Левча* (2004) век касније забележила поменуте жанрове, али се њихово одсуство у збиркама Бушетића и Мијатовића не би могло објаснити само другим временским оквиром у којем је грађа сакупљана, с обзиром на то да је у истом периоду настала и збирка Јована Срећковића (ЕЗ 1), која садржи поменуте жанрове. Мијатовић је писао о различитим аспектима народног живота, али није бележио веровања, демонолошка предања ни бајке. Поред хумористичких приповедака, највише има забележених етиолошких и културноисторијских предања, посебно и Краљевићу Марку и Светом Сави, што вероватно више осликава Мијатовићеву сакупљачку оријентацију него слику терена.

*

Збирка бр. 157

1. *Лисичићи надмудрили мајку (басна)*. Лисица рекла лисичићима да се греју о ватру која се види у даљини, па се једно од њих тобоже опекло. Слично типу **AaTh 1560**
2. *Врана и вранчићи (басна)*. Врана упозорава своју децу да се чувају човека који се сагиње, јер их може убити каменом који узме са земље. Једно од њих јој одговара да може и када му је камен у цепу. Слично типу **AaTh 157**.
3. *Дуге, обруч и лика (басна)*. Препирали се ко више вреди. **AaTh 293**
4. *Еро и Турчин*. Еро преварио Турчина да му допусти да јаше његовог коња убеђујући га како то не може бити.
5. *Даће Бог здравља*. Чудили се робу на вешалима што то говори, али конопац пуче и стварно буде тако.
6. *Орао и врана (басна)*. Бог им наредио да ископају рупу како би имали воде, па врана сама копала. Бог позвао орла, а он укаљао ноге да би изгледало као да је радио. Бог га проклео да не пије воду.
7. *Орачи и пиревина*. Синови повели младе волове и нов плуг да ору пиревину. Отац изорао њиву помоћу старог плуга и волова.
8. *Крт и ћукавац*. Браћа се свађала око њиве, па један закопао сина да земља „каже” да је његова. Бог га проклео претворивши му сина у кртицу, а оца у ћука који стално тражи сина.
9. *Грда и Мрља*. Цар Душан протерао ружну сестру, она се удала за Мрљу. Једном залутао код њих, па се покајао. Њихови потомци били су Мрњавчевићи.
10. *Св. Сава и ђаво*. Светог Саву послали да поврати сунце од ђавола. Ђаво створи вука, Бог му да душу, али вук нападне свог створитеља. Сава украде сунце, а ђаво сазна помоћу свраке коју је створио од своје плувачке. Ђаво га пред Божјим вратима сустигне и откине му део табана. Од тад је настао вук, сврака, људи имају нераван табан и сунце је враћено.

11. *Ласта (басна)*. Бог проклео змију да је не воле јер је ујела ласту за реп.
12. *Нађен*. Трговац заноћио жене која је родила мушко дете и уснио да ће га то дете наследити. Купио га од жене и бацио у реку. Рибари га одгајили и кад је отишао у свет, наиђе на трговца, који га пошаље са писмом својој кући. Свети Сава замени писмо у којем се наручује убиство писмом у којем пише да Нађена ожене његовом кћери. Трговац га пошаље овчарима, а њих упозори да ће неко красти овце. Жена пошаље свог сина јер је Нађен спавао, те га овчари убију. Трговац се увери да се не може против Божје воље. **AaTh 930**
13. *Св. Сава, ђаво и бели лук*. Светом Сави ђаво испред носа отео струк белог лука, па је Бог учинио да оно што је остало у земљи задебља, како би га Сава појео. **AaTh 1030**
14. *Две рибе (басна)*. Пекле се две рибе на жару, па једна другој није веровала на каквим је мукама.
15. *Ветроваљ и убица*. Један човек убио другог у њиви, па се годинама касније присетио како се жртва обратила ветровиљу (биљци) као сведоку. Испричао жени, па она другим људима кад су је једном приликом посвађали. Блиско типовима **AaTh 960** и **AaTh 780**, с тим да је дошло до рационализације мотива „певајуће” биљке која расте из гроба.
16. *Св. Сава и калуђери*. Свети Сава калуђере са којима је путовао претварао у магарце јер су се уплашили невремена. Након неког времена их вратио у људски облик, али они данас припадају другој вери. **AaTh 753***
17. *Бог и анђео*. Бог послао Михаила да одузме жени живот, а њему било жао јер је имала двоје деце. Бог му показао да он брине о два црва у камену из мора. **AaTh 795**
18. *Ера украо сомун*. Газда Еру крвнички ударио због крађе; Ера рекао друговима да му не гледају крвава ока него пуна бока.
19. *Ера у дућану*. Ера убацио сомун у ћуп са зејтином, па се правио да се наљутио због нанете штете.
20. *Свечи на скупу*. Свечи извећали да је човек лош ако помисли зло. Свети Јован их оставио без ручка, јер су сходно томе они сити ако помисле да су јели. **AaTh 1560**
21. *Чобанин и кадија*. Чобанин наменио једну овцу псу, али је он у међувремену умро. Кадија пресудио да он наслеђује пса, па га човек питао у каквом је сродству са псом. **AaTh 1861**
22. *Човек и кадија*. Питао кадију да ли треба слушати жену. Кадија му одговорио да је онај ко слуша жену такође жена. Човек му саопштио да му је жена рекла да понесе кадији ћуп масла. **AaTh 1861**
23. *Христос и бабице*. Христ заноћио код бабице. Она то вече породи три жене: код прве види обешеног човека, код друге неке људе, а код треће два златна голуба. Христ јој протумачи да то значи да ће прво дете бити лопов којег ће обесити, друго проститутка, а треће богат човек. Слично типу **AaTh 840**
24. *У добру се не понеси*. Царица понела опанке у двор да је подсећају на порекло.
25. *Земља и камен (басна)*. Препирали се ко је кориснији, Бог пресудио да су једнако корисни. Варијанта у збирци 232. **AaTh 293**

26. *Звао Бога на славу*. Богаташ позвао Бога на славу. Бог се одазвао, али послао анђеле прерушене у просјаке, које он не угости. Угости их његов рођени брат, који од тада постане богат, а богаташ осиромаша. Ч116 **AaTh 750***
27. *Старинска заклетва*. У старо време са неба је висила верига која опече онога ко лаже кад је дотакне. Брат дуговао брату новац, па порекао дуг. Брат позове брата да положи заклетву на вериги, а дужник стави новац у штап и замоли брата да му придржи штап док се заклиње. Бог ово види и повуче веригу.
28. *Жељка (корњача)*. Муж и жена сакрили печену кокошку од кумова, па их Бог казнио претворивши кокошку у корњачу.
29. *Мечка и човек*. Човек заноћио код мечке, па јој рекао да јој пећина смрди. Она га замолила да је удари секиром. После неколико година рана од секире је зарасла, али од увреде није, па је мечка појела човека. **AaTh 159B**
30. *Св. Сава и богаташ (или: Како је постала мечка)*. Богаташ се сакрио испод руна кад је Сава дошао да скупља вуну за манастир. Сава га претворио у мечку.
31. *Шура Миливоје*. Шура Миливоје кренуо пијан да краде дрва, па се случајно одао причајући са птицом која се данас тако исто зове.
32. *Не јашеш ме ти, жабо (басна)*. Зец се сакрио од орла, па га жаба уззахала. Зец јој рекао да би се лако обрачунао с њом да нема орла. Слично типу **AaTh 78**.
33. *Веран пас (басна)*. Стари пас спречио вука, који је имао договор са осталим псима, да украде овце.
34. *Зла жена*. Муж и жена се расправљају да ли је ливада кошена или стрижена. Жена неће да призна да је кошена чак и након што упадне у бунар, па је муж ту остави. **AaTh 1365B**
35. *Лена жена*. Молила Бога да не сване до Божића, па помислила да је Божић кад се пробудила.
36. *Жаба и земља (басна)*. Жаба умрла од глади мислећи да ће појести сву земљу на свету и да неће имати шта да једе, те ће црћи од глади.
37. *Две свеће (басна)*. Лењи људи личе на воштану свећу, која дуго гори да би дала мало светлости, а вредни на лојану.
38. *Славуј и лисица*. Славуј помогао лисици да се избави из провалије, она га појела.
39. *Вук и човек*. Човек претукао вука који му је појео овцу тек после две године, па му објаснио да је то за његове претходне и будуће грехове.
40. *Отац и дете му*. Човек истукао дете пре него што је отишло по воду да је не би просуло.
41. *У оба брда садићемо*. Циганка ово изговорила кад јој је виноградар рекао да треба и они да раде, не само да леже.
42. *Зима и лето (басна)*. Препиру се ко је бољи. **AaTh 294**
43. *За што Цигани просе*. Срби сазидали цркву од сира, а Цигани од камена. Срби су им остали дужни кад су се договорили да купе цркву.
44. *Калуђери крстили вука*. Смучило им се да им једе овце, па га одвели калуђеру. Кад то није помогло, убили га.

45. *Код цара на славу*. Дошао му само сиромах, јер су остали отишли код бољих господара.
46. *Испред судбе не може се побећи (бајка)*. Жена отишла са најмлађом кћери у шуму да се породи у страху да ће опет родити женско дете. Терка оде по ватру и чује од вила да ће родити сина којег ће на дан венчања ујести змија. Сестра спречи змију да га уједе, све му исприча, али он у том тренутку умре. **AaTh 934B**
47. *Поп и парохијани*. Поп се удавио јер су му парохијани тражили да пружи руку, уместо да су му нудили.
48. *Коза и свиња (басна)*. Коза рекла свињи да је боља од ње, јер свиња стално лежи у блату; свиња јој одговорила да ће њу пре појести вук.

Исус Христ у народном предању, 13 приповедака.

1. Бог је одредио да влада човечјом душом, а ђаво телом. После се предомислио, па је послао свог сина да поврати тело од ђавола.
2. Марији голубови слетели на раме, она затруднела. Крила се у шуми, али су људи чули, па је морала да бежи. Бог проклео дрвеће које је ометало у бегу.
3. Марија се сакрије од кише и не могавши да пробуди чобана да јој заложити ватру, дуне у њега пепео, од којег настану буве и вашке. Коњи и овце су јели сламу у којој је дете спавало, па их Бог прокуне да заувек буду гладни, а вола благослови јер је дете покривао.
4. Јевреји су тражећи Марију боли вилама по трњу, што и данас раде на неки празник. Ч159
5. Неке жене се сажале на Марију, па офарбају јаја да збуне гонитеље. Ч160
6. Исус је истеривао ђавола из људског тела, па су га зато још више гонили и распели на крст. Неки човек је сакрио велики ексер испод лонца, зато се и данас то место загрђе.
7. Жаба насмејала Марију поред крста, па је Бог благословио да се никад не уцрвља.
8. Војници ставили овна на ражањ и петла у лонац и рекли да ће они оживети кад и Исус, што се и догодило. Ч161
9. Камен који је стајао на Христовом гробу кренуо је за њим на небо и од тад стоји ни на небу ни на земљи.
10. Ђаволи су сустигли Христа пред Божјим вратима и откинули му део табана. Од тад табан није раван. Ч162
11. Брда и планине су настале тако што је земља кренула за Христом на небо. Ч164
12. Христос објаснио грешнику да је увредио Бога вређајући његову децу.
13. Бог одузео људима знање о томе кад ће умрети на Исусов захтев. Ч165

Збирка 232

Приче:

1. *Нашла бољег магарца*. Сирота девојка скупила паре да купи магарца како би јој носио терет, па ипак послушала бабин савет да јој је јефтине да нађе мужа.
2. *Црногорац пред латинском црквом*. Кад је сазнао да се помолио пред „латинском” црквом у Котору, рекао да му је ђаво однео све, па нека однесе и ту молитву.
3. *Слепац и његов вођа*. Вођа рекао слепцу да крену на пут пре зоре, а овај одговорио да му је свеједно.
4. *Две сусетке (комшике)*. Свађале се, а једна имала слепца у кући. Друга је питала зашто се осилила и рекла да ће и њој Бог дати слепца.
5. *Лопови и плуг*. Нашли на плуг у њиви, па закључили да су то некакве кости. Подтип **AaTh 1319***.
6. *Ђаво и лопов*. Лопов пекао украдену овцу, па му се придружио ђаво да пече жабу. Лопову се смучило да му ђаво погани овцу жабом, па га је претукао. Кад су други ђаволи упитали шта се дешава, он је одговорио „Сам се бијем”, мислећи да је то име лопова, па му нико није притекао у помоћ.
7. *Два Црногорца*. Договорили се да се међусобно називају измишљеним титулама кад сиђу у Котор, јер их тамо нико не зна.
8. *Зашто смо јели жабе*. Херцеговац продавао краву. Наишао муслиман и човек му обећа да ће му поклонити краву ако поједе живу жабу. Кад је појео пола, Херцеговац затражи да он поједе другу половину, увидевши да ће остати без краве. Кад су је појели, запитају се зашто су јели жабу. Слично типу **AaTh 1529A***.
9. *Свети Никола и сељак*. Помолио се сељак Светом Николи да добро прода краву, па ће му дати пола новца. Кад је схватио да је то прескупо, купио је јаре и продавао га за 200 динара, а краву за 4. Оставио је икони 2 динара, али кад је дошао кући, затекао је само јарећи брабоњак.
10. *Марко Краљевић и божји светитељи*. Марко се много осилио па Бог послао светитеље да га умире. Марко их појури преко целе земље и отера назад на небо, где они закључе да његова сила није против слабих, већ силних. Садржи низ предања о називима места (Беласица, Вардар, Скопље, Неготин итд.). Објављено у Мијатовић 1923, 28; 1932, 30.
11. *Ах, старости пакости*. Старац упао у бару док је прескакао. У први мах окривио старост, па закључио да је исто било и док је био млад.
12. *Свети Петар, ђаво и жена*. Свети Петар није могао да помири ђавола и жену, па их убио. Бог му наредио да их оживи, а он им заменио главе. Од тад су жене ђаволасте.
13. *Исус Христос, Свети Илија, Свети Петар и сељак*. Сељак пошао да прода пшеницу, па успут срео Исуса и Светог Илију како просе и није им дао ништа јер нису праведни према сиромашнима. Са Светим Петром поделио хлеб, па га овај научио како да избегне казну због увреде. Бог му рекао да се не меша, јер сељак испашта због убиства које је починио његов отац. Стоји напомена да је прича забележена од једног „прирођеног” Румуна, па преведена на српски и да је зато „рогобатна”
14. *Сиромах сељак и његова гуска*. Сељак однео печену гуску цару, па правилно расподелио (глава цару јер је он глава породице, шија царици, јер је одмах до главе итд.). Добио 200

дуката и већи део печене гуске. Чувши то, други човек однесе шест гусака цару, али му их цар врати јер није умео да расподели. **AaTh 1663**

15. *Нерадна жена*. Звала бајалице и врачаре, па на крају и попа да јој скину чини. Поп је прочитао: „Мало збори, више твори”.

Списак басана.

16. *Јеж и змија*. Змија позвала јежа да презими у њеној јазбини. Јеж почео да је гура, боде и на крају и да смишља како да је поједе, па змија побегне. **AaTh 80**
17. *Жена и перце*. Жена се наљутила на перце које никако да помете док је чистила кућу, па јој човек објаснио да оно чини да више пута помете и да јој је кућа чистија.
18. *Ласта и шарени лептирић*. Лептир питао ласту како јој није жао да га поједе, она му одговорила да није јер зна да је настао од гусенице.
19. *Мува и во*. Мува слетела волу на рог док је орао, па рекла да му је довољно помогла и да ће се вратити.
20. *Шљива и јаблан*. Јаблан се уплашио да ће га шљива прерасти, па му Бог објаснио да ће се она у старости, кад буде имала плод, савити.
21. *Јела и јабука*. Витка јела се ругала квргавој јабуци, а јабука јој одговорила да је без рода, што њен живот чини бесмисленим.
22. *Коза овцу корила*. Коза се ругала овци што је откривена, а овца јој одговорила да она има најмање права да јој се руга.
23. *Од недеље до недеље (ово је више прича но басна)*. Баба поломила преслицу, па замолила унуке да јој направе нову. Сваке недеље су одлагали до следећи, па баба рекла „Од недеље, до недеље, ја остадо без кудеље”.
24. *Ера и ага (више прича но басна)*. Турчин хтео комшији Ери да позајми коња, али га упозорио да га не јаше.
25. *Јабука и орах*. Орах рекао јабуци да је лепша од њега, али да брже трули. Јабука одговорила да он живи лепше од њега, који је затворен у тамници.

1 – Мијаило Јевтић трг. Кос Митровица

2 – Илија Тодоровић Црногорац из Крушевца

Приповетке

26. *Ђаво и чобанин*. Чобанин ударио ђавола јер је пекао своју жабу преблизу његове овце. Ђаво почне да виче „уби ме”, а кад су га питали ко, он одговори „Сам”, јер му је чобанин рекао да се тако зове. Варијанта у истој збирци.
27. *Гуслар и Турчин*. Гуслар певао јуначке песме, па му Турчин платио да пева како Турци гоне Србе. Гуслар поче да пева како Турчин гони Марка, али убрзо настави како Марко извади топузину.
28. *Златна јабука*. Несрећни богаташ питао срећног сиромаша шта га чини срећним. Човек му одговорио златне јабуке, мислећи на децу. Богаташ наручио од златара јабуке, али није се усрећио.

29. *Орачи и пиревина*. Синови нису послушали оца да узму стари плуг и волове да ору пиревину. Поломио им се плуг, а волови стану. Отац изоре њиву. Штампано у *Караџићу*. Варијанта у збирци 157.
30. *Кога Бог чува други му ништа не може*. Пасторка нахранила животиње у воденици коју је чувала и угостила просјака, па добила товар блага. Маћехина кћер добила сандук са змијама и умрла од страха. **AaTh 480**
31. *Грда и Мрља*. Цар Душан ружну сестру протерао у планину, где се она удала за ружног чобанина Мрљу. Цар случајно дође на ручак који она зготови, покаје се и врати на двор. Њихови потомци били су Мрњавчевићи. Варијанта у збирци 157.
32. *Херцеговац и Бег-Алија Фочанин*. Херцеговац се молио Богу да му да коња да јаше. Наишао бег са кобилем и ждребетом и наредио му да пође с њим да му носи ждребе.
33. *Ага, раја и чалија*. Дуговао ага Србину паре за магаре. Србин дошао да му тражи, па ага рекао својој жени да му каже да он планира да посади трње о које ће се стално качити овце и да ће му од вуне која се ту закачи исплатити дуг. Кадуна каже аги да се човек само насмејао, а он закључи да је то учинио јер је видео да му је новац сигуран.
34. *Ветроваљ показао убицу*. Један човек убио другог у њиви, па се годинама касније присетио како се жртва обратила ветровиљу (биљци) као сведоку. Убица испричао жени, па она другим људима. Свако дело изађе на видело. Блиско типовима **AaTh 960** и **AaTh 780**, с тим да је дошло до рационализације мотива „певајуће” биљке која расте из гроба. Варијанта у збирци бр. 157.
35. *Растур-кудеља и од упљувака кошуља (или: Сиромасу згази на скут, а на срећу не можеш)*. Богаташева кћер бацала кудељу, а сиромашна девојка скупљала и направила кошуљу. Кад су дошли сватови по богаташеву кћер, она се сиротици обрати са: „Помаже Бог од упљувака кошуља”, а сиротица јој одврати са: „Бог ти помогао растур-кудељо”. Младожењин отац се предомисли и узме сироту вредну девојку.
36. *Расту овце*. Цигани затворили овце у тесне кошаре, па због ђубрета које се гомилало мислили да расту.
37. *Ох, нешто*. Ера ставио јежа у врећу, па наплаћивао људима да пипну, јер их је занимало шта је унутра. **AaTh 1651**
38. *Свекрва и две снахе*. Снахе терале стару свекрву да игра и пева за храну. Син се сакрио на таван па се уверио и казнио снахе.
39. *Бог творац и два човека*. Бог створио човека, али га је уморио, пошто је био непослушан. Затим је створио још двојицу, који су му тражили да оживи првог. Од тог човека настали су лоши људи.
40. *Благовести, приповести, секиру ми нађи*. Баба у марту мислила да је лето, па извела козе. Секира јој се изгубила у снегу; она поче да је тражи говорећи „Благовести, приповести, секиру ми нађи”. **AaTh 368C***
41. *Сиромас сељак и калуђерско писаније*. Калуђери тражили сиромасу да им да једину јуницу, убеђујући га да ће му Господ вратити још десет. Јуница побегне назад код газде и поведе са собом десет јунаца.

42. *Чобани и курјаци*. Чобанин се сакрио на дрво да види како курјаци краду овце поред паса чувара. Са курјацима дође старац и одреди свакоме по једну овцу, а последњем курјаку чобанина са дрвета. Он побегне и сакрије се међу остале чобане, али ујутру од њега остаде само оглодана кост. **AaTh 934B***
43. *Како је постао крт и ћукавац (ћук)*. Браћа се спорила око земље, па старији закопао сина да одговори у земљино име да њему припада када буду дошли да питају саму земљу. Бог претвори сина у кртицу, а оца у ћука. Варијанта у 157.
44. *Звао Бога на славу*. Трговац позвао Бога на славу. Није угостио два анђела прерушена у просјаке, али његов брат јесте. Трговац осиромаша, а брат се обогати. Ко сиротињи дели, Богу узајмљује. Варијанта у 157. **AaTh 750***
45. *Сит поп и његов гост*. Три брата одлазила у госте четвртом, који је постао поп, али велика шкртица. Два остану гладна, а трећи све поједе попу.
46. *Сељак и Свети Никола*. Сељак обећао икони Светог Николе пола зараде од продаје краве. Закључивши да је то превише, купио и јаре, па га продавао заједно са кравом за 400, а краву за 4 динара. Цркви оставио 2 динара. Варијанта у 157.
47. *Бог и Свети Петар*. Свети Петар тражио Богу да створи само богаташе, али, када му је изгорела кућа, нико није хтео да му помогне. Тада каже Богу да створи и сиромаше, који ће тежити да се обогате, а богаташаи ће се плашити да не осиромаше.
48. *У добру се не понеси*. Царица окачила опанке у двор да је подсећају на порекло. Варијанта у 157.
49. *Не ти ракију, хоћеш да идеш на робију*. Птицу у неким крајевима зову Шура Миливоје зато што је упозоравала неког Миливоја овим речима, а он је и поред тога отишао да краде дрва, па су га ухватили. У 157.
50. *Следује му као буљини тајин*. Буљина избројала да има више брда и жена него равница и људи. Објаснила Богу да је то зато што је бројала и брежуљке и људе којима жене заповедају. Бог јој дао да јој мишеви и птице сами долазе да их једе.
51. *Купина и дивља ружа*. Трговац давао еспап на вересију, а жена га због тога грдила. Бог га претворио у купину, а њу у дивљу ружу, да увек заједно расту и закаче својим бодљама пролазнике (дужнике).
52. *Божја верига*. Верига се усија када је дохвати неко ко лаже. Дужник сакрије новац у штап, који да оштећеном да причува док он ухвати веригу. Бог прозре његову намеру и повуче веригу на небо. Варијанта у 157.
53. *Два сељака, пчеле и кадија*. Два сељака се свађала коме пчеле зује, па кадија рекао сваком понаособ да му донесе ћуп меда да пресуди у његову корист. На крају пресудио да њему зује и показао мед као доказ. Где се двојица свађају, ту се трећи користи. **AaTh 1861**

Краљевић Марко у народним причама

54. *Марково рођење*. Краљица Јевросима није могла имати порода док није спасила Циганкино дете из реке. Циганка јој рекла да сазида цркву поред Бојане и питала је да ли жели да роди краља или јунака. Јевросима одабрала краља, а Циганка је убедила да је јунак бољи избор.

- После девет месеци родила је згољаво дете за које нико није мислио да ће постати јунак, а веровало се да је Циганка била прерушена Богородица. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 1, стр. 203–204); Мијатовић 1923, 1; 1932, 1.
55. *Марко и његов учитељ*. Поп Недељко учио Марка да је краљ одмах после Бога и да га тако треба и поштовати. Марко се није слагао, па га је Вукашин послао у планину код оваца на годину дана. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 2, стр. 204); Мијатовић 1923, 2; 1932, 2.
56. *Марко и мати му Јевросима*. Рекла му да се не туче са другом децом јер је слабији од њих и није му веровала да ће једног дана бити јак.
57. *Како је Марко постао јунак*. Марка су стално тукли чобани, док га није задојила вила чије је дете заштитио од сунца. У фусноти је предање везано за Марков камен (камен који је подизао да тестира снагу). Чобане је побацао по околним планинама које сад сад по њима зову. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 3, стр. 204); Мијатовић 1923 3; 1932, 3.
58. *То исто, али мало друкчије*. Марко је чувао цареве овце, био слабашан и хранио се качамаком и сурутком. Свети Ђорђе му је рекао да уместо сурутке почне да пије млеко тих оваца. Исто предање везано за Марков камен. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 4, стр. 205); Мијатовић 1923, 5; 1932, 5).
59. *Марко налази Шарца*. Марко срео трговце, па их убедио да му продају коња којем не буде могао да ишчупа реп. Тако је купио шарено губаво ждребе. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 5, стр. 205).
60. *Марко у служби код газде*. Опклadio се са газдом у ждребе да ће покосити целу ливаду за три сата. Узео губаво шарено ждребе, једино којем није могао да ишчупа реп. Газда му поклони и ливаду, која се данас зове Маркова ливада. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 13, стр. 207).
61. *Марко и механџија*. Марко се погодио са механџијом да једе и пије колико хоће за 4 динара. Појео 4 овце и 4 мешине вина, па му ипак дао 4 златна дуката. Марков физички опис. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 12, стр. 207).
62. *Цар Душан и Марко*. Цар даје Марку немогуће задатке, Марко му паметно одговара (да изброји длаке на царевеј глави ли капи воде у Вардару – Марко му тражи да прво скине главу са рамена или заустави реку). Цар га узме за писара. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 46, стр. 273); Мијатовић 1923, 9; 1932, 9.
63. *Марко и Милош*. Срели се на путу и сукобили се. Кад су чули један од другог ко су, братски се изљубили. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 6, стр. 205); Мијатовић 1923, 20.
64. *Марко и бег Костадин*. Бег позвао Марка на славу, а он одбио да дође јер бег тера сиротињу. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 11, стр. 207).
65. *То исто, али мало друкчије*. Марко на слави видео како је отерао просјакe, старца поставио у дно софре, а родитеље склонио од гостију, па му рекао да је лош домаћин.
66. *Маркова женидба*. На путу до Прилепа спасао девојку Јелену од але из језера и добио њену руку. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 7, стр. 206). Мијатовић 1923, 17; 1932, 18.
67. *То исто, али мало друкчије*. Спасао кћер Леке капетана од Турака, па је одвео кући уместо да је врати оцу. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 8, стр. 206).

68. *Марко и прекоморски цар*. Запроси девојку, цар му зада да убије лава и аждају. Добије девојку, али под условом да преплива море са њом на леђима. Кад је био близу копна, девојку поједе риба. Посестрима вила му рече да му је мука била узалудна, а он да се није ни помучио, иначе ни рибама у мору не би било лако. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 37, стр. 273–274).
69. *Марко у ропству*. Марко отео сестру Леке капетана, који је у потеру за њим пошао са Мусом Кесецијом. Кад су га заробили, мајка, посестрима и брат су га критиковали, а сестра обећала да ће га ослободити. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 43, стр. 275–276); Мијатовић 1923, 7; 1932, 7.
70. *Марко и ћер краља арапскога*. Бринула се о њему о ропству и помогла му да побегне, а он је убио јер се уплашио њеног црног лица. После се покајао, па зидао цркве. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 21, стр. 238).
71. *Марко наплаћује друмарину*. Цар наплаћивао свадбарину, па Марко узео да Турцима наплаћује друмарину и да новац да сиротињи за свадбарину. Цар обећао да више неће узимати новац ако и Марко престане да наплаћује друмарину. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 25, стр. 239), Мијатовић 1923, 15; 1932 15.
72. *Марков грех*. Бог упозорио Марка да не иде у лов недељом, али Марко није послушао, па му се змија обмотала око врата. Мајка, љуба и сестра молиле да се скине Марку с врата. Змија послушала сестру, претворила се у девојку и рекла јој да је она Света Недеља, те да је хтела да упозори Марка на грех. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 35, стр. 272); Мијатовић 1923, 8, 1932, 8.
73. *Марко, не пиј*. Марку глас у планини говорио да не пије. Он отишао у крчму, а Арапин га пијаног заробио. Ослободио се уз помоћ Шарца, а глас је био његове посестрима виле. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 33, стр. 272); Мијатовић 1923, 21; 1932, 21.
74. *Марко и брат му Андреја*. Браћа на путу застала код неке бабе да се одморе. Марко рекао да је тек трећи гутљај вина лек, а Андреја да је први лек, а трећи грех. Баба није знала ко је у праву. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 39, стр. 274); Мијатовић 1923, 6; 1932, 6.
75. *Марко и Свети Петар*. Срели губавца на путу. Петар није хтео да му помогне јер је он пример Божје казне, Марко га убио да се не мучи. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 9, стр. 206).
76. *Марко тражи брата Андреју*. Марко се преруши у хајдука да избави брата Андреју, којег су хајдуци отели. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 10, стр. 206).
77. *Марко као краљ*. Марко није хтео да се као краљ свети Ђеми Брђанину и Мини од Костура, које су његови војници ухватили. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 14, стр. 208); Мијатовић 1923, 11; 1932, 11.
78. *Марко и Турци*. Марко се покорио Турцима да би спасао народ. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 15, стр. 208). Мијатовић 1923, 13; 1932 13.
79. *Марко и Турци за ручком*. Марко појео месо Турцима док су они јели чорбу, па су они од тад одлучили да прво једу месо. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 34, стр. 272).

80. *Краљевић Марко и ханџија*. Ханџија хтео да наплати дуг за два кувана јајета са десет товара блага, Марко му доказао да ни из куване пшенице не може никнути жито. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 32, стр. 272чизм).
81. *Марко и Мустаф ага*. Марко препознао код Турчина очеву сабљу, па га погубио. Цар га позвао к себи, љутити Марко дотерао цара до дувара. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 16, стр. 208).
82. *Краљевић Марко и Ђемаш-башиа*. Крчмарица саветовала Ђемаш-баши да пије вино како би победио Марка. Марко га опет победио, па му објаснио да је претерао са вином и да је требало мање да пије.
83. *Марко на Косову*. Марко закаснио на Косово и затекао мртве јунаке. Кад је питао шта се десило, одговарали су са „кос”. Марку није било јасно зашто су одговарају са „кос ово, кос оно” и од тога је настала реч Косово, а од његових суза камење.
84. *Стеван Немањић, Коста Неимар и Краљевић Марко*. Косту Неимара цар Стеван заробио на највишој скели јер није саградио довољно велику цркву. Неимар направио крила од дасака и полетео. Марко га оборио мислећи да је аждаја. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 42, стр. 275).
85. *Марко на вечери с мајком*. Марко орао царски друм, па донео мајци благо од Турака. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 17, стр. 237).
86. *Опет Марко и мајка му*. Марку мајка рекла да не сведочи лажно коме треба да остане Душаново царство, јер су Марков отац и стричеви желели престо који је припадао Урошу. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 18, стр. 237).
87. *Марков сан*. Марку Душан оставио аманет да чува царство. Марко уснио дете, па схватио да царство треба да остане царевом сину.
88. *Марко казује на коме је царство*. Марко послушао мајку и казао да је царство на Урошу. Отац га проклео да служи турског цара, а Бог га благословио да му се име памти по добру. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 19, стр. 238); Мијатовић 1923, 10; 1932, 10.
89. *Марко и Божји светитељи*. Светитељи пошли да кажњавају грешнике, Марко није дао на свој народ, па је отерао светитеље (низ предања – Марица, Бјеласица, Вардар итд.). Свети Аранђео помоћу теразија повуче светитеље назад на небо. Варијанта бр. 232–1–10.
90. *Марко и отац му краљ Вукашин*. Марко се побио са Мином од Костура, Вукашин узео да га удара. Марко му рекао да само он сме да га удари, јер му је отац. Објављено у Мијатовић 1923, 23; 1932, 23.
91. *Марко и Стојан налбантин*. Марко му каже да је богат јер има деце и жали што их он сам и његов кум, цар Урош, немају. Објављено у Мијатовић 1923, 26; 1932, 26.
92. *Марко и Филип Маџар*. Филип Маџар оробило Маркове дворе, Марко пошао за њим у Будим преко планина, на којима се и данас виде „Маркове стопе”. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 20, стр. 238).
93. *Марко као судија*. Две мајке се свађале око детета, Марко пресудио да се дете баци у реку. Права мајка хтела да га да другој да би га спасила. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 23, стр. 238–239). Мијатовић 1923, 12; 1932, 12. **AaTh 926.**

94. *Марко и судац*. Марко досудио батине човеку који је тукао своју мајку. Објављено у Мијатовић 1923, 27; 1932, 29.
95. *Марко и турски цар*. Марко пио на рамазан вино упркос царевој забрани. Цар се уплашио Марка и дао му стотину дуката. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 22, стр. 238).
96. *Марко у цркви*. Марко одговорио Турчину да се моли у цркви јер има неко силнији и од њега. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 24, стр. 239); Мијатовић 1923, 19; 1932, 20.
97. *Марко не да своју децу*. Марко не да царску круну ни за шта док му Турци не запрете да ће му погубити децу.
98. *Марко на Ровинама*. Марку је било криво што ратује са Турцима против Влаха, па тражио Богу да хришћани победе, макар он први погинуо. Устрели га војвода Мирча. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 26, стр. 239).
99. *Марко и овчарски пас*. Марко одбио предлог Бановић Страхиње да убије пса који је ујео Шарца да Турци не би причали како је јунак кад се бори против паса.
100. *Маркова смрт*. Вила Марку најавила смрт. Марко посекао Шарца, поломио сабљу, оставио благо за сиротињу, своју сахрану и оног који га нађе. Калуђери га сахранили на Светој Гори. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 27, стр. 239–240).
101. *Опет то, али мало друкчије*. Кад се појавила пушка, Марко је убио Шарца, а затим умро, јер кад то постоји, не може више бити јунака. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 28, стр. 240).
102. *Опет то, али мало друкчије*. После 500 година вила рекла Марку да ће умрети. Он бацио топуз у море, Шарцу дао огромну количину сена и зарио сабљу у камен да се царство врати Србима кад се сабља извуче. Сабља је до пола изашла, топуз се до пола види, Шарцу је остало још мало сена. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 29, стр. 240).
103. *Опет то, али мало друкчије*. После 360 година Марко се уморио, попео на врх планине Шаре и умро. Верује се да ће се вратити након 720 година. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 30, стр. 240).
104. *Опет то, али мало друкчије*. Марка је огромна аждаја повукла са собом на дно мора, а посестрима вила ће успети да га извуче тек за 400 година, када ће он победити аждају и Турке. Ускоро ће проћи 400 година од тада.
105. *Маркова чизма*. У блату близу Дунава нађена је огромна чизма која је припадала Краљевићу Марку. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 31, стр. 271).
106. *Марко и нечастиви на ономе свету*. Светитељи ратовали против ђавола, Марко их отерао у пакао и успут пола побио. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 38, стр. 274).
107. *Марко и Прилепчанин*. Прилепчанин носио вино за славу, па дао Марку део кад је чуо ко је и шта је. Објављено у *Новој искри* под насловом „Марко после смрти” (1911: бр. 40, стр. 274).
108. *Марко и Свети Илија*. Марко се љутио што не гађа громом само Турке, већ и хришћане. Народ верује да је за јачу грмљавину заслужан Марко, а за слабију Свети Илија. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 46, стр. 276).

109. *Марко и Косовац*. Марко се у старости љути што Турци и даље владају Косовом. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 44, стр. 276).
110. *Марко и цар Лазар на ономе свету*. Кад су се Марко и цар Лазар срели на ономе свету, Лазар је рекао Марку да ће му опростити што није дошао на Косово ако отера у пакао 30 турских царева. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 41, стр. 275).
111. *Марко и Дојчин од Солуна*. Марко код Дојчина на слави видео да се лоше опходи према родитељима, а затим чуо од његове деце да ће се и они тако понашати према њему. Објављено у *Новој искри* (1911: бр. 45, стр. 276), Мијатовић 1923, 14; 1932, 14.

Свети Сава у народним причама, највише у Темнићу

112. *Свети Сава слуга Нађен*. Трговац заноћио жене која је родила мушко дете и уснио да ће га то дете наследити. Купио га од жене и бацио у реку. Рибари га одгајили и кад је отишао у свет, наиђе на трговца, који га пошаље са писмом својој кући. Свети Сава замени писмо у којем се наручује убиство писмом у којем пише да Нађена ожене његовом кћери. Трговац га пошаље овчарима, а њих упозори да ће неко красти овце. Жена пошаље свог сина јер је Нађен спавао, те га овчари убију. Трговац се увери да се не може против Божје воље. Иста приповетка налази се у збирци 157, а објављена је и у часопису *Браство* (1908: бр 1, стр. 135–136). **AaTh 930**
113. *Свети Сава и сиромах сељак*. Свети Сава заноћио код сиромаша којем је те вечери изгорела кућа. Сава му обећа нешто заузврат зато што га је избавио из пожара. Сиромаш добије кућу, стоку, земљу, слуге, да постане краљ и лепшу краљицу. Кад нова краљица затражи да види светитеља, он му врати све на старо. **AaTh 779**
114. *Свети Сава и два богаташа*. Два богаташа кренула у свет да чине добра дела. После неког времена врате се Сави да им каже да ли су чини добро. Сава констатује да су већа дела трговца који је помагао људима у невољи, него оног који је зидао задужбине. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 14. **AaTh 779**
115. *Свети Сава, Свети Илија и убоги сиромаш*. Светитељи заноћили код сиромаша којем се те вечери роде близанци. Свети Сава хтеде да им да здравље, а Илија није видео вредност тог дара. Договоре се да дају једном здравље, а другом богатство. Сиромашни брат је био здрав и весео, а богати слаб, невесео, па је убрзо и умро. Илија се уверио да је Сава био у праву. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 13.
116. *Свети Сава и мртви с онога света*. Свети Сава затекне три бесна коња како облећу двоје стараца који плачу. Испостави се да су коњи грешна деца и убице двоје стараца, те да им Свети Петар не дозвољава да опросте деци. Свети Сава се помоли Богу за опроштај. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 12.
117. *Свети Сава и сељак без среће*. Сељак без среће питао старце где је његова срећа, они му давали одговоре који му се нису допали (у реду, раду, поштењу итд.). Свети Сава му потврди да су они у праву и када почне да поступа по њиховим саветима, постане срећан. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 15. **AaTh 910**

118. *Свети Сава и нерадне жене.* Једна жена се молила да јој порасте клубе, а друга није могла да изатка платно. Св. Сава им тобож читао молитву, а у ствари им рекао да раде. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 3.
119. *Свети Сава и ђакон Стеван.* Ђакон Стеван се жалио да му је тешко да носи камење док му Св. Сава није рекао да је то за зидање школе. Цар их позвао да и код њега сазидају школу.
120. *Свети Сава и Ђаво.* Светог Саву послали да украде поврати сунце од ђавола. Ђаво створи вука, Бог му да душу, али вук нападне свог ствараоца. Сава украде сунце, а ђаво сазна помоћу свраке коју је створио од своје плувачке. Ђаво га пред Божјим вратима сустигне и откине му део табана. Од тад је настао вук, сврака, људи имају нераван табан и сунце је враћено. Иста приповетка постоји и у збирци бр. 157, а објављена је и у часопису *Браство* (1908: бр. 2, стр. 140).
121. *Свети Сава и орач и ткаља.* Св. Сава их научио како се тка и оре са обе стране. После неког времена поново их сретне – орач му каже да га је томе научио неки човек, а ткаља да је сама изумела. Сава благослови орача да га једнодневни рад храни целе године, а ткаљу да годишњи рад може да јој стане испод мишке. Објављено у часопису *Браство* (1908: бр. 4, стр. 141–142); Мијатовић 1913, бр. 12. **AaTh 830**
122. *Свети Сава и Циганин и чобанин.* Циганин примио Саву на конак, па рекао да нема хране. Сава га проклео да увек има онолико колико је истинито оно што је рекао. Чобанин га угостио, па га Сава благословио. Објављено у *Браству* (1908: бр. 10, 145–146). **AaTh 750***
123. *Свети Сава и један отац.* Сава рекао оцу да вредном сину нађе лењу жену, па му показао да два лења вола и два вредна вола не могу да раде заједно. **AaTh 822**
124. *Свети Сава и несрећна девојка.* Свети Сава назове вредну девојку несрећном, а нерадног младића срећним зато што ће се она вредна удати за њега. Објављено у *Браству* (1908: бр. 11, стр. 146–147). **AaTh 822**
125. *Свети Сава и браћа која се деле.* Свети Сава није поздравио браћу која се деле и људе који седе око казана са ракијом јер и једни и други рђаво чине. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 1.
126. *Свети Сава и косач.* Косач тражио Сави да заустави кишу, он му рекао да хоће ако се и копач сложи. Копач рече да су усеви важнији од сена. Људи који су пластили сено затраже Сави да заустави ветар. Добију сличан одговор.
127. *Свети Сава и отац Циганин.* Сава дао Циганину златну јабуку да дарује најлепшем детету, а он дао свом. Сава му рекао да је у праву, јер је свако дете својим родитељима најлепше.
128. *Свети Сава и Ере.* Ере хтеле да преваре Саву да им да новац да сахране друга који је правио мртвим, он стварно умро.
129. *Исто то, али мало другојачије.* Исто, само са кирицијама. Објављено у *Браству* (1908: бр. 18, стр. 151).

130. *Свети Сава и ђаво у пољу.* Сава и ђаво заједно саде разне пољопривредне културе, ђаво се увек одлучи за погрешан део (одабере корен лубенице уместо плода итд.). Објављено у *Браству* (1908: бр. 15, стр. 149). **АаТh 1030**
131. *Свети Сава и девет апостола.* Сава и апостоли затекли мрвог пса. Сава уштавио псећу кожу и послужио им храну на њој, јер су се гадили псећег леша.
132. *Свети Сава и два супарника.* Човеку који је другом отео земљу Сава нареди да оптрчи око неке плодне земље без власника, али да се до заласка сунца врати на место одакле је пошао. Човек не успе да стигне на време, па умре. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 2.
133. *Свети Сава и жена ткаља.* Ткаља обећа Сави три драга камена и златнике ако јој обезбеди више светлости. Он јој пробије рупу у зиду, па јој каже да ту постави платно или кожу да се заштити од ветра и зиме. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 10.
134. *Свети Сава и стогодишњи старац.* Тражио старац Сави да поживи још коју годину. Сава га упитао шта ће му ако се најивео, а сада више не може и да ради ни да ћути. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 6.
135. *Свети Сава и отац и мати с малим дететом.* Сава рекао родитељима да не може детету да подари срећу већ да то могу само они сами тако што ће га научити да буде вредан и поштен. Штампано у Мијатовић 1913, бр. 5.
136. *Свети Сава и ђаво у воденици.* Свети Сава створио воденицу, али су људи гинули јер су рукама у њу стављали жито. Сава се договори са ђаволом да један дан у години воденица буде његова, а да заузврат направи кош и чекетало. Објављено у *Браству* (1908: бр. 14, стр. 148–149).
137. *Свети Сава и тица кос.* Кос увредио Саву тиме што је рекао да је он кос који диже нос. Сава му послао мраз који му је убио женку. После тога је био кос који је покуњио нос. Објављено у *Браству* (1908: бр. 13, стр. 147–148).
138. *Свети Сава, коза и ђаво.* Сава створио овцу, ђаво козу. Договорили се да онај ко први направи свирали узме другом творевину. Сава направи свиралу од гране зове, па ђаво одсече кози реп и стави јој на браду да би је наружио.
139. *Свети Сава и Свети Тома.* Свети Сава проклео дрводеље да не могу да зараде новац, јер га је Тома слагао да у врећи носи ивер, уместо пара. Објављена у *Браству* (1908: бр. 5, стр. 142).
140. *Свети Сава и калуђери.* Сава претворио калуђере у магарце јер су ми рекли да одложи испланирани пут због невремена, како би научили да се „не мешају у Божју раду”. Објављена у *Браству* (1908: бр. 6, стр. 142–143), исти запис постоји и у бр. 157.
141. *Свети Сава и газда.* Газда се крио од Саве да му не би дао вуну за манастир. Сава га претворио у мечку. Објављено у *Браству* (1908: бр. 9, стр. 144–145), а исти запис постоји и у збирци бр. 157, бр. 30. У Мијатовић 1913, бр. 9 штампано под насловом „Свети Сава и богати Гаван”.
142. *Свети Сава и ђаци.* Сава пронашао крадљивца меда, рекавши да ће лопову пасти пчела на капу. Један од ђака је све време чувао капу, па је ухваћен у лажи. Објављено у *Браству* (1908: бр. 12, стр. 147).

143. *Свети Сава и вук.* Сава крстио вука, али кад није помогло, рекао чобанима да га убију. Објављено у *Браству* (1908: бр. 7, стр. 143–144).
144. *Свети Сава и мајка.* Сава рекао мајци да ће јој оживети дете ако пронађе кућу у којој нико није умро. Објављено у *Браству* (1908: бр. 8, стр. 144), Мијатовић 1913, бр. 8.
145. *Свети Сава и говедари и овчари.* Обада напада говеда јер говедари нису хтели Светог Саву да приме на конак, а овце не, јер овчари јесу. Објављено у *Браству* (1908: бр. 16, стр. 150).
146. *Свети Сава и лењи чобанин.* Сава од пепела створио ваши и буве да уједају чобанина којег никако није могао да пробуди. Објављено у *Браству* (1908: бр. 17, стр. 150–151).
147. *Свети Сава у школи.* Сава учио ђаке разних народности. Сваки народ запамтио само оно што му одговара, али супротно од Савиних савета.
148. *Свети Сава и пастири.* Пастири тражили од светаца помоћ, само се Сава одазвао и претворио вукове у камење.
149. *Свети Сава и Цигани ратари.* Сава хтео да их упосли јер ништа нису радили, они радили све наопако (кували пшеницу, па садили и сл.). **AaTh 1200**
150. *Свети Сава и небо.* Сава подигао небо у висину кад је нека жена покушала да о њега обрише пелене.
151. *Свети Сава спровођу Базјаиша.* О настанку имена места (рекао ветру да „баш зја”).
152. *Свети Сава и ковач.* Сава рекао ковачу да ће имати онолико муштерија преко колико људи успе да пребаци чекић. Чекић му испадне у месту.

Басне

153. *Овца и трава.* Халапљива овца поједе све на шта наиђе, па на крају пукне.
154. *Ласта и лептир.* Лептир питао ласту како јој није жао да га поједе, она му одговорила да није, јер зна да је настао од гусенице.
155. *Ладовина и лењштина.* Ленштина једва чека да легне у хлад.
156. *Кукурек и љубичица.* Кукурек нема мирис јер није позвао љубичицу кад је Бог делио мирисе.
157. *Зашто су рибе неме?* Свиња постидела рибу која је увредила, па је од тада занемела.
158. *Свиња и овца.* Свиња се подсмехивала овци, па јој овца одговорила да ће она дуже живети таква каква је за разлику од свиње.
159. *Обрисао се као зец од ракије.* Лав на превару појео све животиње, тако што их је напио ракијом за коју им је рекао да је лековита водица, само се зец извукао.
160. *Много је мачку говеђа глава.* Животиње се уротиле да поједу говече, па лисица мачку дала реп, а узела главу, говорећи да му је много.
161. *Земља и камен.* Препирали се ко више вреди. Бог пресудио да су једнако вредни, а одузео им моћ говора. **AaTh 293**

162. *Кукурек и љубичица.* Кукурек нема мирис јер није позвао љубичицу кад је Бог делио мирисе; стижу први у пролеће јер су стигли касно; љубичица је увек погнуте главе јер је још више закаснила.

Све о лисици.

163. Лисица се направила мртва, па је човек натоварио на кола. Украла му рибу и отишла вуку, рекавши му да је уловила. Одведе вука да лови рибу тако што ће ставити реп у воду. Кад се вуку заледи реп, она га уплаши да иде ловац, па вук остане без репа. **AaTh 1 + 2**

164. Лисица направи вуку лажни реп, који се запали, па га пошаље у сламу да угаси ватру. Вук је сустигне, али га она превари да је ухватио жилу од дрвета, те је пусти, стварно ухвати жилу од дрвета и поломи зубе. **AaTh 2D + 5**

165. Лисица украде ћуп кајмака, па одведе вука на свадбу да види има ли и за њега. Тамо га претуку, а он наиђе на лисицу која се претвара да су и њу претукли. Понесе је на леђима кући, али је остави јер све време говори „Бон здравога носио и купуса му просио”. Лисица стигне пре њега у јазбину и превари га да је сестра лисице с којом је отишао. **AaTh 66** + 4**

166. Куса лисица се осветила другим лисицама тако што их је преварила да вежу репове и попну се на крушку, а затим их уплашила да иде ловац, па су покидале репове. **AaTh 64**

167. Лисица појела сав мед говорећи вуку да иде да крсти дете. **AaTh 15**

168. Лисица појела гибаницу, па уместо ње ставила говеђу балегу. Хтела да замени за јаре, теле итд., само коњар пристао на размену. **AaTh 8***

169. Лисица гајила ждребе у јазбини, а вук га преварио да отвори и појео у њеном одсуству. **AaTh 123A**

170. Вук пође са лисицом да се закуне да није појео ждребе, па се улови у гвожђе које је она поставила. **AaTh 44**

171. Сељак молио мечку да му не поједе волове док не изоре њиву. Лисица га научи како да убаца мечку у врећу и убије је секиром. **AaTh 154 I, II**

172. Лисица рекла лисичићима да се греју у ватру у даљини, па се једно тобож опекло. Она их напустила јер су лажљиви. Слично типу **AaTh 1560**.

173. Лисица покушала да убеди петла да јој приђе да му види очи поредећи његову лепоту са својим покојним пријатељима. **AaTh 57***

174. Јазавац два пута помогао лисици да се ослободи из гвожђа (први пут да се прави питама, други пут мртва). Кад је јазавац упао у замку, лисица није хтела да му помогне, па је он ухватио за гушу и препустио ловцу. **AaTh 69****

175. Вук хтео да поједе човека који га је у мешини сакрио од хајке. Пас и кобила не помогну човеку јер их је напустио у старости. Лисица му помогне да убије вука, преваривши га да опет уђе у мешину и рекавши човеку да га удари батином. **AaTh 154 I, II**

176. Човек избацио змију из ватре, а она му се савила око врата да га удави. Ђаво прерушен у попа и магарац пресудили у корист змије. Лисица замолила змију да се раздвоје јер тако не може да им суди, па рекла човеку да је убије батином. **AaTh 155**

177. Животиње заробљене у провалији се поједу међусобно док не остану само лисица и мечка. Лисица на превару распори мечки трбух. Кос је избаци из провалије, али она поједе и њега и његова јаја. Оде да живи са лелеком, али не могавши да једе кисело млеко из уског ћупа као он, поједе и њега. **AaTh 20 + 56 + 60**
178. Лисица преварила вука да је одраз месеца у води сир и да мора да попије сву воду. Вук се распукао бежећи од ловца. **AaTh 34**

2.23.

2.24. Збирка Душана Зорића, бр. 167

Док је већина сарадника који су Академији слали умотворине припадала карактеристичним професијама (најчешће учитељској и свештеничкој), Душан Зорић, пореклом из свештеничке породице, остао је упамћен као управник „другог” босанскохерцеговачког сталног, професионалног позоришта, које је функционисало под називом „Позоришно друштво Драгош” у Сарајеву (Lešić 1985: 156–162) у периоду од око годину дана (1906–1907). Овај подухват Зорић је започео као ентузијаста и глумац-аматер, али је имао подршку јавности и, у прво време, публике. Назив позоришта је био национално неутралан, што је такође допринело успеху. Након одређеног времена Земаљска влада је одлучила да просторије позоришта уступи немачкој позоришној трупи, што је, уз низ других проблема, допринело томе да, након гостовања по разним местима у Босни, позориште на неславан начин престане са радом: „Ali umjesto tumača naslovne uloge, na scenu je izišao samo upravitelj, 'obučen u nekakav stari kostim', i zahvalio se malobrojnim đacima, jedinim posjetiocima, a ujedno je izjavio i svoje žaljenje što ga sarajevska publika ni posljednji put, pri rastanku, nije htjela pomoći” (Lešić 1985: 162). Са аустријским властима долазио је у сукоб у више наврата, па је због противљења антинационалном васпитању избачен из гимназије, а 1913. је прогнан, те је пребегао у Србију. Након рата, отворио је књижару и међу народом ширио књиге патриотског садржаја (Радојчић 2009а: 1254).

Објавио је драму *Јазавац пред страшним судом* 1919. Прикупио је збирку *Из рова и ропства: пјесме које су пјевали војници на солунском фронту у рову и наш народ у ропству*. Академији је, поред једне приповетке (167–3), слао и епске, односно лирске песме из Босне (збирке бр. 167 и 218), као и приповетке свог рођака Јована Зорића 1913. године (збирка бр. 219). Причу коју је послао Академији 1909. забележио је од Томе Војновића, а потписао се као Душан Зорић Драгош из Човке. Из писма послатог Академији 5. 6. 1913. сазнајемо да се касније преселио у Београд: „Како ми до још данас није приопћено да ли су ти радови достављени 1909. год. хонорирани и са колико, то овим најуљудније молим, да се то извиди и мени саопћи, а по могућности и припадајући хонорар исплати, јер се данас као емигрант са породицом налазим у српској престоници доста слабог материалног стања”²⁹⁰.

Судећи по писмима²⁹¹ које је слао Академији 1909. и 1910. године, у периоду након што је пропало његово позориште, а пре него што је избегао у Београд, Зорић се бавио сакупљањем умотворина. Прво писмо послао је 15. 2. и у њему наводи да је политички прогоњен, те да сакупљањем умотворина прекраћује време. Интересује га да ли Академија сакупља приповетке и тражи упутства за сакупљање умотворина, јер у том послу није довољно „верзиран”. Поред тога, још истиче да је као ђак имао велику библиотеку, али да више нема ништа од књига и да

²⁹⁰ Пропратно писмо уз песме које је послао у АСАНУ–ЕЗ–218.

²⁹¹ АСАНУ ЕЗ–375–26

сакупљањем чува умотворине од заборава. У тренутку када је послао ово писмо налазио се у Босанском Петровцу, Кулен Вакуфу. У наредном писму исте године (25. 11) поново помиње да је у политичкој немилости и да му то онемогућава да настави рад, док у писму датираном на 12. 1. 1910. тражи од Академије одговоре у вези са својим радовима, интересује се колико се шта плаћа и каква је процедура²⁹². Дакле, сакупљач је с једне стране био активан у културном животу Босне, што је било у вези са његовим интересовањем за сакупљањем умотворина, док је са друге стране ту делатност видео као начин да прекине време и нешто заради, с обзиром на то да, како тврди, због политичке ситуације није могао да рачуна на друге изворе прихода.

Како је ово једина приповетка коју је сакупљач записао, вероватно није добио тражени одговор и упутства од Академије. Приповетка је релативно кратка, записана на једном листу црним мастилом. Запис не одаје никакве индикаторе текстуре и контекста записивања, али сакупљач бележи да је текст записан „по причању Томе Војновића”. Имајући у виду ову конструкцију, највероватније је у питању уобичајени начин бележења усмених приповедака, који је подразумевао слушање, а затим накнадно записивање текста након одређеног протока времена. Тема приповетке је базирана на контрасту између среће и несреће, сиромаштва и богатства, певања и ћутања. Сиромашан човек не брине о новцу, пева зато што је срећан и безбрижан, све док се не обогати. Тип се не може прецизно одредити, али запис је сродан нарративима који се заснивају на идеји да богатство не доноси срећу. Приповедач фреквентно користи деминутиве и хипокористике за текст те дужине – „сиромашак”, „парипче”, „лончић”, мада они немају улогу да изазову емпатијски однос према лику, већ у нарративу више функционишу као „украси” или евентуално треба да дочарају степен јунаковог сиромаштва (не поседује ни коња него „парипче”). Облик „сиромашак” се често користи у народним приповеткама за сиромаша. Стил одликују језички комплексне и неприродне предлошко-падешке конструкције и честа употреба глаголских прилога, нпр.: „Тај сиромашак поред своје потребе ипак је био увјек весео”; „враћајући се кући уза сав пут јашући пјевао”; „и кад је исти пролазио поред његова дућана пјевајући”; „оде кући ћутећи”; „Шпањол га је при пролажењу с чуђењем гледао” (подвукла М. М.). Чајкановић није мењао реченични склоп, већ је текст публиковао без већих измена, које су биле лекторске природе („сваки дан” је исправио у „сваког дана”, „увјек” у „увијек”, „чешће пута” у „често”). Оваква редакторска одлука необична је када се има у виду да је сличне конструкције у текстовима других сакупљача обично мењао тако да буду ближе једноставном, „народном” говору.

Зорићева приповетка није збирка у правом смислу те речи, али је је тако третирамо јер има засебну сигнатуру у Архиву и такав статус има и код Чајкановића. Више од Зорићевог записа значајна је његова преписка са Академијом, из које сазнајемо о стању и условима рада сакупљача, као и грађа његовог рођака Јована Зорића, која би у супротном остала недоступна.

*

1. *Ко има много, жели још више.* Сиромашан човек се увек враћао са рада певајући и без новца, који је потрошио чим би зарадио. То је видео богати трговац који је увек био несрећан, па га наградио новцем. Након тога сиромаш поче да штеди новац и постане несрећан. Слично типу **AaTh 754** по мотиву да богатство не доноси срећу. (Ч118)

²⁹² За хонорар се интересовао и приликом слања збирке Јована Зорића, АСАНУ–ЕЗ–218.

2.25. Збирка Ђорђа Ојдровића, бр. 169

Збирка из јужне Македоније примљена је 1909. године, а у њој се налазе три приповетке, заједно са песамама, обичајима, загонеткама²⁹³, изрекама и дечјим бројаницама. У Инвентарној књизи стоји напомена да је постојао и табак нота, који више није ту, као и то да је збирка откупљена по цени од 35 динара. Сакупљачево име се наводи као Ојдровић Јов. Ђорђе. Чајкановић не помиње збирку, што није једини случај јер не помиње ни поједине друге које су у Академију стигле пре него што је приредио зборник за штампу. Није познато да ли је реч о превиду или свесном изостављању збирке (можда зато што је на дијалекту македонског језика или из неког другог разлога), иако је Чајкановић прегледане збирке наводио чак и када их није узео у обзир (нпр. збирке Светислава Марића, бр. 16 и Николе Кукића бр. 31).

Илија Николић наводи да је реч о грађевинском инжењеру, рођеном у селу Крива²⁹⁴, близу Гуменце у Егејској Македонији 28. 11. 1886²⁹⁵, а умро је у Београду 31. 1. 1962. Завршио је гимназију у Солуну²⁹⁶, а у Београд је дошао 1908. као стипендиста Друштва Св. Саве, где је студирао грађевинарство. Учествовао је у Првом светском рату и до 1921. био општински службеник. Касније је основао своје грађевинско предузеће и радио у грађевинском предузећу „Пионир”. На овим информацијама Николић се захваљује сакупљачевој супрузи – Славки (1976: 4). Захваљујући унуцима сакупљача (George и Rasko Ojdrovic) дошли смо до делова биографије њиховог оца, Петра Ојдровића, у којима он бележи сећања на свог оца²⁹⁷ и оно што зна о његовој младости. Информације о његовом животу и раду доступне су и на сајту²⁹⁸ инжењерске компаније његових потомака, где, између осталог, пише како је Ђорђе Ојдровић пројектовао многе зграде, пруге и мостове, као и да је након Другог светског рата радио на инспекцији оштећених мостова. Ђорђе Ојдровић био је најмлађи син Јована Ојдрова, ковача. „Крај у коме је Kriva је planinski, prilično pasivan, zabačen i, u ono vreme, sigurno i dosta zapušten. Ako je u to vreme bilo i četovanja protiv Turaka – a bilo je – onda je sigurno i to doprinosilo da kraj bude još bolje izolovan, tako da se moralo živeti od onoga što se proizvede. To nije bio ni malo lak život” (Ojdrović 1994: 19). Након одрастања у забаченом селу Ђорђе Ојдровић је провео седам година у Солунској гимназији (1900–1907), коју је највероватније уписао зато што му је тамо најстарији брат радио као економ, с обзиром на то да су је махом похађали ученици из виших сталежа. Током седмогодишњег школовања сакупљач је научио српски књижевни језик.²⁹⁹ Презиме Ојдров је у овом периоду посрбљено – „U vreme turske carevine, u tim krajevima postojala je velika borba za očuvanje svog

²⁹³ Ојдровићеве загонетке користила је Б. Сикимић (1996) као примере македонских варијаната (заједно са бугарским).

²⁹⁴ Према подацима Б. Милојевића ово село у Солунској области у време када је он обављао своја антропогеографска истраживања (1917/1918) бројало је 155 кућа у којима су живели „Словени хришћани”, док друге „верске и етничке групе” нису евидентирани (1920: 28).

²⁹⁵ Сам сакупљач је као свој датум рођења записао 20. 09. 1886. (Ojdrović 1994: 19),

²⁹⁶ „(...) солунска гимназија била је елитна школа и једна од најбољих српских образовних институција. Имала је висок реноме, како због добрих наставника тако и добрих ученика” (...) Задатак ове гимназије био је да припрема ученике, османске поданике, који би после завршене школе могли да упишу факултет” (Новаков 2018: 248).

²⁹⁷ Између осталог, сакупљачев син бележи како је, истражујући очев рукопис у Архиву САНУ, дошао до претходно наведеног Николићевог текста, након чега се сетио како је „(...) пре петнајестак-dvadeset godina, jedanpu na vratima našeg stana zazvonio jedan nepoznati čovek, koji se pretstavio kao prof. Nikolić. (...) Razmišljajući kako da dođe do biografskih podataka o tati, tražio je okolo i, izgleda, tek na groblju uspeo da nađe našu adresu. Tako je došao do nas i mama mu je dala podatke o tati” (Ojdrović 1994: 24).

²⁹⁸ <https://www.ojdrovic.com/legacy>

²⁹⁹ Сакупљачев син овај аргумент користи како би показао висок степен образовања стеченог у гимназији, чему свакако треба додати музичку писменост, с обзиром на то да је Академији предао и нотне записе народних песама, који су, нажалост, изгубљени.

nacionalnog osećanja, danas kažu identiteta, tako da su, uz dozvolu turskih vlasti, postojale i srpska i bugarska i grčka gimnazija” (Ojdrović 1994: 19). Током гимназијског школовања такође је настала и збирка која је предмет овог истраживања.

U toku školovanja u Solunu a i posle njega, do svog odlaska u Beograd, tata se bavio skupljanjem narodnih pesama i priča u svome kraju. Moguće je da mu je to samom palo na pamet, ali je isto tako moguće, da ga je u tom pravcu usmerio neki od njegovih profesora. Znam da mi je pričao da je u to vreme želeo da „bude Vuk Karadžić za svoj kraj”. Skupljao je pesme onako kako se one pevaju u narodu. Pisane su ćirilicom i, rekao bih Vukovim jezikom i ortografijom, samo sa upotrebom nekih „aks ana”, za razliku od našeg jezika (Ojdrović 1994: 23).

Након доласка у Београд „verovatno u oskudici a i videvši, da više neće моћи да ради на tome, on ih је ustupio Srpskoj akademiji nauke i umetnosti” (Ojdrović 1994: 19), а сину је оставио број под којим је збирка заведена, што указује на то да је рад на њој за сакупљача био важан јер на њега није заборавио ни касније.³⁰⁰ У контексту настајања Етнографске збирке ови биографски подаци сакупљача посредно осветљавају друштвено-политичку и културно-историјску позадину овог раздобља и, такође посредно, упућују на то да се Ојдровић уклапао у профил сакупљача народних приповедака са краја 19. и почетка 20. века. Одрастао је у руралној средини, након чега је уследило школовање током којег је научио српски књижевни језик и добио подстицај, а можда и инструкције за прикупљање фолклора свог краја. Прва му је пружила могућност да се изнутра упозна са усменом културом, а друга да спозна значај њеног бележења. Средина у којој је одрастао, односно у којој се школовао спадала је управо међу оне на којима су се укрштали национални интереси неколико држава – Турске, Србије, Грчке и Бугарске, а сакупљање народних умотворина имало је ако не функцију просветно-политичке пропаганде онда свакако очувања тих интереса. Сакупљање фолклора само по себи не мора имати политичку или патриотску конотацију, али када се томе дода посрбљавање презимена суфиксом -ић, угледање на Вука Караџића и податак да је себе називао „Srbinom iz južne Srbije” (Ojdrović 1994: 23), његово интересовање за овај посао може се разумети и као један вид доприноса потврђивању положаја српског народа у овим крајевима.

Све три приповетке су приче о животињама, забележене на дијалекту македонског језика. Ојдровић их назива „приказнама” и пре самих записа износи неколико запажања у вези са контекстом и функцијом приповедања: он запажа да их приповедају углавном старице деци током зимских месеци, како би их задржале у кући, а сличну функцију имају и загонетке: „Овим л’жама и другим нанимљивим ’приказнама’, од којих ћемо и ми неке мало ниже навести, старице, па и старци себи прекраћују време, а својим унучадима пак не дају да излазе из вруће собе и да се снегом грудвају”. Његове примедбе су општег карактера, па у складу са тим не даје прецизне информације о информаторима, времену и месту сакупљања и сл. Приповетке су кратке, а у контексту друге грађе коју је сакупљач забележио (песме, обичаји, једноставни облици) стиче се утисак да му је циљ био да репрезентативним примерима представи не само облике усмене књижевности, већ и локални дијалектолошки и етнографски материјал.

Ток приповедања се повремено прекида сакупљачевим коментарима и објашњењима, која Ојдровић бележи у загради на српском језику, за разлику од самог текста приповетке који је на македонском: „(...) Ковач-ут (у оваквим приликама, када се спомене ковач, или овчар и т.д. онда се узима и име неког ковача или овчара и т.д. у селу) ми у поткува́ дзадна-та нога и затó види да и извадиш клинци-те (...) Там бех селá си дојдэх. Овим се речима свака приказна завршава” (бр. 1). Књижевни српски језик сакупљач је научио у гимназији; „Treba zamisliti seljače od 14 godina,

³⁰⁰ Можда је за Академијин пројекат чуо од неког од својих гимназијских професора, па је тако и знао да ту може предати своју збирку.

koje u opancima dolazi u Solun i gimnaziju, sa znanjem izvornog jezika iz svog sela, i preobražaj tog jezika za sedam godina u savremen srpski jezik” (Ojdrović 1994: 22). У једном примеру приповетка контекстуализује изреку, која је такође дата на дијалекту, док је објашњење на књижевном српском језику: „Из ове је басне остала у народу изрека: врт’м пашка, сеч’м дуб, која се употребљава у случају, када неки прети неком моћнијем од себе” (бр. 3). Ојдровићев син констатује: „Pre nego što je spise predao, on ih je sredio, verovatno prepisao” (Ojdrović 1994: 23), што би могло да значи да су коментари и објашњења на српском језику додати накнадно, када је списе наменио Академији.

Једноставност композиције у складу је са дужином записа и малим бројем актера, који показују своје типске особине – лисица је лукава, а вук глуп и увек извуче дебљи крај. Посебно је сликовита сцена у другој приповеци у којој вук по савету лисице одлази да пева у цркви надајући се награди:

„Некни бех ув црква-та и там псалах и за то поп-ут ми и даде. Ајда, ако сак’ш, ув нидеља да ојме (одимо) зајдно ти псалај и поп-ут ћи ти дад’”. В’лк-ут радосно кандиса. Ув нидељ’-та скришно флизе ув црква-та, ама ка зафати да псала тогај дутрчаа [питропи-то] и сељани-то и су идни гулеми в’стагарки гу утепаа в’лк-ут (бр. 2).

Наслови су такође дати према сукобима јунака, на којима су базирани приповетке – вук и магаре, лисица и вук, лисица и кос. Нема дидактичких елемената, животиње се из незгодних ситуација извлаче преваром (у првом запису магарац шутира вука, док га у другом лисица наводи да оде међу људе), а давање мудрост савета и храброст доводе до страдања (бр. 3). Све три приче о животињама спадају у распрострањене интернационалне типове. Језик приповедака је експресиван, посебно у дијалогским деоницама: „ – И будала, зар толко ум немиш па да размислиш? Зар су пашка мож’ да си сеч’ толкув’ д’б? Њ сега шо биде, биде – нем плак’ј” (бр. 3); „ – Ааа знај’м кој ти научи, ћи ми плат’ о на мен, му велише лисица-та на ћосик-ут, и си бега. Лисица, куту лисица – ного итра” (бр. 3). Ојдровић на малом узорку бележи богатство лексике, фонетских и морфолошких карактеристика; на појединим местима бележи и место акцента, а полуглас означава апострофом – овде у целини доносимо најкраћу приповетку као пример.

1.

В’лк-ут и магари-то

Идно магаре дза́стра пасише пу урман-ут. Идна дза́стра гу нао́ђа в’лк-ут и ошта уд далеко зафати да му вика: „Ето к’смет за мен! Ка с’м гладин сега ћи ти јад’м”. Магари-то му одговори: „Е в’лче, ћи ми јадиш, ћи ми јадиш – ја с’м твој к’смет. Туку види шо ћи ти каж’м, за твое арно. Ковач-ут (у оваквим приликама, када се спомене ковач, или овчар и т.д. онда се узима и име неког ковача или овчара и т.д. у селу) ми а поткува́ дзадна-та нога и захто́ види да и извадиш клинци-те, [оти са] плаш’м да не ти застан’ некој на г’лтал-то и да псувиш”. И в’лк-ут, куту в’лк, будала́ гу пуслуша́ на магари-то. Секаћи да вид’, станá, ама магари-то ка му даде́ идн’ш су нога-та, в’лк-ут на мес’-то устана.

Там бех селá си дојдех. Овим се речима свака приказна завршава.

Као и друге збирке приповедака које садрже мали број записа, ова збирка је значајнија у контексту проучавања других питања, као што су токови сакупљања народних приповедака, жанровска проучавања, увид у распрострањеност типова и варијаната, и многа друга, док заједно са осталим записима сакупљача чини део слике усмене традиције једног простора и времена.

*

1. *В'лк-ут и магари-то*. Магаре на превару шутнуло у главу вука који је хтео да га поједе, упозоривши га да је има трн у нози и да не би волело да се удави. **AaTh 122J**
2. *В'лк-ут и кума-линдра*. Поп покупио лисицу која је спавала на кола, а она му украла хлеб. Када јој је вук тражио хлеб, лисица га је преварила да оде у цркву да поп да и њему. Вука у цркви убију сељани. **AaTh 1 + 41****
3. *Кума-линдра и ћосик-ут*. Лисица уцењивала коса и јела му једног по једног младунца. Гавран косу посаветује како да се брани и надмудри лисицу, па извуче дебљи крај – удави га лисица. **AaTh 56A**

2.26. Збирка Милојка Веселиновића, бр. 209

Милојко Веселиновић рођен је 1850. у селу Јасењу, у алексиначком крају, где га је мајка одвела да се „научи за калуђера”, а затим се школовао у гимназији, прво у родном крају, а потом у Београду, где се „ближе упознао са радом Милоша Милојевића, Панте С. Срећковића, Косте А. Шуменковића и осталих истакнутих радника на националним пословима у Неослобођеним Крајевима” (Хаџи-Васиљевић 1921: 262). Радио је као учитељ и дипломата, а оставио је трага на пољу културно-просветне делатности, политике, публицистике, филологије, историје итд. Интересовање за народну књижевност показао је већ на почетку каријере, када је радио као учитељ: „Његови ученици су, поред стицања знања, неговали и традицију старих врањанских песама” (Видосављевић 2014: 137). У исто време се бавио и националним радом, бранећи од бугарске егзархије школу у Врању у којој се запослио након што је његов претходник убијен од стране бугарских агената (Хаџи-Васиљевић 1921: 263), што аутор текста посебно истиче како би указао на његову неустрашивост и бескомпромисну борбу за више циљеве. Учествовао је у српско-турским ратовима, због чега је 1876. прекинуо студије. Његово деловање везано је за Македонију и Стару Србију, а географско-етнографски преглед ових области објавио је у часопису *Браство* (1887: 186–205). Наступао је као заштитник српских националних интереса, посебно у односима са Бугарском (в. Веселиновић 1880, 1887). „Важио је за једног од најбољих познавалаца прилика у Османском царству и бавио се питањима српских школа у Старој Србији и Македонији” (Вучетић 2012: 66). Радио је у Министарству војном, одакле је прешао у Просветно-политичко одељење Министарства спољних послова, а затим у посланство Србије у Цариграду, на захтев Стојана Новаковића. На иницијативу Стојана Новаковића у Цариграду је 1889. штампан *Македонски буквар*. Верзију која је штампана сачинио је управо Веселиновић, комбинујући српски правопис и источни (струмски) македонски дијалекат (Џамбазовски 2006: 216–218; 283 – 294; 519–521; Вучетић 2012: 27–28). Стојан Новаковић дао је подршку штампању „македонског” буквара, иако се у то време сматрало да је македонски говор дијалекат српског језика због тога што се у борби против бугаризације није инсистирало само на томе да су Македонци српски народ (као што је чинила бугарска страна у своју корист), већ се истицао и посебан карактер македонске групације у оквиру српског народа. У дипломатској служби провео је десет година, а умро је 1913. у манастиру Свети Роман. Јован Хаџи-Васиљевић њему приписује највећу заслугу за отварање српских школа у Битољском вилајету (1921: 265–266).

Био је уредник и аутор чланака у календару *Голуб*, оснивач листа *Српство*, сарадник листа *Браство* и један од иницијатора оснивања *Цариградског гласника*. „Вероватно је и сам записивач народних песама, приповедака и пословица које је календар [Голуб] објављивао” (Бован 1987: 62). Међутим, није забележено о којим је умотворинама у календару тачно реч. У српским крајевима под Турском записивао је језичку и фолклорну грађу, од које је део песама објављен у *Погледу на*

Косово (лирске песме). Веселиновић је у рукопису имао белешке о фолклору у Старој Србији и Македонији, а према сведочењу Стојана Новаковића, обимну збирку лирских песама са предговором планирао да је да преда Академији на штампу (Видосављевић 2014: 140). Сам Веселиновић помиње у реферату у часопису *Браство*, поводом збирке песама и приповедака коју је оцењивао, да спрема за штампу књигу *Усмене народне песме из Македоније и Класичне Србије* и наводи делове предговора:

У предговору уз прву књигу *Усмених народних песама из Македоније и Класичне Србије*, коју спремам за штампу, напомену сам ово: „Као што сваки не пева на глас песме, но их прича и казује, тако исто не може их сваки казивати по реду (стих). Само онај може одредити правилније стих какве народне песме, који јој зна уобичајену народну арију, и који је може у исто доба и певати по томе народноме напреву. С тога многе песме којима несам ухватио арију, неје им ни стих тачно опредељен, према постојећој арији у народу. Такве су песме више прозне” (1902: 468).

Јован Хаџи-Васиљевић такође помиње да је народне песме Веселиновић припремио за штампу и предао их Стојану Новаковићу (1921: 267–268).

Збирка (бр. 209) коју је послао Академији обимна је, али се у њој налази само шест приповедака, док остатак чине песме (452) – углавном лирске, мањим делом епске. Насловљена је *Усмене народне песме из Македоније и Старе Србије*. Састоји се из 384 полутабака. Грађа је подељена према географском пореклу (нпр. крушевске, битолске или прилепске песме). Збирка се није нашла у зборнику који је приредио Чајкановић, као ни друге две збирке приповедака из Македоније. Испод списка песама стоји напомена да је рукопис несређен и непажљиво уређен, пагинација само донекле правилна, а затим се бројеви понављају, као и да недостају два листа. Због недоследне и нејасне пагинације, овде се не наводе бројеви приповедака у рукопису, већ према нашој нумерацији.

Приче су сакупљене у Призрену, на Охриду и у Тетову. Све приповетке забележене су у одговарајућем дијалекту, о чему је сакупљач изразито водио рачуна. Из чланка који је Веселиновић написао за *Браство* може се закључити да приповетке из Тетова и Охрида такође сматра српским народним приповеткама: „Садањи Македонци немају ничега сродног са Грцима. Македонци нису порекла грчког. Македонци, нарочито западни, зборе српски, славе, певају српске јунаке, краљеве и царе, њима се поносе, играју у ору као и Срби, и цео им је живот као и у осталих Срба” (Веселиновић 1887: 189).

Информације о сакупљачевој делатности на пољу заступања српских интереса на окупираним или на други начин угроженим територијама упућују да је његов рад имао и политичку димензију. Један од ретких истраживача који се бавио Веселиновићем из фолклористичког угла је Илија Николић, који је Веселиновићев рад сагледавао у контексту свог времена, па у складу са тим означава Веселиновића као „активист на екстремистичките тенденцији на великосрпската пропаганда” (1976: 2), док на другом месту бележи:

Веселиновић је својим животом и многостраним пропагандним, културно-просветним и научним радом верно служио циљевима, интересима и аспирацијама великосрпске буржоазије у Македонији, прилагођавајући се честим осцилацијама и модалитетима које је стратегија и тактика те борбе наметала. Један од најспособнијих конзула Србије у Турској, особито у Македонији, коју је добро познавао, он се крајем (XIX) века, залажући се и даље за прилагођавајућу, али у новим условима превазиђену политику према Македонији, као запажени Обреновићевац, при смени те династије, одједном нашао пензионисан (1903), запостављен и остављен од класе којој је предано служио. Поред тешког живота који је следио, можда је и то један од узрока његовог нервног обољења у којем је своје рукописе, белешке и књиге цепао, спаљивао и уништавао (1973: 140).

И код других сакупљача који су деловали у овим крајевима Србије постојала је веза са пропагандним активностима, која се манифестовала кроз њихову сарадњу са културним

институцијама у Србији, које су отворено радиле на томе да ангажују што већи број учитеља и свештеника на терену. Ова димензија не умањује квалитет његовог рада нити родољубиве и патриотске побуде којима је већина сакупљача била вођена. Међутим, терен на којем је Веселиновић сакупљао је део територије на којој је пропагандна активност била веома заступљена и представљала је један примарних задатака Србије на пољу спољне политике.

Стојан Новаковић је једном приликом оценио да од Веселиновића нема бољег познаваоца српског књижевног језика и македонског народног дијалекта (Џамбазовски 2006: 295), што наводи на закључак да Веселиновићева грађа верно осликава регионалне и дијалекатске одлике терена. На основу обима и значаја Веселиновићевог ангажовања у спољној политици, као и података које садржи први запис о томе од кога је приповетку добио и ко је преписао, постоји могућност да је Веселиновић у свом сакупљачком раду ангажовао помагаче, а у случају да је сам записивао грађу, његови записи су резултат вишедеценијског посвећеног рада на терену. Илија Николић Веселиновића описује као „надареног певача, казивача и записивача народних песама”, али није познато да ли је поседовао компетенције као приповедач (1973: 140).

Реферат о народним песмама и приповеткама у Горњој Реци, који је редакцијском одбору часописа *Братство* предао Веселиновић посредно открива принципе које је заступао у сакупљачком раду и виђење сопствених знања и способности (1902: 450–504). Реч је о рукопису Симе Н. Томића, који је аутор желео да штампа у часопису, а који је пре тога одбила СКА. Веселиновић Томићу замера нестручност, која се огледа у недостатку предговора и објашњења неопходних за разумевање сложеног система македонских дијалеката. Императив сакупљачу материјала оваквог карактера је да се „све танкоће у народном говору ухвате и забележе” (Веселиновић 1902: 451). Захваљујући познавању геокултурног простора, Веселиновић закључује да аутор прави материјалну грешку чак и када говори о локализацији грађе (умотворине нису из Горње, већ из Мале Реке, а аутор не уочава разлику чак ни у говорима ових крајева, што је тиме горе јер се у Горњој Реци говори арнаутски), да би затим изнео замерке које се односе на акценте: „акценти нису увек на својим местима, нити су тачни према народном нагласку” (1902: 456). Даље доноси фонолошке, морфолошке, лексичке, па чак и ортографске исправке, које су толико детаљне да указују на то да Веселиновић не замера сакупљачу недовољну акрибичност, већ сматра да је она симптом суштинског непознавања материје, те имплицитно себе проглашава за ауторитет у датој области, иако је записивач рукописа по струци филолог и сам је себе сматрао довољно компетентним да напише граматику македонског језика. На основу језичких карактеристика грађе, он доноси закључке попут овог: „По свему се јасно види да ову причу неје казивао Мијак, но је од некуда преписивана и дотеривана на мијачки изговор” (1902: 487). На крају реферата аргументује тезу о неприхватљивости Томићевог рукописа личним познанством са особама које сакупљач наводи као информаторе, на основу којег тврди да „Г. Томић неје бележио непосредно од ових лица песме и приповетке” (1902: 502).

У прилогу у народним песмама из Тетова Илија Николић оцењује: „Језик тетовских народних песама и прича, као и свих других у овој збирци (изузев пиротске, моравске, призренске и косовске) македонски је, народни. Он је управо и био главни показатељ у процењивању карактера Веселиновићеве збирке” (1973: 143). Прве две приповетке из рукописа Милојка Веселиновића нису са простора Македоније, већ Косова, односно Старе Србије, говорећи његовом терминологијом. Прва је записана 4. јула 1893. у Призрену без завршетка, након чега стоји напомена: „Има још из ове приповетке али сумњам да ће вам се допасти, а ако Вам се допадне ја ћу Вам неку и још друге писати. За то молим поскоро да ми се одговорите”. У потпису стоји „Исти”. Потом је забележена иста приповетка, другим рукописом 15. јула 1893. у Цариграду.

Испод текста пише да је прикупио Б. Пајантић, свршени богослов, а да је М. Чемериќић преписао. Следи наставак исте приповетке, датиран 9. септембара у Цариграду исте године, са напоменом да је такође „слушао и писао” Пајантић, а преписао Чемериќић. Друга приповетка је такође из Призрена, нумерисана бројем 2, без јасних назнака о записивачима. Остале су записане Веселиновићевим рукописом. За трећу приповетку стоји напомена да је сакупљачу казивала госпођа Групчвићка из Охрида (записано Групчевић, па прецртано). Три приче које следе означене су као тетовске.

Између записа и преписа прве приповетке постоје одређене разлике, које не утичу на смисао, али указују на разлике у начини бележења у односу на Веселиновићеве записе. Другачије су поједине речи у два записа прве приповетке, нпр. „чавке” – чафке”, „овце” – „офце” или делови реченица, у којима су одређени сегменти додавани или изостављани:

Бија једн човек, па имаја једнога вола, и заклаја га у планину, а нећаја да га продаде; теке викнаја животиње: вука, лисицу и кучета. **И** овеј животиње никако **више** не се одвајале од њега и чувале га (запис из Призрена).

Бија једн човек, па имаја једнога вола, и заклаја га у планину, а нећаја да га продаде, теке викнаја животиње: вука, лисицу и кучета **да га издеф**. Овеј животиње никако не се одвајале од њега и чувале га (препис из Цариграда).

Карактеристике граfiје указују на то да су приповетке које је забележио лично Веселиновић записане у великој брзини, те да није водио рачуна о интерпункцији и уредности рукописа (нпр. уопште није одвајао управни говор наводницима, као што је чинила већина сакупљача, често су делови текста прецртани). Иако рукопис изгледа неуредно, чини се да је сакупљач детаљно бележио све одлике дијалекта, заједно са нијансама разлика у говору појединих крајева. Реченице Веселиновићевих записа су кратке и једноставне:

„Коо било време за вечера, момакоф ојшт кеј цароф; а цароф го пречека убоо, лепо, смеејне. Фатил да го опитвит цароф: откај си, шт работаш, али си женат Момокоф му одгоорвит на свакоје опитвејне. Цароф велит: пошчо ја те викнаф овде кеј мене, неје прао сама да ти је жена ти, еве два цандара ћа пушчам да ти је вардеет” (бр. 3 према нашој нумерацији).

„Мајће мори, ја сакам да се женим, мајка му го прашуе: ја кај сакам дејка да ти земе. Га сакал отцарот ћерка му, да ја земете. Отишле при царот, и му кажале, како га сакаа ћерка му да (ја) свршуа, и царот им рекол: арно, ће ви ја дадем. Когај отишле да га земаа невестава, смокков то врзале за коњоото седло, и отишле и га зеле. Когај га зеле вечерта ће ћи ставаа да легне, га свлекол кожинката што препцаала на смок, и се напраел едно момче што га нема на свет такво” (бр. 6, према нашој нумерацији).

Бајка (бр. 1) из преписа се састоји из два дела: у првом јунак стиче животињске помоћнике и брани се од сестриног љубавника, док у другом брани цареву кћер, а његово место заузима Арапин. Оба пута се сестра јавља као наносилац штете, а јунак се избавља помоћу животињских помоћника.

После у вечер кд доша дома рекнаја гу сестре: ти ли си испратила циганина да ме утепа? Бог не рекнаја тако и више овде да те не видим и испудија гу.

Голему свадбу чиниле девојка рада што не узела арапина. За врага чула му кучка сестра ћи ће гу се жени брат и погодила се да у цара чини измет. Кът туриле да сведев момка и девојку а она кучка метни једн отровњн зуб у постељу и стопаник како легнаја и више не се дигнаја а тај зуб му се завука у ногу и от тој умреја, у јутру плачеф што ги умреја зет ће се помамиф, и кът збореле за гроб де да га упоав, сестра му рекнала: „Метните га у море зе овеј кучићи ће га извадив од гроб.” Она мислела ћи тако ће га метнеф те да му загуби крф. Наместиле му сандък од злато и лепо га покриле ћи нигде вода да не му улегне и тако га метнале у море.

У приповеци о правди и кривди (бр. 4) браћа понаљају исте поступке са различитим исходом:

И брат му зел еден стап, со стапот барал, барал, полеку, полеку дур дошал до едно дрво и туе се навалил, и заспал. На полноћ дошле Самовилите, и почнале да се купа, и овја у тоа време се разбудил, и пошто се искупале, почнале да збора; е, да знае некој, па да земе од водава, па да отиде при царот, една вечер да седи при ћерка му, и еднаш да е окупе, одма би оздраела.

Брат му вика: и јас сакам да ми ископаш очите. И овја му рекол арно, и зел две виљушће, и му ћи ископал очите, и му дал еден стап, и му рекол: ајде сега, нека ти поможе кривда.

И овја ишал, ишал, и нашал едно дрво, и туе станал и заспал. На полноћ дошле Самовилите да се купа, и почнале да збора: Синојка мије што зборефше.

Приповетке припадају интернационалним типовима, какви се често срећу у другим збиркама народних приповедака са ових простора, осим бр. 5, која није приповетка у правом смислу те речи. Говори о богаташу који је посинио дете како би се докопао блага са планине:

Он имал едн маска, и га заклал, извадил чћембето од неџа је опрал, и оставил на неџа, колко да го тури детето, и оно да може да излезе. Когај учинил тоа све, му дал еден нош, и му рекол да фати за исеченото место со рука, и да чврсто држи, когај ће го носа орлите, а когај ће да го дигле на планина, и да го спуштиле, да излезе пд чћембето, и когај ће излезе горе да фрла доле све онџа камење што сџа.

Шаљива приповетка „Ич” (бр. 2, забележена у Призрену) је варијанта типа који се често јавља у приповеткама из јужних и источних крајева Србије, о човеку који стално говори погрешне ствари у погрешном тренутку. Овде је један од тројице другова, а обично се у шаљивим приповеткама као тројац јављају два паметна и један луди брат: „Биле тројица другари, отишле у планину да цепав дрва. Пратиле једнога у грат, да ги купи њима цигерицу, и рекнале му цигерица се вика ич, а он, да не заборава, све по пут викаја: ич ич, ич!”.

Приповетка бр. 3 варијанта је типа о човеку пред којег се поставља избор богатства у старости или младости и везује се за хришћанског великомученика Светог Јевстатија. Јунак остаје без имовине и породице, а затим постаје цар и уједињује се са њима. Приповетка је дугачка, али динамична, исприповедана са пуно детаља, а значајан део приповедања посвећен је откривању идентитета јунака, где се поново сумирају догађаји и емоције јунака:

(...) а мајка нишчо живо не се делил от синоји си, и однесот при царот. Царот коо си виде жена си је позна, али лут цароф на цандариве, ни да и клајит на истиндак, туку два целата, да им земет глајите, а мајка им се молит на царот: Честити царе, дај изан да речем некау зборои. Цар даде. Овије цандари шо си и пратил да ме вардеет, и шо сакаш да и колиш, им се синоји моји (...)

Коо чу овије збороји царот се зачуди, и се мисли: знам децата ни се умрени, едно го пушчив в река се удаји, друго го грабна мечка, и изеде, откаде велит ова да је се синоји, а знам да је ова моја жена. За паарно да разберит цароф и земат цандариве на страна, и и опитвит: Ти отјак си, како си, како се викат татко ти, мајка ти. така исто го опитал и друђијот. Тије му кажвеет редом, као шо било. Сети цароф да му се синојте негоји, и од радос падна во несвес.

Мотив гвоздених опанака јавља се у последњој приповеци (бр. 6), која и носи тај наслов, али и у првој, где их лажни јунак, Циганин, користи у пословичном значењу: „Ја исцепа жељезне опњце док те нађо” (бр. 1). У индексу мотива ношење гвоздене обуће се јавља као део казне (Q502.2) или задатка (H1125). Приповетка „Железни опинци” (бр. 6) је варијанта типа змије младожење. Гвоздена обућа је казна за жену која покуша мужу да спали змијски свлак: „Еј мори жено, не те пере, ја ћа те мучам, и ја напраел опинци од железо и ја рекол когај ћа исћинаш опинциве тогај ћа те пуштим од мене и ја фатил преку планиње, леп неје давал ни вода, дур не се исћинале опанциве”.

Поред тога што су забележене у дијалекту и реченицама у напоредном односу, што одаје утисак усменог стила, приповетке откривају и таленат Веселиновићевих приповедача: „Господ се сажали, и је дал једно смокче. Смокчево првиот ден го стајиле у едно чанче. Полеку, полеку

постал голем, и го стајиле у едно каче. Едно утро станал, па вика на мајка му: Мајће мори, ја сакам да се женим” (бр. 6). Градација и одрастање смука сликовито је приказано пребацивањем из чиније у кацу, а деминутиви („смокче”, „чанче” и „каче”), осим што су карактеристични за говор јужних крајева, појачавају поетске одлике текста кроз риму и алитерацију. Бележење ономатопејских звукова доприноси језичком богатству записа и интензивира текстуралне одлике записа: (...) теке сџм уморан и молим те поишти ме и тако задремаја а отуд иде хала и јечи у..у.- у..! и збори: ’од јен кисмет два кисмета!’ и фррр паднаше слузе девојкине на главу стопаникову (...)” (бр. 1).

Веселиновић заједно бележи приповетке из Призрена, Тетова и са Охрида, сматрајући овај простор српским, као што је познато из његових објављених радова. Веселиновић бележи варијанте типова који се могу наћи у Вуковој, канонској збирци, као што су „Змија младожења” (СНП 9) и „Правда и кривда” (СНП 16). Сакупљач не даје информације о свом раду и принципима којима се водио, те се о томе може закључивати само посредно – преко његове оцене рада савременика, преко начина на који су савременици говорили о његовом раду, преко ставова које је изрекао поводом других тема. Ни ови извори нису оскудни, с обзиром на то да је Веселиновић оставио трага у културном, али и политичком животу свога времена. Ипак, збирка бр. 209 Милојка Веселиновића значајнија је као збирка народних песама, посебно лирских, с обзиром на то да садржи мали број приповедака, које нам, као и у другим, сличним случајевима допуњују знања о заступљености варијаната на одређеном терену, као и токовима сакупљања приповедака на преласку из 19. у 20. век.

*

1. *Призренске приче*. Човек заклао вола, па нахранио вука, лисицу и пса, који су му постали верни. Видео ливаду и чавке и пожелео да су то кућа и овце. Доведе у кућу сестру, а она му пошаље Циганина да га убије. Животиње убију Циганина и он крене у свет.
(Наставак) Јунак сретне цареву кћер, која плаче јер ће је појести ала. Он убије алу уз помоћ животиња, али Арапин заузме његово место. Девојчин отац мисли да лаже да се не би удала за Арапина. Сазна се истина и он се ожени девојком. Сестра му подметне отровни зуб, након чега он умре и затворе га у сандук да га баце у море. Животиње га поново одбране, сестру залију катраном. **AaTh 315 + 531**
2. *Ич*. Човек крене да себи и својим друговима купи цигерицу, па целим путем говори „ич” да не заборави. Све време говори погрешне ствари у погрешном тренутку и добије батине. **AaTh 1696**
3. *Прича*. Човеку изгори кућа, остане без ичега и оде на село са женом и два сина. Наиђе младић и отме му жену. Он крене за њима са децом, али једно дете однесе река, а друго мечка. Човек постане цар и младић дође код њега. Цар га препозна и пошаље два жандара код младићеве жене, не знајући да су му то синови. Синови се препознају међусобно, па затим са мајком и онда са оцем. Породица се уједини, а отмичар буде кажњен. **AaTh 938**
4. *Правда и кривда (тетовска прича)*. Браћа се свађала да ли је боља правда или кривда. Зли брат праведном ископа очи. Он чује од вила за воду која лечи, па поврати вид и излечи цареву кћер, те добије товар блага. Други брат покуша исто, са негативним исходом. **AaTh 613**

5. *Тетовске приче*: а) Човек причао како би волео да има дете, те му други, који је имао много мушке деце, да једно. Он је знао за планину на којој има сјајног камења, па је дете прекрио изнутрицама да га тамо понесе орао који лети на ту планину.
6. б) *Железни опинци*. Змија младожења. Жена која није имала порога добије од бога смука. Он се ожени царевом кћери и открије јој да се ноћу претвара у прекрасног младића. Једном приликом оду на свадбу заједно, а он је упозори да не говори никоме да је њен муж. Она прекрши забрану и саветују је да му спали свлак. Он је затекне како то чини и казни је задатком да направи гвоздене опанке. **АаTh 433**

2.27. Збирка Јована Зорића, бр. 219

Из писама³⁰¹ Јована Ђ. Зорића знамо да је био богослов и конзисторијални писар у Сарајеву. Писма је слао у периоду 1899–1902. и њихова садржина везана је за епске песме које је послао Академији и (углавном) безуспешне покушаје да свој рад наплати, па чак и да добије одговор. Жалио се да књига којом му је Академија исплатила рад не може да подмири његове потребе, као и на то да Матица хрватска³⁰² увелико сакупља умотворине на том терену од истих информатора. Писма је публиковала Јеленка Пандуревић (2016: 15–19), која уједно примећује да је Зорић:

(...) осим разноврсних народних пјесама, које до сада нису биле предмет критичког оцјењивања, Академији послао и пет писама. Уз њих се чува и шесто, писмо Душана Зорића Драгаша, којим се поентира сакупљачка дјелатност, али и судбина „попа Јове”. Доносимо их у цјелини, будући да свједоче о времену, људима, тежњама и осујећеностима, и бацају свјетло на стварност записивања, наручивања, утицаја, преписивања, редиговања, објављивања народних умотворина (Пандуревић 2016: 14 – 15).

Из „шестог” писма (писма Душана Зорића) сазнајемо да је „поп Јово”³⁰³ изненада преминуо у раној младости док је службовао у селу Крњеуши, у којој је живело претежно српско становништво, а „Похађање цркве било врло слабо” (Рађеновић 1923: 186). Ово писмо датирано је на 1913. годину, а Петар Рађеновић, Зорићев наследник у овој парохији и сарадник Јована Цвијића, у својој етнографској студији бележи: „Од 1903–1909. био је поп Јован Зорић, рођен у Лики, куда се његов отац био склонио за вријеме устанка; отац му је био родом из Пркоса” (1923: 170), што значи да је Зорић преминуо 1909. године. Душан Зорић 5. 6. 1913. године Академији шаље три приповетке, за које претпоставља да их је Ј. Зорић записао управо у ту сврху и тражи накнаду како би средио запуштен гроб прерано преминулог рођака. Уз њих шаље и „несређени рукопис” – „Виле”. О Јовану Зорићу знамо још и то да је био књижевник, сарађивао је са бројним часописима: „Покојни поп Јован Ђ. Зорић, истакао се као српски пјесник јаком полетарзом с више пјесама у ’Искри’, ’Бос. Вили’, ’Источнику’ и др. а и у маси рукописа који су код мене”. Записе народних приповедака *Босанској вили* није слао (в. библиографију у Ђуричковић 1975), али јесте објавио неколико приповедака и предања у *Караџићу* за 1899. и 1900. годину. Академији је, поред приповедака, слао лирске, шаљиве и епске песме (збирке бр. 42 и 89–1).

Чајкановић примећује да је прву и трећу приповетку преписао Душан Зорић, а другу је вероватно записао сам Јован Зорић. Судаћи према карактеристичним рукописима оба записивача,

³⁰¹ АСАНУ–Е3–42–5.

³⁰² Исти проблем помиње још један сакупљач из Босне – Петар Мирковић. В. писмо Академији у АСАНУ–Е3–375–53.

³⁰³ Боривој Милошевић Зориће помиње међу „крајишким свештеничким лозама”, као породицу која је дала неколико угледних свештеника, али не помиње Јована Зорића (2012: 144).

Чајкановићеве претпоставке су вероватно тачне. Како бележи преписивач, прву и трећу је Ј. Зорићу испричао Ника Челић из Босанске Крупе. Чајкановић је у антологију уврстио сва три записа, са минималним изменама. Приповетке садрже оријенталне мотиве и лексику. У две бајке (бр. 1 и 3) које потичу од истог приповедача као супарник неугледног јунака јавља се лик злог краљевог саветника (везира), на чији наговор краљ јунаку задаје немогуће задатке, а он их уз помоћ натприродних помоћника извршава. Разлика је у томе што у приповеци о Ћели (бр. 1) везир закључује да је јунак ипак заслужио руку царева кћери ако испуни задатак. За ову приповетку Чајкановић закључује да није довршена јер се не јавља мотив добијања косе (1999: 521), али се то не може закључити из Зорићевог записа јер је, осим недостатка овог мотива, прича заокружена. Када Ћело дође пред цара, са њим је и Циганин, у функцији лажног јунака, који се прави да зна све одговоре, као и Ћело. Везир одлучи да је између два неугледна јунака Ћело ипак мање зло, тако да му се „опрашта” недостатак косе, тј. припадност нижем друштвеном слоју. Наговештена функција лажног јунака се не остварује. Обе бајке спадају међу дуже записе, са релативно сложеном композицијом. Бајка о Ћели (бр. 1) почиње као приповетка о неугледном јунаку који добија руку царева кћери тако што на превару види њене белеге. Део тела који је скривен у овој варијанти је лице, што може да буде оријенталног порекла. У другом делу цар покушава да га се реши дајући му немогуће задатке. У прва два задатка помоћници које сретне на путу упућују га на своју старију браћу, док је трећи у форми кумулативне приповетке, у којој јунак прикупља седам помоћника са необичним способностима:

Ишли су тако њих петорица, док нађоше једног човјека гдје чува девет зецова, а на ногама му два жрвња. Ћело и њему назове Бога и поведе га на његову молбу собом. Ишли су тако њих шесторица, док нађу једног човјека гдје усркује у себе језеро и опет га повраћа. „Селам алећ, ја бетер!” рече Ћело. Овај му се одазове и упита га куда је он пошао с толико другова. Ћело му исприча, а он га замоли да и њега прими да с њима иде. Ћело му даде седмог коња, те тако дођу у одметничку земљу.

У приповеци о сиромасу који је постао везир (бр. 3) немогући задаци и решења се ређају градиционо: први задатак је да јунак ухвати парњака птице, што он успева да учини тако што сврака крекне, а на крају сврака саветује јунака:

„Иди цару па му кажи да ти даде исто онаку лађу као и прије, само у сваком дућану нека буде мјесто робе зејтин, а момци нека имају на сат стотину гроша и нека разбију секиром сваки своје буре” (...) Кад је све било готово, уђе сиромас у лађу и отплови. Ишли су тако дуго, дуго, док сврака закречи, а момци разбију секирама оне бачве, те се зејтин проспе. Онда сврака зарони у море и извади прстен, па га даде сиромасу, и отале одмах пођу даље.

Задаци постају и све скупљи, па ће везир сваки пут упозорити цара „да није баш нужно толико труда и трошка”. Прва приповетка обилује раблеовским сликама (које и јесу инспирисане народном смеховном културом), у којима је све пренаглашено и аугментовано: дивови са обрвама огромним као шума, сваки старији од претходног, орач који једе бразде, дугоња који по ваздуху хвата птице и једе их, човек који усркује и повраћа цело језеро итд.:

Ишао је тако на коњу тридесет конака, док угледа на путу једнога дива, висока као брдо. Ћело му приђе и рече: „Помози Бог, по Богу отац!” – Бог ти помогао, синко!” рече див. „Да ме нијеси назвао оцем, зло би од тебе било!” Ћело одмах прискочи те му маказама расијече длаке око очију, јер су у дивова обрве као шума. Див га упита куда је пошао, а Ћело му каже, и замоли га да му помогне да добије дивскога млијека. „Богме, синко, ја ти не могу помоћи, него иди одавлен тридесет конака до мога брата, он је старији од мене, па ће те боље и насвјетовати” (бр. 1).

У бајци „Како је сиромас постао везир” (бр. 3) јунаков животињски помоћник је хрома сврака која сваки пут затекне јунака како бежи пред немогућим задатком, затим, пре него што му да савет, затражи од њега да прво оде кући и претуче жену, из освете што јој је пребила ногу:

Кад се је код куће опростио, пође да бјежи једнијем сокаком, док га неко зовну: „Хеј, побратиме! Куда ћеш?” Он се обазре, али за њим никога нема, само она његова хрома сврака стоји на плоту. Видећи да нема никога, пође даље, али га сврака опет викне. Он се сад врати, па јој исприча све, а она, да би се осветила оној својој газдарици што јој је пребила ногу, наговори човјека да најприје оде па да добро истуче жену, па онда да иде у шуму и гдје она крекне, да ће на оном дрвету бити гнијездо и у њему тица, па нека је ухвати и однесе цару (бр. 3).

Прва и друга приповетка се завршавају финалном формулом: „Ако је жив, и данас му је добро” (бр. 1); „Ако су живи, и данас им је добро” (бр. 2). На нивоу лексике оријентализама нема у већој мери него што је то уобичајено за народни језик („цабе”, „кутарисати”, „сач”, „харач” – бр. 1, „бегенисати”, „ђогат” – бр. 3), али у приповеци о Ђели, који је јунак карактеристичан за оријенталне бајке, главни јунак се другим ликовима обраћа на турском: нпр. „Темиз балукчи, темиз балук сатар” или „Селам алећ, ја бетер”, што, осим што доприноси посебном колориту³⁰⁴, може и посредно рефлектовати текстуру приповедања, заједно уз живе дијалоге међу јунацима и повремене узвике попут „Еле, пошто је ухватио рибу, однесе је опет царевој кћери...”, „Шуњ, оте ми из уста!”, „Шуњ, и ја сам погодио”, „Богме, синко, ја ти не могу помоћи...” (бр. 1); Хеј побратиме! Куда ћеш?”, „Деде ти то одмах сам прави...”, „Е па лако ћемо ми за то...”, „Вала сам се ја свашта науживао...” (бр. 2). Осим сличности на плану мотива, композиције и ликова, у првој и трећој приповеци, које потичу од истог приповедача, могу се приметити и језичке сличности: нпр. обе приповетке почињу формулом „Оно био један...”; користе се неуобичајене именице у женском роду – „парица” у значењу женског дела пара, „дивица” у значењу женског дива; користе се прилози којима се интензивира приповедачка динамика – „бржебоље”, „поштопото” итд.

За приповетку „Три чуда” (бр. 2) Чајкановић бележи у напомени: „У средњем веку била је јако популарна легенда о пустињаку који показује човеку што је к њему дошао три чуда”, додајући да су овакве параболе честе и у легендама о Светом Арсенију (1999: 546). Овде младић не долази код мудраца, већ креће да пронађе девојку у коју се заљубио у сну. Након ове визије, младић ће на путу до ње видети три догађаја која не разуме. Догађаји нису чуда у хришћанском смислу, већ животне мудрости, које ће му девојчин отац протумачити пре него што му да њену руку:

Оно што човјек диже камен, па га не може дигнути док не натрпа још малог камења, значи да човјек не може учинити одмах велики гријех док не учини најприје мали гријех. Оно што си видио да људи посију жито, па га одмах запале пошто буде зрело, значи добра дјела: човјек чини много добра, али на крају се догоди да нешто погријеш, па му све оде забадава. Оно, што си видио овце и силне људе, значи свијет: неко умире, неко се рађа, неко постаје богат, а неко сиромашан, и то тако траје увијек” (бр. 2).

Приповетке Јована Зорића одликује жива нарација, једноставне реченице, показне заменице са референтном функцијом (приповедач, када говори о јунацима, употребљава заменице „овај” или „онај”). Јасноћа израза и динамичност приповедања заједно са тематско-мотивским склопом одговарали су Чајкановићевим критеријумима, који је све три приповетке објавио скоро без икаквих измена. Није познато да ли је приповетке сакупљач наменио Академији као што је његов рођак претпоставио, али у тематско-мотивском смислу свакако чине занимљив материјал који се уклапао у концепцију пројекта, а на месту су и цитиране примедбе Јеленке Пандуревић о грађи (и њеном („пропратном материјалу”) као сведочанству једног времена и токовима сакупљања и објављивања народних умотворина.

³⁰⁴ Осим тога, приповетка је смештена у Стамбол, где јунак излази насред града да нуди рибицу коју је ухватио, док султанија посматра с прозора.

*

1. *Ђело царев зет*. Ђело тражи царевој кћери да му покаже своје белеге у замену за необичну рибицу коју је уловио. Цар разгласи да даје руку своје кћери ономе ко погоди њене белеге. Кад Ђело погоди, везир му зада три задатка не би ли га се отарасио – да донесе дивовско млеко, камен са главе од дива и харач из одметнуте земље. Када испуни задатке, добије руку царево кћери. **AaTh 850 + 531 + 513** (Ч 75)
2. *Три чуда*. Младић крене да тражи девојку коју је уснио и на путу види три догађаја која не разуме. Заноћи у некој кући и тамо нађе девојку. Њен отац му протумачи догађаје које је видео и да му њену руку (људи сеју жито, па запале – човек чини добро, али на крају погрешно). Слично типу **AaTh 875D** (Ч 169)
3. *Како је сиромаш постао везир*. Човек имао злу жену и свраку. Нађе птицу у шуми, везир је купи да је да цару. Затим наговара цара да му зада низ тешких задатака (да нађе парњака те птице, велику птицу која ће носити кавез, девојку која је направила кавез итд.) Уз помоћ свраке изврши задатке и заузме везирово место када овај погине покушавајући да га убије. Слично типу **AaTh 531** (Ч 38)

2.28.Збирке Крсте Божовића, бр. 221 и 234

Свој радни век учитељ Крста Божовић (Грашевци ? – Крушевац 1936) провео је у Крушевачкој жупи. Учитељску школу завршио је у Александровцу 1882, а као учитељ у Великој Врбници, одакле је слао приповетке, радио је од 1886. године. Био је члан радикалне странке (Симоновић 2001: 31). Српској краљевској академији послао је 24 збирке у периоду 1911. до 1930. године. Сакупљао је епске песме (збирке бр. 197, 226, 249, 298), обичаје (295, 310), народне приче (210³⁰⁵, 221, 234), пословице (310/2), изреке (322), једноставне облике (200/б), разне „масне” умотворине (200/г), етнографску грађу (200/г, 302) итд. Скоро сва грађа прикупљена је у Крушевачкој жупи и њеној околини.

Веселин Чајкановић, који је свега неколико приповедака објавио у *Српском етнографском зборнику*, није нарочито високо вредновао Божовићеве збирке приповедака, оцењујући приповетке као непотпуне, нејасне, са доста понављања и препричавања (1999: 474). Мали део Божовићеве грађе (заједно са грађом других сакупљача) објавио је Илија Николић у часопису *Расковник*, под насловом „Еротске народне умотворине из Етнографске збирке Архива САНУ” (1991: 35–65), док је једна приповетка из збирке АСАНУ–ЕЗ–210 објављена у *Расковнику* под насловом „Прича о судбини” (Божовић 1988: 26). Божовићеве збирке приповедака веома су обимне, односно броје по неколико стотина записа, који су углавном кратки, бележени једноставним књижевним језиком. Владимир Бован слично описује приповетке које је Божовић забележио на Косову, где је боравио од 1912, „након ослобођења ових крајева од Турске”. Бован оцењује да су приповетке „махом анегдотског карактера” и да „нису записане у руху говора приповедача, већ књижевним језиком” (1987: 127). Сам Божовић тврдио је другачије – поводом песама које послао, напомиње да ништа није исправљао јер сматра „да Академија, као општа ризница народнога умног блага, треба да прима и чува сировину, онакав материјал, какав се чује

³⁰⁵ Збирка АСАНУ–ЕЗ–210 неће бити обрађена због тога што се у тренутку рашчитавања грађе налазила на репарацији.

из уста самога народа”³⁰⁶. Преписка Крсте Божовића са Академијом³⁰⁷ обимна је и открива различите аспекте сарадње сакупљача са овом институцијом. У истом писму, послатом 5. 10. 1911. године Божовић тражи „упутства за прикупљање и прибирање народних умотворина”.³⁰⁸³⁰⁹ У писму послатом 16. 11. 1911. Божовић пише да му је криво што је његов труд неадекватно („слабо”) новчано награђен.³¹⁰ Ово је прво у низу писама у којима ће тражити накнаду за свој рад. У писму од 20. 9. 1913. Божовић тражи да му се изда што већи део укупног хонорара због тога што има ђака који се школује у Бечу у пољопривредној школи.³¹¹ Неколико недеља касније (6. 10. 1913) поново захтева да му исплати новац јер је „доведен у тешке новчане прилике, нарочито за издржавање детета”, сина који се школује у Бечу.³¹² Слично је било и 1. 4. 1921. године, када је послао 300 приповедака и поново тражио да му се исплати новац јер има сина на школовању у Бечу. „У Бечу имам сина на школовању и сâм га издржавам, те сам у тегоби. С тога молим, да ми се за овај рад даде што скорија и што већа привремена награда”.³¹³ Два месеца касније (15. 6. 1921) поново је послао 300 приповедака и тражио новчану накнаду: „Молим, да ми се изда што већа привремена награда, пошто међу причама има веома важних и потпуно оригиналних”. Као други разлог наводи да је „прибирање и уређивање овога материјала врло теретно, дангубно и скопчано са великим трошковима, особито на садашњој општој скупости”³¹⁴. Наредне године поново је слао упит за привремену награду (7. 1. 1922).³¹⁵ С једне стране, Божовићеви захтеви да му се исплати новац за рад који је послао потпуно су оправдани, међутим отварају питање могућег увећавања грађе управо ради стицања материјалне добити. Такав став према Божовићевом раду имао је Тихомир Ђорђевић, који је у реферату из новембра 1921. оценио да су збирке бр. 251 и 253 без вредности и да је сакупљачу било примарно да дође до новца. Ђорђевић не оптужује Божовића да је материјал преписивао, односно фалсификовао, већ сматра да је записивао све што се у народу прича да би рукопис био што обимнији. Осим осуђивања неселективности приликом прикупљања материјала, Ђорђевић је такође оценио да би се опсцена садржина морала „издвојити”. Сумњао је и у порекло грађе – „очигледно је да нису све из Жупе”, а негативно је оценио и сакупљачев стил: „писање је сасвим некњижевно”. Коначни закључак гласио је да Академија не би ништа изгубила ни да их врати ни да их задржи.

Друга оцена (10. 2. 1927) Божовићевог рада, без потписа и напомене о којој збирци је реч, потпуно је другачија, тј. супротна. Сакупљачево неселективно слање грађе тумачи се као одлично познавање народног живота, а радови које је слао оцењени су као веома добри. Према мишљењу рецензента сакупљач је показао разумевање и велику љубав према народу, док се његов стил оцењује као веома писмен. Због тога је сакупљач заслужио да му се не само исплати хонорар већ и додели помоћ. Јован Ердџановић препоручио (14. 5. 1928) је да се Божовићу исплати највиши хонорар, јер се „цео рад састоји из ситних елемената, које је писац морао дуги низ година брижљиво прикупљати”.³¹⁶

³⁰⁶ АСАНУ–Е3–375–6–1

³⁰⁷ АСАНУ–Е3–375–6

³⁰⁸ АСАНУ–Е3–375–6–2

³⁰⁹ Сва подвучена места и цензурисана пренета су из изворника.

³¹⁰ АСАНУ–Е3–375–6–3

³¹¹ АСАНУ–Е3–375–6–5

³¹² АСАНУ–Е3–375–6–6

³¹³ АСАНУ–Е3–375–6–9

³¹⁴ АСАНУ–Е3–375–6–10

³¹⁵ АСАНУ–Е3–375–6–12

³¹⁶ АСАНУ–Е3–375–6–34

Неспоразуми у вези са исплатом хонорара, захтеви да се добије одговор и новчана накнада показују да услови сарадње између Академије и сакупљача нису били јасно дефинисани. У једном писму Божовић пише: „Мени је једном тамо лично речено, да се радови награђују по 50–60 дин. од штампана табака”.³¹⁷ Сарадња са Академијом остваривала се путем личних контаката. Исти је случај и са инструкцијама за прикупљање приповедака, које сакупљачи, као што је већ истакнуто, нису добили од Академије. Посебан проблем представљале су „масне” приповетке, јер сарадници (нпр. Јован Воркапић³¹⁸). нису били сигурни требали уопште да их сакупљају. Божовић је у првом писму (16. 11. 1911.) послао упит треба ли сакупљати „масне” приче јер у њима има „јакe духовитости и досетљивости”: „Прима ли и њих Академија? Ако прима, пошто их награђује од штампана табака?”³¹⁹ Чини се да одговор на питање није добио, с обзиром на то да је више од деценије касније (26. 4. 1923 и 10. 7. 192) писао Академији да се боји да ће грађа („масне” пословице, изреке и загонетке) пропасти само зато што је садржај „безобразан”, а он је као приватно лице не може штампати.³²⁰ Аутентичност грађе наглашава пишући у два наврата (26. 4. и 10. 7. 1923) да је четрдесет година као наставник на селу сакупљао из уста народних.

Прва збирка приповедака коју је послао Академији (1911) носи наслов *Омање народне приче* (АСАНУ–ЕЗ–210). Састоји од 800 записа, али је збирка у време писања овог рада била на рестаурацији. Збирка *Народне приче, онајвише из Жупе, у округу Крушевачком* (АСАНУ–ЕЗ–221) послата је 1. септембра 1913. године из Велике Врбнице, као допуна претходној збирци, и састоји се од 499 приповедака. Тихомир Ђорђевић у извештају о збиркама 251 и 253³²¹ наводи да грађу чине „историјске и савремене анегдоте”, а Бован такође одређује Божовића као сакупљача приповедака „анегдотског карактера”. Сам Божовић своје приче одређује као „омање” (АСАНУ–ЕЗ–210). У литератури о фолклорној анегдоти као жанру обично се истиче њен локални карактер и везаност за историјске личности. На тематском плану шаљива прича је уопштенија, док је анегдота „изразито исторична, конкретизована и локализована”; деконкретизацијом јунака и временско-просторних одредница анегдота прераста у шаљиву причу (Златковић 2007: 16–17). Снежана Самарџија као дистинктивне особине анегдоте у односу на шаљиву причу истиче одређеност времена, простора и јунака, као и веродостојност догађаја, која проистиче из позиције приповедача, најчешће сведока догађаја (2011: 245). Оно што Божовићеве записе приближава анегдоти је пре свега шаљиви карактер, краткоћа, згуснутост и рудиментарност приповедања. Међутим, његове записе тешко је жанровски дефинисати јер се у њима огледа склоност анегдоте (која не мора имати хумористички карактер) да се приближава шаљивој приповеци, па чак и причи из живота. Нада Милошевић-Ђорђевић наглашава да је за кратке шаљиве приче веома тешко успоставити уједначена мерила класификације (1988: 586), те да подразумева низ флексибилних облика од игре речима до инсценације. Видо Латковић у класификацији народне прозе од хумористичких наратива наводи хумористичку новелу и шаљиву причу, док анегдоту назива ратничко-патријархалном анегдотом, те је везује за једну културну зону (1987); Перо Слијепчевић истиче везу анегдоте и драме (1929). У Арне–Томпсоновом индексу приповедних типова шаљива прича и анегдота чине заједничку категорију, као и код Ане Лене-Сикале (заједно са пародијом бајке), која следи традицију финског архива (Siikala 1990). Код Андрејева постоји само категорија анегдоте. Јолес је није уврстио међу једноставне облике, као ни Фон Сидов међу

³¹⁷ АСАНУ–ЕЗ–375–6–3

³¹⁸ АСАНУ–ЕЗ–375–13

³¹⁹ АСАНУ–ЕЗ–375–6–3

³²⁰ АСАНУ–ЕЗ–375–6–19

³²¹ Ово је заправо збирка АСАНУ–ЕЗ–234, која је раније била заведена под бројем 253. Под бројем 253 наводи је и Чајкановић (1999: 474).

категорије усмене прозе. С друге стране, код Јолеса постоји категорија вица, чије је схватање знатно шире од уобичајеног (Zol 1978), док Фон Сидов помиње јокуларну као једну од функција наратива (Von Sydow 1948: 108–110). „На структурно-композиционом плану, анегдота је, у односу на краћу шаљиву причу, знатно наративно редукованија и сажетија. У њој се саопштава само најнужније, без фабулирања, дигресија и коментара. Крај анегдоте је одсечан, јер је на њему и тежиште приповедања” (Златковић 2007: 15). У једној енциклопедији фолклора такође се истиче немогућност раздвајања анегдоте од сродних жанрова, везаност за особе из јавног живота или друштвене групе, као и да се обично завршавају поентом (Green 1997: 17–18), док се у другој (ЕМ) истиче веза са познатим личностима, блискост са другим жанровима (посебно шванком), једноепизодичност, дијалогска форма, поента (ЕМ 1977: 528–541). У приповеткама које је записао Крста Божовић „поента” често изостаје. У *Речнику књижевних термина* анегдота је „sasvim kratka priča, često šaljivog, frivolog ili satiričnog karaktera, sa duhovitom poentom” (RKT 1991: 28), док Димитрије Вученов предлаже да се анегдотом назову „сасвим кратке усмене приче” (1976: 8), у којима се предност даје догађају или ситуацији у односу на личност (Исто: 7). Божовићеве записе су кратки и имају локалну црту, која не проистиче из тога што говоре о конкретним људима и догађајима, већ скицирају шаљиве догађаје из свакодневног живота, који углавном нису достигли ниво универзалности шаљиве приповетке. Нпр. описује се како се у време Великог поста мештани подсмевају комшији који са попом скупља јаја (бр. 13).

Свети поп водицу по селу у В. Посте, и, по обичају, даје му се у сваком дому по 2–5 јаја (стид је за домаћина, да се даде само једно). Уз попа иде обично његов слуга или клисар и носи у котарици сакупљена јаја. Кад се они не десе, онда котарицу са јајима носи по који сељак од парохијана, и то нерадо, јер га после другови узму за подсмех: „Чујте, људи, овај носио попу јајца” (у преносном смислу значи: носио попу м.да), те се дотични збиља љути.

Овде и нема правог догађаја, већ се описују смешне ситуације, као и у нпр. бр. 8 – човек рекао „наздравље” другом, који је излазио из нужника; овај му узвратио са „извол’те” и бр. 9 – Грујица поздравио Новака преко Марка, овај узвратио поздрав на исти начин или бр. 126 – професор обећао жени да више неће заборављати ствари, а на железничкој станици му остао кишобран. Понекад догађај постоји, али је недовољно занимљив или смешан и у том смислу недовољно је адекватан као приповедни материјал, што уз Божовићев недостатак талената за стилизацију ствара утисак да сакупљач није извршио селекцију грађе, већ да је заиста записивао све што је чуо, као што је Тихомир Ђорђевић приметио:

Два се човека опкладе у осам лепиња, да један за читав сахат без одморка мрда кажипрстом. Дотични започне посао, а ради контроле били су присутни неки људи и противник, који се је кладио. Кад овај опази, да је златан део времена протекао у мрдању, побоји се да не изгуби, па ступи у неки разговор са дружином. Онај што мрда, заборави се, послушне шта се говори, престане са мрдањем и – изгуби опкладу. Није било претходне угодбе, да не сме нико ништа говорити, док онај мрда прстом (277).

Међу оваквим записима којима недостаје права „поента”, „-поука” или „смисао” често се као актери јављају деца. Сакупљач бележи да је дете добило батине јер није затворило чеп на бурету (34), како доктор није знао шта је детету, којем је било лакше након што се распасало (177); како је дете умрло јер су га људи вукли да га спасу од змије (256); змија је ушла детету у колевку (262); орао је однео дете које је мајка купала напољу када је она морала да уђе у кућу (275); дете је јурило мачку да је запали (258). Иако нису сви од ових наратива шаљиви, они јесу у вези са представама о детету у хумористичкој приповеци, које, осим што се надлагује и надмудрује са старијима (најчешће односећи победу), може имати и инфериоран, али чешће пасиван статус, тј. приказује се као неразумно и несвесно ситуације у којој се налази. Уједно су неки од ових мотива чести у фолклору.

Понегде акценат није на догађају, већ на реакцији на догађај, обично задиркивању (бр. 10 – задиркивање попа којег је шутнуло ждребе, 11 – задиркивање попа који продаје кобилу, 13 – задиркивање парохијана који попу носи корпу са јајима). Комички ефекат умањује сакупљачева потреба да истакне поенту објашњењем у загради.

Храмље поп полако путем. Сретне га неки досетљивко, па пита: „Што храмаш, попе?” – „Ама ударило ме ждребе” – тврди поп, а шалвивко додаје: „ударило те, но шта, И по себи се зна, да свако дете брани своју мајку”. (Значи хтео си да ј...ш кобилу, а ждребе није дало) (бр. 10).

У том се заборави па рекне: „Куку мени мој човече, таман дотера до јаја, па умре” (значи, таман доживе до Ускрса, кад се једу јаја, па умре). (бр. 19).

У једном од записа Божовић бележи да је забринута жена рекла да јој не преостаје ништа осим да скочи „с вира у брег”, уместо „с брега у вир” (бр. 12), док у другом бележи анегдоте о учитељу крушевачке гимназије којем су се сви подсмевали јер користи неразумљиве речи и појмове (434): „Један општински писар питао тог професора, што је дошао, а он вели: ’дошао сам да скицирам земљиште; а ћата ће му: ’аа! Тако што. Ја бих вам саветовао, да одмах идете одавде, јер наш пандур, Радован, има наредбу, да хвата скитнице, само ако их нађе”’. Честа тема су и непријатне ситуације. У запису под насловом „На екскурзији” (бр. 449) приповеда се да је наставник хтео да јагодама изненади колегиницу у коју је био заљубљен, а ђак му подметнуо измет; бр. 399 говори о учитељици која је тражила премештај јер се осрамотила пред ученицима, јер је, испуштајући гасове, рекла да то „пева цревка”; 137 говори о човеку који је напустио село од срамоте зато што је орао однео кокошку са пилићима док их је чувао, а теле погинуло („Доцније причао, како су га те недаће отерале да буде – срећан човек, богат и виђен мајстор у вароши”). Сакупљач бележи и како је човек у механи испричао да су му се гуске случајно напиле и сутрадан вратиле трезне (377), а затим коментарише да му је већина слушалаца поверовала, дајући наговештај контекста приповедања. Овакви примери рефлектују локални карактер збирке, јер се посредно може закључити да је реч о причама које имају основу у стварности (нпр. анегдотама из школског живота које је сакупљач могао чути у средини у којој је радио), односно о ексцесима који се препричавају у локалној заједници. Међутим, секундарна текстуализација Божовићевих записа изоставља конкретне информације о локалним спадалима и усмерава фокус на оно што се догодило или оно што је неко рекао. Приповетке су записане као да преносе истините смешне догађаје, али је приликом преласка наратива у писану форму дошло до њиховог уопштавања. Јунаци ових наратива одређени су као „шалвивко”, „неки шалвивција”, „неки ђаволан” и сл., док ће само повремено бити поменуто да је приповедач (именован као неки Ера) мислио да ће одбегла кобила проћи поред поп Маркове куће (16); да се догађај десио у селу Каљин у Старој Србији, али ће се актери именовати као Србин и Турчин (29); како је „Неки поп Гаја био (...) добро познат у околини са своје тупавости и неспретности” (87); како је „Пандур Јоксим ручао код механције, Грка” (124); „Стеван, трговац, био је познат у вароши, као ’Стеван Шашави”” (403) или како је „Неки надрикњига, поп Стеван Јањушевић, био на извесној парохији у ужичком крају” (394). Наративи су с једне стране недовољно развијени и универзални да би се класификовали као шалвиве приче, а са друге недовољно конкретизовани да би се одредили као анегдоте. Због тога се оне не могу одредити као анегдоте у ужем смислу, али се може приметити њихов „анегдотски карактер”, који су истакли проучаваоци који су имали увид у ову грађу. Још један жанр, близак анегдоти, којем су ове приповетке блиске јесу причања из живота, чије се одлике назире у концепцији збирке, односно бележењу „свега” што људи причају, услед сакупљачеве тежње да да предност фикционалност у односу на документарност (в. Воšković-Stulli 1985).

Код Божовића се могу наћи шалвиве приче из школског живота (1, 2, 3, 7, 323, 324, 325, 362, 363, 402, 416, 417, 439, 449), у којима се једнако исмевају сви учесници образовног система

– ученици подмећу учитељу измет, учитељ подмеће надзорнику ричинус, надзорници и ученици се разоткривају као необразовани, а учитељи као подмитљиви. Приче из војничког живота (14, 53, 66, 192, 223, 353, 354, 361, 426, 474, 483) обично описују војнике као похотљиве (што је уобичајено за еротски фолклор), а њихове надређене као строге. Фолклор о догађајима из школског живота чешће је скатолошког карактера, док су приче о војницима обично еротске. Обе групе наратива одликују се већ наведеним особинама, као што су сажетост и наговештај локалних догађаја, које их приближавају анегдотама.

Највећи број записа Крсте Божовића није могуће класификовати према АaTh индексу. Већина наратива, осим што нису довољно развијени ни структурирани, такође, као што је већ поменуто, нису ни довољно универзални, док други разлог некомпатибилности са индексом лежи у томе што велики број записа спада у домен еротског фолклора, који индекс не препознаје. Опсцене, скаредне, ласцивне приче у Божовићевој збирци заснивају се на сексуалним алузијама, преварама супружника, ухваћеним љубавницима, изнуђивањем полног односа на превару, али и на инцесту (36, 68, 118, 307), содомији (17, 55, 107, 239, 457, 476), зоофилији (12, 16, 60, 117, 120). Хумор се углавном базира на комедији ситуације (муж жени држи свећу док га вара) или нескладу између друштвене улоге (попа, снајке, свекра) и понашања. Када жена даје полни орган на поклон манастиру јер нема ништа друго, критикује се узимање од сиромашних, раскалашност црквених лица и пародира се благослов због примљеног дара, уз констатацију да је Бог задовољан овим даривањем, односно тиме што ће калуђер општити са парохијанком: „ништа друго немам да дам, мањ пола п..ке, ако се прима”. „Може, ваистину може. Богу и свецима мио је свачији поклон” (бр. 62). Опсцене приповетке углавном демаскирају социјалне и породичне односе, тј. односе моћи и потчињености. У њима се слуга свети газди или сељак представницима власти или виших слојева (115, 120, 401). У једној причи ђак се свети калуђеру:

Калуђер ишао по писанији заједно са новим, још невичним манастирским ђаком. На једном конаку окупи он ђака, да се ј...у узајамно; но ђак одсудно одбије. Мало помало увери га калуђер, како то треба да буде, како је он тако радио и са другим манастирским ђацима и како би га он иначе истерао из манастира. Так попусти и калуђер га од...бе, па рекне; „хајде сад ти мене”; но ђак није хтео. Тако се то понављало много пута (55).

Преувеличава се обично женина сексуална жеља, док приповедака о преувеличавању полних органа и о потрази за невином невестом, које Душан Иванић помиње као омиљене у интернационалном фонду опсцених шаловитих приповедака (Ivanić 1984: 430), скоро да и нема. Ретко се описује тело или делови тела. У једној човек вара бабу којој није до живота да ће умрети ако општи с њим, док у исто време краде попу кола и коња. Акцент је на вештој двострукој превари, а сексуални чин се користи као метафора за насамаривање попа:

„Имао сам три жене по реду, па су све помрле, јер имам велику ’ону работу’, та кад им приступим, такнем их чак до срца, те одмах умиру”. Баба на то рекне: „па такни, шинко, и мене; не би ли свршила са овим мучним животом”! Вратоња је обали; стане вршити обљубу, а баба, кад се распали, викне: „Ха, ха! Тако, тако! Такни у срце, такни”! Чувши то поп са стране повиче: „Бог ме, баба, није он тебе такоа у срце; но у пи...у; а у срце такоа је мене, пошто ми узе и кола и коња”! (89).

Догађај у шаловитој еротској причи може изостати, а хумор се заснива на алузивном коментару: „Гурну ми га учитељ” (3); жена жали што јој је муж умро пред Ускрс јер је таман „дотерао до јаја” (19); „Испала јој бритва” (194) – зет јој рекао да пази да јој не испадне нешто друго; „Двосмислено нарицање за мужем” (201) – човек ископао две велике рупе да их пуни шљивама, па умро, а жена нарицала што нема више ко да пуни рупе; „Непажљива гошћа” (326) – рекла гостионичару да каже оном свом „у гаћама” да је не дира, а мислила је на слугу; „Непажљива механџија” (327) – рекла да јој се од свих мајмуна највише допада онај у гаћама (један је имао црвене панталоне).

Пренос значења некад се проширује на целу приповетку, која се моделује као алегоријско казивање о полном односу (328). Хумор може да се базира и на имитацији говора неког краја, као у приповеци „Обљубио Црногорку, заручницу” (113): „Доцније се она озбиљно тужи свекру: ’ја сједох мусту краву, а он држаше телаћа, па угледа пицаћа; пусти телаћа и ухвати грдну мене. Ћа ја да не дам, ћа он да ућера, ћа ја да не дам, ћа он да ућера, и – ућера Ера, пасја вјера овсенгаћа”’. Предмет исмевања могу бити и неправилни акценти: „У околини планине Космаја људи отежу многе речи, где не би требало; као жéна, вóда, дúкат, кóњи и др. а суседи Рудничани говоре то правилно и лепо” (381). Посебно је драгоцен коментар сакупљача о начину извођења шаљиве приповетке о мужу који се правио да је мртав да би видео шта ће жена учинити: „Поп само мрдне главом а у себи помисли: ’сумњива смрт’. Зато је при опелу овако чинио: ’њ, њ, њ, њ (сељак тако представља попов глас при читању)...” (165). У приповеци бр. 355 свастика пева „зет кмееет, наш зет кмет”, а у загради стоји објашњење „као: Кукуница, Иван Дан...”. Божовић бележи и две скардне песмице. Прва почиње алузивним описом сексуалне жеље, а завршава се директним исказивањем: „Зна Нера, шта ће Шера, / Али Нера врда око брда; / Нећеш, Шеро, нећеш! / А Шера се гребе, / Хоће да ј...е.” (110). Друга песма је подругљивог карактера:

У планинским крајевима има случајева, где женска чељад, седећи крај ватре, подигну предњу полу хаљина толико, да им се са противне стране огњишта рахат види п.ка. покаткада се пређе толико у немарност, да дотична зна, како то гледају друга чељад, па – ништа. Такав немар и ружан обичај народ исмева овако:

„Греј се п.ко, нема нико,
Само свекар и свекрва,
И Милојко и Радојко,
И Милисав и Радисав (220)”!

С једне стране ова песмица открива морал еротског фолклора – његова улога није само унижавање, демаскирање социјалних улога, слављење култа плодности, чиста сексуализација или профанизација, већ може имати васпитни карактер и указивати на неприхватљиве моделе понашања, односно осуђивати их, те има корективну функцију. Чињеница да се овакви поступци приписују „планинцима”, заједно уз друге приповетке у збирци који их описују као глупе, још једном указује на локалне црте приповедања.

Често је цео наратив препричан у наслову или је у њему садржана поента, обрт или објашњење. Хумор се некад заснива на игри речима. На сличан механизам комичког ефекта ослања се и бр. 35: човек је рекао да је појео „попушљиве” уместо „попу шљиве” и бр. 380 – поп благословио „питије”, а човек мислио да поп зна да је жена од њега сакрила пихтије. У запису „Ђура из Боотије” (27) девојка на питање „Ко је?” добија одговор „Ђура избоо ти је”. Другачијим писањем/акцентовањем духовите реплике открива се њена еротска конотација. С обзиром на то да је реч о питању и смешном одговору, овај запис могао би се жанровски одредити као питалица. Запис бр. 28. о детету које даје паметне одговоре на питања такође је жанровски сродан питалицама. Најочигледнији је пример „Најмања гостионица”: „Запита човек човека, која је то најмања гостионица на свету. Питани се дуго домишљао и мучио, али није могао погодити, па ће упитати: ’шта је то?’ – ’То је п.ка јер у њу ни у ком случају не може стати више него један к...ац. Чак мора изостати и пртљаг на пољу, ако га је гост донео”’. На сличне механизме ослањају се бр. 167 у којем зет поставља ташти ласцивно питање и добија одговарајући одговор; „Баба насадила капетана” (390); „Доскочила војводи” (176) – питао младу жену кад је служио ракију на свадби „а имаше ли ти, Цвето, двије”; она одговорила: „ја имам једну; а попила сам две ракије”; „Насадио окружног начелника” (403) – одговорио начелнику да га зову Шашави зато што код њега у дућан

долазе шашави људи. Овакве наративе сакупљач углавном маркира глаголом „натоварити” или „насадити” у наслову. Душан Иванић сматра да је оваква врста комике „elementarna sublimacija seksualnosti i erosa, verbalno očitovanje i zadovoljenje agresivnosti” (Ivanić 1984: 435).

Многобројне су приче у којима се у полни однос се ступа под разним, често бесмисленим изговорима у које друга страна верује: човек обећава баби да ће умрети након сношаја (89), жени да ће јој помоћи да ухвати рој пчела (90), поп тера ђавола из жене (119), Бугарин баја Бугарки (143), војник носи са собом свице јер је царици обећао да ће летети варнице (199), сношај као лечење болести, уједа змије и сл. (226, 359, 405, 406). У оваквим наративима друга страна може бити жртва обмане, али може и да глуми наивност. Жене и девојке нису представљене као невине и неискусне, већ као једнако похотне као мушкарци, те се приповеда да нису пристале да им се олакшају порођајне муке под условом да имају сношај једном годишње (433), како варају мужеве у њиховом присуству (14, 451, 452, 453), како су жену заплашили смрћу да би била мање разуздана (455), како су се у кући истовремено нашла три љубавника (51), како уцењују слуге (357, 358, 359). Интернационални тип о жени која мужа прави лудим бацивши рибе у њиву да их изоре овде је мотивисан њеним планом да га пошаље у лудницу како би могла да живи са љубавником:

При самом читању молитве у цркви, жена на прозор од цркве подигне рибу, коју угледа само муж, па повиче: „шта је вама, људи, нисам ја луд; ено је риба”! Али у тај мах жена спусти рибу са прозора, те је остали не угледају. Сад још више дођу до убеђења, да је у муж одиста ушао нечастиви – да је полудео, те га сви стану тући у главу песницама, докле га смире (37).

Обично се приче у којима је жена прељубница завршавају осветом превареног мужа, нпр. 114 о човеку који је сазнао да га жена вара са слугом, па је ошурио или 116, под насловом „Поп у бачви” – жена сакрила љубавника у бачву, муж сипао врелу воду и брашно, па је продао на вашару. Еротске приче могу бити у функцији разоткривања социјалне и економске стварности: нпр. бр. 444, „Богаташ сиромашу ј...ао жену” – сиромаш му дозволио у замену за жито и новац, док у бр. 494 муж бије жену да би заједно „измамили” ручак од богаташа. Осим прича о похотним поповима, обљубама и прељубама, збирка садржи и примере скатолошког фолклора, са мотивима љубљења задњице, испуштања гасова, мокрења и дефекације (38, 109, 129, 125, 140, 159, 197, 198, 399, 416, 419, 431, 449). Шваба подмеће Ери ричинус како би га омео у кошењу њиве и добио опкладу, али Ера успева да ситуацију преокрене у своју корист и добије власништво над Швабиним земљиштем:

Ера ишао „на поље” неколико пута; увиди, да изостаје у послу, па се досети јаду – скине гаће, па је даље косио голокур и ср.о онако узгред, косећи, кад је потреба била. Види Шваба, да му је доскочено, па се дуго гужвио, мислећи, шта ће и како ће. Најпосле рекне: „Еро, ти мени се..ш ливаду; а овај се, и не гледајући га, опсече: „што се то тебе тиче? – Ако се...м, ја моју ливаду се..м” (125).

Од анегдота о у ужем смислу (о Љубомиру Ненадовићу – 5, 6, 370, 412, о Ђури Јакшићу и Драгомиру Брзаку – 331, о Радоју Домановићу – 379, о бугарском краљу Фердинанду – 180, о Марији Терезији – 200), по бројности се издвајају приче о Милошу и Михаилу Обреновићу.³²² С једне стране, увидом у жанровске особености збирке, може се приметити недостатак афинитета Божовићевих приповедача према жанровима који се граде око историјских личности (као што су нпр. културноисторијско предање и анегдота), те се присуство осам записа у којима је актер кнез Милош (и четири о његовом сину) може узети као симптоматично, јер сведочи о јачини култа Милошеве личности, као и читаве династије. С друге стране, највећи број ових анегдота само

³²² Одељак о анегдотама из овог поглавља у делимично измењеном облику објављен је у Младеновић Митровић 2020.

условно говори о Милошу – оне мање служе за представљање његовог лика, а више да га прикажу као персонификацију власти, док народ преузима функцију главног јунака у покушају пружања отпора и достизања слободе: Милош кажњава кршење забрана (423) и неиспуњавање наредби (364), али истовремено припадници народа пружају отпор диктатури кроз двосмислене поздраве, одговоре и радње (129, 190, 360), избегавање казне пуком срећом (376) или паметним одговором (23).

Кнез Милош поручи, да му дође неки сељак, који је био украо нешто, те овај дође. Ходајући по доклату угледа га кнез и позове на горњи бој. Сељак похита уз басмаке и у томе пр.. Милош примети, па упита: „Шта је то? – Ти прд..., бре“; на шта онај рекне: „страх пр..., господару“ (129).

Име кнеза Михаила везује се за четири записа, који су по својим особинама ближи карактеру целокупне збирке. У запису бр. 415. насловљеном „Протеривање Обреновића 1842 г.“ приповеда се како су црквени званичници говорили о Михаиловој развратности („зар је то човек и владар, кад даје по пуну капу дуката туђим женама, само да их придобије за обљубу?“), па су држали беседе против Обреновића – „Откарасмо волка (вука) Михаила“. Један од присутних људи упита владику – „шта ћемо чинити, ако се Дунав преледи, па се волк врати“, на шта сви прасну у смех. Две преостале анегдоте (бр. 441 и 499) управо су на пола пута између анегдотског казивања и еротског фолклора који доминира овом збирком, јер се у њима приповеда како је кнез на неким свечаностима тражио да чује масне поскочице, што је изазвало негодовање код женског света. Иако се на први поглед чини необичним присуство ових анегдота међу мноштвом прича о прељубама и блудним калуђерима, увид у саме текстове показује нам да оне у много мањој мери имају функцију исцртавања једног карактера, а да се више уклапају контекст карневалског духа, изражавања слободе, одупирања стегама и забранама, унижавања, рушења хијерархија и извртања улога. Као што је и иначе карактеристично за наративе о кнезу Милошу, оне су више део народно-смеховне културе него праве анегдоте о историјској личности, а то у још већој мери важи за приче о Михаилу, које у жанровском домену припадају еротском фолклору (више када је реч о материјалној и телесној сфери него ослобађању од страха и постизању једнакости) и чине највећи део ове збирке. Док се код Михаиловог лика развија само једна карактерна црта, а Милош представља оличење власти, у анегдотама о Љубомиру Ненадовићу може се приметити већа разноврсност мотива, иако их такође има само четири и непосредније су везане за њега самог (његове ставове, поступке, породичне односе итд.), те се говори о томе да је заволео миша, а жене из његове куће га убиле јер је чинио штету (5), како је породица водила спор око шуме, Љуба на суду рекао да имање није ни било њихово (6), како се ругао картацијама (370) и да није чудно што дивљи вепар трчи толико далеко за питомом свињом јер је он због љубави трчао чак у Хајделберг (412).

Приче које нису шаљивог карактера обично говоре о неким универзалним људским особинама или о људској природи, на пример, о томе како човек никад није потпуно задовољан (бр. 22) или како је пијанство најгори порок (40). У једном запису описује се како браћа не тугују за мртвим оцем, а поента се наглашава насловом и приповедачевим коментаром на крају приче:

18) Не маре за оца

Умро отац Иси и његову брату. Метнули мртва оца на кола па иду на гробље. Иса води волове, а брат тера. Оба ћуте – ни живи се не чују. У неко доба викне брат: „Кукај, Исо! Срамота је од света што не жалимо оца“! Ја, Бога ми не могу, пошто водим волове, него ти кукај“! – Исин брат одврати: па ни ја не могу да кукам, пошто терам волове“. Наравно. Тако је кад ниједан оца не жале од срца.

Божовић бележи и малобројне етнографске податке, обичаје и веровања, не диференцирајући их од приповедака: нпр. бележи да је обичај да прво пије домаћин остао из турског времена, када су се Турци плашили да их неко не отрује (142), како се момчадија шали у време месница (270) или да у време косидбе Арнаути носе пушку ако их неко изненада нападне (196).

196) Крвна освета

Зарад сталне свађе, погибије и крвне освете Арнаути живе на вечитој опрези и дању и ноћу. Куда се год макну на пут или на рад, оружани су до зуба. Овако је нарочито од Копаника па поред границе наше до Враћа. У време косидбе често се може видети, како Арнаутин рукама маше косом, а једном повлачи за собом низа страну запету, пуну отрагушу, да би могао убрзо пуцати, ако га откуда изненада нападне.

Прича о глупом планинцу који је „бегао од смонице” (205) локалног је карактера. Земљиште карактеристично за Жупу планинцу је било страно, те је хтео да побегне назад у своју „посну прљушу”. Чак је и опрао мотику да не „запати” смоницу. Његово незнање поставља се у контраст са савременим тренутком: „Сад је 1912 г. Свет се освестио. Чак се и жене смеју глупости онога планинца. Свак трчи на грабац, да купи које парче у оној смоници, ако има за продају”. Приповедач на шаливи наратив надовезује коментар о економској ситуацији, а затим наставља причом о Владичиној Бари (206), која чини „језгро” Жупе и представља „неисцрпно благо”, за које је нудио „у турско време један Турчин, бег, Србину за једнога зеленог ждребца и четири црвене козе; али се Србину чинило скупо! Сад исто земљиште вреди више од милијун динара! Приповедач овога додаје, да је у Владичиној Бари један класт давао понекад литру пшенице”. У оваквим коментарима види се сакупљачева тенденција да опише живот на селу у датом тренутку: „Страст картања шири се по многим селима. Нису ретки случаји, да карте носе: орачи, копачи, пластиоци и др радници, па на путу или на одморку играју играју по неку игру, а најчешће ’жандара’” (81).

Крста Божовић, као и други сакупљачи у то време, у збирку приповедака уврстио је и предања. За разлику од других збирки из овог периода, у којима преовлађују културноисторијска и етиолошка, овде је највећи број демонолошких предања о вампиру, караконцули, чуми, ђаволима и мртвацима. Караконцула је описана „као жена, само има необично дуге нокте на рукама и ногама; и може да се претвара у много које шта, као и ђаво” (168), док чума може бити разбарушена жена или било која домаћа животиња. „Празновера и страх овладају човеком у толикој мери, да често сумња и у своју домаћу животињу пред собом – бојећи се, да не буде чума” (170). Казна у демонолошким предањима сустиже због мајчине клетве (285), крађе од сирочета (286), негостопримљивости према мртвацима (289), одласка у воденицу упркос упозорењу да тамо обитава вампир (291), сумње у постојање Бога (312), покушаја да се убије демонско биће (315), узимања ђавољег злата (319), сечења ђавоље крушке (459), зидања на туђој земљи (462). Брак са демонским бићем такође је кобан (25, 340). С друге стране, случајан сусрет са демонским бићем често не доводи до лошег (смртог) исхода: човек се жени караконцулом (168), убија чуму која му бере виноград (169), браћа убијају караконцулу (292), човек на коњу бежи од ђавола и караконцуле (296), човека зајახала караконцула, па пустила (297, 303), воденичар убија караконцулу (302), воденичар краде ђаволу капу (304), вештицу кажњава кмет (310), момак убија вампира, односно грозницу (340). У једном запису мртваци долазе на конак код човека који их одбија: „Путници се наљуте и реку: ’вала кад ми ту не седосмо, нећеш ни ти’, и отиду. Сутрадан од оне куће није било ни помена, а чељад стоје на ледини надувана – мртва.” Код другог домаћина седе целу ноћ: Нису ништа вечерали, говорили ни спавали, само су целе ноћи седели. У седењу порасту им браде до појаса.” Наредне вечери одлазе у цркву, где поп умире од страха, иако није било интеракције са мртвацима: „Сутрадан уђе поп у цркву, угледа их онако брадате и страшне,

уплаши се и само се заустури натраг, па – умре”. Караконцула се често јавља у причама о животињама, са којима другује: дави мечку и ђавола који се тркају (300), вук и лисица је варају да се даве у реци, па јој помажу да се спаси (314), караконцула и вук пили воду на реци, па појели на ловца јер су мислили да је овца (461). Иако у једном од ових примера човек страда, оне се пре могу одредити као приче о животињама него као демонолошка предања. Када другује са ђаволима, караконцула је трапава, због чега гине, удавивши се у кречани (313), а исто се дешава и лисици која пада са дрвета (316).

313) Ђаволи удавили караконцулу

Путовали заједно два ђавола и караконцула. Кад дођу до једног потока, опкладе се, ко може да га прерипа. Оба ђавола прерипе, а караконцула падне у поток. Ђаволи јој се насмеју, помогну јој изаћи оданде, па сви оду некој кући, а пси их не опазе при уласку у двориште. Тек доцније залају, а они оду до неке кречане и ту преноће. У зору се опкладе, ко може прерипити кречану; ђаволи прерипе шале ради, а трапава караконцула брегне у кречану и удави се.

У овој збирци забележен је и један меморат – „Необјашњива појава” (323). Овај пример је веома значајан због тога што је највећи број предања у овом периоду бележен у форми фабулата.

„Милован Половац, из села Мрмоша, у близини Крушевца, око 1889. брао кукуруз, па примети, да долећу на бераче грудве и омање тикве. Сви берачи обрате пажњу, но узалуд, не сазнаду, откуда и ко баца (...) И после тога, за читаву годину и по мучили су га и пратили слични појави. Ево неколико појединости: 1) по кући и осталим зградама у дворишту падају комади од јабука, крушака, ораха и другог воћа; 2) из сандука под затвором изваде се паре, па се баце у собу у завежљају или се проспу и звекну (...) Једном позове два попа и учитеља (који су писцу ових редова лично причали), да читају у кући молитву. Кад су седели у соби, долети однекуда комад ћерамиде, и падне близу кола једнога попа; а потом тако исто падне грудва снега. За све време тих појава, није се видело ништа живо. После поповске молитве, појави су престали.”

Поједини записи који би се по садржини могли окарактерисати као предања, по форми су ближи анегдотама, односно шaljивим причама: караконцула, ђаво и вампир се кладили (294), Турци пуцали на човека, зрна само поиспадала (232), човек једно вече потукао вампире у воденици, друго ђаволе (233).

Један Србин био у великој омрази са Турцима. Непрестано су вребали прилику да га убију (...) При орању водила м је волоне ћерчица, па кад приђе на један крај њиве, ка трнику, дете писне: „јао тата, ено их Турци”! У тај мах плане неколико пушака као једна, и орач падне у забуну, не пустив ни гласа. И сам је држао да је погинуо (...) Орач се после распаше, а испод кошуље поиспадају турска зрна. „Није га хтело олово” (232).

Заједно са предањима о натприродним бићима, Божовић бележи и догађаје из сеоског живота, у којима се демистификују натприродна бића и разоткривају као чланови заједнице: нпр. „Направио попа чумом” (274) – о попу који је каменован на смрт јер га је слуга прерушио у чуму („Узалуд је поп викао: ’ја сам поп... Шта је вама људи?... Немојте, по Богу браћо’... Тек пошто погине, сазна се, да је била подвала.”) или „Како су постали Чумићи (село у Шумадији)” (479) – о момку који је општио са девојком прерушеном у чуму, па његову породицу и село прозвали Чумићи. У запису бр. 293 мађионичар на превару убеди девојку да се скине гола – мађионичарски трик изједначава се са магијом („Осотони девојку, па је, по њеном сопственом пристанку, свуче пред гледаоцима голу голцату, а она ништа није приметила”), док у 298 караконцула јаше пијанца који је прихватио вино од ђавола: „Пијана човека сретне ђаво на путу. И ако се једва држао на ногама, упита га, хоће ли пити још штогод. Кад рекне, да хоће, ђаво му пружи чутуру са вином”. „Страшни” догађаји у Божовићевој збирци често су стилизовани тако да у њима нема натприродних елемената: дете преминуло након што су га људи вукли да га спасу од змије (256), војник сипао детету млека у уста да истера змију која му је ушла у једњак (259), бугарски зидари беже од змија које хоће да уђу у њих (260), човек убијао секиром лопове (261), детету ушла змија у колевку

(262), косач одсекао место на задњици где га је ујела змија (263). Иако садрже елементе веровања, ове приче о змијама имају везе и са типом AaTh 285, односно подтипovima, у којима змија покушава да дође до млека (AaTh 285, 285A) или да уђе човеку у уста (AaTh 285B). Према индексу, ове приче жанровски би припадале причама о животињама, али у типовима описаним у индексу до лошег исхода долази само људском кривицом (у типу 285A дете умире јер људи убијају змију која доноси срећу, а у 285B човека од змије која жели да му уђе у уста спасава орах који пада са дрвета). Због тога што змија у наведеним наративима има претећи карактер, они се не би могли одредити као приче о животињама у ужем смислу.

259) Змија у детету

Спавало дете код оваца, а змија му уђе у уста. Док се оно пробуди и освести, змија му уђе до пола у једњак. Вукло је натраг за реп, но узалуд. Кад је већ и реп замицао унутра и дете пиштало, наиђе војник, намузе млека у чизму, и запоји дете, те змија измили на поље.

Божовић је забележио и неколико наратива о људима који су умрли од страха или жалости:

282) Умро од жалости

Имао човек дванаест синова, толико снаха и шест ћерију. Задеси га нечувена несрећа, те му умру: једне ноћи сви синови, друге – снахе, а треће – ћери, и све их сахрани. О првим задушницама обиђе човек све гробове, запали свеће, седне на гроб најмлађе ћери, позове је у кукању по имену и рекне: „еј, да можеш бар ти да се дигнеш, а ја да умрем, и – остане онде мртав.

Божовић у приповеци „Злослутна шала” (230) бележи коментар: „Нагла смрт дошла је од уображења, што се поп бојао онаквога поздрава, псета и змије”. Страх, уобразиља, туга или несмотреност, односно оно што је у самим људима, а не изван њихове контроле, једнако су опасни по људе колико и демонска бића или Божја казна. У приповеци бр. 195 Божовић бележи како су осуђенику тобоже пуштали крв да виде шта ће се догодити: „Осуђен човек на стрељање. Пошто свакако има да изгуби живот, користе се лекари тим, да учине извесну пробу, како страх утиче на човека” (...) Мало доцније стану као поверљиво шаптати: ’истекло ми је већ много крви... Сад почиње да се гаси живот... Упола је већ умро... Е сад свршава’; и одиста у томе осуђеник испусти душу!’ Емотивни опсег ових наратива широк је, јер се креће од комичног, због неоправданог страха, односно шале која је добила неочекиван заокрет, до трагичног краја.

26) Удављена девојка

Отели (одвели) неку девојку силом из рода, да је привенчају силом за момка. Свеколико њено кукање. Запомагање и противљење није помогло. Пошто није хтела да иде сама, мете је неки снажан човек на кркаче и понесе. Но она је на сав глас кукала и запомагала, да је ко од сродника отме и врати. Отмичари се побоје, да их не стигне потера, те јој мету неке крпе на нос и уста, па вежу озади главе. Девојка то није могла скинути, пошто су јој обе руке биле у рукама носиоца. Донекле се сама праћакала, па се утишала. Држали су отмичари, да се она ућутала и помирила са својом судбином. Тек код куће увиде, да је донета – мртва. Није могла да дише.

Божовић бележи наратив о америчкој лози у Жупи, који има елементе усмене историје, приче из свакодневног живота, предања и веровања. Веровање и страх од биљне културе страног порекла доводе до ирационалног поступања, које се у коментару приповедача оцењује као „глупо”:

132. Прва америчка лоза у Жупи

Око 1880. појавила се филоксерa у Жупи, у Србији. Негдашњи богати извор грађанскога благостања брзо се претворио у пустош. Опустела виноградарска места, парлоге, могао је човек купити за багателу. Сад је 1912 г.; плаћа се ар од 20–40 дин. Кад су извесни људи почели подизати калемљену лозу на америчкој

подлози, било је празноверника, који су тумачили, да је грех ту лозу подизати, јер је америчка лоза од ђавола. Биће назадак и несрећа целу ону кућу, која лозу подиже”. – Један старац из Доброљубаца разгласи, како му је ноћу долазио Христос у воденицу, и како је казао, да ону „ђавољу [ногу]” (калем) нико не сади, а и ко је посадио, да вади; те бели свет накалемљене и посађене лозе људи поваде. Многи александровачки трговци подржавали су ову глупост, пошто су у исто време сами подизали америчку лозу и многе паре „намлатили”. Сад више нема онако глупих Жупљана.

Етиолошка предања мање су заступљена него у другим збиркама из истог периода, док културноисторијских нема уопште. Наратив о томе да је во благословен, а коњ проклет једном је забележен као веровање да се коњ никад не одмори и не наједе, за разлику од вола, зато што је проклет (158), док се у другој варијанти (171) открива узрок проклетства: коњ је проклет да се не наједе јер је разоткривао сено где је био Христ. „Чивути су дуго тражили Христа, да га разапну, јер га је мајка крила час овде, час онде. Најпре га је била метнула у јасле, под сено, а коњ је носом растурао сено тамо амо и откивао Христа. Мајци буде криво, па га прокуне, да се никад не наједе и не одмори од јела, сем на Спасов дан, од подне; но и тада да га боли глава” (171). Предање има и други део: кад су га распињали, хајдук је сакрио ексер, након чега је остао обичај да се затрпа место где је био лонац. У збирци су забележене две варијанте о настанку кукавице – од детета, односно девојке која је плакала за мртвим родитељима (236, 237), једно о кози (305), корњачи (351), пастрмки (352) и једно са шаљивим тоном, које подсећа на питалицу или виц: „Како су постале: буве, вашке и стенице” – богата и беспослена баба тражила од Бога разоноду (309). У једном предању бележи се да) је Бог забранио Св. Илији да бије ђаволе громом осим кад чине велика зла (308): „Од тога доба Св. Илија ређе гађа ђаволе громом”.

Док се у другим збиркама најчешће забележене пародије на бајку, овде предмет пародије може бити и легендарна прича или прича о животињама. Опсцена приповетка почиње као легенде о Светом Сави као осветољубивом божанству: „Копао човек кукуруз, а наиђе Св. Сава и упита шта ради. Онај одговори за инат ’копам кур..ве’. Буде то криво Св. Сави, па прокуне: ’да Бог да ти друго ништа и не родило, него кур..ви’”. (239). Међутим, Св. Сава након овог „сукоба” помаже јунаку да наиђе купце за свој „усев” – богате госпође³²³: „Онда му нареди, те оне кур..ве натовари на кола и крене у варош да прода. ’Долазиће, вели, разне госпође и питаће те шта продајеш, а ти реци ђевлије. Продаваћеш их по: 50, 100 па и 1.000 дин., према дужини и дебљини’”. Етиолошко предање о томе зашто жена нема браду шаљивог је и скаредног карактера: Бог јој је рекао да намаже блато да би јој као и Адаму израсла брада, али она се случајно почешала између ногу (467). Приповетка бр. 107 почиње као верижна прича о животињама које заједно са мушким полиним органом одлазе у хајдуке, али се последњи члан дружине више не помиње. „Неко, а махом онај ко је у дружини несмотрен и непажљив повиче сад у овој причи: ’а шта је било са к...цем’. Приповедач га је баш ту и прешао, па ће рећи: ’он је замакао теби у д...е’; те дружина удари у смех”.

У збирци бр. 221 забележена је само једна новела – о девојци која је надмудрила цара (146) и неколико приповедака о судбини. Приповетка бр. 144 носи наслов „Од судбине се не може сакрити”, међутим, девојка којој је било суђено да умре ипак Божјом интервенцијом оживљава како слуга не би био кажњен за њену смрт. Сакупљач ово објашњење бележи накнадно (другим мастилом) на крају: „Бог ју је оживео само зато, да слуга не страда на правди!”. У друге две долази до испуњења судбине – син убија оца (139) и син умире на даскама којима је закуцан бунар (153). У бр. 139 анђеоло предсказује судбину: „Била жена при порођају. Анђеоло прилазио више пута ка вратима и опиткивао: ’Роди ли се дете?’ – А она задуго одговарала ’није’. Кад је упита најпосле,

³²³ Исти мотив јавља се у бр. 108.

жена рекне да се родило, и то мушко. Анђео на то рекне: 'боље да се није родило јер ће убити оца свог'." Чини се да је приповедачу стало да нагласи да син и мајка нису конзумирали брак – жанр не дозвољава кршење табуа инцеста као у многобројним еротским шаљивим причама: „Пошто им се разиђу сватови, младожења отиде часом у дућан, да нешто купи; а кад се врати, затече невесту болесну – 'сва се укочила' (опомена, казна од Бога, што је пошла за сина)". Када сазнају истину, мајка одводи сина у село да му нађе невесту: „оду заједно у село и онамо га мајка ожени девојком” (в. Радуловић 2009а). У легендарним причама углавном се јављају слични мотиви – Бог награђује дарезљивост и гостопримство, а кажњава тврдичлук, куђење и неверу у Бога (184, 218, 229, 279, 311, 312, 346, 347). У приповеци „Безбожница” (184) две девојке заљубљене су у истог младића. „Момак им рекне, да обе седну на табуисани гроб, и да протну своје преслице испод појаса, па добро забоду, у онај гроб; па ће он после узети ону, која се не уплаши, кад буде тргла преслицу из гроба”. Момак уплаши девојке да не могу да извуку преслице јер их држи мртавац, након чега обе умру од страха. Момак због свог поступка није кажњен, већ отац једне од девојака због тога што је сумњао не само у Божју вољу и у постојање Бога, већ је и увредио другог ожалошћеног оца: „,није то од Бога, јер Бога и нема, но си ти рђав човек, па те зло тера”. Божја казна може да се преокрене када Бог, односно светац погреша (344), када се покаје (345, 464), када човек поступи исправно (346). Сложенију композицију има легендарна прича шаљивог карактера о војнику који путује са Светим Петром (148): војник је приказан као гори од ђавола јер лаже Св. Петра и на превару одлази у рај уместо у пакао. „Угледа га изнутра онај ђаво, што је побегао из бисага, од ковача, па нада дрекну: 'хеј, ђаволи, потрчите! Не дајте овоме у пакао, јер ће нас све стрпати у торбу о побити. Скоче сви и војника одагнају. Он отиде у рај. Св. Петар му узме торбу и обеси негде; а војник хоп, цуп те у торбу. Ту му и душа остане.”

Легендарне приче, односно легенде могу садржати елементе предања. У једној приповеци девојка пође за ђавола, али је Арханђел врати породици (217). Девојка поново одлази код ђавола, иако добија упозорење од говеда да не улази у шуму:

Боравећи код оца девојка једном отиде за говеда у неки луг, али се изненади, кад види, како ниједно говече не сме да улази у шуму: како које појми, узмиче натраг као опарено. Један во стане и букати узмичући. Девојка се навиче на вола, ошине га и силом потера у луг, па и сама онамо пође, а ђаво је докопа и одведе ка језеру, својој кући. Онако осотоњена девојка није ни знала, да је код ђавола, и чинило јој се као и обично. Доцније јој падне у очи, штосе онако говори о Богу све са неком срдњом и подсмехом, кад се год спомене. Сем тога ђаво некако вешто придобије и целу девојачку родбину, те се досели к њему, ђаволу, и стално се ворта по неким кршевицама, језеру и око њега. Самоме Богу догрди толика ђавоља сила, те затвори ђавола у свињско „пувало” (бешику), а чељад опамети и врати дома.

Малобројне бајке углавном припадају познатим типовима, али садрже занимљиве мотиве. Бајка о немуштом језику, који јунак добија од ђавола, комбинована је са мотивом мужа на свадби своје жене (219). Ђаво помаже јунаку тако што завади просце, који се међусобно поубијају:

Гледећи споља кроз кључаницу трговац упита „побратима”: „шта ћемо сад? Како да истерамо ове сватове, да ми оставе жену”? – то је моја брига” – шапне ђаво, па кроз неку рупу на вратима протне унутра два прста и проговори нешто, а кум и стари сват се нешто посваде, и стану се тући: столицама, клупама и – чим стигну. После ђаво протне унутра три прста и опет проговори нешто, а унутра настане још веће зло: посвади се младожења са старојком и кумом, па настане општи метеж и туча, те изгину сви сватови, само остану трговчева жена и деца. По сванућу ђаво само духне, а сви они мртави и крв излете на поље, и остане чиста кућа. При растанку рекне ђаво: „када ти буде ма шта до невоље, зови ме и доћи ћу”.

У завршној секвенци јунак не жели да прекрши обећање и открије јој разлог што се насмејао, али се на крају предомисли када од петла чује да има много „кокошака” и убије трудну жену. Варијанта типа „Ивица и Марица” комбинована је са сижеом о захвалној и незахвалној девојци (182). Маћеха шаље децу далеко од куће, али они се враћају пратећи траг од пепела. Када их

следећи пут отера „[н]аиће у том пцоглав и оба детета одведе својој кући, бајаги на конак. Чим дође, шапне својој жени: „подај им шта хоће, нека једу па ово млађе за вечеру, а старије – за други пут”. На путу до куће благосиља их баба да пред њих падају руже и бисери. „Завидљивост нагна маћију, те пошаље своју ћерку ка истој баби, да би и њој дала срећу. Но узалуд. Чим она оде и назове Бога, баба одговори: ’бог ти помогао, главуљо’, те јој нарасте глава, читава нагрда”. Маћехина ћерка није кажњена због неадекватно поступања према баби, већ због мајчиних поступака. У другој варијанти (251) маћеха оставља пасторчад у шуми да их поједе мечка, девојку одводи неки човек, а дечак прободје мечки врат. Бог не дозволи да рана зарасте јер се мечка зарекла да ће га појести када се то догоди.

Приповетка о младићу који није знао шта је страх (243) у централном делу садржи епизоду са повампиририм царом која се понавља неколико пута:

Умрли цар се повампири, уђе у механу кроз ћунак од пећи и повиче у ћунку: „аууу”; но момак куражно викне: „шта ти је, лудаче”? – „Зима ми”, виче вампир. Момак није опазио, да је онај у ћунку, но помисли на пољу је, па каже: „хајде овамо околу, па да се грејемо”; затим отвори врата, погледа на поље, а оно нема ништа. Док је тако гледао са прага на поље, кафа му је врела у пећи; а у том нешто лупи низ рукавац у пећ. Момак погледа, а оно пао бут човечјег меса, расуо му кафу и угасио ватру. Сподбије момак бут, добро га изудара оним кокалом, као у гробљу, па избаци на поље, опет заложу ватру у пећи и пристави кафу.

Долази до раскорака између јунакових поступака и страшних догађаја, који се ређају градацијски. Прво се чује злослутни звук, па вампирове речи, а затим пада човечје месо. Јунак на то реагује пристављајући кафу изнова и изнова. Несклад између догађаја и реакције употребљен је и у завршници приповетке, када се јунак, који се није плашио ђавола ни вампира, уплаши од свраке сакривене испод тањира: „Циганин изнебуха дигне тањир, а сврака фју – те одлети. Цар се тргне и сав пребледи. Тад је први пут осетио и сазнао, шта је страх”.

Бајка „Златна јаја” (249) почиње мотивом прогоњене деце: човек налази златна јаја и птицу, а затим умире. Очух оптужује децу да су појела пиле из златног јајета, па предлаже да их закољу. Деца беже од куће и испоставља се да је један од браће заиста појео пиле. У типу АaTh 567А (којем ова бајка одговара, уз контаминацију са другим типовима) браћу маћеха тера од куће, а човек којем је дат задатак да их убије им поштеди живот. Након конзумације магичног средства које проналазе у шуми браћа постају богата. У варијанти записаној код Божовића конзумација златних јаја служи као мотивација мајке да децу убије, али браћа не добијају никаква нова својства. У другом делу приповетке златна јаја се више не помињу, већ један од браће претвара цареву кћер у магаре помоћу чаробног семења, а затим случајно наилази на брата који је такође у цареву служби. Бајка није дугачка, али је приповедање неповезано. У збирци су забележене варијанте бајки о сестри крвници (248) и ђавољем шегрту (250). Занимљива је бајка забележена под бројем 280, под насловом „Крава отелила – дете”. У овој варијанти крава је отелила мушко дете тако што је газда опсовао док је била стеона. Дете Краводар се даље нигде не помиње, а јунак бајке је власник краве. Јунак и његови побратими не кувају вечеру, већ свако вече затекну скувану вечеру. Нема ни дугобрадог старца који у варијантама овог типа обично краде вечеру. Такође, у овом типу јунака обично из јаме износи птица, коју јунак храни својим месом. У Божовићевој варијанти јунак након догађаја из првог дела приповетке наилази на гнездо са птићима, али наилази ала која хоће да поједе:

Исти човек нашао био у лугу гнездо са младим птицама, и отиде једном, да их огледа; а на њега јурне ала – змија, да га поједе. Замоли је он: „немој ме изести, а даћу ти, што затражиш”. Ала затражи: 100 коња; 100 волова и 100 овнова. Човек отиде и пожали се код бабе, јер од тога нема ништа да да. Баба му све то даде и он одведе пред алу. Чим ала зине, он јој је у чељусти бацао брава по брава, док је прогутала свих

300, па опет остане гладна и зине. Човек осече парче од свог табана и баци јој, те се умири и рекне: „ох, што је слатко. Да сам знала, рекла бих ти, да донесеш све месо од табана”.

Један број приповедака подсећа на типове приповедака о сулудим радњама будаластих људи. Иако не постоје у индексу типова, ови записи почивају на истој основи: о човеку који је хтео да баци прљаве чаше и купи нове јер није знао да може да их опере (бр. 46), о Ерама које нису знале чему служи свећа (83), о невести која није знала како се облаче димије (374). Приповетка о човеку који је садио со (284), која спада у интернационално распрострањен тип, наставља се на неочекиван начин: со израсте, али када оде да је бере, змија му одгризе језик. Удружи се са змијом и договоре се да гађају пушком све што падне на њих. Човек разнесе себи колена. Локалну црту откривају приповетке о глупости становника Сиринића (371, 372, 373), јер се универзални наративи о глупости (непознавање и неразумевање свакодневних предмета и појава) везују за одређену групу људи према њиховом пореклу, што је и карактеристично за хумористичку приповетку као жанр:

371) Нису знали шта је лубеница

Сиринић је једна жупа између Косова и Призрена. По некоме реду и разлогу околни крајеви сматрају Сириничане као тупе и глупе људе, као што се у нас, у Србији, сматрају Бугари и Шопови.

Путовали Сириничани, па нашли лубеницу, окупили се око ње и стали се чудити и питати, шта оно може бити. Неко рекне и сви се сагласе, да је јаје од камиле. Опколе је и сви притисну шакама, да је загреју, да им излеже камилче. У неко време утрну им руке, те сви у исти мах подигну, да одморе; и, како је било у страни, лубеница се раскотрља, удари у неки жбун, из кола истрчи зец и ухвати тутањ. „Промућурни” Сириничани повичу: „ено; испили се камилче”.

Међу причама о животињама јављају се варијанте из уобичајеног фонда: лисица је лукава, а вук глупа животиња (221, 224, 234, 253, 278, 318). Веома су сажете композиције, као и друге приповетке у збирци, а басне нису забележене. Занимљива је варијанта типа о јарцу живодерцу (140). У њој изостаје увод о јарцу који је побегао са ражња, те лисица одмах од животиња тражи помоћ да истера „нешто” из куће. Записивач насловом „Ђавао вортао лисицу и човека” инсинуира да је то био ђаво. „Зунза” успева да уплаши ђавола, лисица јој даје крушке у знак захвалности, али крушка убије „зунзу”. Божовић бележи приповедачеве коментаре, означавајући их наводницима („ђаволска посла”!, „анђео с нама био”). У измету који прати човека и опонаша његове покрете огледа се пародија демонолошког предања, као и клетве која стиже човека јер је вршио нужду на „зунзином” гробу.

Лисица је однесе и закопа баш под пут и прокуне: „ко се ус..е на овај зунзин гроб, свуд га г..на пудила”!

Ишли човек и жена путем на трпезу, па човек на једном мосту рекне: „их што ми се врши нужда” и пос..е се на зунзин гроб. Онда се г..но крене за човеком: он бежи – оно за њим; он бежи – оно за њим. Нађе се човек у чуду, и у неко доба млатне га мочугом и разбије по пола; али се оно састави опет најми за њим („ђаволска посла”!). застане човек и натрпа на г..но читаву гомилу камења; но и то узаман – г..но се испруљи, па ето га за човеком. Кад стигну ка жени на трпезу (човек јој умро), путник се пожали: „гони ме неко г..но, шта ли; па не знам, шта ћу ако ће у кућу ући.” По наговору те удовице мете он г..но у чакшире, уђе и седне. Сад тек настане права незгода: човек пије ракије, а то исто тражи и г..но; и он му сипе у чакшир. Он пије кафу, г..но тражи, те и њему сипе. Ишло је тако и са сваким јелом. Кад човек напуни чакшире јелом и пићем, упита домаћицу: „шта ћу са овим, по Богу”? – А она му рекне, да изручи све у свињску мећу. Чим свиње стану лапати „оно” повиче: „Немојте ме, немојте ме”; али му није помогло. Тако се човек отресе сатане – ђавола, „анђео с нама био”.

Наслови понекад не одговарају садржини или упућују на мање важан или само један део (бр. 302) наратива. Божовић бележи наслов „Друговали грозница и вампир”, а вампира убија младић на почетку (340), док грозница наставља да наноси штету; приповетка „Ђаво био

захвалан” (219) у ствари је варијанта о немуштом језику. Приповетка у којој је човек кажњен са својих пет кћери зато што не верује у Бога насловљена је „Безбожница” (184). Најочигледнији је пример „Друговали: лисица, вук и мечка” (300), у којем нема вука и лисице, већ мечке која се трка са ђаволом, након чега их удави караконцула.

*

Збирка *Народне приче понајвише из Крушевачке жупе* (234) садржи 300 приповедака које су углавном сличне онима из збирке 221 по тематско-мотивском плану, дужини, структури и стилизацији. И овде преовлађује еротски фолклор.

Приче у којима нема правог догађаја, већ подругивања и задиркивања, често опценог карактера и овде су означене глаголима „товарити” (2), „доскочити” (7), „подвалити” (79, 95, 102, 174, 209, 231) „нагрдити” (103, 105), „наружити” (116) или „насадити” (6, 72, 97, 119, 120, 121, 154, 227) у наслову. Често је „насађени” припадник вишег слоја, те се овакве шале јављају као нека врста освете (154 – „Сељак насадио владику”).

24. Питао колико је сахати.

Иде човек сокаком, хитајући на неки посао, па при том сретне некога намрштеника и упита: „колико је сахати?”

- Три четврти на пет, вели онај.
- Напет (значи ку...ц) теби, твојој жени и твојој деци, а не мени.

Двосмислене изјаве и поруке са еротском или скатолошком конотацијом нашле су своје место и у овој збирци (3, 34, 46, 114, 147, 175, 267, 269, 272, 273):

34. Свака реч има свој реп

Умро муж једној жени, па се окупили из суседства многи мушки и женске, те изјављују сажаљење и теше је. Она изнајпре кука и плаче, па узме дете у наручје и сажаљиво каже: „ова моја чупавица није узела ништа у уста, откако је покојник умро”!

47. Кака за господина

У време поста дође неки варошанин код сељака на ручак. За њега домаћица спрема мрсно јело, а око ње се врзе њено дете и тражи да једе. На то ће му мајка рећи: „ћути; немој ово да тражиш благо нани; ово је кака (го..о, погано, јер је пост); ово је за онога госта, што је дошао”.

Као и у претходној збирци, доминирају приповетке о неморалним поповима (92, 111, 200, 225, 239, 242, 278), настраним калуђерима (54, 74, 93, 94, 187), похотљивим женама (4, 26, 48, 50, 71, 136, 186, 201, 202), обљубама на превару (обећање жени да ће добити овце – 20, односно зеца – 228, да ће спречити врућину – 23, због Божје наредбе – 30, да би избегли смрт од чуме – 205, бајањем против вукова – 277).

(...) Мало потом ето ти Стојана у кућу, а Бугарка се снујдила, као граном ударена. Бајаги се зачуди Стојан, па пита: „Што си је”? – Жена каже: „Много лошотиња. Дошал Господ Бог” – „А што је дошал”? – „Ју”, Стојане, не смем да ти кажем... Наредија да си је...ш Загорку. Ако си гу је...ш, ће ни затре: племе, семе, колца, волца – све, па и лајалицу пред кућом (...) А он, бајаги осорљиво, каже: „Зар да лажем Господа? Кад си је...м, да си је...м, и наочиглед жене пој...е пасторку (32).

У еротским шаљивим приповеткама слуга, окарактерисан као „видра, шерет” (184) или „враг” (189), општи са члановима газдине породице, користећи се преваром, нпр. да је глуп (184) или прерушен у девојку (204). Најдужа је приповетка „Враг Илија” (189), која се састоји од низа епизода у којима слуга напаствује попа, његову жену и ћерку, Еру, Арапина и Циганина, затим разоткрива љубавника ћерке другог попа, сече му полни орган, ставља га Циганину у уста, који

затим мокри Арапину у уста. „Слуга замакне у оближњи луг, посе.. му се у читу, врати се, и набије је онако са го...ма попу на главу. Још му посаветује: ’иди кући, туцни главом горе о праг и бићеш здрав’. Поп учини. Чим туцне главом, г..на му сиђу низ образе; увиди подвалу и пожали се попадији, а она каже: ’он је и овде зла починио – ти нареди, те је.а и мене и ћерку’”. Ређајући се јадан за другим, догађаји се завршавају изненада, констатацијом: „Враг Илија и сада умакне”, чиме се ствара утисак да Илијиним авантурама није крај. Јунак се показује као супериоран у односу на типске јунаке шаљивих прича (попа, попадију, Еру, Арапина, Циганина), а интегришући различите сижее у заједнички наративни склоп приповедач гради својеврсни метанаратив.

У „масним” причама јавља се необичан мотив међусобног „помагања” у локалној заједници – човек који сваке године добије дете упркос старости захваљује се суседима („Но једна алапача кресне му баш лично: ’истина, бато, шта је то с тобом? Сви видимо, да си отарео, и да не можеш више, а овамо твоја жена котрља сваке год. по једно дете’. На то старац доброћудно – шаљиво рекне: ’то није чудно. Ја се сваке год. премештам из једнога сокака у други, а жена ми се десила млада, па... хвала Богу и суседима’” – 36), механција печалбарима „чува” породице (67), човек моли другог да му општи са женом док је у рату да не би морао да плаћа некеме (219).

Приповетка бр. 279 специфична је због тога што је једна од ретких која садржи описе тела. Раблеовски описи и хиперболизоване слике полних органа наглашавају карневалску атмосферу масних прича, која често остаје у сенци прича о преварама и „насађивању”. У овој приповеци отац тражи младожењу ћерки према стидној длаци: „Стигла за удају нека веома снажна и развијена, силовита девојка. Могла је пишати тако далеко, да от тога мељу девет воденица и десета ваљалица”. Очева потрага на крају је успешна: „’може бити да ћу ти бити зет, али ми нађи 270 кола, да натоварим и одвезем к..ац ка својој кући’”.

И у овој збирци бројне су приповетке у којима није постигнут довољан комички ефекат: нпр. како је лопов рекао домаћину да га ухвати за полни орган кад је домаћин послао пса на њега (22); како је жена пожелела да се мужу осуше руке јер је бије („Човек, трљајући руке убрусом, вели: ’чекај! Сад ћу; док ми се осуше руке’! На то жена из куће прогунђа: ’Камо лепа срећа, да хоће!’” – 183); како је човек убио крмачу претварајући се да гађа свраку (192); како је човек окривио жену да је лоше везала врећу (195); да је дете тражило „јибјебије” уместо леблебије (265) итд.

Локална црта је мање изражена него у претходној збирци. Анегдоте се и овде бележе као догађаји који су познати заједници, али су имена актера изостављена:

7) Доскочио му поп

Неки поп био велико спадало (досетљив, шаљив), па се често упуштао у велику интимност (блискост) са околним грађанима, кад се збија шала. Једном ће неко рећи у дружини: „вала, људи, је...вао сам у животу жене: земљорадничке, занатлиске, трговачке и др., а остаде ми жао, што једном не је..х попадију”. На то му поп добаци: „пошаљи ми једне вечери твоју жену, да ноћи код мене, па ћеш после имати попадију, док си жив”!

60. Постанак телеграфа

У околини Рашке прича се ово: пре него што је пронађен телеграф, неки поп читао неку стару књигу. Кад га упитају шта има онде, он ће рећи: „ама, види ми се једна жица с крај света до на крај”.³²⁴

³²⁴ Сличан мотив, предсказање о настанку телеграфа и телефона, може се наћи у Креманском пророчанству.

Приповетке из школског живота (3, 16, 263) мање су заступљене од прича о војничком животу (22, 55, 81, 96, 97, 103, 134, 280). Божовић бележи песмицу која се пева о ћатама: „На положај општинског писара (ћате) гледа се у нас са неким багателисањем, зарад мале њихове спреме и плате. О њему постоји оваква оцена: ’Писар, ћата, пандурска плата / Сто година деведест гроша’” (бр. 25).

„Будалости” поступци скоро се увек приписују одређеним групацијама – Бугарима (30), Ужичанима (89, 90), Црногорцима (158, 161), Сиринићанима (164, 165, 214), Крагујевчанима (194), Турцима (197). Као разлог незнања понекад се наводи изолација, удаљеност одређених крајева (планински, Црногорци, Ужичани): „Увучени у гудуре и висине планинске, удаљени од обична саобраћаја са осталим светом, Ужичани задуго нису знали, да постоје кола на свету” (89). С друге стране, у збирци су забележене и шаљиве приче о Ери, који је представљен као домишљат (150, 197, 209, 227, 230, 231), док једна прича о зецу планинцу говори о томе да је управо живот у изолацији и незнању оно што га спасава од страха и смрти: „На то Златиборац рекне: ’страхуј од овога, страхуј од онога; то је никакав живот. Није требало ни да силазим овамо. Идем ја у мој красни Златибор, где сам потпуно слободан и безбрижан. Нек ме је.е у гу..цу, ко ме од сада види, да сиђем у Лужницу”; и – отиде (108).

29. Бугари не познају траг од саоница

Отишао Србин са саоницама у дрво, а за њим наиђу два Бугарина, па се ишчуђавају, од чега може бити онај траг, што се од саоница познаје по снегу. Један рекне: „ај си (хајде) идемо код баја домишљана; он си што ва си је тај”! кад га доведу, домишљан, као свака мудра и досетљива глава (камен да га бије) каже: „ај, бреее! Тај ли не знајете? Тај си је рак препрцао (прешао) из овија поток те у тија том отишал”!

Велику групу у збирци бр. 234 наратива чине приче о Црногорцима³²⁵, који су представљени као хвалисави („Три Црногорца изађу пред кнеза Николу и стану се хвалити својим ратним заслугама” – 68), лењи („Сиротна и кршевита Црна Гора ретко роди толико, да захране своје становнике; с тога братска руска рука указује помоћи, а нарочито у жити” – 69) и глупи (139 – „Црногорац причешћен паприком”, 158 – „Морачани љубили бабу у дупе”, 161 – „Кучи љубили мачку као свеца”). Такво понашање доводи до тога да се ни међусобно не подносе: „Међусобне сплетке међу Црногорцима учине, те једноме догрди и сам живот. Крене из Црне Горе и зарекне се, да се неће зауставити нигде, где има Црногораца више, сем њега, како би бар убудуће могао живети на миру” (177). Црногорске вође такође су приказане као издајнице (оклеветани човек коментарише кнезу Николи: „Што у твоју државу има погани, то ниђе већ у бијели свијет нема”! – 163) и простаци:

115. Кнез Никола казује, колико је сахати.

Пред црногорског кнеза Николу изађе сердар Саво Јовићевић, па упита: колико је љра (сахати), господару”? „Десет мање десет” (значи: десет сахата мање десет минута). А то Јовићевић дода: „па ту, мога ти вјера, нема ни ђавољега”. (Приповедач 1913 г. мисли, да Јовићевић одиста није знао, шта оно значи; толико је прост и незналица био – и ако је сердар!).

Можда је најнегативнија карактеризација у запису бр. 70, који није приповетка у ужем смислу, већ се описани догађај означава као уобичајено понашање Црногораца:

70. Црногорац према својој жени

Црногорац своју жену сматра безмало као роба или стоку, нужно за његово угодно уживање. Није редак случај, да она носи на себи заметак жита у варош на продају, док се он, огрнут струком, са пиштољем

³²⁵ Александар Белић у реферату о гусларским песмама пише да су песме локалне, а да оне за које није тако назначено потичу од „дошљака”, нарочито из Црне Горе и Херцеговине (АСАНУ–ЕЗ–375–6–8). Вероватно је да су приповедачи ових приповедака били из истих крајева.

и јагаганом за појасом, а дугачком пушком на рамену – шетка за њом. Кроз варош иде за њом поиздаље, назорице; и чим прода и крене се дома, муж изађе за њом ван вароши, узме све паре, а остави јој само грош са речима: „на ти ово, па купи локум круа (хлеба) и иди“! Врати се муж у варош и потроши све паре у кафани.

Сувишно хвалисање и разметање, лењствовање и ласкање властима, то су засада (1914 г) врло видне слабе стране Црногораца.

Међу шалјивим причама о Црногорцима има неколико анегдота о кнезу, односно краљу Николи (68, 115, 141, 142, 145, 161, 162, 163, 175, 179). Извор хумора у овим анегдотама је обично контраст између кнежеве фигуре и образаца понашања обичног народа, чији припадници у његовом присуству показују полне органе (142, 145), говоре неприкладне ствари (141, 175), показују кукавичлук (68) и неукост (115, 161, 162). Кнез Никола углавном у овим ситуацијама остаје пасиван (141 – „Ђура се сети, шта је погрешно; уплаши се, па брже приђе, те пољуби кнеза у skut са речима: ’опрости; погрешно сам!’“; 162 – „Но кнез целу сплетку сазна на време те потргне Куче на одговор и осујети метеж; а калуђер умакне некуда“; 175 – „Кнезу не буде право и прекине даљи разговор“), те неадекватно понашање најчешће пролази без строгих казни (осим у бр. 142 где дворску луду шаље у затвор), понекад и без реакције. Акцент је на неукости, простаклуку и нелојалности црногорског народа. Само у једној анегдоти обликује се лик кнеза као сујетног владара, у интеракцији са образованим странцем, професором који је дошао туристички у Црну Гору, а није се јавио кнезу: „Изгледа да је краљ ишчекивао, да професор дође доцније на извињење; али тога није било. Тог дана пред вече један перјаник поверљиво саопшти професору, како је краљ љут на њега, што се није јавио; и странац с сам убрзо нађе с оне стране границе“ (162). Осим анегдота о краљу Николи, једна говори о попу ког нису хтели да запопе јер се унередио у браду митрополиту Михаилу и Јовану Ристићу, а две су о краљу Милану (58, 107). Иако се на основу два записа не могу донети шири закључци, Миланов лик обликован је у приповедачкој традицији Крушевачке жупе исто као и ликови других Обреновића у збирци 221: у анегдоти бр. 107 приповеда с како је краљ Милан питао неку досетљиву жену да ли би прво подигла кошуљу са земље или узела гаће са дрвета. Жена је одговорила да би прво скинула кошуљу, а он да би сам скинуо гаће.

Поједини записи о Црногорцима подсећају на приче из локалне историје. Једна таква прича еротског карактера почиње заљубљивањем Морачанина и Морачанке, и романтичним мотивом љуљања на дивљој лози изнад литице. У средишњем делу описује се њихова страст: „(...) девојка једном баци на страну обичан девојачки стид и уздржљивост, па легне наузнак, и као за себе запева: ’дивна то је јечменица са туђијем са сиром – крте п.чке – с врућом вараником’“. Прича има несрећан завршетак: „Није за то знао нико, сем некога другог момка, који позавиди њиховом животу; из љубоморе насече крадом ону дивљу лозу, на којој се девојка љуљала, те о једном љуљању девојка отиде у амбис“. Прича о освети сличног је карактера: „Самовољни турски војници силовали девојку девојчицу од 12 год. у Беранима, око 1900 г.; и она од тога умрла. Узбуни се сва Беранска нахија (...) Зато се састану 30 најотреситијих Срба из околине, те убију 12 турских војника, па – танте за танте; на томе остане. Турске власти пређу ћутке преко тога догађаја“ (172).

Божовић је склон описивању „народа“ или друштвених група. На пример, као увод у шалјиву приповетку, бележи и какав је однос народ имао према лекарима:

Све до нашег ослобођења од Турака под Карађорђем су у Србији веома ретки лекари („доктори“). Лекарске послове вршили су по селу махом бабе, врачаре и гатаре, а по варошима – бербери, који су често били увртели у главу, да заиста у томе много знају. (...) Такво гледиште нарочито је берберин ширио у грађанству. Лекар је то знао врло добро, али се чинио невешт (98).

На другом месту описује како народ доживљава Турке: „Прича се (1913 г), да је код Турака, Грка и Бугара развијена педерастичка. Неки познати турски великаш и богаташ говорио: 'да има у једном ћупу 99 п.чака, а само једна г.лица на дну, ја бих претурио ћуп, и нашао гу..цу'" (170). За Пироћанце бележи следећи коментар: „Напомена: ово 'к..ац' долази често као узречица код нашега народа на истоку од Врања, Лесковца и Ниша. Такав је обичај" (55). У једном запису Божовић бележи како Рудничани описују Крагујевчане:

194. Крагујевчани топили кучку

Рудничани причају ово: ушла кучка у неку кућу у Крагујевцу, кад чељад нису била онде; завукла главу у ћуп и најела се масти, па отишла. Да им толика штета не би отишла [?], Крагујевчани измере од прилике, колико им је масти поједено, па закољу кучку, отопе је (као свињу), оцеде из ње онолико масти, колико им је појела из ћупа, па то задрже и нађу да је чисто. Све остало од кучке нађу да је погано и баце.

Приче о животињама су малобројне: о врани која је посматрала издалека копца како лови, па тражила део плена јер је „помагала" (110), о лисици и јазавцу (276), а забележена је и једна басна, о медведу који је, када је Бог делио воћке, одабрао дрен јер је први цветао, па најдуже био гладан јер касно зри (250). Прича о магарцу и мечки еротског је карактера – магарац општио са мечком јер није могао другачије да је носи узбрдо (297).

Легендарних прича такође има свега неколико и изражена је шаљива црта. Свети Сава претвара лалу у жабу јер је инација (86), а дављеник се моли другом свецу кад први не помаже (91). Приповетка о Светом Петру који је добио батине на спавању разликује се од других варијаната јер су батине освета због тога што је Св. Петар претходно претукао пијаницу: „На то Св. Петар рекне дружини: 'гле, гле, шта ради ова пијаница! Мало му је, што је родило и готово попадало око њега, но чека чак и у уста да му падне! Да чудне ленштине'! Сад ћу да га издеветам (избијем). Христос рекне, да га не бије, јер тај зајам може да се врати; али Св. Петар не послуша, већ га добро измлати, па продуже пут" (215). Светом Петру се враћа „зајам" када заноћи у кући истог пијанца којег је претукао. Прича о Богу и попу шаљивог је карактера, а има елементе етиолошког предања, јер се објашњава зашто поп иде од куће до куће (207 > Ч 73).

Међу новелама јављају се варијанте о мудрој девојци (62 > Ч 131, 63 > Ч 80). Приповетка „Досетљива девојка" (289) почиње доласком три побратима на њена врата да је просе. Девојка на њихова питања даје загонетне одговоре: отац је отишао да донесе мир у кућу, односно у воденицу по брашно; мајка је отишла да зајми зајам који се никад не враћа, тј. да окупа преминулу сусетку итд. Новела добија скатолошки заокрет: „Зачуђени толиком досетљивошћу и бистрином девојке, момци радо застану, да виде, шта ће бити. Девојка им испржи јаја (снесена из дупета) на кајмаку (направљен из млека, што се музе из сиса, између нога), те поручају пошто, реку не имаде њена оца, код кога су имали нека посла". Кулминацију њихове збуњености девојчиним понашањем представља одговор на њихову досетку:

Момци намисле, да се нашале досетком и загонеткама, како је и она према њима чинила, те један рекне: „име ми је дебео хлад; други – широк лист, а трећи – зелена трава. Девојка се на то заведе мртва од смеха, па вели: „Боже мој, Боже! Веле неки да сан не може човеку да каже, а може. Ето, ја ноћас сним, као да чучнем у дебелом хладу, те се усерем на зеленој трави, па откинем широк лист, и обрисах дупе. – Момци збибре својим кућама, као опарени.

Божовић је забележио варијанту типа о краљу Плакиди. Јунак осиромаше јер заборави на очев аманет да се не заклиње. Због тога га жена оставља, изгуби оба сина и на крају се уједини са породицом. У опису овог типа у АТ индексу јунака жена не оставља због сиромаштва, већ је отима капетан, док код Божовића капетан долази код јунака у госте, те се договоре да му се жена врати.

Варијанта о Усуду овде се јавља у контаминацији са приповетком о јунаку којем успева пшеница зато што се оженио Грубаном (AaTh 460B + 737 – Радуловић 2012: 324). Мотив судбине записане на челу, карактеристичан за приповетке о судбини (види Радуловић 2014) овде је централни мотив шаљиве приче о љубоморној жени. Човек проналази лобању на којој пише „још има да пати”, те је понесе са собом из радозналости какве муке могу да сачекају некога после смрти. Љубоморна жена спали лобању и распе пепео, мислећи да човек чува кости своје љубавнице: „Жена скочи мужу за очи, као мачка: ’срам те било! Зар ти је било мало лагања онако, већ чак и од мртвих твојих јараница чуваш успомене по сандуку’? Муж се одмах сети у чему је ствар, па јој благо и смејући се објасни све, и упита где је она глава. Пошто жена исприча све, шта је оно на њој писало: ’још има да пати’. И у највећој несрећи треба помишљати, да може доћи нешто црње и горе” (229).

Бајке припадају познатом фонду: бајка о девојци која на златном овну одлази на весеље код ђавола комбинована је са типом о чувању крда зечева (8). Након што јунак изврши царев задатак и сазна где девојка одлази сваке ноћи, цар му даје немогућ задатак да сачува зечеве, истовремено шаљући свог човека да зечеве убије. Видевши да не може да се отараси младића, цар покуша да га запали: „Цар му онда нареди, те уђе у зграду, постави војску, да га чува, да не побегне, и запали зграду. Ну да виш уда, сва зграда изгори, а младић остане здрав, здравцит, само га покрио пепео по глави и телу. Зовне га цар, а он учини ’а’, протресе се и пепео спадне. Тако цар буде приморан, да га узме и за зета и за наследника”.

Бајка бр. 10 почиње као шаљиве приче у којима су главни јунаци три брата – два паметна, а једна луд. Обично неразумни или нелогични поступци лудог брата доводе до срећног исхода, међутим, овде се, осим у уводу, не помиње братова лудост. Јунак убија алу, дивове људождере и змију. Епизода са људождерима подсећа на приповетке о глупом диву, јер се јунак надмеће са њима и плаши их надљудском снагом. Након тога их на превару убија. Могуће је да се лудост доводи у везу са храброшћу, а не са глупошћу као у шаљивим причама. На крају цар оцењује: „Цар онда узме на ум: 1) како је он био јуначан, те савладао алу и дивове, а девојку избавио; 2) како је умео толико дуго чувати тајну и никоме је не казати – чиме је показао велику мудрост, те га узме за зета, а доцније му и царство преда”.

Бајка „Сиромаш постао цар” (13) такође је о неугледном јунаку, који се обогатио пронашавши у риби коју је упецао златну шољу која лије дукате. Царева кћер допусти да је он обљуби у замену за магичну шољу. Када остане трудна, отац је протера. У другом делу бајке фокус је на прогоњеној јунакињи и њеној освети оцу:

Цара то јако дирне, па пита, би ли продао ту ствар; а краљ ће рећи: „дао бих ти шољу, али само тако, да одемо у собу, да те одј..ем”. цар пристане, оду у собу и он се напучи, да краљ чини своје. Но краљ га неким ајдамаком лупи по ду...ту неколико пута, вичући: „срам те било. Ти си мене хтео обесити, то сам, као женска страна имала посла с мушким, што ми је и доликовало, а ти хоћеш да учиниш исто, као стар човек, и као мушка страна”. Онда пружи руку, да цар види, како нема палца на руци, и покаже се, да му је ћерка, па најури и њега и војску му. Доцније се венча са слугом фурунциским, и владали су заједно, као краљ и краљица.

Иако би се на први поглед овакав сиже могао приписати афинитету Божовићевих приповедача према еротским и опсценим мотивима, опис типа у АТУ индексу показује да ова варијанта у потпуности одговара интернационалном типу (570А), док АаTh индекс не помиње принцезино маскирање у мушкарца и начин на који је разоткрила оца.

Јунакиња рађа ванбрачно дете и у бајци „Лек противу старости” (286), али кажњава је Бог, те она одлази да тражи оца свог детета. Захваљујући њеном доласку, цар сазнаје да су га старији синови лагали, па предаје престо најмлађем сину који је пронашао лек против старости. У варијанти типа о захвалном мртвацу (14) вампир тражи јунаку да поделе девојку и новац на

једнаке делове, па убија алу и даје све побратиму који је отплатио његов дуг. Божовић је забележио и варијанту која је веома фреквентна међу српским бајкама о јунаку којег је отелила крава. Овде се крава не помиње, већ само део када га издају браћа. Девојка му даје савете како да се избави, али он је не слуша. Упркос томе што не слуша савете, јунак успева да се избави.

Још му рекне: „ако те браћа оставе ту, ено у јаслама кутије, отвори је и покажаће ти се пут, да изађеш у неко поље, па стани с десне стране пута. Онуда ће протутњати један бео и једна црн ован. Ти пази да узјашеш на белог, изнеће те горе на бео свет; ако ли на црног, однеће те у већу дубину, одакле не можеш изаћи на бео свет.” (...) Човек појми, да узјаше на белог, али онај у брзини промакне, те узјаше на – црног, који га однесе у дубине, где није имало ништа друго сем једно дрво и на њему орловско гнездо.

У приповеци „Ћоса вештији од брке” (31) пародирају се елементи бајке, јер цар даје немогуће задатке у замену за руку своје кћери. Први задатак је надлагивање, други чување зечева, трећи пуњење каце лажима, прављење лађе која не плови по води и да се поједе сва храна на просидби девојке. Пародизација бајке врши се еротизацијом немогућих задатака: „Девојка се ухвати за сисе, па каже: ’падао овакав град, па ти потукао пшеницу’. Он се ухвати за ку..ц, па каже: ’овакво било стабло од пшенице, па му град ништа не могао.’”. Када треба да напуни кацу лажима, Ћоса говори истину, али цар пресуди да је каца пуна да се не би осрамотио: „(...) како је чувао зечева, како су дошли цар, царица и њихова ћерка, претворени у Цигане; како је цар тражио да купи зеца и – ту се цар побоји, да онај не исприча сву бруку, како је је..о цара, царицу и ћерку, с тога брже боље повиче: ’доста, доста! Препунише се све каце!’”. У последњем задатку јунаку помаже Свети Сава. Приповетка бр. 232 веома је сличне садржине: јунак уз помоћ Светог Саве довози лађу са сватовима (похотљиви, алави, жедни и брзи човек), који извршавају царев немогући задатак (поједу и попију сву храну). Следи епизода са чувањем зечева и пуњењем бачве причама. И бајка „Лисица оженила воденичара царевом ћерком” (291) има шаљиви карактер, који се огледа у јунаковом неприкладном понашању на царском двору: јунак за којег лисица тврди да је веома богат долази у блатњавој одећи, веома очигледно се чуди богатим оделима и на крају се унереди у кревет од масне хране.

Од демонолошких предања забележено је једно о ђаволу (151) и препричана приповетка Милована Глишића „После деведесет година” (293). Из Глишићеве приповетке изостављена је прича о забрањеној љубави Страхине и Радојке и задржан је само наративни ток о вампиру: Сава Савановић убија воденичаре, све док га кум власника воденице не рани из пиштоља. Затим од бабе сазнају да је његов гроб под брестом, помоћу коња налазе тачно место и пробадају га колцем. Предање о ђаволу објављено је код Чајкановића (Ч 176): жена се враћа кући након свађе са свекрвом, којег почиње да хвата језа јер примећује да су јој прсти на ногама изокренути: „утом муж случајно погледа у њене босе ноге, и падне му у очи како јој прсти на ногама не стоје напред, већ озади, на петама, те му се од страха дигне коса на глави и сав уздрхти. Да би се уверио још боље, нареди јој те крене на воду, и озади добро угледа прсте на петама. Сада је био начисто да оно није његова жена, него ђаво, али се чинио невешт”. Приче о страху којих је било у претходној збирци такође нису заступљене. Једна прича о благајнику који се убио због грешке (84) више је шаљивог карактера. Акцент није на психолошкој равни, већ на глупом поступку који је резултовао смрћу: „Погинуо је забанбадава само зато што је у забуни погрешно сводио $7+5>11$ ”. И у наслову је наглашено да се благајник убио „без нужде”, чиме се наглашава бесмисленост и непромишљеност благајника.

Културноисторијска предања, којих уопште није било у збирци 221, овде су бројнија него демонолошка и углавном су везана за Немањиче. Божовић напомиње да су предања прикупљена на Косову. Заједно са њима јављају се и етиолошка (о настанку имена локалитета) или елементи етиолошких предања. Већи део објављен је код Чајкановића, са напоменама о изворима у којима

се могу наћи слични мотиви: 199, 246 > Ч 138, 247 > Ч 139, 248 > 140, 249 > Ч 150, 252, 253 > Ч 149, 254, 255, 25 > Ч 145. Божовић бележи и етиолошко предање о томе да Бог не затире ђаволе јер кад нема ђавола, људи се не плаше ни Бога (144). Запис бр. 11 близак је легенди, у којој се пропадање турског царства доводи у вези са успоном руске царевине преко реликвија српског цара Душана (крста и круне). Са културноисторијским предањима, вероватно и због истог терена, бележи и текст „Из живота Јашар паше (из Штимља са Косова)”, који представља усмену биографију једног негативног јунака из локалне историје, записану на 5 страница, са бројним епизодама и анегдотама из његовог живота (бр. 251).

И у овој збирци Божовић приповеткама даје неадекватне наслове, којима се не упућује на садржину наратива. Нпр. приповетка носи наслов „Нерадо се заклињао” (292), а кршење очеве забране да се заклиње само је иницијални мотив који доводи човека до сиромаштва. Након тога губи породицу и поново их проналази, а заклињање се више не помиње. „Ћоса вештији од брке” (31) за централног јунака има Ћосу, који осваја руку царево кћери. Брка га на почетку шаље да то учини уместо њега и Ћоса му на крају предаје девојку. Присуство брке у наративном току није оправдано следом догађаја нити игде долази до надметања између њега и Ћосе. Бајка „Младић надмудрио ђаволе” (8) насловом упућује само на почетак, када јунак стиче магичне предмете, али не и на други део у којем јунак прати царево кћер која на златном овну одлази на гозбу или епизоду са чувањем зечева. „Братска завидљивост и неискреност” (288) у другим збиркама обично носи наслов који упућује на порекло јунака, којег је отелила крава.

Као посебно значајне и оригиналне у збирци бр. 234 Божовић наводи приповетке бр. 1, 3, 21, 32, 46, 51, 68, 72, 73, 76, 82, 83, 93, 99, 101, 103, 107, 132, 142, 159, 162, 164, 172, 177, 178, 181, 185, 195, 196, 225, 227, 228, 261, 276.³²⁶ Ових приповедака нема међу примерима издвојеним међу занимљивом и репрезентативном грађом у овом истраживању, а код Чајкановића је од наведених објављена само бр. 276 о јазавцу и лисици (Ч 5). Он је у збирку *Српске народне приповетке* (1927) уврстио неколико записа Крсте Божовића из збирке 210 (која је на рестаурацији) и 234, из које су сви овде наведени примери Чајкановићевих интервенција. За збирку 210 пише да су приповетке „понајчешће ’масне’”, те додаје: „Збирка је без нарочите вредности, са доста непотпуности и неспоразума”. Такође наводи да извори нису увек поуздани и да има доста препричавања и понављања. У опису збирке бр. 234 наводи да за приповетке „важи што и за приповетке из прве збирке” (1999: 474).³²⁷ Из збирке бр. 234 унео је приповетке: „Ера у бунару” (9 > Ч 59), „Старо време било је боље” (61 > Ч 137), „Немкињица Мара” (62 > Ч 131), „Царево питање старцу” (63 > Ч 80), „Арнаут није знао шта је купус” (99³²⁸ > Ч 128), „Чобанин убио ђавола ” (151 > Ч 176), „Никад попу није доста” (207 > Ч 73), „Великашка обест” (246 > Ч 138), „Два старинска бора” (247 > Ч 139), „Виноград цара Душана” (248 > Ч 140), „Смрт цара Уроша” (249 > Ч 150), „Војвода Јанић” (252 > Ч 143), „Откуд име Косово” (253 > Ч 149), „Пренос моштију цара Уроша” (256 > Ч 145), „Јазавац доскочио лисици” (276 > Ч 5). Од 300 приповедака објављено је 15, док је из збирке бр. 210 од 800 објављено 17. Судећи по овом избору и насловима приповедака из збирке („Свети Аранђео једнак према свима”, „Зашто је сада лето хладније, а зима топлија”, „Деца и псоглави”, „Човек на ђаволој свадби”, „Вештица”, „Мајка оживела сина”, „Царев зет лудак” итд.), Чајкановић је уврстио најмање шаливих приповедака, док „масне” приче није уопште узимао у обзир. Приповетку бр. 8 („Човек надмудрио ђаволе”) је узимао у обзир, с обзиром на то да је редиговао текст, али је није штампан. Као и у другим збиркама Чајкановић је мењао реченицу

³²⁶ АСАНУ–ЕЗ–375–6–10

³²⁷ Збирка 210 је код њега наведена као бр. 221, а 234 као бр. 253 према старом Инвентару.

³²⁸ Наводи да је бр. 101, али то је грешка. Рукопис приповетке је изгубљен.

тако да изостану сувишне информације, да конструкција буде што једноставнија, али у исто време и експресивна, што је најочигледније у примеру бр. 9 из збирке 234, штампаном под бројем 59.

Три Ере носиле товари на коњима, па наиђу ноћу на бунар, одакле су биле раде захватити воде. Кофе није било, стога се један спусти на конопцу, дахвати у тикву – врч; а понео је са собом и сохару, да се одупире на њу, кад сиђе до воде. (бр. 9) > Наиђу Ере ноћу на бунар, па како им је требало воде, спусти се један на конопцу, и понесе тикву за воду, и сохару да се њоме одупире кад до воде сиђе. (Ч 59)

(...)

Оне две кукавице, што су напустиле Еру, позавиде срећи новог цара, свога друга. Закључе да му је срећа дошла отуда, што је ноћио у бунару, те се и сами спусте једне вечери, да преноће, е да би и сами постали срећни. (бр. 9) > Његови другови позавиде му и помисле да му је срећа дошла отуда што је ноћио у бунару, те се и сами спусте једне вечери да преноће, да би и они постали срећни (Ч 59).

У наведеном примеру Чајкановић изоставља информације да Ере јашу коње, носе товар, да није било кофе поред бунара, објашњење да је тиква врч за воду, али чак и податак да је су њим била двојица другова. Конструкцију „биле раде захватити воде” преформулисао је једноставнијом – требало им је воде, док „сами” мења у „они”. Божовићевом реченицом врши се карактеризација ликова – негативни јунаци су „две кукавице”, док је Еру назива њиховим другом; Чајкановићево решење („Његови другови”) нема морализаторски ефекат, а реч другови се користи само да се означе друга два јунака.

Но у неко доба ноћи наиђу они ранији ђаволи, којима је било криво, што је благо из брда откривено. Помисле, да су то проказали они у бунару – јер су држали, да су и оно пре исти били – па им кажу: „ви ли дадoste цару воду, те излечи ћер?” (бр. 9) > У неко доба ноћи дођу они ђаволи, којима је било жао блага из брда, па кажу Ерама: „Ви ли дадoste цару воду, те излечи кћер?” (Ч 59).

Овде Чајкановић потпуно изоставља део о томе шта су ђаволи помислили када су затекли Ере у бунару, који је, осим што успорава приповедни ток, исприповедан Божовићевом неспретном реченицом, која, парадоксално, има експликативни карактер – „јер су држали, да су и оно пре исти били”. У приповеци „Немкињица Мара” Чајкановић изоставља конструкцију „насупротив првој”, јер се већ подразумева контрастом између неме и говорљиве жене; мења жаргонску реч „женску” речју „жена”; глагол „оженити се” изразом „довести жену” који има мање формални карактер; прилог „веома” са „јакко”: „(...) он се реши, те ту жену задржи и даље, а ожени се понова женском, која је, насупрот првој, била веома говорљива” (бр. 62) > „(...) он се реши па је задржи и даље, али доведе и другу жену, која је била јако говорљива” (Ч 131). У другом примеру изостављени су детаљи – да се отац поверио ћерки о својој „бризи и невољи” тек након много запиткивања: „Старац отиде кући јако забринут, о чему га ћерка стане много запиткивати. Кад јој потанко исприча своју бригу и невољу, девојка рекне (...)” (бр. 63) > „Старац оде кући јако забринут, и исприча ћерци шта му се десило” (Ч 80).

У легендарној причи о Богу и попу изоставља цео увод („Путовали Бог и поп, нон као обично, а Бог у облику човека. Бог је познавао пона, а поп Бога није познавао. Поп је Бога звао побратимом, а Бог онога поном. Наиђу на човека, који је продавао јагње и куне га”) и попово објашњење: „Унитан, зашто је пређе рекао, да јагње нема цигерину, поп каже: ’преварио сам те, побратиме, јер сам знао, да ћемо наићи паре, па да припадне мени два дела, а теби један” (207 > Ч 73). У културноисторијским предањима Чајкановић није вршио значајније интервенције. Разлог може бити то да предања нису имала исти статус као приповетке, већ да су за њега више имала етнографску неко књижевноуметничку вредност, имајући у виду да је у Предговору збирке *Српске народне приповетке* навео да зборник има етнографски, фолклорни и филолошки циљ. Самим тим захтевала су другачији редакторски поступак, односно мање интервенција које ће реченицу учинити складнијом или експресивнијом. У предању „Смрт цара Уроша” (249 > Ч 150)

потпуно изоставио завршетак, а у „Војвода Јанић” (252 > Ч 252) почетак, међутим, оба сакупљачева документарна коментара штампао је у напоменама, што значи да је сматрао да су значајни, али да им није место у фолклорном тексту, иако овакви коментари, веровања или поједини микрожанрови чине саставни део приповедања.

Стари манастир Св. Урош Турци су разрушили безмало сав. Заузимањем Србије после ратова 1877–8 г. у самој близини почео се зидати нов манастир. Кад се хтело приступити прављењу крова, околни Арнаути стану правити озбиљне препреке мајсторима. Од арнаутске пушке падне са зида једном један, а доцније и други мајстор, те грађевина остане онако досада (бр. 249).

Нејасна ствар?! у рату 1912–13 г. наишао сам у Штимљу на старца од 80–90 г., Николу Станојевића, оданде, који тврди, да никада није чуо име Милоша Обилића, а његова дела са Косова приписује некоме војводи Јанићу или Будићу, за кога нема појма ко је и одакле је. Никола, као и други приповедачи са Косова полажу нарочиту пажњу на Муратов долазак кроз Качанички Кланац. За „Јанића” прича овако: (...) (бр. 252)

Чајкановић изоставља коментаре који су у Божовићевим записима забележени у заградама, нпр.: „Док је она то чинила, чобанин полако извуче жив угарак (~~који јон горн~~), и тресне је по глави. Она га замоли, да је удари други пут, а он каже: „ударих, што ударих. (~~Народ верује, да се ђаво може убити само једним ударцем. Ако се удари други пут ђаво оживи~~)” (151 > Ч 176). У предању о војводи Јанићу такође изоставља коментаре у заградама: „(...) на врху Голеша планине (~~одакле се згодно види све Косово, као на длану~~)”; (~~изгледа, да се овде нишани на војеку под Бранковићем?~~) (бр. 252). С обзиром на то да су ови коментари углавном експликативне природе, они заиста оптерећују фолклорни текст, али су занимљиви као одраз сакупљачеве свести о намени текста за публику која не познаје одређена веровања, локалитете или појмове, односно одраз су поступка превођења усменог текста у писани. Измењен је и немали број наслова, што је био ређи случај у другим збиркама: „Царево питање старцу” > „Цар и старац” (62 > Ч 80); „Никад попу није доста” > „Бог и поп” (207 > Ч 73); „Прекор на управу цара Душана” > „Великашка обест” (246 > Ч 138); „Споменици краља Милутина и цара Уроша” > „Два старинска бора” (247 > Ч 139); „Пренос мошти цара Уроша” > „Цар Урош бежи у Србију” (256 > Ч 145).

Увидом у Чајкановићев избор из збирки народних приповедака које је забележио Крста Божовић може се стећи погрешан утисак о овој грађи. Иако највећим делом садрже „масне” приче, Чајкановић је углавном објавио културно-историјска предања о Немањићима, односно демонолошка предања и бајке. Две збирке које су овде анализирани веома су сличне по саставу, те због богатства мотива представљају важан извор за проучавање скатолошког, а посебно еротског фолклора, који је важан део културног кода, али је махом остао непубликован због преовлађујућих моралних вредности у то доба. Божовићева преписка са Академијом веома је занимљива у контексту сарадње ове институције са сакупљачима. Негативне оцене Божовићевих збирки потичу од његовог начина бележења, о којем сакупљач није оставио податке. Краткоћа записа, „ненародни” стил који се понекад приближава административном, неспретан, односно неуспешно изведен приповедни поступак који захтева да се накнадно објасни шта се заправо догодило или шта је у томе смешно и изостанак поенте умањују вредност збирке. Сакупљачеви коментари у вези са грађом из преписке коју је водио са Академијом, као и блискост са анегдотом и причањима из живота, упућују на то да је сакупљач желео да грађом забележи не само приповедање краја у којем је живео, већ и документује савремени тренутак и дочара менталитет.³²⁹ Низ „малих” догађаја важних за живот заједнице има за функцију да пружи ширу слику. Бележење „свега што се у народу прича” није само последица жеље да се обезбеди што

³²⁹ Савремена теренска истраживања Ане Савић указују на то да у овом крају постоји континуитет приповедања шљивих прича, анегдота и сродних жанрова.

већи хонорар већ и тога што се грађа третира као средство информативног и егземпларног карактера. Бележењем свакодневице, епизода из живота локалне заједнице, као и због ретког записа мемората, може се рећи да је овај сакупљач, иако то није учинио свесно, наговестио правац у којем ће се фолклористика развијати у XX па и XXI веку.

*

Збирка бр. 221

1. *Школски надзорник педант.* Надзорник питао ђака колико има сати од једне до друге дестинације, а учитељ га разоткрио да ни сам не зна како да стигне од једног до другог места.
2. *Рад телеграфа.* Ученик питао како се писмо не исцепа када се шаље телеграфом.
3. *Гурну ми га учитељ.* Ђаци се нагнули на бунар, а учитељ их отерао да не упадну, па кажу да је он крив.
4. *Смањи, Циго, смањи.* Циганин све време смањује број вукова које наводно убио.
5. *Љуба Ненадовић и миш.* Заволео миша, а жене из његове куће га убиле јер је чинио штету.
6. *Љуба Ненадовић изгубио парницу.* Породица водила спор око шуме, Љуба на суду рекао да имање није ни било њихово.
7. *Да научи свињу читати.* Ученик убеђује учитеља да свиња може да научи да чита јер већ зна да изговори три различита самогласника.
8. *Часте се узајамно.* Човек рекао „наздравље” другом, који је излазио из нужника; овај му узвратио са „извол’те”.
9. *Празан поздрав.* Грујица поздравио Новака преко Марка, овај узвратио поздрав на исти начин.
10. *Храмао поп.* Попа ударило ждребе, па га задиркивали да је бранило мајку. Скаредна.
11. *Насадио га о продаји.* Поп продавао кобилу без ждробета, па неки човек понудио да општи са кобилом да ождреби магарца.
12. *Забринута жена.* Забринута жена рекла да јој не преостаје ништа осим да скочи „с вира у брег”, уместо „с брега у вир”.
13. *Носи попу јајца.* Тако се подсмехују ономе од парохијана ко носи корпу са јајима која поп скупља када свети водицу.
14. *Р, мр.* Жена преварила мужа са војником који је заноћио код њих у истом кревету.
15. *Женина влада.* Жена је имала један дан у години да заповеда мужу, али јој је Бог и то одузео зато што је злоупотребила.
16. *Обалила кобила товар.* Човек јурио одбеглу кобилу. Скаредна.
17. *Жена на исповести.* Жена неће да се исповеда попу о содомији.
18. *Не маре за оцем.* Возе покојног оца колима на гробље, а ниједан не жали јер мора да тера волове. Коментар: Наравно. Тако је, кад ниједан оца не жали од срца.
19. *Умро пред Ускрс.* Жена поручује мртвом мужу да је таман дотерао до јаја, па умро.

20. *Човек на исповести код калуђера.* И калуђер би упражњавао секс да може.
21. *Калуђер на конаку.* Калуђер преварио снаху да обује његове чизме, па општио са њом, а свекар мислио да су два калуђера.
22. *Човек није никад потпуно задовољан.* Човек купио звонце да зазвони њиме кад буде потпуно задовољан и то се десило тек када је умро.
23. *Карађорђевици и Милошевици.* Човек није знао на чије је присталице наишао, па рекао да је ђавољи да би избегао батине.
24. *Неће за Шмркојлу.* Девојку довели у кућу, а нису јој рекли за кога је доведена.
25. *Вампир испросио девојку.* Вампир повео девојку у гроб, а она побегла од њега. Девојка умре од страха. **AaTh 365A***
26. *Удављена девојка.* Отмичари донели девојку мртву јер су јој ставили крпе на уста да је ућуткају.
27. *Ђура из Боотије.* Девојка питала ко је; човек одговорио „Ђура избоо ти је”.
28. *Старац и чобанче.* У форми разговора, дете даје паметне реплике.
29. *Кадија узео мито.* Турчин однео секиру кадији, а Србин краву и теле да би пресудио у његову корист.
30. *Ждребе обалило зета.* Зет грешком у мраку узјахао гладно ждребе.
31. *Поп обљубио парохијанку.* О попу женскарошу.
32. *Носио радницима ручак.* Ручак однела вода, па човек претукао кобилу.
33. *Мутав побратим.* Домаћица не разуме мутавог побратима свог мужа.
34. *Истекло му вино.* Дете није затворило чеп на бурету, па га отац претукао.
35. *Појео попушљиве.* Рекао да је појео „попушљиве” уместо „попу шљиве”.
36. *Бугарин обљубио ћер.* Заклео се да ће обљубити оног ко му донесе ручак, мислећи да ће то бити жена.
37. *Правила човека лудим.* Бацила рибу у њиву, па се човек хвалио да је изорао. **AaTh 1381A**
38. *Муж пољубио жену у д...е.* Жена се правила да се породила, па уместо детета мужу наместила да пољуби задњицу.
39. *Сулудацт зет.* Псује пред тазбином јер за свакодневне предмете користи опсцену лексику.
40. *Најгора страст код човека.* Ђаво пресуђује да је пијанство најгора страст, зато што човек све дубље запада у њега.
41. *Двосмислен тестамент.* Отац оставио неком човеку тестаментом новац да део који жели да део његовом сину кад се одшколује. Суд пресудио да му да део који је хтео да задржи за себе.
42. *Брала конопље на Макивеје.* Жена кренула да бере конопље на празник, па је муж уплашио. Скаредна.

43. *Лаже да је убио вука*. Човек признао да није убио, већ је нашао мртвог вука кад га је жена уплашила да га због тога зову на суд.
44. *Надио к...ац*. Човек слагао жену да иде да поправи полни орган да би му дала новац, а она му тражила да јој да стари да однесе њеној мајци, која је удовица.
45. *Кашиарско наслеђе*. Човек није оставио тестамент, па се жена договорила са комшијом да се преруши у њеног мужа и издиктира лажни тестамент на самрти.
46. *Остарела чаша*. Човек није знао да чаше могу да се оперу, па хтео да купи нове.
47. *Јарчићи педорокчићи*. Баба се са јарићима скаменила на планини од зиме. **AaTh 368C***
48. *Благовест – приповест*. Чобанин изгубио секиру у дубоком снегу, мислећи да је дошло лепо време.
49. *Циганче престолонаследник*. Цар поучава Циганче да га наследи, а оно не може против својих навика.
50. *Попова ћер – светац*. Младић преобратио попову кћер која је хтела да постане светац.
51. *Поп, кмет и ковач код туђе жене*. Три љубавника се нашла истовремено код жене у кући.
52. *Играо у туђим гаћама*. Сиромашни момак носио комшијине гаће на сабору, па је његова ћерка то препознала.
53. *Војник ј...ао бабу*. Војник пуштен из војске. Скаредна.
54. *Болесница код калуђера*. Прави се да је болесна да би преноћила код калуђера у манастиру. Ђак све види.
55. *Калуђер ј...ао ћака*. Ђак гурнуо калуђеру говеђи гркљан у задњицу.
56. *Попу обешена торба камења о врат*. Човек осрамотио попа са којим га је жена варала да се опрасио и отелио.
57. *Не веруј жени ни куму*. Отац на самрти рекао човеку да не даје никоме ждребну кобилу и да не шаље жену на свадбу. Човек одлучи да уради оба, па да кобилу куму, који је натовари, она се ождреби и он баци ждребе. Затим пусти жену на свадбу, преруши се и жена га превари са „Турчином”, не знајући да је то он.
58. *Баба се правила мало дете*. Удовица се правила да је мало дете; Ера је обљубио у колевци.
59. *Псовао девојку*. Чобаници побегле козе у туђе жито.
60. *Поп се сам проказао*. Ђак преварио попа да ловци траже онога ко је обљубио кобилу, па се поп случајно одао.
61. *Муж није могао*. Жена дошла мужу у војску, па се покајала. Скаредна.
62. *Дала п...ку у писанију*. Поп обљубио жену.
63. *Калуђеру одвели коња*. Жена завела попа да би муж одвео коња.
64. *Калуђер украо козу*. Калуђер украо и испекао козу, чији је власник затим украо манастирско ждребе. Ђак му саопштава певајући. **AaTh 1525H + 1775–1799**
65. *Није смео од галова*. Калуђер кроз песму одговара љубавници да није смео да јој дође од пса. Слично типу **AaTh 1419H**.

66. *Ужичанин видео „сто кнежева”*. Ужичанин у Београду видео војнике. Ијекавица.
67. *Ера и мађионичар*. Опкладили се да мађионичара неће ујести змија, па мађионичар издахнуо кад му је Ера донео шарку.
68. *Бугарин испраћа ћерку*. Оцу је жао што ћерка полази за другога.
69. *Поп зна више од владике*. Лажни поп којег су парохијану пријавили подмитио владикау.
70. *Опојао поп кобилу*. Подмитили владикау да не казни попа који је опојао кобилу.
71. *Отац саветује ћерку*. Отац саветује десетогодишњу ћерку да спусти хаљину кад се греје поред ватре.
72. *Ера преварио булу*. Ера обљубио булу на превару.
73. *Турци у голо а Срби у рутаво*. Туркиња и Српкиња причају о сексу.
74. *Шевељ, девељ*. Говедар обљубио Циганку коју је превезао преко реке.
75. *Ере и бугарска снаша*. Прерушени ера обљубио младу.
76. *Био је муж*. Поп дао „свету” водицу жени да је држи у устима да се не би препирала са мужем и да је он не би тукао.
77. *Поп и наковањ*. Ковачи преварили попа да се опече, па он ошурио једног од њих.
78. *Псовао девојку*. Младић опсовао девојку која га је питала где јој је брат. Скаредна.
79. *Не да је у Прдоњиће*. Отац не да ћерку у породицу Прдоњића.
80. *Банаћанин крао волове*. Тражио муњи да му осветли изгубљене уларе, домаћин га затекао на делу.
81. *Прикартале млеко*. Две жене се картале у млеко.
82. *Дирао женину и таштину ногу*. Зет није знао да је ташта заноћила у његовом кревету.
83. *Ере сушиле опанке код свеће*. Ера није знао чему свећа служи, па је ставио у снег да суши опанке. Свећа догорела, опанци се смрзли.
84. *Узјаши мога и твога*. Ера довикује другу да веже коње међусобно и дотера оба.
85. *Лажа и паралажа*. Лагање и надлагивање о великом купусу и казану.
86. *Енглеска равнодушност*. Путују возом у запаљеним капутима.
87. *Дошао поп, да опева живу бабу*. Поп рекао баби да сиђе са дрвета да му плати опело, па да настави да бере трешње.
88. *Нема тика*. Дете погрешно чуло да се принесе паприка, отац погледао мајку и рекао да има.
89. *Је...ао бабу за опкладу*. Човек се опкладио са попом да ће обљубити бабу која плаче поред гроба уз њен пристанак. Баба помислила да ће тако прекинути себи муке јер јој је човек рекао да жене умиру од његово полног органа. **AaTh 1476C**
90. *Бајао пчелама*. Човек обљубио жену убедивши је да ће јој помоћи да ухвати рој пчела.

91. *Момак подвалио девојци*. Девојка се подруживала момку што се он и мајка нуткају за ручком, па се он прерушио у немог просјака, ког је она напастовала, мислећи да нико неће сазнати.
92. *Кривопизда*. Девојку на превару обљубио момак, уз помоћ бабе код које је дошла да јој баје, па се удала за њега, за случај да је остала трудна.
93. *Бугарка брала јагоде*. Девојка препричава како је брала јагоде са баба Ружичиним сином. Скаредна.
94. *Поп снаси доградио дете*. Поп преварио трудну снајку да јој је дете рђаво, па му се муж осветио обљубивши попадију. **AaTh 1424**
95. *Љубазник се правио да је брат*. Свекар сазнао па га најурио.
96. *Ера натоварио попа*. Поп тужио Еру зато што је чуо да је рекао да лоче уместо да плаче.
97. *Пудар имао велики к...ц*. Турчин измерио слуги полни орган и показао жени, па схватио да је сам крив кад га је преварила с њим.
98. *Партиско задиркивање*. Хтели да окаче напредњачку кутију на полни орган ждрепца.
99. *Заобилазно крићаванье*. Срби се кришом крстили приликом наздрављања у кафани пред Турцима.
100. *Крадом пила ракију*. Снаја се тобоже згрозила кад је схватила да је ухваћена како пије ракију.
101. *Ера накупио комаде сланине*. Ера иде по шумадијским кућама правећи се да не зна шта је сланина и свуда узме мало да пробају његови.
102. *Поп на входу*. Сви се смеју расејаном попу на молитви.
103. *Погрешила на литији*. Жене не иду на литију од кад је једна жена узвикнула „благо кобили” кад је видела како општи са коњем.
104. *Од чега се треба чувати*. Око Трстеника се прича од чега се из ког села треба чувати. „Напомена: Писац ових редова није могао сазнати, зашто се од свега тога треба чувати. Заборавило се у току дуга времена”.
105. „*Ргај си, братко, ргај си*”. Бугарин наредио говедару да обљуби његову жену јер је мислио да јој је кметица оставила полни орган на чување.
106. *Нисам ја, но чича*. Синовац хтео да постане хајдук. Украо човеку овна помоћу трика са опанцима и уплашио чичу правећи се да га је ухватио власник овна.
107. *Обојак, петао и к...ц жале се на судбину*. Кренули у хајдуке, па се уплашили лисице; обојак и петао побегну. „Неко, а махом онај ко је у дружини несмотрен и непажљив повиче сад у овој причи: ’а шта је било са к...цем’. Приповедач га је баш ту и прешао, па ће речи: ’он је замакао теби у д...е’; те дружина удари у смех”. Виц.
108. *Продавао к...еве*. Никли уместо кукуруза, па их продавао женама у Београду
109. *Свекар и снаха хватали раке*. Рак ухватио снаху за полни орган, свекра за брк. Свекар јој рекао да не испушта гасове на рака, него да се помокри на њега.
110. *Шера и Нера*. Скаредна песмица.

111. *Узео Црногорку, па му не да.* Муж напастовоао жену, па се она жалила оцу кад јој је дошао у посету.
112. *Ђоса завађао људе.* Завадио их питањем да ли сврака има више црног или белог перја.
113. *Обљубио Црногорку, заручницу.* Није могао да се суздржи док су музли краву.
114. *Мудраку неверна жена.* Човек сазнао да га жена вара са слугом, па је ошурио. Скаредна.
115. *Поп, кмет и биров насађени.* Облетали туђу жену, па јој муж рекао да их позове у кућу. Жена их сакрије на таван, а муж пред њима обљуби њихове жене, запрети да ће запалити кућу, пуца у њих и пребије их.
116. *Поп у бачви.* Жена сакрила љубавник у бачви, муж сипао врелу воду и брашно, па продао на вашару.
117. *Ј...ао козу.* Општио са козом зато што му је појела воћке, па обећао осалима да ће и оне доћи на ред.
118. *Тешка се, што му није син.* Шта би било да му је ћерка син. Скаредна.
119. *Обљубио је Турчин, Јакуб.* Поп хоће да причести жену тек кад „истера” Турчина из ње.
120. *Поп у снопу прућа.* Слуга донесе попа кући сакривеног у снопу прућа. Поп види како слуга општи са његовом женом са кашиком у њеној задњици јер је навикао да држи кобилу за реп.
121. *Вина.* Дућанџија збија „масне” шале са бабом..
122. *Досетљив војвода.* Опис обичаја и шала. „за војводу у сватовима, нарочито сеоским, бира се досетљив човек, који уме да добацује масне шале, у завијеној форми (...)”.
123. *Кад се пије, охохо, кад се плаћа шта је то.* Пандур пије код механџије Грка.
124. *Ера зна, шта је салеп и база.* Мислио да хоће да га напастују.
125. *Ера косио Шваби ливаду.* Опкладили се да му Шваба да имање ако покоси више. Шваба му подметнуо рицинус да не би изгубио опкладу, па Ера истовремено вршио нужду и косио.
126. *Забораван професор.* Обећао жени да више неће заборављати ствари, а у железничкој станици му остао кишобран.
127. *Близу јој д...е и п...а.* Муж уплашио жену да ће умрети ако се саставе да би престала да га вара.
128. *Шта вреди досетљивост.* Човек направио бачву за вино, па се досетио како да накнадно направи чеп.
129. *Страх пр...* Кнез Милош позвао код себе лопова, који је од страха пред њим испустио гас.
130. *Ђоса слагао цара.* Цар му тражио да га слаже, Ђоса слагао да му треба превоз до куће да узме лагала.
131. *За попа мислила да су Цигани.* Баба опсовала попа који јој је куцао на врата јер је мислила да су Цигани који сваки час долазе.

132. *Прва америчка лоза у Жупи*. Када је око 1880. пропала лоза, људи су посадили америчку, па су је после секли верујући да ће их стићи несрећа.
133. *За марјаши појела целу теглу слатка*. Кафеџија рекао баби цену, она мислила да се односи на целу теглу. Кмет пресудио у њену корист.
134. *Србијанац узео Црногорку*. Црногорки није јасно зашто мужу смета што она не уме ништа да ради.
135. *Просили ћер од Црногорке*. Жале се како су прошли; језички хумор.
136. *Упуша се зец*. Младић хтео да га приме за пандура, па се правио да је толико надарен да је нањушио зеца. Капетан га одбио сматрајући да су то ђавоља посла. Од тада је остала изрека.
137. *Зашто је напустио село*. Орао однео кокошку са пилићима док их је чувао, а теле погинуло. Побегло од срамоте. „Доцније причао, како су га те недаће отерале да буде – срећан човек, богат и виђен мајстор у вароши”.
138. *У забуну псовао газдарицу*. Оставили слуги да им чува дете, он заспао, па га уплашили да детета нема да се нашале с њим.
139. *Мајка се венчала са сином*. Едип. Анђео упозорио жену на порођају да ће син убити оца. Отац бацио дете, које је касније убило оца, када је дошао да краде грожђе. Оженио се мајком, која се разболела због Божје казне. Кад су схватили шта се десило, одвела га у село да га ожени девојком. **AaTh 931**
140. *Ђаво вортао лисицу и човека*. Лисици нешто ушло у јаму и она се свима обраћала за помоћ. „Зунца” јој помогне да истера „јарца надодерца”, те јој лисица у знак захвалности тресла крушке са дрвета. Једног дана затекла је мртву, сахранила и бацила клетву: „Ко се ус...е на овај зунчин гроб, свуд га г...на пудила!”. Неког човека снађе та клетва и није се могао никако ослободити док није дао свињама да га поједу уклету измет. **AaTh 2015**
141. *Удата за ђавола*. Човек за женско дете рекао „однео га ђаво”. Девојка стаса за удају и нестане. Отац оде по њу, а зет (ђаво) му зада да нахрани његовог коња. Отац не успе да нахрани ђавољег коња, као ни старији син, те се врати кући без ћерке. Најмлађег сина сестра научи да ђаволу каже да има више од њега и да ће он због тога црћи. Врати сестру кући.
142. *Зашто прво није домаћин*. Обичај остао из турског времена, када су се Турци плашили да их неко не отрује.
143. *Бајао Бугарин Бугарки*. Бугарка се снебивала, па пристала да је Бугарин обљуби.
144. *Од судбине се не може сакрити*. Девојци је било суђено да ће умрети од змијског отрова. Отац је чувао и строго контролисао храну и пиће. Кад се судбина остварила, отац је хтео да убије слугу, али га је Св. Јован спречио. Отац затекао девојку живу. Бог је оживео девојку да слуга не би испаштао. **AaTh 934A**
145. *Девојка оживела а Циганин преуркао*. Девојка се задавила јајетом и умрла. Дошао Циганин да је опљачка, јаје испало из грла, она оживела. Циганин умро од страха.
146. *Девојка надмудрила цара*. Цар сазидео велелепну кулу и позивао људе да процене вредност. Девојка научила оца шта да одговори да га цар не би погубио. Цар јој давао

немогуће задатке, које је девојка испунила (да од једне вунице опреми кулу, да дође ни пешке ни на коњу и сл.). Девојка се одбрани од царевих хртова уз помоћ три зеца која је понела и мудро одговори цару кад примети да јој је „баца крива”. Цар зада војнику да излегне пилиће из куваних јаја, царица научи војника како да га надмудри. Цар је отера из куће уз дозволу да узме из двора оно што воли. Царица узме њега, па се заједно врате кући.
AaTh 875

147. *Стрижено, кошено*. Муж бије жену јер неће да призна да је ливада кошена; кад више не може ни да прича, жена показује прстима да је стрижена. **AaTh 1365B**
148. *Св. Петар и војник*. Свети Петар оживи царевог сина, војник узме паре од цара, иако је упозорен да то не чини. Купе храну, па војник поједе срце од брава. Петар подели остатак новца на три гомиле, објашњавајући да је трећа за оног ко је појео срце. Војник призна да је он. Заноће негде, а војника пошаљу да ноћи са ђаволима. Он их стрпа у торбу и пребије, па грешком однесе у пакао, кад је кренуо код Петра у рај. Ђаволи се уплаше и отерају га. Петар обеси торбу са ђаволима, а војник ускочи у њу. **AaTh 330A**
149. *Плашљив ловац*. Побегне му срндаћ, пуца у пањ, јури га опанак.
150. *Од чега се боји*. Попова, кметова, сведока итд.
151. *Пориче да је избацио пушку*. Уплашили га у шали да је убио човека.
152. *Ћоса надјачао алу*. Ћоса и ала се тукли у кошари, Ћоса победио. После се тукли у пољу и кад је Ћоса видео да губи, уплашио алу да ће је бацити преко поља. **AaTh 1066**
153. *Судбина човекова*. Док се жена порађала, лопов чуо да ће дете умрети у бунару. Одустао од крађе и упозорио човека да закуца даскама бунар. Син умро на даскама. **AaTh 934A**
154. *Женска љубомора*. Жене не мисле на мушкарце само када их опколе пси и кад иду преко уског моста.
155. *Сећа се п...ке чак и на самрти*. Снаха се каје што му није дала кад је тражио.
156. *Баба на самрти љубоморна*. Жао јој је што је нико није дирао кад је била млада.
157. *Во је благословен, а коњ проклет*. Коњ се никад не одмори и не наједе, за разлику од вола, зато што је проклет.
158. *Је ли вајда од молитве*. Вајда је то што је поп узео новац (има и коментар сакупљача).
159. *Јесу ли коморице – људи*. Жена мокрила пред њима јер нису људи.
160. *Како пас п...а?* Радник исмејао газду који је хтео да мокри као пас да би му доказао да неће испрљати једну ногу.
161. *Букти ми д...е од слаткога вина*. Муж је истукао зато што се напила, она мислила да је од вина.
162. *Парила тежину уместо пређе*. Преварила мужа да се пређа претворила у тежину зато што је он допустио да птица прелети преко ње.
163. *Лења жена вуче мужа за нос*. Ишао у шуму по мотовило, она га ометала. **AaTh 1405**
164. *Муж пробао жену*. Направио се мртвим да би видео да ли ће жалити. Она послала туђу жену да кука, а сама отишла на весеље. Муж их обе пребио. Слично типу **AaTh 1370B***

165. *То исто, мало друкише.* Муж се правио да је мртав, жена штедела на покрову. Муж је пребије. **AaTh 1370B***
166. *Поп у буњишту.* Поп љубавник се сакрио у буњишту од мужа.
167. *Безобразна и ташта и зет.* Зет поставио опсцено питање, добио одговарајући одговор.
168. *Караконцула.* Човек ухватио караконцулу на превару, узео јој хаљине и оженио се њоме. Вратио јој хаљине кад им се женио син, она нестала.
169. *Чума брала грозђе.* Човека угостила чума која му је брала виноград зато што је раније спасао од паса. Човек сазнао да чума обере виноград тако што се претвори у орла. Убио орла, након чега му је смрдео виноград три године.
170. *Мићење чуме.* Опис чуме.
171. *Разапињање Христово.* Коњ је проклет да се не наједе јер је разоткривао сено где је био Христ, за разлику од вола. Кад су га распињали, хајдук је сакрио ексер, након чега је остао обичај да се затрпа место где је био лонац.
172. *Надмудрио механцику.* Механцика се опкледила са човеком ко ће први речи ружну реч и узела му говеда. Његов брат јој узме механу тако што је навео да каже ружну реч, напаствовавши јој ћерку.
173. *Лукавством купио свињу јевтино.* Купац убедио продавца да му јефтино прода свињу јер неће да се гоји, а пре тога јој кришом ишчупао длаку.
174. *Хоће јој се.* Опис страсти; жена се правила да је убола ногу на трн да би завела мушкарца.
175. *Зет није био пажљив према тасту.* Таст убацивао зету кости у тањир да би изгледало као да највише једе јер највише и ради, а зет одговорио да пси једу и месо и кости.
176. *Доскочила војводи.* Питао младу жену кад је служио ракију на свадби да ли има „двije”, она одговорила да има једну.
177. *Ни лекар није знао шта му је.* Детету лакнуло кад се распасало.
178. *Није штетовао на куповини.* Продао свиње јефтиније у Аустрији.
179. *Задовољна и незадовољна снаша.* Две сестре се удале, једна незадовољна полним органом свог мужа. Објашњавање рукама.
180. *Бугарски краљ, Фердинанд, на Конаонику.* Лекар му рекао да му је на услузи ако сломи ногу.
181. *Лисица лечила зечеве.* Зечица одвела лисици зечиће да их излечи, она их појела. Слично типу **AaTh 37.**
182. *Маћија према пасторчићима.* Отац одвео децу у шуму на маћехин захтев. Псоглави хтели да их поједу, па девојчила гурнула жену псоглава у казан са врелом водом. На путу кући им нека баба пожелела срећу, те су од тада пред њима падале руже и бисери. Маћеха послала ћерку истој баби, али јој уместо среће нарасте глава. **AaTh 327A + 480**
183. *Оздравила и без молитве.* Кренули у манастир јер је жена била болесна, али је оздравила на путу до тамо након сношаја.

184. *Безбожница*. Један човек имао једну кћер, а његов сусед шест. Крене девојка са једном од кћери суседа код чобанина у којег су биле заљубљене. Он им каже да забију преслицу у гроб и која прва извуче, њу ће оженити. Кад не успеју да извуку, младић их уплаши да их држи мртац и оне умру од страха. Очеви се опкладе око питања има ли Бога. Бог се преруши у старца и одговори им да нема, па онај са пет кћери заради новац. Бог га одведе на небо и казни и њега и његове кћери. Човек успе на превару да побегне, али му анђео узме душу и однесе га у пакао.
185. *Св. Илија био ђаволе*. Ругали му се, па их гађао громом.
186. *Ера продавао воће*. Општио са човековом болесном женом јер не продаје воће за паре.
187. *Двосмислено*. Човек рекао другоме да се преселио у кућу, овај одговорио да зато чује да лаје пас.
188. *Крупна лаж*. Старешина стално лагао, па човек којем је прекипело рекао да је знао жену која је родила дете на задњицу.
189. *Бега од мужа што има мали к...ац*. Невербално објашњава попу зашто хоће развод.
190. *Поздравио кнеза Милоша*. Пожелео му добродошлицу у место где се прави барут, па му се због тога и данас подсмевају.
191. *Увијач*. Човек се правио да је увијач (штројач), па отишао за правим на ручак. Прави увијач платио.
192. „*Силан*” *коморџија*. Увек служе као подсмех у војсци, па покушавају да докажу мушкост. Један коморџија наредио одборнику да се окози, одере јаре, направи мешину и донесе вино.
193. *Паметнија жена од човека*. Зато што кад легну она њега „шашоља” по глави, а он њу по задњици.
194. *Испала јој бритва*. Зет јој рекао да пази да јој не испадне нешто друго.
195. *Уморио га страх*. Рекли осуђенику да је хуманије да га убију пуштањем крви, па се правили да су му исекли жилу на нози. Човек умро. Опис умирања.
196. *Крвна освета*. У време косидбе Арнаути носе пушку ако их неко изненада нападне.
197. *Попр...ва девојка*. Родитељи хтели да подмите просце да не одају девојчину ману, она се разметала пред њима и рекла им да причају коме шта желе. Неки човек се ипак оженио њом, па је свекар одвикао од рђаве навике, преваривши је да треба да напуни три мешине гасовима. **AaTh 1453******
198. *Пр...а царица*. Царица испустила гас пред великодостојницима, па је цар наредио да је одведу и убију. Слуге се сажале и пусте је, а она се уда за Циганина ковача и роди му дете. Царев син сазна истину о свом пореклу и затражи Циганину да му искује златна зрна и са тим оде у очево царство. Тамо каже да је из земље где тако рађа пшеница и „где се једе а не прди”. Кад га цар упита како је то могуће, он му све исприча, царица се врати на двор, заједно са Циганином и сином. **AaTh 1453**** + 705–712**
199. *Војник ј...о царицу*. Чула да војник прича да би приликом сношаја с њим летеле варнице. Царица му запретила казном ако не буде тако, он понео свице.

200. *Трубач ј...о царицу*. Ађутант послао трубача да га одмени у сношају са Маријом Терезијом, па остао без посла, а трубач постао мајор и ађутант.
201. *Двосмислено нарицање за мужем*. Човек ископао две велике рупе да их пуни шљивама, па умро, а жена нарицала што нема више ко да пуни рупе.
202. *Остарила, па је нико неће*. Баба саветује девојку да пристане на сношај за банку, јер би она пристала и за 20 пара, али је нико неће.
203. *Плашила га у шали, па умро*. Дружина му говорила да је много ослабио, па је он уобразио да је то истина и умро.
204. *Узгред обљубио другу*. Договорио састанак у кукурузу, па обљубио погрешну жену. Кад је наишла права, није могао поново.
205. *Бегао од смонице*. И данас се смеју глумом планинцу који је побегао од смонице, и још добро опрао мотку да му се не би запатила и у планини.
206. *Владичина Бара*. О плодном земљишту на којем сви завиде.
207. *Грци су плашљиви*. Народ сматра Грке мекушцима.
208. *Шерила се баба и Турчин*. Турчин рекао баби да не мрда задњицом док сеје брашно, она му одговорила да не мрда брадом док једе.
209. *Девојка плава, име јој Сава*. Свекар хтео да растури прошевину па тобоже у сну причао како му је син килав.
210. *Ћојбаша*. Снебивљива девојка и момак се договоре да Ћојбаша треба да уђе у Цариград.
211. *Не може „оне работе”*. Поп питао старца да ли је сексуално активан.
212. *Тражио п...ке од стрине*. Стрина га уплашила да полни орган има зубе, па није хтео да се ожени. Кад су успели да га ожене, жена га је на путу ка родбини наговорила на сношај, али јој је он прво везао ноге за кола. Коњи се уплашили и побегли са њом везаном, а младожења заборавио да обуче гаће.
213. *Ера псовао варошанке*. Жене с прозора гледале Еру како тера кобиле и добацивале, он тобоже псовао кобиле.
214. *Чудноват слуга*. Поп пратио слугу да види зашто козе не једу. Слуга је имао чудну свиралу, која натера и попа (без гаћа) и козе да играју. **AaTh 594****
215. *Трудна девојка*. Добацивали јој док је играла у колу да би сакрила трудноћу.
216. *Коцкари сами себе упропастили*. Човек сакрио код детета паре које је добио на коцки. Коцкари га убили, дете побегло у кућу једног од њих. Увече опет покушали да га убију, али дете је побегло, па су убили дете власника куће.
217. *Ђаво препросио девојку*. Ђаво преварио девојку да пође за њега, прерушивши се у лепог младића. Арханђел је врати два пута. Трећи пут украде девојку и превари целу њену породицу да му се приклони, па Бог затвори ђавола, а њих опамети.
218. *Казнио Бог тврдице*. Три човека пожелела пиће, новац и овце, Бог им дао. Кад је прерушен дошао код прве двојце, они га отерали, па их казнио и одузео им све.

219. *Ђаво био захвалан.* Човек спасао ђавола да га не поједе вук. Ђаво му рекао да ће га избавити кад се зарати се Турцима. Одвео га код свог оца цара и рекао му да тражи немушти језик. Цар му дао под условом да не открије никоме, јер ће у противном умрети. Човек отишао кући и затекао свадбу своје жене. Ђаво завадио просце и сви се поубијали осим жене и деце. Човек и жена пођу на коњима, па човек чује да кобила носи „четири душе” и насмеје се. Легне у гроб на женино инсистирање да јој открије тајну. Пас и мачка од жалости не једу, а петао једе јер има много кокошака. Кад то чује, човек устане и убије жену. **AaTh 670 + 974**
220. *Грејала п...ку код ватре.* Подругљива песмица.
221. *Лисица удавила вука.* Рекла другом вуку да је сам умро јер је препукао пијући воду на извору. **AaTh 30**
222. *Сломилa грне и тестију у забунu.* Хтела да плесне длановима кад је радницама носила ручак.
223. *Војник преваром добио вечеру.* Сакрио се на таван, препао укућане који нису хтели да га приме на конак и украо вечеру.
224. *Савезници противу вука.* Животиње се договориле да бију вука, он се уплашио и побегао. Не одговара ниједном типу у потпуности, али је подтип групе приповедака о вуку као глупој животињи **AaTh 1–69**.
225. *Тражила памети и среће.* Ђаво јој дао памети и среће: пала у рупу тражећи памет и са храста тражећи срећу.
226. *Курна болест.* Преварио жену да би општио са њом.
227. *Девојка се окопилила.* Девојка препричавала капетану који је испитивао како је затруднела.
228. *Мечкари орали.* Уплашили укућане мечком, па крали по кући. Дошао домаћин и убио је пушком.
229. *Бог му дао пара на се одужио.* Човек дуговао паре, па му Бог дао да врати дуг. Мислили да је украо, па хтели да га казне. Кад су дошли, изуједала их змија.
230. *Злослутна шала.* Човек се шалио са попом, па га гађао змијом и појурило га његово куче. Поп умро.
231. *Удавила се мечка.* Човек чувао стражу, дошла мечка, па се направио да спава. Мечка остала да се угреје, човек је запалио, она скочила у воду.
232. *Није га хтелo олово.* Турци пуцали на човека, зрна само поиспадала.
233. *Потукао вампире и ђаволе.* Човек једно вече потукао вампире у воденици, друго ђаволе.
234. *Вук нукао лочући воду.* Лисица украла котур сира и ставила око врата, па рекла вуку да се сам намакао док је пила воду. Слично типу **AaTh 34**.
235. *Чобанче изгубило козу.* Дете мислило од мечке да је коза, па је отерало.
236. *Како је постала кукавица.* Од детета којем су умрли родитељи.
237. *То исто, мало другаче.* Бог је претворио девојку која је стално кукала за мртвим родитељима.

238. *Вук јој подавио овце.* Девојка села да руча, па је мрзело да тражи овце.
239. *Проклетство Св. Саве.* Човеку родили пениси на њиви јер је увредио Светог Саву. Он их продао у вароши. Једна госпођа заборави свој примерак кад је ишла на купање, па пошаље кочијаша да јој донесе. Кочијашу настрада задњица.
240. *Најмања гостионица.* Скаредан одговор.
241. *Лекару пропао к...ац.* Испао му полни орган док је прегледао болесницу.
242. *Зашто Јевреји не живе у Врању.* Јова их преварио да пророчанство каже да јеврејска девојка треба са њим да роди месију. Девојка родила женско дете.
243. *Није знао шта је страх.* Младића није било страх да се жени, па га отац одвео попу да га научи шта је страх. Поп га одвео на гробље, младић се одбранио од вампира. Механција га одвео код повампиреног цара, момак се није уплашио делова тела који падају, цар му тестаментом оставио царство. Циганин га научи шта је страх уз помоћ свраке коју је сакрио испод тањира кад су ручали. **AaTh 326**
244. *Пас верно чува тор.* Матори пас уплашио вука који је тражио нешто за јело.
245. *Лења жена.* Жени мајка слала одећу. Једном приликом није имала, па јој по мужу послала гуску. Видећи мужа да се враћа, жена запалила стару одећу. **AaTh 1371****
246. *Мађијска злоба.* Маћеха спремила својој ћерки бољи удавачки ковчег. Пасторка рекла баби коју је чешљала да јој је у коси злато, а кћер змије и гуштери. То их је дочекало и у ковчегу. **AaTh 480**
247. *Шоњав муж.* Лења жена преварила мужа да однесе прећу њеној мајци, па се сама сакрила унутра и изашла. Донео ташти празну врећу.
248. *У борби са ђаволом.* Брат и сестра примили анђела на конак. Анђео претворио говећу балегу коју су имали за вечеру у погачу и дао им оружје. Брат убијао животиње, лисица и медвед му обећали да ће му бити керови. Дошли у кућу где је био ђаво, сестра хтела да се уда за њега. Ђаво прикљешти брата, керови га ослободе и убију ђавола. Остану само кости и срце. Кад изађу напоље, срце пукне и сестра ослепи. Затраже да се врате у кућу и подметне брату ђавољу кост, па он умре. Људи га закопавају, керови ископавају. Керови га оживе, он убије сестру. **AaTh 315**
249. *Златна јаја.* Човек нашао птицу са два златна јајета и продао другом човеку, па умро. Купац се ожени његовом женом, закоље једно пиле из златног јајета, па окриви женину децу да су га појела и договоре се да их закољу да виде да ли је заиста тако. Деца то чују, па побегну и старије ступи код цара у службу. Царева кћер га напоји ракијом, па избљује срце златног пилета. Младић нађе семенке јабуке које претварају људе у магарце и да их царевј кћери. Одведе је као магарицу у кућу коју прави цар. Тамо сретне царевог настојника, који је његов брат. Цар му да новац и руку своје кћери да је врати у првобитно стање. Тако и буде и он царева са братом. **AaTh 567A + 566**
250. *Доскочио ђаволу.* Ђаво узео дечака да га његова мајка под водом учи занату. Дечак научио да се претвара, па отишао са оцем на пијац да вара ђавола. Претвори се у коња и механу, које ђаво купи, па нестану. Претвори се златан прстен за цареву кћер, ђаво дође да служи код цара. Претвори се у зрна пшенице, ђаво у птицу да га поједе, младић у мачку, па га удави. **AaTh 325**

251. *Маћија мрзела пасторчад*. Маћеџа оставила пасторчад у шуми крај ватре и посула пут брашном да их нађе мечка. Мечка одведе девојчицу у пећину, наиђе неки човек и усвоји је. Мечка оде по дечака. Он јој прободе рупу у врату. Мечка се зарекне да ће га појести кад рупа зарасте, али Бог не дозволи да се то икада деси. **AaTh 765 + 327A**
252. *Троструки лов*. Човек наишао на мечку, дивљу свињу и вепра како једу крушке. Бојећи се да га друго двоје не убије ако упуца једно, он одлучи да рани вепра, вепар закоље мечку и свињу мислећи да су га оне напале.
253. *Лисица варала вука*. Дечак чувао свиње, наишла змија, он се уплашио, свиње му побегле. Лисица их све подавила и сакрила, осим једне коју је јела. Рекла вуку да је нашла у реци. Вук пошао за пањем мислећи да је свиња и удавио се. Слично типу **AaTh 34**.
254. *Вешто бацио девојку*. Отац хтео сину да испроси промискуитетну девојку, па се младић прерушио у Циганина и разоткрио и својој и њеној породици њу и њеног љубавника.
255. *Појела питу у питу*. Носила је радницама.
256. *Због змије растргли дете*. Дете гурнуло руку у гнездо мислећи да су унутра орлићи. Ухвати га змија, људи повуку змију на једну, дете на другу страну, ишчупају детету руку, те оно умре. Блиско типу **AaTh 285** и подтипovima.
257. *Магарац ср.о дукате*. Трговац преварио сељака да његов магарац не балега дукате јер га не храни добро. Магарац се прејео па умро.
258. *Мачка побегла кроз рукавац*. Дете хтелo да запали мачку, она побегла кроз чунак.
259. *Змија у детету*. Змија ушла детету у једњак, наишао војник, сипао детету млека у уста, змија побегла. Блиско типу **AaTh 285** и подтипovima.
260. *Змија у Бугарину*. Бугарски зидари путовали, па негде заноћили. Змија ушла у Бугарина, па позвала друге змије да учине исто. Један који је био будан их упозорио, те су дуго бежали, а змије их јуриле. Блиско типу **AaTh 285** и подтипovima.
261. *Изгинули коцкари*. Путник натоварио цакове, коцкари дошли да га покраду. Он узео секиру и убијао их једног по једног.
262. *Змија у колевци*. Након тога мајка више није смела дете да оставља само. Блиско типу **AaTh 285** и подтипovima.
263. *Ујела змија косача*. Змија га ујела за задњицу док је вршио нужду, он одсекао уједено место и спасао се. Блиско типу **AaTh 285** и подтипovima.
264. *Жена пробирачица*. Човек продао вола да би размаженој жени купио говедине.
265. *Баба наишла, па зашла*. Баба тражила све и свашта од златне рибице коју је деда уловио и све добила док није затражила сунце и месец. Све се вратило на старо. **AaTh 555**
266. *Не ваља се разматати*. Богаташ тврдио да је његов син бољи од сиромасова три. Син му умре, па му се сиромас наруга. Умру и његови синови. Богаташев син оживи, те се након сто година разболи. Отац затражи да умре уместо њега. Када је син умро, стигао га је очев грех. **AaTh 750–779**
267. *Зашили један другом погузине*. Два путника заспала, човек им зашио задње стране панталона, па се поцепале кад су устали.

268. *Бог не воли тврдице.* Бог наградио сиромашног човека јер је поделио брашно са сиротом бабом, а богаташа казнио. Сиромасови потомци отерају Бога прерушеног у сиромасима и он им све одузме. **AaTh 750* + 751A***
269. *Ђаво излечио и отео жену.* Бугарка се жалила оцу на мужа, он пошао да јој тражи новог, муж јој у бесу одсекао дојке и побегао. Наишао ђаво и обећао да ће је излечити у замену за њену руку. Отац му је не даде, па је он украде. Браћа крену да је врате, ђаво их убије.
270. *Клетва у шали.* Како се шали момчадија за време месница.
271. *Шта мрзе а шта воле грознице.* Трећој је најгоре јер се човек лечи умивајући се и пијући своју мокраћу.
272. *Није умео да обљуби снашу.* Мајка мислила да је пита за савет како да обљуби снашу, а он није знао како да се скине, па се повредио.
273. *Хтео поп да буде као пас.* Поп се обрадовао што му се родило дете, па је кренуо са псом код другог попа да га обавести. Пошто му је било зима, пас му је саветовао да буде као он, скине одећу и једе свашта. Поп га је послушао, па је умро.
274. *Попа направио чумом.* Човек понудио награду ономе ко ухвати чуму, па попов слуга на превару попа прерушио у чуму. За превару се сазнало тек кад су попа већ каменовали на смрт.
275. *Орао однео дете.* Орао однео дете које је мајка купала напољу у користи кад је она послом ушла у кућу.
276. *Одскочило олово те убило официра.* Кад су стрељали осуђенике за смрт кнеза Михаила једно зрно се одбило и погодило мајора у чело.
277. *Мрдао прстом без одморка.* Изгубио опкладу да може сат времена да мрда прстом јер је хтео да чује шта неки људи причају.
278. *Од лукавила не тражи помоћ.* Зећ тражио лисици да лисичету откине ногу и да је њему да замени своју, која је рањена, па да се побратиме. Она зецу откине ногу.
279. *Немо чобанче.* Бог се прерушио у човека и тражио му овце. Дете му дало и заузврат добило говор. **AaTh 750***
280. *Крава отелила – дете.* Човек опсовао краву, па је она отелила дете којем је име било Краводар. Човек пошао са Савигором да напоји краву и тамо сретну Мутиводу који пристане да им помаже ако га не „отерају у суд”. Он остане да прави вечеру, али заспи, а вечера се направи. Следећег дана човек ухвати две девојке како готове вечеру. Оде у службу код неке следе бабе и поврати јој очи које су јој украде девојке (виле). Наиђе на гнездо које је хтео да погледа, међутим, ала покуша да га поједе. Он јој уз помоћ бабе донесе триста грла стоке, али се она од тога не наједе, па јој да мало од свог табана. Ала закључи да је требало да тражи да јој донесе све месо од табана. **AaTh 301**
281. *Страдао од змије.* Човеку змија ушла у уста и појела га изнутра. Покушао да се убије, јер је био болестан, а није знао шта му је, замолио сина и унука да то учине; на крају пасторак пристане, али случајно убије себе.
282. *Умро од жалости.* Умрла му сва деца и снахе.

283. *Опака попадија*. Хтела да остави попа, па убила коња и дете да би оптужила његовог брата и завадила их. Поп добио одговор са неба да је попадија крива, па је убио.
284. *Садио човек со*. Кад је со израсла и он отишао да је бере, змија му одгризла језик. Удружи се са змијом и договоре се да гађају пушком све што падне на њих. Човек разнесе себи колена. **AaTh 1200**
285. *Клетва матерна затрла кућу*. Мајка проклела децу јер су желели да јој продају ждребе. Деца и снајке јој умру, а потом и она на њиховим гробовима.
286. *Отимача, Црногорца, казнио Бог*. Човек одузео имање сирочету, па му дете умрло кад је стало на вилино коло.
287. *Гонили га мртваци из гробља*. Путник заноћио у капели и сањао да га гоне костури са вилама и грабуљама.
288. *Мртваци отели пчелу*. Човек и жена путовали ноћу са пчелом на воловским колима, кад наиђу три човека у црном (мртваци) и затраже им пчелу.
289. *Пакост од мртваца*. Нестала кућа и умрла породица зато што човек није хтео да пусти мртваце да преноће јер му се родило дете. У другој кући преноће, не радећи ништа. Уђу у цркву, а поп умре кад их тамо затекне.
290. *Старац доскочио ђаволу*. Воденичар тражио ђаволима пањ, па у њему избушио рупе. Најмлађи ђаво ставио унутра прсте, мислећи да је то игра, па старац закуцао чивије. Остали ђаволи се препали. **AaTh 1143**
291. *Повампирио се воденичар*. Враћао се у воденицу, па ниједан воденичар није смео тамо да долази. на крају се неки човек усуди, али се уплаши кад га вампир види и побегне. Ухвате га ђаволи у доведу вампиру да га рашчерупа.
292. *Борба са караконцулом*. Караконцула изнудила од неке бабе две чешља да би могла да чини пакост. Затим је отишла пред кућу дванаесторице браће, који су је убили.
293. *Гола сестра пред браћом*. Школована девојка веровала „комендијашу” (мађионичару). Браћа уз помоћ тисовог дрвета учине да сестра види да је у питању обмана, али он успе да јој пред свима скине одећу тако да она ништа не примети. Под претњом браће је поново обуче.
294. *Опклада караконцуле, ђавола и вампира*. Опкладе се ко ће најбоље да се сакрије, вампир победи. Нађу га у гробу помоћу ждрепца. Затим крену у шетњу, а тамо вук поједе вампира, Свети Илија убије ђавола, а војска караконцулу јер је неком старцу побила породицу, па се он пожалио краљу.
295. *Украо ђаволима капе*. Човек украо ђаволима капе док су му уништавали воденици, па добио врећу дуката, која се сутрадан претвори у пену јер се хвалио околина.
296. *Немој омркњавати*. Човек на коњу утекне караконцули, а затим и ђаволима.
297. *Јахала га караконцула*. Човек затекао пса и три мачке у воденици. Пса убио, а мачке побегле. Зајахала га караконцула и пустила га кад је побегао у цркву.
298. *Пијаницу јахала караконцула*. Ђаво гурнуо пијаницу у јаругу јер се прекрстио кад је хтео да попије вино које му је ђаво дао. Тамо га узјаше караконцула и истера га из јаруге. Кад је пси залају, човек падне и погине, а она побегне.

299. *Лисица, вук и мечка у лову.* Подавили овце, људи их појурили, па мечка предложила да се подаве кад су наишли на воду, али вук одбије. Убију овцу кад огладне, мечка је поједе сама и убије лисицу и вука.
300. *Друговали: лисица, вук и мечка.* Наслов не одговара садржини приповетке. Мечка јурила човека па упала у јаму. Затим се тркала са ђаволом прерушеним у мечку, који је победио на превару. Дотрчала је караконцула и удавила их обоје.
301. *У страху заборавили своје дете.* Запалили ватру и остали да преноће у њиви. Кад је наишла мечка, побегли забравивши дете, а оно запалило и отерало мечку, несвесно опасности. Коментар: „Није, јадниче, ни сањало, пред каквом је опасности било.”
302. *Прела у очи светка.* Девојку која је прела на празник узјаше караконцула. Након што је пустила девојку, караконцула оде у воденицу где јој воденичар прободу главу шиљатим дрветом.
303. *Караконцула одржала реч.* Караконцула зајახала човека док је вршио нужду, па јој он другом приликом украде чешљеве и врати јој тек кад обећа да га више неће јахати. У напомени стоји да је караконцула као незграпна ружна девојка, која не може да чини зло без два чешља (један забоду у косу, а за други се не зна).
304. *Изгорела ђавоља капа.* Ђаво скочио у ватру за својом капом, коју му је воденичар украо и бацио.
305. *Како је постала коза.* Коза је несташна зато што је створио ђаво да је да сиромашном човеку који је завидео богаташу којем је Бог дао краву.
306. *Ђаволи разваљивали воденицу.* Људи заноћили у воденици да виде ко је руши, ђаволи им украли капе.
307. *Сестра брату љубазница.* Отац сакрио кћер коју су желели да отму због лепоте и богатства. Неки момак послао ђавола, али није успео да је нађе, па понудио новац њеном брату. Брат је на превару одвео другом момку, па су обојица „живела блудно са девојком”.
308. *Ђаволи тужили Св. Илију.* Бог забранио Илији да бије ђаволе громом осим кад чине велика зла.
309. *Како су постале: буве, вашке и стенице.* Беспослена баба тражила од Бога разоноду.
310. *Гола вештица на вратилу.* Гола вештица отишла суседу у тор на Ђурђвдан, он је ухватио и пријавио кмету, који је казнио, јер је хтела да му преотме млеко да њене овце имају више.
311. *Враћали зло за зло.* Богаташ кудио синове сиромашног човека јер није имао деце. Сиромашни се пожалио Богу да не може да ожени синове. Бог му одговорио да ће оженити сва три сина и да ће богаташ добити сина, које он мора да куди како се не би оженио да би богаташ видео како је то, иначе ће сви његови помрети.
312. *Сумњала у биће Бога.* Дете тврдило да има Бога, а жена да нема јер су сви помрли осим њих двоје. Пођу да сазнају одговор и сретну га прерушеног. Бог преда жену ђаволу, ђаво караконцули, караконцула вампиру, који је удави, а дете остане неповређено.
313. *Ђаволи удавили караконцулу.* Два ђавола прескочила поток, караконцула упала, они јој помогли да изађе. Кад су прескакали кречану, трапава караконцула се удавила.

314. *Мечка удављена преваром.* Вук и лисица варали караконцулу да се даве у реци, па јој помогли да се спаси. Наишли на мечку и рекли јој да се у реци удавило дете, она скочила да га тражи и удавила се.
315. *Караконцула и дете.* Караконцула узјახала дете, које се некако ослободило и пожалило оцу. Отац пошао да је убије, а она га удавила.
316. *Ђаво преварио лисицу.* Ђаво преварио лисицу да се попне на дрво, она пала и погинула.
317. *Ђаво и караконцула друговали.* Запалили свећу на прозору неког домаћина, па позвали пролазницу, која је мислила да је зову из те куће и удавили је.
318. *Кума лијини медени колачи.* Лисица премазала колаче од блата медом и трампила их за ждребе, којем је рекла да не пушта никога док не чује њен глас који каже: „Кобо, кобилице, отвори ми врата; донела ти тета зелене травице и студене водиче”. Вук га превари и поједе.
AaTh 123B
319. *Ђаволско злато у кршу.* Човек пронашао ђавоље злато, ђаво га бацио у јаругу, а затим и његовог сина, брата и жену, а кћер узео за жену.
320. *Шта је „пардон”.* Продавац је извинио купцу што му је узео више новца, а шалјивџија купцу рекао да је „пардон” псовка.
321. *По што је „пардон”.* Гости рачунају да је ручак коштао осам динара јер им је механџија рекао да пардон кошта дванаест динара.
322. *Жалила се вашка.* Вашка живи рђаво, на ветру и ударцу, јер се налази између полног органа и задњице.
323. *Необјашњива појава.* Делови предмета, хране и намештаја падали су и летели домаћину по кући. Једном приликом позвао је два попа и учитеља, који су читали молитву, након чега је необјашњива појава престала. Том приликом су јој и сами присуствовали и о томе говорили записивачу.
324. *Натоварио ђак учитеља.* Ђак није умео да погоди врсту речи, па је учитељ хтео да га подсети на глагол радњом (играјући), на шта му је ђак рекао да игра као мечка.
325. *Очигледна настава.* Ђак употребио све синониме осим речи „коњ” на учитељево питање шта је ово, па је учитељ побеснео и опсовао га.
326. *Непажљива гошћа.* Рекла гостионичару да каже оном свом „у гаћама” да је не дира, а мислила је на слугу.
327. *Непажљива механџика.* Рекла да јој се од свих мајмуна највише допада онај у гаћама (један је имао црвене панталоне).
328. *Путовање од пете до п...е.* Досетљиви војвода прича еротску алегорију о путовању „коња” у „Црну Гору”.
329. *Пијан Банаћанин крстио дете.* Поп му дао да прочита „вјерују”, он причао неповезано.
330. *Ужичани дирају Подришке.* За Ужичане „налити у лонац” значи дефекацију.
331. *Опклада Ђуре Јакшића и Драгомира Брзака.* Анегдота. Такмиче се у писању вулгарних стихова.

332. *Тресући буве заспала*. Жена побегла од бува из кревета, муж не нашао голу како спава напољу, па општио с њом.
333. *Гђ момак међу копачима*. Опкладио се да окопа један ред потпуно го, па се после оженио једном од девојака које су биле присутне.
334. *Голи момци пред девојкама*. Девојке покриле очи када су наишле на момке који се купају, али су ипак рашириле прсте да би виделе.
335. *Турска сила и неправда*. Попово дете плакало пред Турчином на ручку. Поп ставио сач на главу и дао детету да га удара да би се смирио, па га Турчин убио јер је размазио дете.
336. *Баба убила Турчина*. Баба није имала шта да му да за ручак осим каше. Турчин је пристао, али је инсистирао да меша левом руком. На крају су се посвађали и баба га је ударила столицом у главу и убила.
337. *Христос боље помаже но Мухамед*. Србин и Турчин се опкладили ко ће боље да преплива реку на коњима. Србину вода одмах била до гуше, али није даље тонуо, а Турчину до колена, па је цео потонуо.
338. *Св. Никола спасао Турчина*. Србинов чамац пловио мирно јер се молио Богу и Светом Николи, па је и Турчин решио да се помоли њему, уместо Мухамеду. **AaTh 845***
339. *Ђаво доскочио лудаку*. Богородица послала дете да види шта се ради на земљи, па га човек тукао јер се попело на дуд. Човек је опсовао, па полудео. Ђаво покушао да га упропасти, па га проследио караконцули, која га је вратила назад. На крају је пао са дрвета и погинуо.
340. *Друговали грозница и вампир*. Пошли да некога удаве, грозница му нашла јаког младића, који је успео да убије вампира. Она се претворила у лепу девојку и пошла за неког младића, који затим умре. Оде у друг кућу за његовог брата, који схвати да она није девојка и убије је.
341. *Укурвио се човек*. Правио се да је мртав да би видео како ће чељад поступити.
342. *Оживео мртвац*. Мислили да је човек умро, сутрадан га чули како пева у гробу и одвели кући.
343. *Имала многу децу*. Дала ђаволу девето дете, па јој умрло осталих осморо. Од жалости се разболи и оде у бању на лечење.
344. *Св. Арханђео погрешно узео душу*. Узео душу погрешном Крсману, па га оживео пред сахрану.
345. *Сам Бог погрешно*. Бог се покајао што је узео душу новорођенчету, сестра га чула како плаче у гробу.
346. *Подај слепцу милостињу*. Пред сахрану се човек досети да му је кћер умрла јер није дао слепцима милостињу, па их позове да исправи грешку и она оживи.
347. *Пробао крадљивца*. Трговац оставио новац на путу, човек наишао и захвалио Богу, а трговац му рекао да остави паре јер су његове и само је хтео да види шта ће да уради.
348. *„Натоварио” попове и учитеље*. Човек сабира трошак сахране: два попа – два крмка, два учитеља – два ћурана.

349. *Мува у кафи*. Нови служитељ донео човеку муву у кафу, овај му у шали рекао да научи да кува муве.
350. *Св. Сава и ткаља*. Св. Сава проклео ткаљу зато што није хтела да призна да је он научио да тка. Слично типу **AaTh 830**.
351. *Како је постала корњача*. Од печене кокошке коју је жена покрила да је сакрије од кума.
352. *Како је настала настрмка*. Христови непријатељи рекли ће Христос оживети кад и риба коју су пекли на жару.
353. *Да не пробуди генерал каплара*. Редови се толико плаше каплара да је један ућуткивао генерала да га не пробуди.
354. *Наиван отац у касарни*. Поносан на сина јер мисли да је редар неки чин.
355. *Радовао се кместву*. Породица слави што је изабран за кмета (свастика пева „зет кмееет, наш зет кмет”, у загради стоји објашњење „као: Кукуница, Иван Дан...”), човек долази кући погнуће главе.
356. *Куртакса*. Старија жена у бањи мисли да плаћа за сексуалне услуге, па пита кад ће доћи на ред кад схвати да се ништа не дешава.
357. *Слуга није хтео ј...ти газдарицу*. Слуга одбио газдаричино наређење.
358. *Слуга, Бугарин, ј...ао газдарицу*. Газдарица се прави да спава.
359. *Газдарица навела слугу*. Газдарица се прави да је болесна и наређује слуги шта да ради.
360. *Насадио кнеза Милоша*. Сељак бацио мртвог пса пред Милоша да му се пожали да га је неко убио, Сима Паштрмац му наредио да га склони.
361. *Син јој био трубач*. У касарни мислили да јој син има високи чин зато што је рекла да његову наредбу морају сви да слушају.
362. *Учитељ згодно тражи вина од ђака*. Кад му донесу вина, он врати флашу и каже да пренесу оцу да је опет празна.
363. *Колумбово јаје*. Донели учитељу јаја и масло да би што лакше савладали градиво о Колумбовом јајету.
364. *Неће Цинцари проју*. Одбили да једу проју, па се уплашили кнеза Милоша и рекли да ће јести и камен, само да их не бије.
365. *Поп добио трему*. Митрополит се жалио владици на попа, свог бившег ђака, који има трему, овај му одговорио да су ђаци и добри какви су они.
366. *Србин преварио Циганина*. Гладни Србин украо Циганину качамак преваривши га да иду заједно на ручак на свадбу његовог побратима.
367. *Владика бегао од грома*. Сишао са кола и легао у јендек током олује, па се сав изблатњавио, за разлику од кочијаша који је остао на колима зато што није „учио физику”.
368. *Богослов преварио свог професора*. Ђак добио новац да купи неке ствари у Новом Саду, па није ни отишао, а слагао да му је новац одлетео из руке.

369. *Излишна преписка*. Сиромашни гроф добио писмо без плаћене поштарине у којем му пријатељ пише да је добро. Пошаље и он њему писмо без поштарине са каменом и текстом да му је пао камен са срца кад је прочитао да је добро.
370. *Љуба Ненадовић руга се картацијама*. На констатацију да је свакоме Бог одредио да кљује у нешто, одговорио да је неким дао да „кљују у говна”.
371. *Нису знали шта је лубеница*. Увод о глупости Сириничана. Мислили су да је лубеница јаје од камиле, па су га грејали рукама да се испили. Лубеница удари у жбун, побегне зец, они помисле да је камилче. **AaTh 1319**
372. *Сириничани појили врбу*. Попели се да је савију јер је жедна, па упали у реку. **AaTh 1241**
373. *Бојали се од крупице соли*. Жена Сириничанина, видећи крупицу соли, почне да размишља о томе шта би могло бити (како ће јој Neroђени унук погинути), па се она и ћерка расплачу. Човек их измлати да се врате на посао. **AaTh 1450**
374. *Нису знали како се облаче димије*. Попели невесту на таван, доле раширили димије, она ускочила. **AaTh 1349***
375. *Како се обогатио Милосав Ресавац*. Носио порез кнезу Милошу, па измислио да су му разбојници отели паре. Милош га је прозрео, али му је из љубави допустио да задржи новац.
376. *Врачарица пред Кнезом Милошем*. Случајно погодила да је лисица у цаку и тако избегла казну. **AaTh 1641 III**
377. *Пијане гуске*. Човек у механи испричао како су му се гуске случајно напиле и сутрадан вратиле трезне. Већина слушалаца му је поверовала.
378. *Правио се бесан*. Човек није имао да плати возњу кочијашу, па се правио да га је ујео бесан пас да би други путник убедио кочијаша да побегну и да ће он платити за обојицу.
379. *Кратак надгробни говор*. Домановић каснио да одржи говор на сахрани човека који му је стално давао папир јер се задржао у гостионици, па рекао само два стиха и приложио лист папира.
380. *Крила пихтије од попа*. Поп благословио „питије”, а човек мислио да поп зна да је жена од њега сакрила пихтије.
381. *Кратка кошара, а дугачки коњи*. Рудничанин, који говори правилно, питао Космајца, који неправилно користи дуге акценте, да ли може да преноћи код њега са коњима. Добио одговор да коњи не могу јер су дугачки.
382. *Дугајлија*. Питао неку жену за конак, а она му одговорила да не зна шта ће са коњем јер је мислила да јаше пошто је био виши од ограда.
383. *Хипнотисан к...ац*. Јеврејин тражио од хипнотичара у купеу воза да му хипнотише полни орган.
384. *Заљубио се у сељанку на чудан начин*. Богаташ узео за жену сељанку коју је видео како врши нужду поред пруге, па су након тога сељанке често радиле исту ствар чекајући да им се догоди исто то.
385. *Момак хоће девојку, а укућани не даду*. Породица покварила прошевину скаредним причама о општењу са кобиллом и инцестима.

386. *Није знао шта је и где је п...ка.* Похвалио се друговима годину дана после свадбе да је имао сношај.
387. *Ухватио жену у невери.* Муж поверовао жени да га не вара, а љубавник који се крио у оцаку у том тренутку пао у огњиште.
388. *Цвеће проказало жену.* Љубавник украо жени цвет којим је била окићена чутура као доказ о неверству.
389. *Циганин код капетана.* Циганинов отац дошао да моли да му пусте сина из затвора, па огадио капетану кобасице.
390. *Баба насадила капетана.* Скаредни одговор на скаредно питање.
391. *Глотна кума.* Жену муж критиковао што је алкава, па је гола правила питу и села у коре. Варијанта код Жуњића, бр. 4.
392. *Расејан и замишљен поп.* Поп псује испрошену девојку јер не може да нађе датум рођења.
393. Прескочен број
394. *Поп [?]* Парохијани тужили попа јер је пуцао у цркви, па су га преместили у парохију са одговарајућом паством.
395. *Насео коцкар.* Покушао да опљачка човека који спава, па му рекао да је дошао да му честита Нову годину кад је ухваћен на делу.
396. *Пробудила га мачка.* Механција везао комад меса госту за полни орган. Мачка повуче комад меса, он се пробуди од бола и настане општи смех кад гости схвате шта се десило.
397. *Владика узео мито.* Неписмен и необразован човек постао поп у замену за врећу пара.
398. *Лекар, столар и поп слажу се.* Поп ће једног сина да да за доктора да трује људе, другог за столара да прави сандуке, а трећег за попа да их опева.
399. *Пр...ла учитељица.* Тражила премештај јер су се ђаци смејали кад им је објаснила да то „пева цревка”.
400. *Читао јој молитву.* Болесница случајно ухватила попа за полни орган док јој је читао молитву
401. *Похотљив поп.* Парохијани га јахали за казну.
402. *Учитељ није добио обећану реграцију.* Питао ученика зашто није добио обећано прасе за Божић, добио одговор да је прасе оздравило.
403. *Насадио окружног начелника.* Одговорио начелнику да га зову Шашави зато што код њега у дућан долазе шашави људи.
404. *Кудио девојку.* Старац одговорио момку да је девојка коју је хтео да испроси добра и да је и њему „једном дала”.
405. *Црногорац преварио девојку.* Рекао јој да га је ујела змија да би општио с њом.
406. *Је...о му нападију.* Преварио га да је Циганин и да ће је излечити.
407. *Циганин надмудрео писара.* Писар дао псу име Циганин, па му Циганин одговорио да се његови пси зову „ћа” и „тип”.

408. *Старац доскочио удовици.* Скаредна. Дала му жито да би га отерала.
409. *Досадан због учињене услуге.* Коњаник позајмио пешаку једну кабаницу, па је толико досађивао причајући о томе шта је могло да буде да није носио резервну кабаницу да је пешак скочио у реку да се покваси.
410. *Ера преварио Циганина.* Подметнуо муве Циганиновом магарцу, који се узнемирио и поломио товар, а Циганин није успео да добије одштету на суду јер је дозволио Ери да нешто шапне магарцу.
411. *Краљ Милан и дечко.* Дете одговорило краљу Милану да је велики јер је ожењен и има децу и да му није криво јер ће и он својим синовима правити децу.
412. *Љуба Ненадовић о полној страсти.* Рекао да није чудно што дивљи вепар трчи толико далеко за питомом свињом јер је он због љубави трчао чак у Хајделберг (прецртано хамбург).
413. *Крали паши шљиве и лубенице.* Крадљивац воћа се смејао док су му гурали шљиве у задњицу јер је други крао лубенице.
414. *Тражио бурмута од владике.* Поновио сто пута „дај бурмута” јер и он у цркви тако понавља „господи помилуј”.
415. *Протеривање Обереновића 1842 г.* Црквени званичници причају о томе како је Михаило подводио туђе жене за капу дуката, па се радовали што су отерали „вука”. Неко упозорио владика да вук може да се врати.
416. *Учитељ подвалио надзорнику.* Сипао му ричинус када дође да испитује ђаке.
417. *Надзорник ручао код учитеља.* Учитељ наплатио надзорнику јело и пиће јер не био незадовољан оценом, па га је надзорник пријавио што је „бесправно крчмио”.
418. *Свиња носила попа.* Свиња излетела из затворене цркве и носила попа, он мислио да су ђаволи.
419. *Ухваћен у крађи грожђа.* Рекао да није дошао да краде него да врши нужду у винограду.
420. *Лукавство спасли љубазника.* Љубавник тужио превареног мужа да му је украо панталоне и тукао га метлом. На суду ниједан није хтео да каже шта се догодило због срамоте.
421. *Доскочио камили.* Камила мислила да носи со, па легла у воду са натовареном сунђером да олакша терет.
422. *Коцкар доскочио трговцу.* Коцкар увредио трговца кад га је питао колико је сати.
423. *Строгост кнеза Милоша.* Терао попа да поједе хартију зато што је прекршио забрану слања буле.
424. *Сеоска надрикњига.* Грешка у нумерацији, пише бр. 324. О полуобразованим људима који користе „учене” речи на погрешним местима.
425. *Човек доскочио ђаволу.* Човек прикљештио ђаволу прсте, па се побратимили. Кад су се срели у другој држави, ђаво хтео да наплати, али се уплашио да ће му човек опет прикљештити прсте и побегао.
426. *Официр се често кладио.* Опкладио се са командантом да има шуљеве и изгубио 20 динара, а зарадио 500 на другој опклади да ће убедити командата да покаже голо дупе.

427. *Достојан свога оца*. Отац критиковао синове, па је најмлађи рекао да је лажов као и отац.
428. *Учинила мужу неверу*. Муж сазнао да је љубавник платио 1000 динара да спава са његовом женом, па га звао на ручак и тражио жени да му врати новац, а задржи само динар.
429. *Ј...ао своју жену*. Пролазник га питао шта ради, он му рекао да га се то не тиче.
430. *Приглуна жена*. Погрешно одговара на питање.
431. *Дете пр...ло на криштењу*. Поп пева „и усралсја јеси, господи помилуј”.
432. *Калуђера страх од вука*. Ставили испуњеног вука на црквена врата док је калуђер певао, па је побегао од страха.
433. *Порођајне муке код жена*. Бог пристао да им олакша као домаћим животињама ако пристану да као и те животиње једном годишње имају сношај.
434. *Професор замлата*. Анегдоте о професору крушевачке гимназије који је служио свима за подсмех јер је користио неразумљиве речи и појмове.
435. *Опет то, мало другаче*. Ћата користи учене речи.
436. *Лажни брат*. Муж предложио да жена преспава са „братом” да се наразговарају, не знајући да је то њен бивши љубавник.
437. *Поп трошио много вина у цркви*. Поп пије много вина јер се сети да је то крв Христова.
438. *Опевао поп жива човека*. Поп га притиснуо јер се мрдао под покровом, рекавши му да се нико кога је он опевао није досад дигтао.
439. *Васпитање немачко и српско*. Српском професору немачки ђаци скидају капе и љубе руке, а српско дете га опсује.
440. *Кратак му к...ац*. Жалио се лекару, добио адекватне савете.
441. *Забава у двору кнеза Михаила*. Кнез Михаило тражио Ранку Алимпићу да прича масне доскочице. Кнегиња Јулија се наљутила, па јој је кнез објаснио да је то обичај.
442. *Жена ухватила мужа у невери*. Жена коју је прогањао се договорила са његовом женом да замене места.
443. *Жену не сачува*. Муж оптуживао жену да је неверна, па га је она намерно преварила у подруму док је он држао свећу на спрату.
444. *Богаташ сиромашу ј...ао жену*. Сиромаш му дозволио у замену за жито и новац.
445. *Католочки поп исповеда девојче*. Девојка се исповеда да је момак дошао у кућу док је мајка била у вароши, попу криво што се брзо вратила.
446. *Испраћао владика*. Старешина ишао далеко с њим да га испрати јер се бојао да ће да се врати у манастир.
447. *Чисти га и исмева га*. У кафани рекао да не части мајмуна него попа, а поп је личио на мајмуна.
448. *Ера у цркви*. Отишао да се помоли, а коњу спао терет кад се зачуло црквено звоно, па је Ера опсовао.

449. *На екскурзији*. Наставник хтео да изненади колегиницу у коју је био заљубљен јагодама, а ђак му подметнуо измет
450. *Подесно одговорио дамама*. Даме на балкону тражиле младом песнику да каже неки стих („покрито небо звездама, покрит је балкон пиз.ама”).
451. *Варала мужа*. Варала мужа у шљивику, он јој није поверовао да је гура неко залутало теле.
452. *Штипала дете због љубазника*. Општила са љубавником на кућном прагу под изговором да хоће да уплаши дете које плаче кријући се иза врата; муж јој није поверовао.
453. *Ован гурнуо заљубљенике*. Исто, само се завршава тако што ован гурне љубавнике.
454. *Учитељ подвалио попу*. Поп уместо манжетни тражио непостојећу величину кондома.
455. *Пој..љива жена*. Радник помогао мужу да се ослободи похотљиве жене тако што је уплашио да може да умре од похотљивости.
456. *Дете „натоварило” оца*. Мајка тукла дете зато што је дало псу комад хлеба да једе, отац рекао да ће јој се осветити због тога (псовка „јebати мајку”), а дете одговорило да се освети и псу.
457. *Хоће Грк тесноти..у*. Брат заменио места са удавачом, Грк се жалио да је снаша мушко, кум утврдио да није.
458. *Осуђени у апсу*. Унајмио надничаре да издржавају казну уместо њега.
459. *Ђавоља крушка*. Ђаволи јахали човека јер је секао њихову крушку, па наишли на другог који је хтео да их прими на конак и узјахали га. Пас одгризе ђаволу лево колено и они се разбеже, чума удави оног који је секао крушку, а други човек оде кући.
460. *Рад караконцуле*. Жена чистила кућу да јој не би дошла караконцула. Караконцула оде у кућу неког човека који јој украде чампаре, без којих не може да јаше никога. Вратио их је да заузврат добије дете.
461. *Караконцула и вук појели ловца*. Пили воду на реци, па јурнули на човека јер су мислили да је овца.
462. *Отето проклето*. Кула се срушила на цара јер је градио на туђој земљи.
463. *Опељешило љубазнике*. Вратио се из службе изненада, а жена га питала зашто није донео још хиљаду гроша. Одговорио јој да ће јој платити онај горе, мислећи на Бога, а љубавник са тавана одговорио да је фер да пола плати други љубавник, који се крије у ормару.
464. *Св. Сава погрешио, па се поправио*. Св. Сава поставља младићу питања, добија буквалн одговоре (Ко најбоље живи? – Старац од 120 година; Ко најбоље стоји? – Ковач никад не седи)
465. Нечитко
- 466.
- 467.
- 468.
- 469.

470.

471.

472.

473.

474.

475.

476.

477.

478.

479. *Видела јој се ни.ка.* брат јој говори да се покрије пред гостима, она не разуме.

480. *Попадија надмудрила слугу.* Слуга се погодио с попом да му одсече руку ако не буде довољно посла за њега самог, попадија му показала полни орган и наредила да маше метлом док рупа не зарасте.

481. *Зашто жена нема бркова ни браде.* Бог рекао Адаму да намаже лице блатом да му израсте брада да би могао да господари над женом. Жена се пожали на неједнакост, па јој Бог рече да учини исто, али она се случајно почеше између ногу и све остане исто.

482. *Шваба бирао удовице.* Све удаваче дошле исти дан кад их је звао, он им рекао да од удаје за њега нема ништа јер је импотентан.

483. *Калуђеру сву ноћ „зора”.* Поп и калуђер утврђују кад свиће према полном органу.

484. *Читао мечки молитву.*

485.

486.

487.

488. *Цека и Цака.* Један другог зове да што пре дође кући; подражавање лексовачког говора.

489. *Брк од п..ке.* Лекари му закрпили брк на лицу, али је имао проблем када мокри.

490. *Пој...ва жена.* Промискуитетна жена опсовала дућан јер нема места да она с неким општи.

491. ??? *Дводинарка.* Офицер, Чех који говори „але” уместо „али” грдио војника што није платио проститутки.

492. *Циганска хвала.* Замерили му на лоше урађеном послу, правда се да је учио занат месец дана мање три недеље и да га је за то време кучка заборавила, а мајка лајала.

493. *Дупли ћеф.* Богати Београђанин у цариградском куплерају тражио дупли ћеф, добио и Туркињу и Турчина.

494. *Вешто измамими ручак.* Сиромаси нису имали ручак, па је муж тукао жену да би их богаташ позвао код себе.

495. *Непажљиви пред гостима*. Баба и деда грде унуке што се пред гостима називају погрдним именима, а они чине исто.
496. *Како су постали Чумићи (село у Шумадији)*. Девојке се правиле да су чуме да би се подсмевали момцима. Један општио са „чумом”, па његову породицу и село прозвали Чумићи.
497. *Дете није знало шта је п.ка*. Човек се плашио да општи са женом јер су га у детињству уплашили да ће га ујести меца. Жена се прерушила у агу и запретила да ће га заклати ако одбије да општи с „њим”.
498. *Хтео да ј...е стрину*. Стрина мислила да дете нема полни нагон.
499. *Крив је кнез Михаило*. Тражио да чује на некој свечаности шабачке поскочице, па се жене у колу увредиле.
500. *Неодређена казна*. Командир наредио војнику да лети до јата гусака, а оне се сваки пут помериле.

1. септембра 1912. год.

В. Врбница

округ Крушевац

Прикупио и разредио

Крста Божовић,

учитељ

Збирка бр. 234

1. *Нејасно тражење*. Сиромах тражио Богу коња да јаше, ага му дао да носи ждребе, јер не може да хода.
2. *„Товари” син оца и обрнуто*. Ишао отац пред сином, па се упушао и рекао: „то ти мајка пржи јело за ручак”, а син одговорио: „набијем јој га у тигањ”.
3. *Нехотице дира удовицу*. Наставница удовица присуствовала часу, ученик рекао да је удовица стварна именица зато што може да се опипа.
4. *Шоњав и непажљив, па му жена курва*. Жена послала мужа напоље да отера слугу који је узнемирава, а за то време га преварила са слугом. Затим је слуга претукао газду прерушеног у жену зато што је изашла да вара мужа. Муж закључио да је слуга исправан момак.
5. *Црногорка неће за терзију*. Неће за терзију и фурунџију јер раде женске послове, хоће за пандура.
6. *Наполеон насадио попа*. Наполеона увредила попова сервилност.
7. *Доскочио му поп*. Одговорио човеку да му пошаље своју жену, па ће добити попадију.
8. *Младић надмудрио ђаволе*. На превару ђаволима узео магичне предмете. Чувао цареву кћер која свако вече поцепала девет хаљина. Пратио је како на златном овну одлази на ђаволју гозбу.

Цар није хтео да му да њену руку, па му задао да чува зечеве и послао човека да их убије. Младић помоћу чаробних предмета изврши задатак и добије принцезу и наследство. Чајкановић исправљао. **AaTh 306 + 570**

9. *Ере подвалиле брату и – себи.* Ера сишао у бунар да захвати воде, другови га оставили. Чуо је кришом од ђавола да је вода лековита и да у брду има злата. Излечио цареву кћер постао цар и ископао благо. Другови отишли да ноће у бунару не би ли се и њима посрећило, али су им се ђаволи осветили, мислећи да су они чули њихове тајне. **AaTh 613** (Ч 59)
10. *Човекова борба са алама и дивовима.* Два старија брата чувала стражу и одсекла али једну, односно две главе, а најмлађи све три. Том приликом се угаси ватра и он пође да тражи ватру. Сретне девојку са црном и белом пређом која представља дан и ноћ и веже је да не би свануло док не донесе ватру. Сретне дивове људождере и са њима крене по цареву кћер. Тамо им се покаже како је јак и на превару им свима одсече главе. Угледа кроз прозор змију код цареве кћери, убије је и остави запис на ножу, који нико не може да извуче осим њега. Цар сазна за његова дела и узме га за зета. **AaTh 300А + 301В + 300А***
11. *Пропадање Турске царевине.* Руски цар се прерушио у сиромаша и, шетајући се царством, наишао на поштеног стражара који није хтео да га пропусти ни по коју цену. Узео га је за благајника и тражио од њега савет како да набави крст и круну цара Душана. Благајник се потурчио и наводно одметнуо, па је постао благајник турског цара, те га је наговорио да крст и круну пошаље као поклон. Тада је турско царство почело да пропада, а благајник је постао калуђер да би окајао грехе.
12. *Снаха пребацује свекру.* Закључује да је свекру, свекрви и њеном мужу потреба сношај јер раде бесмислене ствари.
13. *Сиромаш постао краљ.* Сиромаш тражио од богатог брата удицу, па добио батине. Механција му да удицу, он упеца рибе за које му Јеврејин да много новца. Није хтео да му прода сома, у којем нађе златну шољу која воду претвара у дукате. Кад се обогатио, оде цареву кћери и да јој шољу у замену за ноћ са њом. Он осиромаша, а принцезу отац затвори у бачву и баци у море јер је трудна. Царева кћи се преруши у морског трговца, а затим постане краљ. Позове к себи оца и открије му свој идентитет након што цар пристане да га „краљ” обљуби, а затим га отера и узме сиромаша (фурунцију) за мужа. **AaTh 570А**
14. *Вампир оженио побратима.* Човек платио дуг мртваца, који му је затим постао побратим. Отишли су код цареве кћери, која је у себи имала три але. Када су заноћили код ње, вампир је маказама убио две але, а затим је тражио да поделе девојку и 1000 дуката које су добили од њеног оца на једнаке делове. Ала се уплашила и изашла, па је вампир убио и њу и дао побратиму девојку и новац. **AaTh 507В**
15. *Увратио домаћину.* Човеку украли одело док се купао у потоку, па га нека жена примила на конак и дала му рите. Сакрије се са жениним љубавник испод кревета када јој се муж врати кући. Уцени љубавника да му да своје одело, а жена му помогне да побегне мислећи да помаже свом љубавнику. Сутрадан се врати у исту кућу прерушен у врача, истера „зло” из куће и добије награду од мужа. **AaTh 1355**
16. *Тринаеста школа.* Ера дао ђацима брабоњак, а они нису знали шта је док један није пробао.
17. *Ере насадиле београђанина.* Београђанин рекао Ерама да у нужник смешта све што је слатко, они му пожелели да се добро наједе.

18. *Ера преварио жандарма*. Ера носио измет у марами, жандарми га зауставили, он им оставио мараму рекавши да је унутра алва.
19. *Србин љубазник код буле*. Преварили Турчина да се врати у механу.
20. *Преваром обљубио чобанку*. Обећао јој овце.
21. *Ћоса служио код џинова*. Ћоса плаши џинове својом снагом, па га они оставе код куће док оду да обаве послове. Дају му да држи врх савијене тополе, он одлети и ухвати зеца. Ћоса постави кладу у кревет и осујети њихов план да га пребију. Џинови га исплате и отпусте када схвате да их је надмудрио. **AaTh 1051 + 1115**
22. *Како је крао тилеж*. Крао живину пред полазак у рат, па домаћину рекао да га ухвати за полни орган.
23. *Сабирала врућину за зиму*. Обљубио девојку на њиви под изговором да јој тако неће излазити врућина, она остала трудна.
24. *Питао колико је сахати*. Увредио га одговор.
25. *Општински писар*. „Писар, ћата, пандурска плата, / Сто година двадесет гроша.”
26. *Опклада са удовицом*. Младић напустио манастир и наишао на похотљиву удовицу са којом се опкладио у њено имање. Пошто није могао да испуни њене захтеве, отишао је назад калуђеру, који је у томе успео.
27. *Тешко је украсти од лопова*. Раздвојила се два хајдука, па се један оженио и спремао пастрму за зиму. Други одлучи да му је украде, па док су он и жена спавали, скривајући је испод јастука, убаци блато између њих. Човек помисли да се жена унередила, па оде на поток да се опере, а лопови њу пошале на поток имитирајући мужев глас. Домаћин стигне хајдука и његовог помоћника, па и он њима узме плен имитирајући хајдуков глас. Кад дође кући, хајдук имитирајући женин глас превари човека да остави пастрму те је опет украде. Лопови заноће на гробљу, домаћин их уплаши да је помоћников мртви стриц и узме своју пастрму. **AaTh 1525H₂**
28. *Циганин украо сланину*. Циганин упао код домаћина у кревет док је крао сланину, па му рекао да је ђаво и да му је донео сланину. **AaTh 1624B***
29. *Бугари не познају траг од саоница*. Звали паметног да им каже шта је, ни он није знао. **AaTh 1349***
30. *Бугарин је...о снаху*. Да научи сина.
31. *Ћоса вештији од брке*. Цар обећао руку своје кћери ономе ко успе да је надлаже. Ћоса оде да је испроси за Брку и победи је. Цар му зада нови задатак – да чува три зеца, а затим се он, жена и кћи преруше у Цигане. Ћоса им прода зечеве под условом да их све обљуби. Ухвати у шуми нове зечеве, а цар му зада да напуни кацу лажима. Цар га прекине када схвати да препричава претходни догађај. Затим му нареди да направи лађу која не плови по мору. У томе му помогне Свети Сава и да му савет да нађе незасите сватове, јер ће краљ поставити услов да се на испраћају младе поједе сва храна. Тако и буде, а цар се уплаши да ће сватови појести и њега, па да девојку, коју Ћоса затим одведе Брки. **AaTh 1920 + 570 + 513B + 513**
32. *Бугарин је...о пасторку*. Преварио жену да је Бог тако наредио.

33. *Газда тврдица на му бега слуга.* Слуга даје отказ јер газда једе и перје од лука, па њему не остане ништа.
34. *Свака реч има реп.* Жена плаче што јој дете ништа није ставило у уста откад јој је муж умро.
35. *Лењив ага.* Слуга се подсмева аги зато што је касно пуцао на вука који му је однео овцу.
36. *Суседи му праве децу.* Питали га како тако стар сваке године жени направи дете, захвалио се Богу на суседима.
37. *Непажљива снаха.* Свекар покушава да јој сугерише да покрије полни орган пред гостима, па јој на крају отворено каже.
38. *За п...ку мислио да је лептир.* Мајстор спавао са женом и шегртом у истој соби. Жена се задесила гола, па је муж покушавао да је покрије, а шегрт мислио да јури лептира.
39. *Благословена владичица.* Благословена је овца, а не владика, јер кад се унереди у млеко, може да се процеди и да се опет једе.
40. *За што га нису запотили.* Богослова оптужили да се посрао у браду митрополиту Михаилу и Јовану Ристићу, они нису хтели да га туже да не би била срамота, али му нису дозволили да се запоти.
41. *Ј...ао жену, а дете видело.* Рекао детету да трља жену јер јој није добро, дете питало где му је зејтин.
42. *Ера и папагај.* Папагај му пожелео добро јутро, Ера му одговорио „опрости, господине, мислио сам, да си тица”.
43. *Умро од великог полног напора.* Доктор му није рекао да лек са потенцију не попије одједном.
44. *Стрика мајка.* Двојици Ужичанина умрла мајка, па су де договарали довикивањем са два брда да зову попа и да понесе литар (епитрахил), оно што мрмља (књигу) и оно што базди (тамјан). Ако неће, они ће сахранити своју половину (тело).
45. *Брига слаби похотљивост.* Човека жена услед сношаја питала да ли је платио дуг.
46. *Двосмислено.* Написао жени да се у војсци омрсио, што може значити да ће је убити ако буде неверна или да је преварио.
47. *Кака за господина.* Рекла детету да је јело „кака” и да је намењено госту, зато што је било мрсно, а они су постили.
48. *Тражио п...ке од стрине.* Прво га одбила, па му рекла да сачека да помуже краве.
49. *Како је Банаћанин познао своју жену.* Једини препознао своју жену отпозади зато што су претходне вечери јели коље, па јој је зелена задњица.
50. *Је...на чобанка.* Тужила чобаница чобанина капетану за обљубу, па испричала да јој ништа није било слађе.
51. *Глунав зет.* Преварили га да тазбину приликом поздрава назове погрдним именима.
52. *Какав је к...ац најбољи.* Баба одговорила да је најбољи „брзоскок”.
53. *Ужичанин ј...ао Црногорку.* Она се разочарала.

54. *Калуђер је...ао кобилу.* Ђак пуцао из пиштоља, кобила се узнемирила.
55. *Официр и војник Пироћанин.* Војник тражио официру да иде кући, у образложењу му је свака друга реч била курац, јер је то карактеристично за тај крај.
56. *Покварено село, па тешко изабрати кмета.* Ђуро изабран за новог кмета јер је украо само једног вола, а остали по три.
57. *Циганин јео лук и батине.* Одабрао да поједе лук који је украо уместо да добије батине, па добио оба пошто није могао све да поједе.
58. *Краљ Милан гледа у сахат.* Кмет потврдио да јесте 12 сати, што је протумачено као да је сумњао у његову реч.
59. *Цинцарски тврдицлук.* Ноћу уносио лук који ујутру посади у кућу зато што оно што је његово треба да буде код њега.
60. *Постанак телеграфа.* „У околини Рашке прича се ово: пре него што је пронађен телеграф, неки поп читао неку стару књигу. Кад га упитају шта има онде, он ће рећи: 'ама, види ми се једна жица с крај света до на крај'”.
61. *Старо време било је боље.* Зато што су се људи касније венчавали, децу нису болели зуби, браћа се нису свађала, а кумови се нису судили. (Ч 187)
62. *Немкињица Мара.* Човек узео говорљиву жену јер је прва ћутала, а кад је паметно одговорила новој жени, муж одлучи да ипак остави само њу. Ч 131
63. *Царево питање старицу [Цар и старац].* Старчева кћи му објаснила да пшеница која је спреда поједена значи да је власник дужан и да ће, кад устроји овна, имати куваног и печеног меса за цара, а да ће ован и даље водити овце. Подтип **AaTh 921** (Ч 80)
64. *Хајдук Ђоро подвалио оци.* Говорио „дај, Боже, Турцима”, а кад га је хоца питао шта, одговорио му псовком.
65. *Надметали се Црногорац и Србијанац.* Надметали се у стиховима, Србијанац победио.
66. *Није грех ј...ти свастику.* Ко то не учини, суђено му је да на оном свету чува зечеве без гаћа.
67. *Механџија општи отац.* Кад људи из околине Пчиње иду у печалбу, замоле механџију да им чува породице. Он одговара да неће да плаћа крштења кад ће већ да им прави толику децу.
68. *Подсмех на црногорска хвалисања.* Кнез Никола одликује јунаке који су Турцима одсекли главе, један им је одсекао руке и ноге зато што главе нису ни имали.
69. *Црногорци нерадо раде.* Вратили жито које им је поклонио руски цар зато што није окруњено.
70. *Црногорац према својој жени.* Прати је док не прода жито, па јој узме паре и потроши у кафани.
71. *Жена зове мужа из војске.* Послала му депешу да дође кући јер је она похотљива.
72. *Жена насадила шкарта.* Жена човеку који није отишао у рат рекла да пичка пички не треба.
73. *Дао жену на зајам.* Младић и старац разменили жене, девојка хтела да оде са старцем.

74. *Педерастија међу калуђерима.* Комесар дошао да истражи, они му подвалали тоалет-папир са алевом паприком. Објаснили су да тако лече свраб у задњици који настаје због климе која тамо влада.
75. *Досетка на попов рачун.* Попови се осилили да воде са собом по два коња – „једнога за сир, а другог – за јајца”.
76. *Како се Турчин здрави.* Када Турчин приликом поздрава на крају одмахне руком, то значи да је отерао некога у пизду материну.
77. *Није се сачувала од шкарта.* „Нит је теби до рата, нит је мени до шкарта; али што мора бити – мора.”
78. *Није војска но – трећи позив.* Мајка рекла кћери да слодобно врши нужду напољу јер не иде војска, већ трећепозивци.
79. *Подвалио Ера министру.* Питао га да ли је празно, показујући на главу, министар одговорио да јесте, мислећи на цилиндар.
80. *Зашто ће се свадити.* Рекао да ће се свађати са енама које су дошле по воду зато што неће штети да опште с њим.
81. *Није поздравио мајора.* Мајор замерио војнику што га није поздравио, он му дао да му придржи хлеб и сланину,
82. *Пуцао на миша.* Зато што туда могу проћи мечка, зец, кер итд., а он не дозвољава да се прави пут преко његове гузице.
83. *Поп опростио своју погрешку.* Опростио старцу што се омрсио јер су прасе заједно појели.
84. *Убио се благајник без нужде.* Убио се јер је погрешно сабрао 7 и 5, па је мислио да је у мањку милион.
85. *Зидар задиркује газдарицу.*
86. *Лала инаџија.* Свети Сава га претворио у жабу зато што није хтео да каже да иде на вашар ако Бог да, а следеће године опет хтео да тера инат. **AaTh 830**
87. *Од јечма правили тиеницу.* Звали људе из крајева где успева пшеница да им љуште јечам. Кад им је опет родио јечам, закључили да се „турио на оца”. **AaTh 1349***
88. *Гимнастичари тукли Драгачевце.* Драгачевци добили батине и тужили, па на суду рекли да су сами започели тучу.
89. *Ужичани нису знали шта су кола.* Мислили да су кости од неке животиње. **AaTh 1349***
90. *Ужичани нису знали шта је чизма.* Мислили да је канија од будака. **AaTh 1349***
91. *Није му помогао Св. Климентије.* Помолио се Светом Николи да га избави од дављења, пошто Климентије није хтео.
92. *Поп на епитамији.* Напустио жену да би отишао код попадије удовице, па кажњен када је његова похотљивост изашла на видело.
93. *Калуђер хтео да је е кучку.* Слагао да би одложио причест, ђак одао калуђера да је и он исто то радио.
94. *У калуђера к...ац као у ждрепца.* Љубоморан на ждрепца.

95. *Ера подвалио сватовима.* Тражили да их благослови, он их увредио.
96. *Војник опсовао официру жену.* Официр га питао има ли жену, он опсовао.
97. *Рекрут насадио официра.* Официр се жалио да га боле зуби, официр га увредио кроз одговор да и њега боле зуби.
98. *Лекар изиграо берберина [нема завриштак].* У време када су лекари били реткост, бербери вршили њихов посао. Један берберин је хтео да изигра лекара, који је прозрео његову намеру. Изгубљен 54. табак, на којем је наставак и наредна два записа.
99. Изгубљена [*Арнаутин и купус.* Арнаут се распитивао шта је купус, па га описао песмицом јер није могао да у запамти име.] (Ч 128)
100. Изгубљена
101. *Владика и његов пртљаг у рају.* Механцију и собарицу нису хтели да приме у рај, а владику пустили без питања. Механција натовари собарицу и крене за владиком, рекавши да је он његов пртљаг.
102. *Исповедник подвалио попу.* Исповедио му се да му је украо вола, а поп му понудио да га причести ако свима каже шта је урадио. Уместо тога, човек каже парохијанима да је поп општио са кобилком.
103. *Посилни наградио официра.* Обавестио официра да се ождребила кобила коју је јахао.
104. *Оженио се под старост.* Сремац се оженио младом удовицом, па прикривао импотенцију изговором да је сваки дан неки светац.
105. *И себе наградила у непажњи.* Жену грдили што није донела хлеб радницима на њиву, јер није био испечен када је кренула, па је задужила дете да га донесе. Она одговорила „ама поуздах се у говна (дете), те не понесох хлеб”.
106. *Украли, а заклели се право.* Лопов носио другог на кркачама док су брали бостан – на суду се један заклео да није пипнуо бостан, а други да није ногом крочио.
107. *Краљ Милан доскочио жени.* Питао неку досетљиву жену да ли би прво подигла кошуљу са земље или узела гаће са дрвета. Она одговорила да би прво скинула кошуљу, а он да би сам скинуо гаће.
108. *Зећ равничар и планинац.* Зећ из Лужнице звао Златиборца да сиђе код њега у равницу, где је плодније. Златиборац закључио да живот у страху од пушака и ловаца није вредан тога.
109. *Чивутин пр...уо од страха.* Џејмс Кук тестирао Јеврејинову храброст за експедицију на Северни пол. Пуцао му у шешир и скут и дао два дуката. Јеврејин му тражио још један дукат јер је трећи пут он „пуцао”.
110. *Врана пришићелдија.* Правила се да се да заједно са копцем лови врапца, па тражила део.
111. *Шило за огњило.* Човек није хтео да се исповеди попу да му пије вино, правећи се да га не чује. Замена места у исповедаоници, па човек пита попу да ли спава са његовом женом. Поп потврди да се заиста ништа не чује.
112. *Ни цар турски неће право.* Турчин хтео Србину да узме ждребе под изговором да га је отелила његова крава. Сви турски судови, па им сам цар пресуде у Турчинову корист. Србин

се пожали цару да су му рибе попасле жито, а кад цар закључи да је то немогуће, он му каже да је могуће исто као да је крава отелила ждребе. Подтип **AaTh 1592**

113. *Црногорац у цркви*. Није могао да уђе јер се закачио, мислио је да га држи Свети Никола.
114. *Није знао талијански*. Црногорцу Италијан говорио да једе („мања”), он му лупио шамар јер је мислио да му говори да једе мање. **AaTh 1699**
115. *Кнез Никола казује колико је сати*. Сердар Саво Јовићевић није разумео одговор десет мање десет. **AaTh 1698G**
116. *Нехотице наружила мужа*. Жена вршила нужду на прагу јер пада киша, а за то време се бринула како ће јој муж допутовати јер му ово пада заврат.
117. *Бугарин бацио кума*. Када је кум био богат, крстио је Бугарину седморо деце, а он је сваки пут заклао прасе. Када је кум осиромашео, Бугарин тражио да му раскрсти децу и врати прасиће.
118. *Ко је луђи од Светог Илије*. Свети Илија, који је познат као лудак зато што баца грмљавине, одговорио да су од њега луђи само онај ко не истресе чизму пре него што је обује и онај који јаше коња преко моста.
119. *Ђуран си, господине*. Купац је увредио зато што је продавац Лесковчанин одговорио „Ђуран си, господине, 3 дин”.
120. *Сељанка продавала вуну*. Ћивта питао пошто су јаја, она одговорила „теби је до јаја а мени до вуне”.
121. *Баба купује чешаљ*. Баба куповала чешаљ, па се бринула да ли ће ући и ћерки, а продавац јој подругљиво одговорио да хоће.
122. *Ћосина прича*. Тражио човек Ћоси да му исприча причу, Ћоса га замолио да му држи зид док оде кући по причу. Када се вратио, рекао му да нема веће приче од тога што човек држи зид.
123. *Вадио ерско семе*. Ера дошао у ваљевски крај у надницу, па општио са домаћином женом и побегао.
124. *Не може без јулара*. Без јулара не може да ухвати одбеглог ждрепца.
125. *Порука без пара не вреди*. Човеку који је пошао на хацилук сви тражили да им нешто купи, а само једно дете му дало новац.
126. *Неодређена осуда*. Војник добио казну да трчи до јата гусака које се стално померало. Варијанта у збирци АСАНУ–ЕЗ–221–500.
127. *Јарџија обљубио булу*. Старац се оженио невином и младом девојком коју није могао да обљуби. Друге буле јој саветовале да зове јарџију да јој покаже како се то ради, па кад је рекла мужу шта јој је јарџија показао, он је отерао од куће.
128. *Први пут видео цара*. Човек рекао младићу да гледа у прозор куће где ће бити цар. Он му показао своју задњицу, младић констатовао да цар има велике образе, дугачак нос и уздужна уста.
129. *Банаћанин надвалио владика*. Банаћанину кочијашу је свеједно што владика кија због његовог дима, он ће му у сваком случају рећи „наздравље”.

130. *Терка стигла за удају.* Мајка јој дала три јајета да себи, мајци и оцу распореди да имају по три да тестира да ли је спремна за удају. Терка дала једно оцу јер већ има два, мајци једно јер већ има два очева и себи једно јер ће имати два од мужа. **AaTh 1663**
131. *Пропевао петлић.* Баба и деда нису хтели да закољу петла док не пропева. Кад је зет изненада дошао на ручак, баба га заклала, па рекла мужу да је пропевао.
132. *Кад се хоће женском, а кад мушком.* Баба тражила од деде да је обљуби на пролеће, он прихватио тек на зиму, кад је њу прошла жеља.
133. *Родила му ванбрачно дете.* Човек тражио лекару савет зато што му је жена родила дете после три месеца брака. Лекар му објаснио да кад се сабере да се три месеца воле, да су три месеца у браку и да је била трудна три месеца, то изађе на девет месеци.
134. *Официр празноверан.* Газдарица грдила слушкињу што носи јаја на сребрном овалу јер могу да нагризу, војник склонио сребрну кутију из џепа панталона.
135. *Претњом научио децу.* Закључао ручак у кући и наредио деци да не улазе.
136. *Девојка онанисала.* Пошто је користила свећу, њен брат је свећу представио пријатељу као свог зета.
137. *Погрешно разуме венчање.* Поп помињао на венчању сина Емануила, муж се збунио кад им је другим именом крстио сина јер је мислио да треба да буде Манојло.
138. *Кораћи изгинули на Божић.* Увели вола у кућу, он крочио погрешном ногом, па се посвађали и побили због тога.
139. *Црногорац причешћен паприком.* Није хтео да се причести, па му дали размућену алеву паприку и батине. При повратку срео жену која води децу на причест, па је упозорио да ће остати без њих.
140. *Црногорац надмудрио Француза.* Францус му замерио што не разуме француски јер је то светски језик, а Црногорац одговорио да он као прост човек говори српски, турски и грчки.
141. *Увредио кнеза Николу.* Одбио да подигне топ по његовом наређењу јер није коњ, иако је кнез раније исто то урадио.
142. *Кнез Никола на суђењу.* Жена тражила развод јер је муж не задовољава, кнез послао дворску луду у затвор јер се понашао неприкладно током њеног давања изјаве.
143. *Црногорка нагаравила кадију.* Њена кобила убила Турчиновог коња, па су се судили. Судија није разумео шта се догодило, па је она препричала догађај као да је он коњ, а она кобила.
144. *Зашто Бог не затре ђаволе.* Ако не би било ђавола да их се људи плаше, не би се плашили ни Бога.
145. *Кнез Никола и баба са дрвима.* Баба се претурила и видео јој се полни орган, па рекла кнезу да се и такви одакле рађају.
146. *Рођак Карађорђевића.* Црногорац тражио жита које је слао руски цар јер је рођак Карађорђевића.
147. *Тражила дебљи.* Муж јој претио да ће извући дебљи крај ако се опири, она сама тражила кад је онемоћао.

148. *Појео скакавца.* Косач појео сву цицвару јер су се остали гадили скакавца који је слетео на њу.
149. *Бојација доскочио муштерији.* Муштерија тражила да обоји плетиво, али не дозвољава ниједну боју, а он одговорио да дође по плетиво кад хоће, осим понедељка, уторка, среде, четвртка, петка, суботе и недеље.
150. *Ера дира госпођу.* Питао је како је муж пољуби од великог шешира, она померила шешир, па Ера рекао да би он могао да је пољуби.
151. *Чобанин убио ђавола.* Жена отишла од куће јер је свекрва оптужила да је украла новац. Она дошла код мужа, који је чувао овце и приметио да су јој окренути прсти. Ударио је у глави, он тражила да је удари још једном, јер ђаво оживи кад га ударе други пут. Онда је ђаво умро, а од њега остала само ђинђува. (Ч 176)
152. *Звале Црногорца у куплерај.* Мислио да му нуде меса, па закључио да су у Цариграду гостољубиви.
153. *Прија прију вара.* Рекла да не зна што се снаха осушила кад сваког дана једе меса.
154. *Сељак насадио владику.* Владика наредио да његов писар записује све молбе и жалбе, сељак диктирао писмо са псовкама.
155. *Непажња према мужу.* Мамурна жена изашла пред капију дирајући се неприкладно и одговорила познанику да је муж отишао да руча.
156. *Мучила се при порођају.* Ћоса рекао да проспу орахе јер ће дете само изаћи да их покупи.
157. *Сатро туђу љубазницу.* Двоје младих се заволели док су чували стоку, неки љубоморан младић исекао лозу на којој се девојка љуљала, па је она пала у амбис.
158. *Морачани љубили бабу у ду.е.* Баба остала у селу кад су сви побегли од Турака и угушила се, а задњица јој остала откривена. Кад су се вратили, мислили су да је светац.
159. *Плашљив хајдук.* Тражио да неко иде са њим напоље да врши нужду.
160. *Уместо војводе перјаник ј...ао жену.* Ставио војводину капу, па жена мислила да је њен муж.
161. *Кучи љубили мачку као свеца.* Калуђер позвао на буну против кнеза Николе, па им дао да љубе мачку рекавши им да је то светац.
162. *Није се јавио краљу Николи.* Дошао туристички у Црну Гору и случајно се нашао међу људима који чекају пријем код краља, краљ се увредио што му се није јавио.
163. *Оклеветан код краља Николе.* Дошао да му каже да у држави има лоших људи који су га оклеветали, краљ Никола одговорио да ће извидети то.
164. *Сиринићанин тражио волове.* Мислио да жена уздише од бриге за изгубљеним воловима, она испуштала гасове у сну.
165. *Сиринићанин погинуо од краве.* Чувао краву да не падне, па сам погинуо. **AaTh 1349***
166. *Вражао орахом на Божић.* Пожелео да кућа буде пуна као орах, домаћица рекла Богу да га не слуша јер је орах био празан.
167. *Глув Црногорац.* Човек га поздравља, он одговара од кога су и како купили волове.

168. *Арнаутска мржња на Црногорце*. Турци послали паше у Пећ да смире Арнауте, а Црногорци од њих куповали жито: „иди, влаше, док су у Пећи паше; а после нећеш, слободно” – „вала, море, док оду паше, дотле ће и наше жито да сташе”.
169. *Од чега се боји Пивљанка*. Високих скела, јер јој је муж зидар, аустријских момака због ћерке и бесних Бошњака због Пере.
170. *Педерастија (неприродан блуд)*. О томе како је турски великаш говорио да би испретурао цео ћуп кад би на његовом дну била гузица.
171. *Колико вреди околност код суда*. Питали девојку ко јој је држао ноге док је момак силовао, она одговорила да их је сама држала – момак ослобођен оптужбе.
172. *Дванаест војника за једну девојку*. Срби убили дванаест турских војника јер су силовали дванаестогодишњу девојчицу у Беранама, која је након тога умрла.
173. *Треба бити умерен у обљуби*. Немац сваки пут одговори да је обљубио жену два пута, а Србин у почетку одговара дупло више, а на крају ниједном, јер је изнемогао.
174. *Купац подвалио жени*. Тражио јој да дохвати његов новчаник из панталона.
175. *Непажљив пред кнезом Николом*. Рекао да од жита највише имају „ржи”, па је звучало као да је рекао кнезу да рже као коњ.
176. *Ћорав види више него окат*. Човек са једним оком се опкладио да види више него онај са два. Ћорав је на његовом лицу видео два ока, а „окати” само једно на ћоравом.
177. *Свуд има Црногораца*. Дојадили су сународници, па Црногорац отишао чак у Америку. Тамо срео сакатог Црногорца, па констатовао да ће здрави стићи и још даље.
178. *Црногорац неће у коморције*. Перо се изродио зато што га у Србији узимају за коморцију.
179. *То исто, мало другачије*. Црногорци неће за коморције, него би сви да буду јунаци. Да би их убедио, кнез Никола им прича како је срео Србина који је био јунак, а сада води коња по воду јер је то потреба.
180. *Чује само оно што воли*. Нем и глув момак не одговара на питања, осим кад га питају за женски полни орган.
181. *Црногорац погрешно звао на скуп*. Пандур наредио да сви дођу на скуп и јебу своју мајку.
182. *Како је легла прве ноћи*. Прве брачне ноћи легла наузнак јер није знала како треба, другарице јој рекле да је погодила.
183. *Хоће да осуши руке*. Човек рекао госту који је дошао да му нешто прочита да сачека да му се осуше руке, жена пожелела да се то стварно и догоди јер је често тукао.
184. *Слуга ј..ао газдину снаху*. Правио се да је глуп и да не зна да купи месо, па је газда отишао да то уради уместо њега, а слуга искористио прилику.
185. *Сточни трговац подвалио мужу*. Остао три дана код њега у кући са његовом женом, наводно преговарајући око краве и телета. Путујући срео старца на њиви с породицом, па понудио краву и теле жени која задржи гасове док општи с њом. Старац пошаље снаху, ћерку и жену, али остане без стоке.

186. *Преварила мужа помоћу бабе.* Муж запоставио жену, па се она у договору с неком бабом правила болесна. Баба донела сандук с лековима, а унутра је био младић. Жена се „излечила”, али, док су се враћали, сандук се поломио и муж сазнао истину.
187. *Свекар подвалио калуђеру.* Снаха хтела у манастир код калуђера љубавника, па се направила болесна. Свекар пошао с њом, па заменили места у креветима.
188. *Баба сведок код суда.* Бабу питали да ли је видела да је извршена блуд, она рекла да не зна да ли је луд.
189. *Враг Илија.* Копао њиву код попа, па тражио бољу мотику. Попа га послао прво код попадије, па после и код ћерке и наредио да му дају, мислећи на мотику, а он их напаствовао. Затим се унередио попу у капу и побегао, успут напаствовавши Еру, Арапина и Циганина. Поп се удружи са њима и крену за Илијом, који се намаже блатом да га не препознају и придружи се потери. Заноће код неког попа и Илија их уплаши да ће бити потоп. Усред ноћи дође љубавник попове ћерке и Илија му одсече полни орган и да Циганину да једе. Он стави у Арапинова уста да се испече, мислећи да је ватра, па се помокри да је угаси. Арапин помисли да је потоп, поп падне на попадију, па обоје погину, а Илија побегне. **AaTh 1544**
190. *Механски момак ј...ао Црногорку.* Звала слугу у постељу, а свекру рекла да тако војвода Пеко Павловић гони Турке кад је питао зашто виче.
191. *Дрљачом затварао пчеле.* Домаћин затварао дрљачом кошницу да пчеле не би поново побегле. **AaTh 1349***
192. *Лукавством убио крмачу.* Узео пушку да наводно гађа свраку која је слетела на крмачу, јер син није дозвољавао да је продају.
193. *Вражао орасима на новој кући.* Пожелео да буде пуна као ораси и да се срећа задржи на њој исто тако. Ораси попадали са крова потпуно празни, жена рекла Богу да га не слуша. Варијанта бр. 166.
194. *Крагујевчани топили кучку.* Појела им маст из куће, она је убили и цедили маст.
195. *Своју кривицу баца на жену.* Човеку се цак одвезао десет пута, он окривио жену која је цак везала само први пут.
196. *Шерет сведок.* Питали да га ли је видео да је оптужени извршио блуд, он рекао да не зна да ли је луд али је био „међу ногама”.
197. *Турчин није знао шта је зец.* Ера му рекао да је зец у ствари хрт и донео му „јаје” (лубеницу) да седи на њему да се излегне. „Јаје” се откотрљало и разбило, из грма искочио зец и побегао, а Турчин се разочарао да је видео колико је било семена у јајету. **AaTh 1319**
198. *Плашљив муж.* Жена ишла с њим напоље кад врши нужду да му држи светло, он уместо „луч” чуо да је рекла „вук” и уплашио се.
199. *Како је постао рамазан (са Косова).* Мухамед није имао ниједног присталицу, па му је поп Рисим (Христ) дао савет да га стави у бунар и одатле тражи савете од њега како би придиобио људе. Кад је скупио довољно присталица, наредио је да се бунар каменује. Муслимани у различито време славе рамазан јер се не зна кад је Рисим гладовао 30 дана и због тога бацају камен кад дођу у Меку и Медину. Они се љуте када чују ову причу.

200. *Љубавна авантура петорице попова.* Похотљиви попови се набацивали туђој жени, па им она са мужем наместила замку. Када дођу код ње, један по један, муж се појави на вратима, они крену да беже и упадну у јаму коју је ископао. Муж их убије и плати човеку да баци једног у реку. Кад се човек врати, муж му каже да није обавио посао и тако пет пута. Кад побаца све попове, пред зору, види за собом попа који јаше на коњу, па помисли да је поново мртви поп, па га убије. **AaTh 1536B**
201. *Липове јабуке.* Жена послала мужа по липове јабуке да би јој дошао љубавник. Муж сретне Еру који му открије о чему се ради, сакрије га у цак и замоли жену да остави свој товар код ње. Кад падне ноћ, муж искочи из цака и убије љубавника, а Ера јој сутрадан помогне да га закопа. Муж јој открије да зна истину, а она умре. **AaTh 1419J* + 1380**
202. *Жена мужу учинила неверу.* Муж отишао у воденицу док је гост (лекар) преноћио напољу. Жена га позвала у кућу, па се након неколико дана направила болесна. Муж опет отишао по њега, а лекар га послао да тражи трогодишњи брабоњак од зеца док је он остао са његовом женом. **AaTh 1419J***
203. *Самодошла.* Момак се прерушио у девојку и отишао да служи код попа који је имао две кћери. Спавао је са обе, а и са попадијом, па су оне криле његов идентитет. Поп је схватио о чему се ради када је младић и њега напаствовао.
204. *Не дирај у власт колико у г...на.* Циганин молио да му пусте рођака, па упореди капетанову храну са изметом.
205. *Очух обљубио пасторку.* Жена му допустила да их не би све побила чума. **AaTh 1425**
206. *Словита девојка.* Попова ћерка надгледала раднике, па постала благе нарави када јој је једна од њих постао љубавник.
207. *Никад попу није доста [Бог и поп].* Путовали Бог и поп, па заклали јагње. Поп појео цигерицу и рекао да је није ни било. Бог поделио новац на три дела и рекао да трећи иде ономе ко је појео цигерицу. Поп признао, а Бог га због грамзивости казнио да иде од куће до куће и тражи новац. (Ч 73)
208. *Кмет воли џабалук.* Кмет на превару ушао у рај, па га ђаво измамио нудећи му џабалук.
209. *Ера подвалио попадији и попу.* Мерили теле, Ера рекао да га ни поп не може одржати, а камо ли попадија.
210. *Ко је срећан.* Цар тражио кошуљу срећног човека, а када су коначно успели да га нађу, испоставило се да је толико сиромашан да нема кошуљу. Слично типу **AaTh 754.**
211. *Није смела да се удави од вука.* Посвађала се са родитељима, па отишла да се удави, али се убрзо вратила кући јер се плашила вук.
212. *Оца преврио цара.* Хоца обећао цару поклон, па му направио 12 празних сандука које је ставио један у други. Разочарани цар питао шта је поклон, а хоца му дао смокву, рекавши му да се то једе. Када је цар питао како, хоца је појео, уз објашњење да је слушао цареву реч.
213. *Сачувај Божје, невиђене беде.* Ту реченицу је понављао пијанац, па се механција наљутио на њега. Пијанац пробуши уши његовом ждрепцу и пријави да му је механција украо ждрепца са пробушеним ушима. Механција плати казну и схвати пијанчеву узречицу.

214. *Нису знали шта је плуг.* Сириничани закључили да су то кости неке животиње. Варијанта бр. 89 у истој збирци. **AaTh 1349***
215. *Пијаница тукао Св. Петра.* Путовали Христ, Свети Илија и Свети Петар, па наиђу на пијанца који се моли да му крушка са дрвета упадне у уста јер је превише лењ да је узме са земље. Петар га пребије, па се нађу у његовој кући на конаку. Пијанац препозна људе који су га тукли па их пребије, а Петар сваки пут добије батине мењајући места са другом двојицом. **AaTh 791**
216. *Баба погрешно дала туђину.* Радници заноћили код њих, па је мислила да јој је у кревет дошао деда.
217. *Нервозан човек.* Закупио две собе да га нико не би узнемиравао док спава, а газда ипак дао другу собу госту. Госту лупи једна чизма док се изувао, па нервозни човек усред ноћи замоли да скине другу чизму јер све време на то чека.
218. *Владичина кучка научила говорити.* Повео кучку да је научи да говори и изнудио паре од владике. Кад је све потрошио и вратио се без ње, рекао да је морао да је убије да не би свима причала да владика спава са слушкињом.
219. *Моли га да му је е жену.* Док је у рату, да не би морао да плаћа неком другом.
220. *Ако баба лаже, трап не лаже (са Косова).* Баба оклеветала девојку да није невина, девојка рекла да ће се младожења сам уверити.
221. *Шта се најтеже дере.* Девојка закључила да је одговор мушки полни орган.
222. *Сремац се хтео да „вуче” спахију Маџара.* Погодили се јефтино, али је Сремац хтео буквално да га вуче канапом, па је морао више да плати да би га пустио у кола.
223. *Добри и зли часови при рођењу (из рудничког округа).* Човек није имао среће, па је кренуо код усуда. Он му рекао да се ожени девојком која има среће, јер је он рођен у зао час. У повратку саопшти реци да нема брода зато што никога није удавила. Ожени се Грубаном и добро му крене, све док једном не одговори да је пшеница његова, а не Грубанина. Пшеница изгори док он не промени одговор. **AaTh 737B* + 460B + 830B**
224. *Ђоса доскочио џиновима.* Џинови пустили грану на којој је био – правио се да је скочио да ухвати зеца; они чупали дрвеће, он хтео одједном да ишчупа пола шуме. **AaTh 1051 + 1049**
225. *Жена и муж договорно насадили попа.* Жена похотљивом попу рекла да се намаже медом. У том тренутку наиђе њен муж, па се он сакрије у сандук који су они претходно напунили перјем. Муж однесе сандук на вашар и каже свима да је унутра ђаво. Пусти попа из сандука, а људи га избатинају. Слично типу **AaTh 1358B**.
226. *Глува баба на одговара друго.* На псовку одговара да је њој и деди то доста. **AaTh 1698**
227. *Ера насадио београдског трговца.* Питао га где му је ортак јер му се форма зове „Код два медведа”.
228. *Јеб за јеб, зец за паре.* Жена се погодила да добије зеца ако пусти Еру да је обљуби, али је он ипак тражио паре за зеца јер је други пут она њега обљубила.

229. *Још има да пати.* Човек нашао лобању на којој је писало да има још да пати. Спаковао је у торбу, па је његова жена нашала и запалила јер је мислила да припада некој његовој љубавници. Човек констатовао да је натпис био тачан.
230. *Ера надмудрио цара.* Ера дошао на надметање код цара зато што бољи иду код бољега; ако не верује у његове одговоре, нека сам измери; Бог узима од једног и даје другоме, па је тако и Ера узео цару столицу.
231. *Ера подвалио госпођици.* Рекла да јој треба мање парче луча, одговорио да ће јој он разбити по пола.
232. *Чудна удаја царева кћери.* Цар објавио да ће удати ћерку за онога ко доведе код њега лађу сувим. Два старија брата су покушала да испуне задатак, али нису хтели да дају храну Светом Сави прерушеном у просјака, док је трећи то учинио, упркос томе што су му браћа дала само корице, те му је Свети Сава помогао. Према његовом савету примио је у лађу свакога ко је тражио – похотљивог, алавог, жедног и брзог човека. Цар се разочара младожењом, па му зада да сватови поједу и попију сву храну, што учине његови путници. Затим му зада да неко од сватова чува зечеве, за шта се пријави пребрзи човек. Цар, царица и њихова ћерка му затраже да откупе зеца, а он прихвати у замену за обљубу и 300 дуката, а затим отрчи и ухвати другог зеца. Цар постави нови задатак – да неко од сватова напуни бачву причама. Брзи човек се пријави и почне да препричава шта се десило док је чувао зечеве, цар одлучи да је бачва пуна и да руку своје кћери. Слично као бр. 32 у овој збирци. **AaTh 750A + 513B + 513 + 570 + 1920**
233. *За своје воће, колико хоће.* Жена тражила јабуке да се „излечи” да би јој љубавник дошао наочиглед мужа. **AaTh 1419J***
234. *Како се врачар обогатио.* Човек крао стоку и врачао где се налази у замену за новац. Цар га позвао да открије где су његове паре. Слуге које су украле новац му саме открију где су сакрили плен, мислећи да он већ зна. Врачар се обогати, а затим запали своју кућу да му не би више тражили да врача, рекавши да су му у њој изгореле књиге. **AaTh 1641**
235. *Уместо жене хтео ј...ати мужа.* Муж уместо жене заноћио у салашу, а њу послао кући, јер је прозreo намеру њеног љубавника да га напије.
236. *Царева благајника јели мрави.* Кажњен да седи на мравињаку јер је проневерио новац, стражар склањао мраве да му помогне, а заправо му одмагао јер су тако долазили нови мрави на њега.
237. *Механиција муфташ.* Служио гостима храну и јео с њима, па нису хтели да му плате.
238. *Лукавством избавила љубавника.* Муж се намазао белим луком јер је прозreo женину намеру да је љубавник по томе препозна у кревету. Љубавник напаствовао мужа, жена му помогла да побегне, па рекла да је то било теле.
239. *Заврачен поп од своје и туђе жене.* Попадија дошла уместо туђе жене на састанак са похотљивим попом, па му сутрадан показала дукате које је од њега добила.
240. *Удавачи „много тесно”.* Није могао да нађе ћерки вуницу за чарапе које су јој требале у задњи час за венчање, па рекао да јој је много тесно.
241. *Тражила к...ац уместо памука.* Зато што је из дућана видела како се паре ждребац и кобила.

242. *Пролајао му вук у кући.* Слуга разоткрио газди да га жена вара са попом тако што су се правили да је успела да их отрује, а онда је позвала љубавника, који је завијао као вук.
243. *Љубазник преварио мужа.* Рекао да он и жена изгледају као да опште док раде у њиви кад се посматра с брега, па муж отишао да провери, а оставио жену са љубавником.
244. *Девојка од зла оца и од горе мајке.* Момак се оженио непослушном девојком уз помоћ њеног оца, који се правио да се противи браку да би мајка пристала. Муж васпитао жену тако што је тукао секиру о њена леђа, упрегао ташту да оре њиву уместо вола кад је дошла у посету, а таста лепо дочекао. **AaTh 1365J* + 1370**
245. *И трудној се жени хоће.* То је ташта објаснила зету док су товарили дрва у кола.
246. *Прекор на управу цара Душана [Великашка обест](из Неродимља на Косову).* Душанови великаши запалили муслиманску децу, па их Свети Јован проклео да се изгуби Душанова сила, Св. Илија и Никола рекли да буде тако, али на неко време. (Ч 138)
247. *Споменици краља Милутина и цара Уроша (Из Неродимља на Косову 1913 г.).* Два бора, за један се прича да га је посадио Милутин, други Урош. [*Два старинска бора*] Ч139
248. *Виноград цара Душана (са Косова 1913 г.).* Прича се да Душан направио виновод до Призрена. (Ч 140)
249. *Смрт цара Уроша (из Неродимља 1913 г.).* Културно-историјска предања о настанку имена села. (Ч 150)
250. *Бог давао воћке.* Медвед одабрао дрен јер је први цветао, па најдуже био гладан јер касно зри.
251. *Из живота Јашар-паше (из Штимља са Косова).* Тражио попу да дође са опремљеним коњем, поп послао само коња јер је схватио да паша хоће да га узме.
252. *Војвода Јанић или Будић.* Приповедач под овим именом зна Милоша Обилића. (Ч 143)
253. *Откуд име „Косово“.* Војници су се током боја тукли косама јер су поломили оружје. (Ч 149)
254. *Почетак отимања имања манастира Грачанице (прича се на Косову).* Калуђери узели Арнауте за слуге, они подметнули Србима своју сестру и оклеветали их, па су им дали део манастирског имања да направе кућу.
255. *Бабушанин турска удовица (прича из Штимља са Косова).* Турска удворица добила имање од цара Мурата за време Косовског боја.
256. *Пренос мошти цара Уроша [Цар Урош бежи у Србију].* Просјак га пренео у врећи. (Ч 145)
257. *Зашто не иде ни у цркву ни у џамију.* У цркви му кажу да му не требају очи, а у џамији да се натрћи.
258. *Прибирао женска лукавства.* Калуђер записивао женска лукавства у тефтер, па закључио да је немогуће сакупити сва након што је заноћио код неког домаћина.
259. *Црногорац псовао своју мајку.* Зато што је појела дуд који је он хтео први да проба.
260. *Рачунање земље у дубину.* Гарантовао земљом за зајам, а толико земље може да има само ако је рачуна у дубину.

261. *Стар во у воловодници*. Није ту ради крава, него да би се најео сена или купуса.
262. *Дорасла за удају*. Мајка јој рекла да је дорасла за удају када јој доле кљуца нешто као пиле, она закључила да јој „кљуца” ћуре.
263. *Ђачка скромност*. Ђак није хтео да каже једну ружну реч, па рекао другу.
264. *Поле женскарوشي*. Сви добровољци певају војничке песме осим Војвођана.
265. *Дечја наивност*. Тражио мами јебјебије уместо леблебије.
266. *Песма шотке и шотана*. „Кад се изјутра пусти пилеж из затвора, шотка лупне крилима и повиче: ’је.о газда газдарицу’; а шотан одговара: ’па ааако’”.
267. *Двосмислена честитка*. Пожелео младожењи да диже високо, шири широко итд.
268. *Честитка о Новој години*. Скаредни стихови.
269. *Продавац без гаћа*. Замолио продавца да му придржи купљена јаја, па му одрешо панталоне.
270. *Пресекао свој к...ац*. Човек носио кравље виме у полуоткопчаним панталонама док је куповао млеко, па га је ради шале одсекао и бацио једној жени у лонац јер га је увредила.
271. *Сељак носио унтерциг (вунене гаће)*. Сељак обукао вунене гаће испод обичних, заборавио да их има кад је вршио нужду, па је мислио да га је ујела змија.
272. *Скупа шала*. Гостионичар рекао начелнику да су га звали „турати” („тура ти”) кад је био мали, па добио казну због увреде.
273. *Наивност дечја*. Гуслар дошао да проси, деца рекла да мајка није ту да му да.
274. *Поп преварио Еру*. Такмичили се ко ће успети да задржи лонац зубима, поп навео Еру да проговори.
275. *Пр...ла млада невеста*. Сватови се договорили да војвода преузме кривицу, па га частили – невеста објавила да је заслуга њена да би добила награду. **AaTh 1453******
276. *Јазавац доскочио лисици*. Лисица га преваром навела у замку, он је уловио у чељусти. Лисица покушала да га превари да је пусти тако што ће се смејати заједно, али није успела. **AaTh 44 + 6; Ч5**
277. *Бајао удовици*. Обљубио удовицу рекавши јој да баја против вукова. **AaTh 1425**
278. *Поп вукао сувачу*. Жена се договорила са мужем да се освете похотљивом попу, па га је муж поливао врелом водом у каци где се сакрио, а затим упрегао да вуче млин. Слично типу **AaTh 1358B**
279. *Према удавачи младожења*. Еротска бајка, о оцу који је тражио адекватног мужа својој кћери.
280. *Дрзак лекар*. Прегледао војнике, па им прво пристојно, а затим непристојно рекао да се скину.
281. *Суђено му да пије*. Човек отишао од куће у воденицу да се излечи од алкохолизма, вода му донела пуну мешину ракије.

282. *Жена и љубазник подвалили попу.* Правила се болесна, па послала мужа по љубавника да је лечи.
283. *Вешто пустила љубазника из куће.* Заговарала мужа који је раније дошао из кафане док је љубавник бежао. Слично типу **AaTh 1419J***
284. *Уверио га да му је жена неверна.* Сусед рекао мужу да га жена vara са попом. Поп и сусед се крили испод кревета кад се муж изненада вратио кући. Сусед се намерно накашљао, муж био жену и попа секиром. **AaTh 1355**
285. *Ера збунио варошанина.* Умочио хлеб у зејтин, па се правио пред дућанцијом да је њему нанета штета.
286. *Лек противу старости.* Цар тражио лек против старости. Два старија сина крену у потрагу и зароби их други цар, а трећег пусти у потрагу да и њему донесе. Најмлађи син је знао немушти језик, па је сазнао од остарелог орла да дивовска царица има лек. Орао му је рекао да понесе 9 овнова за дивове и три кофе за девојке које чувају царицу, јер немају чиме да захвате воду из бунара. Царев син захвати лековите воде и кришом обљуби царицу. Однесе другом цару лек, те он пусти његова два брата. Браћа му отму воду и сипају обичну. Разочарани отац га пошаље у свет, а браћа подмладе оца украденим леком. После три године Бог протера царицу јер је родила ванбрачно дете и она пође у свет да тражи оца свог детета. Када дође код цара, сазна се истина, цар казни старије синове, а најмлађем остави престо. **AaTh 551**
287. *Ћерка стигла за удају.* Мајка тестирала ћерку да ли има сексуалног искуства бодући је иглом у задњицу.
288. *Братска завидљивост и неискреност.* Варијанта типа о јунаку невероватне снаге. Сиромашна браћа крену у свет. Најстарији остане да кува ручак, најбоље човек и све поједе, те не остане ништа за другу двојицу. Исто се понови и са млађим. Најмлађи брат удари лопова цепаницом, те пођу за њим у бунар у ком је живео. Најмлађи брат се спусти и докрајчи нечастивог цепаницом. Ту нађе три девојке, које избави из бунара. Браћа га оставе унутра, желећи најмлађу сестру за себе јер је најлепша. Девојка га упозори да ће се то догодити, али да може изаћи на белом овну. Младић узјаше црног овна упркос њеном упозорењу да ће га одвући у веће дубине. Тамо одбрани орлиће из гнезда и орао га изнесе напоље. Јунак храни орла сопственим месом. Жени се девојком, а браћу стиже казна – сиромаштво. **AaTh 301A**
289. *Досетљива девојка.* Девојка даје просцима мудре загонетне одговоре на питања, крај садржи скатолошке мотиве. **AaTh 876**
290. *Чудновата животиња.* Човек и ђаво се завадили око усева. Суд предложи да пресуди у корист онога ко изгуби у плашењу. Човек победи јашући своју жену, која је ходала гола унатрашке као нека чудновата животиња.
291. *Лисица оженила воденичара царевом ћерком.* Воденичар хранио гладну лисицу током зиме. Она оде код цара, те му предложи да да своју кћер за њеног момка јер је јако богата. Цар пристане под условом да доведу много сватова. Лисица и воденичар се уваљају у блато и кажу цару да су се сватови удавили. Момак је зачуђен богатим оделом које је добио да се пресвуче, лисица објашњава цару да одело није довољно добро. Момак се унереди у кревету, лисица га правда цару да је имао ружан сан. Када крену сватови, лисица превари богату алу

да војска иде на њу и да ће је сакрити у врећи док не прођу, убије је и узме благо за воденичара. **AaTh 545B**

292. *Нерадо се заклињао*. Човек осиромашео због очевог аманета да се не заклиње. Жена га остави, један син му упадне у реку, другог однесу вукови. У царској служби наиђе на пећину са благом пратећи краву која је ту ушла, те постане богатији од цара. Његови синови ступе код њега у службу, те разговарајући о пореклу схвате да су браћа, а газда схвати да им је отац. Код њега је као гост боравио капетан са својом женом, која схвати да јој је то бивши муж. Капетан пристане да она остане са мужем, а човек прими слуге као синове. **AaTh 938**
293. *Вампир Сава Савановић*. Људи нестајали у воденици, па кум власника остао да преноћи сакривен на тавану, а наместио трупац да изгледа као да човек спава. У глуво доба ноћи дође вампир Сава Савановић, схватио да му је неко подметнуо трупац, човек га са тавана упуцао. Од бабе старе 120 година сазнају где је гроб рањеног вампира, те уз помоћ коња пронађу место и убију га глоговим колцем. Препричана приповетка Милована Глишића „После деведесет година”.
294. *Збунио се сестрић*. Ујак рекао да ће доћи на гозбу ако буде жив, сестрић одговорио да дође и ако не буде,
295. *Баба изгрдила Турчина*. Баба преварила Турчина који је преноћио код ње да га је напаствовао неко од мушких укућана. Напије се сурутке не би ли избацио дете. Добије дијареју, стане да се испразни, зец се уплаши и побегне, он помисли да је то дете и опсује му оца.
296. *Медвед и жена на крушици (прича се око Старе Планине)*. Две жене се договоре да заједно оберу крушку у планини и поделе. Једна одлучи да превари другу и оде ноћ пре. На дрвету затекне мечку, обе се уплаше и падну, ујутру под крушком нађу мртву жену и мечку.
297. *Магарац ј...ао мечку*. Договорили се да носе једно друго узбрдо, магарац није имао како другачије да се држи.
298. *Слуга ухвати попадију за п...ку*. Прали слуга и попадија су заједно вуну, па се слуга правио да је мислио да је ухватио прамен вуне.
299. *Пијаница изиграо опкладу*. Опкладили се да не пије, па је сркао ракију.
300. *Кратка молитва*. Није умео да каже дужу молитву, па је само пожелео гостима добродошлицу на славу.

2.29. Збирка Лазара Думе, број 225

Лазар Дума³³⁰ био је књижевник и публициста који је радио при Министарству иностраних послова у интересу српске пропаганде у Македонији (Вучетић 2012: 66). Био је родом из Битоља, а као вођа демонстрација борио се против бугарских егзархиста, због чега се сукобио и са Цариградском патријаршијом, која је дозволила постављање бугарских владика (Џамбазовски 2006: 235). Владимир Карић планирао је да га постави за управника несуђене српске средње школе у Скопљу, јер је „гајио симпатије према Србима и радио у њиховом интересу”. Дума, иначе

³³⁰ Могуће је то што се његово презиме наводи у Инвентару као Думба (са знаком питања) има везе са грешком да је реч о Константину Думби, аустроугарском дипломати, амбасадору у Вашингтону и Србији.

Цинцарин³³¹, био је „турски поданик и имао професорску спрему” (Новаков 2017: 320). Рубрика „Београдске вести” у *Малим новинама*³³² доноси прилог о томе како је бугарски лист *Балканска зора* извештавао о организаторима и говорницима српско-македонског митинга на којем су Македонци заступали став да су Срби:

Лазар Дума је Цинцарин из Битоља и бивши румунски учитељ, истеран је из службе због немарљивости и разврата; он је у Цариграду преварио једнога Бугарина и тако дошао до пара да оде у Београд. Сви други говорници нити су Срби нити Бугари, већ Цинцари, рођени у битолским селима Глонешу, Магареву и Малвишчу. „Честитамо Србима на тим патриотама. Ако српска влада располаже с више новаца, ми јој можемо дати адресе и на друге авантуристе из Македоније”. Елем Савић Грк, Шуменковић Блгарин, Дума Цинцарин – и сви они бране српске интересе у Македонији. Па то богме у добри час но нас, кад нас ето бране све народности којих има у Македонији. За нас боље сведоцбе не треба, но што су симпатије свију тих народности и њино признање наших права у Македонији. Хвала „Зори” на таком извештају! (*Мале новине*, 6. 8. 1890, стр. 2).

Спиридон Гопчевић такође помиње да је за Думу чуо током свог боравка у Битољу када је разговарао са г. Сомером, конзуларним чиновником:

Та је ствар јасна, рече г. Сомер, људи у Македонији називају се сви „Бугарима” а говоре при том српски (...) Али тако што год не сме се овде јавно говорити, јер бугарска пропаганда има на све стране својих дошапача и уме да досади свакоме, ко не дува у исти рог с њом.

Тако су н. пр. Бугари не давно денунцирали једног мог познаника Лазара Думу, професора на румунској школи, да агитује за Србе. – Цинцарин, као српски агитатор!

Ово је ипак имало за-њ, у толико непријатних последица, што су прекјуче на ноћ продрле заштије у његов стан, па по што су извукли из кревета и њега и супругу му, претресосе их до кошуље, па окренувши у кући све наопако, конфисковаше сва српска писма, прибелешке и књиге... А за што све ово? За то, што је Дума (...) академски доказао, да Македонци не припадају бугарском, већ српском народу; он је ово учинио као научењак, а не као политичар; али Бугари му не могоше ово опростити, већ подбодосе противу њега Турке (...) (1890: 115 – 116).

Рукопис Лазара Думе, који, поред 5 приповедака, садржи веровања, епске и лирске песме, послат је Академији 1913, а песме су објављене 100 година касније, 2013. године.³³³ Грађа је записана од различитих информатора и из различитих рукописа, које је Дума објединио. Илија Николић у прегледу македонских народних песама из Етнографске збирке као сакупљача наводи Јована Јовановића Пиждона, политичар, дипломата и историчар, који је 1913. послао збирку, „а ги забележиле разни собирачи” (1976: 8). У Јовановићевом *Дневнику* Дума се помиње неколико пута³³⁴ у белешкама за 1896. годину, што значи да су сарађивали у Министарству иностраних дела, а за датум 28. 8. стоји забележено „Г. Лазар Дума (улази са једним списом за Академију) пита одмах што има шта нема нешто ново” (Јовановић 2015: 13). Јован Јовановић је послао писмо 15. 12. 1913. наводећи:

Имам част послати краљ. Академији Наука у рукопису 6 свезака српских народних песама из разних крајева Јужне Старе Србије (јуначке – краљске песме, I, II, III, верске и црквене IV, љубавне, шалјиве, свадбарске

³³¹ Цинцари су се у другој половини 19. века, за време македонског националног буђења, насељавали у Битољу зато што је турска власт, како би се заштитила, уништавала шуме, па је сеоско становништво напуштало домаћинства и бежало у градове (Трифунски 1998: 31–32).

³³² У истим новинама за 20. 12. 1889. на стр. 4 налази се и „јавна захвалница” (реклама) за лек за зубобољу коју потписује Лазар Дума, бивши професор.

³³³ Песме је 2013. објавила Тајјана Жежељ Каличанин под насловом *Македонски народни песни собрани од Лазар Дума*.

³³⁴ Обраћа се питањима у вези са ученицима (Јовановић 2015: 5; 13), „коментарише односе са Турском и Бугарском: „Ја бих за 24 сахата све посланике у Цариграду поубијао, да се после ’састану конгресе’, који ће да реши: да Турска не постоји” (Исто: 11); „(...) како, бре, да нисмо паметнији од Бугара, ми смо им дали светлост и науку” (Исто: 13).

и лазарске V и народне приповетке) са молбом да се предаду надлежном одсеку на употребу а мени пријем потврди.³³⁵

Од Академије је 18. 12. добио потврду о примању рукописа и упит о додатним информацијама: „Како је само за песме из прве свеске и за прве две из друге забележено ко их је испевао а за све остале није, било би [врло] потребно знати певаче и осталих песама. То исто важи и за приповетке. Ако где није забележено из ког су исти, [...] би на сваки начин и то додати”.³³⁶

Јован Јовановић је 21. 12. одговорио да су „приповетке послате, бележене руком пок. Лазара Думе, бив. шефа румунског просветног одељења у Министарству Иностраних Дела у Букурешту, а песме од разних лица, у току разних година прикупљане, и у разним областима старог битолског вилајета”.³³⁷

Чајкановић збирку не помиње, као ни друге збирке из Македоније. У децембру 1920. реферат о збирци написао је Александар Белић, чије је интересовање било усмерено на народне песме:

Умотворине су локалног порекла и записане онако како се у поменутих крајевима говори. По броју мотива, нарочито историског садржаја, оне представљају знатну збирку; али већина је умотворина ове врсте издана, наравно, у главном, код Бугара. Према томе тек после детаљног поређења онога што је до сада и у овом правцу урађено, видеће се шта се може од овога публиковати. Али свакако ова је збирка важна и за географију народних песама.

Предлажем да се придружи осталим нашим збиркама народних песама.³³⁸

Немања Радуловић приметио је да је Дума преписао грађу из збирке бугарског сакупљача Кузмана Шапкарева (2014: 252). Иако је могуће да је Дума добио преписану грађу од неког те да није сам преписао, вероватније је да су приповетке преузете из бугарске збирке. Шапкарев бележи ко су били његови приповедачи, чак за једну приповетку наводи да му је исприповедао брат (Шапкарев 107 > Дума 1). Он такође наводи да су прикупљене на територији Македоније (али их у контексту геополитичке ситуације дефинише као бугарске). Думин поступак могао би се интерпретирати и у контексту његових политичких ставова и ангажовања или као опортунистички, у време када је „македонско питање” било актуелно. Све пронађене паралеле наведене су у фуснотама у списку приповедака. Није пронађена паралела бајке „Пепелашо” (бр. 4). У приповеткама је замењен бугарски правопис, а поједине речи замењене су синонимима како би с једне стране звучале мање „бугарски”, а са друге као „последница жеље да се ’заметне траг” (Исто). Иако је збирка највероватније фалсификат, овде јој се приступа једнако као другим збиркама, како би се видело како је у оквиру Академијиног пројекта представљена српска грађа са територије Македоније.

Народне приповетке из разних крајева Јужне Старе Србије записане су црним мастилом на 15 полутабака. Збирку чине две приповетке о судбини, бајка о неугледном јунаку, поучна новела о значају породице и шаллива новела о слуги и господару. Наслови приповедака у збирци су описни или имају појашњење, односно поенту у загради, која је преузета из саме приповетке: бр. 1 – „Нарачници (Што је писано, тоа ће бидит)”, бр. 3 – „Мајка и два брата скарани (Брат брата не ранит, тешко кој га нема)”, бр. 5 – „Попот и измећарот (Што ће напраи чојеко тоа ће наиди)”. У приповеци бр. 5 поента има пословични тон: „Како кој чинит тако ћа и најидит вели пословица та, та и попо нашал што сторил”; док бр. 4 има завршну формулу карактеристичну за бајку: „После

³³⁵ АСАНУ–Е3–225–5

³³⁶ АСАНУ–Е3–225–6

³³⁷ АСАНУ–Е3–225–5

³³⁸ АСАНУ–Е3–225–7

неколку години царо умре и на његово место дошол Пепелашо, који беше добар цар и царувал много умно и добро, шчо се рашчуло по цело царство, и може бити и ден денес ушче царујет”. Поента (да се од судбине не може побећи) додатно се истиче и на крају обе приповетке о судбини: „Тогај сви рекле, оту шчо је писано не исписује се, али чаре не је да не се исполнит” (бр. 1); „(...) и точај заверувал веће, оту реченото, или писаното не чаре да се одбегне” (бр. 2). Обе варијанте припадају типовима карактеристичним за јужнословенски простор. Прва је тип АаTh 934В. Овим типом, који је у АТУ индексу одређен као 934, бавио се Н. Радуловић, уочавајући 6 подтипова у српским изворима (Radulović 2015: 63–64), према чему би ова приповетка спадала у први – смрт од уједа змије на дан венчања. У истом раду говори се о представљању женских ликова у поменутом типу, где се суђенице могу одредити као негативни ликови због своје хтонске природе, док је сестра која покушава да спасе брата носилац супротне акције. У уводном делу приповетке бр. 1 мајка детета бежи са најстаријом ћерком у планину из страха да ће је муж убити ако роди још једно женско дете:

(Беше шчо беше) Беше једен богат чој’ек, кому жена му родише само चुпи (женска деца). Овај од многу жал бојосал кућа си со црна боја. У т’оа време, жена му останала пак тешка (трудна) и тој се заколна, отућа ја убијет (жена му)³³⁹, ако му родит пак чупа. Жената туку шчо чула ови зборој, фатила да се дума многу и да жалит, и све се кријала и не сакала да се јавит. Пред да дојдит часо за да родит, поголемана ћерка, кога видела оту мајка ји многу жалила, је рекла: Мајко! Ајде да одиме у планина и тамо да родиш, зашчо татко ми сакат да те убијет, ако му родиш пак женско.

Ћерка се и у тој ситуацији појављује као спаситељ мајке и нерођеног брата. Када буде спасавала брата, сестра ће се обући у мушку одећу: „А пак ова најпоголема сестра, шчо беше чула и видела начрничине, се променила во можки алишча, и обула скорни до колена”. Суђенице се приказују као три жене које судбину одређују поред ватре: „Одејећем каде огно, гледат от далеку три жени, кај шчо седат покрај него: прва си предит со фурка; другана казваше нешто со раците, а трећа држит ножици”. Након препирања усвајају предлог треће да живи двадесет година и да умре на путу када крене да испроси девојку: „Све три начрници кандисале на ово последње и пресекле со ножици концео, шчо предела првана жена”. У другој приповеци (бр. 2) нема овако детаљног приказа, већ се само констатује да је гост чуо да су суђенице одредиле да се новорођено дете уда за њега кад одрасте:

Ноћем момако шчо беше гост во таја тућа кућа, чуло оту Начрниците начрчувале малката мома за него, да му бидит невеста кога да пораста велика. Овај од страх да се не исполни ова начрба, и ја земит в’истина за жена, станал мош не рано, и немајећи никого тел детенцето го однесол во планина и тука го набодел на једен кол и си избегал без да го види никој. Мајката на момичето, кога је побарала у кући в’утирина и неможела да ја најди, молечла надвор во авлија да ја побарат ама и тука не ја нашла. Тогај отишла је во оближната планина, и шчо да видит?! Момичето набодено на кол, и то на много лошо место. Мајка ју го зела, го однела дома, и по малко време оздравело.

Поучна новела о завађеној браћи (бр. 3) не одговора ниједном одређеном типу, али породични односи представљају важну тему у народним приповеткама – нпр. брачни односи као извор хумора, прогоњена девојка је најчешће жртва неког од чланова породице, браћа су обично ривали, посебно у бајкама. У овој приповеци, која се заснива на тези да је брат вреднији од пријатеља, почетни антагонизам између браће показао се као неважан у кључним животним тренуцима.

Под толку пријатељи шчо имаше ни једен не оврти глаа да му ојит а камо ли да му помогнат да бо спастри убијенио чојек. Свекој му ноођал мани, кој за ово кој за оно, и му велеле: не можиме да дојиме. Тогај

³³⁹ Објашњења у загради бележена су само на почетку прве приповетке, сакупљач касније одустаје од њих.

тој си дошол дома, и ји казал мајце су оту она имала право; зашто вастина никој пријатељ не му се нашол во нужда. Оди сега му рекла мајка му викај го брата ти и ќе видиш да ли не ќе ти дојдот тој.

Приповедач одлаже поенту и тренутак када брат који је притекао у помоћ сазнаје истину. Јунаку није доволно што је брат пристао да му помогне, већ га прво нуди ракијом, да би затим поставио сто на којем ќе бити послужен ован. Мајка саветује јунаку да закоље овна, па онда тражи помоћ од пријатеља и брата, иако му ован за то није потребан – доволно је само да каже да је убио човека, а ован ќе се појавити тек на трпези, као жртва у част помирења браће.

Од како се напиле по ове часи ракија дојиденио брат ќе повикнит: Камо го чојеко бре брате ајде стани да го спастриме! А другио му отгоорел: Стој де, почекај троа, сега ќе го намириме; а жене си наредил да ставит софрата (...)

Ево го чојеко, што те викаф да го спастриме, реко тогај домаћинот брат и го открил овено. После му раскажал за све што го натерало да сторит таки, и му рекол: Вистина је оту како брат немало ништо, и брат брата не ранит него тешко кој го немаат.

Бајка (бр. 4) је у основи је тип АаTh 550, али се као мотивација јунака за одлазак у свет јавља мајка која жели да га убије (АаTh 590), на шта га упозорава животињски помоћник и даје му савете:

Једен ден кога се врати као секочаш, го најде многу нажален, и сеното и зобот биле неједени. На прв пат детево помислило оту је сит, ама кога видело оту и други ден и трећи ден коњо е све тако, го опитал: Шчо му је? Тогај коњо му отгоорил и му рекол: Има неколку дни, шчо мајкати и братучед ти зборваат да те опраат, за да отфинат од тебе, оту си му стоел на пато. Ако сакаш да ме послушаш и да живиш, да ојиш при мајка ти, и да је речиш, да ти напрајит једен пар алишча шчо да светлат као што светли слонце и једен пар који шчо да светлат, као шчо светли месечината и дзвездите, и туку шчо ти ји дај да дојиш брзу при мене за да бегамо.

Са овом променом повезан је и низ других на сижејном и тематско-мотивском плану: изостаје мотив крађе (обично златне јабукe) којим се иначе нарушава равнотежа у овом типу бајке. Самим тим изостаје и могућност да јунак пронађе зачарану принцезу у магичном врту, честом хронотопу бајке, те се овај мотив модификује на следећи начин: јунак постаје царски баштован. Због тога он више не може бити један од три краљева сина, већ зет, а наслов („Пепелашо, шчо се сторил после цар“) ставља акценат на неугледно порекло јунака и женидбу царевом кћери, иако је јунак из имућне породице и на почетку се истиче да су му родители куповали све што је пожелео. Етапа јунаковог живота у којој он ради као баштован, да би затим напредовао заузима значајан део приповедања.

Градинарот видејећем го на тој хал, се смилуј и го зел со него да работи во градината на царот. Детево се научило брзу да работит, и цел ден не ја остајеше работата од рака (...)

Она вечер кога детето беше се облекол со новите алишча, и погазил градината, по малката царска ћерка се трвила да бидет на прозоро, кој шчо се пулеше в градина. Видејећем светлос од алишчана се зачудила и све се мислела кој ли је аџаба тој млад олку личен?!

Заправо овде се инсистира на „ниском“ пореклу јунака јер оно представља еквивалент полагају најмлађег брата. Уместо зачаране принцезе која наноси штету царском врту, јунак у златним хаљинама преузима ту улогу. Типови који леже у основи бајке из Думине збирке јесу карактеристични за јужнословенски простор, али занимљиво је како приповедач модификује и адаптира поједине сегменте у складу са приповедним током. Ипак, то не значи да је дошло до слабљења елемената фантастике, јер се као јунаков помоћник јавља магични коњ, а живу воду коју јунак тражи да излечи цара чува ламја, митолошко биће карактеристично за овај терен. Јунак не побеђује чудовиште ни снагом ни умним способностима, већ одећом која сија као сунце, због чега ламја помисли да је он змај и уплаши се:

Детево од како му казал шчо нужда има, и од како се научил од него во која планина се наоѓат живана вода, се облекол со алишчана шчо светлеле као слонце, вијанал коња се и ошол право в планина кога го виде ламјата се уплашила ногу оту мислила да је некој змеј се истајила, и така детето зел вода и си излегол, без да му се сдесит нешчо зло.

Приповетка о слуги који се свети господару представља комбинацију типова из групе о глумом диву и у оваквом облику се често јавља на овим просторима: лик глумог дива замењен је богаташем, код којег служе три брата, од којих је један луд, а два паметна; господар превари двојицу да служе без награде и одере им кожу с леђа, а затим се трећи брат освети, тако што му уништи имовину и убије породицу. Погодбу између попа и слуге губи страна која се прва наљути, а слугина освета приказана је градационо и према реципроцитету – штета се наноси породици зато што је и поп наудио његовој браћи:

Попађа ставила софрата, и донела и погачана. А кога зеле да ја кршејет, и виделе оту била изједена од збола, попо рекол: измећару: Што вака бре душко погачава? – Ами ми се јадете, отго'орил измећаро. Одклопиле и зелнико, и тој јаден; картата вино, и тија испијена, и полна со вода. Тогај попо му велит пак: Зашто си сторил тако вре синко? Ами како беф ти наредил ја, да ми ји донесиш пак назад недирнути?

- Ми се јадеше повторил помећаро; не ћа седим весден гладен? Зашто? Се наљути попе?
- „Та што ћа се љутим”, рекол попо, и си скрил љутината.

Приповедање је динамично, приповедач користи ономотопеју, фигуре звучања

Ја качиле ћерка си на муренка, и ова кукнала три поти као кукајица: „куку, куку, куку!” Измећаро не бил ту, и тогај си идел од негде; влегвајећем у двор ја чу како кукала. „А! Рекол тој: што тражи у стред коложега кукајица! Грлил со пишчол по неја, ја удрил по глаа и ја опрал на место, и ова паднала долу мртва.

На крају сам поп сумира све слугине поступке:

Ами како да се нељутим? Ти ми удџи волојите, ми опра коњо, ми посрамоти попађата и ћерка ми, и после ми ја утепа и неја; ти ми изгори кућата, и најпосле ми удџи и попађата! Та како да се не љутим? Дали није за љутење? А!в кога се љутиш му рекол измећаро „сла да ти одерем једна фаша опинци од градите.”

У збирци су карактеристичне уводне формуле, којима се приповедање дистанцира од стварности: „(Беше шчо беше) Беше једен богат чојек кому жена му родише само чупи (женска деца).” (1) ; „Беше шчо не беше. Беше једно време једен момак’, кој си оставил домашните си, и си ошол в’туђина да барат срећа.” (2); „Во једно време, си била једа жена шчо имаше два сина.” (3); „Беше шчо не беше. Беше једно време једен маж и жена, трули од богатство.” (4); „Једно време, во старо време си биле тројца браћа.” (5) Ако се не слушалац не упозорава на то да се говори о догађајима који се нису десили („беше што не беше”), онда се време одређује као „једно” или „старо”, односно као неодређено или далеко, чиме се успоставља дистинкција између фикције и стварности, чак и у приповеткама које не садрже фантастичне елементе (бр. 3 и бр. 5).

Приповеткама су прикључена и *Разна веровања и сујеверја*, која имају сопствену нумерацију. Записи бр. 4, 7, 8, 9 и 10 обликовани су као констатације о одређеним природним и натприродним појавама у које се верује: „Простине љуђе верваат оту земјава стојела подупрена на рогојите на једен биол, та кога биоло си тресал или си занишал гла’ата, тогај се чинело земљотресење, и се тресела земјава” (бр. 8). Како „Распорострањеност веровања допушта да она добију и функцију особеног наративног језгра, при чему се као део ’тумачења’ развијају етиолошка предања и легенде” (Самарција 2011: 349), док истовремено „такви сегменти традиционалног фонда у извесним околностима функционишу као микројединице или мотиви, уклопљени у сложенији приповедни склоп” (Исто: 355), сакупљач их понекад бележи управо као базу или мотиве сложенијих наратива, односно предања, којима претходе констатације везане за

народне представе о некој појави. „Простио народ верујет, оту ови дена сет узајемљени од месеца сечка (февруара) и ево како: Једна стара баба, по излеглањето од сечка, видејећем оту времето у марта беше топло и много лепо излезе со козите на планина да ји пасет” (бр. 1). У другом примеру записивач уопштено наводи веровање, па три „причице” која га илуструју: „Простио народ верујет зашто на Св. Преображеније Господње, или ноће спроти би Августа свекоја година се отворило небото (...) Ево неколку причике створене од народо, у које верујет као и у Еванђелија, и које потврђујет нивно вјеровање.” (бр. 2). Трећи запис је етиолошко предање које не открива само порекло вука већ и ђаволове хромости, што је посебно истакнуто уметнутом пословицом на крају записа, који пословицу контекстуализује: „Од оно време је и изреката: ’Изел го волко’, под које разбираме ђавола” (бр. 3). Сакупљач користи уобичајене формулације да „народ верује”, али инсистира на примитивности ових веровања, карактеришући народ као „прост” и „наиван”. Тиме се ствара наглашена дистанца између сакупљача и информатора, али се истовремено уводи разлика између приповедака и веровања, с обзиром на то да је у записима приповедака, посебно у уводним формулама, наглашено да је реч о садржају у који се не верује.

Збирка Лазара Думе садржи занимљиву грађу, записану на дијалекту који је сакупљач познавао, али без додатних информација о томе ко су били информатори, где и када су приповетке сакупљене, чак и о томе ко су били сакупљачи, с обзиром на то да се помиње и постојање других лица. На ову збирку сенку баца чињеница да је вероватно преписана из збирке Кузмана Шапкарева. Да није реч о фалсификату, ова збирка била би вредан извор предања која су ретко била заступљена у збиркама приповедака. Поред Думине на македонском језику су ди 1914. у Академију су стигле и збирке Милојка Веселиновића (бр. 209), који је, као и Дума (бр. 169), био политички ангажован, и Ђорђа Ојдровића, који је као студент у Београду предао збирку. Све ове збирке малог су обима, те се не могу на основу њих донети шири закључци о грађи, али важне су као показатељ тадашње друштвено-историјске и политичке ситуације, јер указују на концепцију Академије да се грађа из Македоније прикупља као српска.

*

1. *Нарачници (Шчо је писано, тоа ће бидит)*. Жена која је рађала само женску децу побегне од мужа са ћерком у планину, где роди мушко дете. Суђенице одреде да ће дете умрети на дан свадбе. Сестра покуша да спречи смрт, али безуспешно.³⁴⁰ **AaTh 934B**
2. *Друга. Шчо је писано, трећи дан тоа ће бидит*. Богати младић заноћи у кући где суђенице досуде да ће се дете које се родило удати за њега. Он однесе дете у планину. Мајка га нађе, врати кући и после много година судбина се оствари.³⁴¹ **AaTh 930A**
3. *Мајка и два брата скарани (Брат брата не ранит, тешко кој га нема)*. Мајка саветује сину да тестира да ли ће му у невољи пре помоћи пријатељи или брат с којим је у свађи. Човек закоље овна и каже да је убио човека. Пријатељи одбију да му помогну, а брат одмах пристане. Садржи мотив P251.1. – неверан побратим, веран брат.³⁴²
4. *Пепелашо, ичо се сторил после цар*. Коњ упозори младића којем је остало велико наследство да мајка и рођак хоће да га убију. Он затражи од мајке хаљине које сијају као сунце и месец и оде са коњем од куће. Почне да ради у царској башти, где га спаси царева кћи док се ноћу шета у хаљинама и заљуби се у њега. Цар одлучи да уда кћери, две одаберу

³⁴⁰ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/107.htm

³⁴¹ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/195.htm

³⁴² https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/59.htm

просце, а најмлађа њега. Цар се наљути на њу, али када оде у битку, најмлађи зет га спасе. Цар му да прстен, не знајући његов идентитет. Кад се цар разболи, младић набави живу воду коју чува ламја, али два друга зета преузму заслуге. Истина изађе на видело, младић се помири са зетовима и касније постане цар. **AaTh 590 + 550**

5. *Попот и измећарот (Што ће напраи чојеко тоа ће науди)*. Два брата служе попа, он им одере кожу с леђа. Најмлађи оде и добије исти немогући задатак – да изоре њиву и да не поједе храну. Убије вола и пса и поједе део хране тако да се не види; прода поповог коња кад оде у дрва; напаствује му жену и кћер. Кћи се претвара да је кукавица да упозори родитеље кад он наиђе – слуга је убије; замени места са поповом женом и она се удави уместо њега.³⁴³ **AaTh 1000 + 1003* + 1002 + 1029 + 1120**

Веровања

1. *Бабини дни (или Бабини днови)*. Баба извела у фебруару козе на планину и ругала се марту, који је позајмио два дана од фебруара и заледио их.
2. Веровања³⁴⁴ везана за Преображење, када се отвара небо:
 - a. *Обесеното теле*. Човек везао теле за дрво, отворило се небо и затекао обешено теле.
 - b. *Осмак глава*. Човек протурио главу кроз прозор, пожелео погрешну жељу и остао заглављен јер му је глава порасла.
 - c. *Обогатенио овчар*. Кад се отворило небо, овчар пожелео оно што је Богу угодно, он га наградио великим богатством.
3. *Волко саздаден од ђавола*. Бог створио човека, ђаво вука. Вук му појео једну ногу. Етиолошко предање.³⁴⁵
4. *Грмеж и трескавица*. Грмљавина настаје када Свети Илија убија ламју.³⁴⁶
5. *Копринени буби*. Богородица се насмејала кад су Христа водили на крст, па рекла да су јој црви у устима. Тако су настале свилене бубе.³⁴⁷
6. *Слонцето и месечината*. Верује се да је прво мушко, друго женско. Једном приликом су се посвађали око тога ко више светли, па је сунце ударило месец, који од тад не светли као раније. Етиолошко предање о небеским телима.³⁴⁸
7. *Биолот или бивола*. Биво не трчи брзо колико може од страха да не пропадне.³⁴⁹
8. *Земијава*. Земља стоји на роговима бивола, а када их тресе, настане земљотрес.³⁵⁰

³⁴³ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/95.htm

³⁴⁴ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/21.htm

³⁴⁵ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/35.htm

³⁴⁶ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/37.htm

³⁴⁷ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/25.htm

³⁴⁸ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/41.htm

³⁴⁹ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/42.htm

³⁵⁰ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/36.htm

9. *Надворешните или зли духови*. Верује се да не треба заноћити под дрветом.³⁵¹

10. *Самовили, и виулицы*. Верује се о вилама да су лепе девојке које ноћу певају.³⁵²

2.30. Збирка Гаје Н. Поповића, бр. 230³⁵³

Још један у низу сакупљача из Славоније оставио је записе четири народне приповетке, које су забележене међу српским народом у Билогори. У време када су приповетке забележене, сакупљач је био ђак. Ово су подаци које наводи Чајкановић (1999: 460), а исте даје и Славица Гароња Радованац (2001: 524) и напомиње да је то „Све што знамо о сакупљачу” и да „других података нема”.

Уз збирку је послао и два писма. Прво писмо послато је 23. 1 (у загради стоји 5. 2) 1914. године из места Горње Средице, у Капели код Бјеловара. У њему Поповић шаље упит Академији да ли би откупили његову збирку, истичући да је становништво краја из којег су приповетке које нуди задржало своје српске обичаје, упркос већинском хрватском становништву, које такође пева српске песме („Ево овако сам Вам мало набацио о карактеру и душевној моћи овдашњег српског народа”).

У овоме крају некад је било много и много народних приповиједака. Причају стари људи, да је било некад таквих приповиједача, да је гдјекоји од њих по неколико дана могао причати приче – и то увијек нове. Кажу да је било тако дугих прича, које је имао приповиједач што скоро пола дана причати. Која штета, да није Вук Караџић у своје вријеме како у овај крај забасао! Можда би данас имали још једанпут толико народних приповиједака.

Но до данас пропала је већина оних старих дугих романтичних приповиједака. Убила их култура, која долази у народ у облику новина и књига. Стари приповиједачи помријеше, а млађи нараштај мало по мало одбацује једну по једну стару причу.

Сакупљачево писмо има за циљ да убеди Академију да откупи његову збирку. Почине од тога да приповетке одражавају дух мањинског српског становништва, али да ће упркос томе оне ускоро нестати, зато што писмена култура замењује усмену. Затим у романтичарском маниру пореди приповетке које је чуо са Вуковим и закључује да су по лепоти и садржају сличне Вуковим („причају о краљевима, грофовима, заклетим дворовима”). Сакупљач наводи да се на терену углавном могу наћи бајке, али има и шаљивих приповедака о Шокцима. Он тражи да му се одговори што пре, јер му је Матица хрватска нудила новац за откуп, али он није желео да се његова грађа нађе међу „хрватским народним приповијеткама”.³⁵⁴ Матица српска је, према његовим речима, била заинтересована, али без средстава за откуп. Сакупљач убеђује Академију да ће куповином његове грађе дати свој допринос на националном нивоу – тако што ће имати обимнију грађу и тако што ће помоћи српског ђака. На крају још једном упозорава да ће, противно својим жељама, у случају да Академија не покаже заинтересованост, своју грађу продати Матици хрватској, због лоше материјалне ситуације („што ће ми бити врло жао – али мораћу јер сам сиромаш ђак – треба ми новаца”).

³⁵¹ https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/44.htm

³⁵² https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/45.htm

³⁵³ Грађа је коришћена за анализу секундарне текстуализације народних приповедака у Младенович Митровић 2022/2.

³⁵⁴ Исте аргументе износи и Петар Мирковић.

Поповић помиње да у наредном периоду може да сакупи око 30 приповедака, јер због својих ђачких обавеза раније није имао времена да се позабави тиме, док је током распуста путовао („До сада сам пропутовао већину балканских земаља”), што упућује на то да није имао готову збирку, већ да је тек планирао да сакупи грађу, због чега остаје нејасно коју је грађу Матица хрватска нудила да откупи од њега.

Поповић је Академији послао писмо 14. (у загради стоји 1) 2. 1914, за које се из контекста може закључити да је брзо добио одговор да му о његовој збирци приповедака не могу рећи ништа док је не виде. Зато уз друго писмо шаље четири приповетке као узорак и оцењује:

Приче су, како ћете се увјерити, кад их прочитате, врло лијепе и оригиналне. Осим тога, молим Вас, да опростите погријешкама у језику, јер знам да их има, али нећу да их исправљам, јер ја биљежим приповијетке одмах на папир, док ми приповиједач приповиједа, тако да је овај језик, што се налази у овим причама оригинални језик приповиједача и народа из овог краја.

Сакупљач поново апелује на Академију да му што пре одговоре, те да ће им он послати још 20–30 приповедака у случају да им ове одговарају, а у случају да не одговарају, моли их да му врате грађу, како не би поново преписивао око 50 страница. На основу овога можемо претпоставити да су и други сакупљачи, посебно они који су инсистирали на покривању материјалних трошкова, своју грађу преписивали како би евентуално могли да је објаве на другим местима или понуде другим институцијама. У Инвентарној књизи не постоји податак о откупу.

Тек у децембру 1920. Александар Белић написао је реферат о збирци, где предлаже да ступе у контакт са Поповићем, траже да преда збирку, а затим одлуче о откупу. Управо је ово пример како је рат утицао на рад Академије на сакупљању грађе – читавих шест година Поповићев „узорак” грађе није прегледан и оцењен. Једини Белићев коментар на саму грађу је следећи: „Приповетке, иако нису писане класичним народним језиком, имају вредност као народне приповетке”. Слично мисли и Чајкановић, који је у зборник народних приповедака укључио само један запис (бр. 3): „Скупљач не именује своје приповедаче. Стил је извештачен, полукњижеван; причање јако развучено” (1999: 460). Осим тога што не именује приповедаче, не даје ни друге податке о контексту, начину и околностима сакупљања, осим да је приповетке бележио директно, симултано са приповедањем (а затим их преписао пре слања).

Рукопис садржи 51 полутабак, исписано једнострано, црним мастилом. Језик приповедака у одређеној мери јесте мање „народан” него код појединих других сакупљача из тог времена и потпуно је на месту Чајкановићева примедба да је стил „развучен”. За разлику од збирки приповедака које су објављиване током 19. века у којима су поједини сакупљачи покушавали да усмени текст обликују стилем уметничке књижевности, крај 19. и почетак 20. века донео је нову тенденцију – бележење приповедака на изворном дијалекту, у складу са могућностима и знањима сакупљача. Ова нова пракса посебно је евидентна у начину бележења збирки из јужне, источне и југоисточне Србије, као и Македоније. Приповедач детаљно описује сваку ситуацију. На пример, кад описује како је звонар наместио да изгледа као да мртва попова газдарица краде жито, говори се о томе које је доба ноћи било, како звонар премишља шта да ради, како су радници лежали, каква је била видљивост, после колико времена су опазили бабу како краде итд.:

Била је тама. Мјесец је имао изаћи тек послје поноћи. Звонар стаде размишљати били бабу одмах закопао, или би још с њоме какав лоповлук учинио. Наједном се досјети. Насред дворишта стајала је хрпа жита што су је млатци код попа измлатили. Млатци лежали недалеко хрпе под сламом да буду близу жита, да им га ко не украде (...) И тако остави бабу, а сам се сакрије у један буцак, да види како ће му ово испасти. Млатци су се сваки час кад који – кад који будили, али нису могли опазити бабе на хрпи, јер је била тама. Ал кад изиђе мјесец, и обасја мјесечина цијело гумно, видјело се све, ако у сред бијела дана. Мало затим пробуди се најстарији између млатаца (бр. 2).

Исто се тако нашироко описује како је цар имао прстен који је наследио, како је мистериозно изгубљен, како се поп уплашио кад је чуо да цар шаље по њега, како су се он и звонар договорили да замене места, како су мењали одећу, како је поп примио изасланике, који су по попа дошли говорећи: „Његово Величанство нас премилостиви цар и краљ, поручио вам је, господине жупниче, да смјеста кренете овом кочијом у царски град и да понесете са собом ону чудотворну књигу, која вам је из неба пала” (бр. 2). Затим звонар улази у кочију: „Звонар узме књигу под пазухо и руковавши се с попом, изађе на двориште, и сједе у цареву кочију. Ватрени царски вранци потеглоше кочију, полетеше брзим касом преко поља, ливада и гора пут царскога двора”.³⁵⁵ У наведеним примерима говор се прилагођава дворском говору царског гласника (приповедачи и иначе неретко теже узвишеном стилу када приповедају бајке), а на исти начин ће и други јунаци бити индивидуализовани – говор детета звучаће инфантилно: „Тата, кад бумо опет јели меца, кад бумо опет пасце клали”, док говор попове газдарице одражава њено хрватско порекло: „Чекајте, чекајте лопови, бум ја већ поведала госпону плебанушу све. Не буте ви њега бокћеца варали. Бу вам већ свињетина присела!”. Замерке о „ненародности” стила односе се највероватније на синтаксу, коју одликује велики број зависних реченица и честа употреба атрибута и прилога за начин (односно глаголских прилога):

Кад је зора заруђела и скоро да ће се дан показати, изиђе звонар из своје собе, и држећи ону чудну књигу у руци узне трчати по ходницима краљевског двора вичући (...) Краљ на ту вику истрчи из своје собе, у кошуљи и гаћама напоље, и оставивши звонара, који је непрестано трчао по ходницима, упита га, гдје је прстен (бр. 2).

Честа је и употреба атрибута, посебно у бајци (бр. 4), где ће се ноћ називати тамном, а жена несретном. Овакво детаљно приповедање се, с једне стране, не поклапа са сакупљачевом тврдњом да је приповетке бележио директно на папир (а такође није јасно ни на које погрешке у језику мисли, осим ако их је исправио приликом преписивања), док, са друге, опширност у приповедању јесте одлика грађе из ових крајева.³⁵⁶ Ипак, када су у питању шаљиве приповетке, преопширност, нефункционално описивање и залажење у детаље утичу на ефектност приповедања. У једном тренутку приповедање чак прелази у неку врсту доживљеног говора, што није карактеристично за усмену приповетку („На тој земљи саградиће си кућицу, и онда ће си наћи добру хришћанску дјевојку, и оженити се њоме, па ће тако сретно и весело живити. Тако је Раде умовао...”).

У истом маниру описује се у приповеци бр. 1 нашироко како паметног човека нико није хтео да слуша зато што није био богат: „Знао је он, и видио, како то бива. Ако би се који сиромаш уплео у разговор, њега се није слушало, па ма како паметно говорио”. Опширним описивањем друштвеног стања умањује се вредност хумористичких елемената ове шаљиве новеле у корист стварања емпатијског односа према јунаку, али и према сиромашним људима. У наставку ће приповедач инсистирати и на последицама исмевања јунака на његово душевно стање: „Њега је сиромаша било срам, и оде кући, проклињући своју судбину, која га је поставила сиромашом, и од силог срама није више међу људе ишао” (бр. 1). На исти начин описује се и страх јунакове жене када гроф дође да је испита да ли је котао са новцем нађен на његовој земљи: „Жена проблиједи од страха, јер је мислила, ако каже грофу истину, тући ће ју муж, ако пак буде лагала, затвориће ју гроф” (бр. 1). Осим описивања душевних стања јунака, приповедач је склон и коментарима људских особина, па ће тако за јунака рећи да је „јадничак”, а да „жена не може, ништа да сачува у себи” и да „су жене највећи непријатељи тајни”. Приповетка има кружну композицију – почиње јунаковом муком јер га нико не слуша зато што није богат, а завршава се поновним одласком на

³⁵⁵ АСАНУ–ЕЗ–230–20

³⁵⁶ Милан Обрадовић шаље две приповетке записане на 62 листа.

„састанак” након стицања богатства, на којем ће сви веровати у оно што каже. На крају ће јунак још и сам сумирати догађаје.

Централни део у којем муж жену лаже жену под каквим околностима је нашао новац да гроф не би сазнао истину о пронађеном новцу стављен је у други план, а инсистирање на друштвеним аномалијама даје приповедању нову димензију. Акцент није на успешно изведеној превари, већ на критици друштва и огорчености појединца.

И у другој приповеци („Мудри звонар”, бр. 2) постоји тенденција ка комплекснијим поступцима карактеризације ликова, која је, као и у осталим приповеткама, посебно изражена у уводном делу приповетке, који има функцију да нам појасни мотивацију ликова, која није увек спроведена доследно и уверљиво:

Дакле још у та времена живио је тај поп шокачки. Он је био јако миран и добар, пак је зато био велики сиромах. Имао је толико, да се је могао осредње хранити и одијевати. Ријетки су шокачки попови, који би били мршави, већ је сваки дебео као клада. Али овај наш поп био је мршав као колац, а све зато што је био сиромах, а сиромах је био зато што није хтио гулити народ као друга његова шокачка браћа по Христу.

Поштени поп који не жели да „гули” народ веома лако пристаје да превару коју је осмислио звонар, затим одбија да приход подели с њим, сакрива газдаричин леш да не би био оптужен за убиство, да би на крају одлучио да има довољно новца и да може да се врати служби. Истовремено се инсистирањем на контрасту између овог и осталих попова као и у претходној приповеци даје слика друштва у којем се поштење не исплати.

У приповеци о мудрому звонару комички елементи више долазе до изражаја него у претходној, те приповедач описује попову реакцију када је газдарица успела да га убеди да прихвати звонареву идеју: „Кухарица кликне од радости, што је успјела, и поче га грлити и љубити, као што га никад досад није грлила и љубила није. А поп је од неког весеља и радости крулио и мумлао у њеном наручају као крмача кад је гладна” (бр. 2) или пак да је цар сазнавши да је прстен прнађен истрчао из собе у доњем вешу. И у овом запису види се приповедачева склоност ка коментарима: „Тако су они живјели пар година, али гдје је среће ту је и несреће, а гдје несреће ту је и среће! Ево јада изненада!”; описивању одређених друштвених појава: „За једну уру знало је цијело село за попову књигу, јер што се каже бабама, исто је да би се рекло цијелом свијету”, односно људске природе: „Али поп, који је сад бивао све лакомији, што је више имао, није звонару хтио дати његов заслужени дио, већ му је рекао, нека иде још красти”. Брбљивост се поново узима као типична женска особина: „Кад је то чула газдарица из ормара, није јој дао неки враг мира, да шути, већ повиче из ормара: ’А лопови, добро, да знам, како су прошли наши прасци’”.

И ова приповетка има кружну композицију, али за разлику од претходне, у којој је приказан контраст у економском, па онда и друштвеном статусу јунака, овде се након успешно изведене преваре све враћа на старо. Поп престаје да буде грамзив, гради нову цркву и враћа се служби, јер су он и звонар стекли довољно: „Новац подијелили на три дијела. Од једнога дијела саградили су нову лијепу цркву, какове у оном крају није било, други дио добио је поп, а трећи звонар”.

У приповеци о надмудривању Радета са Турчином (бр. 3) постоји дугачак увод, у којем се говори и јунаку, његовом статусу, годинама, материјалном стању, физичком изгледу, умним способностима и животним плановима:

Живио је у она стара времена мали Раде. Био је он момак лијеп и паметан, али је био велики сиромах. Није имао родитеља, па се је потуцао од немиле до недрага. Тако путујући по свијету научио је свакојаке

мудролије, али није ништа приштедио. Кад му је било двадесет година, одлучи, да ступи код кога богатог господара у службу, па да си нешто новца прислужи и да си тим новцем купи мало земље. На тој земљи саградиће си кућицу, и онда ће си наћи добру хришћанску дјевојку, и ожени се њоме, па ће тако сретно и весело живити. Тако је Раде умовао, и у тим мислима пође, да си тражи господара. Дуго је тражио, и једнога дана нађе си службу код неког богатог Турчина (бр. 3).

Као и другим приповеткама, и овде ће јунаци дуго размишљати и планирате пре него што план спроведу у дело:

Сад је остало Ради, да учини оно треће понајтеже. Требао се је сјетити како ће учинити, да пас крене кући, па да и он иде за њим.

Док је Раде размишљао, пас је ходао по пољу, и тражио мишеве, и он би тако Бог зна докле био на пољу, и неби ишао кући, јер је тако био научен. Међутим је Раде размишљао, да је је већ глава бољела. Наједном се досјети, како ће пас ићи кући.

Он узме отик, и пришуља се к псу, те га поче лемати. Пас поче завијати, смота реп међу ноге, па бјеж кући, а Раде с коњима и плугом за њима.

У наведеном одломку очигледна је несразмерност између јунаковог умног напора и решења до којег је дошао – да једноставно пребије пса и тако га отера кући.

Надмудривање са Турчином се не завршава тако што му Раде убије породицу, запали кућу и одере кожу с леђа, као што је карактеристично за варијанте ове комбинације типова, већ јунак прихвата новац, јер је на самом почетку истакнуто да је Раде пошао да служи да би зарадио новац, саградио кућу и оженио се.

Турчин проблиједи од страха. Заборавио је тужак на ону несретну погодбу, те рекао, да му је жао. Видећи да нема куд камо, узме се молити Ради:

„Мали Раде немој ти с мене гулити три ремена, а ја ћу теби добро платити. Ти си сиромах, па ће теби боље користити новац него ли она три ремена, што ћеш их са мене огулити. Реци што ме тражиш?”

„Три мјерице дуката” – одговори мали Раде.

Турчин пристане на то, те оде и донесе малом Ради три мјерице дуката. Раде прими весело дукате, саспе их у своју торбу и оде пјевајући (бр. 3).

Након овог расплета следи реченица: „Кад је дошао кући, жена га весело дочека и сад су лијепо живјели”, коју је записивач прецртао и испод дописао наставак приповетке: „Сад си Раде купи мало земље и кућу, те се ожени добром и лијепом хришћанском дјевојком”. Сам сакупљач написао је у писму Академији да је 50 страница које им шаље преписао за ту сврху, што наводи на закључак да је наставак накнадно додао, можда да би приказао богатство мотива и грађу учинио интересантнијом.

Трећа приповетка може се одредити као комбинација низа типова шaljивих прича везаних за преваре и освету слуге господару. С обзиром на то да је на тематско-мотивском плану најближа народној приповеци, самим тим се и на плану текстуализације најмање „развучена”. Веза са народном традицијом наглашава се давањем имена главном – Мали Раде који се свети Турцима подсећа на Малог Радојицу из народне песме, чему допрноси и мотив бацања јунака у море. Ипак његова освета је у духу народне приповетке и не личи на Радојичину освету у епској песми:

Кад се повратио из цркве, оде одмах у харем, узме ону Радину свиралу, те ју забоду були под димлије, и поче свирати.

Дул, дул! Дул, дул! – разлијегала се свирка по харему, али була не устаје. Дулдукао је тако Турчин од подне до вечера, али су му већ набрекле од силног дувања очи, али була не устаје! (бр. 3)

За разлику од претходне три које се могу одредити као хумористичке приповетке, са више или мање новелистичких елемената, четврта приповетка је бајка. Славица Гароња Радованац оцењује Поповићев запис као један од најзначајнијих, можда и на простору читаве Војне границе, због „густе симболике архетипова” која се у њему јавља (2001: 525), иако ова варијанта у потпуности одговара типу AaTh 425 – девојка коју је отац обећао животињском зету крши табу, након чега он одлази, а она га тражи уз помоћ сунца, месеца и ветра.

Чајкановић је овај запис уврстио у своју збирку упркос лошим оценама Поповићевог рада. Како се оне највише односе на стил, Чајкановић је извршио опсежну редакцију текста, мање мењајући приповедни текст, а највећим делом изостављајући сва проблематична места – од појединих речи до читавих пасуса. Његове измене управо и откривају слабе тачке не само стила, већ и приповедања, односно предугачких секвенци које успоравају приповедни ток:

Оде пред олтар, клекне, и управивши своје очи спрам неба завапи: „Боже мој мили, оче свију праведних и гријешних услиши моју молитву! Ево већ седам година живим са мојим човјеком, а немам од срца порода. Боже свемогући, дај да родим што му драго и у том часу осјети жена, да је занијела. Подиже се и оде кући, хвалећи и славећи Бога.

Било је једанаест сати увече.

„Није их затварао у шталу јер би му поцркале, јер су биле научене увијек бити на свјежем зраку.

„Кад је то рекао, нестале га у тамној ноћи”.

Твоја заклетва се извршила, онако како си рекао. Али ја сам тебе потражила, и нашла сам те, злато моје.

Реченичну структуру мењао је углавном на оним местима где је било неопходно ради повезивања текста након изостављених деоница. Месечев одговор Чајкановић поједностављује, па уместо: „Кад ју је мјесец саслушао, рече јој: ’Јадна и несретна жено, жао ми те је, али ја ти помоћи не могу. Не могу да се сјетим, да сам игдје твога Милана видио (...)’” имамо индиректни говор „Мјесец каже да га није видио”. По истом принципу мења нпр. „И како је ово прасе отишло на пашу” у „Од тога доба”, „Кад му је већ близо дошао” у „Онда” или „Ако прекршиш ову моју наредбу” у „јер иначе”.

Такође су на појединим местима изостављени описи душевних стања јунака, карактеристични за све четири приповетке из Поповићеве збирке: „Гроф се забезекне од чуда, слушајући својим властитим ушима, како свињче говори људским гласом” (...) „Гроф се охрабри, стане, и причека нераста”.

Од редакторских измена за које бисмо могли рећи да су биле мање сврсисходне Чајкановић је најчешће мењао редослед речи: „се Богу помоли” > „помоли се Богу”, „од њега постао” > „постао од њега”; „доћи онда” > „онда доћи”; „је мајка ” > „мајка је”; „повиче она” > „она повиче”; „он замоли” > „замоли он”. Није јасан принцип који стоји иза оваквих инверзија, јер је Чајкановић у другим приповеткама често конструкцију субјекат + предикат мењао у предикат + субјекат, како би добио наративну перспективу и тиме појачао ефекат приповедачког тона, док овде не постоји очигледно правило. Приповетка је Чајкановићевим изменама ипак задржала „полукњижевни” тон којим је приповедана, с тим да су изостављени преопширни описи, сувишне информације, нпр. о томе колико је било сати или да су свиње навикле да буду на ваздуху, као и присна (Богдан ће рећи најмлађем од Југовића: „Мезимче наш, најмлађи брате мој”, а он ће се њему обратити: „Вођо наш и брате наш”; жена се обраћа Милану са „злато моје”, „срећо моја”, „Милане, прелијепи војно мој”); или извештачена (Милан каже: „А сада збогом остај, моја несретна жено”; друга жена се обраћа првој са „незнана жено”) обраћања међу ликовима.

У напомени везаној за приповетку „Златокоси јунак у прасећој кожи” (Ч 35) Чајкановић истиче познату чињеницу да је брак са животињским мужем чест мотив у народним бајкама, дајући низ варијаната у којима се у тој функцији јављају различите животиње (змија, гуштер, јеж, јагње, бик). С обзиром на то да је за бајку „основни облик људски”, јунака рођеног у животињском облику треба „избавити” (Радуловић 2009а: 206). Друга Чајкановићева напомена односи се на лично име Милан које се јавља у овој бајци.: „Личности у приповеткама врло ретко имају особена имена (упор. и Spreiess 19); при свем том име Милан јавља се неколико пута” (Чајкановић 1999: 505). Иако нису честа, када се јаве, имена могу бити реалистичка или упућивати на утицај писане књижевности (Радуловић 2009а: 186). И у збирци Јована Воркапића са истог терена често се јављају лична имена, али могу се наћи и код Вука, Којанова, као и у другим приповеткама из Етнографске збирке (Исто). У овој бајци јунакова жена која је прекршила табу одлази код мајке Сунца, Месеца и Ветра у потрази за мужем. Деца Ветра су Браћа Југовићи, од којих је најстарији Богдан, те их има укупно 10: „дај се ти сада сакри у запећак, јер ће скоро доћи мојих десет синова, па зло и наопако, ако те овдје опазе”.³⁵⁷

Јунаци приповедака из записа Гаје Поповића су домишљати и имају потребу за осветом и истеривањем правде, а њихове намере и процес којим долазе до решења се увек описују. У ове две приповетке које следе доминантан је мотив сиромаштва. У приповеци бр. 2 сиромаштво је мотивација попу да се упусти у варање људи. Приповетке су веома дугачке, што је необично за хумористичке наративе, а стил се приближава књижевноуметничком. Ипак, када се упореди са збиркама Јована Воркапића, Милана Обрадовића или Николе Кукића, које потичу са истог терена, може се приметити иста склоност ка коментарима, описивању душевних стања јунака и моралним рефлексима. Иако збирке Поповића, Обрадовића и Кукића садрже мали број записа, о њиховим карактеристикама могу се донети закључци на основу дужине записа. Сагледане заједно, ове збирке значајне су за регионална проучавања усмене прозе.

*

1. *Ко је богат тај је и паметан.* Сиромашног човека исмевали богати за све што каже и говорили да је глуп зато што ћути. Отишао да служи код грофа, па ископа котао са златом док је орао. Врати се кући и одлучи да жену слаже из страха да ће му гроф одузети благо ако жена исприча да је нашао на његовој земљи. Гроф дође да захтева благо, а жена каже да јој је муж о томе испричао оног дана када је падао хлеб са неба и кад је уловио зеца у рибаку и упуцао рибу на дрвету. Гроф поверује да је луда, а човек инсценира да се постепено обогатио. Након тога су његово ћутање тумачили као мудрост и веровали у све што каже. **AaTh 1381**

2. *Мудри звонар.* Звонар саветује попа да краде стоку по селу и да затим наводно налази половину уз помоћ чудесне књиге и добија награду. Поп неће са њим да подели профит, па му звонар полако убија стоку коју је украо, како би је његова појела. Поп случајно сазна и остави попадију у ормару да прислушкује кад звонар дође са децом да му обиђе кућу. Звонар је убије, поп је нађе, па му да се отараси тела, мислећи да ће народ веровати да је он убио. Звонар наведе жетеоце да помисле да су је они убили, па узме и од њих новац. Када царевој кћери украду прстен, звонар оде прерушен у попа. Цареве слуге му врате прстен и новац да их не ода, а онда он наводно нађе прстен који је испао царевој кћери и добије награду од цара. После неколико година цар опет пошаље кочије по њега, а звонар и поп запале попову кућу како би рекли слугама да је књига изгорела. **AaTh 1636 + 1567**

³⁵⁷ Југовићи ће по доласку у кућу по обичају назвати Бога мајци, али ће одмах приметити присуство крштене душе, којој ће се смилovati након мајчине молбе.

3. *Мали Раде.* Раде служи код Турчина, па се погоде да један другом одеру кожу с леђа ако неком од њих двојице због нечега буде жао. Турчин Радету не да да једе, па Раде његовим кукурузом нахрани туђе свиње, сече врбе, па их натапа у води да боље горе, мучи му коње. Турчин проба да му се освети тако што га пошаље на орање, али му забрани да да начиње хлеб и вино. Раде поједе хлеб и попије вино тако да се не види. Турчин га остави код куће да направи ужину, али без састојака. Раде посече рогове и репове воловима, због чега Турчину буде жао, па се погоде да Радету исплати новац да му овај не би драо кожу. Затим Раде превари Турчина да има чудотворну палицу, зечеве и свиралу која оживљава. Турчин га стрпа у врећу да га баци у море, он замени места са чобанином, па превари Турчина да је у мору нашао стадо, па и сам Турчин скочи са својим булама. **AaTh 1000 + 1002 + 1003 + 1007 + 1539 + 1542 + 1725**

4. *Златокоси јунак у прасећој кожи.* Људи који нису могли имати деце добију за пород прасе. Кад прасе нарасте, оде у шуму да чува свиње. Тамо помогне грофу који се изгубио да нађе пут до куће, а заузврат добије руку његове кћери. Две старије убије јер нису хтеле да легну с њим, а најмлађој се открије као златокоси младић. Она упркос забрани открије тајну његовој мајци, након чега он нестане и саопшти јој да се неће породити док он не пребаци преко ње десну руку. Крене у потрагу за њим и наиђе на Месечеву, Сунчеву и Мајку Југовића. Нађе мужа са другом женом и замени вретено и преслицу за две ноћи са мужем. Он прву ноћ преспава, али му слуга открије шта се дешава, те другу ноћ остане будан и жена роди два златокоса детета. Врати се са породицом код грофа. **AaTh 425** (Ч 35)

3. Закључак

3.1. Збирке приповедака у Етнографској збирци Архива САНУ – преглед жанрова, типова и збирки

У овом истраживању жанрови се користе као помоћно средство за систематизацију и преглед грађе. С обзиром на то да није реч о жанровској анализи, овде ће укратко бити описани жанрови који су забележени у збиркама приповедака Етнографске збирке Архива САНУ до 1914. У Арне–Томпсоновом индексу типова приповетке су подељене на приче о животињама, обичне приче (где спадају бајке, легендарне приче, новеле и приче о глупом диву), шаљиве приповетке и анегдоте, кумулативне приповетке и неklasификоване. Типови који спадају у категорију прича о глупом диву у српским народним приповеткама углавном се јављају у контаминацији са другим типовима, најчешће чинећи сиже хумористичких приповедака о слуги који се свети господару, уланчавајући се са другим типовима о варању дива или уништавању његове имовине. Видо Латковић, који иначе даје и кратак преглед историје класификације (1987: 74–75), целу приповедну грађу дели на приче о животињама и басне, бајке, скаске и легенде, новеле, шаљиве приче и ратничко-патријархалне анегдоте (Исто: 76). У српској фолклористици уобичајена је подела народних приповедака на приче о животињама и басне, бајке, легендарне приче, новеле, шаљиве приповетке и анегдоте (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1984, Милошевић-Ђорђевић 2000: 153–179). Палавестра, као и остали проучаваоци, полази од Вукове класификације, која је интуитивно била скоро истоветна каснијој међународној подели, наглашавајући да у њој нема четврте врсте – легенди. „Међутим, неки научници и данас сматрају да ту групу предања треба посматрати одвојено” (2003: 11). Снежана Самарџија легендарне приче поставља у исту категорију као предања (2011: 273–343). Међународна класификација предања на етиолошка и есхатолошка, културноисторијска, демонолошка и митолошка подразумева и категорију легенде. „Легендарна прича” је термин који се одомаћио у српској фолклористици за категорију *Religious Tales*, док се термин „легенда” усталио за предања, примећује Нада Милошевић-Ђорђевић 2000: 31)³⁵⁸. Снежана Самарџија истиче да

„(...) и на нивоу прагматичности и по врсти ангажовања облика у најширем комплексу културе, могуће је уочити и битне нијансе између легенде која поучава и легендарне приче, која није лишена дидактичког упозорења, али је оно некад прожето забавним, па и духовитим примесам” (2011: 275).

Овде се задржава „класични” систем жанрова, јер као такав кореспондира са грађом, али се истовремено уважава њихова флексибилност и указује се на присуство оних облика који не улазе у овај систем. Легендарна прича, иако блиска категорији предања, заступљена је у Индексу као врста приповедака, те ће и овде бити посматрана на исти начин.

Приликом поређења квалитативних и квантитативних карактеристика збирке када су жанрови у питању незахвално је поредити „збирку” приповедака која се састоји од једног записа са збирком која садржи неколико стотина приповедака. Распоред и заступљеност жанрова директно зависи од обима збирки. Збирке које садрже већи број записа могу се анализирати жанровски за разлику од оних које садрже једноцифрен број. Поједини сакупљачи слали су само

³⁵⁸ „Овима по идентичности конструкција па чак и општег духа приповедања треба додати приповетке о судбини, које је Томсон уврстио у новеле (*Tales of Fate* 930–949) и групу Разбојници и убице (*Robbers and Murderers* 950–969), која се умногоме поклапа са Арне-Томпсоновом подврстом *A Truth Comes to Light*.” (Милошевић-Ђорђевић 2000: 43). О позицији наратива о судбини између приповедака и предања в. Radulović 2012.

неколико приповедака нудећи Академији још грађе у случају да понуђени текстови одговарају, те су ове збирке у њиховом виђењу биле „узорак” онога што они могу да забележе на терену.

Веома је важно напоменути да жанрови не осликавају само регионалне одлике већ и афинитете сакупљача, као и њихових информатора. Ипак, потребно је оградити се од идеје да је слика терена коју збирке пружају објективна (ако тако нешто уопште постоји) према данашњим критеријумима. Тек су спорадично препознате форме еротског фолклора, наратива о личном искуству или усмене историје. Сакупљање предања углавном је подразумева културноисторијска, етиолошка и легенде, док су демонолошка остала по страни, често забележена без својих идентитетских обележја, у редукованом облику (Dégh, Vászonyi 1974: 234).³⁵⁹ Предања су често бележена као етнографска факта, између осталог и због тога што ни сами сакупљачи нису препознавали жанр, те ће и деценијама касније Латковић коментарисати да: „Чајкановићева група веровања не може се узети као врста приповедака, јер највећи део 'веровања' уопште није прича, него аморфна етнолошка грађа, а уколико има 'веровања' у облику приче, оне иду у скаске или у легенде” (1987: 75). Иако су примери ретки, удаљавање од класичног система жанрова значи и мању уклопљеност у индекс типова. То углавном важи за збирке сакупљача који су бележили обимну грађу, посвећујући већу пажњу квантитету него квалитету. Из данашње перспективе ове збирке су занимљиве јер пружају информације не само о стању на терену већ и о сакупљачкој пракси. Ипак, конкретни рукописи оцењени су углавном као грађа слабијег квалитета и збирке конципиране на овај начин углавном нису наишле на добру рецепцију у датом тренутку, када је Вукова стилизација и даље била идеал народне приповетке (и сам Новаковић Вуков рад назива „ненадмашним” (Годишњак СКА 6: 74)). Бележење наратива различитог квалитета и дужине оцењивано је као „бележење свега што су у народу приповеда”, што је имало негативну конотацију и имплицира да није „све” вредно бележења. Са једне стране овакав приступ има одређену вредност због тога што излази из устаљеног система жанрова и даје шири увид у грађу, али са друге показује и проблем селекције грађе са којим су се сакупљачи сусретали. Ипак, и даље су најчешће вредним записивања сматрани наративи који су имали већи ниво структурираности.

Гледано у целини, жанрови су заступљени управо у оној мери у којој су заступљени и у индексу типова – бајки и хумористичких приповедака/анегдота има највише, затим прича о животињама, док је мањи број новела и легендарних прича. Хумористичке приповетке и анегдоте су најбројније и великим делом нису класификоване јер су бројније од типова евидентираних у индексу.

Када је реч о типовима, из групе прича о животињама најфреквентнији типови су АаТh 1 – о лисици која се прави мртва и 15 – о лисици која поједе сав мед правећи се да иде да кумује. Оба типа најчешће се јављају у контаминацији са другим типовима, мада је у том смислу АаТh 15 самосталнији, док се АаТh 1 више јавља као уводни део приповетке. Иако се ова два типа најчешће јављају, Чајкановић је од наведених варијаната публиковао само Жуњићеву (Жуњић 16 > Ч 1 (15 + 225)).

Међу бајкама се често јавља тип АаТh 301 са подтипovima, у којем јунак необичног порекла или снаге налази два побратима са којима кува ручак. Старац им краде ручак, младић одлази за њим у доњи свет и жени се принцезом. Браћа или побратими могу издати јунака. Варијанте типа 315 о сестри која издаје брата у договору са љубавником су такође честе. Нада Милошевић-Ђорђевић поредила је епске песме о мајци (сестри) издајници, али са типом 590. Ова два типа

³⁵⁹ О разлозима за овакав статус предања, који проистичу из особености саме категорије, као и оних који се тичу научне политике в. Mladenović Mitrović 2021.

(AaTh 315 и AaTh 590) веома су слична, међутим овде су бајке углавном одређене као 315 услед тога што се као јунаков противник јавља сестра, која због љубавника лажира болест, и од брата тражи да донесе лек. Можда би најпрецизније било одредити ове приповетке као контаминацију 315 + 590, с обзиром на то да обично почињу мотивом прогоњене деце, али се као „крвница” обично јавља сестра (са својим љубавником), а не мајка. У оба типа јунак има животињске помоћнике.

Варијанте бајки о захвалном мртвацу најчешће се јављају као типови AaTh 506, (са подтипом AaTh 506A и AaTh 507B); тип AaTh 507A у којем принцеза има чудовиште за љубавника није евидентиран. Познате варијанте из Вукове збирке о ђаволу и његовом шегрту (AaTh 325), љубазној и нељубазној девојци (AaTh 480) и правди и кривди (AaTh 613) такође су заступљене у великом броју варијаната, што показује распрострањеност ових типова, као и континуитет са Вуковим радом или пак угледање на њега. Ипак, најфреквентнији је тип AaTh 531, о правом и лажном јунаку, који се готово редовно јавља у контаминацији са другим типовима. Овде је вероватније реч о афинитету према функцији лажног јунака него према наведеном типу. И AaTh 327A јавља се релативно често, али увек у контаминацији са другим типовима, јер је у грађи углавном као наведени тип идентификован само први део, односно мотив прогоњене деце. Иако се не може издвојити само један тип, може се приметити да је на територији Крајине заступљен круг приповедака о варању смрти или ђавола.

Из групе легендарних прича најчешће се јавља тип AaTh 750 са подтиповима, у којем Бог награђује гостопримство и кажњава ускраћено гостопримство. Веома је чести и тип AaTh 756C о највећем грешнику, који је убио 99 људи, па добио опрост када је убио још једног човека. У Индексу је описано да је човек убио човека који је пошао да почини још већи злочин, обично још теже убиство. У прегледаној грађи обично је реч о човеку који је пошао да поквари просидбу или да оклевета девојку, што имплицира да је то већи злочин од убиства. Детаљније о овом сижеу у епским песмама и приповеткама писала је Нада Милошевић-Ђорђевић, истичући да се међу осталим греховима као најтежи рачуна „скудити девојку”, док су приповетке веома уједначене и увек садрже наведени мотив, што потврђује и грађа из Етнографске збирке (1971: 233–245). Тип AaTh 791 у којем Бог и Свети Петар мењају места у кревету има хумористичку ноту и такође је један од омиљених типова. Као чести још би се могли издвојити AaTh 822 о женидби лењог момка вредном девојком, као и AaTh 830 са подтипом 830B, о одбијању тражења Божјег благослова.

Међу новелама учестале су варијанте типа AaTh 850, у којем сиромашни младић успева да наговори принцезу да му покаже белеге. Богати трговац се појављује у функцији лажног јунака. Обојица ноће са принцезом и њену руку добија онај ка коме се принцеза окрене. Иако није тако описано у Индексу, новела обично садржи скатолошке мотиве – принцеза се окреће ка јунаку јер трговац смрди на измет. Међу омиљеним новелама су и варијанте о куповини савета AaTh 910B. У овом типу слуга је за године служења неадекватно исплаћен. За тај новац купује три савета, захваљујући чему не убија свог сина приликом повратка кући. Међу најбројнијима су приповетке о судбини, односно типови 930 и 934 са подтиповима. Многе од анализиране су и класификоване у Радуловић 2009б. Фреквантан је и тип AaTh 938, о краљу Плакиди, који остаје без богатства, жене и деце, али се годинама касније уједињује са њима. У овом прегледу приповетке о судбини сврстане су међу новеле, иако је о њиховој жанровској комплексности већ писано.

Од типова о варању глупог дива најчешће се јављају типови AaTh 1007, у којем човек убија стоку и AaTh 1115, у којем човек поставља у пањ у кревет, затим див покушава да га убије. Они се уланчавају са другим типовима, најчешће као новеле или хумористичке приповетке.

Најбројније, хумористичке приповетке заступљене су великим бројем типова, од којих се ниједан не истиче нарочито великим бројем варијаната. Омиљене су приповетке о будаластим људима, лењој жени и варању мужава. Иако су жене у шаљивим приповеткама махом лење и неверне, треба узети у обзир велики број приповедака о прогоњеним и мудрим девојкама, које нису представљене само једним типом, те због тога нису посебно издвојене.

Збирно гледано, чини се да не постоји неки тип који би се могао издвојити као регионални у прегледаној грађи. На датом узорку грађе тешко је уочити контаминације које би се могле сматрати екотиповима (Von Sydow 1948).³⁶⁰ За даља истраживања неопходно би било упоредити грађу са штампаним збиркама и приповеткама забележеним у часописима, алманасима и календарима. Ипак, велики степен уклопљености у Индекс, показује да грађа кореспондира са индексираним материјалом објављеним у штампаним збиркама, као и са европским приповедим материјалом.

Приче о животињама скоро се увек сагледавају заједно са баснама. Да их је немогуће одвојити од басни, сматра и Моника Кропеј (Кропеј Telban 2015), која је израдила индекс словеначких прича о животињама. Ако узмемо уобичајено схватање да се басне од прича о животињама разликују по изразитој дидактичности и по алегоричности, може се приметити да их је у збиркама које су обухваћене истраживањем мало, највише у збиркама Станоја Мијатовића, који управо овим термином и означава наративе о биљкама и животињама са израженом дидактичком цртом. Светислав Марић и Ђорђе Ојдровић користе термин басне за приповетке о животињама.

Највећи број прича о животињама потекао је из јужних и источних крајева из којих су пристигле збирке. На територији Војне Крајине Јован Воркапић је забележио две, обе алегоричног карактера (бр. 33 и 36), као и Сима Милеуснић, који је грађу углавном преписао из других збирки, о вуку као глупој животињи и животињама које се плаше мачка (бр. 2, 11), што може имплицирати да је слично приповедање чуо на терену. У другим збиркама са исте територије није забележен овај жанр, а одсуство посебно долази до изражаја у збирци Симеона Ђурића, гледајући број забележених текстова. У збирци Грђића Бјелокосића са територије Босне такође нису забележене ни приче о животињама, док их код Мутића има, и то у већем броју.

Бајка, као доминантан жанр, јавља се у свим већим збиркама, осим у збирци Драгутина Костића. Сагледавањем обимнијих збирки може се приметити да у збирци Вида Жуњића из околине Ужица нису забележене легенде/легендарне приче у ужем смислу, као ни новеле. Наративи у којима се појављују свеци не садрже уобичајене мотиве легендарних прича нити припадају међународним типовима. У њима се људи надмећу чија је слава или вера боља (18, 23, 24), док се људима који се моле свецу за помоћ саветује да се обрате правим људима, а не светитељу (20). У збирци Луке Грђића Бјелокосића из Босне нема легендарних прича, али је у појединим бајкама наглашена народна религиозност. У збирци Јована Мутића, такође из Босне, легендарне приче су такође малобројне. Узрок може бити везан за мултикултуралност средине, односно чињеницу да су њихови приповедачи делом били муслиманске вероисповести. Збирке Петар Мирковића, М. Ачића, Душана и Јована Зорића нису довољно обимне да би се доносили шири закључци.

³⁶⁰ Нпр. у збирци Јована Срећковића јавља се контаминација типова 930 и 899 у приповеци бр. 35, за коју Немања Радуловић истиче да је толико честа да би се могла издвојити као подтип, као у бугарском индексу (2015: 72).

У збиркама Јована Срећковића и Николе Јакшевца жанрови приповедака су прилично уједначено заступљени. Код Крсте Божовића такође има свих жанрова, али, треба имати у виду да су збирке веома обимне, уз напомену да су хумористички наративи далеко бројнији од других жанрова.

Што се тиче регионалних одлика приповедања, раније је примећено да су приповетке из Војне Крајине дугачке, као и да обилују различитим описима и моралисањем; приче о животињама изостају из овог ареала. Сличност збирки Станоја Мијатовића и Тодора Бушетића не може се приписати одликама терена, с обзиром на то да се грађа разликује од збирке Јована Срећковића, која је такође из Левча (као и Милоша Ивковића, из Ресаве), али се може пратити развој одређених мотива и облика. Ипак, иако жанровски различита од Бушетићеве и Мијатовићеве, и збирка Јована Срећковића одликује се израженом дидактичношћу, која би могла проистацати из учитељског позива, а не нужно из одлика терена. У збиркама из Босне снажно је истакнут локални колорит, типови одговарају АaTh индексу, где се у напоменама углавном могу наћи паралеле у индексу Еберхарда и Боратава; легенде и легендарне приче на овом терену су малобројне. Збирке са територије Македоније су кратке (као и збирке из источне Србије), с тим да је једна плагијат, тако да није могуће доносити шире закључке, док из осталих крајева (околина Ужица, околина Београда) није примљен већи број збирки. У збиркама из јужних и источних крајева (укључујући и Македонију) сакупљачи су бележили дијалекатске одлике грађе.

Културноисторијска и етиолошка предања далеко су бројнија од демонолошких. Чак и у збиркама у којима ова категорија прозе доминира, демонолошких предања скоро да нема. Највећи број демонолошких предања сакупио је Крста Божовић, док се бројна и значајна предања ове врсте налазе и у збирци Симеона Ђурића. Предања се налазе и у другим збиркама (в. Јовић 2021), која нису обухваћена овим истраживањем јер нису збирке приповедака, као и међу етнографском грађом.

3.2. Збирке народних приповедака у Етнографској збирци Архива САНУ до 1914 – текстуализација, контексти, импликације

Мотивација сакупљача за прикупљање грађе била је различита, од стицања материјалне користи, преко образовно-васпитних циљева, доприноса проучавању народне културе, научног доприноса, патриотизма до истицања личне вредности. Међу сакупљачима фолклора било је највише учитеља, свештеника, трговаца и ученика.³⁶¹ Стојан Новаковић истакао је њихову улогу, с обзиром на то да су описмењени и у додиру са народом (Матицки 1985: 7). Као такви, могли су да спроводе не само научне већ и пропагандне циљеве. Крајем 19. и почетком 20. века примећује се и појава нове категорије сакупљача – научника. Разлози леже највише у успону филологије, тачније дијалектологије као њене гране. У другој половини 19. века оваква тенденција примећена је и међу хрватским сакупљачима. Моделовање фолклорног текста зависило је од његове намене, односно онога што је сакупљач препознао као важне „чињенице” које треба инкорпорирати у текст (Gay 2001: 54). Може се приметити да је и даље био доминантан Вуков модел стилизације народне приповетке, али се код појединих сакупљача могу приметити и други начини репрезентације текста, посебно код оних који су били у контакту са утицајним научницима. Књижевно-уметничко обликовање приповедног текста већ је истакнуто као регионална одлика

³⁶¹ У Енглеској су крајем 18. и почетком 19. века сакупљачи били угледни песници (в. McLane 2002).

збирки са територије Војне Крајине. Одликује га већа дужина текстова, мноштво описа, акценат на унутрашњем стању јунака и богатство стилских фигура. Под утицајем антропогеографске школе Јована Цвијића учитељи Станоје Мијатовић и Тодор Бушетић објављивали су бројне етнографске и антропогеографске студије. Грађа из јужних и источних крајева Србије, као из Македоније бележена је на дијалекту, а приповетке су често биле предлог за дијалектолошки материјал. У највећем броју случајева долазило је до мешања различитих модела приликом обликовања финалног текста приповетке.³⁶²

Ипак, као пример немогућности доношења закључака само на основу језичке форме уземо збирку Николе Јакшевца – реч је материјалу који осликава дијалектолошко стање на југу Србије, због чега одаје утисак „аутентичности”, а заправо је у питању грађа коју је сакупио велики број сакупљача (ученика Николе Јакшевца), коју је затим Јакшевац уједначавао према општим карактеристикама дијалекта. Парадоксално, збирка би се могла анализирати по етнопоетичком моделу како би се показала њена усмена својства, а она заправо потичу од накнадних интервенција, насталих групним напором координатора и његових помагача. У таквом облику збирка свакако осликава фонд регије, али више говори о начину рада самих сакупљача и њиховој улози него о ситуационом контексту који је пратио приповедање. Циљ сакупљача није био да завара научну јавност, већ да Академији пошаље дијалектолошку грађу сакупљену на терену, а уједначену према идеалу датог говора.

У овом периоду научна и културна политика била је тек у повоју, међутим каснији развој догађаја на глобалном нивоу (Први светски рат) ставио је паузу на планове. Између професионализације и аматеризма, институције и појединца, грађа у Етнографској збирци хетерогена је, због чега је различитим збиркама приступано је на различите начине, са фокусом на питање тематско-мотивског или жанровског склопа, стила народних приповедака, питања мистификација и плагијата/аутентичности грађе или пак друштвено-историјских и политичких околности прикупљања/слања грађе. Научна политика која је одређивала судбину Етнографске збирке, у деценијама њеног формирања, па и касније, зависила је од различитих појединаца, али и политичких околности. Полазећи од савремених стандарда бележења фолклора, може се приметити да иако контекст у смислу бележења околности приповедања и непосредне усмене комуникације изостаје, проучавање Етнографске збирке АСАНУ открива низ других контекста, као што су културноисторијски, књижевноисторијски, политички, друштвени или пак контекст питања аутентичности, репрезентације/текстуализације фолклора, фолклористичког и књижевног опуса одређеног сакупљача итд. Поједини текстови који данас чине део Етнографске збирке првобитно нису имали фолклористичку намену, али су постали део корпуса књижевног фолклора реконтекстуализацијом.

Идеја Стојана Новаковића да се прикупљање „народних умотворина” (Годишњак СКА 6: 74) професионализује и институционализује, како не би дошло до осипања грађе, само је делимично остварена овим подухватом, у складу са околностима и могућностима. С једне стране, представљајући ову идеју, Новаковић јесте био вођен циљевима националне културне политике, али је његова идеја истовремено била и дубоко укореењена у тадашње научне токове, односно компаративно проучавање фолклора (в. Мladenović Mitrović 2021: 102–103). Предајући рукописе Академији, многи сакупљачи решили су проблем публикавања грађе, јер за ту врсту посла нису имали средстава и знања, док су други били незадовољни третманом свог рада. Може се приметити да је један број сакупљача, углавном обих који су слали обимну грађу, такође тежио

³⁶² Детаљну анализу стратегија секундарне текстуализације в. у Младенович Митровић 2022.

ка професионализацији свог рада и сакупљање су сматрали својим позивом. Иако су се многи сакупљачи жалили на нејасне инструкције не само што се тиче методологије већ и врсте грађе која је пожељна, други су сарађивали са еминентним научницима директно или индиректно. У недостатку јасних упутстава за прикупљање приповедне грађе, многи од њих и даље су се ослањали на Вуков модел народне приповетке, што су истицали у преговорима својих збирки и у писмима Академији. Да је Вуков модел остао идеал којем је и Академија тежила види се већ кроз прокламовање Стојана Новаковића о потреби да се Вуков рад настави/прошири, затим кроз оцене појединачних збирки и на крају кроз зборник који је Академија објавила, а Чајкановић приредио. И поред оптужби да је улога Академије била мање-више пасивна, те да је иницијатива скоро увек долазила од сакупљача, количина материјала која је пристигла била је велика, што је истакао и Пера Ђорђевић (Годишњак СКА 13: 195). Такође, не може се оспорити да се у Академијиним пројектима препознају зачеци систематичног и научно оријентисаног приступа, посебно када се има у виду да су у сфери штампаних збирки крајем 19. века доминирали различити видови неадекватно приређених антологија, прештампавања и мистификација, што је описала Снежана Самарџија 2006: 410–412 (Младеновић Митровић 2022). Збирке народних приповедака имају специфично место у контексту целокупне Етнографске збирке Архива САНУ због тога што у њиховом случају није изостала презентација грађе, за разлику од других облика књижевног фолклора. (Ре)презентација би представљала последњи корак, којем претходе идентификовање, документовање, похрањивање и селекција архивског материјала. У случају народних приповедака, овај задатак Академија је поверила Веселину Чајкановићу, чему је посвећено посебно поглавље у закључку.

3. 3. Приповетке из Етнографске збирке у редакцији Веселина Чајкановића³⁶³

Веселин Чајкановић, приређивач збирке *Српске народне приповетке* из 1927. године био је редовно присутан на састанцима Етнографског одбора од 21. јануара 1921,³⁶⁴ као што се види из Записника. Од тада је ревносно подносио реферате о збиркама које су му предаване на рецензију. На седници Етнографског одбора одржаној 29. маја 1922. Чајкановић је прочитао свој предлог о „кодификовању народних приповедака, пословица и докумената за историју религије”, предложивши да се песме оставе за „други пут”.³⁶⁵ У записнику није наведено шта је подразумевао под „кодификовањем”. Одбор је 13. 10. 1924. донео „принципску одлику”: „да се г. Чајкановићу ставе на располагање збирке народних приповедака и нар. пословица Етн. Одбора, да их разгледа и поднесе предлог о начину њихова објављивања”.³⁶⁶ Већ 29. јуна 1925. Чајкановић је реферисао да је при крају са уређивањем књиге у којој ће се штампати приче из збирке Етнографског одбора.³⁶⁷ У Годишњаку СКА за 1925. годину објављено је да је Чајкановић спремио за штампу „народне приче из збирака Етнографског одбора” (Годишњак СКА 34: 279), док је у Годишњаку за 1927. наведено да је Академија штампала *Српске народне приповетке* у редакцији Веселина Чајкановића (Годишњак СКА 36: 279). На основу ових информација може се закључити да је иницијатива и начин уређења збирке потекла од Чајкановића.

³⁶³ Поглавље је са одређеним изменама објављено у Младеновић Митровић 2022б.

³⁶⁴ Након Првог светског рата рад Академије настављен је 1920, али тек од 1921. у пуном замаху.

³⁶⁵ АСАНУ–ЕЗ–376–I–62

³⁶⁶ АСАНУ–ЕЗ–376–II–1

³⁶⁷ АСАНУ–ЕЗ–376–II–4

Веселин Чајкановић редакцију текстова за објављивање вршио је директно у рукописима, осим у случају збирке Симеона Ђурића. Ђурићева збирка једина је у којој интервенције нису вршене директно у рукопису.

Када је реч о Чајкановићевом приређивању грађе, најједноставнији вид измена је лекторског карактера. Основни ниво представљају исправке интерпункције, које су углавном биле неопходне ради лакшег читања текста, посебно имајући у виду да поједини сакупљачи нису познавали правопис или нису били довољно писмени. Најочигледнији је пример Јована Мутића, где су интервенције на текстовима биле у већини случајева неопходне зато што је интерпункција у Мутићевом рукопису или нетачна (двотачка и наводници употребљени на погрешним местима) или потпуно одсутна. Код Јована Срећковића нпр. додати су знаци навода у дијалог. Збирка Симеона Ђурића такође садржи веома мали број исправки реченичног склопа и лексике, исправљена је углавном интерпункција и правопис. Латинични рукописи Ђурића и Обрадовића пребачени су у ћирилицу.

Како је Чајкановићева збирка веома значајна за проучавање народних приповедака, већ је примећено да је и у овом „научно приређеном” издању било интервенција, које су „више стилског карактера, али је понегде и дужа приповетка скраћивана” (Радуловић 2009а: 12). Увид у рукопис, односно поређење текстова рукописа и штампаног издања показује одређене правилности у Чајкановићевој редакцији стила приповедака, које су ишле у два основна правца – поједностављивање и динамизација реченице. Понекад су исти поступци доводили до ова два процеса јер је, нпр. скраћивање дугачких и компликованих реченица интензивирало експресивност текста.

Поједностављивање се огледа у замени речи, синтагми или конструкција облицима који су ближи ономе што се доживљавало као „народни” говор, односно народна лексика. Изостављају се плеоназми, понављања и информације које се подразумевају, како би реченица била јаснија. Комплексне реченичне конструкције се поједностављују, а зависне реченице се мењају прилозима за време и место или напоредним односом. Дакле, поједностављивање се највише примећује на плану синтаксе, кохезије текста и лексике. На плану морфологије, имперфекат је изостављан, односно замењен перфектом и аористом, исто као и глаголски прилози. Паратаксички однос и употребу приповедачког презента, односно аориста Маја Бошковић-Stulli наводи као репрезентативне одлике реченице усменог стила (Bošković-Stulli 1975b: 158–159).

И како је ово прасе отишло на пашу > Од тога доба (Поповић 4 > Ч 35)

Кад му је већ близо дошао > Онда (Исто)

Био један човек који имађаше девет ћерака; мушке пак деце није имао > Био један човек, па имао девет кћери, а ни једног сина (Срећковић 9 > Ч 86)

Што рекоше то и учинише: – одоше кући > И тако одоше кући (Исто)

Кад је било сутра дан псоглави и отац им иду на њиву да раде а баба оста да спреми казан за децу као што су се са старцем договорили > Кад је свануло, псоглави оду на њиву, а баба остаде да спреми казан за децу (Срећковић 19 > Ч 28)

На један пут замоли ђаво (Сатана) Бога говорећи > Једанпут замоли ђаво Бога (Мутић 1 > Ч 158);

и тако му је све ишло за руком више но што би он радијо > и све му је ишло за руком (Мутић 4 > Ч 187);

па жао му дијете кроз његово тјело пробости > па му жао дијете пробости (Исто)

и дадега једној жени код себе тему га дојила и ранила док је дијете могло јести својим устима > и даде га једној жени те му га дојила и ранила (Исто)

Јовић одма прогледа својим очима зафаљујући Богу > Јовић одма прогледа и зафали Богу (Мутић 22 > Ч 22)

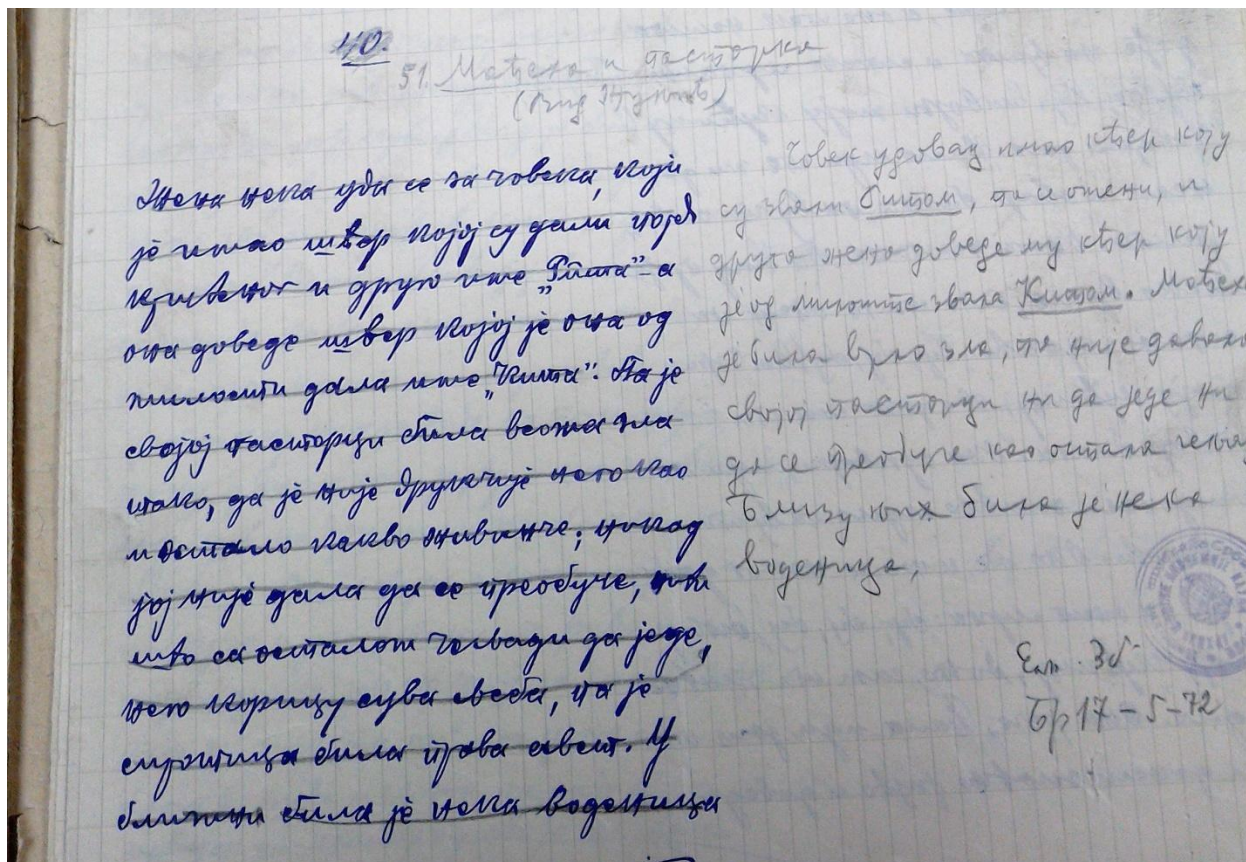
Опет жена и везиру кад је спремила и доњела зовне свога човјека да вечерају > Жена га зовне да вечерају (Мутић 28 > Ч 117);

Док полеће златна кутија низ воду залеће се слушкиња па уфати кутију од злата > Док одједном полеће златна кутија низ воду, а слушкиња се залеће па је ухвати (Мутић 45 > Ч 63).

Учени, високопарни језик који су поједини сакупљачи користили приликом текстуализације народних бајки замењен је једноставном „народном” лексиком: у *противном случају* > *иначе, под истим условима* > *исто онако као и* (Жуњић 7 > Ч 97), *ловачкој вештини* > *лову, прими жртву своју* > *прогута цареву кћер, чим ступи на то земљиште* > *чим дође ту, телохранитељима* > *слугама* (Жуњић 9 > Ч 24); *па му по доброти срца свог каже* > *али му сада буде жао оца, па му каже и цар отвори кутију у присуству синова и свију великаша са цар дозволе синове и великаше па отвори кутију* (Жуњић 29 > Ч 41); *па слуга вративши се* > *а слуга се врати* (Жуњић 33 > Ч 129); *Кад ју је мјесећ саслушао, рече јој: 'Јадна и несретна жено, жао ми те је, али ја ти помоћи не могу. Не могу да се сјетим, да сам игдје твога Милана видио (...)'* > *Мјесећ каже да га није видио, Ако прекршиш ову моју наредбу* > *јер иначе* (Поповић 4 > Ч 35).

Експресивност приповедања постиже се и променом редоследа речи. У студији о стилу Вука Карацића Миливој Павловић примећује да је једно од главних средстава које је Вук користио у књижевним делима била инверзија (1964: 30), док Маја Бошковић-Stulli такође види инверзију као средство које у књижевној стилизацији интензивира експресивност, али умањује друге квалитете текста (Bošković-Stulli 1975b: 159). Њено порекло можда се може тражити у језику епских песама. Једна од чешћих измена јесте промена редоследа речи: *лежати на мекану ђубрету* > *на мекану ђубрету лежати* (Мутић 1 > Ч 158); *ноћит неће* > *неће ноћит* (Мутић 4 > Ч 187); *кућу српску* > *српску кућу, пита он* > *он пита* (Мутић 6 > Ч 196); *паша нови* > *нови паша* (Мутић 12 > Ч 148), *сиромашак дође* > *дође сиромашак* (Мутић 21 > Ч 82); *виде то отац* > *отац виде то, Увече доцкан* > *Доцкан увече* (Ризнић 2 > Ч 77); *се Богу помоли* > *помоли се Богу, од њега постао* > *постао од њега, доћи онда* > *онда доћи; је мајка* > *мајка је, повиче она* > *она повиче, он замоли* > *замоли он* (Поповић 4 > Ч 35). Осим што већина ових измена није била неопходна, наведени примери указују и на то да се не може утврдити правилност у промени редоследа речи, већ да је на појединим местима експресивност постизана инверзијом (*сиромашак дође* > *дође сиромашак* (Мутић 21 > Ч 82); *повиче она* > *она повиче, он замоли* > *замоли он* (Поповић 4 > Ч 35)), док је на другим експресивност ублажавана враћањем речи у уобичајени поредак (нпр. *кућу српску* > *српску кућу, пита он* > *он пита* (Мутић 6 > Ч 196); *паша нови* > *нови паша* (Мутић 12 > Ч 148)).

Код Вида Жуњића уводни део приповетке бр. 40 (Ч 51) потпуно је изменио, а у даљем тексту поједине речи и конструкције заменио је сугестивнијим: *али тада дође* > *али место ње дође; објешена виси о греди* > *обешена о греди; одговори* > *врисну на њега*.

(Жуњић 40 > Ч 51)

Међутим, у појединим примерима Чајкановић одступа од ових измена, које су иначе углавном доследне. Такав је случај са збирком Душана Зорића, која садржи само једну приповетку (Зорић 1 > Ч 118). Стил одликују комплексне предлошко-падешке конструкције и честа употреба глаголских прилога, нпр.: „Тај сиромашак поред своје потребе ипак је био увјек весео”; „враћајући се кући уза сав пут јашући пјевао”; „и кад је исти пролазио поред његова дућана пјевајући”; „оде кући ћутећи”; „Шпањол га је при пролажењу с чуђењем гледао” (подвукла М. М. М.). Чајкановић није мењао реченични склоп, већ је текст публиковао без већих измена, лекторске природе (*сваки дан је исправио у сваког дана, увјек у увијек, чешиће пута у често*).³⁶⁸ Са друге стране, имперфекат и глаголски прилог је мењао перфектом у збирци Јована Мутића: *говораше > рече* (Мутић 4 > Ч187), *говорећи > упита га* (Мутић 13 > Ч 95).

Један од разлога за то могао би имати везе са његовим оценама збирки. Снежана Самарција је већ приметила да је Чајкановић користио естетски критеријум при одабиру грађе која ће ући у збирку, али позитивне, односно негативне оцене такође су у корелацији са редиговањем рукописа. На пример приповетке Луке Грђића Бјелокосића, Симеона Ђурића и Милана Обрадовића, које је изузетно високо оценио у описима збирки, скоро уопште није „поправљао”. С друге стране, из збирке Гаје Поповића, коју је негативно оценио, изостављао је читаве реченице из приповетке

³⁶⁸ Слично је и са збирком Светислава Мл. Бајића (АСАНУ–Е3–297), која такође садржи једну приповетку. Збирке више нема у Архиву САНУ, а закључак је донет на основу поређења са текстом који је штампан 1876. у *Јавору* (в. Ч 93). Чајкановић је овог податка био свестан, тако да је такође нејасно због чега је у зборник уврстио претходно штампан текст. О збирци која се састојала од пословица и једне приповетке реферисао је на састанку Етнографског одбора одржаном 13. 10. 1924. да је реч о „изврсној грађи” (АСАНУ–Е3–376–II–1).

коју је штампао (Поповић 4 > Ч 35). Коментаришући да је „Стил (...) извештачен, полукњижеван; причање јако развучено” (1999: 460)), потпуно изоставља реченице попут:

Оде пред олтар, клекне, и управивши своје очи спрам неба завапи: „Боже мој мили, оче свију праведних и гријешних услиши моју молитву! Ево већ седам година живим са мојим човјеком, а немам од срца порода. Боже свемогући, дај да родим што му драго и у том часу осјети жена, да је занијела. Подиже се и оде кући, хвалећи и славећи Бога.

Било је једанаест сати увече.

Није их затварао у шталу јер би му поцркале, јер су биле научене увијек бити на свјежем зраку.

Кад је то рекао, нестале га у тамној ноћи.

Твоја заклетва се извршила, онако како си рекао. Али ја сам тебе потражила, и нашла сам те, злато моје (Поповић 4 > Ч 35).

Изостављени описи душевних стања јунака, иначе карактеристични за све четири приповетке из Поповићеве збирке: „Гроф се забезекне од чуда, слушајући својим властитим ушима, како свињче говори људским гласом” (...) „Гроф се охрабри, стане, и причека нераста” (Исто).

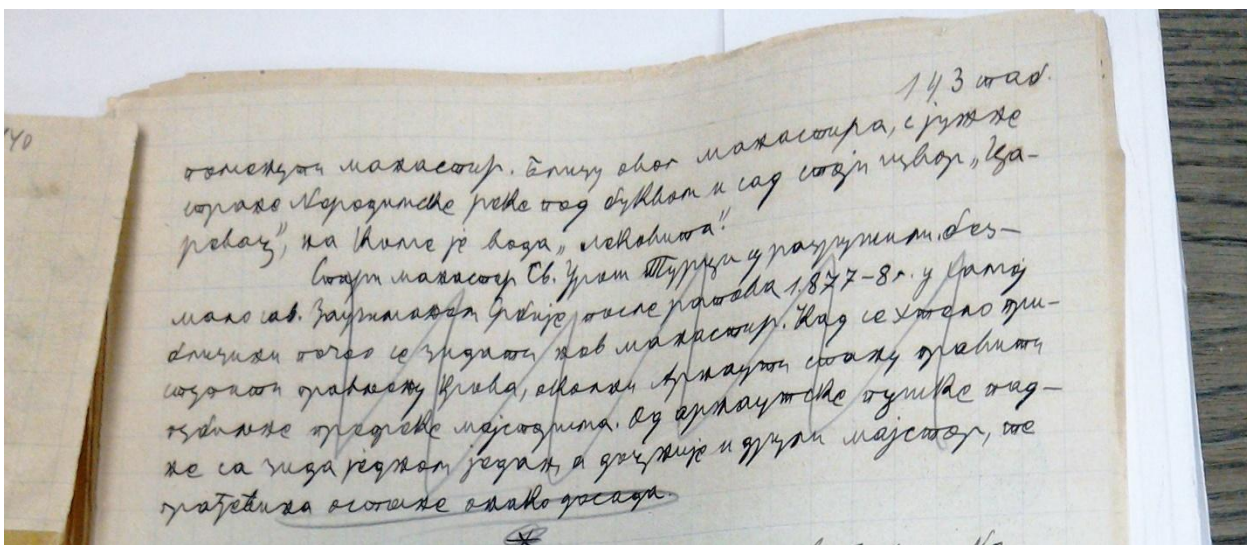
Истовремено, јако дугачке приповетке Милана Обрадовића није скраћивао, иако и у њима има описа које је Чајкановић назвао „полукњижевним” и описа душевних стања јунака и рефлексива, за које напомиње да су одлика западних приповедача. Приповетке које су рудиментарне и „примитивне” одабрао је за штампу, сматрајући их значајним и занимљивим као фолклорни материјал, иако немају књижевну вредност. У збирци Јована Воркапића изостављао је коментаре и морализовање приповедача Томе Воркапића, које Немања Радуловић види као интегрални део Томиног причања и основу за студију о поезици овог приповедача:

У штампаном издању антологије су неки од коментара, које је Јован Воркапић верно забележио, избачени. Кратак коментар „јер је у раду спас” (16) прецртан је. Изостављени су стихови који дају моралистички закључак, а који су заправо финална формула у стиху: „Ко се каје Бог му прашта грије/ Ал не прашта кудиоцу клету/ Који куди невину ђевојку/ Јер је кудња највећа гриота” (5). (Радуловић 2021: 171)

Приповетка „Биберац” из збирке Вида Жуњића скраћена је због дужине (Жуњић 10 > Ч 11). Чајкановић је оставио само део о јунаку чудесног порекла који спасава сестру од змаја, док је други део изостављен. Чајкановић је водио рачуна и о логици приповедања, па је тако у приповеци у којој јунак доводи другу жену у кућу јер није задовољан првом мења глагол *ожени* се изразом *довести жену*, који има мање формални карактер (Божовић 62 > Ч 131) или изоставља податак да је јунак провео три месеца у служби јер онда није јасно како је за тако кратко време затекао одраслог сина кад се вратио кући (Мутић 21 > Ч 82). Из Дебељковићевог записа о Милошу Обилићу (бр. 1) из збирке АСАНУ–ЕЗ–10 штампан је само део након убиства Мурата. Изостављени су коментари приповедача и сакупљача, као и приповедање које није директно везано за наративни ток (нпр. код Божовића у предању о смрти Цара Уроша изоставља завршетак из локалне историје (Божовић 249 > Ч 150); код Ризнића из предања о али изостављен је други део, меморат о човеку којем су приписивали аловитост (Ризнић 3 > Ч 114); код Мутића почетак о културноисторијским предањима (Мутић 58 > Ч 142)). Често је изостављао почетак карактеристичан за записе предања из овог периода, нпр.: „Наш народ прича да је ракија постала овако” (Ђорђевић 1 > Ч 208). У истом примеру променио је и наслов, те је сакупљачев са глаголском именицом „Постанак ракије” променио у уобичајен за етиолошка предања – „Како је постала ракија”. И на другим местима мењани су наслови, па је тако пословични наслов „ И најмање добротинство на земљи наплаћује се на небу” замењен синтагмом „Милостиви солдат”,

која је једноставнија, упечатљивија и задржана је карактеристична именица „солдат” коју користи приповедач (Воркапић 2 > Ч 30).

Још један разлог изостављања делова текста је цензура. Чајкановић је из зборника изоставио тзв. масне приче, оцењујући их у „Предговору” као „фриволне”. Оне које није изоставио, стилизовао је тако да се у штампаном тексту не нађу скарадни мотиви. Нпр. у збирци Вида Жуњића у приповеци бр. 15 (> Ч 112) потпуно је изоставио део када луди брат врши нужду са дрвета, а разбојници који седе испод мисле да пада киша, док је у бр. 25 (> Ч 110) глагол *обасрати* мења са *побалегати*; код Ивковића у целом рукопису мења само једно место – изоставља информацију да се белег трговчеве жене налазио *код неприлике близу* (Ивковић 13 > 81); неприкладан садржај о кастрацији попа у збирци Јована Воркапића је препричао (Воркапић 31 > Ч 210). Опсцене и скатолошке приповетке из збирки Јована Воркапића или Јована Мутића нису узете у обзир или су неприкладна места изостављена у зборнику. Ипак, ово није чудно јер ни у Арнеовом индексу, на који се Чајкановић угледао, овај корпус није био превише заступљен.

(Божовић 249 > Ч 150)

Поред корекција интерпункције и стила, Чајкановић је некњижевне, дијалекатске облике речи мењао књижевним. Посебно се уочава да је био склон „ублажавању” дијалекатских текстова. То је у супротности са првобитним Академијиним циљем да се прикупи фолклор оних српских крајева кроз које Вук није прошао. Посебно интересовање сакупљача у том периоду привукао је терен источне и јужне Србије. Научници и сакупљачи који су деловали на овом терену записивали су често грађу на дијалекту. Брисањем дијалектолошких карактеристика текстова утицало се управо на Новаковићеву првобитну концепцију да се прикупи грађа из свих крајева. Чајкановић је приликом приређивања збирке користио рукописе Николе Јакшевца, Михаила Ризнића и Милоша Ивковића. Веселин Чајкановић унео је шест приповедака Николе Јакшевца и све три Ризнићеве у своју збирку. Илија Николић детаљно се бавио поређењем рукописа збирке Николе Јакшевца и Чајкановићеве редакције, те је уочио да је Чајкановић редиговао текст рукописа тако што је управо одлике дијалекатског говора, које је сакупљач покушавао детаљно да забележи, мењао у складу са књижевном језиком. Увидом у Николићева поређења и рукописе, открива се да су интервенције вршене на фонолошком, морфолошком и лексичком плану. Након многобројних примера у којима упоређује рукопис са штампаним приповеткама, Николић долази до следећег закључка:

Iz izloženog jasno se vidi da je V. Čajkanović svojim redaktorskim postupkom bio narušio ne samo glasovno-morfološko jedinstvo originala ovih pripovedaka, nego je njime uništena i harmonija dobro poznate akcenatske sisteme ovih arhaičnih govora dvaju različitih dijalekata našeg jezika. O takvom svom odnosu prema originalu V. Čajkanović nije u knjizi nigde pomenuo. Istini za volju, u svom predgovoru on navodi da „zbornik ima etnografski i folklorni cilj, a ne isključivo filološki” i da su zbog toga izostale kritičke napomene, to jest kritički aparat uz knjigu. – Po našem mišljenju, baš u ime tih ciljeva nije morala tako i u tolikoj meri biti zanemarena autentičnost originala, a time i neadekvatno prikazana dijalekatska osobenost narodnih umotvorina ovoga kraja (Nikolić 1965/66: 121).³⁶⁹

Чайкановић је објавио све три приповетке које је Академији послао сакупљач Михаило Ризнић, задржавајући дијалекат у којем су приповедане, али ублажавајући га. Најчешће је исправљао падеже и предлошко-падежне конструкције који нису употребљени у складу са стандардним језиком: *У неки граду* > *У неком граду, из његову свету десницу* > *из његове свете деснице, како ће са владиком да праве* > *шта ће са владиком да раде, по целу епархију* > *по целој епархији, поклон на владиком* > *поклон владици, под тај храстом* > *под тим храстом* (Ризнић 1 > Ч 67); *многу стоку и паре* > *много стоке и пара; по бели свет* > *по белом свету, сас варено млеко* > *са вареним млеком, бел леба* > *бео хлеб, на ваше место* > *на вашем месту, на свој дом* > *своме дому* (Ризнић 3 > Ч 114). Дијалекатски глаголски облици готово су редовно замењени стандардним обликом или чак синонимним глаголом: *питувал* > *пита, дојде* > *дође, домислија* > *домислио* (Ризнић 1 > Ч 67), *окне си* > *викне, не ти давам* > *нећу ти дати, мрзеја и гледаа* > *мрзео и гледао, земај* > *узимај* (Ризнић 2 > Ч 77); *бија* > *био, имаа* > *имао, ораја* > *орао, косија* > *косио, допраји* > *доправи, утепал, утепаа* > *утепао* (Ризнић 3 > Ч 114). На лексичком плану исправке су недоследне – нпр. *утепао* не исправља у *убио* иако исправља облик глагола, али зато *окне* исправља у *викне*). Исти је случај и са грађом коју је послао Тихомир Ђорђевић, коју је Чайкановић припремао за штампу, али није укључио у збирку.³⁷⁰ Једино је приповетке дијалектолога Милоша Ивковића објавио без икаквих измена на плану стила, дијалектолошких особености и без селекције сакупљачевих записа. Овај податак занимљив је када се има у виду да је све друге приповетке забележене на дијалекту редиговао и да није објављивао целовите збирке, а да је Ивковић био ученик Александра Белића, под чијим је инструкцијама прикупљао грађу (в. више у Младеновић Митровић 2021).

У случају збирке Вида Жуњића, чијих је 19 приповедака објавио, редакција текста подразумевала је доследну замену ијекавице³⁷¹ екавицом, нпр. *лијену* > *лењу, лијена* > *лепа, ђевојка* > *девојка, цијелу* > *целу, лијека* > *лека, пријети* > *прети, мјеста* > *места* (Жуњић 5 > Ч 105); *ђецу* > *децу, виђеш ће* > *виде ли, огријах* > *огрејах* (Жуњић 7 > Ч 97); *ђе сијече* > *где сече, ђевер* > *девер* (Жуњић 9 > Ч 24); *доље* > *доле, присјести* > *пресести, ћера* > *тера* (Жуњић 15 > Ч 112); *мјесто* > *место, свијету* > *свету, осјекао* > *одсекао* (Жуњић 29 > Ч 41). Уједначавао је текст са књижевним језиком тако што је додавао углавном изостављено „х” у свим приповеткама које је редиговао, као и друге изостављене гласове нпр. „а” у радном глаголском придеву мушког рода. Обе врсте промена (уједначавање са екавским стандардом) утицала су на социолингвистички

³⁶⁹ Нејасно је међутим зашто је Николић одлучио да редигује приповетку „Како је неки човек изгубио волове и тражио их” (Јакшевац 25) када ју је објавио у *Пиротском зборнику* (1971: 129–130).

³⁷⁰ „Његове измене, осим правописних исправки, ишле су у правцу приближавања књижевном језику и уклањања дијалектолошких особености на свим нивоима на којима се Ђорђевић трудио да их забележи: фонолошком (дрвјата – дрвета, чу – ћу, одма – одмах, девојће – девојке, млого – много, зарадува – зарадова, живел – живео), морфосинтаксичком (че да долету – долетеће, че те тражу – ће те тражити, чу идем с тебе – ићи ћу с тобом) и лексичком (окну – викне, врне – врати, соблекоше – свукоше, пак – опет, тегаја – тада)” (Младеновић Митровић 2018: 115).

³⁷¹ Замењени су и икавизми: *видио* > *видео* (Жуњић 9 > Ч 24), *сикиром* > *секиром* (Жуњић 15 > Ч 112).

аспект текстова, јер је дијалекат осликавао терен са којег је фонд потекао. Приповетке сакупљача из Босне и Војне крајине објављене су на ијекавици, док су Жуњићеве објављене на екавици, иако су прикупљене у Ужицу и околини, где се иначе говори ијекавски тј. источнохерцеговачки. Са друге стране, у збирци Симеона Ђурића поједине екавске речи замењене су ијекавским облицима. Овакав поступак могао би да значи наметање екавског изговора за све говоре у Србији, што није важило за српске ијекавске говоре ван Србије. У приповеткама Јована Воркапића, који је бележењем фонолошких особености говора краја из којег су приповетке желео да дочара читаоцу како тај језик звучи³⁷², Чајкановић је доследно уједначавао текст са тадашњим стандардним језиком свога доба.

Наглашава [Воркапић] да је одлучио да пише како су информатори говорили, уз коментар да му је као неком ко познаје стандардни језик ово некад било тешко. Чајкановић је похвалио Воркапића због верног бележења, али је у објављеној антологији нека места мењао: нпр. Ијекавско јотовање заменио је нормираним облицима – „пошље” је исправљено у „послије”, „ниђе” у „нигдје”, „ђе” у „гдје”, „ође” у „овдје”; или се глаголски облици стандардизују (додаје се „о” у перфекту) (Радуловић 2021: 169).

Од „крајева српства” (Србија, Босна, Херцеговина, Далмација, Славонија и Срем, Македонија и Стара Србија³⁷³) у којима је Академија прикупљала грађу из Чајкановићевог избора изостала је Македонија. У време када је Етнографска збирка оформљена и када су почели да пристижу први рукописи, кроз рад на прикупљању приповедака из ових крајева вршена је просветна и културна пропаганда као легално средство за јачање веза са „Србима ван Србије”. У време прикупљања збирки Вардарска Македонија и Стара Србија биле су под турском управом, док су у време Чајкановићевог објављивања грађе биле део Краљевине СХС. Није познато због чега Чајкановић није узео у обзир македонске збирке Милојка Веселиновића, Ђорђа Ојдровића или Лазара Думе. Изостављање збирки могло би се приписати несрећности или недоступности грађе у Академији, али имајући у виду податке да је публикување грађе започето на његову иницијативу и да му је Етнографски одбор препустио одлуку о начину објављивања грађе, чини се вероватнијим да је његова уредничка одлука била да изостави приповетке на македонском језику.³⁷⁴ Са друге стране, записи са територије Војне крајине добили су значајно место:

Чајкановић се определио за строг избор. (...) Стога је интересантно приметити (што се издвојило и као посебна тема овог рада) да, с обзиром на географску распрострањеност и порекло записаних (антологиских) прозних примера, у овако строгом избору и високонаучном приступу, готово више од трећине српских народних приповедака у овом избору/антологији, потиче са простора бивше Војне крајине, односно од српског становништва које је у компактним етнографским обележјима егзистирало на овом рубном простору Хрватске више од пет векова (1526–1995) (Гароња Радованац 2001: 514).

Како је Чајкановић био у току са оновременим научним струјама, приповетке у збирци распоредио је према принципима историјско-географске школе, угледајући се на тада актуелан Арнеов индекс типова. Из „Предговора” антологији *Српске народне приповетке* (1929) сазнајемо да је сматрао да „Бајке имају највећу вредност, и књижевну и научну, у њима је народна приповетка дошла до своје кулминационе тачке”, док за шаљиве приче оцењује да нису народног порекла и да немају дугу традицију преношења у народу (2001: 7). Увидом у избор из појединих збирки објављен код Чајкановића не може се стећи целовита слика о збиркама. Осим изостављања примера еротског или скатолошког фолклора, из обимне збирке Јована Мутића која садржи

³⁷² У писму од 28. марта 1903. наводи: „(...) међутим прави Србин овога краја то тако меко изговори, да га је управ мило слушати (...) овдје се прелијева при изговарању као при пјесми” (АСАНУ–ЕЗ–103).

³⁷³ АСАНУ–ЕЗ–374–2

³⁷⁴ Грађа на македонском језику прикупљана је и у оквиру лексикографског рада Академије, али је касније изостављена приликом штампања Речника САНУ. Околности су биле другачије јер је први том објављен 1959, а након Другог светског рата македонски језик проглашен је посебним књижевним језиком.

велики број шaljивих прича које припадају интернационалним типовима, Чајкановић је одабрао само два записа, док су збирке Крсте Божовића, које се махом састоје од еротског фолклора и различитих хумористичких наратива, често из живота локалне заједнице у Чајкановићевој збирци представљене са неколико демонолошких и културноисторијских предања. Ипак, Чајкановићево укључивање предања у зборник (под називима скаске, легенде и веровања), углавном сразмерно са њиховом заступљеношћу у рукописним збиркама (в. Јовић 2021), значајан је подухват, с обзиром на то да она нису обухваћена индексом типова.

На фонолошком и морфолошком плану измене су ишле углавном ка изједначавању или приближавању књижевном језику, док је лексика и синтакса поједностављивана. Редакторски поступак водио је ка приближавању грађе Вуковом обрасцу народне приповетке. Етнографска збирка основана је на предлог Стојана Новаковића да се рад Вука Караџића на сакупљању фолклора настави под окриљем научне институције. У истом тексту у *Годишњаку СКА* он каже да је Вуков рад на овом пољу непревазиђен, те да се више не може наћи ни сакупљач ни материјал истог квалитета. Такво стање отежава и редиговање и публикавање текстова. Чајкановић ће исто поновити у „Предговору” збирке 1927. На овај начин с једне стране успоставља се непрекинута линија од Вуковог рада, преко Новаковићеве иницијативе до Чајкановићевог публикованог текста. У исто време се идеализује стање на терену у Вуково време, иако знамо да је и он сам имао проблеме да нађе адекватне варијанте (Милошевић-Ђорђевић 2002). Чајкановић дели став да публиковани фолклорни текст треба да буде близак Вуковој канонској збирци. Пишући о принципима састављања антологије, напомиње да „из ње не сме изостати ни један важнији мотив, ни један важнији тип, ако га само има у каквој довољно лепој редакцији (1925: 308). Насупрот довољно лепе редакције, коју је тешко наћи, стоји грађа коју оцењује следећим речима: „Иначе су наше приповетке често просте, примитивне, са немотивисаним прелазима” (1929: VII). У пионирској студији о Вуковој стилизацији народних приповедака Миљан Мојашевић прави дистинкцију између редакторског поступка и стилизације, карактеришући Вуков рад као стилизацију: „(...) Вук је на доста места рукописне приповетке не само језички редиговао, него и потпуно престилизовао” (1953: 152). Тенденција да реченица буде што „народскија”, „течнија” и „јаснија”; замена речи „лепшим”; избацивање онога што се чини „сувишним” и „неприродним”; „сажимање” одломака и реченица; избацивање „непристојних речи и израза” (Исто: 152; 156; 158, 159; 161–162) особине су и Чајкановићевог редакторског поступка. Ипак, његов рад на грађи називам редиговањем, а не стилизовањем, због тога што у научном смислу Чајкановићев поступак не може изједначити са Вуковим, који је подразумевао уношење „народног живота”, „ритуалних образаца културе”, „схематизацију композиционе структуре”; замену индиректног говора и наратије дијалогом или монологом; компилаторски посао, односно „потпуно грађење” народне приповетке (Милошевић-Ђорђевић 2002: 90–92). „Вук је од разних стилова правио један, јединствен стил народне приповетке, и то с намером да тај стил буде образац српске прозе” (Мојашевић 1953: 174). Иако у мањој мери изражено, у Чајкановићевој редакцији препознаје се угледање на Вукову концепцију стила народне приповетке, која је изнад индивидуалног стила приповедача и редактора, док је Вукова тежња ка наддијалекатском стилу код Чајкановића замењена је најчешће ублажавањем дијалекатских особина. Веселин Чајкановић редиговао је рукописне збирке народних приповедака на свим нивоима текста, од интерпункције, фонологије, морфологије, лексике, до синтаксе. Комплексне реченице које успоравају приповедни ток углавном је поједностављивао, „ненародне” конструкције и речи мењао је једноставнијим, ублажавао је особине народног говора како би постигао универзалнији стил народне приповетке. Јаснијим реченичним склопом постигао је динамизацију приповедања.

Иако моделовање фолклорног текста у књижевни фолклорни текст није неоправдано, у овом случају је необично, јер сам Чајкановић наглашава да збирка има филолошки, етнографски и фолклорни карактер. Литерарним стилизовањем неке од ових карактеристика су изгубљене, с обзиром на то да дијалектизми немају само филолошку, већ и етнографску вредност, чине текст „временски и географски лоцираним” (Ратковић 2004: 78), док етнографску и фолклористичку вредност могу имати коментари и објашњења сакупљача и приповедача изостављени из приређеног текста, контаминација типова и жанрова или примери еротског, односно скатолошког фолклора који нису ушли у избор. Раздвајајући у „Предговору” категорије приповедака и предања, Чајкановић је мање литерарно стилизовао предања, што је вероватно у вези са тадашњом концептуализацијом предања као етнографске грађе, а не књижевног фолклора. Принцип објављивања целокупне грађе из Етнографске збирке у заједничкој публикацији довео је до тога да је Чајкановићевом редакцијом текстова створен већи степен униформности и кохерентности збирке него што то појединачне збирке заправо показују, с обзиром на то да се за Етнографску збирку АСАНУ може рећи да представља „низ појединачних ’студија случаја’”, како је то приметилa Јеленка Пандуревић (2017: 22). У неким случајевима занемарена је и воља сакупљача – Јован Воркапић повукао је своју збирку из Матице српске када је схватио да неће бити штампана у целини, већ као избор.³⁷⁵ Иако су поједине збирке заслужиле да буду публиковане у целини, избор који је Чајкановић направио јесте репрезентативан, а што је још важније, његов рад допринео је томе да грађа постане лакше доступна.

³⁷⁵ „Првих двадесет [приповедака] је Матица српска примила да их штампа у две свеске, као књигу за народ, али када је одлука промењена тако да се штампа избор народних приповедака, где би Воркапићеве биле укључене само као један од извора, он је свој рукопис повукао” (Радуловић 2021: 169).

Извори:

Архивска рукописна грађа:

- АСАНУ, ЕЗ, бр. 1 – Срећковић, Јован, 1894.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 4 – Јакшевац, Никола, 1892.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 5 – Костић, Драгутин, 1892.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 10 – Дебељковић, Дена, 1897
АСАНУ, ЕЗ, бр. 16 – Марић, Светислав, 1897.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 17 – Жуњић, Вид, 1897.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 21 – Мирковић, Петар, 1894.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 31 – Кукић, Никола, 1886.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 34 – Ачић, М.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 39 – Бушетић, Тодор, 1899.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 51 – Грђић-Бјелокосић, Лука, 1900.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 53 – Мирковић, Петар, 1900.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 70 – Бушетић, Тодор
АСАНУ, ЕЗ, бр. 74 – Милеуснић 1901.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 78 – Мутић, Јован, 1899. и 1901.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 83а – Ризнић, Михајло, 1902.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 90 – Ђорђевић, Тихомир, 1902.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 103 – Воркапић, Јован, 1903.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 105 – Ђорић, Никола, 1903.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 107 – Обрадовић, Миле, 1900.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 124 – Ђурић-Јовановић, Симо, 1901.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 134 – Ивковић, Милош, 1906.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 157 – Мијатовић, Станоје, 1908.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 167 – Зорић, Драгош Душан, 1909.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 169 – Ојдровић, Ђорђе, 1909.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 209 – Веселиновић, Милојко, 1912.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 210 – Божовић, Крсто, 1912.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 219 – Зорић, Јован
АСАНУ, ЕЗ, бр. 221 – Божовић, Крсто, 1913.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 225 – Думба, Лазар, 1913.
АСАНУ, ЕЗ, бр. 230 – Поповић, Гајо, 1914.

АСАНУ, ЕЗ, бр. 232 – Мијатовић, Станоје, 1914.

АСАНУ, ЕЗ, бр. 234 – Божовић, Крсто, 1914.

АСАНУ, ЕЗ, бр. 469 – Дебелковић, Дена

АСАНУ, ЕЗ, бр. 375 – Преписка сакупљача са Академијом

АСАНУ, ЕЗ, бр. 409 – Јанковић, Љубица. *Грађа за библиографију народних приповедака по часописима и календарима. Азбучни списак тема и мотива.*

АСАНУ, Историјска збирка, бр. 15050/IV–4

Штампани извори:

Бован 1 – *Народна књижевност Срба на Косову 5, Народне приповетке I*. Приредио Владимир Бован. Приштина: Јединство, 1980.

Бован 2 – *Народна књижевност Срба на Косову 6, Народне приповетке II*. Приредио Владимир Бован. Приштина: Јединство, 1980.

Божовић Крста. Приповетка о судбини. *Расковник* 93–94 (1998): 26–27.

Бубало Кордунаш, Манојло. *Српске народне приповијетке: са огулинског Кордуна из Лике, Крбаве и Босне. Књ. 5 / прикупио и за штампу приредио М. Б. Кордунаш*, Загреб, 1936.

Влајић, Тодор. *Српски венац*. Књажевац, 2017.

Годишњак СКА 1–36. Београд: Српска краљевска академија.

Дебелковић, Дена. *Српске народне приче са Косова*. Записао Дена Дебелковић. Приредио Владимир Бован. Грачаница: Никанор, 2016.

Ђорђевић, Драгутин. *Српске народне приповетке и предања из лесковачке области*. приредила Нада Милошевић-Ђорђевић. Београд: Српска академија наука и уметности, 1988.

Ђурић, Симеон. *Српски народни обичаји у Горњој Крајини; Српске народне приповетке*. Београд: Српска краљевска академија, 1934.

Красић, Владимир. *Народне приповетке 1–2*. Нови Сад: Матица српска, 1897.

Кукић, Никола. *Српске народне умотворине: из разних српских крајева*. Приближежио и издао Никола Станков Кукић. Загреб: Н. Станков Кукић, 1898.

Мале новине – Дигитална колекција на сајту <http://ubsm.bg.ac.rs/>

Мијатовић, Станоје. Свети Сава у народној успомени (из Темнића). *Браство*, година 12, (1908): 134–154.

Мијатовић, Станоје. Краљевић Марко у народној успомени. *Нова Искра: илустровани лист*. Год. 10, бр. 7 (1911): 203–208.

Мијатовић, Станоје. *Свети Сава у народним причама*. Нови Сад: Матица српска, 1913.

- Мијатовић, Станоје. *Краљевић Марко у народним причама*. Сарајево: Издање Друштва Просвете, 1923.
- Мијатовић, Станоје. *Краљевић Марко (и Милош Обилић) у народним причама*. Крушевац: Ђ. Будимовић, 1932.
- Мијатовић, Станоје. *Свети Сава у народним причама и песмама*. Крушевац: Књижара Ђорђа Будимовића, 1935.
- Опачић Лекић, Вукосава (пр.). *Сањао сам да ме мјесец умива... Народне приповјетке Кордуна*. Загреб: Српско културно друштво „Просвјета”, 2002.
- Ризнић, Михаило. *Ђачки пријатељ: збирка песама, прича, описа места, народних обичаја, пословица, загонетака, дечјих игара итд: са сликама*. Приредио српској деци Мих. Ст. Ризнић. Београд: Дворска књижарница Мите Стајића, 1902.
- ЛМС: Самарција, Снежана (пр.). *Народне приповетке у Летопису матице српске*, у: М. Клеут, М. Матицки, С. Самарција, М. Радевић. *Народне умотворине у Летопису матице српске*. Нови Сад–Београд: Матица српска–ИКУМ, 2003.
- Самарција, Снежана. (прир.). *Народна проза у Вили*. Нови Сад–Београд: Матица српска–ИКУМ, 2009.
- СНП – Вук Стефановић Караџић. *Српске народне приповјетке. Сабрана дела Вука Караџића*. Књига 3. Мирослав Пантић (пр.), Београд: Просвета, 1988.
- СНПЗ – Вук Стефановић Караџић. *Српске народне пјесме. Књига трећа у којој су пјесме јуначке средњијех времена. Сабрана дела Вука Караџића*. Књига 6. Радован Самарцић (пр.), Београд: Просвета, 1988.
- Цариградски гласник* – Дигитална колекција на сајту digitalna.nb.rs
- ЦНП: *Циганске народне приповетке*. Скупио Др. Тихомир Р. Ђорђевић, професор Универзитета у Београду. Издање књижарнице Радомира Д. Ђуковића, Београд – Теразије, 1933.
- Чајкановић, Веселин. *Српске народне приповетке*. Београд: Гутенбергова галаксија, 1999.
- Чајкановић, Веселин. *Чудотворни прстен*. Ниш: Просвета, 2001.
- Часопис *Босанска вила* – Дигитална колекција на сајту digitalna.nb.rs
- Часопис *Браство* – Дигитална колекција на сајту digitalna.nb.rs
- Часопис *Караџић* – Дигитална колекција на сајту <https://commons.wikimedia.org/>
- Часопис *Нова искра* – Дигитална колекција на сајту <http://ubsm.bg.ac.rs/>
- Шапкарев Кузман. *Сборник от български народни умотворения* (съст.), Том 2. Приказки и предания, https://linternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_2/content.htm
- Bošković-Stulli, Maja. *Istarske narodne priče*. Zagreb, 1959.
- Bošković-Stulli, Maja. *Narodne pripovijetke. Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb, 1963.
- Kalendar *Bošnjak* – Digitalna kolekcija na sajtu digitalna.nb.rs
- Mikuličić, Fran. *Narodne pripovietke i pjesme iz hrvatskoga primorja*. U Kraljevici, 1876.

Mirković, Petar. *Sabrani radovi*. Radove prikupio Mirković Borislav-Čedo. Kolunić, 2015.

Литература:

- Азбелев, С. Н. Основные понятия текстологии в применении к фольклорному материалу. *Принципы текстологического изучения фольклора*. Москва: Наука, 1966, 260–302.
- Ајдачић, Дејан. О неким мистификацијама народних песама балканских Словена у 19. веку. *Прилози проучавању фолклора балканских Словена*. Београд: Д. Ајдачић–Научно друштво за словенске уметности и културе, 2004, 201–218.
- Антонијевић, Драгослав. Тихомир Ђорђевић и његово научно дело. *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 53 (1969): 139–150.
- Банашевић, Никола. О проблему мистификација разних врста усмене књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 4, 1974/1, 179–193
- Барјактаровић, М. Р. Др Тихомир Р. Ђорђевић и његов рад: 1868–1944. *ГЕМ*, књ. XVI (1953): 256–261.
- Барјактаровић, Мирко. Др Тихомир Р. Ђорђевић и његов рад: 1868–1944. *ГЕМ*, књ. XVI (1953): 256–261.
- Бедов, Драгана. *Сутон и Уздах: дело и књижевна судбина Милоша Н. Ђорића*. Београд: Алтера, 2013.
- Белић, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије: с две карте*. Српски дијалектолошки зборник. Књига 1. Београд: Државна штампарија краљевине Србије, 1905.
- Белић, Александар. *Педесетогодишњица Српске краљевске академије: 1886–1936*. Књ. 1, Друштво српске словесности 1841–1864, Српско учено друштво 1864–1892, Српска краљевска академија 1886–1936/извештај о њихову раду, поводом педесетогодишњице С. К. Академије, тадашњег секретара С. К. Академије А. [Александра] Белића. Београд: Српска краљевска академија, 1939–1941.
- Бјелић, Александра. *Војислав М. Јовановић Марамбо као проучавалац усмене књижевности*. Докторска дисертација. Београд, 2022.
- Бован, Владимир. *Вук Караџић и његови следбеници на Косову и Метохији*. Приштина: Јединство, 1987.
- Бован, Владимир. *Дена Дебелковић: живот и дело*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека Иво Андрић, 2001.
- Бошковић-Stulli, Маја. Аспекти усмене комуникације и писаних текстова у усменој књижевности. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 6, св. 2, 1976, 35–44.
- Бубало Кордунаш, Манојло. О Владимиру Красићу. *Летопис Матице српске*, 325 (1930): 294–296.
- Веселиновић, Милојко. *Србин и Македонија: историјска студија*. Београд: Штампарија задруге штампарских радника, 1880.

- Веселиновић, Милојко. Географско-етнографски преглед Македоније и Старе Србије. *Браство*, година 1 (1887): 186–205.
- Веселиновић, Милојко. Реферат о збирци народних умотворина С. Н. Томића. *Браство*, година 9, (1902): 450–504.
- Веселиновић, Милојко. *Поглед кроз Косово*. Приштина: Панорама, 2007.
- Видосављевић, Мирослав. Живот и дело Милојка Веселиновић (1850–1913). *Караџић: часопис за историју, етнологију, археологију и уметност* бр. 6 (2014): 136–142.
- Владимировић, Младен. Библиографија Николе В. Ђорића. *Браничево: часопис за културу, уметност и друштвена питања*, год. 15 (1969): 131–137.
- Војводић, Михаило. *Стојан Новаковић: у служби националних и државних интереса*. Београд: Српска књижевна задруга, 2012.
- Војиновић, Станиша. Сарадници часописа Босанска вила (1885–1914). *Књижевна историја*, год. 39, бр 131/132, (2007): 279–311.
- Војиновић, Станиша. Никола Ђорић – Заточеник Косовског епа. *Viminacum* 12, 2001, 305–324.
- Војчић, Драгослав, *Најистакнутији наставници Пиротске гимназије 1879–1914*. Пирот, 2015.
- Вученов, Димитрије. Народна анегдота и анегдота у приповеткама српских реалиста. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 6, св. 2, 1976: 5–13.
- Вучетић, Биљана. *Наша ствар у Османском царству*. Београд: Историјски институт, 2012.
- Гароња Радованац, Славица. Милан Обрадовић и његове рукописне збирке српских народних песама из Славоније (1884–1901). *Зборник о Србима у Хрватској* 2. Београд, 1991, 395–434
- Гароња Радованац, Славица. Српске народне приповетке са подручја Војне крајине и Славоније, у антологији Веселина Чајкановића. *Зборник Етнографског музеја у Београду: 1901–2001*. Београд: Етнографски музеј, 2001, 513–528.
- Гароња Радованац, Славица. *Српско усмено поетско наслеђе Војне крајине у записима 18, 19. и 20. века*. Београд: Чигоја, 2008.
- Гароња Радованац, Славица. Сакупљачи са територије Војне крајине и њихове рукописне збирке у Етнографској збирци Архива САНУ у Београду. *Зборник о Србима у Хрватској* 7. Београд, 2009, 337–399.
- Гароња Радованац, Славица. Дигитализација етнографске збирке архива САНУ у проучавању и модерном презентовању српске фолклористике. *Дигитализација културне и научне баштине*, 2012, 199–224.
- Гароња Радованац, Славица. Војислав Јовановић Марамбо и његово проучавање мистификација у српској народној поезији. *Од Цариграда до Будима: аспекти српског усменог песништва; савремена књижевност на фолклорној матрици*. Нови Сад: Академска књига, 2014, 162–199.
- Гопчевић, Спиридон. *Стара Србија и Македонија*. Београд, 1890.
- Грујић, Владимир. Школско образовање у лесковачком и топличком пределу прве деценије након ослобођења 1878. године. *Лесковачки зборник XX*, Лесковац, 1980: 57.

- Давичо, Хајим. „Видосава”. *Светозар Марковић и реални правац у књижевности. Српска књижевна критика. Књига 5.* Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за књижевност и уметност, 1987, 138–143.
- Динчић, Александар. Страдање српских школа и учитеља у Јужној Србији за време окупације (1915–1918). *Бугарска окупација југа Србије у Првом светском рату 1915–1918.* Лесковац: Народни музеј; Врање: Народни музеј, 2016, 137–155.
- Ђилас, Јагош К. *Српске школе на Косову од 1856. до 1912.* Приштина, 1969.
- Ђорђевић, Бојан. *Архивистички појмовник.* Београд: Филолошки факултет, Белпак, 2010.
- Ђорђевић, Тихомир. Зашто се „Караџић” покреће. *Караџић* бр. 1, (1899): 1–4.
- Ђорђевић, Тихомир. Српски фолклор. *Караџић* бр. 2 и 3, (1900): 1–42.
- Ђорђевић, Тихомир. Белешке о фолклорним друштвима на страни. *Караџић* бр. 1, (1899): 44–46; 105–111; 120–121; 275–278.
- Ђорђевић, Тихомир. Белешке. *Караџић* бр. 2 и 3, (1900): 52–53.
- Ђорђевић Белић, Смиљана. Вукови принципи бележења епске грађе и савремени концепти фолклористичког терена. *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014).* Ур. Нада Милошевић-Ђорђевић. Београд: САНУ, 2015, 347–360.
- Ђунисијевић, Јана. *Драгутин Костић као проучавалац српске средњовековне књижевности.* Докторска дисертација. Београд, 2021.
- Ђурић, Војислав. Биографија Веселина Чајкановића. *Мит и религија у Срба.* Београд: СКЗ, 1973, 647–651.
- Ђуричковић, Дејан. *Босанска вила: 1885–1914. Књижевноисторијска студија.* Сарајево: „Свјетлост”, 1975а.
- Ђуричковић, Дејан. *Босанска вила: 1885–1914. Библиографија I.* Сарајево: „Свјетлост”, 1975б.
- Ђуричковић, Дејан. *Српски писци Босне и Херцеговине.* Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2013.
- Ердељановић, Јован. *Упутства за испитивање народа и народног живота.* Београд: Српска Краљевска Академија Наука, 1910.
- Жежељ Каличанин, Татјана. *Македонски народни песни: (1913 година) собрани од Лазар Дума.* Скопје: Камелеон, 2013.
- Живковић Христић, Зоран. Из преписке Милоша Ивковића. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 77 (2011): 189–209.
- Жикић, Милена. Животни пут академика Тихомира Р. Ђорђевића. *Гласник Етнографског музеја*, бр. 76 (2012): 331–338
- Златковић, Бранко. *Први српски устанак у говору и твору: анегдоте и сродне приповедне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку.* Београд: Институт за књижевност и уметност; Аранђеловац: Фонд „Први српски устанак”, 2007.
- Иванић, Душан. *Српска приповијетка између романтике и реализма (1865–1875).* Београд: Институт за књижевност и уметност, 1976.

- Иванић, Душан. *Основи текстологије*. Београд: Народна Књига/Алфа, 2001.
- Иванић Душан. Модели српске приповијетке 19. вијека. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 115–128.
- Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2001.
- Ивковић, Милош. *Фолклорно-диалектолошки прилози*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1909.
- Јагодић, Милош. Планови о политици Србије према Старој Србији и Македонији (1878–1885). *Историјски часопис*, књ. LX (2011): 435–460.
- Јанковић, Љубица С. и Даница С. Јанковић. Библиографија радова Тихомира Р. Ђорђевића. *Споменица посвећена стогодишњици рођења Тихомира Ђорђевића*. Посебна издања САНУ, књига 51, Београд, 1971, 33–65.
- Јовановић, Бојан. Чајкановићев пут од античке и народне књижевности до српске религије и митологије. *Гласник Етнографског института САНУ* LVI (1), (2008): 37–51.
- Јовановић, Војислав Марамбо. *Зборник радова о народној књижевности*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2001.
- Јовановић, Јован М. Пижон. *Дневник (1896 – 1920)*. Приредили Радош Љушић и Миладин Милошевић. Нови Сад: Прометеј; Београд: РТС, Архив Југославије, 2015.
- Јовановић, Бојан. Чајкановићев пут од античке и народне књижевности до српске религије и митологије. *Гласник Етнографског института САНУ* LVI (1), (2008): 37–51.
- Јовановић, Љ. Пера П. Ђорђевић. *Дело: лист за науку, књижевност и друштвени живот*, књига двадесет и шеста (1903): 215–240.
- Јовановић, Миливоје. *Из народне руке и народне душе: истраживачка поетика Тихомира Р. Ђорђевића у часопису Караџић*. Крушевац: Књижевни клуб „Багдала”, 2008.
- Јовановић Слободан. Личне успомене. *Споменица Ст. Новаковића*, Београд: СКЗ, 1921, 83–115.
- Јовић, Даница. Записи предања у Етнографској збирци САНУ у периоду од 1886. до 1914. године. *Фолклористика* 6/1 (2021): 67–95.
- Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII, Београд, 1968, 1–239.
- Карановић, Зоја. Збирка Симеона Ђурића и пет прича о Међедовићу, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 53, св. 1–3, (2005): 97–118
- Кашић, Душан. *Српски манастири у Хрватској и Славонији*. Београд, 1971.
- Клеут, Марија. *Из Вукове сенке: огледи о народном песничтву*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- Кнежевић, Сребрица. Професор етнологије Тихомир Р. Ђорђевић и његово проучавање медицинских прилика у прошлости. *Гласник Етнографског института САНУ*. Књ. XLIV, 1994, 261–270.

- Костић, Петар. *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века: (са успоменама писца)*. Скопље, 1933.
- Костић, Драгутин. *Старост народног епског песничтва нашег*. Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије, 1933
- Костић, Драгутин. Значај стиха у усменој књижевности за оцену веродостојности казаног. *Прилози проучавању народне поезије* 1, св. 1–2, (1934): 25–33.
- Крњевић, Хатица. Поговор. У: Лука Грђић-Бјелокосић, *Из народа и о народу*. Београд: Просвета, 1985, 345–362.
- Латковић, Видо. *Народна књижевност* 1. Београд: Научна књига, 1987.
- Лилић, Борислава. *Југоисточна Србија (1878–1918)*. Пирот: Музеј Понишавља, 2006.
- Лилић, Борислава. *Знамените личности старог Пирота*. Пирот: Музеј Понишавља, 2009.
- Лома, Александар. Веселин Чајкановић, упоредни историчар религија. *Легенде Београдског универзитета*. [Св. 2], Хуго Клајн, Веселин Чајкановић, Радомир Д. Лукић, Војин Матић: зборник предавања одржаних у Универзитетској библиотеци у периоду 2006–2008, 2014, 152–156.
- Лукић, Александар. *Југословенска републиканска странка у политичком животу Краљевине Југославије (1920–1941)*. Докторска дисертација. Београд, 2017.
- Љубинковић Ненад. Живот и дело Тихомира Р. Ђорђевића. *Наш народни живот*. Књ. 11, Београд, 1984, 275–290.
- Љубинковић Ненад. Веселин Чајкановић и антологијски избор српских народних приповедака. *Чудотворни прстен*, 2001, 339–350.
- Љубинковић Ненад. *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора I*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.
- Марић, Растислав. Др Веселин Чајкановић. *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности*, II–III, 1953–1954, (1957): 67–73.
- Марковић, Снежана. Усмено приповедачко наслеђе Левча. *Приповетке и предања из Левча*. Београд–Крагујевац, 2004, 255–298.
- Матицки, Миодраг. Предговор. *Народне песме у Вили*. Београд: ИКУМ, 1985.
- Маџар, Божо. *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1982.
- Мијатовић, Станоје и Тодор Бушетић. „Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу”. *Живот и обичаји народни. Књига 14*. Уредили Т. Ђорђевић и В. Чајкановић. Београд: СКА, 1925.
- Мијатовић, Станоје. *Писма мојој сестри на селу*. Сарајево: Друштво Просвета, 1936.
- Мијатовић, Станоје. *Из мог живота. Из рата у рат*. Београд: Потез, 2004, 45–47.
- Милановић, Бранислав, Асим Пецо. *Ресавски говор*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1968.
- Милановић, Милена. *Биографски лексикон Познати српски лекари*, Београд, Торонто, 2005.

- Милинковић, Ана. Елементи карневализације у српској шаљивој народној причи и анегдоти. *Савремена српска фолклористика 10*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Топола: Културни центар, 2022: 443–459.
- Миловић, Милован. *Стојан Новаковић о народној књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Милојевић Боривоје. *Јужна Македонија: антропогеографска испитивања*. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1920.
- Милошевић Боривоје. *Православно свештенство у друштвеном развоју Босанске крајине у другој половини XIX и почетком XX века*. Бања Лука, 2012.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*. Београд: Филолошки факултет, 1971.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. „О континуитету и променама облика усмене прозе Лесковачког краја.” У: Ђорђевић, Драгутин. *Српске народне приповетке и предања из лесковачке области*. Приредила Нада Милошевић-Ђорђевић. Београд: Српска академија наука и уметности, 1988: 558–598.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Од бајке до изреке. Обликовање и облици српске усмене прозе*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2000.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Казивати редом: прилози проучавању Вукове поезике усменог стварања*. Београд: Рад – КПЗ Србије, 2002.
- Милошевић-Ђорђевић, Н. Путеви идентификације предања у развоју српске фолклористике. *Савремена српска фолклористика I*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.
- Миљановић, Александра. Прогоњена деца у српским народним бајкама. *Савремена српска фолклористика 9*. Београд – Лозница – Тршић: Удружење фолклориста Србије, Београд Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд Центар за културу „Вук Караџић”, Лозница Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, 2021: 341–352.
- Мирковић, Петар. *Мис Аделина Павлија Ирби: српска добротворка*. Сарајево: Земаљска штампарија, 1921.
- Мирчов, Светлана. Сима Н. Томић. *Гласник Народне библиотеке*, год 4, бр. 1 (2002): 73–78.
- Мирчов, Светлана. Писма Веселина Чајкановића упућена Тихомиру Р. Ђорђевићу током Првог светског рата. *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура*. Београд: Службени гласник, 2008, 234–261.
- Мићовић, Вукић (ур.). *СПОМЕНИЦА посвећена стогодишњици рођења Тихомира Ђорђевића*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1971.
- Младеновић, Живомир. Српска академија наука и уметности и народне песме. *На изворима народне песме*. Београд: Чигоја штампа, 2005, 417–496.
- Младеновић Митровић, Марина. Свештеници као сакупљачи српских народних приповедака у 19. веку у контексту културне стратификације. *Савремена српска фолклористика IV*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2017, 131–150.

- Младеновић Митровић, Марина. Народне приповетке у рукописној збирци Тихомира Ђорђевића у Етнографској збирци Архива САНУ. *Фолклористика* 3/2 (2018): 107–123.
- Младеновић Митровић, Марина. Неколико анегдота о Обреновићима из једне рукописне збирке Крсте Божовића. *1804*, год 11, бр 15 (2020): 42–44.
- Младеновић Митровић, Марина. Збирка народних приповедака Милоша Ивковића у светлу савремене фолклористике. *Савремена српска фолклористика* 9. Ур. Биљана Сикимић, Бранко Златковић, Марија Думнић Вилотијевић. Београд – Лозница – Тршић: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” – Центар за културу „Вук Караџић” – Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, 2021: 353–374.
- Младеновић Митровић, Марина. Војислав Јовановић Марамбо и проблем плагијата: случај Станоја Мијатовића. *Савремена српска фолклористика* 10. Уредници Јелена Јовановић, Бранко Златковић, Београд: Удружење фолклориста Србије : Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Топола: Културни центар Топола, 2022а, 485–496.
- Младеновић Митровић, Марина. Веселин Чајкановић као приређивач збирке *Српске народне приповетке* (1927). *Савремена српска фолклористика* 11. Уредници Смиљана Ђорђевић Белић, Данка Лајић Михајловић, Биљана Сикимић, Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Лозница: Центар за културу „Вук Караџић”, Тршић: Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, 2022б, 413–429.
- Младенович Митровић, Марина. Диалектолог, етнограф, писател: стратегии за вторична текстуализација на народните приказки в Етнографската сбирка на Архива на Србската академия на науките и изкуствата до 1914 година”. *Български фолклор. Списание за фолклористика, етнология, антропология и изкуства* (2022/2): 229–249.
- Мојашевић, Миљан. О Вуковој стилизацији српских народних приповедака. *Немачко-југословенске културне везе*. 148–176.
- Недељковић, Душан. Етнолошко дело и личност академика Тихомира Ђорђевића. *Споменица: посвећена стогодишњици рођења Тихомира Ђорђевића*. Посебна издања САНУ, књига 51, Београд, 1971, 25–30.
- Николић, Илија. Никола Јакшевац као скупљач пиротских народних умотворина. *Пиротски зборник* 3, (1971): 121–131.
- Николић, Илија. Македонске народне песме Тетова и околине у рукописним збиркама Архива Српске академије наука и уметности. *Кирил Пејчиновиќ и неговото време*. Тетово, 1973.
- Николић, Илија. *Преглед на македонските народни песни во Етнографската збирка на Архивот на Српската академија на науките и уметностите (1860–1960)*. Скопје: Институт за фолклор, 1976, 139–144.
- Николић, Илија. Еротске народне умотворине из Етнографске збирке Архива САНУ. *Расковник* год. 17, бр. 63–66, (1991): 35–64.
- Николић, Илија. *Етнографска збирка Архива САНУ: Преглед рукописне грађе*. Приредиле Јеленка Пандуревић, Славица Гароња Радованац. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2019.

- Новаков, Александра. *Стубови српске просвете. Српске средње школе у Османском царству 1878–1912*. Београд: Завод за уџбенике, 2017.
- Новаков, Александра. Утицај Стојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству. *Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења*, Београд: САНУ, 2018, 235–253.
- Новаковић, Стојан. *Историја српске књижевности*. Београд: Државна штампарија, 1867.
- Новаковић, Стојан. Наша стара књижевност и извори наших народних умотворина. *Вила*, година IV, бр. 23–29, 1868, у наставцима.
- Опачић, Станко. *Србин у Хрватској: казивања кордунашког сељака, ратника, министра, осуђеника*. Београд: Литера, 1989.
- Опачић, Ђаница Ст. Писма Ђанице Опачића Јовану Радуловићу. Приредио Немања Радуловић. *Љетопис Српског културног друштва „Просвјета”*, св. XXIII (2019а): 382–388.
- Опачић, Ђаница Ст. Из збирке „Пут и беспућа”. Приредио Немања Радуловић. *Љетопис Српског културног друштва „Просвјета”*, св. XXIII (2019б): 402–413.
- Павловић, Миливој. „Стил Вука Караџића”. *Јужнословенски филолог*, Књ. 26, св. 1/2, (1964): 1–72.
- Пандуревић, Јеленка. Високопоштована Академијо! (Поглед иза кулиса). *Лицеум* XXII/17 (2016): 11–31.
- Пандуревић, Јеленка. Рукописна заоставштина Јована Мутића у Архиву САНУ. *Лицеум* XXIII/18 (2017): 9–46
- Пантић, Мирослав. Научни рад др Илије Николића: поводом шездесетогодишњице рођења. *Пиротски зборник*; год. 19, бр. 15, (1987): 63–75.
- Педесетогодишњица Српске краљевске академије: [1886–1936]*. Књ. 2, Задужбине и фондови, Београд: Српска краљевска академија, 1936.
- Петковић, Данијела. Драгутин Костић као проучавалац усмене традиције. Уредио Бошко Сувајџић. *Савремена Српска Фолклористика 4*, Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2017, 83–99.
- Пешић, Радмила. *О народној књижевности*. Приредила Снежана Самарџија. Београд: Чигоја штампа, 2016.
- Пизари, Милован (пр.). *Бугарски ратни злочини у окупираној Србији: (1915–1918): изабрани документи и сведочења*. Београд: Музеј жртава геноцида: Центар за примењену историју, 2023.
- Плетикосић, Глиго. УЧИТЕЉ за самоуке, младе и старе и за школу, саставио Петар Мирковић. *Школски вјесник*, Годиште 16, Број 09 (1908): 698–703.
- Поповић, Данијела. Тихомир Ђорђевић као приређивач збирке *Циганске народне приповетке*. *Књижевна историја*, бр 131–132 (2007): 227–244.
- Поповић, Данијела. Карактеристике и рецепција научног рада Тихомира Ђорђевића. *Годишњак за српски језик и књижевност* XXIV/11 (2011а): 231–241.

- Поповић, Данијела. Допринос Тихомира Р. Ђорђевића изучавању усмене књижевности. *Годишњак Катедре за српску књижевност*, год. 6 (2011/6): 283–294.
- Поповић, Данијела. Ал' ово није бајка него истинито: Дискурс верности у демонолошким предањима. *Савремена српска фолклористика II*. С. Ђорђевић Белић et. al., (пр.). Београд: Институт за књижевност и уметност – Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2014, 229–243.
- Поповић Николић, Данијела. Прилози биографији и библиографији Тихомира Р. Ђорђевића. *Philologia Mediana* 9 (2017): 625–643.
- Поповић Николић, Данијела. Часопис Карацић Тихомира Р. Ђорђевића: отварање видика и постављање темеља. *Карацић. Лист за српски народни живот, обичаје и предање*. Фототипско издање. Алексинац; Центар за културу и уметност Алексинац, Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2018, 1057–1093.
- Поповић Николић, Данијела. „Ево вам новаца па укопајте тога човека”. Српске усмене приповетке о захвалном мртвацу. *Куле и градови*. Пр. Лидија Делић и Снежана Самарџија. Београд: Удружење фолклориста Србије: Балканолошки институт САНУ, 2021: 257–284.
- Поповић, Павле. *Приповетка о девојци без руку. Студија из српске и југословенске књижевности*. Београд, 1905.
- Поповић, Павле. *Преглед српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 1999.
- Поповић, Павле. *Народна књижевност*. Београд: Завод за уџбенике, 2000.
- Поповић, Павле. *Стара српска књижевност*. Београд: Завод за уџбенике, 2001.
- Путилов, Борис Николаевич. *Фолклор и народная культура*. СПб: Наука, 1994
- Пушкин, Александар С. *Бајке*. Београд: Нолит, 1988.
- Раденковић, Љубинко. Кривотворење фолклора и митологије: неки словенски примери. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 53, св. 1/3 (2005): 29–44.
- Радојчић, Јован С. *Срби западно од Дунава и Дрине: биографије. А–З*. Нови Сад: Прометеј, 2009а.
- Радојчић, Јован С. *Срби западно од Дунава и Дрине: биографије. И–О*. Нови Сад: Прометеј, 2009б.
- Радуловић, Немања. *Слика света у српским народним бајкама*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009.
- Радуловић, Немања. *Мотив судбине у српској усменој прози*. Докторска дисертација. Београд, 2009б.
- Радуловић, Немања. Приповетка о богаташу и његовом зету (АТУ 930). *Ликови усмене књижевности*. Снежана Самарџија, (ур.). Београд: ИКУМ, 2010, 239–300.
- Радуловић, Немања. Аполоније, Грујо и Вук. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 77 (2011): 115–131.
- Радуловић, Немања. Усуд у веровањима и приповеткама. *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*. Бошко Сувајџић (ур.) Београд: ИКУМ, 2012, 311–402.
- Радуловић, Немања. Предиво као атрибут у наративима о судбини. У: *Промислања традиције. Фолклорна и литерарна истраживања*. Зборник радова посвећен Мирјани Дрндарски и

- Ненаду Љубинковићу. Уредили Бошко Сувајцић и Бранко Златковић. Београд: ИКУМ, 2014, 247–257.
- Радуловић, Немања. Вук и Механцић: проблем схватања народне приповетке. *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*. Нада Милошевић-Ђорђевић, ур. Београд: САНУ, 2015, 385–395.
- Радуловић, Немања. Арне-Томпсонов систем у српској фолклористици. *Савремена српска фолклористика 3*, Ниш: Филозофски факултет; Београд: УФС–Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2016, 169–183.
- Радуловић, Немања. Тома Воркапић. Портрет усменог приповедача. *Савремено стање идентитета крајишких Срба: зборник радова*. Нови Сад: Матица српска, 2021, 167–179.
- Рађеновић, Петар. *Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца). Насеља и порекло становништва*. Књ. 13, Београд: Српска краљевска академија, 1923.
- Ранчић, Јасминка. Етнограф Косова Поп-Дена Дебелковић, национални радник и национална жртва. *Етнолошке свеске*, бр. 10 (1989): 65–72.
- Ратковић, Драгана. Цар Урош и краљ Вукашин. *Избегличко Косово. Лицеум 8*, Крагујевац, (2004): 77–84.
- Реметић, Слободан. Сто година дијалектологије на страницама Јужнословенског филолога. *Јужнословенски филолог*, књ. 69 (2013): 13–32.
- Ризнић, Михаило. *Три дана из живота једног учитеља: истинита приповетка из народног живота*. Ниш: Д. Валожић, 1889.
- Савић, Ана. Фолклорна анегдота као извор за реконструкцију слике једног времена. *Фолклористика 2/2* (2017): 99–130.
- Самарџија, Снежана. Уз ново издање „Српских народних приповедака Веселина Чајкановића”. Чајкановић, Веселин. *Српске народне приповетке*. Београд: Гутенбергова галаксија, 1999, 657–670.
- Самарџија, Снежана. Типови и улога коментара у усменој епизи. Душан Иванић (пр.) *Коментар и приповедање*. Београд: Центар за научни рад, Филолошки факултет, 2000, 19–59.
- Самарџија, Снежана. Круг приповедака о прогоњеној девојци. *Научни састанак слависта у Вукове дане 31/2*, 2003, 63–72.
- Самарџија, Снежана. *Од казивања до збирке народних прича: Прилог проучавању историје народне књижевности*. Бања Лука: Књижевна задруга, 2006.
- Самарџија, Снежана. *Облици усмене прозе*. Београд: Службени гласник, 2011.
- Самарџић, Момир. Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године. *Историјски часопис*, књ. LI (2004): 109–128.
- Саџак, Младенко. Књижевни почци Срба у Босни и Херцеговини. *Зборник Матице српске за славистику 73* (2008): 387–402.
- СБР – *Српски биографски речник*. Нови Сад: Матица српска, 2004–2018.
- Сикимић, Биљана. Маринко Станојевић: Северно-тимочки дијалекат. „Северно-тимочки дијалекат” *Маринка Станојевића*. Књажевац: Народна библиотека „Његош”, 2016, 129–133.

- Сикимић, Биљана. Са странцима на терену. Прилог историји теренске лингвистике у Србији. *На темељима народних говора. Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић поводом одласка у пензију*, Трајковић, Татјана и Надежда Јовић (ур.). Ниш, 2020, 591–606.
- Симић, Радоје. *Левачки говор*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1972.
- Симоновић, Слободан. *Енциклопедија Крушевца и околине*. Крушевац, 2011.
- Слијепчевић, Перо. Анегдота као уметничко дело. *Критички радови Пере Слијепчевића*. Приредио Предраг Протић. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1983, 120–127.
- Срећковић, Јован. Живот сељака у Левчу. *Дело: лист за науку, књижевност и друштвени живот*, осамнаеста књига, (1898): 105–118; 278–294.
- Стијовић, Рада. Ширење аналитизма у говору Горње Ресаве (на примеру статуса инфинитива). *Јужнословенски филолог*, књ. 69 (2013): 417–428.
- Терзић, Славенко. Историјско-географске представе о Старој Србији у Европи и међу Србима. *Наша прошлост*, (9) (2008): 9–29.
- Тодосијевић, Момчило Р. *Значајне личности трстеничког краја*. Трстеник: Народна библиотека „Јефимија”, 2013.
- Трајковић, Борјанка. *Никола Т. Кашиковић. Живот и дело*. Београд: Народна библиотека Србије, 2006.
- Трифуноски, Јован Ф. *Битољско-прилепска котлина. Антропогеографска проучавања. Српски етнографски зборник*. Књига 45. Београд: САНУ, 1998.
- Ћоровић, Владимир. Прилог библиографији српских народних приповиједака. *Српски књижевни гласник XV*, 4, књига 2 (1905): 304–307.
- Ћоровић, Владимир. Лука Грђић-Бјелокосић. *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини* 21, (1919): 181–191.
- Ћоровић, Владимир. *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1936.
- Хаџи-Васиљевић, Јован. Поменик Друштва Светога Саве. *Браство XV*, (1921): 255–282.
- Хофбауер, Драгутин. Буквар за самоуке: младе и старе (аналфабете, неписмене) и за школу, саставио Петар Мирковић. *Школски вјесник*, годиште 14, број 9 (1907): 650–654.
- Цвијић, Јован. *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*. Београд: Српска краљевска академија, 1902.
- Чајкановић, Веселин. Предговор. *Српске народне приповетке*. Уредио Веселин Чајкановић. Београд: Рајковић и Ћуковић, 1929, V–VIII
- Чалић, Мари-Жанин. *Социјална историја Србије 1815–1941*. Београд: Сlio, 2004.
- Џамбазовски, Кирил. *Културно-општествени врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*. Скопје: Институт за национална историја, 2006.
- Шешум, Урош. Друштво против Срба 1897–1902: методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско-одринске револуционарне организације против ширења српског

утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902. *Српске студије*, Год. 4, бр. 4, (2013): 73–103.

- Anderson, Walter. Buchvariante. – Lutz Mackensen (Hrsg.). *Handwörterbuch des Deutschen Märchens*. I Band. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1930/1933, 347–349.
- Anttonen, Pertti. Lost in Intersemiotic Translation? The Problem of Context in Folk Narratives in the Archive. *Nordic Yearbook of Folklore*, Vol. 69, (2013): 153–170.
- Ben-Amos, Dan (ed). *Folklore Genres*. University of Texas Press, 1976.
- Bendix, Regina. *In Search of Authenticity: the formation of folklore studies*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1997.
- Bojanić, Petar, Ivan Mladenović (pr.). *Institucije i institucionalizam*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Bolte J., Polivka G. *Annefklungen zu den Kinderund Hausmarchen der Bruder Grimm*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1932.
- Bošković-Stulli, Maja. *Narodna predaja o vladarevoj tajni*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost, 1967.
- Bošković-Stulli, Maja. Regionalne razlike među narodnim pripovijetkama. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol.7 No.1 (1970): 3–15.
- Maja Bošković-Stulli, Narodna predaja -- Volksage kamen spoticanja u podjeli vrste usmene proze. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb, 1975a: 121–136.
- Bošković-Stulli, Maja. „O rečenici usmenog pripovjedača”. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost, 1975b, 153–174.
- Bošković-Stulli, Maja. „Pričanja o životu (iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta).” U: Teorijska istraživanja 3, Književni rodovi i vrste – teorija i istorija, 1. Ur. M. Šutić. Beograd: Institut za književnost i umetnost, Rad, 1985: 137–164.
- Chafe, W., D. Tannen. The Relation between Written and Spoken Language. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 16 (1987): 383–407.
- Čistov, Kiril. Problem kategorija usmene proze nenarativnog karaktera. *Polja*, br. 340 Novi Sad (1987): 234–237.
- Darányi, S. P. Wittek, L. Forró. Toward Sequencing “Narrative DNA”: Tale Types, Motif Strings and Memetic Pathways. Proceedings of CMN-12, 3rd Workshop on Computational Models of Narrative in conjunction with the 8th Language Resources and Evaluation Conference, Conference Paper, May 2012a.
- Darányi, S., L. Forró. Detecting multiple motif co-occurrences in the Aarne-Thompson-Uther tale type catalog: a preliminary survey. *Anales de Documentación*, 2012b, vol. 15, n° 1.
- Dégh, Linda and Vászonyi, Andrew. “Memorate and Protomemorate”. *Journal of American Folklore* 87/345 (1974): 225–239
- Deg, Linda. 1987. Predanje „verovanje” u modernom društvu: forma, funkcija i veza sa drugim žanrovima. *Polja* 340, (1987): 257–261.

- Dundes, Alan 1972. Folk Ideas as Units of Worldview. In Paredes & Bauman 1972: 93–103.
- Dundes, Alan. *The Meaning of Folklore*. Simon J. Bronner (ed.). Logan, Utah: Utah State University Press, 2007.
- Dorić, Dragutin. *Lični doživljaji i saznanja*. Beograd: piščevo izdanje, 1975.
- EM: *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Bd. 1, [A–Ba]. Herausgegeben von Kurt Ranke ... [et al.]. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1977.
- Fon Sidov, Karl. Kategorije proznog narodnog pesništva. *Polja*, br. 340 Novi Sad, (1987): 229–231.
- Frog. Revisiting the Historical-Geographic Method(s). *RMN Newsletter* No. 7, December (2013): 18–34.
- Gay, David E. Inventing the Text: Scholarly Editing as a Creative Act. In: *Rethinking Ethnology and Folkloristics*. Ed. Pille Runnel. Vanavaravedaja No. 6. Tartu: Taru Nefa Ruhm, 2001, 54–78.
- Georges, R. A. The Universality of the Tale-Type as Concept and Construct, *Western Folklore* Vol. 42, No. 1 (1983): 21–28
- Gerc, Kliford. *Tumačenje kultura 1*. Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa, 1998.
- Goldberg, Christine. The Historic-Geographic Method: Past and Future. *Journal of Folklore Research*. Vol. 21, No. 1 (1984): 1–18.
- Green, Thomas A. *Folklore: An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. ABC–CLIO, 1997.
- Hall Gerould, Gordon. *The Grateful Dead*. London, 1908.
- Honko, Lauri. Methods in Folk-Narrative Research. *Ethnologia Europaea* 11(1) (1979): 6–27.
- Ivanić, Dušan (pr.). *Mrsne priče: erotska, sodomijska i skatološka narodna proza*. Prikupio, izdao i komentarisao Fridrih S. Kraus. Beograd : Prosveta, 1984.
- Jagić, Vatroslav. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Knj. 1, Staro doba*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta, 1867.
- Jagić, Vatroslav. Aus dem südslavischen Märchenschatz. *Archiv fur slavische Philologie*. (1876): 267–279.
- Jolles, Andre. Einfache Formen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1969.
- Karanović, Zoja. Univerzalne dimenzije predanja kao kategorije usmene proze. *Polja*, br. 340 Novi Sad, (1987): 222–223.
- Koski, Kaarina et al. (eds). *Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Helsinki: Finnish Literature Society, 2016.
- Labov, William. „Preobražavanje doživljaja u sintaksu pripovjednog teksta.” *Revija*, Osijek, br. 2, god. XXIV, (1984): 46–78.
- Leksikon pisaca Jugoslavije* 3. Novi Sad : Matica srpska, 1987.
- Liti, Maks. Aspekti Märchen i predanja, *Polja*, br. 340 Novi Sad, (1987): 238–241.
- Lešić, Josip. *Istorija pozorišta Bosne i Herecegovine*. Sarajevo: Svjetlost, 1985.

- Lord, Albert. *Pevač priča I. Teorija*. Beograd: Idea, 1990.
- Marinković, Pribislav B. *Velikani: znamenite ličnosti cincarskog porekla u istoriji Srba*. Beograd: Kragulj, 2005.
- McLane, Maureen. On the Use and Abuse of “Orality” for Art: Reflections on Romantic and Late Twentieth-Century Poiesis. *Oral Tradition*, 17/1 (2002): 135–164.
- Milošević, Nada. 1966. Alan Dundes, The Morphology of North American Indian Folktales. FF Communications No. 195 Helsinki 1964, 135. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol.4 No.1, 246–249.
- Milošević-Đorđević, Nada. A Survey of Approaches to Legends in Serbian Scholarship. Zoja Karanović, Willem de Blécourt (prir.). *Belief Narrative Genres*. Novi Sad: ISFNR–Filozofski fakultet, 2012, 41–50.
- Mladenović Mitrović, Marina. The Formation of the Ethnographic Collection of Serbian Academy of Sciences and Arts Archives between Enchantment and Disenchantment. *Disenchantment, Re-Enchantment and Folklore Genres*. Edited by Nemanja Radulović and Smiljana Đorđević Belić. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2021, 89–118.
- Nedeljković, Slaviša. Kosovo i Metohija u svetlu propagandno-prosvetne aktivnosti kneževine Srbije od 1856. do 1868. godine. *Balkan i Panonija kroz istoriju*. Urednik Slavko Gavrilović. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2006, 273–284.
- Nikolić, Ilija. Narodne pripovedke iz istočne Srbije u redakciji dr. Veselina Čajkanovića. *Slovenski etnograf* 18/19, (1965/1966): 115–122.
- Niles, John. *Homo Narrans – The Poetics and Anthropology of Oral Literature*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.
- Ojdrović, Petar. *Koreni naše porodice*, 1994 – rukopis.
- Ong, Walter. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. New York: Routledge, 2002.
- Papić, Mitar. *Školstvo u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austrougarske okupacije (1878–1918)*. Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1972.
- Pavlović, Miodrag. Ljudske hekatombe u narodnoj pripovesti 99 sinova. *Poetika žrtvenog obreda*. Beograd: Nolit, 1987, 206–212.
- Pešić, Radmila, Nada Milošević-Đorđević. *Narodna književnost*. Beograd: „Vuk Karadžić”, 1984.
- Piše, Marko. *Politička etnografija i srpska intelektualna elita u vreme stvaranja Jugoslavije (1914–1919): slučaj Jovana Cvijića*. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet, 2013.
- Popović, Bogdan Lj. *Istorija Ministarstva inostranih dela Srbije*. Beograd: Službeni glasnik, 2005.
- Prop, Vladimir. *Morfologija bajke*. Beograd: Prosveta, 1982.
- Radulović, Nemanja. Belief Legends about Fate – Genre Issues. *Belief Narrative Genres*. Ed. Zoja Karanović, Willem de Blécourt. Novi Sad: Filozofski fakultet, ISFNR, 2012: 95–100.
- Radulović, Nemanja. Fate Written on The Forehead in Serbian Oral Narratives. *Folklore*. Electronic Journal of Folklore 59, (2014): 29–44.

- Radulović, Nemanja. The Feminine Imaginarium in Traditional Legends about Fate (The Predestined Death – ATU 934). *Studia mythologica Slavica*, 18, (2015): 63–80.
- Ready, Jonathan L. *Orality, Textuality, and the Homeric Epics. An Interdisciplinary Study of Oral Texts, Dictated Texts, and Wild Texts*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Reichl, Karl. The Oral and the Written: Aspects of Oral Composition, Performance, and Reception. A Companion to British Literature, Vol 1, 2014: 1–15.
- RKT: *Rečnik književnih termina*. Glavni i odgovorni urednik Dragiša Živković. Beograd: Nolit, 1992.
- Rudan, Evelina. Authentication Formulae in Demonological Legends. *Narodna umjetnost XLIII/1*, (2006): 89-111.
- Serl, Džon. Šta je institucija?. *Institucije i institucionalizam*. Priredili Bojanić, Petar, Ivan Mladenović. Beograd: Službeni glasnik, 2010, 33–55.
- Siikala, Anna-Leena. *Interpreting Oral Narrative*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1990.
- Sikimić, Biljana. *Etimologija i male folklorne forme*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1996.
- Sirovatka, Oldrih. O morfologiji predanja i njegovom katalogiziranju. *Polja*, br. 340 Novi Sad, (1987): 231–233.
- Todorov, Cvetan. *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Uther, H. J. Type- and Motif-Indices 1980–1995: An Inventory, *Asian Folklore Studies*, Volume 55, (1996): 299–317.
- Uther, H. J. Classifying Tales: Remarks to Indexes and Systems of Ordering. *Narodna umjetnost* 46/1, (2009): 15–32.
- Van Dalem-Oskam, Karina. In Praise of the Variant Analysis Tool: A Computational Approach to Medieval Literature. *Texts, Transmissions, Receptions*, 2015, 35–54.
- Von Sydow, C. W. *Selected Papers on Folklore*, Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1948.
- 1948, pp. 108-110 Vygotski, Lev. *Thought and Language*. The MIT Press, 1986.
- Wilson, William A. The Evolutionary Premise in Folklore Theory and the "Finnish Method". *Western Folklore* Vol. 35, No. 4 (1976): 241–249.

Индекси:

- Андреев Н. П. *Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне*. Л., 1929.
- Български фолклорни приказки: каталог*. Лиляна Даскалова-Перковска...[и др.] София: „Св. Климент Охридски”, 1994.
- Јанковић, Љубица. Оглед класификације и систематизације српских народних приповедака. *Гласник Етнографског института*, књ.11–15 (1962–1966), Београд, (1969): 161–167.
- Јанковић Љубица. *Азбучни лисни преглед тема, мотива и циклуса у народним приповеткама по часописима и календарима*. Легат Љубице Јанковић – Народна библиотека Србије.

- Јанковић Љубица. *Систематски преглед тема, мотива и циклуса у народним приповеткама по часописима и календарима (незавршено)*. Легат Љубице Јанковић – Народна библиотека Србије.
- Палавестра, Влајко. *Хисторијска усмена предања из Босне и Херцеговине*. Београд, 2003.
- Самарџија, Снежана. *Штампане збирке народних приповедака на српскохрватском језику у XIX веку II* (библиографија, индекси и регистри), (докторска теза; машинопис). Београд, 1991.
- Aarne, Antti, and Stith Thompson. *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. Second revision. Folklore Fellows Communications, no. 184. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1961.
- Eberhard W. Boratav P.N. *Typen türkischer Volksmärchen*. Wiesbaden: Steiner, 1953.
- Klintberg, Bengt. *The Types of the Swedish Folk Legend*. Academia Scientiarum Fennica, 2010.
- Kropej Telban, Monika. *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015.
- Krstić, B. *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, Beograd 1984.
- Simonsuuri, Lauri. *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*. Folklore Fellows Communications, no. 182. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1961.
- Thompson, S. *Motif-index of folk-literature* (Vol. 1–6). Morton St. Bloomington: Indiana University Press, 1966.
- Uther, Hans-Jörg. 2004. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. FF Communications no. 284–286. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia. Three volumes.

ПРИЛОГ

Индекс народних приповедака из збирки Етнографске збирке Архива САНУ до 1914. године

- 1** Крађа рибе – лисица се прави да је мртва. Човек је утоварује на кола, она краде рибу и бежи.
- 1) Ђорђевић Т. (1 + 15);
 - 2) Жуњић 38 (1 + 6);
 - 3) Мијатовић II 163 (1 + 2);
 - 4) Ојдровић 2 (1 + 41**);
 - 5) Срећковић 37.
- 2** Вук остане без репа пецајући у залеђеној води.
- 1) Мијатовић II 163 (1 + 2).
- 2D** Вуку/медведу се запалио лажни реп.
- 1) Мијатовић II 164 (2D + 5).
- 4** Вук/медвед носи лисицу, која се прави да је болесна.
- 1) Мијатовић II 165 (66** + 4);
 - 2) Мутић 11 (15 + 4).
- 5** Лисица вара вука/медведа да је загризао корен дрвета како би пустио њену ногу.
- 1) Мијатовић II 164 (2D + 5).
- 6** Заробљена животиња се ослобађа из чељусту крвника варајући га да проговори.
- 1) Жуњић 38 (1 + 6).
- 8*** Лисица се трампи за ждребе.
- 1) Мијатовић II 168.
- 9** Неправедна подела послова.
- 1) Жуњић 19 (9 + 103).

15 Лисица краде мед правећи се да иде да кумује.

- 1) Ђорђевић Т. (1 + 15);
- 2) Жуњић 16 > Ч 1 (15 + 225);
- 3) Костић 6;
- 4) Мијатовић II 167;
- 5) Мутић (15 + 4), Мутић 48 (15 + 225).

20 Животиње једу једна другу.

- 1) Мијатовић II 177 (20 + 56 + 60).

20А Животиње заробљене у јами једу једна другу.

- 1) Срећковић 12 > Ч 2.

30 Лисица вара вука да упадне у јаму или бунар.

- 1) Божовић I 221.

33 Лисица се претвара да је мртва. Бежи из јаме у коју су је бацили.

- 1) Марић 1.

34 Лисица преварила вука да је пронашла сир у води. Вук се дави или пукне пијући воду.

- 1) Божовић I 234, Божовић I 253;
- 2) Мијатовић II 178.

37 Лисица поједе младунце које чува.

- 1) Божовић I 181.

41 Вук се преједе у подруму.

- 1) Мутић 42 > Ч 4 (122 + 41 + 111А).

41** Лисица вара вука да попу тражи хлеб.

- 1) Ојдровић 2 (1 + 41**).

- 44** Лисица вара другу животињу да се закуне на гвожђе (замку).
- 1) Божовић II 276 > Ч 5 (44 + 6);
 - 2) Мијатовић II 170.
- 47B** Вук добија ударац од животиње коју хоће да поједе.
- 1) Жуњић 34
 - 2) Милеуснић 2 (122F + 47B).
- 56** Лисица краде младунце свраке.
- 1) Мијатовић II 177 (20 + 56 + 60).
- 56A** Гавран/врана саветује коса како да се одбрани од лисице. Лисица поједе гаврана.
- 1) Ојдровић 3.
- 57*** Лисица ласка другим животињама.
- 1) Мијатовић II 173.
- 60** Лисица једе из плитког тањира, ждрал из дубоког.
- 1) Мијатовић II 177 (20 + 56 + 60)
- 64** Безрепа лисица убеђује остале лисице да исеку репове.
- 1) Мијатовић II 166.
- 66**** Лисица вара вука да оде код људи по храну. Вук је ухваћен.
- 1) Мијатовић II 165 (66** + 4)
- 69**** Животиња се спасава од смрти тражећи да се изљуби са лисицом. На превару је шчепа за врат.
- 1) Марић 3;
 - 2) Мијатовић II 174;
 - 3) Мутић 3.
- 78** Животиње везане једна за другу.

- 1) Мијатовић I 32.
- 80** Леж унереди јазавчеву јаму.
- 1) Мијатовић II 16.
- 103** Животиње страдају бежећи од непознате животиње (мачка).
- 1) Жуњић 19 (9 + 103), Жуњић 27;
2) Мутић 19 > Ч 3.
- 103A** Мачак у браку са лисицом плаши остале животиње.
- 1) Милеуснић 11.
- 107** Пси припадају различитим расама, а вукови једној.
- 1) Воркапић 36 > Ч 199.
- 111A** Вук неправедно оптужује јагње и поједе га.
- 1) Мутић 42 > Ч 4 (122 + 41 + 111A).
- 122** Заробљена животиња на превару бежи од вука.
- 1) Мутић 42 > Ч 4 (122 + 41 + 111A);
2) Срећковић 22 > Ч 7 (122 + 150).
- 122F** Заробљена животиња убеђује вука да је поједе кад се угоји.
- 1) Јакшевац 47;
2) Срећковић 36.
- 122J** Ухваћени магарац шутира вука у главу варајући га да има трн у нози.
- 1) Ојдровић 1.
- 123A** Лисица чува ждребе код куће. Вук га поједе, мењајући глас да звучи као лисица.
- 1) Мијатовић II 169;
2) Мутић 41.

123В Вук у овчјој кожи.

- 1) Божовић I 318.

130 Одбегле домаће животиње преплаше разбојнике (Бременски музиканти).

- 1) Мутић 43.

150 Лисица саветује човека у замену за слободу.

- 1) Марић 2 (155 + 150);
- 2) Срећковић 22 > Ч 7 (122 + 150).

154 Лисица помаже човеку да убије медведа/вука.

- 1) Мијатовић II 171, Мијатовић II 175.

155 Незахвална змија покушава да убије спаситеља.

- 1) Марић 2 (155 + 150);
- 2) Мијатовић II 176.

157 Животиње уче да се плаше човека.

- 1) Мијатовић I 2.

159В Човек заноћио код дивље животиње у јазбини. Када јој је рекао да јазбина смрди, животиња је замолила да је удари секиром у потиљак. После годину дана рана је зарасла, али не и бол, те животиња поједе човека.

- 1) Мијатовић I 29.

171В* Разни конфликти са медведом.

- 1) Мутић 23.

219Е* Деда има петла, баба кокошку. Петао доноси кући новац, кокошка унереди кућу.

- 1) Ђорђевић Т. 4.

225 Лисица тражи од птице да је научи да лети, а затим погине.

- 1) Жуњић 16 > Ч 1 (15 + 225);

2) Мутић 48 (15 + 225).

228 Птица покушава да буде велика као медвед.

1) Јакшевац 49.

280А Лењи цврчак зими скапава од глади, за разлику од вредног мрава.

1) Бушетић II 3.

285 Дете и змија.

1) Божовић I 256, Божовић I 259, Божовић I 260, Божовић I 262, Божовић I 263.

293 Расправа о корисности.

1) Жуњић 13;

2) Мијатовић I 3, Мијатовић I 25;

3) Мијатовић II 161.

293Е* Разговор између различитих врста жита.

1) Бушетић II 1.

293F* Разговор између људских излучевина. Једна успева боље у граду, друга на селу.

1) Воркапић 33 > Ч 119.

294 Симболички поступци годишњих доба и месеци.

1) Мијатовић I 42.

298 Такмичење временских прилика.

1) Жуњић 24;

2) Марић 6.

298А* Човек поздравља ветар јер га штити од временских неприлика.

1) Костић 5.

„Обичне” приповетке

А. Бајке

300 Јунак спасава принцезу од змаја.

- 1) Ђурић 30, Ђурић 59 > Ч 14 (300 + 302 III), Ђурић 76 > Ч 16;
- 2) Срећковић 34 + М356.

300А Борба на мосту. Јунак побеђује три змаја и њихове жене док сапутници спавају.

- 1) Божовић II 10 (300А + 301В + 300А*).

300А* Освајање принцезе.

- 1) Божовић II 10 (300А + 301В + 300А*).

300В Краљ змија одводи девојке. Јунак га побеђује уз помоћ девојке којом се после жени.

- 1) Ђурић 72 > Ч 15.

301 Херој чудесног порекла или натприродне снаге.

- 1) Божовић I 280;
- 2) Жуњић 10 > Ч 11 (301 + 312D + 301А + 301В + 301С*);
- 3) Јакшевац 16;
- 4) Срећковић 33;

301А Потрага за несталом принцем у доњем свету. Спремање вечере са браћом/сапутницима. Епизода са старцем/патуљком. Браћа издају јунака.

- 1) Божовић II 288;
- 2) Воркапић 4 > Ч 10 (511А + 301А);
- 3) Ђурић 31 > 12;
- 4) Жуњић 10 > Ч 11 (301 + 312D + 301А + 301В + 301С*).

301В Исто, само са побратимима натприродне снаге.

- 1) Божовић II 10 (300А + 301В + 300А*);
- 2) Жуњић 10 > Ч 11 (301 + 312D + 301А + 301В + 301С*).

301С* Спасавајући принцезу, јунак добија магичне предмете.

1) Жуњић 10 > Ч 11 (301 + 312D + 301A + 301B + 301C*)

302 Противникова снага у јајету. Јунак има способност да се претвара у различите животиње.

1) Ђурић 13 > Ч 13 (312D + 302), Ђурић 59 > Ч 14 (300 + 302 III);

2) Срећковић 3 (302 + 552A).

303 Браћа близанци, рођени чудесним зачећем, растају се остављајући знак на раскршћу. Једног брата скамењује вештица, други га спасава.

1) Грђић Бјелокосић 2;

2) Ђурић 70;

3) Жуњић 9 > Ч 24 (303 + 315 + 327A + 531).

304 Јунак убија дивове помоћу магичног пиштоља. Обљуби принцезу и она одлази у колибу/крчму јер одбија да се уда за лажног јунака. Јунак долази у крчму и принцеза се удаје за њега када он докаже свој идентитет уз помоћ предмета које јеу зео из њених одаја.

1) Воркапић 23.

306 Принцеза ноћу одлази у други свет, код натприродног бића. Јунак је прати, учинивши се невидљивим и доноси златне предмете из другог света. Уз помоћ њих разоткрива принцезу њеном оцу и добија њену руку.

1) Божовић II 8 (306 + 570);

2) Жуњић 11;

3) Јакшевац 14.

311 Плавобради. Див је заробио три сестре. Две старије див убија због кршења забране.

1) Јакшевац 39 > Ч 193.

312D Брат спасава сестру и браћу од змаја.

1) Ђурић 13 > Ч 13 (312D + 302);

2) Жуњић 10 > Ч 11 (301 + 312D + 301A + 301B + 301C*).

313 Бег од дива уз помоћ девојке, бацањем магичних предмета.

1) Грђић Бјелокосић 14 > Ч 21;

2) Ђурић 26 > Ч 40 (413 + 400 V + 313 III).

313Н* Бег од вештице уз помоћ девојке, бацањем магичних предмета.

- 1) Ђурић 22 (314 + 1119 + 313Н*), Ђурић 80 (314 + 1119 + 313Н*);
- 2) Обрадовић 1 > Ч 20 (Т69.1. + 1119 + 313Н* + 531 III, IV).

314 Бег из куће дива/ђавола уз помоћ магичног коња, који је у ствари зачарани принц.

- 1) Ђурић 22 (314 + 1119 + 313Н*), Ђурић 78 > Ч 18, Ђурић 80 (314 + 1119 + 313Н*), Ђурић 94.

315 Сестра издајница. На наговор љубавника шаље брата по лек, лажирајући болест. Покушава да га убије, захвалне животиње га спасавају.

- 1) Божовић I 248;
- 2) Веселиновић 1 (315 + 531);
- 3) Ђурић 24 > Ч 23, Ђурић 93;
- 4) Жуњић 9 > Ч 24 (303 + 315 + 327А + 531);
- 5) Срећковић 18 (765 + 765В* + 315).

325 Ђаво и његов шегрт. Младић се прави да ништа није научио у служби код ђавола/чаробњака. Уз помоћ способности метаморфозе коју је научио од ђавола, отац продаје јунака у различитим животињским облицима. Шегрт надмудрује ђавола.

- 1) Божовић I 250;
- 2) Воркапић 1 (325 + 531);
- 3) Ђурић 43 > Ч 42, Ђурић 79;
- 4) Ивковић 14 > Ч 25;
- 5) Срећковић 26.

326 Младић не зна шта је страх. Након низа застрашујућих /натприродних ситуација и даље не зна за страх. Спознаје страх након неке баналне ситуација (нпр. жена га полије хладном водом док спава).

- 1) Божовић I 243;
- 2) Ђурић 12 (326 II е + 506 I), Ђурић 16 (326 + 1164 + 1164D), Ђурић 90 (326 + 1164 + 1164D).

327А Ивица и Марица. Деца напуштена у шуми наилазе на вештицу/канибала. Деца побеђују вештицу и узимају благо.

- 1) Божовић I (327А + 480), Божовић I 251 (765 + 327А);

- 2) Жуњић 9 > Ч 24 (303 + 315 + 327А + 531);
- 3) Јакшевац 17 (765 + 765В* + 327А + 450);
- 4) Срећковић 19 > Ч 28 (327А + 765 + 765В*).

330 Ковач надмудрује ђавола. Када умре, не желе да га приме ни у рај ни у пакао.

- 1) Ђурић 54 > Ч 29;
- 2) Жуњић 8.

330А Ковач вара Смрт тако што је веже за неки предмет/дрво.

- 1) Божовић I 148;
- 2) Воркапић 2 > Ч 30;
- 3) Ђурић 55 > Ч 31.

330D Смрт везана за дрво крушке.

- 1) Милеуснић 13.

332 Кума Смрт. Човек добија способност да предвиди када ће ко умрети. Превари Смрт. Смрт се свети човеку.

- 1) Воркапић 9 > Ч 194;
- 2) Срећковић 25.

333В Кум(а) канибал. Девојчица одлази у посету упркос упозорењу. Канибал је поједе.

- 1) Јакшевац 3 > Ч 115.

365А* Вампир одводи девојку у свој гроб.

- 1) Божовић I 25.

368С* Зла маћеха шаље поћерку да опере вуну на реци у марту. Бог и Свети Петар јој помажу. Маћеха се смрзне у планини.

- 1) Мијатовић II 40.

368В* Старица кажњава девојке које преу на празник или не преу довољно током зиме.

- 1) Божовић I 47;

2) Милеуснић 1 > Ч 205.

400 Младић у потрази за изгубљеном невестом. Младић крши забрану коју му је поставила зачарана невеста и она нестаје. Младић је тражи уз помоћ магичних предмета или помоћника.

- 1) Грђић Бјелокосић 8;
- 2) Ђурић 26 > Ч 40 (413 + 400 V + 313 III);
- 3) Јакшевац 15.

402 Животињска невеста. Уз њену помоћ јунак извршава немогуће задатке. На крају се претвара у прелепу девојку.

- 1) Жуњић 29 > Ч 41 (402 + 465);
- 2) Срећковић 1 (402 + 706).

408 Три поморанце. Старица проклиње јунака да се заљуби у три поморанце. Трећа се претвара у прелепу девојку, али лажна јунакиња заузима њено место. Девојка се уједињује са принцом, а лажна јунакиња је кажњена.

- 1) Јакшевац 7 > Ч 33, Јакшевац 8.

413 Женидба крађом одеће. Јунак крши низ забрана које му поставља помоћник (свети човек/жена). Краде одећу прелепим девојкама које се купају. Успева из другог пута, када га помоћник оживи, након што је спаљен јер је погледао за собом док је бежао са украденом одећом.

- 1) Ђурић 26 > Ч 40 (413 + 400 V + 313 III).

425 Потрага за изгубљеним мужем. Након рашчаравања, муж у животињском облику постаје ноћу прелепи младић Жена крши забрану и муж нестаје. До уједињења долази након испуњавања одређених задатака.

- 1) Поповић 4.

433 Змија младожења.

- 1) Веселиновић 6.

450 Брат и сестра живе у шуми. Зла маћеха претвара дечака у животињу. Краљ се жени сестром, а лажна јунакиња заузима њено место. Сестра (краљица) се враћа ноћу да посети породицу. Истина излази на видело, лажна јунакиња добија казну која јој следује.

- 1) Јакшевац 17 (765 + 765B* + 327A + 450).

451A Сестра у потрази за деветорицом браће. Вила заузима њено место. Браћа препознају сестру по песми и кажњавају вилу.

1) Ђурић 63.

460B Човек рођен на несрећни дан у потрази за срећом.

1) Божовић II 223 (737B* + 460B + 830B).

461 Немогућ задатак: три длаке из ђавоље браде.

1) Воркапић 22 > Ч 37;

2) Ђурић 89.

465 Љубоморни краљ, на наговор злог доглавника, даје јунаку немогуће задатке, како би му преотео жену.

1) Ђорђевић Т. 2;

2) Жуњић 29 > Ч 41 (402 + 465).

467 Потрага за предивним цветом/драгуљем.

1) Грђић Бјелокосић 12 > Ч 46 (D812.1. + D1310 + 467).

470 Човек посећује преминулог најбољег пријатеља у другом свету. Време не протиче исто у свету мртвих и живих.

1) Жуњић 30 > Ч 45 (507B + 470).

471 Младић у другом свету види чудесне призоре.

1) Ђурић 45.

480 Љубазна девојка је награђена, нељубазна кажњена.

1) Божовић I (327A + 480), Божовић I 246;

2) Ђорђевић Т. 3;

3) Ђурић 33 (510A + 480);

4) Жуњић 39, 40 > Ч 51;

5) Јакшевац 38;

6) Мијатовић II 30;

7) Срећковић 15, 16.

505 Захвални мртац помаже младићу да освоји принцезу.

1) Срећковић 21.

506 Спасовање принцезе из ропства. Захвални мртац захтева пола свега што је јунаково, укључујући и принцезу.

1) Ђурић 12 (326 II e + 506 I);

2) Ивковић 3 > Ч 47.

506A Спасовање принцезе из ропства.

1) Бушетић I 7 (910B + 506A + 531);

2) Ђурић 61.

507B Јунак уз помоћ захвалног мртаца ослобађа принцезу од чудовишта.

1) Божовић II 14;

2) Грђић Бјелокосић 11 > Ч 44 (507C + 506 V);

3) Ђурић 10;

4) Жуњић 30 > Ч 45 (507B + 470).

507C

1) Ачић 2.

510A Пепељуга. Преминула мајка као помоћник.

1) Ђурић 33 (510A + 480);

2) Жуњић 22;

3) Срећковић 7.

511A Во помаже дечаку угњетаваном од стране зле маћехе. Када убију вола, дечаку остаје рог изобилља.

1) Воркапић 4 > Ч 10 (511A + 301A), Воркапић 24 > Ч 195.

513 Јунак дели храну са старцем, за разлику од незахвалне браће. Добија брод који иде и по води и по копну. Јунак испуњава немогуће задатке уз помоћ побратима са невероватним моћима и жени се принцезом.

- 1) Божовић II 31 (1920 + 570 + 513В + 513), Божовић II 232 (750А + 513В + 513 + 570 + 1920);
- 2) Ђурић 3;
- 3) Зорић Ј. 1 > Ч 75 (850 + 531 + 513)

513В Јунак добија задатак да направи брод који може да иде и по води и по копну.

- 1) Божовић II 31 (1920 + 570 + 513В + 513), Божовић II 232 (750А + 513В + 513 + 570 + 1920).

514 Јунакиња прерушена у војника се жени принцезом. Мења пол и постаје младић

- 1) Мутић 20 > Ч 48.

516 Принц се заљуби у принцезу коју је видео на слици или сањао. Њен/његов отац или маћеха покушају да их раставе. Верни слуга им помаже, али буде окамењен. Клетву може да скине жртвовање принчевог детета.

- 1) Ђурић 2, Ђурић 82.

530 Најмлађи брат спасава принцезу и добија три коња, али не говори никоме. Краљ нуди њену руку, јунак доказује свој идентитет.

- 1) Ђурић 92 (530 + 531).

531 Лажни јунак наговара краља да правом јунаку даје немогуће задатке. Јунак их решава уз помоћ животињских помоћника.

- 1) Бушетић I 7 (910В + 506А + 531);
- 2) Веселиновић 1 (315 + 531);
- 3) Воркапић 1 (325 + 531), Воркапић 14 > Ч 34;
- 4) Ђорић 1;
- 5) Ђурић 65 > Ч 65 (610–619 + 531 II), Ђурић 92 (530 + 531);
- 6) Жуњић 9 > Ч 24 (303 + 315 + 327А + 531), Жуњић 21;
- 7) Зорић Ј. 1 > Ч 75 (850 + 531 + 513), Зорић Ј. 3 > Ч 38;
- 8) Обрадовић 1 > Ч 20 (Т69.1. + 1119 + 313Н* + 531 III, IV).

537 Чудесни орао јунаку даје кутију коју не сме да отвори.

1) Ђурић 1 > Ч 54 (590А I (а), II + 537 I, II).

545А Мачак помаже јунаку да освоји принцезу и добије замак.

- 1) Воркапић 16 > Ч 49;
- 2) Јакшевац 10, Јакшевац 11.

545В Мачак у чизмама. Убеђује друге да кажу да су у јунаковој служби.

- 1) Божовић II 291.

550 Потрага за златном птицом уз помоћ животињских помоћника. Јунак спасава браћу, која га затим издају.

- 1) Дума 4 (590 + 550);
- 2) Обрадовић 2 > Ч 50.

551 Браћа траже лек за оца.

- 1) Божовић II 286.

552 Отац удаје ћерке за животиње. Њихови мужеви помажу јунаку.

- 1) Мутић 40 (552 + 563).

552А Животињски зетови помажу јунаку.

- 1) Срећковић 3 (302 + 552А).

554 Захвалне животиње помажу јунаку да освоји руку принцезе.

- 1) Ђурић 75 > Ч 61 (673 + 554).

555 Риба која испуњава жеље. Женином кривицом рибар све губи.

- 1) Божовић I 265.

559 Немогућ задатак: насмејати принцезу.

- 1) Ђурић 9 > Ч 57.

560 Чаробни прстен. Прстен најчешће украде жена, јунаку помажу захвалне животиње да врати предмет и принцезу.

- 1) Грђић Бјелокосић 13 > Ч 52 (560 + 560В*).

560В* Мачке, мишеви и чаробна кутија.

- 1) Грђић Бјелокосић 13 > Ч 52 (560 + 560В*).

563 Јунак добија чаробне предмете. Уз помоћ трећег предмета, јунак врати два украдена предмета.

- 1) Воркапић 20;
- 2) Ђурић 64;
- 3) Мутић 40 (552 + 563).

566 Принцеза краде јунаку магичне предмете. Браћа их уз помоћ јабуке од које расту рогови.

- 1) Ђурић 8 > Ч 55 (400–424 + 566), Ђурић 84 (400–424 + 566);
- 2) Грђић Бјелокосић 3.

567 Јунак добија чаробне способности када поједе птицу или њено срце. Женина издаја и претварање жене у магарца.

- 1) Воркапић 13 > Ч 109;
- 2) Ђурић 88.

567А Чаробна птица и раздвојена браћа. Старији постане краљ, а млађи прогута срце чаробне птице и обогати се захваљујући чаробним способностима.

- 1) Божовић I 249 (567А + 566).

569 Јунак размењује чаробни предмет за брата, али успева да га поврати. Објављује рат краљу.

- 1) Воркапић 28 (Н912 + АаТh 569).

570 Немогућ задатак: чување зечева. Јунак успева уз помоћ чаробног предмета. Добија принцезину руку када краљ тражи да исприча лаж, а јунак открије тајну.

- 1) Божовић II 8 (306 + 570), Божовић II 31 (1920 + 570 + 513В + 513), Божовић II 232 (750А + 513В + 513 + 570 + 1920);
- 2) Мутић 38 (570 + 1920 + 850 II).

570A Принцеза спава са јунаком у замену за чаробни предмет. Краљ је протера када сазна да је трудна. Принцеза посрамљује краља из освете.

- 1) Божовић II 13.

577 Краљ даје немогућ задатак (сеча дрвета). Најмлађи брат успева да реши.

- 1) Мутић 35.

590 Јунак проналази магичне предмете; има лавове за помоћника. Зла маћеха му вади очи. Јунак је излечен, маћеха кажњена.

- 1) Дума 4 (590 + 550).

590A Жена издајица. Јунак добија магичне предмете и руку царева кћери. Јунак се свети својој жени и жени се девојком која му је помогла.

- 1) Ђурић I > Ч 54 (590A I (a), II + 537 I, II).

592 Јунак добија магичне предмете. Помоћу чудесне свирале наводи противника да плеше.

- 1) Ђурић 23;
- 2) Јакшевац 20 (1643 + 1653B + 592), Јакшевац 46 (1653B + 592).

594** Чаробна свирала наводи људе и овце да плешу.

- 1) Божовић I 214;
- 2) Жуњић 15 > Ч 112 (1681B + 1291B + 1653B + 594**).

613 Два путника (правда и кривда). Праведнику сапутник извади очи. Праведник поврати вид, други буде кажњен.

- 1) Божовић II 9 > Ч 59;
- 2) Веселиновић 4;
- 3) Ивковић 2 > Ч 58, Ивковић 13 > Ч 81 (882 + 613 II, III);
- 4) Јакшевац 4;
- 5) Срећковић 10.

650A Младић надљудске снаге или чудесног порекла (Међедовић). Уговор о раду: ради за ковача, иде у рат, носи дрва.

- 1) Ђурић 32 (650А + 650В), Ђурић 67 (650А + 930), Ђурић 73 > Ч 62, Ђурић 81 (650А + 650В), Ђурић 83 > Ч 100 (650А + 930).

650В Младић надљудске снаге тражи снажног противника.

- 1) Ђурић 32 (650А + 650В), Ђурић 81 (650А + 650В).

654 Тројица браће у краљевој служби.

- 1) Милеуснић 9.

655 Три мудра брата у краљевој служби откривају истину о краљевом пореклу.

- 1) Мутић 47.

670 Јунак стиче способност разумевања немуштог језика. Жена жели да сазна његову тајну. Петлов савет.

- 1) Ђурић 48 > Ч 56, Ђурић 77 > 17 (670 + 811С*), Ђурић 85 (670 + 811С*);
2) Мутић 17.

673 Упркос упозорењу, кувар поједе месо беле змије и научи животињски језик.

- 1) Ђурић 75 > Ч 61 (673 + 554).

676 Јунак од пљачкаша чује формулу која отвара врата у планини и долази до блага.

- 1) Јакшевац 21 (676 + 834).

703* Брачни пар који није имао деце направи себи дете од дрвета, снега итд.

- 1) Јакшевац 12 > Ч 197.

706 Девојка без руку. Прогоњена краљева жена добија руке назад и враћа се мужу.

- 1) Срећковић 1 (402 + 706).

707 Три златна сина. Љубоморне старије сестре замене децу кучићима. Повратак жене и деце мужу.

- 1) Жуњић 28 > Ч 64;
2) Милеуснић 16;

3) Мутић 45 > Ч 63.

709 Снежана.

1) Мирковић II 2 (709 + 990).

715 Деца имају чаробног петла. Носи животиње и предмете по крилом, власнику доноси новац.

1) Жуњић 17 (715 + 715А);

2) Мутић 46 > Ч 8 (715А + 715).

715А Петао деди доноси благо, кокошка баби не доноси ништа.

1) Жуњић 17 (715 + 715А);

2) Мутић 46 > Ч 8 (715А + 715).

737В* Несрећни човек постаје срећан када се ожени срећном женом.

1) Божовић II 223 (737В* + 460В + 830В);

2) Срећковић 31 (737В* + 830В).

В. Легендарне приче

750А Сиромашан човек добија три жеље за гостопримство.

1) Божовић II 232 (750А + 513В + 513 + 570 + 1920).

750В Просјаку је ускраћено гостопримство у дому богаташа, док сиромашан човек закоље краву. Крава оживљава.

1) Срећковић 29, Срећковић 38.

750* Благослов за гостопримство.

1) Божовић I 268 (750* + 751А*), Божовић I 278;

2) Мијатовић I 26;

3) Мијатовић II 44, Мијатовић II 122;

4) Мутић 2.

751В Жена мора да усвоји две змије.

1) Воркапић 10.

751A* Човек се спрема да угости Бога, а тера просјака, не знајући да је то прерушени Бог.

- 1) Божовић I 268 (750* + 751A*).

753* Исус претвара богатог трговца у магарца док се не научи памети.

- 1) Ђурић 47 > Ч68;
- 2) Мијатовић I 16.

754 Калуђер постаје све несрећнији што више новца има.

- 1) Божовић II 210;
- 2) Зорић Д. I > Ч 118.

756C Највећи грешник добија опрост када убије човека који је пошао да почини највећи злочин.

- 1) Воркапић 5 > Ч 69;
- 2) Ђорђевић J. 2;
- 3) Ђурић 52;
- 4) Јакшевац 18 (791 + 759);
- 5) Срећковић 40.

759 Светац/Бог ради низ ствари које изгледају неправедно, а затим објашњава зашто су праведне.

- 1) Воркапић 3 > Ч 71 (791 + 759), Воркапић 8.

765 Мајка жели да убије своју децу, отац их спасава.

- 1) Божовић I 251 (765 + 327A)
- 2) Јакшевац 17 (765 + 765B* + 327A + 450)
- 3) Срећковић 18 (765 + 765B* + 315), Срећковић 19 > Ч 28 (327A + 765 + 765B*).

765B* Отац жели да убије своју децу.

- 1) Јакшевац 17 (765 + 765B* + 327A + 450);
- 2) Срећковић 18 (765 + 765B* + 315), Срећковић 19 > Ч 28 (327A + 765 + 765B*).

774 Исус и Свети Петар. Петар испада смешан.

1) Милеуснић 4.

774К Светог Петра избоду пчеле.

1) Бушетић II 4.

779 Бог награђује и кажњава на различите начине.

1) Воркапић 11, Воркапић 17, Воркапић 19;

2) Марић 4;

3) Мијатовић II 113; Мијатовић II 114.

780 Закопане кости откривају убиство.

1) Мијатовић I 15;

2) Мијатовић II 34.

782 Владарева тајна – цар има козје уши. Његов берберин открива тајну.

1) Јакшевац 9.

788 Човек је спаљен и поново рођен. Од његових остатака рађа се дете.

1) Ђурић 27 > Ч 166.

791 Бог и Свети Петар мењају места у кревету Свети Петар сваки пут добије батине.

1) Божовић II 215;

2) Воркапић 3 > Ч 71 (791 + 759);

3) Јакшевац 18 (791 + 795);

4) Костић 2;

5) Милеуснић 6 (822 + 791).

791* Светац раскомадан на делове и васкрснут.

1) Ђурић 51 > Ч 70, Ђурић 86.

795 Анђео кажњен зато што се сажалио на мајку двоје мале деце и пустио је да живи.

1) Јакшевац 18 (791 + 795);

2) Мијатовић I 17.

804A Стабљика чаробног пасуља која води до неба.

- 1) Грђић Бјелокосић 4.

810 Човек обећан ђаволу проводи ноћ у цркви и штити се од ђавола цртајући око себе круг.

- 1) Ивковић 17 > Ч 101.

811 Човек обећан ђаволу спасава се тако што постане свештеник.

- 1) Ђурић 66 > Ч 74.

811A* Дете обећано ђаволу спасава се одређеним понашањем.

- 1) Јакшевац 45.

811C* Младић спасава принцезу коју је отац обећао ђаволу.

- 1) Ђурић 77 > 17 (670 + 811C*), Ђурић 85 (670 + 811C*).

813 Неопрезна реч призива ђавола.

- 1) Грђић Бјелокосић 10 (813 + 1168).

816* Ђаво претворен у жену искушава калуђера.

- 1) Ризнић 1 > Ч 67.

821B Домаћин тражи надокнаду за кувана јаја јер су из њих могли да се излегну пилићи.

- 1) Воркапић 48 > Ч 126;
- 2) Јакшевац 37 (821B + 929 + 1200).

822 Бог одлучује да се лењи младић ожени вредном девојком.

- 1) Воркапић 6;
- 2) Ивковић 7 > Ч 89;
- 3) Мијатовић II 123; Мијатовић II 124;
- 4) Милеуснић 6 (822 + 791).

824 Ђаво разоткрива женину прељубу.

1) Воркапић 31 > Ч 210.

830 Човек одбија да тражи благослов од Бога.

- 1) Божовић I 350;
- 2) Божовић II 86;
- 3) Мијатовић II 121;
- 4) Мирковић I 2.

830В Човек одбија да тражи благослов од Бога за усев.

- 1) Божовић II 223 (737В* + 460В + 830В);
- 2) Срећковић (737В* + 830В).

834 Сиромашни брат сања где је благо. Богати брат на том месту ископа балегу, која се претвори у злато када је баци брату.

- 1) Јакшевац 21 (676 + 834).

839А* Ђаволи искушавају пустињака, покушавајући да га ожене.

- 1) Марић 5.

840 Домаћин објашњава чудесне призоре које су током ноћи гости видели.

- 1) Ђурић 11 > Ч 88 (840 + 930); Ђурић 50 > Ч 168;
- 2) Мијатовић I 23.

845* Људи се Богу обраћају за помоћ само када су у невољи.

- 1) Божовић I 338.

С. Новеле

850 Младић на превару види принцезине белеге. Њену руку осваја она ка коме се окрене на спавању.

- 1) Зорић J. 1 > Ч 75 (850 + 531 + 513);
- 2) Костић 9;
- 3) Милеуснић 3, Милеуснић 8;
- 4) Мутић 38 (570 + 1920 + 850 II).

875 Мудра девојка постаје краљица. Када је краљ отера од куће, она га носи са собом као најдражу ствар.

- 1) Божовић I 146;
- 2) Ђурић 58 > Ч 103 (981 + 875).

875B Мудра девојка за сваки краљев немогућ задатак смисли контразадатак.

- 1) Грђић Бјелокосић 15 > Ч 78.

875D Мудра девојка објашњава чудне или апсурдне ствари које је принц/краљ видео на путу.

- 1) Зорић J. 2 > Ч 169.

876 Мудра девојка и њени удварачи.

- 1) Божовић II 289;
- 2) Бушетић II 9;
- 3) Ризнић 2 > Ч 77.

882 Опклада у женину верност.

- 1) Ивковић 13 > Ч 81 (882 + 613 II, III).

883A Оклеветана девојка.

- 1) Ачић 1.

884B Девојка прерушена у војника.

- 1) Мирковић I 3 (891 + 884B);
- 2) Мутић 15.

891 Принц протерује жену и даје јој задатак да му роди дете.

- 1) Мирковић I 3 (891 + 884B).

899 Жена се жртвује за мужа када његови родитељи одбију.

- 1) Срећковић 35 (934B + 899).

902* Лења жена постаје вредна. Не жели да преде кудељу.

- 1) Јакшевац 28.

910 Куповина савета.

- 1) Мијатовић II 117.

910B Слуга купује три савета. Захваљујући њима, не убије свог сина након повратка кући.

- 1) Бушетић I 7 (910B + 506A + 531);
- 2) Ивковић 9 > Ч 83, Ивковић 10 > Ч 84;
- 3) Мирковић I 4;
- 4) Мутић 21 > Ч 82.

920A* Краљ Соломон сазнаје висину неба и дубину мора.

- 1) Ђурић 56 > Ч 66;
- 2) Ивковић 6 (1666* + 920A*).

921 Младићеви паметни одговори на краљеве загонетке.

- 1) Божовић II 63 > Ч 80;
- 2) Грђић Бјелокосић 5.

921A Четири новчића (за себе, децу, родитеље и жену).

- 1) Бушетић I 18 (921A + 922B).

922 Чобанин одговара на краљева питања уместо попа.

- 1) Бушетић I 18 (921A + 922B).

929 Мудра одбрана.

- 1) Жуњић 32
- 2) Јакшевац 37 (821B + 929 + 1200).

929A Син брани оца – кривица је дедина.

- 1) Грђић Бјелокосић 6.

930 Приповетка о судбини – младић постаје богаташев зет.

- 1) Бушетић I 9;
- 2) Воркапић 12 > Ч 85, Воркапић 18;
- 3) Грђић Бјелокосић 9 > Ч 91;
- 4) Ђурић 11 > Ч 88 (840 + 930), Ђурић 67 (650А + 930), Ђурић 83 > Ч 100 (650А + 930);
- 5) Мијатовић I 12;
- 6) Мијатовић II 112;
- 7) Мутић 6 > Ч 196;
- 8) Срећковић 27.

930А Приповетка о судбини – принц се жени девојком ниског порекла.

- 1) Дума 2;
- 2) Костић 3.

931 Едип. Пророчанство да ће убити оца и ожени се својом мајком.

- 1) Божовић I 139.

934 Пророчанство да ће принц нестати у олуји.

- 1) Бушетић I 6.

934А Предодређено време и начин смрти не могу се избећи.

- 1) Воркапић 21 > Ч 87;
- 2) Божовић I 144, Божовић I 153.

934В Смрт на дан венчања.

- 1) Дума 1;
- 2) Мијатовић I 46;
- 3) Срећковић 9 > Ч 86; Срећковић 35 (934В + 899).

934В* Смрт у чељустима вука.

- 1) Мијатовић II 42;
- 2) Срећковић 24.

938 Плакида. Остаје без свега, годинама касније уједињује се са женом и децом.

- 1) Божовић II 292;
- 2) Веселиновић 3;
- 3) Ивковић 4 > Ч 92 (938В + 938);
- 4) Милеуснић 15.

938В Млади брачни пар добија питање да ли желе да им буде тешко у младости или старости.

- 1) Ивковић 4 > Ч 92 (938В + 938).

939* Краљ остаје без свега зато што је увредио божанство. На крају му све буде враћено.

- 1) Мутић 4 > Ч 187.

946D Сиромашан човек добија новац, али остаје без њега. Налази драги камен који на први поглед изгледа безвредно.

- 1) Ивковић 15 > Ч 111 (946D + 1651).

960 Зрак светлости разоткрива истину о убиству.

- 1) Воркапић 7 > Ч 72;
- 2) Мијатовић I 15;
- 3) Мијатовић II 34.

968 Разне приче о пљачкашима и убицама.

- 1) Срећковић 8 (968 + 1119).

974 Муж на свадби своје жене.

- 1) Божовић I 219 (670 + 974).

981 Мудрост сакривеног старца спасава краљевство.

- 1) Ђурић 58 > Ч 103 (981 + 875);
- 2) Срећковић 2.

990 Наизглед мртва особа оживљава. Прстен је заглављен у грлу, лопови покушавају да га украду.

- 1) Мирковић II 2 (709 + 990);
- 2) Срећковић 28.

D. Приповетке о глупом диву

1000 Опклада са глупим дивом – губи онај ко се први наљути.

- 1) Дума 5 (1000 + 1003* + 1002 + 1029 + 1120);
- 2) Поповић 3 (1000 + 1002 + 1003 + 1007 + 1539 + 1542 + 1725).

1002 Човек уништава диву имовину.

- 1) Дума 5 (1000 + 1003* + 1002 + 1029 + 1120);
- 2) Поповић 3 (1000 + 1002 + 1003 + 1007 + 1539 + 1542 + 1725).

1003 Човек у служби дива треба да оре њиву. Уништава му имовину.

- 1) Мутић 18 (1007 + 1003 + 1737), Мутић 52 (1003 + 1007 + 1010 + 1122);
- 2) Поповић 3 (1000 + 1002 + 1003 + 1007 + 1539 + 1542 + 1725).

1003* Човек чува стоку диву док пас не крене кући. Убија пса.

- 1) Дума 5 (1000 + 1003* + 1002 + 1029 + 1120).

1004 Човек диву убија стоку коју је требало да чува. Намешта репове тако да мисли да су животиње побегле у земљу, у ваздух, појеле једна другу.

- 1) Мутић 57 (1525D + 1004).

1007 Други начини убијања стоке.

- 1) Воркапић 52 > Ч 96 (1007 + 1008 + 1012 + 1013);
- 2) Жуњић 7 > Ч 97 (1007 + 1008 + 1013);
- 3) Поповић 3 (1000 + 1002 + 1003 + 1007 + 1539 + 1542 + 1725);
- 4) Мутић 18 (1007 + 1003 + 1737), Мутић 39 (1007 + 1653), Мутић 52 (1003 + 1007 + 1010 + 1122).

1008 Човек диву запали кућу.

- 1) Воркапић 52 > Ч 96 (1007 + 1008 + 1012 + 1013);
- 2) Жуњић 7 > Ч 97 (1007 + 1008 + 1013).

1010 Човек уништава диву кућу или намештај који је требало да поправи.

1) Мутић 52 (1003 + 1007 + 1010 + 1122).

1012 Купање дивовог детета. Човек убија дете (пере изнутрице).

1) Воркапић 52 > Ч 96 (1007 + 1008 + 1012 + 1013).

1013 Човек купа или греје дивову бабу – у прокључалој води.

1) Воркапић 52 > Ч 96 (1007 + 1008 + 1012 + 1013);

2) Жуњић 7 > Ч 97 (1007 + 1008 + 1013).

1029 Дивова жена упуцана док се на дрвету претварала да је кукавица.

1) Дума 5 (1000 + 1003* + 1002 + 1029 + 1120).

1030 Човек и див деле усев.

1) Мијатовић I 13;

2) Мијатовић II 130.

1049 Човек vara дива да ће донети цело језеро или посећи целу шуму.

1) Божовић II 224 (1051 + 1049).

1051 Такмичење у скакању – савијање дрвета.

1) Божовић II 21 (1051 + 1115), Божовић II 224 (1051 + 1049);

2) Мутић 44 (1060 + 1051 + 1115 + 1149).

1060 Такмичење у снази – цеђење камена.

1) Костић 7 (1060 + 1115 + 1166*);

2) Мутић 44 (1060 + 1051 + 1115 + 1149).

1066 Игра вешања. Див је стварно обешен.

1) Божовић I 152.

1070 Такмичење у рвању. Човек плаши дива да ће га бацити.

1) Јакшевац 5 (1070 + 1115 + 1134 + 1122).

1093 Такмичење речима.

1) Јакшевац 19.

1115 Див покушава да убије човека – у кревету је предмет (пањ) уместо њега.

- 1) Божовић II 21 (1051 + 1115);
- 2) Јакшевац 5 (1070 + 1115 + 1134 + 1122);
- 3) Костић 7 (1060 + 1115 + 1166*);
- 4) Мутић 44 (1060 + 1051 + 1115 + 1149).

1117 Див покушава да убије човека – сам пада у рупу.

1) Срећковић 6.

1119 Див покушава да убије човека – грешком убија сопствену децу.

- 1) Ђурић 22 (314 + 1119 + 313Н*), Ђурић 80 (314 + 1119 + 313Н*);
- 2) Обрадовић 1 > Ч 20 (Т69.1. + 1119 + 313Н* + 531 III, IV);
- 3) Срећковић 8 (968 + 1119).

1120 Дивова жена бачена у воду.

1) Дума 5 (1000 + 1003* + 1002 + 1029 + 1120).

1122 Дивова жена убијена на други начин.

- 1) Јакшевац 5 (1070 + 1115 + 1134 + 1122);
- 2) Мутић 52 (1003 + 1007 + 1010 + 1122).

1134 Човек побеђује дива на превару – лечење или давање снаге.

1) Јакшевац 5 (1070 + 1115 + 1134 + 1122).

1143 Други начини наношења повреда диву.

1) Божовић I 290.

1149 Човек плаши дива варајући га да ће га његова деца појести.

1) Мутић 44 (1060 + 1051 + 1115 + 1149).

1164 Зла жена бачена у јаму, див/ђаво бежи из ње.

1) Ђурић 16 (326 + 1164 + 1164D), Ђурић 90 (326 + 1164 + 1164D), Ђурић 95 (1365B + 1164 + 1164D).

1164D Човек се удружује са демоном.

1) Ђурић 16 (326 + 1164 + 1164D), Ђурић 90 (326 + 1164 + 1164D), Ђурић 95 (1365B + 1164 + 1164D);

2) Жуњић 44 (1365J* + 1164D);

3) Мутић 5.

1166* Обућар вара ђаволе и добија злато.

1) Јакшевац 1 (1178 + 1166*);

2) Костић 7 (1060 + 1115 + 1166*).

1168 Различити начини протеривања ђавола.

1) Грђић Бјелокосић 10 (813 + 1168).

1178 Дечак обећан ђаволу спасава се дајући му нерешиве загонетке.

1) Јакшевац 1 (1178 + 1166*).

Шаљиве приповетке и анегдоте.

1200 Будалести људи сеју со.

1) Божовић I 284;

2) Јакшевац 37 (821B + 929 + 1200);

3) Мијатовић II 149.

1227 Жена пада са дрвета покушавајући да ухвати веверицу, друга разбија котао по који је ишла.

1) Срећковић 5, Срећковић 23.

1228A Дрвени пиштољ експлодира и побије неколико људи.

- 1) Јакшевац 41 (1228A + 1241 + 1284 + 1349*).

1240 Човек сече грану на којој седи.

- 1) Воркапић 27 (1687 + 1240).

1241 Појење жедног дрвета.

- 1) Божовић I 372;
- 2) Жуњић 35 > Ч 121;
- 3) Јакшевац 41 (1228A + 1241 + 1284 + 1349*).

1241A Будаласти људи падају у јаму спасавајући дрво на литици.

- 1) Воркапић 43 > Ч 127.

1284 Човек не препознаје себе.

- 1) Воркапић 44 > Ч 113;
- 2) Јакшевац 41 (1228A + 1241 + 1284 + 1349*), Јакшевац 42 > Ч 198 (1379 + 1284).

1291B Човек маже путером испуцалу земљу.

- 1) Жуњић 15 > Ч 112 (1681B + 1291B + 1653B + 594**);
- 2) Мутић 9 (1291B + 1681B).

1312* Човек покушава да опере црну животињу.

- 1) Срећковић 17 > Ч 207.

1319 Тиква као јаје од магарца. Будаласт човек мисли да се зец излегао из тикве (јајета).

- 1) Божовић I 371;
- 2) Божовић II 197.

1319* Друге замене идентитета.

- 1) Мијатовић II 5.

1346* Стварање великог проблема од малог.

1) Јакшевац 48.

1349* Разне приче о будаластим људима.

- 1) Божовић I 374;
- 2) Божовић II 29, Божовић II 87, Божовић II 89, Божовић II 90, Божовић II 165, Божовић II, Божовић II 191, Божовић II 214;
- 3) Јакшевац 41 (1228A + 1241 + 1284 + 1349*).

1351 Муж и жена се опкладе ко ће први проговорити. Жена губи опкладу због љубоморе.

- 1) Мутић 49.

1355 Човек сакривен испод кревета.

- 1) Божовић II 15, Божовић II 284.

1358B Муж односи сандук у којем је сакривен љубавник.

- 1) Божовић II 225, Божовић II 278.

1365B Нож и маказе. Муж и жена расправљају да ли је ливада кошена или стрижена. Жена прстима имитира маказе.

- 1) Божовић I 147;
- 2) Ђурић 95 (1365B + 1164 + 1164D);
- 3) Мијатовић I 34.

1365J* Жена увек ради супротно од онога што јој се каже.

- 1) Жуњић 44 (1365J* + 1164D).

1366* Жена бије мужа, он се крије испод стола.

- 1) Кукић 3.

1370 Мачка пребијена јер није радила. Лења жена мора да је држи. Мачка је изгребе.

- 1) Жуњић 5 > Ч 105.

1370A* Лењој жени ускраћена храна.

1) Срећковић 32.

1370В* Лења жена није тобоже мртвом мужу спремила покров.

- 1) Божовић I 164, Божовић I 165;
- 2) Жуњић 42 (1370В* + 1405);
- 3) Јакшевац 29.

1371** Жена је превише лења да пресвуче прљаву одећу.

- 1) Божовић I 245.

1373А Жена једе само у мужевом одсуству.

- 1) Грђић Бјелокосић 7 (S62.1. + 1373А).

1379 Жена вара мужа – замењени идентитети.

- 1) Јакшевац 42 > Ч 198 (1379 + 1284).

1380 Жена тражи од Бога савет како да превари мужа. Муж лажира слепило и убија љубавника.

- 1) Божовић II 201 (1419* + 1380).

1381 Брбљива жена сазнаје тајну о скривеном благу. Муж је прави лудом да би сачувао благо.

- 1) Ђурић 50 (1381 + 1384);
- 2) Поповић 1.

1381А Жена мужа чини лудим – ставља рибе у њиву да мисли да их је ископао.

- 1) Божовић I 37;
- 2) Мутић 8 (1381А + 1536В).

1384 Човек тражи људе глупље од своје жене.

- 1) Ђурић 50 (1381 + 1384), Ђурић 69 > Ч 104 (1380–1404 + 1384 + 1540);
- 2) Кукић 1 (1384 + 1540 + 1528);
- 3) Мутић 50 (1384 + 1430А).

1387 Јурећи пса, жена просипа пиће у подруму.

1) Жуњић 26 (1387 + 1540).

1405 Лења жена неће да преде кудељу и плаши мужа да не би радила.

1) Божовић I 163;

2) Жуњић 42 (1370В* + 1405).

1408 Муж и жена мењају места. Човек све ради погрешно.

1) Јакшевац 33.

1419H Жена песмом упозорава љубавника.

1) Божовић I 65.

1419J* Жена шаље мужа по воду, љубавник за то време бежи.

1) Божовић II 201 (1419* + 1380), Божовић II 202, Божовић II 233, Божовић II 283.

1424 Калуђер заводи жену тако што јој каже да ће „поправити” нерођено дете.

1) Божовић I 94.

1425 Враћање ђавола у пакао. Опсцени трикови за завођење жена.

1) Божовић II 205, Божовић II 277.

1430A Будаласти планови за нерођено дете.

1) Мутић 50 (1384 + 1430A).

1450 Одлазећи у подрум по пиво, девојка остаје да смисли име за будуће дете. Придружују јој се отац и мајка, просац бежи.

1) Божовић I 373.

1453* Лења девојка не зна где је извор.

1) Жуњић 36.

1453**** Девојка испушта гасове пред просцима.

1) Воркапић 46;

- 2) Божовић I 197, Божовић I 198 (1453**** + 705–712);
- 3) Божовић II 275.

1456 Удавача крије своје слепило.

- 1) Бушетић I 11.

1476C Старица тражи да умре, човек јој долази у кревет правећи се да је смрт.

- 1) Божовић I 89.

1525A Вешти лопов краде различите животиње или предмете, на крају и попа.

- 1) Воркапић 51 > Ч 106;
- 2) Јакшевац 2;
- 3) Костић 8 (1525D + 1525A).

1525D Крађа одвлачењем пажње.

- 1) Срећковић 39;
- 2) Костић 8 (1525D + 1525A);
- 3) Мутић 57 (1525D + 1004).

1525H Крађа и прекрађа.

- 1) Божовић I 64 (1525H + 1775–1799).

1525H₂ Крађа и прекрађа шунке.

- 1) Божовић II 27;
- 2) Ђурић 71;
- 3) Мутић 24.

1525N Лопови варају један другог.

- 1) Јакшевац 40 (1525N + 1654).

1528 Лопов краде коња, дајући власнику задатак да му чува шешир. Власник коња верује да је испод шешира прелепа птица, а у ствари је балега.

- 1) Кукић 1 (1384 + 1540 + 1528).

1529 Лопов краде коња, а затим уверава власника да је он његов коњ, који се претворио у човека.

1) Мутић 10.

1529А* Господин и сељак се опкладе у коње. Сељак добија опкладу јер му није тешко да једе телесне излучевине.

1) Мијатовић II 8.

1535 Богати сељак убеђује сиромашног да убије коња/вола. Сиромашни сељак долази до новца уцењивањем прељубника. Богатом сељаку говори да је зарадио продајом коже, те он побије своју стоку.

1) Срећковић 14.

1536В Жена даје пијанцу да сахрани три леша, рекавши му да је само један. Када угледа нове лешеве, помисли да оживљавају, па на крају убије њеног мужа.

1) Мутић 8 (1381А + 1536В);

2) Божовић II 200.

1537 Леш „убијен” пет пута.

1) Ђурић 44 > Ч 108.

1539 Продаја лажних чаробних предмета.

1) Воркапић 26 > Ч 53, Воркапић 50;

2) Жуњић 25;

3) Поповић 3 (1000 + 1002 + 1003 + 1007 + 1539 + 1542 + 1725).

1540 Жена шаље новац преминулом мужу на други свет.

1) Ђурић 69 > Ч 104 (1380–1404 + 1384 + 1540);

2) Жуњић 26 (1387 + 1540);

3) Кукић 1 (1384 + 1540 + 1528).

1542 Младић вара краља, на крају постаје његов зет.

1) Поповић 3 (1000 + 1002 + 1003 + 1007 + 1539 + 1542 + 1725).

1544 Узурпирано гостопримство – гост узима домаћину храну, коња, стоку, жену, ћерку итд.

- 1) Божовић II 189;
- 2) Мутић 51 (1567, 1544), Мутић 59.

1560 Газда тера слуге да се праве да једу, сходно томе, слуге се праве да раде.

- 1) Мијатовић I 1, Мијатовић I 20;
- 2) Мијатовић II 172.

1566** Самеравање путера према хлебу.

- 1) Жуњић 1 (1567 + 1566**).

1567 Освета гладног слуге шкртом господару.

- 1) Жуњић 1 (1567 + 1566**);
- 2) Мутић 51 (1567, 1544);
- 3) Поповић 2 (1636 + 1567).

1568* Господар и слуга за столом.

- 1) Жуњић.

1571* Газда шпијунира слуге. Добије батине када га ухвате мислећи да је лопов.

- 3) Жуњић 33 > Ч 129.

1572* Господар пребије слугу и излечи га од лењости.

- 1) Јакшевац 27.

1592 Човек тврди да су мишеви појели гвожђе које му је поверено на чување.

- 1) Божовић II 112.

1624B* Крадљивац сланине упада у дневну собу.

- 1) Божовић II 28.

1631A Стара мазга офарбана и продата назад власнику.

- 1) Бушетић I 20.

1634* Цигани изводе разне преваре .

- 1) Воркапић 29 > Ч 107;
- 2) Кукић 2.

1636 Лопов враћа украдену краву и критикује власника што је није боље чувао.

- 1) Поповић 2 (1636 + 1567).

1641 Варалица проглашава себе за свезналицу. Случајно успева да врати украденог коња или новац.

- 1) Божовић I 376;
- 2) Божовић II 234.

1642 Будаласт човек даје новац жаби, купује псу месо. Успева да засмеје принцезу, али одбија њену руку.

- 1) Јакшевац 25.

1643 Будаласт човек продаје вола крсту, унутра налази новац.

- 1) Јакшевац 20 (1643 + 1653В + 592).

1645В Човек се унереди у кревету сањајући да обележава место где је закопано благо.

- 1) Костић 4.

1650 Три срећна брата. Наслеђују три предмета која добро уновче.

- 1) Мутић 34 > Ч 200 (1650 + 1651).

1651 Човек продаје мачку за пуно новца у земљи где нема мачака.

- 1) Воркапић 25;
- 2) Ивковић 15 > Ч 111 (946D + 1651);
- 3) Мијатовић II 37;
- 4) Мутић 34 > Ч 200 (1650 + 1651).

1653 Предмет пада на лопове под дрветом. Остављају благо.

1) Мутић 39 (1007 + 1653).

1653B Лудом брату падају леш или врата са дрвета.

- 1) Жуњић 15 > Ч 112 (1681B + 1291B + 1653B + 594**);
- 2) Јакшевац 20 (1643 + 1653B + 592), Јакшевац 46 (1653B + 592).

1654 Дужник лажира смрт. Лопови остављају плен у страху од „мртваца”, он и поверилац деле новац.

- 1) Ђурић 17;
- 2) Јакшевац 40 (1525N + 1654);
- 3) Мутић 26.

1663 Како поделити пет јаја између два човека и жене.

- 1) Божовић II 130;
- 2) Мијатовић II 14.

1666* Паметни брат ради, луди се моли.

- 1) Ивковић 6 > Ч 79 (1666* + 920A*).

1681 Серија несрећних догађаја.

- 1) Воркапић 30.

1681B Будаласт човек се брине о туђим укућанима и животињама.

- 1) Мутић 9 (1291B + 1681B);
- 2) Жуњић 15 > Ч 112 (1681B + 1291B + 1653B + 594**).

1687 Човек стално заборавља реч коју треба да упамти.

- 1) Воркапић 27 (1687 + 1240).

1696 Човек говори погрешне ствари у погрешном тренутку.

- 1) Веселиновић 2;
- 2) Јакшевац 34, Јакшевац 35;
- 3) Мутић 56.

1698 Глуви људи и глупи одговори.

- 1) Божовић II 226.

1698G Погрешно разумевање речи са смешним исходом.

- 1) Божовић II 115.

1699 Неразумевање услед непознавање страног језика.

- 1) Божовић II 114.

1725 Поп заробљен у сандуку.

- 1) Поповић 3 (1000 + 1002 + 1003 + 1007 + 1539 + 1542 + 1725).

1737 Поп заробљен у врећи, на путу у рај.

- 1) Мутић 18 (1007 + 1003 + 1737), Мутић 33.

1741 Слуга препада госта да ће га његов господар претући због поједених пилића. Слуга их је сам појео.

- 1) Жуњић 6.

1786 Поп јаше разјареног вола.

- 1) Бушетић I 19.

1831 Поп и његов ученик краду јагње. Разговарају речитативом.

- 1) Бушетић II 2;
- 2) Милеуснић 5.

1849* Попа вуче одбегла крава.

- 1) Бушетић I 19;
- 2) Воркапић 47 > Ч 130.

1861 Шале о судијама.

- 1) Мијатовић I 21, Мијатовић I 22;

2) Мијатовић II 53.

1920 Надлагивање.

- 1) Божовић II 31 (1920 + 570 + 513В + 513), Божовић II 232 (750А + 513В + 513 + 570 + 1920);
- 2) Ђурић 49, Ђурић 87;
- 3) Јакшевац 30, 31, 36;
- 4) Мутић 38 (570 + 1920 + 850 II), Мутић 53.

Кумулативне

2015 Коза не жели да иде кући.

- 1) Божовић I 140.

2027* Животиње се плаше петла.

- 1) Мутић 14 > Ч9 (2027* + 2030С*).

2030С* Лењи слуга скупља жито.

- 1) Мутић 14 > Ч 9 (2027* + 2030С*).

2040 Градација несрећних догађаја.

- 1) Мирковић 1.

Биографија аутора

Марина Младеновић Митровић рођена је 1988. године у Београду. Основне студије (2007–2012) завршила је на Филолошком факултету у Београду на Катедри за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, група 05. Током основних академских студија била је стипендиста Министарства просвете, града Београда и Фонда за младе таленте.

Од 2014. до 2018. године била је укључена на пројекат Института за књижевност и уметност *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Од 2018. запослена је на Институту на Одељењу за фолклористику. Секретар је и члан Управног одбора Удружења фолклориста Србије.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Марина Младеновић Митровић

Број досијеа: 13027/д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Рукописне збирке народних приповедака у Етнографској збирци САНУ до 1914. године

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 22.2.2024.

Марина Митровић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Марина Младеновић Митровић

Број досијеа: 13027/д

Студијски програм: Српска књижевност

Наслов рада: „Рукописне збирке народних приповедака у Етнографској збирци САНУ до 1914. године”

Ментор: проф. др Немања Радуловић

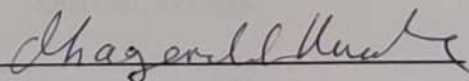
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 22.2.2024.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Рукописне збирке народних приповедака у Етнографској збирци САНУ до 1914. године”

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

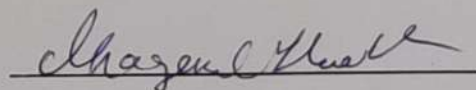
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 22.2.2024.

1. **Ауторство.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.